

arhivi



Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Letnik 36, št. 1 *Ljubljana 2013*

arhivi

UDK 930.25 (497.4) (05)

UDC 930.25 (497.4) (05)

ISSN 0351-2835

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije

Zeitschrift des Archivvereins und der Archive Sloweniens

Gazzetta dell'Associazione archivistica e degli archivi in Slovenia

The Gazette of the Archival Association and Archives of Slovenia

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© 2013 Arhivsko društvo Slovenije

Izdalo in založilo Arhivsko društvo Slovenije

Uredništvo: Zvezdarska 1, p. p. 21, SI-1127 Ljubljana

telefon: (01) 241 42 47

telefaks: (01) 241 42 76

e-pošta: jure.volcjak@gov.si

http://www.arhivsko-drustvo.si/publikacije/ads__publikacije.htm

Odgovorni urednik: Jure Volčjak (Ljubljana)

Tehnična urednica: Barbara Žabota (Ljubljana)

Uredniški odbor: dr. Zdenka Bonin (Koper), mag. Tone Krampač (Ljubljana), dr. Boris Golec (Ljubljana), Olga Pivk (Ljubljana), Aleksander Lavrenčič (Ljubljana), Ivan Lovrenčič (Ptuj), mag. Elvis Orbanič (Pazin), Leopold Mikec Avberšek (Maribor), Ivanka Uršič (Nova Gorica), dr. Peter Wiesflecker (Gradec), dr. Ivanka Zajc-Cizelj (Celje)

Redakcija te številke je bila zaključena: 31. maja 2013

Revija izhaja dvakrat letno. Cena posamezne številke je 12,50 EUR.

Lektorica: Eva Blumauer

Prevodi: Alenka Hren (angleščina), Wolfgang Zitta (nemščina)

Fotografska dela: Tina Arh

UDK: Alenka Hren

Izdajo so omogočili: Ministrstvo za kulturo, Javna agencija za knjigo RS in Arhivsko društvo Slovenije

Poslovni račun: NLB d. d. Ljubljana, 02083-0019446150

Računalniški prelom in oblikovanje: Uroš Čuden, *MEDIT* d. o. o., Notranje Gorice

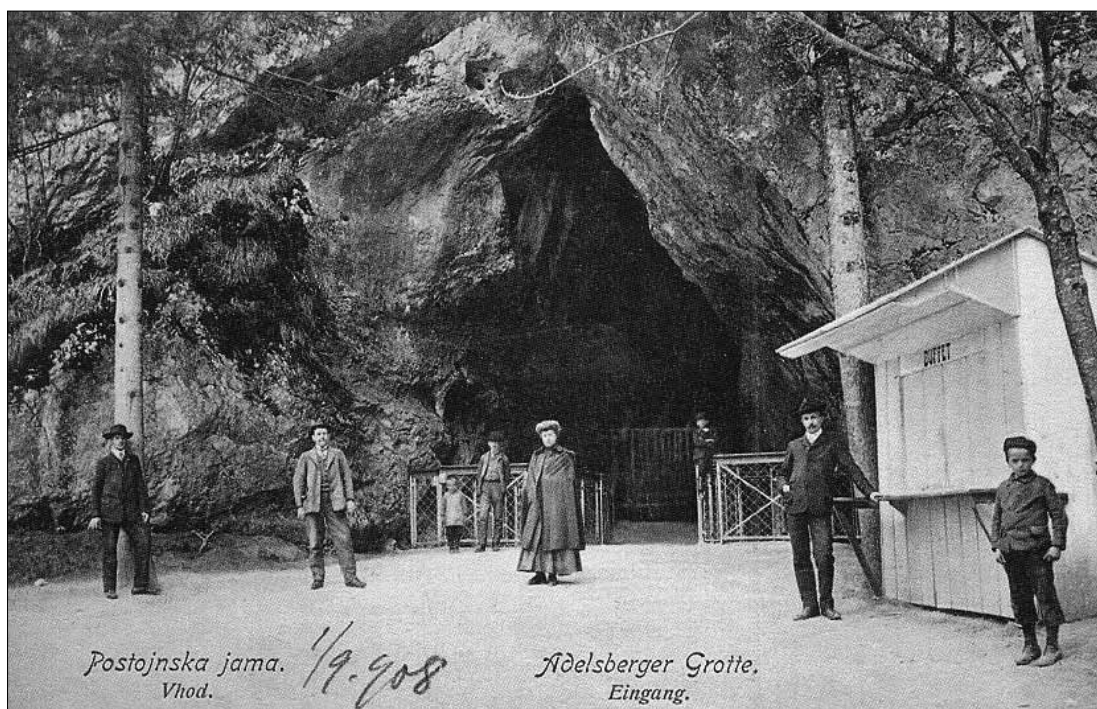
Tisk: Fotolito Dolenc d. o. o.

Naklada: 400 izvodov

Revija Arhivi je vključena v naslednje podatkovne baze: COBISS (Slovenija); *Historical Abstracts, America: History and Life, ABC-CLIO* (Združene države Amerike); *Centro de Información Documental de Archivos* (Španija); *Institut für Archivwissenschaft der Archivschule Marburg* (Nemčija); *EBSCO Publishing* (Združene države Amerike)

Na naslovnici: Obiskovalci v Postojnski jami, s.d. (SI ZAL LJU/0342, Fototeka, HI-128-006).

arhivi



Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Letnik 36, št. 1 *Ljubljana 2013*

Na predhodni strani: Obiskovalci Postojnske jame pred prvotnim vhodom, razglednica odposlana 1.9.1908 (SI ZAL LJU/0342, Fototeka, H1-128-019).

KAZALO

ČLANKI IN RAZPRAVE

Stanislav Južnič , Schaffenrath o obiskovalcih jam (800-letnica najstarejšega zapisa v Postojnski jami)	9
Ana Lavrič , Bratovščine v ljubljanskih škofijskih protokolih 17. in 18. stoletja	25
Tadej Cankar , Upravljanje arhivskega gradiva nekdanjih tajnih služb v Republiki Sloveniji	45
Gregor Jenuš , Varstvo občutljivih osebnih podatkov v arhivskem gradivu nekdanje tajne politične policije – med zakonom in prakso	57

IZ PRAKSE ZA PRAKSO

Matevž Košir , Od načel Mednarodnega arhivskega sveta o dostopnosti arhivskega gradiva do kritičnih pripomb na predlog nove evropske uredbe o varstvu osebnih podatkov	75
---	----

IZ ARHIVSKIH FONDOV IN ZBIRK

Boris Golec , Plemstvo v cerkvenih matičnih knjigah zgodnjega novega veka – raziskovalni problemi in izzivi.....	85
Metka Bukošek , Vsebina vpisnikov okrajnih, okrožnih in višjih sodišč po letu 1945.....	111
Kornelija Ajlec , Slovenci v italijanskih in egiptovskih begunskih taboriščih 1943–1946.....	147
Žiga Oman , Osebni fond Mravljak Josip v Pokrajinskem arhivu Maribor – arhivistični strokovni problemi ureditve fonda ter pregled virov za koroško in štajersko zgodovino	163
Aleksandra Serše , Odnos družbe do slepih in slabovidnih na Kranjskem v 19. stoletju.....	171

O DELU ARHIVOV IN ZBOROVANJIH

Sestanek skupnega zasedanja Evropskega odbora direktorjev nacionalnih arhivov (EBNA) in Evropske arhivske skupine (EAG) København, 29.–30. maj 2012, Nikozija 11.–12. oktober 2012 (Matevž Košir)	183
»Čas sprememb«. 17. mednarodni arhivski kongres, Brisbane (Avstralija) 20.–24. avgust 2012 (Matevž Košir)	185
46. zborovanje Hrvaškega arhivskega društva (HAD), Varaždin, 17.–19. oktober 2012 (Andrej Hozjan).....	189
Poročilo o udeležbi na Jesenski šoli arhivistike v Trstu 2012 (IIAS Autumn Archival School 2012), Trst, 21.–28. 10. 2012 (Hana Habjan).....	191
Ustanovni sestanek projekta EUscreenXL. Univerza v Utrechtu (Nizozemska), 13.–15. marec 2013 (Katja Šturm)	194
Delavnica Europeana. Nacionalna pobuda Slovenija, 21. marec 2013 (Katja Šturm)	196

OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH IN RAZSTAVAH

PUBLIKACIJE

Aleksander Žižek: Skrivno življenje cehov: cehi Celja, Maribora in Ptuja med letoma 1732 in 1859 (Vesna Sirk)	199
Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja [elektronski vir]: arhivi in ustvarjalci gradiva – stanje in perspektive: zbornik mednarodne konference Radenci, 10.–12. april 2013 (Nina Gostenčnik)	200

RAZSTAVE

Boštjan Zajšek: <i>Tudi nam pripada Božje sonce: ob 150-letnici Evangeličanske občine Maribor</i> (Žiga Oman)	207
Žiga Oman: Evangeličanski Maribor, mesto in njegova bližnja okolica v času reformacije (Boštjan Zajšek)	208
Vinko Vodopivec (1878–1952) (Aleksandra Pavšič Milost)	209
Stara šara ?! Problem dolgoročne hrambe na sodobnih nosilcih informacij (Sonja Jazbec).....	211

INDEX

ARTICLES AND PAPERS

- Stanislav Južnič**, Schaffentrath on the Early Cave Visitors (800th Anniversary of the Earliest Signature in the Postojna Cave) 9
- Ana Lavrič**, Confraternities in the Protocols of the Ljubljana Diocese of the 17th and 18th Centuries 25
- Tadej Cankar**, Managing Archival Records of the Former Secret Services in the Republic of Slovenia 45
- Gregor Jenuš**, The Protection of Sensitive Personal Data in the Archival Records of the Former Secret Police – between Law and Practice..... 57

FROM PRACTICE FOR PRACTICE

- Matevž Košir**, From Principles of Access to Archives adopted by the International Council on Archives to Critical Remarks on the Proposed New EU General Data Protection Regulation..... 75

FROM THE ARCHIVAL FILES AND COLLECTIONS

- Boris Golec**, The Nobility in Early Modern Church Records of Births, Marriages and Deaths – Research Issues and Challenges 85
- Metka Bukošek**, Contents of the Registers of the Local, District and Higher Courts After 1945 111
- Kornelija Ajlec**, Slovenians in Italian and Egyptian Refugee Camps 1943-1946 147
- Žiga Oman**, The Personal Fonds of Mravljak Josip at the Regional Archives Maribor – Archival Issues of Arranging the Fonds and a Review of the Sources for the History of Carinthia and Styria..... 163
- Aleksandra Serše**, Society's Attitude towards the Blind and Partially Sighted in 19th Century Carniola 171

ON THE ACTIVITIES OF THE ARCHIVES AND THE CONFERENCES

- Joint Meeting of the European Board of National Archivists (EBNA) and the European Archives Group (EAG) Köbenhavn, May 29-30, 2012, Nikosija, October 11-12, 2012 (**Matevž Košir**) 183
- »A Climate of Change« 17th International Council on Archives Congress, Brisbane (Australia) August 20–24, 2012 (**Matevž Košir**) 185
- The 46th Congress of the Croatian Archival Society (HAD), Varaždin, October 17-19, 2012 (**Andrej Hozjan**)..... 189
- Report on the IIAS Autumn Archival School 2012, Trieste, October 21-28 (**Hana Habjan**) 191
- The Founding Meeting of EUscreenXL Project. Utrecht University (the Netherlands), March 13-15, 2013 (**Katja Šturm**) 194
- Europeana Workshop. National Initiative Slovenia, March 21, 2013 (**Katja Šturm**) 196

REVIEWS AND REPORTS OF THE PUBLICATIONS AND EXHIBITIONS

PUBLICATIONS

Aleksander Žižek: Skrivno življenje cehov: cehi Celja, Maribora in Ptuja med letoma 1732 in 1859 (Vesna Sirk)	199
Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja [elektronski vir]: arhivi in ustvarjalci gradiva – stanje in perspektive: zbornik mednarodne konference Radenci, 10.–12. april 2013 (Nina Gostenčnik)	200

EXHIBITIONS

Boštjan Zajšek: <i>The Sun of God also Belongs to Us : Celebrating the 150th Anniversary of the Evangelical Community Maribor</i> (Žiga Oman).....	207
Žiga Oman: Evangelical Maribor, the Town and its Surroundings in the Reformation Period (Boštjan Zajšek).....	208
Vinko Vodopivec (1878–1952) (Aleksandra Pavšič Milost)	209
Old Junk?! The Issue of Long-Term Preservation on Modern Media (Sonja Jazbec).....	211

Navodila avtorjem prispevkov za ARHIVE

1. ARHIVI, Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije so osrednja slovenska arhivska revija, ki spremlja širok spekter arhivskih vprašanj. V njej objavljamo prispevke s področja arhivistike, (upravne) zgodovine, zgodovinskih pomožnih ved, vede o virih, arhivske teorije in prakse ter vsakdana slovenskih arhivov.
2. Prispevke sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo Arhivov, Arhivsko društvo Slovenije, Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana, tel. (01) 24 14 247, e-pošta: jure.volcjak@gov.si.

Pri tem prosimo, da se držite sledečih navodil:

- ⇒ Prispevki morajo biti oddani v **elektronski** obliki (razmik 1,5 vrstice).
- ⇒ Vsi članki gredo pred objavo v recenzijo. Pozitivna recenzija je pogoj za objavo članka.
- ⇒ Prispevki za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirk* naj obsegajo do 1,5 avtorske pole (24 standardnih strani), za ostale rubrike pa pol avtorske pole (8 strani).
- ⇒ Prispevki za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirk* morajo obvezno vsebovati izvleček v obsegu do maksimalno 10 vrstic, ključne besede, primerne za indeksiranje, in povzetek v obsegu do maksimalno 30 vrstic. Pred povzetkom mora biti naveden spisec virov in literature.
- ⇒ Avtor naj navede svoj polni naslov, naziv oz. poklic, delovno mesto in naslov ustanove, kjer je zaposlen, tel. številko in e-pošto.
- ⇒ Opombe morajo biti pisane enotno pod črto. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literature. Primer: Merku: *Slovenska plemiška pisava*, str. 110.
- ⇒ V poglavju Viri in literature morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literature, navedena v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, internetne vire, časopisne vire, literaturo itd. Gradivo se navaja po abecednem vrstnem redu.
- ⇒ Citiranje arhivskih virov: navedemo arhiv, oznako fonda ali zbirke, ime fonda ali zbirke, po potrebi št. fasciklov ali škatel. Primer: ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 1.
- ⇒ Citiranje literature (monografij): navedemo priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela* (v ležečem tisku). Kraj: založba in leto izida. Primer: Merku, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- ⇒ Citiranje literature (člankov): navedemo priimek in ime avtorja: *naslov članka. Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in stran; za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani. Primer za periodiko: Matijević, Meta: Novomeški mestni arhiv in skrb zanj. V: *Arhivi* 26 (2003), št. 1, str. 221–226. Primer za zbornik: Bizjak, Matjaž: Gutenberg in briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. V: *Ad fontes. Otoprečev zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, str. 225–269.
- ⇒ Slikovno gradivo (fotografije, mikrofilmski posnetki, skenirano gradivo, izjemoma tudi dobre fotokopije) mora biti obvezno priloženo posebej. Slikovno gradivo naj bo označeno s številko podnapisa. Prispevkom o ocenah publikacij je treba obvezno priložiti fotografijo naslovnice.
- ⇒ Uredništvo ima pravico prispevke jezikovno lektorirati; lektorske popravke navadno vnesejo avtorji sami. Korektore načeloma opravi uredništvo.
- ⇒ Avtorji so dolžni upoštevati zgornja navodila. Ob morebitnih nejasnostih je uredništvo na voljo za pojasnila.
- ⇒ Članki in prispevki, objavljeni v tiskani reviji, so objavljeni tudi na spletni strani Arhivskega društva Slovenije. Avtorji tako z objavo tiskane verzije soglašajo tudi z objavo spletne verzije.
- ⇒ **Rok za oddajo prispevkov** za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirk* za prvo številko je **1. maj**, za drugo številko pa **1. oktober**! Rok za oddajo prispevkov za ostale rubrike pa je za prvo številko **20. maj**, za drugo številko pa **20. oktober**!

Ljubljana, 20. 5. 2013

Uredništvo Arhivov

Notes for contributors for ARHIVI

1. ARHIVI, the Gazette of the Archival Association and Archives of Slovenia, is the central Slovenian archival journal. It deals with a wide range of archival issues and includes articles in the fields of archival science, (administrative) history, auxiliary sciences of history, study of primary sources, archival theory and practice, and daily activities of the Slovenian archives.
2. Papers should be sent to the editorial board: Uredništvo Arhivov, Arhivsko društvo Slovenije, Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana, Tel.: +386 1 24 14 247, e-mail: jure.volcjak@gov.si.

Authors are required to follow the following instructions:

- ⇒ Papers should be submitted in **electronic form** (1.5 line spacing)
- ⇒ Before being published all papers are peer-reviewed. Papers are published only if they receive a positive peer-review.
- ⇒ Papers for the sections *Articles and Papers*, *From Practice to Practice* and *From Archival Files and Collections* should not exceed 24 standard pages papers for other sections should not exceed 8 pages.
- ⇒ Papers for the sections *Articles and Papers*, *From Practice to Practice* and *From Archival Files and Collections* must include a maximum 10-line abstract, key words appropriate for indexing and a maximum 30-line summary. List of sources and literature stands before the summary.
- ⇒ Authors should state their full address, title and/or profession, work place and address of the institution where they work, phone number and e-mail.
- ⇒ Footnotes are written uniformly under the line. Footnotes include short references that are fully explained together with abbreviations in the chapter Sources and Literature. Example: Merku: *Slovenska plemiška pisma*, p. 110.
- ⇒ Chapter Sources and Literature includes a systematic recording of all sources and literature cited in footnotes. Archival sources, web sources, journals, literature etc. are stated separately in alphabetical order.
- ⇒ Citation of archival sources: name of archival institution, reference code of archival fond or collection, title of archival fond or collection, when necessary also the number of the archival fascicle or box. Example: ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, box 1.
- ⇒ Citation of literature (monographs): surname and name of the author: *title (and subtitle) of the book* (italics). Publishing place: publisher and publishing year. Example: Merku, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- ⇒ Citation of literature (articles): surname and name of the author: title of the article. *Title of periodical or miscellany* (italics) in case of periodicals the title should be followed by volume, year, number and page; in case of miscellany the title should be followed by (name of the editor), publishing place, publishing year and page. Example for articles in periodicals: Matijević, Meta: Novomeški mestni arhiv in skrb zanj. V: *Arhivi* 26 (2003), no. 1, pp. 221–226. Example for articles in miscellanies: Bizjak, Matjaž: Gutenberg in brikenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. V: *Ad fonts. Otorepčev zbornik* (ed. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, pp. 225-269.
- ⇒ Graphic materials (photographs, microfilm shots, scans, (exceptionally) also high-quality photocopies) must be submitted separately and marked with the number of the caption. Book reviews must include the photo of the book cover.
- ⇒ Editorial board reserves the right to send the submitted papers for language proofreading. Proofreading corrections are usually inserted in the papers by the authors themselves. Other corrections of a technical nature are usually done by editorial board.
- ⇒ Authors should follow these instructions. Should there be any uncertainties about the instructions, please contact the editorial board for assistance.
- ⇒ Articles and papers that are published in the printed version of *Arhivi* are also published on-line on the homepage of the Archival Association of Slovenia. By giving their consent to the publishing of the printed version, authors also agree to their papers being published on-line.
- ⇒ **Deadline for the submission of papers**: papers for the section *Articles and Papers*, *From Practice to Practice* and *From Archival Files and Collections* are to be submitted by May 1 for the first number and by October 1 for the second number! Papers for other sections are to be submitted by **May 20** for the first number and by **October 20** for the second number!

Ljubljana, 20. 5. 2013

Arhivi Editorial board

Članki in razprave

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 551.44(497.4)Postojna)

Prejeto: 7. 10. 2012

Schaffenrath o obiskovalcih jam (800-letnica najstarejšega zapisa v Postojnski jami)

STANISLAV JUŽNIČ

dr. zgodovinskih znanosti, diplomirani inženir in profesor fizike
Fara 2, SI-1336 Kostel; Univerza v Oklahomi, Norman, ZDA
e-pošta: juznic@hotmail.com

IZVLEČEK

Predstavljamo prošnjo za pomoč pri raziskovanju jam in drugih kranjskih posebnosti, ki jo je Jožef Anton Nagel poslal Janezu Dizmi Florjančiču. Prav tako prvi v sodobnem zgodovinopisju obravnavamo na novo najdeni Schaffenrathov komentirani seznam najstarejših podpisov v Postojnski jami, sestavljen kmalu po Naglovi smrti. Popis vključuje skoraj tisočletje dolgo dobo in vsebuje tudi zaznamke, ki jih danes ni več mogoče izslediti zaradi sige in raznovrstnih poškodb, ki so jih v minulih stoletjih povzročile narava ali človeške roke. Med podpisi skušamo najti tiste, ki so pripadali danes znanim osebam. Raziskovanja nam vzbuja predstavo o prvih obiskovalcih jam: kaj jih je k takšnemu izletu spodbudilo in v kolikšni meri so se morda celo strokovno zanimali za jamarstvo. Vsi obiskovalci se niso podpisali, številni zapisi pa so utegnili postati žrtve zoba časa še preden so pritegnili Schaffenrathovo pozornost. Schaffenrathove prepise primerjamo s podpisi v Postojnski jami vidnimi še danes.

KLJUČNE BESEDE: Postojnska jama, zgodovina raziskovanja krasa, zgodovina jamarstva, Jožef Anton Nagel, Alois Schaffenrath

ABSTRACT

SCHAFFENRATH ON THE EARLY CAVE VISITORS
(800TH ANNIVERSARY OF THE EARLIEST SIGNATURE IN THE POSTOJNA CAVE)

This paper describes the request for help in the research of caves and other Carniolan particularities sent by Jožef Anton Nagel to Janez Dizma Florjančič. Also discussed, for the first time in modern historiography, is Schaffenrath's rediscovered commented list of the signatures of the earliest Postojna Cave visitors, compiled soon after Nagel's death. The list covers a period of almost a millennium and includes signatures that today can no longer be observed in the cave due to calcareous sinter and other damage caused over the centuries by man or nature. Among the signatures, the author attempts to find those belonging to people who are known today. The research helps us learn more about those early cave visitors. What made them go underground and to what extent were they interested in speleology? Not all visitors signed their names and many of their notes could have disappeared before Schaffenrath had a chance to copy them. Schaffenrath's copies are then compared with the inscriptions that can still be found in the Postojna Cave today.

KEY-WORDS: the Postojna Cave, history of Karst research, history of speleology, Josef Anton Nagel, Alois Schaffenrath

Uvod

Jamo Vilenico so uredili za turistični obisk že leta 1633 kot začetnika dolge zgodovine našega kraškega jamskega turizma. Večino zgodnjih podpisov v Postojnski jami¹ si lahko še dandanes ogledamo, nekaterih znakov pa ne najdemo več; morda jih je prekrila sigla ali pa so izginili na kakšen drugačen način zaradi naravnih, morda pa celo človeških sil. Znano je, da je zaznamke v Rovu starih podpisov Postojnske jame »po naravi natančno prerisal« ing. Alois Schaffenrath, vendar ta zapis doslej v zgodovinopisju ni bil obravnavan. Danes se pojavljajo dvomi o podpisu iz leta 1213, ki ni več viden v Imenskem rovu (Rov starih podpisov, Namen-Halle, Inschriften-Halle) Postojnske jame; Schaffenrathov rokopis seveda ima tudi podpis iz leta 1213, saj ga je Schaffenrath prerisal na častno prvo mesto.²

Raziskovalci jamskih podpisov

Imenski rov je verjetno obiskal že Valvasor, čeprav zaradi težje dostopnosti poldrugo stoletje pred odkritju Luke Čeča ni mogel prodreti dve milj daleč v jamo. Najstarejša objava o zaznamkih iz Imenskega rova Postojnske jame je iz leta 1821 in je ob Volpijevi najdbi ostankov postojnske jamske živali;³ Volpijeva dognanja je povzel nekdanji študent koprškega kolegija plemenitašev, bibliotekar centralnih šol v Ljubljani, urednik časopisa *Osservatore Triestino* (1815–1823) grof Girolamo Agapito (Hieronim, * 1783; † 1844). Postojnski okrožni blagajnik in upravnik Postojnske jame do konca septembra 1823 Josip Jeršinovič vitez Löwengreif (Petsch, Poetsch, * 1775; † 1844) je Agapitu leta 1816 pokazal zapise, vgravirane s kapniki ali z ogljem med zgodnjim 13. stoletjem in letom 1676.⁴ Hohenwart je citiral Volpijevo delo z napačno letnico izdaje 1820; dopolnil ga je z objavo predelanih Schaffenrathovih risb okamnelih zaznamkov s svincem, ogljem ali rdečkastim kamnom oziroma kar s kapnikom v Rovu starih podpisov, dolgem 225 m, ki je v Hohenwartovem in Jeršinovičevem času hranil še marsikatero zasigano

okostje zgodnjih človeških obiskovalcev. Sledila sta med seboj dokaj podobna prepisa jamskih zaznamkov izpod peres višjega carinskega ravnatelja Henrika Coste (* 1799; † 1871) leta 1848 in očeta modernega jamarstva Adolfa Schmidla leta 1854; zdi se, da je Schmidl edini poudaril, da je v Rovu starih podpisov (Imenski rov) našel tudi nekaj zaznamkov iz 18. stoletja, resda zgolj v zadnjem rovu; ti naj bi nastali kljub domnevno težavnemu dohodu, ki naj bi ga vodne usedline po letu 1676 vztrajno mašile, dokler prehod ni bil zožen na 18 col (45 cm) oziroma širine samo 12–15 col.⁵ Seveda so bili nekateri napisi tako ali tako nedatirani in bi po Schmidtlu lahko spadali v obdobje po letu 1676. Valvasor je verjetno zlahka prešel skozi tedaj še širši prehod podobno kot Nagel leta 1748 ali Tobija Gruber bržkone v družbi z bratom Gabrijelom leta 1779. Zanesljivo je Gruber zavil tudi v postojnski Imenski rov, čepravno se mu je morda zdelo za malo, da bi nas tam osrečil s svojim avtogramom. Gibčni Hacquet se je šel postojnskega jamarja ob suši leta 1774 in je bržkone prvi prebredel sifon Pivke (leta 1787). Žal se tudi on ni posebno trudil s podpisovanjem v Imenskem rovu.⁶ Kaže pa, da sta šele Volpi po Schaffenrathovih prepisih oziroma sam Schaffenrath resno raziskovala zaznamke v Imenskem rovu, to pa je gotovo povezano z izboljšavami razsvetljave v njuni dobi. Knez Janez Vajkard Turjaški, Valvasor, Nagel, Gruberja ali Hacquet so zapise gotovo opazili, a niso imeli pravega upanja, da bi jih lahko natančneje posneli. Schmidl ni izpostavil Agapitovih opomb o zapisih z ogljem ali z drugimi pisali, omenjal je le spominsko zapisovanje obiskovalcev z zašiljeni priročnimi kapniki. Nadaljnjo obravnavo jamskih zapisov je ponudil tržaški gimnazijski profesor biologije Ludvig Karl Moser, v našem tisočletju pa jih je vse prekosil Stephan Kempe s sodelavci.

Če izvzamemo kneza Janeza Vajkarda Turjaškega in njegovega soimenjaka Valvasorja je bil Jožef Anton Nagel (Nagl, * 1717; † 1800) med prvimi izpričanimi učenimi raziskovalci Postojnske jame. Nagel je študiral matematiko in civilno arhitekturo na visoki šoli v Paderbornu; študij je leta 1749 nadaljeval na Dunaju. Leta 1768 je objavil poročilo o dunajskem potresu, štiri leta pozneje pa je postal inšpektor fizikalnega dvornega kabineta in direktor fizikalnih in matematičnih študijev na dunajski Univerzi. Leta 1776 je na Dunaju priredil Wolffov zna-

¹ Skoberne: *Zaščita in varovanje*, str. 136; Shaw: *Foreign travellers*, str. 35–36.

² Kempe & Hubrich: *Inscriptions*, str. 398; Kempe: *Die alten Inschriften*, str. 37; B[ilc]: *Postojna*; Radics: *Adelsberg*, str. 33; Savnik: *Iz zgodovine*, str. 139; SI AS 1080, fasc. 11, šk. 9, Schaffenrath: *Postojna*; Schaffenrath & Schäber & Hicinger: *Beschreibung*, str. 9; Nared: *Zbirka Muzejskega društva*.

³ Habe: *The Postojna Caves*, str. 6; Hohenwart: *Wegweiser*, str. 11–12; Volpi: *Uiber ein bey Adelsberg*; Agapito: *Le grotte*, str. 10; Kempe & Hubrich: *Inscriptions*, str. 398.

⁴ Agapito: *Le grotte*, str. 6; Koršič: Jeršinovič, str. 589.

⁵ Hohenwart: *Wegweiser*, str. 12–14, podoba 19; Habe: *The Postojna Caves*, str. 8, 13; Savnik: *Iz zgodovine*, str. 139; Schmidl: *Zur Höhlenkunde*, str. 59, 61, 63, 65–66; Nagel: *Beschreibung*, str. 64.

⁶ Schmidl: *Zur Höhlenkunde*, str. 59–60; Savnik: *Iz zgodovine*, str. 139.

meniti učbenik matematike, zaslovel pa je z načrti Dunaja in njegovih predmestij. Gruber je prvi objavil, da so padavinske razmere na Cerkniškem polju vzrok za nastanek jezera, saj je podobna, tri desetletja starejša Naglova ugotovitev ostala v rokopisu. Poleti 1748 je Nagel po cesarskem nalogu raziskoval Kranjsko in sredi julija obiskal Jamo pri Predjami in nato še Postojnsko jamo in obakrat nam je tam kot eden redkih postojnskih obiskovalcev med letoma 1699 in 1795 zapustil svoj datirani podpis, v Jami pri Predjami delajo pa mu družbo nekoliko starejši podpisi graščakov Kobenclov. Nagel je 40 m za vhodom v Postojnsko jamo opazil ostanke zidu, ki je nekoč skrite domačine dodatno varoval pred Turki.⁷

Po obisku jam v okolici Postojne se je Nagel avgusta 1748 napotil še na Dolenjsko in osrednjo Kranjsko. Za nasvete v zvezi s tamkajšnjimi jamami, okamninami in slapovi je prosil šentviškega župnika Janeza Dizmo Florjančiča (* 1691; † 1758). Mimogrede je pohvalil pred štirimi leti objavljeni Florjančičev zemljevid in prosil za kopijo. Pohvala dunajskega dvornega matematika Nagla je Florjančiča gotovo nadvse razveselila 29. 8. 1748.

Naglovo pionirsko delo z načrtom Postojnske jame se je s polno paro nadaljevalo po veličastnem Čečevem odkritju osemnajst let po Naglovi smrti. Začel se je jamski turizem in hkrati gmotno dobro podprto raziskovanje jame in njenih zgodnjih podpisnikov. Leta 1832 je Franc Jožef Hanibal grof Hohenwart (* 1771; † 1844) objavil zbirko triinpetdesetih starih podpisov »zagrešenih« med letoma 1213 in 1676 po Schaffenrathovi kronološki ureditvi.⁸ Hohenwart je študiral v Firencah ob poznejšem cesarju Francu in nato na Dunaju. Gospodaril je na gradu Kolovec skupaj s svojo izbranko, Margareto Felicito Henrieto baronico Erberg (* 1764; † 1851), mlajšo sestro Jožefa Kalasanca Erberga. Franc Jožef Hanibal Hohenwart je tako kot očetov bratranec Sigmund Hohenwart hodil na alpinistične ture. Od leta 1830 je vodil deželni muzej kot predsednik muzejskega kuratorija, med letoma 1827 in 1834 pa se je izkazal kot predsednik Kranjske kmetijske družbe, katere odbornik je bil že njegov oče.⁹ Posesti na Kranjskem je zapustil nečaku Karlu Sigmundu Hohenwartu (* 1824; † 1899), ki je prav tedaj končeval

študij prava na Dunaju; le-ta je postal znamenit politik in celo ministrski predsednik (od februarja do oktobra 1871). Tako so se visoke politične funkcije prepletale z znanstvenimi uspehi kranjskih Hohenwartov.

Hohenwartova objava iz leta 1832 seveda vsebuje podobne podpise kot Schaffenrathov rokopis, vendar v bistveno drugačnem vrstnem redu. Hohenwart je objavil postojnske zaznamke v štirih stolpcih z 48 prostori za pravokotnike, med temi pa jih je bilo 5 dvojnih. Enajst let pred njim je direktor tržaške višje realne in navtične šole (*Imperial Regia Scuola Reale e di Nautica e l'Accademia di Nautica e Commercio*) in profesor fizikalno-tehniških ved Giuseppe de Volpi objavil 46 pravokotnikov, približno podobnih Hohenwartovim, med njimi pa pet takšnih, ki jih Hohenwart ni objavil. Nekaj let po Volpiju je njegova dognanja ponatisnil Agapito.¹⁰ Tako smo doslej imeli na razpolago skupno 58 označb zgodnjih obiskovalcev postojnskega Spominskega rova. Schaffenrathov rokopis obsega na prvih treh straneh 44 podpisov v skupno 6 stolpcih z dvema podvojenima pravokotnikoma. Seznam je obsegal časovno urejene podpise, nastale med letoma 1213 in 1676, zadnji trije podpisi pa niso bili datirani.

Alois Schaffenrath (* 1794; † 1836) je uresničeval ideje Josipa Jeršinoviča pl. Löwengreifa po njegovem odstopu s položaja tehniškega vodje jamske komisije zaradi očitkov o okoriščanju; leta 1823 je kot član jamske komisije postal dostojen dedič Jeršinoviča. Schaffenrathu je sekira padla v med dve leti pozneje, leta 1825, ko je postal okrožni inženir pri okrožnem glavarstvu v Postojni, to pa ga je kmalu zaneslo k raziskovanju jam in krasa. Veliko je storil za prvo turistično ureditev Postojnske jame, saj je objavil prvi načrt jame, načrt vrat za domačega postojnskega mojstra, načrt mostu ... Svoje risbe in prepis postojnskih podpisov je ustvaril med letoma 1817 in 1829.¹¹ Schaffenrathov rokopis je shranjen v Arhivu Republike Slovenije v zbirki Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko.

Zapis iz leta 1213

V nadaljnji obravnavi so odebeltano poudarjeni podpisi iz Postojnske jame, ki jih Schaffenrath ni samo prerisal, temveč jih je na koncu svojega rokopa tudi prevedel v sodoben zapis in nam tako prijazno prihranil trud.

⁷ Kranjc: Dvorni matematik, str. 340; Kranjc: Mission, str. 131, 133–134; Poggendorff: *Biographisch-Literarisches*, str. 251; Kempe & Hubrich & Suckstorff: *The History*, str. 156, 158; Habe: *The Postojna Caves*, str. 14; Radics: *Adelsberg*, str. 33.

⁸ Kempe: *Die alten Inschriften*, str. 40; Hohenwart: *Wegweiser*, podoba 19: „Lesbare Inschriften an den Wänden der alten Grotte nach genauer Copirung in Jahrgänge geordnet“.

⁹ Kovačič: *Povezave*, str. 113.

¹⁰ SI AS 1080, fasc. 11, šk. 9, Schaffenrath: Postojna; Volpi: *Uiber ein bey Adelsberg*; Agapito: *Le grotte*, str. 11–14.

¹¹ Kempe & Hubrich: *Inscriptions*, str. 410–411.

Najstarejši doslej omenjeni zapis v Postojnski jami (iz leta 1213, torej praznuje častljivo 800-letnico) je žal tudi najbolj skrivnosten. Je ne le 110 let starejši od naslednjega najstarejšega zaznamka – in to je že samo po sebi dovolj presenetljivo – ampak obsega le inicialki C M. Letnica je razpolovljena s povednim simbolom iz navpične črte, ki se končuje v prepolovljenem pravokotnem trikotniku. Pod hipotenuzo trikotnika je nekoliko daljša daljica s poudarjenima krajiščema, za njo pa podobna še malce daljša daljica. Zgornji krak pri črki C je prav tako poudarjen s kratko daljico, prav tako črka M na obeh spodnjih in desnem zgornjem krajišču. Med črkama je seveda starodavni dvojni križ oglejskih patriarhov, prav tistih, ki so nekoliko prej ustanovili samostana v Stični (1136) in na Gornjem Gradu (1140). Med letoma 1204 in 1218 je bil oglejski patriarh Wolfrago (Volfrago, Volchero, * 1140; † 1218) iz Erla (Ellenbrechtskirchen, Leubrechtskirchen, Leubrechtskirchen) napol poti med Salzburgom in Münchnom; leta 1209 je patriarhatu povrnil fevdalno sodno oblast v Istrski marki in na Kranjskem s Postojno vred, štiri leta pozneje pa je zanj na Postojnskem delal skrivnostni CM.

Kritika zapisa iz leta 1213 pravilno ugotavlja,¹² da so njega dni številke zvečine pisali na način starih Rimljanov in se je Schaffenrath pri prevodu zapisa v arabske številke lahko celo zmotil. Kljub temu je Leonardo Pisano - Fibonacci (* 1170; † 1250) v svoji Računski knjigi leta 1202 uporabil arabske oziroma indijske številke enajst let pred našim postojnskim CM-jem. Tudi najstarejše latinske turjaške listine iz tega obdobja so od leta 1218 že uporabljale arabsko zapisane letnice, v nemških rokopisih pa so datume raje dolgovozno pisali z besedami. Celo poglavitni spis našega Hermana Koroškega *De Essentiis* naj bi leta 1143 uporabljal arabske številke; res pa je ohranjen zgolj v nekoliko mlajših prepisih.

Seveda so minila stoletja, preden se je novi izum povsem prijel: konec 15. stoletja so imeli kranjski urbarji še vedno rimske številke.¹³ Kaže, da je bil naš postojnski podpisnik zgodnji navdušenec nad arabskim sistemom zapisa števil. Schaffenrath je namreč v svojem prepisu kar se da natančno upošteval original; CM bi utegnil biti iz Fibonaccijevega kroga, saj je tudi sam Fibonacci rad in veliko popotoval.

Kdo bi bil CM v oglejski službi? Gotovo plemenitež ali duhovnik oziroma uslužbenec le-teh iz visokega srednjega veka, saj prebivalstvo drugih slojev pač ni znalo zapisati tako umetelnih črki s tenkim

prozornim kapnikom, katerega sledi so s časom okamenle v Imenskem rovu Stare jame.¹⁴ Seveda je moral nekje blizu prespati v gosposki hiši, zato je morda pravi ključ njegove istovetnosti v seznamu okoliških graščakov, ki so bili tako ali tako najpogostejši zgodnji obiskovalci oziroma podpisniki v Postojnski jami. Jamski zapis iz leta 1213 utegne biti starejši od Postojne same. Kraj Postojna (Adelsberg) je bil prvič omenjen skupaj z gradom leta 1226, postojnska mitnica leta 1372, trg Postojna pa leta 1432/1439; bližnja naselbina Planina, z izpričano mitnico že pred letom 1217, je bila v času prvih podpisov v Postojnski jami mnogo pomembnejša.

Poznejši obiskovalci

CM-jev podpis je sameval kar nekaj časa. Kircheimerji so imeli radi Postojnsko jamo, saj se je njihov družinski podpis brez imena v Rovu starih podpisov iz leta 1323 ponovil še dobri dve stoletji pozneje; žal nam niso privoščili vedenja o svojih krstnih imenih. Danes bi morda raje zapisali Kirchheimer, torej po domače cerkveni prostor bržkone povezan s cerkvenim vzgojiteljem ali celo cerkovnikom. Družina bi lahko izhajala iz naselja Kircheim v Alzaciji, ki je v tistem času verjetno imelo tiskarne. Morda je šlo za enako imenovan kraj na polovici poti med Fran-



*Leta 1412 je Michael oziroma Viet Hauser takole krvavo rdeče sporočil svoj obisk v rovu starih podpisov Postojnske jame. Pol tisočletja poznejši črni dediči-podpisniki se mu s svojimi čačkami zaenkrat spoštljivo umikajo kot da bi slutili, da gre za eno najstarejših imen v zgodovini jame. Zakaj ga je Schaffenrath v Hohenwartovi objavi iz leta 1832 in po njem številni drugi prekrstil v Michaela, ko pa je Vidovo (Viet) ime še danes tako lepo čitljivo?
(Foto: Andrej Kranjc leta 2005).*

¹² Kempe & Hubrich: *Inscriptions*, str. 398.

¹³ SI AS 1, fasc. 1/48 (Lit. G. XVI/4), Urbar Kostela iz leta 1494.

¹⁴ Hohenwart: *Wegweiser*, str. 14.

kfurtom in Göttingenom ali pa so bili prišleki doma iz vasice Kirchheim im Innkreis, južno od Passaua na avstrijski strani. Georg Kirchmayer (Kirchmair, * 1481; † 1554) je med skrbjo za gospodarsko dobro tirolskega samostana Neustiftl opisal turško nadlogo v svojih „Denkwürdigkeiten« med letoma 1519 in 1533. Leta 1534 se je za obisk Rova starih podpisov odločil Kircheimer, ne da bi ob priimek zapisal še svoje krstno ime. Je bil obiskovalec morda kar Georg Kirchmayer preden je bil leta 1616 Jakob Kirchmayer s podobnim priimkom, kranjski deželni tajnik? Schmidl je njegov priimek dokaj svobodno spremenil v Kirchheimer.¹⁵

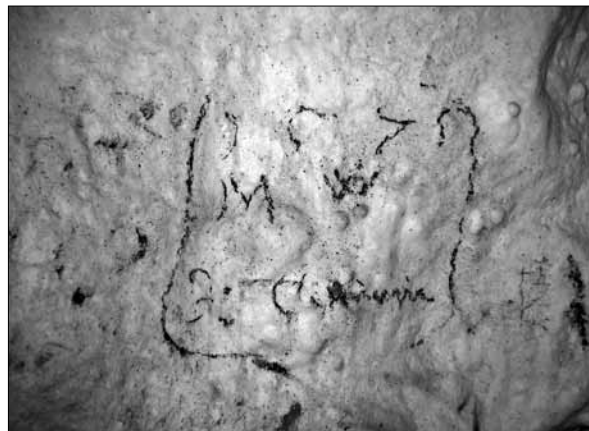
Leta 1393 je CP svoji inicialki ločil s stilizirano figuro. Leta 1412 nam je Hauser zabeležil svoj obisk, vendar danes dvomimo tudi o njegovi dataciji, saj so njega dni številko 4 zapisovali bolj kot zgornjo polovico številke 8.¹⁶ Vendar kaže, da Schaffenratha tudi tu ni mogoče ugnati v kozji rog, saj je njegov naris znova videti kot zvesta kopija originala. Schaffenrath je svoje številke zapisoval vsakokrat drugače, pač po podobah v jami. Glede na to, da je bil tudi spreten risar, ne kaže dvomiti o njegovi roki. Po drugi strani pa se Hohenwartova objava kar nekoliko razlikuje od Schaffenrathovega rokopisa, to pa bržkone pomeni, da se je Schaffenrath ob svojem prerojanju vendarle precej lovil.¹⁷

Leta 1463 je po propadu pokneženih grofov Celjskih Postojnsko gospostvo za nadaljnja štiri stoletja in pol pripadlo Habsburžanom. Domala sto let jamskih podpisov ni mogoče izslediti, dokler se ni leta 1508 neznanec podpisal s srcem, utrjenim na podstavku iz stiliziranih črk S in MN ob začetku beneško-avstrijske vojne (1508–1516); prav leta 1508 je med porazom Maksimilijanovih vojsk le Bernhard Reiniger junaško branil Postojno¹⁸ in zajel beneškega vojskovodjo inženirja Girolama Savorgnana (Savorgnano, * 1466; † 1529), poznejšega grofa Belgrado. Obiskovalec postojnskega imenskega rova MN – S je bil bržkone eden Benečanov, ki so nato držali Postojno dve leti, ali pa se je morda skrila/a pred vojaštvom, ko je plenilo? Leta 1511 seveda ni bilo novih podpisov v jami, saj je 26. 3. 1511 med 16. in 17. uro potres dodobra razmajal tudi postojnski grad. Leta 1516 se je za obisk jame le ojunčil

Philip Mengent oziroma Philip Wenger¹⁹ ali Philipp Wenger v milosti Božji (Gnad dir Gott); možakar je bil morda doma iz katerega od krajev z imenom Wenges severno od Kölna.

Leta 1523 se je jamskim podpisnikom pridružil še Stumperg, ime pa je Schaffenrath pozneje posodobil v **Stumberg**, Costa in Schmidl pa raje v **Stumberg**; morda je bil povezan z gospodarjem bližnjega, pozneje (1635) Eggenbergovega gradu Šteberg pri Cerknici, prijateljem Erazma Predjamskega Johannom von Stebergom († 1482).

Leta 1575 je sledila cela paleta podpisanih obiskovalcev. Prvi je postavil kozarec na desno in kupo z ročajem na levo; letnico je prepolovil z vodoravno puščico, prekinjeno s črko X, s koncema v stiliziranih črkah G in L. Možakar je nato svoj podpis ponovil z nezašiljeno puščico, pod svoji tokrat manj stilizirani inicialki pa je zapisal še leto 1615 – ali se je morda po štiridesetih letih vrnil v isti rov obujat spomine na mladost?



Uokvirjeni M.W. iz leta 1575
(Foto: Andrej Kranjc leta 2005).

Iste leta se je v jami podpisal M.W. / J. Suffrerer oziroma po Volpiju Scifferrerer ali Schifferrerer, pod njim pa znova naš G. L., to pot spet z ošiljeno puščico. Leta 1575 je bil zapisan tam še M. Weingarther ali Weingarten. Začetnice v vrsti nad svojim imenom je stiliziral do nerazpoznavnosti, v levi spodnji kot pa je dodal še simbol na vseh treh zobeh ošiljenega trizoba s poudarjenim stolpom. Zadnji obiskovalec morda kar skupinskega obiska iz leta 1575 je bil Ca: Maurer oziroma v Costovem ali Schmidlovem prepisu Ca. Agourer.²⁰

¹⁵ Schmidl: *Zur Höhlenkunde*, str. 65.

¹⁶ Kempe & Hubrich: *Inscriptions*, str. 398; Costa: *Reiseerinnerungen*, str. 63.

¹⁷ Hohenwart: *Wegweiser*, SI AS 1080, fasc. 11, šk. 9, Schaffenrath: Postojna; Schaffenrath & Schäber & Hicinger: *Beschreibung*, str. 27.

¹⁸ Radics: *Adelsberg*, str. 16; Valvasor: *Die Ehre*, str. 4: 369; Schaffenrath & Schäber & Hicinger: *Beschreibung*, str. 6.

¹⁹ Hohenwart: *Wegweiser*, podoba 19.

²⁰ Costa: *Reiseerinnerungen*, str. 64; Schmidl: *Zur Höhlenkunde*, str. 66; Volpi: *Uiber ein bey Adelsberg*; Agapito: *Le grotte*, str. 12; Hohenwart: *Wegweiser*, podoba 19; SI AS 1080, fasc. 11, šk. 9, Schaffenrath: Postojna.

Naslednje leto, 1576., je rov obiskal E. Langkunst, v Volpijevem prepisu Langkiener, v Costovem ali Schmidlovem prepisu Langkiener, po Kempeju Langkauer. Istega leta naj bi se s svojim podpisom v Postojnski jami ovekovečil tudi Notstiz plemiškega rodu,²¹ vendar njegovega podpisa Schaffenrath ni prepisal. Leta 1578 je že kar utečeno navado podpisovanja v Rovu starih podpisov nadaljeval Joseph Höllaiss v Costovem ali Schmidlovem prepisu Holla po milosti Božji. Med križca je **Enegreister** ali v poznejši Schaffenrathovi posodobitvi **Ehrengreifer**, v Costovem ali Schmidlovem prepisu Erngreifer postavil leto 1580; istega leta pa sta bila tam še protestanta **Görger Tauffrer** (Taufferer) in **Hanss Antoni vojvoda ... knez Eggenberg**, torej **Eggenberg** v sodobnem zapisu. Lahko si mislimo, da je bil vrli Eggenberg nad jamo navdušen, saj je 28 let pozneje njegova družina kupila celotno postojnsko gospostvo. Druga dva pred njim navedena obiskovalca, podpisana leta 1580, sta bila bržkone člana Eggenbergovega spremstva, saj je vsaj drugemu med njima, Gregorju Tauffer(er)ju, leto, ime in priimek zapisala podobna roka, ki je nato navedla še samega kneza. Ravno pri knezovem imenu pa so se prsti nekoliko zatresli, saj piše »vojvoda od ...« brez kraja; nato pa si je pisec premislil in v naslednji vrstici zapisal »in knez Eggenberg«. Leto zapisa se je nato pod A-jem z dvema X-oma ponovilo še v posebnem pravokotniku brez imena. V razlagi podpisov je Schaffenrath Eggenbergovo ime Hanss spremenil v Franz in dodal titulo vojvoda Cromau (Krummau na jugu Češke, Český Krumlov), to pa je potem Hohenwart

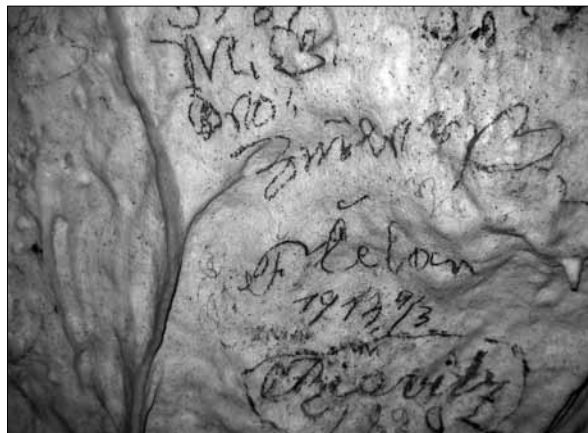


Danes težko čitljivi zapisi iz leta 1580
(Foto: Andrej Kranjc leta 2005).

ponovil v svoji objavi.²² Seveda gre za pomoto, saj je Keplerjev in Wallensteinov († 1634) tovariš, kranjski deželni glavar 1602–1621 Janez Ulrik Eggenberg (* 1568; † 1634), pridobil vojvodino Český Krumlov šele leta 1628, precej po nakupu postojnske grofije. Hans Anton Eggenberg leta 1580 še ni mogel biti knez ali vojvoda, bil pa je lahko iz radgonske ali augsburške veje rodovine.

Gregor Taufferer (* 1553) je bil vsaj leta 1588 uradnik kranjskega prejemnega urada; med letoma 1599 in 1613 je bil upravitelj prejemnega urada za tedenski pfenig.²³ Imel je hišo med današnjim Novim trgom in Salendrovo ulico v Ljubljani, ki jo je za 600 gld in 12 dukatov prodal deželi za povečavo lontovža. Zaradi protestantizma je moral zapustiti Kranjsko nekaj let po obisku Postojnske jame. Gregor Taufferer je bil sprva oženjen z Marušo, nato pa z Agato, hčerjo Boštjana in Neže, rojene pl. Warl. V drugem zakonu je imel najmanj šestero otrok, med njimi sina Mihaela (* 1601; † 1665), ki je kot plačilni mojster Vojne krajine imel dovolj pod palcem, da je lahko leta 1646 kupil gosposčino Turn pri Višnji Gori (Novi grad v Peščeniku, Weixelbach, Weichselbach) in na njej utemeljil posest Tauffererjev za prihodnjih 250 let.

Leta 1585 je bilo zapisano že bolj slovansko zasukano ime: pod tremi težko opredeljivimi simboli je nadebudni jamar postavil letnico in nato svoje po domače zapisano ime Jerne Jankovotz, v Costovem ali Schmidlovem prepisu Jankowitz, ne da bi se morda potrudil in si ga morebiti potujčil v Bartolome-

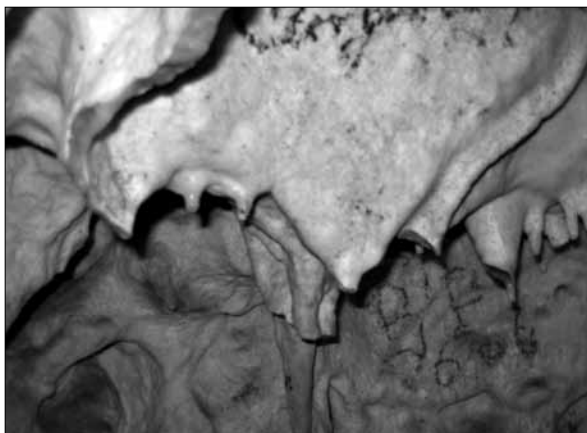


Rdeči zaznamek iz leta 1587, spodnja stran: med številnimi srčastimi okraski je Schaffenrath prerisal le dva ali tri (Foto: Andrej Kranjc leta 2005).

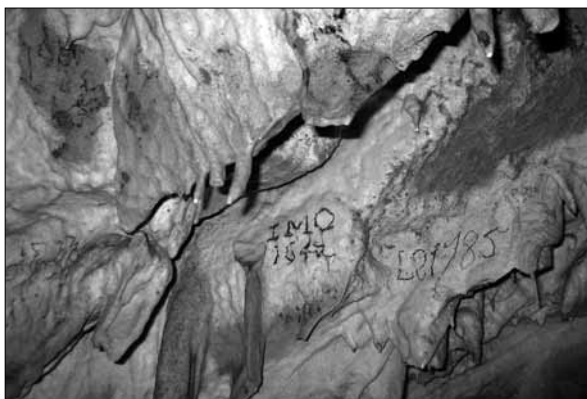
²¹ Kempe: Die alten Inschriften, str. 41; Volpi: *Uiber ein bey Adelsberg*; Costa: *Reiseerinnerungen*, str. 64; Schmidl: *Zur Höhlenkunde*, str. 66; *Postojnsko okrajno glavarstvo*.

²² SI AS 1080, fasc. 11, šk. 9, Schaffenrath: Postojna; Hohenwart: *Wegweiser*, podoba 19.

²³ SI AS 2, fasc. 290, šk. 429, 27. 6. 1588, str. 715–718 in v isti škatli dokument z dne 4. 7. 1588, str. 739–742.



*Kdo je rdeči BP iz leta 1606, v minulih stoletjih domala prekrit s sigo?
(Foto: Andrej Kranjc leta 2005).*

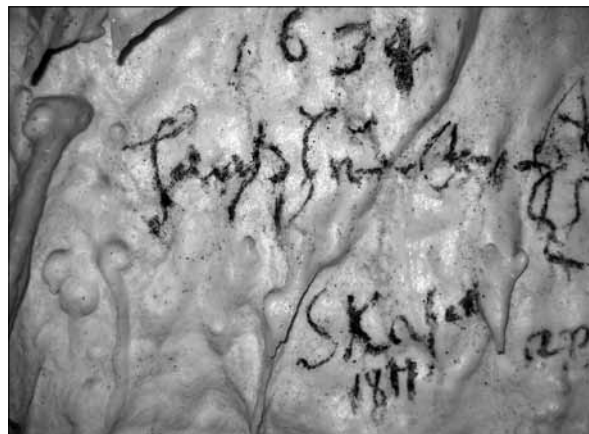


Plemeniti Stainach se je na obisku leta 1634 dal ovekovečiti s črnim ogljem. Prijetni možakar je gotovo zavil v Postojno iz štajerskega trga Stainach, ki se je prav v tem času leta 1659 prvič dokumentirano preimenoval iz dotodanje vasi Gruscharn, po slovensko grušč. Naš F. Stainach je bil verjetno sorodnik slovitega potopisca Wolfa Andreasa pl. Stainacha (1563 Unterstainach; † 1615). V jami se je dejansko podpisal kot F. S., kar bržkone pomeni Fran Saleški, čeravno Schaffenrath črke S ni navedel v svojem sicer natančnem prepisu. Hans Franc Stainach je dne 10. 4. 1633 skupaj z brati in svaki z dovoljenjem salzburskega nadškofa dedoval po Hansu Jakobu Stainachu. Je šel dediščino morebiti upravljati v Postojno? Francov sin je bil Moritz Christof iz Stainacha (<http://de.wikipedia.org/wiki/Trautenfels>, <http://vdu.uni-koeln.de:8181/mom/AT-SLA/Erzstift/fond?lang=pol&block=42>, <http://www.verwaltung.steiermark.at/landesarchiv/urbare/uvz1138.pdf>, ogledi 12. 6. 2012. Foto: Franjo Drole leta 2007).*

ja; možakar je bil plemenitega rodu. Istega leta mu je sledil **Wolff Berer**, v Schaffenrathovem čistopisu **Berg**, v Costovem ali Schmidlovem prepisu **Wolfsberg**. Leta 1587 je Rov starih podpisov gostil v latinični ovekovečenega možaka, ki ga je Costa imenoval Ld. (Ludvik) Vilzarborg, po Schmidlu in Agapitu pa se je pisal Vilzarberg. Sledil mu je s podobno roko v gotiči zapisani M: B / O. von / Zrilewß, a ga Costa in Hohenwart nista upoštevala, Agapito pa ga je imel za nečitljivega.²⁴

Leta 1592 je rov starih podpisov obiskal **Valentin Tanikar** oziroma v Volpijevem in Costovem prepisu **Walent. Tunicaar**.²⁵ Iz razlik v branju je mogoče domnevati, da je Schaffenrath zapise nekoliko slovenil.

Obiskovalec iz leta 1606 je ostal v zapisanem spominu zgolj kot B * P, tako da bo njegova istovetnost bržkone za večno ostala skrivnost. Schaffenrath mu je celo odškrnil polovico pravokotnika in vanj dokumentiral še drugi obisk iz leta 1634. Pri tem je sredi letnice postavil puščico, ki je prepolovila črko S in pod njo močno razvlečen M. Na srečo se je isti prijazen sprehajalec drugje v rovu znova podpisal istega leta 1634 kot F. v(on) / Stainach plemiške krvi.

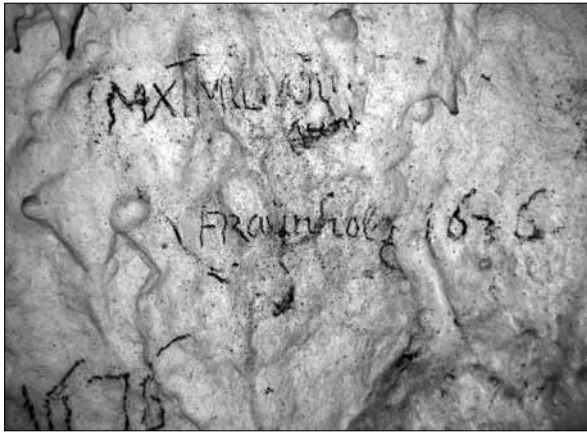


Hans Hueber se je ovekovečil leta 1634; na desni si je z ogljem privoščil še okrasek, ki se Schaffenrathu ni zdel vreden omembe (Foto: Andrej Kranjc leta 2005).

Istega leta (1634) sta plemenitemu Stainachu sledila še Hans Hueber, torej Janez Hüber, in **Stephanus Kapauner**, v Schaffenrathovi in Costovi ali Schmidlovi posodobitvi **Stephanus Kanzianer**. Ivan/Janez Hueber je bil tisti čas mitničar in nakladničar v Postojni (vsaj med letoma 1634 in 1647), njegov dedič z enakim imenom pa je enako funkcijo opravljal še

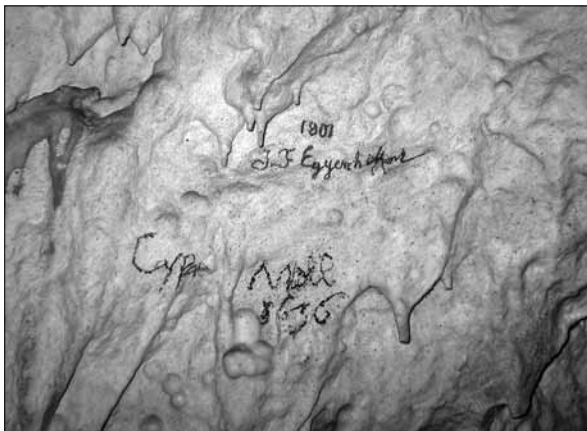
²⁴ *Postojnsko okrajno glavarstvo*; Costa: *Reiseerinnerungen*, str. 64; Schmidl: *Zur Höhlenkunde*, str. 65–66; Volpi: *Über ein bey Adelsberg*; Agapito: *Le grotte*, str. 12.

²⁵ SI AS 1080, fasc. 11, šk. 9, Schaffenrath: Postojna; Kempe: *Die alten Inschriften*, str. 41.



Maximilianus Frauenholz iz leta 1636 v Postojnski jami (Foto: Andrej Kranjc leta 2005).

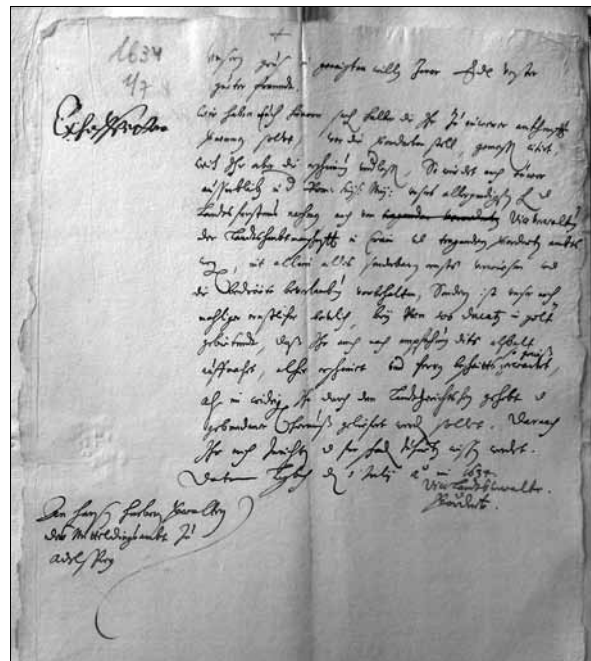
leta 1661, 1665 in 1687. Wolfganga Hueberja švicarskega rodu je cesar Ferdinand III. povzdignil v viteški stan zaradi zaslug njegovega bojovitega deda pri preganjanju Turkov in za šestintrideset let Wolfgangovega vodenja mitnice v Postojni.²⁶



Moll med postojnskim obiskom leta 1636 (Foto: Franjo Drole leta 2007).

Hohenwart je za leto 1634 objavil povsem drugačnega zapisa izpod zašiljenega kapnika P-L-ja za desno obrnjeno zastavico na podstavku med začetnicama P-L, ki je povezoval črki in delil letnico na pol; dodal je stilizirani S oziroma kar vijugo za protiutež zastavi in vmesno črto z odebeljenima robovoma. Slika je bila do določene mere podobna tisti, narisani leta 1604 v Žegnani jami, ki pa je imela zastavico zasukan v levo in bolj izrazit S za protiutež zastavi-

ci. P-L iz Postojnskega rova si je na desni privoščil še risbo osebe ležeče na parah v odprtem sarkofagu. Risba je po svoje celo bolj podobna obliču kot cehovskemu znamenju mizarskega in strgarskega pomočnika Franza Himerja, ki ga prav tako najdemo le v Hohenwartovi objavi in ne v Schaffenrathovem rokopisu,²⁷ in to znova nakazuje možnost, da je Schaffenrath po izdelavi rokopisa izdelal še razne popravke. Leta 1636 je v postojnske rove zašel Maximilianus Frauenholz, za njim pa še Caspar/Kaspar Moll. Matija Moll je bil leta 1615 meščan in gostilničar v Kranju.



Prva stran dopisa o Ivanu/Janezu Hueberju, mitničarju in nakladničarju v Postojni dne 1. 7. 1634 (AS 2, fasc. 295, šk. 476, 1. 7. 1634, str. 1804).

Leta 1641 je prijazni rov starih podpisov najprej gostil Martinusa Zu Boija, morda raje imenovanega Martincin En voi ali celo Le voi; poznejši rodovi so ga prekrstili v Martinusa Hueberja,²⁸ čigar priimek je Schaffenrath navedel kvečjemu med sedem let starejšimi zapisi. Družina Voi je v tem času živela na Siciliji, plemiči Levoi pa so kmalu postali razmeroma pogosti v južni osrednji Evropi.

²⁶ SI AS 1080, fasc. 11, šk. 9, Schaffenrath: Postojna; Costa: *Reiseerinnerungen*, str. 64; Schmidl: *Zur Höhlenkunde*, str. 65; SI AS 2, fasc. 295, šk. 476, 1. 7. 1634, str. 1805–1806; Radics: *Adelsberg*, str. 10.

²⁷ Kempe: *Die alten Inschriften*, str. 42; Schmidl: *Zur Höhlenkunde*, str. 65; SI AS 2, fasc. 293c, leto 1615, str. 735, 739, 757; SI AS 1080, fasc. 11, šk. 9, Schaffenrath: Postojna; Hohenwart: *Wegweiser*, podoba 19.

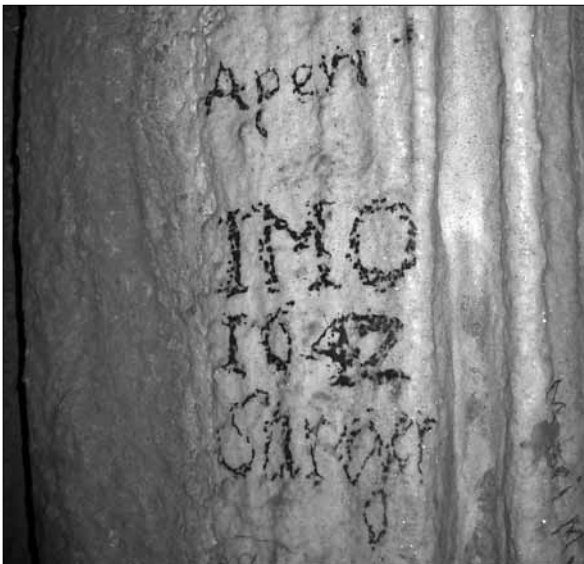
²⁸ SI AS 1080, fasc. 11, šk. 9, Schaffenrath: Postojna; Hohenwart: *Wegweiser*, podoba 19; Schmidl: *Zur Höhlenkunde*, str. 66; *Postojnsko okrajno glavarstvo*.



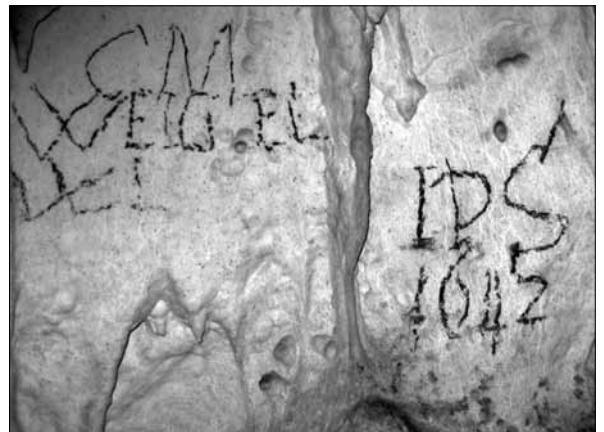
*Martin v Postojnski jami leta 1641
(Foto: Andrej Kranjc leta 2005).*



*Možakar s priimkom Agourer oziroma ob roki z iztegnjenim kazalcem opredeljen kot Lehr Ingenieren brez navedene letnice; desno se je G. L. podpisal leta 1575 in vmes med svoji začetnici morda postavil Kristusov monogram $\chi\rho$ chi-rho, nad njim pa je IPS iz leta 1642. X in P sta prvi dve črki grškega zapisa Kristusovega imena v obliki ΧΡΙΣΤΟΣ. Oblina P-ja, ki je v cirilični ali grški pisavi seveda R, je na risbah v jami pač videti kot zastavica
(Foto: Andrej Kranjc leta 2005).*



*IMO iz leta 1642 na drugem koncu jame
(Foto: Franjo Drole leta 2007).*



IPS iz leta 1642 (Foto: Andrej Kranjc leta 2005).

Martinu je sledil Stizch, v Costovem ali Schmidlovem zapisu Hirsch, žal brez osebnega imena; letno bero pa je kronal gospod Jacob Rauwer, posodobljeno Jakob Ravbar. Naslednje leto 1642 sta se dva skrivnostneža podpisala kot IMO in IPS, sledil pa jima je precej zgovornejši Seyz Agourer, podoben predniku iz leta 1574; ob risbi roke piše *Lehr Ingenieren* / * brez letnice. Fraza *Lehr Ingenieren* je bila tu bržkone uporabljena v pomenu učitelj, izvedenec ali študent inženirskih ved s tisti čas dokaj novim nazivom, izpeljanim iz latinskega *ingeniatorum* v pomenu pameten ali spreten. Inženir tedanjih dni je bil gotovo strokovnjak, vendar njegova stroka še ni bila izključno povezana s stroji kot v zadnjih dveh stoletjih; predtem je bila možna cela paleta spretnosti, tudi domiselno kovanje besed. Roka je bila gotovo povezana s cehom podpisanega rokodelca; skriv-

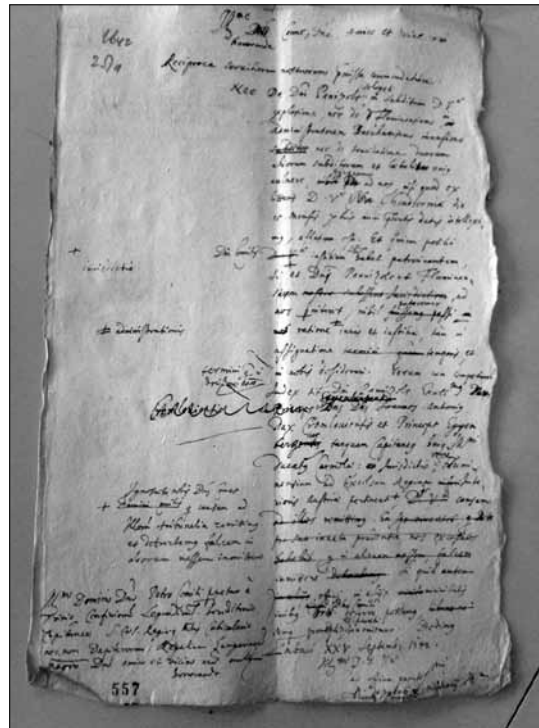
nostni nadarjeni obiskovalec je namreč med svoji zapisani besedi skiciral konec suknjiča nad srjaco, iz katerega moli zapestje in z nerodno ukrivljenim kazalcem kaže na številko štiri v dataciji. Ker je leta 1642 v Rovu starih podpisov svoje ime ovekovečilo več obiskovalcev, je naš skrivnostni inženir morda zagrešil še katerega od preostalih podpisov. Morda tistega z imenom mojstra Johanna Paula Sarcherja? Istega leta je Rov starih podpisov domnevno večkrat gostil redka obiskovalca, ki sta poleg leta zapisala še mesec in dan svojega obiska. Prišleka, umetnik iz Freiburga Johann Melchior Ott († 1670) in mojster Johann Paul Sarcher, sta Rov starih podpisov obiskala 6. 5. 1642 v službi lastnika Postojne in gradu,



Umetnik iz Freiburga Johann Melchior Ott († 1670) in mojster Johann Paul Sarcher z rdečim ob grbu njunega gospoda Eggenberga leta 1642, pod njima Himer (Foto: Franjo Drole leta 2007).

višjega dednega točaja, avstrijskega odposlanca na papeževem dvoru v Rimu Janeza Antona I. Eggenberga (* 1610; † 1649), ki je postal po smrti svojega očeta Janeza Ulrika kranjski deželni glavar.²⁹ Ob obisku jame sta vrla mladca zagrešila najmanj tri podpise: prvega z grbom svojega kneza delodajalca in datumom, različico »Io Mel. Ott«, narisano z ogljem, in »Io. Melchior Ott 1642«; v tem času je bil med letoma 1642 in 1644 Friderik Otto ljubljanski škof, pozneje pa je družina Ott ali Otto dala Kranjski več pomembnih omikancev.

Ob tem prvem popolnem datiranem podpisu lahko šele dojamemo, kako natančen risar je bil Schaffenrath. Tekst z datumom vred je ne le pravilno prepisal, temveč ga je tudi pravilno uvrstil v tri vrstice. Res pa je Schaffenrath opustil piki za priimkoma Otta in Sarcherja, prav tako pa ni zapisal dvočrtnja za Sarcherjevimi prvimi imenom, a ga je pravilno zapisal v originalnem zapisu brez dvojnega n. Pri preroisanju Eggenbergovega grba pa se je Schaffenrath še posebej izkazal, saj je bil prav tako dober risar kot Ott.³⁰



Dopis z dne 25. 9. 1642 o knezu Janezu Antonu Eggenbergu štiri mesece in pol po podpisovanju njegovih uslužbencev v Rovu starih podpisov Postojnske jame (AS 2, fasc. 299a, šk. 495, 25. 9. 1642, str. 557).



S črnim ogljem ovekovečeni kipar Marko na obisku v Postojni leta 1648; ob njem dve stoletji poznejši obiskovalec, ki je imel raje rdečo barvo in je z njo dokaj nevljudno zamazal konec Markovega imena.

Nad imenom je Marko narisal še skico, ki je Schaffenrath ni prepisal (Foto: Franjo Drole leta 2007).

²⁹ SI AS 1080, fasc. 11, šk. 9, Schaffenrath: Postojna; Schmidl: *Zur Höhlenkunde*, 66; Hohenwart: *Wegweiser*, podoba 19; Lienhard: *The Polytechnic Legacy*; SI AS 2, fasc. 299a, leto 1642: šk. 495, 25. 9. 1642, str. 557; 10. 7. 1642: str. 617, 620; 10. 9. 1642: str. 621; 15. 10. 1642: str. 629; 729–730; šk. 496; 19. 8. 1642: str. 2505–2508).

³⁰ Kempe & Hubrich: *Inscriptions*, str. 408–409; Kempe: *Die alten Inschriften*, str. 42; Volpi: *Uiber ein bey Adelsberg*. Zbornik *Postojnsko okrajno glavarstvo* pomotoma navaja Franca Antona Eggenberga in njegov podpis iz leta 1680, vendar gre vsaj v prvem primeru za njegovega potomca. Ohranjene računske knjige s podatki o rokodelcih, slikarjih (portretistih) in drugih uslužbencih Eggenbergov so shranjene v eggenberškem arhivu v Gradcu, ki je zdaj del arhiva

grofov Herbersteinov kot zadnjih posestnikov gradu Eggenberg pri Gradcu (Štajerski deželni arhiv (*Steiermarkisches Landesarchiv*) v Gradcu).

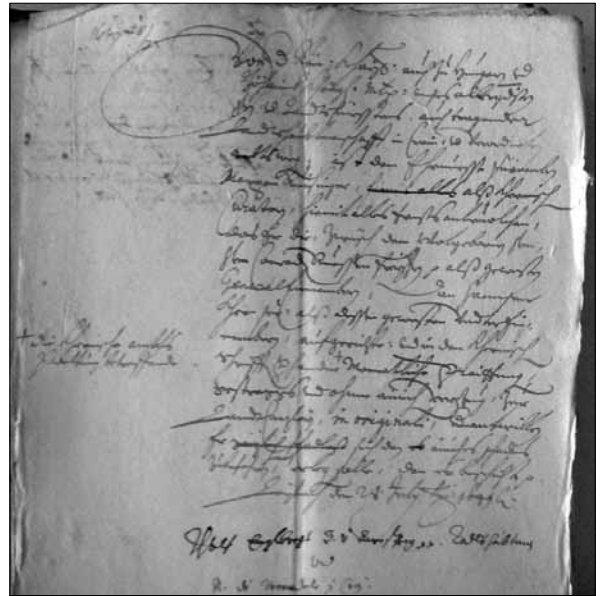
Kot da bi se nalezal od obeh Eggenbergovih uslužbencev, je tudi italijanski umetnik Marco Zernich³¹ / Pild Hauer /, torej Bildhauer oziroma kipar, v italijanščini natančno določil čas svojega ogleda Rova starih podpisov 2. 1. 1648. Kakšne umetnine je ustvaril baročni kipar Marco?

Istega leta 1648 se je ob koncu tridesetletne vojne pojavil še **Joannes Crassaviz**, v Schaffenrathovi posodobitvi **Krassanz**, v Costovem ali Schmidlovem prepisu **Crassanz**, ki pa nam dneva in meseca svojih popotovanj ni hotel zaupati. Dne 3. 6. 1649 je bil v Rovu starih podpisov Hans Korn, ki naj bi mesec svojega ogleda zapisal kot *Joni* namesto kot *Juni*. To bi njegovo izobrazbo ali celo pismenost ob našem branju dobrih tri stoletja in pol po dogodku pokazalo v slabi luči, v resnici pa je Schaffenrath zgolj zagrešil tiskarskega škrata ob prepisovanju in ga za objavo popravil. Ivan Kern je bil tisti čas meščan v Novem mestu in prejemnik kontribucije.³²



*Hans Korn v Postojni v zgodnjem poletju 1649
(Foto: Andrej Kranjc leta 2005).*

Dve leti po podzemnih postojnskih poskusih kneza Janeza Vajkarda Turjaškega se je leta 1675 v Rovu starih podpisov ovekovečil Johan Paul Hueber kot eden številnih ljubiteljev postojnskega podzemlja s tem priimkom, leta 1676 ga je posnemal močno veren romar, ki si je privoščil zgolj SHI; na sredo H-ja je prislonil križ, navzdol pa je kazala pomeljniva puščica.³³



*Novomeški meščan Ivan Kern kot prejemnik
kontribucije v času obiska v Rovu starih podpisov
Postojnske jame (AS 2, fasc. 301, šk. 505,
28. 7. 1649, str. 1937).*

Schaffenrathovo paletu podpisov so končali podpisi brez letnic, prvi med njimi takoj pod Ottovim zaznamkom pod zašiljenim kapnikom, ki ga je vihtel Bavarec Franz Himer / Drechslergesell (oziroma Tischlergesell) aus Bauern. Bavarski gost strugar je levo postavil še zvezdo, desno ob zaključku zapisa pa oblič kot svoje cehovsko znamenje, a ga Schaffenrath ni opazil med svojim prvotnim prerinovanjem. Zgodnji bavarski poslovni turist in strugarški – mizarski pomočnik je ob kiparju Marku, domačem učitelju Janezu, umetniku Ottu in mojstru Sarcherju doma la edini izrecno povedal, od kod se je vzel. Sledila sta še G. Nostitz in Michl Pregel, v Costovem ali Schmidlovem prepisu Nostitz in Strigel. Potem se je Schaffenrath očitno naveličal prepisovati oziroma je ocenil, da so preostali podpisi novejši. Nostitz je bržkone tudi obiskovalec Nostitz iz leta 1576, ki naj bi bil plemiškega rodu.³⁴ Aristokrati Nostitz so bili luteranski lužiški Srbi iz kraja Nostitz, ki je danes predmestje Weißenberga na Saškem.

³¹ SIA 1080, fasc. 11, šk. 9, Schaffenrath: Postojna; Schmidl: *Zur Höhlenkunde*, 66; Hohenwart: *Wegweiser*, podoba 19.

³² SI AS 2, fasc. 301, leto 1649: 17. 4. 1649, šk. 504, str. 1137–1138; 9. 7. 1649, str. 1283; 28. 7. 1649, šk. 505, str. 1937–1938).

³³ Kempe: *Die alten Inschriften*, str. 42; Costa: *Reiseerinnerungen*, str. 65.

³⁴ Kempe: *Die alten Inschriften*, str. 42; Kempe: junij 2012, osebno sporočilo; Hohenwart: *Wegweiser*, podoba 19; SI AS 1080, fasc. 11, šk. 9, Schaffenrath: Postojna; *Postojnsko okrajno glavarstvo*; Costa: *Reiseerinnerungen*, str. 65.

Preglednica 1: Primerjava med Hohenwartovo objavo na dveh straneh v stolpcih I–IV in Schaffenrathovim rokopisom na treh straneh v stolpcih I–VI³⁵

Hohenwart, <i>Wegweiser</i>	Schaffenrath, AS 1080
I/1	I/1
I/2	I/2
I/3	Ni
I/4	I/3
I/5	I/4
I/6 iz leta 1538	I/5 iz leta 1530
I/7	I/6
I/8	I/7 (zadnji v stolpcu)
I/9	II/1
I/10	Ni
I/11	Ni
I/12	II/2
I/13 (zadnji v stolpcu)	II/4
II/1	II/6 (zadnji v stolpcu)
II/2	II/5 podobno kot II/3, ki ga Hohenwart nima
II/3	Ni
II/4	Ni
II/5 levo leto 1576	III/1 leto 1575
II/5 desno	III/2
II/6 1642	V/6 1642 z nekaj razlikami v Eggenbergovem grbu
II/7	III/3
II/8	III/4
II/9	III/5
II/10 Franz Anton Eggenberg 1580	III/6 Hanss Anton Eggenberg 1580
Ni	III/7
II/11 levo (zadnji v stolpcu)	III/8 (zadnji v stolpcu)
II/11 desno	IV/1
III/1 ... <i>Gott</i>	IV/2 <i>in Jahre ...</i>
Ni	IV/3
III/2	IV/4
III/3 levo in desno	IV/5 levo in desno
III/4	IV/6
III/5	IV/7
Ni	IV/8
III/6 nedatirano	V/6 1642 z nekaj razlikami v Eggenbergovem grbu
III/7	Ni
III/8 levo	Ni
III/8 desno	IV/10 (zadnji v stolpcu)
III/9	IV/9
III/10	V/2
III/11 v treh vrsticah (zadnji v stolpcu)	V/1 v dveh vrsticah
IV/1 v dveh vrsticah	V/3 v treh vrsticah
IV/2 začetnici zapisani sredi letnice	V/4 levo, začetnici pod letnico
IV/3 začetnici sredi letnice	V/4 desno, začetnici pod letnico
IV/4	V/5
IV/5	V/7 (zadnji v stolpcu)
IV/6 v dveh vrstah	VI/1 v treh vrstah (Crassaviz 1648)
IV/7 (Franz Himer/Drechsler=Tischlergesell aus/Bauern)	VI/5 (* Franz Himer/Drechsler=Tischlergesell aus/Bauern #)
IV/8 (Hans Korn 1649 den 3 Juni)	VI/2 (Hans Korn 1649 den 3 Juni)
IV/9 (Johan Paul Hueber)	VI/3 (Johan Paul Hueber 1675)
IV/10 (H. Nositz)	VI/6 (H. Nositz)
IV/11 (Michl Prigel)	VI/7 (zadnji v stolpcu) (Michl Pregel)
IV/12 (WV 1678)	Ni
IV/13 (zadnji v stolpcu) (1676 S-I)	VI/4 (1676 S-I)

³⁵ Hohenwart: *Wegweiser*; Costa: *Reiseerinnerungen*, str. 63–65; Kempe: *Die alten Inschriften*, str. 40; SI AS 1080, fasc. 11, šk. 9, Schaffenrath: Postojna.

Schaffenrathov rokopis nima zaznamkov, narisanih v Hohenwartovi objavi na položajih I/3, I/10, I/11, II/3, II/4, III/7, III/8 levo in IV/12. Po drugi strani pa v Hohenwartovi objavi manjkajo zaznamki, narisani v Schaffenrathovem rokopisu na položajih III/7 brez podpisa leta 1580, IV/3 pl. Zrilewß iz leta 1587 in IV/8 **Stephanus Kapauner** oziroma v Schaffenrathovi posodobitvi **Kanzianer** leta 1634.³⁶

Črkopis

Schaffenrath s svojim seznamom podpisov, najdenih v Postojnski jami, še nikakor ni vrgel puške v koruzo, temveč je na petih straneh po nemško povzel svoja dognanja o starih obiskovalcih in območjih njihovih zaznamkov v Rovu starih podpisov pod naslovom *Beschreibung der alten von 13. bis 17. Jahrhundert besuchten Grotte*. Najprej je opisal prostore z napisi v Postojnski jami, nato pa je na predzadnji, četrti strani del sprva prepisanih imen zapisal na sodobnejši način, saj je naštel posamezne zapise od leta 1213 dalje v sodobni slovanski pisavi. V nadaljevanju je povzel poznavanje jame v zadnjih dveh stoletjih.

Vse zapisane Schaffenrathove številke so arabske, črkopis pa se je spreminjal s časom zapisanih jamskih podpisov. Nekateri elementi morda vsebujejo glagolico, denimo središčni okras iz leta 1213, stiliziran latinski pisani S iz leta 1393, kozarec iz leta 1575; ta je morebiti podoben glagolski črki jery.³⁷ Podobno morda velja za srce, puščico, postavljeno skozi prepolovljeni S, oziroma zastavico, vsakokrat narisano nad stiliziranim M-jem leta 1508, 1635 oziroma leta 1604 v bližnji Žegnani jami; morda je šlo za Kristusov monogram ☒ chi-rho. X in P sta tu prvi dve črki grškega zapisa Kristusovega imena v obliki ΧΡΙΣΤΟΣ. Oblina P-ja, ki je v cirilicni ali grški pisavi seveda R, je na risbah v jami pač videti podobna zastavici. V nekaterih različicah je oblina zastavica celo izpuščena, denimo pri posameznih podpisih GL-ja iz leta 1575. Večina pismenk je vendarle latinskih, le leta 1523 in 1575 desno od Weingartenovega trizoba opazimo gotico.

Sklep

Dobršen delež zgodnjih pismenih obiskovalcev Postojnske jame, ki so dobrohotno zapustili sled o svojih sprehodih prihodnjim rodovom, je gospodaril

na okoliških graščinah. Nemalo je bilo laških gostov, le pet obiskovalcev pa se je izkazalo tudi s svojimi poklici: domači učitelj, mizar strugar, umetnik, mojster in kipar. Večina podpisanih je bila seveda žlahtnega rodu.

Danes se včasih jezimo zaradi razposajene mladine, ki svoja imena ali misli riše vsepovsod; postojnski podpisi pa kažejo koristnost takšne dejavnosti. Seveda lahko skriti v varnem podzemnem arhivu s stalno temperaturo in vlagouidejo neizprosno zobu časa, ob dobri osvetljavi pa se pokažejo obiskovalcu v vsej svoji prvobitnosti.³⁸

Viri in literatura

Viri

Arhiv Republike Slovenije

- AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, fasc. I/48, lit. G. XVI/4, Vermercht das Vrbar register zum Costel, num. 2. 1494.
- AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, fasc. 290, 293c, 295, 299a, 301.
- AS 862, Florjančič de Grienfeld Ivan Dizma, šk. 1.
- AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko, fasc. 11, šk. 9. Civitattensia. Schaffenrath, Alois: Postojna Postojnska jama. Napisi najdeni v stranskih votlinah Postojnske jame. 1213–1649.

Österreichische Nationalbibliothek, Wien

- MS N. 7854: Nagel, Joseph Anton: *Beschreibung deren auf allerhöchsten Befehl Ihro Röm. Kayserl. und königl. Maytt. Francisci I. untersuchten in dem Herzogthum Crain befindlichen Seltenheiten der Natur*, 1748.

Internet

Lienhard, John H.: The Polytechnic Legacy. Dostopno na: <http://www.uh.edu/engines/ asmedall.htm> (22.8.1998, ogled 12.5.2012).

Literatura

Agapito, Girolamo: *Le grotte di Adlersberg, di S. Canciano, di Corniale e di S. Servolo, la miniera di mercurio d'Idria, il lago di Cirknitz, le terme di*

³⁶ Hohenwart: *Wegweiser*; SI AS 1080, fasc. 11, šk. 9, Schaffenrath: Postojna; Costa: *Reiseerinnerungen*, str. 63–65; Schmidl: *Zur Höhlenkunde*, str. 66.

³⁷ Mnenje Janeza Weissa z dne 9. 5. 2012.

³⁸ Za pomoč se zahvaljujem Petru Strnadu s sodelavci iz Arhiva Republike Slovenije, Stephanu Kempeju in Andreju Kranjcu.

Monfalcone, antichità romane d'Aquileja e Pola e altre notevoli oggetti nelle vicinanze di Trieste. Vienna: Antonio Strauss, 1823.

B[ilc], Janez: *Postojna: sloveča Postojnska jama in njena okolica (vodnik).* Postojna: R. Šeber, 1904.

Costa, Henrik: *Reiseerinnerungen aus Krain / mit Ansichten von Laibach, Neustadt, Veldes, und Lueg.* Ljubljana: Eger, 1848.

Habe, F.: *The Postojna Caves and other Tourist Caves in Slovenia*, 4. izdaja. Postojna: Postojnska jama, 1986.

Hohenwart, Franc Jožef Hanibal: *Wegweiser für die Wanderer in der berühmten Adelsberger und Kronprinz Ferdinands-Grotte bey Adelsberg in Krain: als Erklärung der von Herrn Aloys Schaffenrath, U.k. Kreis-Ingenieur in Adelsberg, gezeichneten Ansichten dieser Grotte.* Wien: I. P. Sollinger / Ljubljana: Ignaz Aloys Edlen v. Kleinmayr, 1–3, 1830, 1832. Ponatis: Habe, F. & Šlenc, J. (ur.): *Postojnska jama.* Postojna: Kraška skupnost za varstvo okolja, 1978.

Kempe, Stephan: Die alten Inschriften der Adelsberger Grotte / Postojnska Jama. V: *Die Höhle* 54 (2003), št. 2, str. 36–44.

Kempe, Stephan & Hubrich, Hans-Peter & Suckstorff, Klaus: The History of Postojnska Jama: The 1748 Joseph Anton Nagel inscriptions in Jama near Predjama and Postojnska Jama. V: *Acta carsologica* 35 (2006), št. 2, str. 155–162.

Kempe, Stephan & Hubrich, Hans-Peter: Inscriptions of historically known persons in Postojnska jama. V: *Acta carsologica* 40 (2011), št. 2. str. 397–415.

Koršič, Verena: Jeršinovič Josip. pl. Löwengreif, V: *Primorski biografski leksikon.* Gorica: Mohorjeva družba (1981), str. 589–590.

Kovačič, Lojze: Povezave ljubljanskih jezuitov z Akademijo Operozov. V: *Tretji dan* 31 (2002), št. 12 (282), str. 104–117.

Kranjc, Andrej: Dvorni matematik J. A. Nagel na kranjskem krasu 1748. V: *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike* 13/14 (1998), str. 335–343.

Kranjc, Andrej: Mission of J. A. Nagel to Carniola in 1748. V: *Slovenský Kras (Acta Carsologica Slovaca)* 37 (1999), str. 131–138.

Nared, Andrej: *Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko: 12. stol. 19. stol.: arhivski popis: signatura fonda AS 1080.* Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2004.

Poggendorff, Johann Christian: *Biographisch-Literarisches Handwörterbuch zur Geschichte der exakten Wissenschaften von J.C. Poggendorff, III.* Leipzig: Johann Ambrosius Barth, 1863–1898.

Postojnsko okrajno glavarstvo. Zemljepisni in zgodovinski opis. Postojna: R. Šeber, 1889.

Preinfalk, Miha & Bizjak, Matjaž: *Turjaška knjiga listin. 1, Listine zasebnih arhivov Kranjske grofovske in knežje linije Turjaških (Auerspergov).* Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2008.

Radics, Peter Pavel: *Adelsberg und seine Grotten.* Triest: Literarisch-Artistische Abtheilung des österreichischen Lloyd, 1861.

Savnik, Roman: Iz zgodovine Postojnske jame. V: *Kronika* 6 (1958), št. 3, str. 138–145.

Schaffenrath, Alois: *Beschreibung der berühmten Grotte bei Adelsberg in Krain: Nach allen ihren Verzweigungen, Enden und Klüften: in Bezug auf Richtungen, Distanzen, Höhen und Sehenswerthe derselben, sammt einer vor dem Eintritte erwünschten Uebersicht, und einem die Einrichtung und den P. T. Herren Grotten-Gast... Ljubljana: Kleinmayr, 1834; Dopolnjeni ponatis: Schaffenrath, Alois & Schäber, J. & Hicing, Peter: *Beschreibung der berühmten Adelsberger Grotte in Krain. Nach der vom k.k. Kreis-Ingenieur Alois Schaffenrath verfaßten Beschreibung neuerlich bearbeitet und mit Zusätzen vermehrt von I. Schäber. Mit Zugabe einer Einleitung und einer Beschreibung der neuen am 5. Juni 1865 eröffneten Grotte von P. Hitzinger, dann eines Situationsplanes der ganzen Grotte.* Postojna: Max. Schäber, 1865; *Beschreibung der berühmten Adelsberger Grotte in Krain. Mit einer Einleitung und einem Situationsplan der Grotte.* Postojna: Schäber, 1877; Postojna: Schäber, 1886.*

Schmidl, Adolf: *Zur Höhlenkunde des Karstes. (Die Grotten und Höhlen von Adelsberg, Lueg, Planina und Laas).* Wien: Wilhelm Braumüller, 1854.

Shaw, R. T.: *Foreign travellers in the Slovene Karst: 1486–1900.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008.

Skoberne, Peter: Zaščita in varovanje krasa. V: *Kras* (ur. Andrej Kranjc). Ljubljana: ZRC SAZU, 1999, str. 135–141.

Valvasor, Janez Vajkard: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain.* Laybach-Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter, 1689.

Volpi, Giuseppe de (anonimno): *Uiber ein bey Adelsberg neu entdecktes Paläotherium vom einem Freunde der Natur.* Trst: Maldini, 1821.

Zusammenfassung

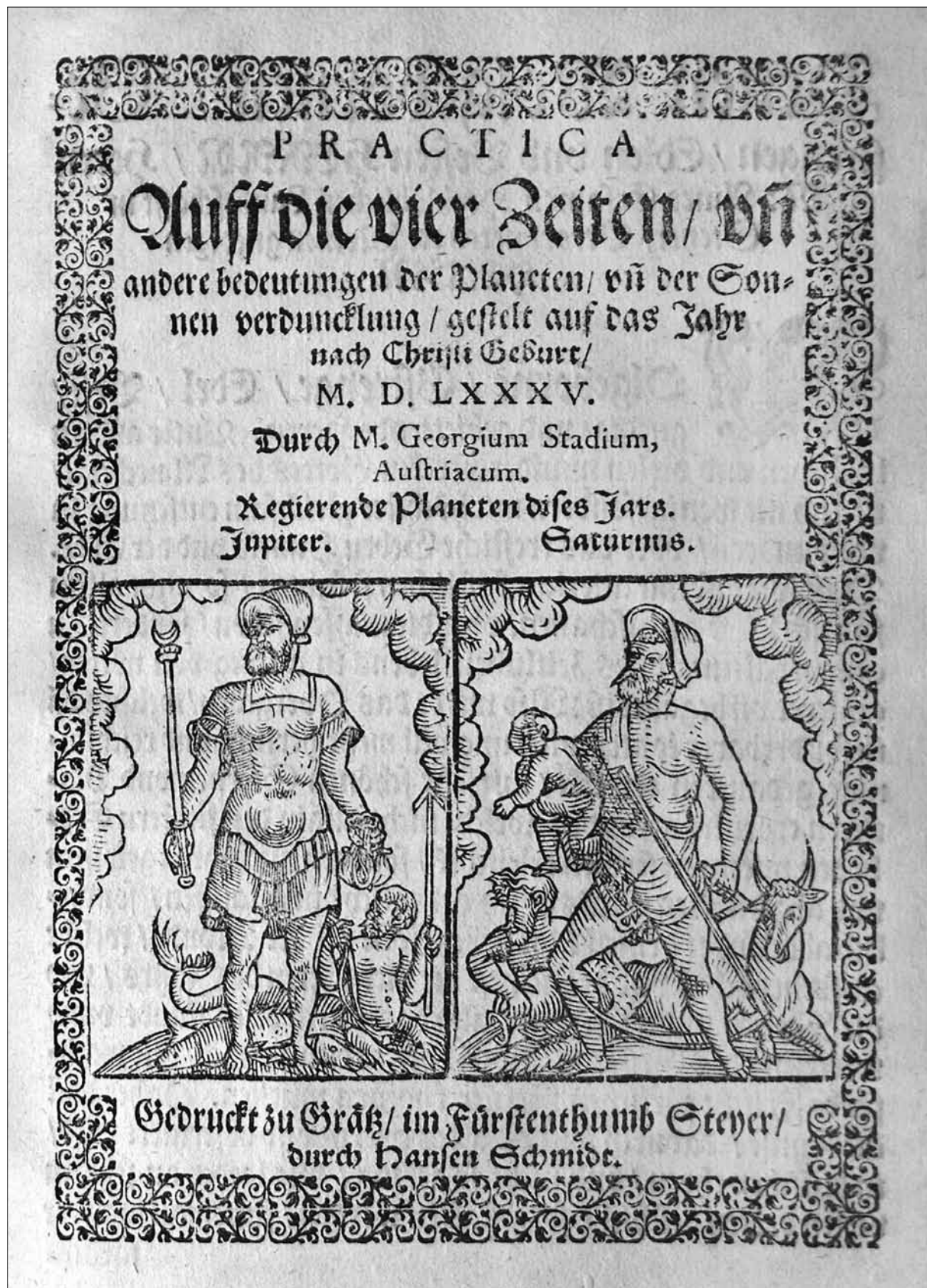
**A. SCHAFFENRATH ÜBER FRÜHERE
HÖHLENBESUCHER
(ANLÄSSLICH DER 800-JAHR-FEIER DER
ÄLTESTEN UNTERSCHRIFT IN DER
HÖHLE VON POSTOJNA)**

In dem Beitrag wird erstmals in der modernen Historiographie A. Schaffenraths neuentdeckte Liste der ersten Besucher der Karsthöhlen kommentiert. Dessen Aufzeichnungen umfassen den Zeitabschnitt fast eines halben Jahrtausends und enthalten Unterschriften, die heute aufgrund der mit Sinter überzogenen Höhlenwände oder verschiedener, durch menschliche oder natürliche Einflüsse entstandener Schäden unbeachtet blieben. Unter den fast 100 Unterschriften wurde versucht, jene herauszustellen, die von prominenten Personen stammen. Die Abhandlung schafft die Möglichkeit, den Überlegungen zahlreicher damaliger Menschen, die sich auf den Weg machten, die Höhle von Postojna zu besichtigen, auf die Spur zu kommen. Hatten sie auch besondere speläologische Kenntnisse? Zweifelsohne haben nicht alle Besucher ihre Unterschrift hinterlassen, manche alte Unterschrift war schon verschwunden, bevor sich Schaffenrath an die Arbeit machte.

Nach Schaffenrath wurde das Problem der Unterschriften in der Höhle von Postojna von mehreren Forschern erörtert, unter anderen von Heinrich

Costa im Jahr 1848 und auf ähnliche Weise von Adolf Schmidl 1854. Der Triester Biologe Ludwig Karl Moser führte 1885 einige archäologische Forschungen durch. Vor kurzer Zeit analysierte Stephan Kempe mit Mitarbeitern die Unterschriften mit modernen Methoden. Der Verfasser des vorliegenden Beitrags verwendet dessen Forschungen als Grundlage für seine Arbeit und versucht, die kurzen Aufzeichnungen in der Höhle von Postojna mit realen Personen aus der Vergangenheit zu verknüpfen, die als erste Höhlenforscher bezeichnet werden könnten. Die meisten waren Adlige mit Besitzungen in der Nachbarschaft, und viele italienische Namen aus der näheren Umgebung eröffnen einige internationale Aspekte für die aktuellen Forschungen. Die damaligen Grotten dienten zweifelsohne auch als Unterschlupf in der Zeit der Türkeneinfälle vor allem im 15. Jahrhundert, sie wurden aber meistens von des Lesens und Schreibens unkundigen Bauern aus der nahen Umgebung aufgesucht.

Ein besonderer Vorzug der vorliegenden Abhandlung liegt in dem Vergleich von Schaffenraths Aufzeichnungen mit den heute gut sichtbaren Unterschriften in der Höhle von Postojna, die für diese Studie sorgfältig fotografiert wurden. Die frühen Unterschriften in der Höhle und Schaffenraths Abschriften machen es möglich, die schreibkundigen Reisenden durch das Gebiet von Postojna (früher Adelsberg) im Mittelalter und in der Zeit der Reformation und der Türkeneinfälle zu erforschen.



*Practica, priloga koledarja za leto 1585
 (AS 1073, Zbirka rokopisov, 99r, Koledar ljubljanskega škofa Janeza Tavčarja).*

1. 01 Izvirni znanstveni članek

UDK 2-78(497.4Ljubljana)''16/17''

Prejeto: 3. 5. 2013

Bratovščine v ljubljanskih škofijskih protokolih 17. in 18. stoletja

ANA LAVRIČ

doc. dr., znanstvena svetnica

Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU

Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: lavric@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava bratovščine, ki so zabeležene v ljubljanskih škofijskih protokolih 17. in 18. stoletja bodisi v zvezi z njihovo ustanovitvijo in potrditvijo bodisi z dovoljenji za opravljanje posebnih pobožnosti oz. praznovanj in prirejanje procesij, za postavitve kapel in oltarjev – to je posebej zanimivo z umetnostnozgodovinskega vidika – ali ob drugih priložnostih (mašne ustanove in volila, prepisi sinodalnih in vizitacijskih zapisnikov in dekretov, prepisi poročil škofov v Rim, tozadevni cerkveni in državni odloki, dovoljenja za prodajo nabožnih predmetov ipd.). V protokolih je obravnavanih nad sedemdeset bratovščin, niso pa zajete vse, ki so nastale oz. delovale v ljubljanski škofiji v obravnavanem obdobju; nekatere so očitno ohranile neokrnjeno kontinuiteto iz srednjega veka, bile pa so tudi take, ki niso poskrbele za uradno potrditev, četudi je bilo to v nasprotju s cerkvenimi pravili.

KLJUČNE BESEDE: bratovščine, katoliška prenova, pontifikalni protokoli, sinode, vizitacije, ljubljanska škofija, kult, Jezus, Marija, svetniki, 17. stoletje, 18. stoletje

ABSTRACTS

CONFRATERNITIES IN THE PROTOCOLS OF THE LJUBLJANA DIOCESE OF 17TH AND 18TH CENTURIES

The article discusses the confraternities recorded in the protocols of the Ljubljana Diocese of the 17th and 18th centuries. Confraternities are most commonly mentioned in these protocols with regard to their foundation and their confirmation, or with regard to the permissions needed by confraternities to perform pious acts or organize festivities and processions, to build altars and chapels – which is of particular interest for art historians – and similar occasions (mass foundations and legacies, synodal and visitation record transcripts, transcripts of bishops' reports to Rome, related ecclesiastical and state decrees, licences to sell religious items etc.). Although the protocols mention over seventy confraternities, there are still some that were founded or were active within the Diocese of Ljubljana at that time that do not appear in the protocols. Some of those obviously date back to the Middle Ages, while some just never asked for official confirmation despite the fact that this was against church regulations.

KEY-WORDS: confraternities, Catholic Revival, pontifical protocols, synods, visitations, Ljubljana Diocese, cults, Jesus, Mary, saints, 17th century, 18th century

Pontifikalni protokoli, ki sicer vsestransko beležijo poslovanje škofijskega ordinariata, so (tudi) za preučevanje bratovščin dragocen vir informacij. Najštevilnejši so dekreti s potrditvami na novo ustanovljenih bratovščin (z njihovimi pravicami, statuti in odpustki), najdemo pa tudi dovoljenja za postavitve bratovščinskih kapel in oltarjev, podelitve oltarnih privilegijev, z bratovščinami povezane podatke o mašnih ustanovah in volilih, prepise sinodalnih in vizitacijskih zapisnikov in dekretov, prepise poročil škofov v Rim (z omembami bratovščin), cerkvene in državne odloke v zvezi s tem, dovoljenja za prodajo nabožnih predmetov ipd.¹

Bratovščine so morale biti ustanovljene legitimno, tj. dovoliti in potrditi jih je moral škof. Škofijski ordinarijat je za dovoljenje in potrditev v imenu župnijske skupnosti navadno zaprosil župnik oz. vikar (včasih skupaj s ključarji), za redovne cerkve pa predstojnik in samostanska skupnost. V prispevku se bomo posvetili bratovščinam, ki so zabeležene v ljubljanskih škofijskih protokolih 17. in 18. stoletja bodisi v zvezi z ustanovitvijo in potrditvijo bodisi z dovoljenji za opravljanje posebnih pobožnosti oz. praznovanj in prirejanje procesij, postavitve oltarjev oz. kapel – to je posebej zanimivo z umetnostnozgodovinskega vidika – ali ob drugih priložnostih. V protokolih je obravnavanih nad sedemdeset bratovščin, niso pa zajete vse, ki so nastale oz. delovale v ljubljanski škofiji v obravnavanem obdobju; nekatere so očitno ohranile neokrnjeno kontinuiteto iz srednjega veka, bile pa so tudi take, ki niso poskrbele za uradno potrditev, četudi je bilo to v nasprotju s cerkvenimi pravili.

Na pravila glede ustanavljanja in delovanja bratovščin je duhovščino ljubljanske škofije opozoril škof Oton Friderik Buchheim. Leta 1655 so na sinodi v Gornjem Gradu obravnavali bulo papeža Klemena VIII., ki je 24. decembra 1604 v skladu s tridentinskimi smernicami določil, da mora ustanovitev bratovščine odobriti krajevni ordinarij; ta naj bi tudi preveril in potrdil bratovščinske pravilnike, privilegije in odpustke, preden so bili objavljeni. Bratovščina je morala biti v vsem podrejena škofu, ta pa je tudi določal, kako naj zbirajo in v pobožen namen porabljajo prispevke in miloščino.² Bratovščine so bile odtlej predmet obravnave in ena izmed rednih točk sinodalnih srečanj.³ Iz sinodalnih zapisni-

kov je vidno, da so sčasoma postajale vse številnejše,⁴ zastavljalo pa se je vprašanje, ali so bile res vse ustanovljene legitimno.⁵ V sinodalnih konstitucijah se je vse do omejitev bratovščin oz. ukinitve ponavljal odlok, ki je izrecno določal, da so bratovščine dolžne poskrbeti za svoje oltarje, jih na lastne stroške krasiti in opremiti s potrebnimi rekviziti; za neskrbnost jim je grozil interdikt.⁶

Škof, ki je v skladu s tridentinskimi odloki imel pravico in dolžnost vizitirati bratovščine, je na vizitaciji župnij nadziral tudi njihovo legitimnost, delovanje, premoženje in poslovanje; zapisniki pastoralnih obiskov zato v marsičem dopolnjujejo naše vedenje o teh verskih združbah (ob vizitacijah so se večkrat pokazale tudi potrebe in želje po ustanovitvi novih bratovščin).⁷ Pod oster nadzor jih je vzel Janez Karel Herberstein, ki je leta 1774 v sinodalnih konstitucijah znova izrecno prepovedal ustanavljati nove bratovščine in pobožnosti (npr. devetdnevnic) ter javno izpostavljati čudodelne slike ali kipe brez škofovega dovoljenja.⁸

toščinah mdr. določajo: *Altaria Confraternitatum proprijs sumptibus instruantur, et ornentur iuxta omnia, quae pro reliquis Altaribus ordinata sunt.*

⁴ O porastu števila bratovščin govorijo tudi poročila ljubljanskih škofov v Rim, gl. Dolinar: *Poročila I.*, str. 40, 64, 66, 85, 91, 106, 114, 124, 133, 146, 151, 152, 160, 161, 168, 169, 174, 175, 176, 185; Dolinar: *Poročila II.*, str. 34, 49, 57, 62, 63, 67, 69, 72, 73, 76, 81, 87, 94, 111, 118, 129.

⁵ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 3, št. 7, pp. 322–324, 25. apr. 1678: *Notatum est plurimas in Dioecesi Confraternitates erectas esse, et etiamnum erigi. Dubium autem est, an sint legitime erectae [...]. Ideo placeat Celsitudini Vestrae Reu. mae, ut perlegatur ex Trid: Conc: Ss. is 22. dae de reformatione Caput 8. um, quod est de potestate Episcopi ad uisitandas Confraternitates [...] / Et Bullam Clementis 8. ui, quae est de eiusdem Confraternitatibus sine consensu Episcopi non erigendis [...].*

⁶ NŠAL, ŠAL/Sinode, fasc. 1, nedatirane sinodalne konstitucije, verjetno iz časa škofa Rabatta, o bratovščinah mdr. določajo: *Altaria confraternitatum proprijs sumptibus instruantur, et ornentur iuxta omnia, quae pro reliquis altaribus ordinata sunt. Si confratres negligentes et inreligiosi fuerint, interdicitum sit eorum altare, donec omnia, quae mandata sunt, re impleuerint;* NŠAL, ŠAL/Sinode, fasc. 1, dekret iz leta 1666 o bratovščinah ponavlja: *Altaria Confraternitatum proprijs illorum sumptibus conseruari, et ornari [...] sicut ordinata;* prim. ŠAL/Šk. prot., fasc. 2, št. 6, 1677, p. 275, 9. maj 1677.

⁷ NŠAL, ŠAL/viz., fasc. 8, 1779–1794. Med navodili za vizitacijo (iz leta 1779) je tudi vprašalnik za predstojnike bratovščin, ki zastavlja vprašanja: Ali v župnijski cerkvi obstajajo bratovščine, kdo jih je ustanovil in kdaj? Ali imajo predpisane statute, ali jih pravilno hranijo in ali so potrjeni? Sledi zahteva, naj avtentične dokumente pokažejo; prim. op. 3.

⁸ NŠAL, ŠAL/Sinode, fasc. 4, konstitucije iz leta 1774 določajo: *Decretum de non erigendis novis Confraternitatibus, aut instituendis novis Devotionibus, uti sunt novennae, multo minus exponendis propria auctoritate imaginibus, aut status miraculosis. [...] vult ac praecipit, ut imposterum nulla confraternitas aut Devotio noviter instituat [...] sine praevia*

¹ Za posredovanje študijskega in slikovnega gradiva ter za fotografske posnetke se zahvaljujem zaposlenim v Nadškofijskem arhivu Ljubljana, Semeniški knjižnici Ljubljana in Narodnem muzeju Slovenije, posebno zahvalo pa izrekam kolegoma dr. Blažu Resmanu in Andreju Furlanu.

² NŠAL, ŠAL/KAL fasc. 26/12.

³ Prim. NŠAL, ŠAL/Sinode, fasc. 1, z dekreti goriške sinode oglejskega patriarha Francesca Barbara iz leta 1602, ki o bra-

V nadaljevanju bomo spremljali bratovščine upošteva je njihove zavetnike in čas ustanovitve oz. zapisa v protokolih, tako da bomo združili stvarni in kronološki pristop, ki skupaj najnazorneje pokažeta aktualnost posameznega kulta in nanj vezanih bratovščin v določenem obdobju. Iz protokolov povzeti podatki, zlasti ustanovni, se zaradi uradne šabloniziranosti zapisov zdijo sicer precej enolični, vendar jih poživljajo dragocene podrobnosti (npr. o motivih za ustanovitev in izbiro zavetnika, duhovnih potrebah itd.).

Jezusu posvečene bratovščine

V dobi katoliške obnove po tridentinskem koncilu, ki je znova poudaril vitalni pomen evarhisti je za življenje Cerkve, so bile po župnijah obujene oziroma so začele delovati v času protestantizma zamrle oziroma na novo ustanovljene **bratovščine sv. Rešnjega telesa**. Škof Jožef Rabatta je leta 1667 v poročilu Svetemu sedežu zapisal, da obstajajo že pri večini župnijskih oziroma vikariatnih cerkva.⁹ Praviloma so imele sedež pri oltarju z enakim imenom (večkrat v posebni kapeli), izjemoma so gostovale na oltarjih drugih titularjev, ki pa so jih primerno preuredili za ta namen.

V pontifikalnih protokolih je dokumentiranih razmeroma malo na novo ustanovljenih telovskih bratovščin, nekatere so omenjene v zvezi z dovoljenji za udeležbo pri različnih procesijah in postavitvah oziroma predelavo oltarjev, prav tako pa tudi v zvezi z vizitacijskimi izpraševanji in dekreti. Župnija sv. Martina v Srednji vasi v Bohinju je za ustanovitev bratovščine prosila 8. maja 1679 (zanjo je na evangelijski strani cerkve ob zakristiji že zgradila kapelo), 18. januarja 1680 pa jo je škof potrdil.¹⁰ Za ustanovitev bratovščine sv. Rešnjega telesa pri oltarju z enakim imenom v župnijski cerkvi sv. Petra v Radovljici je februarja 1686 zaprosil ljubljanski stolni prošt Oktavij Bucelleni; s škofovo potrditvijo je dobila pravico do matrikule za vpisovanje članov, smela je opravljati pobožnosti v skladu s svojim statutom, pri oltarju sv. Rešnjega telesa, za katerega je morala odtlej skrbeti, pa so lahko brali maše za pokojne člane.¹¹ Oltarni privilegij ji je bil priznan

15. oktobra 1739,¹² ko je privilegij pridobila tudi bratovščina sv. Rešnjega telesa v župnijski cerkvi sv. Martina na Bledu.¹³ Farani pod zvonom sv. Martina v Šmartnem pod Šmarno goro, ki so za pospešitev pobožnosti želeli ustanoviti bratovščino v župnijski cerkvi na novo prizidani kapeli, so škofovo potrditev dobili 16. oktobra 1686; s tem so prevzeli pravice do vodenja matrikule, opravljanja določenih pobožnosti in do maš pri bratovščinskem oltarju, hkrati pa dolžnost, da oltar na svoje stroške krasijo in zanj skrbijo.¹⁴ Ustanovitev bratovščine sv. Rešnjega telesa je bila povezana z zgraditvijo nove, stranske kapele tudi pri župnijski cerkvi sv. Petra in Pavla v Predvoru, kakor je določil vizitacijski dekret leta 1694.¹⁵ Prošnjo za potrditev telovske bratovščine v vikariatni cerkvi sv. Martina v Lipi nad Vrbo (Lind ob Velden) je škofijski urad obravnaval 24. marca 1695,¹⁶ za istoimensko bratovščino v župnijski cerkvi sv. Križa na Svibnem pa 22. aprila 1702.¹⁷ Ob vizitaciji v maju leta 1721 so sindiki bratovščine sv. Rešnjega telesa v Lučah ob Savinji prosili, da bi smeli narediti nov oltar Device Marije, na katerem bi bilo mogoče podobo zapirati. Želji je bilo ugodeno s pogojem, da imajo na voljo dovolj sredstev in da je oltar mogoče tako predelati.¹⁸

V pontifikalnih protokolih največkrat naletimo na bratovščino sv. Rešnjega telesa v ljubljanski stolnici, ki je imela dolgo tradicijo in ugled. Pri naštevanju stolničnih svečnikov je (skupaj z bratovščino Odršenika sveta) omenjena v vizitaciji z dne 11. decembra 1680.¹⁹ Precej podrobnosti o njej izveemo iz zapisnika personalne vizitacije, opravljene 7. marca 1693, ko so bili zaslišani prior Gabrijel Eder, senior Graffenhueber in ekonom Thome.²⁰ Povedali so, da so ustanovni podatki vpisani v matrikulo, da jim je statut odobril škof in da nimajo obveznosti 40-urne molitve, ker je zanjo zadolžena bratovščina

kvi je bila ustanovljena leta 1417, gl. Höfler: Gradivo ... Radovljica in Kranj, str. 215; prim. Lavrič: *Vizitacije*, str. 156; Kemperl: *Romanja*, str. 243–244.

¹² NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 18, št. 35, p. 345, 15. okt. 1739.

¹³ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 18, št. 35, p. 345, 15. okt. 1739; za bratovščino gl. Lavrič: *Vizitacije*, str. 162.

¹⁴ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 8, št. 14, pp. 199–200, 16. okt. 1686.

¹⁵ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 10, št. 18, p. 159, 1694.

¹⁶ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 10, št. 18, p. 259, 24. mar. 1695; za bratovščino gl. Lavrič: *Vizitacije*, str. 173.

¹⁷ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 12, št. 22, p. 174, 22. apr. 1702.

¹⁸ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 16, št. 31, p. 125, 25. maj 1721; prim. Orožen: *Das Bisthum II.*, str. 145. Po podatkih vizitatorja je bila v oltarju kiparska skupina Kristusa z apostoli, gl. Lavrič: *Vizitacije*, str. 196.

¹⁹ NAŠL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 6, št. 9/2, p. 241, 11. dec. 1680.

²⁰ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 10, št. 17, pp. 257–264, 7. mar. 1693.

licentia scriptis expressa Ordinarii exponere [...]; podobno v sinodalnem dekretu iz leta 1778; prim. Lavrič: Likovna umetnost, str. 465.

⁹ Dolinar: *Poročila I.*, str. 168.

¹⁰ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 5, št. 8/1, pp. 83–86, 8. maj 1679; NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 5, št. 9, 1680, p. 66, 18. jan. 1680; za bratovščino gl. Lavrič: *Vizitacije*, str. 165.

¹¹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 8, št. 14, p. 55, 23. febr. 1686; srednjeveška bratovščina sv. Rešnjega telesa v radovljiški cer-

Odrešenika sveta (molitev so razporedili na tri dni, zato je vizitator ukazal preveriti, ali je ne bi morali v skladu z bulo opravljati kontinuirano). Povedali so tudi, da imajo dve banderi, staro in novejšo. Eno je pripadalo Odrešenikovi bratovščini (njeni člani v procesijah hodijo pred duhovščino). Shode so imeli vsake kvatre, vendar jih je prišlo nanje zelo malo, tako da so starke in dekle dobile le skromno miloščino. Bratovščina je imela priorja in ekonoma, kaplan je bil praviloma prvi vikar kapitlja. Cerkovníki so bili trije (štirih niso mogli več plačevati). Vodstvo so volili člani, prior in ekonom sta morala biti potrjena vsako leto znova. Cerkovnike so izbirali ob kvatrnih shodih (če je kateri odstopil, je postavil prior začasnega, tudi kaznoval jih je on). Vizitator je ukazal, naj vodstvo nadzira, da bodo službe vestneje opravljali (v sprevodu z Najsvetejšim bi morali nositi posebna oblačila in poskrbeti za petje dečkov), cerkovniku Mateju pa izrecno prepovedal, da bi oratorij uporabljal za profane namene, zlasti za sušenje platna. Bratovščina je imela naloženih 2.100 fl pri deželi in dobivala obresti. Iz Tropenauovega volila ji je bil ljubljanski magistrat dolžan izplačevati 400 fl na leto (bratovščini Odrešenika sveta pa 200 fl). Nabirala je tudi prispevke in imela v lasti deset hub. Nadzor nad njenim premoženjem (inventarjem) in poslovanjem (računi) naj bi imel škof, čemur vodstvo ni nasprotovalo. Kaplana so praviloma volili člani bratovščine (iz zapuščine Jerneja Bosia je bilo vidno, da je obveznosti marljivo izpolnjeval). Škof je zahteval, da mora prior vsako leto predložiti obračun poslovanja, saj je bilo ugotovljeno, da nekaterih volil (npr. Meisriemlovih 400 fl in Gasanzelliniovih 350 fl) ni investirjal in je zato prikrajšal bratovščino za obresti. V bratovščinsko skrinjico (blagajnico) so ob praznikih nabirali miloščino v stolnici, ob kvatrnih shodih pa v oratoriju. Glede prodaje za bratovščino nedonosnih podložniških pravic naj bi najprej preverili njihovo dejansko nekoristnost in ocenili pravo vrednost (Matej Schweiger je zanje ponujal 2.100 fl, vredne pa naj bi bile vsaj 2.500 fl). Med pomembnejšimi dokumenti, ki jih je bratovščina hranila, je treba omeniti bulo z odpustki, 11. junija 1592 odobrenimi v Rimu, bulo, ki jo je 27. aprila 1621 podpisal vicekancler Francesco Barberini pri Sv. Lovrencu v Damasu, dovoljenje ljubljanskega škofa Scarlichija in stolnega kapitlja za pokope članov bratovščine v kapeli sv. Rešnjega telesa z dne 12. maja 1636, listino v zvezi z bratovščinsko hišo na trgu, ki jo je izdal mestni svet 14. aprila 1639, seznam letnih zadušnic za dobrotnike, seznam bratovščini pripadajočih podložnikov, star register iz leta 1574 in listine, ki so se nanašale na spor z jezuiti (očitno zaradi ustanovitve konkurenčne evharistične bratovščine v

ljubljskem kolegiju). V pontifikalnih protokolih najdemo zapisana tudi dovoljenja za udeležbo bratovščine pri različnih procesijah; tako leta 1701 in 1726 (skupaj s stolničnima bratovščinama Odrešenika sveta in sv. Trojice) pri procesiji za pridobitev svetoletnih odpustkov,²¹ leta 1707 (skupaj z drugimi ljubljanskimi bratovščinami) ob posvetitvi nove stolne cerkve²² itd. V letu 1716 so zabeležene priprave za postavitve dostojnega tabernaklja in stopnic pri bratovščinskem oltarju,²³ v letu 1724 pa papeški breve, ki bratovščinskemu oltarju priznava privilegij »in perpetuum« za vse dni v letu.²⁴

Od drugih Jezusu posvečenih bratovščin je v pontifikalnih protokolih omenjena **bratovščina Odrešenika sveta** v ljubljanski stolnici, ustanovljena v času kuge ob izteku 16. stoletja; sedež je imela pri oltarju, ki ga je 8. junija 1603 posvetil škof Hren.²⁵ Kar zadeva njen inventar, so posebej zabeleženi svečniki.²⁶ Prirejala je spokorno procesijo, na god sv. Roka pa je vodila procesijo v Dravljje;²⁷ leta 1682 jo je izjemoma organizirala po mestu, to pa je Ljubljancanom prej napovedala.²⁸

Bratovščine Srca Jezusovega so zaživele na začetku 18. stoletja. Prva je bila ustanovljena v cerkvi sv. Mihaela pri ljubljanskih klarisah v novozgrajeni kapeli Srca Jezusovega; škofijski ordinariat jo je potrdil 2. marca 1702.²⁹ Bratovščina Srca Jezusovega v župnijski cerkvi sv. Martina v Lipi nad Vrbo je bila septembra 1717 omenjena v vizitacijskem dekretu.³⁰

²¹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 12, št. 22, p. 79, 28. avg. 1701; NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 15, št. 32, p. 318, 21. jul. 1726.

²² NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 12, št. 24, pp. 65–66, 1. maj 1707, pp. 79–81, 8.–13. maj 1707.

²³ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 14, št. 27, pp. 345–346, 26. jun. 1716.

²⁴ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 15, št. 32, pp. 361–362, 6. dec. 1724; prim. NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 12, št. 22, p. 35, 31. mar. 1701; za mašne ustanove gl. Maček: *Mašne in svetne ustanove*, str. 268; za bratovščino gl. Veider: *Stara ljubljanska stolnica*, str. 67–69; Lavrič: *Vizitacije*, str. 114; Dolinar: *Bratovščina*, str. 8; Dolničar: *Zgodovina*, str. 121–124, 276–278; Lavrič: *Ljubljanske ... v župnijskih cerkvah*, str. 296–300.

²⁵ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 1, št. 1, p. 72; Benedik: *Iz protokolov*, str. 16, 51–52; Lavrič: *Vloga*, str. 190; Höfler: *Gradivo ... Stara Loka in Šentpeter*, str. 345.

²⁶ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 6, št. 9/2, p. 241, 11. dec. 1680.

²⁷ Prim. NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 18, št. 35, pp. 10 ss., 4. mar. 1736.

²⁸ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 7, št. 11/1, p. 215, 14. avg. 1682; za bratovščino gl. Veider: *Stara ljubljanska stolnica*, str. 60, 79–80; Lavrič: *Vizitacije*, str. 113, 114; Lavrič: *Ljubljanske ... v župnijskih cerkvah*, str. 300–301.

²⁹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 12, št. 22, p. 144, 2. mar. 1702; za bratovščino gl. Hančič: *Klarise na Kranjskem*, str. 445; Lavrič: *Ljubljanske ... pri redovnih cerkvah*, str. 54–55.

³⁰ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 14, št. 28, pp. 138–139, sept.



Bandero ljubljanske stolnične bratovščine sv. Trojice, 1774, Narodni muzej Slovenije (fotodokumentacija NMS, foto: Tomaž Lauko).

Bratovščina Svete Trojice v ljubljanski stolnici je združevala člane pod zavetništvom vseh treh božjih oseb; ljubljanski tesarji in rokodelci so jo ustanovili že leta 1570, vendar ni bila uradno potrjena. Decembra 1687 so prosili za ponovno ustanovitev oz. potrditev (s sekcijo za tesarje).³¹ Škof jo je potrdil 20. novembra 1688 (brez dostavkov v naslovu) in hkrati odobril predložena pravila (razen osmega člena). Bratovščina je morala poskrbeti za dve maši vsake kvatre, za eno za umrle in eno za žive člane, vodstvo je volila vsaka tri leta, glavni shod z duhovnim nagovorom, razpravo in obračunom je imela na nedeljo po vnebohodu, skrinjico s prispevki in dokumenti je hranil prvi sindik, ključa zanjo pa sta imela sindik in član, ki so ga smeli izbrati tesarji (kot prvotni ustanovitelji). Škof ji je določil sedež pri oltarju Svete Trojice, ki ga je morala odtlej krasiti na svoje stroške.

Shajala se je v stolnici, s svojim banderom se je smela udeleževati javnih procesij, dobila je tudi pravico do matrikule za vpisovanje članov.³² Več podrobnosti o njenem delovanju lahko izvemo iz vizitacijskega poročila z dne 3. aprila 1693: dotlej so natisnili knjižico s pravili in izposlovali trajne odpustke pri Inocencu XI., obveznosti 40-urne molitve niso imeli, od premičnin so imeli le lesene svečnike, kip Svete Trojice in skrinjico za miloščino, bandera pa še niso priskrbeli, glavni praznik so obhajali na nedeljo »Exaudi«, sekundarnega na tretjo postno nedeljo, v stolnici so se petkrat sešli k molitvi rožnega venca, vsako tretje leto so izvolili novo vodstvo oz. potrdili prejšnje, imeli so dva cerkovnika, vzdrževali so se s prispevki članov in darovi dobrotnikov, prispevke so pobirali ob letnem shodu in pri mašah v stolnici, ekonom je predložil obračun vsako leto ali vsaj vsaka tri leta.³³

1717. V vizitacijskih dekretih iz leta 1776 je škof Herberstein v Lipi nad Vrbo ukazal odstraniti podobe Srca Jezusovega in jih nadomestiti s podobo Kristusa Odrešenika, gl. NŠAL, ŠAL/viz., fasc. 7; prim. Lavrič: *Cerkvena umetnost*, str. 457. NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 17, št. 34, 1730–1735.

³¹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 9, št. 15, p. 194, 22. dec. 1687.

³² NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 9, št. 15a, pp. 162–164, 20. nov. 1688.

³³ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 10, št. 17, pp. 283–285, 3. apr. 1693; za bratovščino gl. Lavrič: *Ljubljanske ... v župnijskih cerkvah*, str. 301–303. Bandero s sliko Svete Trojice, ki ga

Mariji posvečene bratovščine

Z rekatolizacijo so poleg telovskih zaživele tudi Marijine bratovščine, ki so prav tako imele častitljivo, še srednjeveško tradicijo; poleg telovskih so bile tudi najbolj razširjene. V Ljubljani so jih na pragu 17. stoletja začeli uvajati jezuiti, pozneje so jih širili tudi drugi redovi. Podpiral jih je škof Tomaž Hren, pod njim so se začele prebujati tudi na podeželju; leta 1603 se je včlanil v graško bratovščino Marijinega oznanjenja, ki na naših tleh ni zaživela, spomin nanjo pa je z dodanim Marijinim naslovom ohranil na oltarju v kapeli sv. Martina v gornjegrajski kolegiatni cerkvi.³⁴ V pontifikalnih protokolih so zabeležene prošnje jezuitskih marijanskih bratovščin (Marijinega vnebovzvetja, Brezmadežnega spočetja in Kraljice angelov), da bi smele voditi procesije na Rožnik, k Božjemu grobu itd.³⁵ Skupaj z drugimi marijanskimi bratovščinami so bile povabljeni k praznovanju na nedeljo v osmini Marijinega vnebovzvetja v ljubljanski stolnici, ki so ga od leta 1710 prirejali v spomin na dobrote, prejete po Mariji.³⁶

Med ljudstvom so se posebno priljubile **rožnovenske bratovščine**; po izvoru segajo v srednji vek. Monopol nad bratovščinami so imeli dominikanci, zato so za ustanovitev morale pridobiti njihovo odobritev. Dominikancem je pripadala tudi pravica do posvečevanja rožnih vencev, ki so bili glavni rekviziti članov;³⁷ leta 1731 je to pravico dobil tudi ljubljanski škof Schrattenbach.³⁸ Na podeželju so bile prve rožnovenske bratovščine ustanovljene že v 20-ih letih 17. stoletja (Kranj 1621, Sava na Jesenicah 1623, Primskovo pri Kranju 1629). Ljubljanska bratovščina pri avguštincih eremitih je zaostajala; general dominikanskega reda jim jo je odobril leta 1634, slovesno pa je bila vpeljana 1639. Dne 21. novembra 1689 je ljubljanski škof na osebno prošnjo provinciala oz. priorja v želji, da bi »pospešil rožnovensko pobožnost«, bratovščini dovolil, da redne mesečne procesije zaradi blata in hrupa iz številnih krčm ne vodi več po predmestju okoli avguštinske cerkve, temveč po Špitalski ulici do kapele Žalostne

Matere Božje pred stolnico.³⁹ V protokolih je bila bratovščina zabeležena spet 10. maja 1707, ko je v procesiji obiskala novo ljubljansko stolnico.⁴⁰ Med ljudmi je bila tako zakoreninjena, da so v avguštinski cerkvi celo po ukinitvi bratovščine želeli še naprej moliti rožni venec ob nekdanjih bratovščinskih dnevih, a škofijski ordinariat tega ni dovolil.⁴¹

Bratovščino sv. rožnega venca v Logi vasi (Augsdorf) omenjajo pontifikalni zapiski le posredno; aprila 1678 je Andrej Pressen, vikar v Dvoru (Kranzhofen), zaradi potreb faranov in obiskovalcev cerkve Device Marije v Logi vasi, kjer je delovala rožnovenska bratovščina, na ordinariat zaprosil za pravico podeljevanja odveze škofu pridržanih grehov, češ da je takšno dovoljenje zaradi težko dostopnega kraja in jezikovnih ovir imel že njegov predhodnik.⁴² Aprila 1679 je Janez Jurij Macher, župnik v Vogrčah (Rinkenberga), prosil za ustanovitev nadbratovščine presvetega rožnega venca v tamkajšnji cerkvi sv. Florijana. Ker je ob prihodu v župnijo opazil versko brezbriznost in mlačnost, kar ga je zelo razžalostilo, za oživitve gorečnosti ni našel učinkovitejšega zdravila od slavne rožnovenske (nad)bratovščine; za ustanovitev je navdušil farane, podprli so jo tudi dominikanci v Brežah, ki so od predstojnikov že pridobili dovoljenje, potreboval je samo še škofovo soglasje. Škofijski ordinariat je glede zadeve zahteval informacije od pliberškega vikarja Jurija Stergarja. Ta je poklical k sebi nekaj faranov iz Vogrč in jih pred dominikanskim patrom Hijacintom, globasniškim župnikom Matejem Olipzem, šmihelskim župnikom Jurijem Riedlom in drugimi zasljal, ali so pripravljeni izpolnjevati predpisane dolžnosti, kar so skupaj z vikarjem Macherjem enoglasno obljubili. Škof jim je zato ustanovitev dovolil, bratovščino oz. njene sindike pa zadolžil, da v pol leta poskrbe še za ustaljeno uradno potrditev.⁴³

Aprila 1683 so Mozirčani prosili škofa, da bi jim dovolil ustanoviti bratovščino sv. rožnega venca.⁴⁴ Ordinariat je zahteval pojasnilo gornjegrajskega komisarja,⁴⁵ nato je zadeva zastala in se nadaljevala

pripisujem stolnični bratovščini, hrani narodni muzej Slovenije pod inv. št. N 5593, gl. Horvat - Kos: *Zbirka slik*, str. 90.

³⁴ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 1, št. 3, p. 10, 17. mar. 1609, pp. 50, 63; Lavrič: *Vloga*, str. 79.

³⁵ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 17, št. 34, p. 142, 26. mar. 1732; za jezuitske bratovščine gl. Lavrič: *Ljubljanske ... jezuitske kongregacije*, str. 251–286.

³⁶ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 13, št. 25, p. 389, 15. avg. 1710.

³⁷ Prim. Menaše: *Marija*, str. 180.

³⁸ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 17, št. 34, p. 146, 10. apr. 1732, prepis listine z dne 4. dec. 1731; Lavrič: *Ljubljanske ... pri redovnih cerkvah*, str. 43.

³⁹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 9, št. 15a, fol. 351, 21. nov. 1689.

⁴⁰ NŠAL, KAL/Kap. seje 3, p. 2; NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 12, št. 24, p. 80, 8.–15. maj 1707.

⁴¹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 22, št. 43, p. 195, 10. febr. 1784; o bratovščini Lavrič: *Ljubljanske ... pri redovnih cerkvah*, str. 42–43.

⁴² NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 3, št. 7, pp. 353, 354, 27. apr. 1678.

⁴³ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 5, št. 8/1, pp. 53–55, 29. apr. 1679, pp. 108–110, 12. maj 1679; za bratovščino gl. Lavrič: *Vizitacije*, str. 214.

⁴⁴ Prim. Orožen: *Das Bisthum II.*, str. 213–214, ki od marijanskih omenja bratovščino Marije dobrega sveta, uvedeno 1766.

⁴⁵ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 8, št. 12/I, p. 10, 28. apr. 1683.

šele marca 1685, ko so farani Mozirja željo ponovili.⁴⁶ Škof jim je »za pospešitev pobožnosti do blažene Device božje Matere« dovolil ustanoviti bratovščino pri enem od oltarjev župnijske cerkve sv. Jurija, a s pogojem, da župnijske pravice ostanejo neokrnjene. Novembra 1685 je mozirski vikar Martin Shlibnigk skupaj s farani prošnjo predložil škofijskemu ordinariatu, ta pa je zahteval še predložitev bule oz. koncesije (dominikancev), da bi jim lahko izdal dovoljenje.⁴⁷ Bratovščina je v cerkvi postavila svojo kapelo; kot že zgrajena je bila omenjena leta 1688, ko je vikar Janez Theusch zaprosil škofijo, da bi ji smel kot pendant pozidati povsem enako kapelo sv. Lucije.⁴⁸

Oktober 1685 so se Blejci obrnili na škofa, naj jim dovoli ustanoviti bratovščino sv. rožnega venca (v povezavi z bratovščino sv. Rešnjega telesa) v kapeli pri župnijski cerkvi sv. Martina.⁴⁹ Ordinariat je izdal dovoljenje, da ustanovijo imenovano bratovščino s sedežem v kapeli pri oltarju Obiskovanja Device Marije, pri čemer naj upoštevajo vse v buli (koncesiji) navedene pogoje, ni pa dovolil, da bi se materialno in duhovno neločljivo združili z bratovščino sv. Rešnjega telesa. Zahteval je namreč, naj v urbarju ali posebni knjigi skrbno vodijo ločeno evidenco nepremičnin in premičnin, donacij in volil, da bo tako v prihodnosti mogoče ugotoviti, kaj vsaki od obeh pripada. Bratovščine se je 20. julija 1720 v svoji oporoki velikodušno spomnil učeni magister Gregor Töttinger, vikar pri ljubljanskem Šentpetru, nekdanji blejski župnik: volil ji je sto florintov, da bi si priskrbel tri majhna bandera za mesečne procesije, belo s podobami skrivnosti veselega dela rožnega venca, rdeče s podobami žalostnega dela in zlato s podobami častitljivega dela.⁵⁰

Novembra 1717 je Andrej Karel Planko, vikar v Šentilju pod Turjakom, zaprosil za dovoljenje, da bi smel v župnijski cerkvi sv. Egidija ustanoviti rožnovensko bratovščino. Škofijska pisarna mu je prošnjo odobrila: ko bo od dominikancev dobil privolitev, lahko začne voditi matrikulo vpisanih članov in uvede skrinjico za zbiranje prispevkov.⁵¹

Nadvse slovesno je bila bratovščina presvetega rožnega venca vpeljana v polhograjski podružnični cerkvi sv. Marjete v Horjulu. Slovesnost je 3. oktobra 1734 vodil generalni vikar Janez Jakob Schilling,

udeležila pa se je velika množica in mnogi so se vpisali med člane; pridigal je Simon Watschaunigk, kaplan iz Sore.⁵² Čez dve leti se je polhograjski vikar Jožef Jurass odločil postaviti v horjulski cerkvi nov veliki oltar, pri katerem je bratovščina imela svoj sedež; za delo se je bil že pogodil z nekim pliberskim kiparjem in mu odštel deset florintov are. Ker so tamkajšnji krajanji njegovi nameri nasprotovali, poleg tega pa ni upošteval niti sinodalnega dekreta, po katerem se ni smelo postavljati oltarjev brez škofovega dovoljenja, niti škofove pristojnosti glede bratovščin, mu je Žiga Feliks Schrattenbach 7. decembra 1736 zapretil s kaznijo, celo suspenzom, in mu ukazal pogodbo razveljaviti in pridobiti nazaj nakazano predplačilo.⁵³



Tron oltarja Matere Božje (rožnovenske), Šmarna gora, cerkev Device Marije (foto: Blaž Resman).

⁴⁶ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 8, št. 13, p. 199, 17. mar. 1685.

⁴⁷ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 8, št. 13, p. 338, 8. nov. 1685.

⁴⁸ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 9, št. 15a, p. 167, 29. nov. 1688; za bratovščino gl. Lavrič: *Vizitacije*, str. 198.

⁴⁹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 8, št. 13, pp. 330–331, 27. okt. 1685.

⁵⁰ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 15, št. 32, pp. 60, 61.

⁵¹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 14, št. 28/1, p. 17, 26. nov. 1717.

⁵² NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 17, št. 34, p. 299, 3. okt. 1734.

⁵³ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 18, št. 35, pp. 61–62, 7. dec. 1736.

Julija 1735 je vodiški vikar Jožef Watschnigk za-prosil škofjski urad za novo dokazilo o ustanovitvi rožnovenske bratovščine v cerkvi Device Marije na Šmarni gori – tam je bila že od nekdanj (*ab immermorabili*) in je še vedno pobožno delovala – ker je bil dokument izgubljen oz. domnevno uničen ob požaru. Ordinariat je izdal nadomestno listino. Za izdajo novega dokazila so zaprosili tudi generala dominikanskega reda v Rimu.⁵⁴

Aprila 1736 se je Filip Stiplauscheg, vikar v Podčetrtku, obrnil na škofa s prošnjo za ustanovitev rožnovenske bratovščine pri Devici Mariji v Slakah (imenovani »Na pesku«).⁵⁵ »Za pospešitev pobožnosti do Marije ter v dušni blagor in tolažbo« je škof prošnjo sicer odobril, ukazal pa mu je, naj pridobi indult predstojništva dominikancev in ga v avtentični obliki predloži škofjskemu uradu.⁵⁶

V istem letu, septembra 1736, je podobno željo škofu izrazil tudi šoštanjski vikar Jožef Pogatschnigk.⁵⁷ Prošnjo je ponovil maja 1737 in dobil uradno soglasje za ustanovitev bratovščine Kraljice presvetege rožnega venca v župnijski cerkvi sv. Mihaela v Šoštanju, s pravico, da vodi vpisno knjigo, vpelje skrinjico za prispevke članov in javno objavi odpustke, izposlované prek dominikancev.⁵⁸ Za bratovščino so posredovali dominikanci iz Novega klostra.⁵⁹ Dne 21. julija 1744 je bil šoštanjskemu vikarju Jožefu Thallmainerju ob koncu vizitacije izdan odlok, naj v župniji vsako soboto zvečer z velikim zvonom naznanijo in nato v cerkvi opravijo lavretanske litanije, vsako prvo nedeljo v mesecu pa po pridigi zmolijo rožni venec, da bi tako rožnovenska pobožnost vedno bolj napredovala in bi bili člani bratovščine deležni odpustkov. Na dan, ki sovpade z dnevom posvetitve cerkve, in na prve nedelje v mesecu naj polovico sredstev (štiri florinte) za obed prispeva cerkev, drugo polovico pa bratovščina.⁶⁰

Septembra 1738 je trboveljski župnik Mihael Maksimilijan Krellius, potem ko je pridobil papeški indult za ustanovitev nadbratovščine presvetege

rožnega venca v svoji župniji, prosil za potrditev ljubljanskega škofa; ta je indult ratificiral in kot ordinarij ustanovitev tudi odobril.⁶¹

Poleg rožnovenskih so se med ljudmi razširile tudi **škapulirske bratovščine** Karmelske Matere Božje. Ustanovitev so morali dovoliti karmeličani, ki so imeli nad njimi monopol. Člani bratovščin so nosili rjav škapulir kot posebno znamenje pripadnosti.

Škapulirska oz. karmelska bratovščina pri ljubljanskih frančiškanih je delovala že vsaj od leta 1648. Vsako drugo nedeljo v mesecu so člani priredili procesijo; sprva se je vila le znotraj samostana, pozneje pa tudi po mestu. Dne 14. julija 1704 se je gvardijan skupaj s konventom obrnil na škofjski ordinariat, da bi dobil dovoljenje za procesijo na glavni škapulirski praznik. Potem ko je bila z dovoljenjem redovnega generala karmeličanov v ljubljanski frančiškanski cerkvi ustanovljena nadbratovščina svetega škapulirja z vsemi privilegiji in odpustki, ki jih je užival karmeličanski red, je bila, kot je zapisal, deležna velike pozornosti tako frančiškanov kot tudi vernikov. Da bi se ta pobožnost še okrepila, olajšala pa tudi dostopnost odpustkov (glede na papeška določila), je prosil, da bi jim za praznik Karmelske Matere Božje dovolili vpeljati javno procesijo po trgu; to jim je bilo tudi odobreno.⁶² Člani so se udeleževali tudi drugih slovesnosti, tako npr. leta 1707 posvetitve ljubljanske stolnice.⁶³ Gvardijan Jordan Zirrer je bratovščino omenil v poročilu o bogoslužju pri stranskih oltarjih ljubljanske frančiškanske cerkve, ki ga je poslal škofjskemu uradu februarja 1782.⁶⁴

Avgusta 1677 se je Peter Thomasin, župnik v Kropi, obrnil na škofjski urad, da bi mu izdal dovoljenje za ustanovitev škapulirske bratovščine. Ker so njegovi farani že dolgo in vedno intenzivneje gojili pobožnost in vnemo do presvetege škapulirja in so si želeli ustanoviti bratovščino, je za navodila in odobritev prosil karmeličane na Kostanjevici pri Gorici in z njihovo pomočjo za župnijsko cerkev v Kropi izposloval privilegije, odpustke in odobritev pobožnih vaj, kakršne so bile v tovrstnih združbah v navadi. Indult, ki ga je 14. februarja 1677 na Dunaju

⁵⁴ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 17, št. 34, p. 368, 16. jul. 1735; za bratovščino gl. Lavrič: *Vizitacije*, str. 178; Kemperl: *Romanja*, str. 274.

⁵⁵ Prim. Orožen, *Das Bisthum VI.*, str. 482, 483, med bratovščinami ne omenja rožnovenske.

⁵⁶ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 18, št. 35, p. 23, 28. apr. 1736.

⁵⁷ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 18, št. 35, p. 52, 14. sept. 1736.

⁵⁸ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 18, št. 35, p. 95, 9. maj 1737.

⁵⁹ Pri ustanovitvi bratovščine (1738), ki je v župnijski cerkvi imela lastno kapelo, sta sodelovala dominikanca Sigismund Selderer, prior, in Anton Mallegg, potrdil pa jo je general reda Thomas Ripol (1743), gl. Orožen, *Das Bisthum V.*, str. 390–391.

⁶⁰ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 19, št. 36, pp. 515, 517–518, [26. dec. 1745].

⁶¹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 18, št. 35, p. 272, 16. sept. 1738.

⁶² NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 12, št. 23, pp. 79–80, 14. jul. 1704.

⁶³ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 12, št. 24, p. 81, 8. maj 1707.

⁶⁴ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 22, št. 42, p. 250, 28. febr. 1782, v poročilu omenja tudi tamkajšnjo bratovščino tretjega reda (za porcijunkulske odpustke gl. NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 22, št. 42, pp. 455 ss., 1781–1782). Za škapulirsko bratovščino gl. Mlinarič: *Frančiškanski samostan*, str. 136; Škofljanec: *Observanti*, str. 161; Lavrič: *Ljubljanske ... pri redovnih cerkvah*, str. 50–52; Kemperl: *Romanja*, str. 204–205.



Oltar škapulirske bratovščine, Kropa, župnijska cerkev sv. Lenarta (foto: Blaž Resman).

(v konventu Karmelske Matere Božje in sv. Terezije) podpisal Peter Marija od sv. Aleša, provincialni vikar nemške province presvetega Rešnjega telesa diskalceatov kongregacije sv. Elije reda Device Marije s Karmela, je župnik priložil prošnji, ki jo je v imenu vseh že vpisanih in bodočih članov naslovil na škofa, podprl pa z utemeljitvijo, da na območju ljubljanske škofije daleč naokrog ni nobene podobne bratovščine in se zato ni bati kakega prejudica. Iz indulta je bilo tudi vidno, da mu je provincialni vikar posebej odobrila pravico blagoslavljanja in deliti škapulirje članom njegovega distrikta, ki bodo s sprejemom v bratovščino (njihova imena naj se vpišejo v knjigo) postali deležni milosti in vseh duhovnih dobrin karmeličanskega reda. Škof je bil pripravljen ustreči Thomasinovi prošnji, vendar šele, ko bo ta izposloval pravico do ustanovitve stalne in neodvisne, njegovi župniji priključene bratovščine.⁶⁵ Ta pogoj je povzročil dolg premor; zadeva se je nadaljevala šele 1. marca 1679, ko je župnik prošnjo ponovil. V njej je znova pouda-

ril, da so se njegovi farani iz posebne pobožnosti do Karmelske Matere Božje enodušno odločili, da bodo v kapeli sv. Barbare (in Device Marije) v župnijski cerkvi sv. Lenarta ustanovili škapulirsko bratovščino, za dokončanje postopka pa potrebujejo predhodni odlok Svetega sedeža in soglasje krajevnega ordinarija; ta je bratovščino končno potrdil ter jo dovolil javno razglasiti in vpeljati.⁶⁶

V Bistrici ob Sotli, v župnijski cerkvi sv. Petra pod Svetimi gorami, je karmelsko bratovščino ustanovil grof Tattenbach. Škof jo je 18. maja 1686 na bizeljskem gradu potrdil in članom dovolil opravljati njihova duhovna in pobožna dela v župnijski cerkvi ter pod vodstvom vsakokratnega vikarja prirediti procesijo vsako tretjo nedeljo v mesecu (razen julija, ko naj bi jo opustili zaradi župnijske) in na slovesni praznik bratovščine.⁶⁷

Mozirski vikar Matej Theusch je julija 1696 prosil škofa za potrditev škapulirske bratovščine v župnijski cerkvi sv. Jurija; ordinarij je podpisal soglasje in potrdil priložena pravila, naročil je priskrbeti knjigo za vpisovanje članov in skrinjico za zbiranje prispevkov ter zagrozil s kaznijo, če bodo brez njegovega pisnega dovoljenja v prihodnje opuščali ali prelagali shode.⁶⁸

Aprila 1709 je za škofovo soglasje in potrditev novoustanovljene bratovščine Device Marije z gore Karmel v župnijski cerkvi sv. Kancijana v Kranju prosil kranjski vikar Janez Jakob Schilling. Odobreno mu je bilo, da vodi matrikulo članstva in priskrbi skrinjico za prispevke, slovesno uvedbo bratovščine pa so morali svojim faranom naznaniti tudi okoliški kurati.⁶⁹

Trboveljski vikar Sebastijan Schaffer je skupaj s ključarji iz Drage (Hrastnika) prosil škofa za soglasje in potrditev novoustanovljene karmelske bratovščine v podružnični cerkvi sv. Lenarta.⁷⁰ Že 23. novembra 1708 jim je bila priznana pravica do uvedbe matrikule članstva in skrinjice za prispevke, treba pa je bilo pridobiti še dovoljenje provinciala karmeličanov, ga predložiti škofijskemu uradu in znova zaprositi za aprobacijo; bratovščino so na ordinariatu odobrili 15. junija 1709.⁷¹ Dne 10. julija 1747 je škof Ernest Amadej Attems potrdil mašno ustano-

⁶⁵ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 3, št. 6/1, pp. 94–97, 7. avg. 1677.

⁶⁶ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 4, št. 8, pp. 228–229, 1. mar. 1679; za bratovščino gl. Lavrič: *Vizitacije*, str. 161.

⁶⁷ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 8, št. 14, p. 149, 18. maj 1686.

⁶⁸ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 11, št. 19, pp. 138–139, 24. jul. 1696.

⁶⁹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 13, št. 25, pp. 73–74, 4. april 1709.

⁷⁰ Karmelski Materi Božji je bil posvečen nekdanji veliki oltar sv. Lenarta, gl. Orožen: *Das Bisthum IV*, str. 392.

⁷¹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 13, št. 25, pp. 155–156, 15. jun. 1709.

vo trboveljskega župljana Gregorja Klembasa,⁷² ki je cerkvi sv. Lenarta izročil 150 florintov za graditev škapulirske kapele. V njej naj bi v prihodnosti zanj in za njegovo sorodstvo opravili po štiri maše na leto: eno na gregorjevo, drugo na tretjo nedeljo (bratovščinsko mesečno) v juniju, tretjo na Marijino vnebovzetje in četrto na tretjo nedeljo (bratovščinsko mesečno) v novembru; škof je odobril izplačevati mašni štipendij iz cerkvene blagajne v višini 30 kr in cerkovniku po 3 kr na leto, preostanek pa naj bi bil porabljen za cerkvene potreščine. Maše so morali vpisati na tablo obligacij v zakristiji in jih s prižnice vsakokrat oznaniti predhodno nedeljo (izvode podpisane in podpečatene škofove konfirmacije so izročili škofjskemu arhivu, v zakladnico cerkve v Dragi in ustanovniku oz. njegovim sorodnikom).⁷³

Dne 29. aprila 1721 je škofjski urad izdal soglasje za ustanovitev škapulirske bratovščine v krašenski podružnični cerkvi Matere Božje na Češnjicah,⁷⁴ za katero so prosili krašenski vikar in tamkajšnji farani; dobili so pravico voditi knjigo članov in vpeljati skrinjico za prispevke.⁷⁵

Bratovščine Žalostne Matere Božje ali Marije sedmerih žalosti so ustanavljali predvsem v hudih časih, npr. ob kugi ali drugih nadlogah. Servitske je zaznamoval črn škapulir.

Bratovščino Žalostne Matere Božje in sv. Nikolaja Tolentinskega, t. i. mrtvaško (za duše v vicah), so ljubljanski diskalceati nameravali ustanoviti že leta 1657. Škofa so zaprosili za dovoljenje z utemeljitvijo, da takšna združenja delujejo tudi po drugih cerkvah njihovega reda.⁷⁶ Ker so njihovi nameri nasprotovali avguštinci eremiti, se je postopek precej zavlekel; dovoljenje so dobili šele 2. februarja 1687. Takrat jim je škof potrdil tudi njihove praznike in odpustke.⁷⁷ Leta 1735 so bratovščino pridružili rimski nadbratovščini pod naslovom Jezusa, Marije in Jožefa za duše v vicah in z ustanovitvijo konfederacije tudi sami pridobili status nadbratovščine.⁷⁸

Bratovščina Žalostne Matere Božje (Materne Božje sedmerih žalosti) pri oltarju s slovečo milostno podobo v cerkvi sv. Florijana v Ljubljani (podružni-

ci stolne cerkve) je bila uradno potrjena 26. aprila 1713, ko je imela vpisanega že 201 člana.⁷⁹

V cerkvi Device Marije na Stari sveti gori pri Podsredi so želeli ustanoviti bratovščino z enakim imenom; na prošnjo vikarja v Podsredi, Frančiška Ksaverja Korena, jo je škof 2. aprila 1716 potrdil z naslovom Žalostne Matere Božje, dovolil vikarju izvrševati predpisana pobožna opravila, voditi knjigo članov in imeti skrinjico za prispevke in hrambo sveč (en ključ zanjo naj bi hranil vikar, druga dva pa ključarja, izvoljena izmed članov).⁸⁰ Dne 24. oktobra 1739 je bratovščina dobila pravico do javne objave za sedem let veljavne bule za privilegirani bratovščinski oltar Device Marije.⁸¹



Christoph Dietell, Podobica bratovščine Žalostne Matere Božje na Brdu pri Lukovici, Semeniška knjižnica, Ljubljana.

⁷² Maček: *Mašne in svetne ustanove*, str. 568.

⁷³ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 19, št. 36, pp. 944–946, 10. jul. 1747.

⁷⁴ Stražar: *Črni graben*, str. 320, ki kot datum ustanovitve navaja 29. marec 1721; prim. Höfler: *Gradivo ... Mengeš*, str. 106.

⁷⁵ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 16, št. 31, p. 102, 29. apr. 1721; prim. Kemperl: *Romanja*, str. 155.

⁷⁶ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 2, št. 4, p. 139, jun. 1657.

⁷⁷ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 9, št. 15, p. 150, 2. febr. 1687.

⁷⁸ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 17, št. 34, p. 378, nov. 1735; Lavrič: *Ljubljanske ... pri redovnih cerkvah*, str. 47–49.

⁷⁹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 13, št. 26, p. 380, 26. apr. 1713; za bratovščino gl. Kovačič: *Cerkev sv. Florijana*, str. 29; Lavrič: *Ljubljanske ... v župnijskih cerkvah*, str. 310–311; Kemperl: *Romanja*, str. 211.

⁸⁰ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 14, št. 27, p. 280, 2. apr. 1716; prim. Orožen: *Das Bisthum VI.*, str. 298.

⁸¹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 18, št. 35, p. 347, 24. okt. 1739.

Dne 7. maja 1721 je škof potrdil bratovščino Matere Božje sedmerih bolečin v dobski podružnični cerkvi Device Marije na Brdu pri Lukovici (skupaj s pravico do matrikule in blagajnice). Prošnjo zanjo so vložili dobski vikar Mihael Kregar in tamkajšnji farani.⁸²

Le nekaj dni pozneje, 17. maja 1721, je ordinariat izdal soglasje za bratovščino Matere Božje sedmerih bolečin v cerkvi sv. Janeza Krstnika v Preski pri Medvodah. Zanj so prosili sorški vikar, ključarja in soseska, ki so ob tem izrazili tudi željo, da bi cerkev za ta namen razširili. Skupaj s pravico do vodenja bratovščinske matrikule in blagajnice so od škofije dobili tudi dovoljenje, da v cerkvi zgradijo bratovščinski oratorij, vendar le, če imajo dovolj sredstev in si s tem ne bodo nakopali dolgov.⁸³

Leta 1740 so bratovščino Matere Božje sedmerih bolečin ustanovili tudi v subvikariatni cerkvi sv. Lenarta v Beli Peči; na prošnjo tamkajšnjega podvikarja Janeza Krstnika Schigona jo je škof potrdil 9. maja.⁸⁴

Poleg navedenih srečamo v ljubljanski škofiji obravnavanega časa še **druge marijanske bratovščine** z različnimi imeni.

Bratovščino sv. Avgušтина in sv. Monike z imenom Marije Device Tolažnice (imenovano tudi bratovščina sv. pasu oz. opasanih), ki je bila v cerkvi Marijinega oznanjenja pri avguštincah eremitih v Ljubljani dejansko že ustanovljena, je ljubljanski škof na prošnjo tamkajšnjega priorja in konventa potrdil in odobril 28. maja 1690.⁸⁵ Tako kot v slavnejših nemških mestih, kjer so bile tovrstne bratovščine že vpeljane, naj bi združba, pridružena nadbratovščini pri Sv. Jakobu v Bologni, tudi v prestolnici Kranjske pospeševala bogoslužje in reševala duše vernikov. Škof je avguštincom dovolil tudi uvedbo procesije na nedeljo po prazniku sv. Avgušтина ter natis članom namenjene knjige s pravili, odpustki, privilegiji in drugimi duhovnimi koristmi, ki jih je Sveti sedež podelil nadbratovščini (upoštevaje privilegije, ki jih je 17. marca 1675 odobril Klemen X., in dekret o apokrifnih odpustkih, ki ga je na ukaz Inocenca XI. 7. marca 1678 izdala pristojna kongregacija).⁸⁶

⁸² NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 16, št. 31, pp. 104–105, 7. maj 1721; o bratovščini Kemperl: *Romanja*, str. 144. Za podobico gl. Lozar Štamcar: Prispevek, str. 71, 77; Leitner: »... außer meiner Person ...«, str. 110.

⁸³ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 16, št. 31, pp. 105–106, 17. maj 1721.

⁸⁴ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 18, št. 35, pp. 408–409, 9. maj 1740.

⁸⁵ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 9, št. 16, pp. 136–137, 28. maj 1690.

⁸⁶ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 9, št. 16, pp. 136–137, 28. maj 1690; o bratovščini Menaše: *Marija*, 192–193; Lavrič: Lju-



Janez Jurij Mayr (tiskar), *Seznam umrlih članov bratovščine Marije Tolažnice pri ljubljanskih avguštincah, 1722* (fotodokumentacija NMS, foto: Tomaž Lauko).

V župnijski cerkvi v Šmartinu pri Kranju je delovala bratovščina očiščevanja Device Marije;⁸⁷ februarja 1689 je tamkajšnji vikar Janez Bertold Höffer skupaj s ključarji zaprosil, da bi za pospešitev njene pobožnosti smel zgraditi kripto. Ordinariat se je strinjal, da v ladji zgradi kripto za umrle člane, vendar tako, da ne bo ogrozil cerkvene stavbe, hkrati pa je vikarju in njegovim kooperatorjem ukazal, naj pojmajočo pobožnost pri članih poživijo s svojo gorečnostjo in pobožnostjo, spodbudijo naj jih z odpustki in pridigami, zlasti na Marijine praznike, ter s kraju in času ustreznimi pobožnimi vajami.⁸⁸

ljubljanske pri redovnih cerkvah, str. 44–46; Kemperl: *Romanja*, str. 207. Seznam umrlih članov bratovščine Marije Tolažnice hrani Grafični kabinet Narodnega muzeja Slovenije pod št. G 10170.

⁸⁷ Lavtžar: *Cerkve*, str. 237; Höfler: Gradivo ... Radovljica in Kranj, str. 234; Lavrič: *Vizitacije*, str. 141. Bratovščino je že leta 1445 ustanovil šmartinski župnik, poznejši ljubljanski škof Žiga Lamberg. Potrdil jo je papež Evgen IV. ter obdaroval s popolnimi odpustki na bratovščinski praznik (svečnico), na dan vstopa (v bratovščino) in dan smrti. Prim. Kemperl: *Romanja*, str. 146–147, ki bratovščino povezuje s cerkvijo Matere Božje na Bregu ob Savi.

⁸⁸ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 9, št. 15a, p. 228, 25. febr. 1689.

Dne 11. aprila 1713 je škof potrdil Mariji posvečeno bratovščino za pomoč umirajočim, ki je bila ustanovljena pri Sv. Petru v Ljubljani.⁸⁹

V podružnični cerkvi Matere usmiljenja v Kropi so leta 1736 ustanovili bratovščino presvetega Srca Marijinega; prošnja tamkajšnjega vikarja Jožefa Sneediza je bila odobrena 18. julija; takrat je dobil tudi pravico do vodenja matrikule, vpeljave blagajnice za prispevke članov in razglasitve odpustkov, ki jih je odobril Sveti sedež.⁹⁰

Običajen dekret je 3. julija 1737 prejel Jožef Ignacij de Grasshaiden, vikar na Vranskem, ki je zaprosil za ustanovitev bratovščine Marije Vnebovzete v podružnični cerkvi Matere Božje na Čreti pri Korkarjah.⁹¹

Glavar blejskega gospostva Janez Jurij Thomann, beneficiat na Blejskem otoku Matej Schushtar in pomočnik Tomaž Walloch so se julija 1745 obrnili na škofa za odobritev bratovščine Matere milosti v otoški cerkvi Device Marije in za soglasje k objavi odpustkov, ki jih je odobril Sveti sedež, kar so tudi dosegli.⁹²

Ljubljanske uršulinke so leta 1747 ustanovile bratovščino Kraljice miru; škof jim je potrdil trajne odpustke 23. septembra 1747.⁹³

Po sredi 18. stoletja so postale priljubljene bratovščine Matere Božje dobrega sveta; za tisto, ki je delovala pri ljubljanskih avguštincih, je vodja, p. Navigij Ule, 21. junija 1780 pridobil pravico za izpostavitve Najsvetejšega ob devetdnevnic v čast zavetnici.⁹⁴

Svetnikom posvečene bratovščine

Za zavetnike bratovščin so verniki radi izbirali tudi različne svetnike, ponavadi v skladu s svojimi življenjskimi in poklicnimi potrebami (poljedelci, obrtniki itd.). Med svetniškimi bratovščinami bomo kot prve izpostavili **bratovščine sv. Jožefa**, imenovane tudi bratovščine Jezusa, Marije in Jože-

fa, ki so postale priljubljene v 17. stoletju, zlasti v času kuge.

Na ozemlju nekdanje ljubljanske škofije najdemo kot prvo bratovščino sv. Jožefa na Rosulah nad Ljubnim ob Savinji. Člani so bili duhovniki gornjegrajskega distrikta.⁹⁵ Njena pravila, molitve in natisnjena vabila je 17. marca 1678 potrdil škof Jožef Rabatta.⁹⁶ Dne 1. novembra 1681 so člani na škofa naslovili prošnjo, da bi jim dovolil natisniti bratovščinski priročnik, z utemeljitvijo, da imajo vse izvrstnejše duhovniške bratovščine lastne manuale, iz katerih črpajo duhovne vaje. Ker niso hoteli zaostajati in biti brez tovrstnega duhovnega orožja, so zanj pravočasno poskrbeli in iz različnih preizkušenih avtorjev povzeli, kar je njihovem stanu in združbi koristno, primerno in potrebno. Snov so razdelili v petnajst poglavij (razlogi za pobožnost k sv. Jožefu, bratovščinska pravila, molitve na shodih, odpustki in razne molitve, pobožnosti k sv. Jožefu, jutranje molitve, pobožne vaje, točke za izpraševanje vesti in spovedne molitve, molitve pred mašo in po njej, večerne molitve, molitve za bolne in umrle, štiri prošnje za plodove zemlje, za odvrnitev hude ure, blagoslovi, osnove krščanskega nauka za otroke). Jožefinski pri-



Podobica bratovščine sv. Jožefa na Rosulah, Semeniška knjižnica, Ljubljana.

⁸⁹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 13, št. 26, p. 371, 11. apr. 1713; za bratovščino gl. Lavrič: Ljubljanske ... v župnijskih cerkvah, str. 311–312; Kemperl: *Romanja*, str. 210, z navedbo starejše literature.

⁹⁰ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 18, št. 35, pp. 40–41, 18. jul. 1736.

⁹¹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 18, št. 35, p. 100, 3. jul. 1737.

⁹² NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 19, št. 36, p. 427, 7. jul. 1745; za bratovščino gl. Kemperl: *Romanja*, str. 140–141.

⁹³ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 19, št. 36, p. 1028, 23. sept. 1747; za bratovščino gl. Veider: *Kraljica miru*, str. 244–246; Kogoj: *Uršulinke*, str. 86–87; Lavrič: Ljubljanske ... pri redovnih cerkvah, str. 58–60; Kemperl: *Romanja*, str. 213.

⁹⁴ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 21, št. 41, p. 231, 21. jun. 1780; Lavrič: Ljubljanske ... pri redovnih cerkvah, str. 47.

⁹⁵ Za bratovščino gl. Lavrič: *Vizitacije*, str. 195.

⁹⁶ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 3, št. 7, p. 219, 17. mar. 1678.

ročnik je bil namenjen vsakdanji rabi, zato so škofa prosili za revizijo besedila. Ordinariat je prosil, naj ga predloži.⁹⁷ Natis knjižice se je s tem zavlekel, saj je pri ljubljanskem Mayru izšla šele leta 1683.⁹⁸ Bratovščino srečamo v pontifikalnih protokolih še v zvezi z oporoko Jurija Reshena, kooperatorja pri Sv. Pavlu pri Preboldu, ki ji je leta 1682 volil 2 fl.⁹⁹

V ljubljanski diskalceatski cerkvi sv. Jožefa so Jožefovo bratovščino ustanovili leta 1679. Ko so se v mestu razširile govorice, da se za bratovščino zavzemajo jezuiti, so bosonogi avguštinci protestirali pri škofu z obrazložitvijo, da bi bila ta ustanova pravno nedopustna in njihovi ubožni cerkvi v veliko škodo, zato so ga prosili, naj jezuitske načrte zaustavi, češ da je »varneje pravice varovati kot iskati zdravilo po izvršitvi«. Škofijski urad jim je 25. februarja 1679 odgovoril, da o zadevi ni obveščen in je zato ne more ustaviti.¹⁰⁰ Diskalceati so se podvzivali in nemudoma zaprosili, naj jim dovoli v njihovi cerkvi ustanoviti bratovščino sv. Jožefa, skupnega zavetnika vseh avstrijskih dežel; na osnovi navedenih razlogov jim je škof že 26. februarja 1679 odobril ustanovitev, vpeljavo in javno razglasitev.¹⁰¹ Potem ko so od papeža Inocenca XI. izposlovali trajno pravico do odpustkov, so 26. novembra 1679 dobili škofovo dovoljenje, da jih objavijo, hkrati pa so jim bili odobreni tudi štirje bratovščinski prazniki, in sicer druga nedelja v maju, god sv. Ane, druga nedelja v oktobru in god sv. Janeza Evangelista.¹⁰² V pontifikalnih protokolih je bila bratovščina omenjena še leta 1783, ko je vlada postopoma odpravljala pravice tovrstnih verskih združb in jih naposled ukinila (z dekretom z dne 24. novembra 1783): dne 24. februarja je škofijski ordinariat po vladnem odloku (z dne 21. januarja) priorju diskalceatskega samostana posredoval seznam bratovščinskih bul in

odpustkov, za katere je bil *placitum regium* odklonjen (odpustki na tretjo nedeljo v mesecu (*communio generalis*), na tretjo nedeljo po veliki noči in v sledečih sedmih dneh, na praznika sv. Jožefa in sv. Ane in v predhodnih devetih dneh),¹⁰³ 14. marca pa mu je v skladu z vladno odredbo prepovedal javno izpostavljanje kip sv. Jožefa in druge znake ukinjene bratovščine.¹⁰⁴

Za ustanovitev bratovščine, posvečene Jezusu, Mariji in Jožefu, se je leta 1694 odločil mošenjski župnik Jakob Pretner, ki je škofa zaprosil za potrditev z utemeljitvijo, da v tamkajšnji cerkvi sv. Andreja ni nobene bratovščine, ob vizitaciji pa se je izkazalo za koristno, da bi jo ustanovili in z njo pridobili zakladnico odpustkov. Ta naslov je izbral, ko je razmišljal o potrebah kraja in svojih ovčic. Člani naj bi v čast Jezusu, Mariji in Jožefu vsak dan trikrat molili očenaš, zdravamarijo in vero, prvič za umrle sobrate, drugič za žive, tretjič za srečno smrt. Da bi se spominjali zveze s tem svetim trojstvom, pa naj bi ob vstopu dobili prstan, označen z njegovimi imeni. Zakrament spovedi in obhajila naj bi prejeli za veliko noč in vsaj še enkrat v letu. Škof je 7. decembra 1694 potrdil bratovščino in priložena pravila, dovolil vpisovanje članov in zbiranje prispevkov, za odpustke pa naj bi zaprosili, ko bi se okrepila članstvo in pobožnost.¹⁰⁵ Leta 1700 je ob vizitaciji cerkve v Mošnjah ukazal, naj zgradijo dve kapeli, na listni strani za bratovščinski oltar, na evangeljski za Štefanovega.¹⁰⁶

Bratovščine sv. Antona Padovanskega so se razcvetele v drugi polovici 17. stoletja, ko se je v naših deželah razširil svetnikov kult. Prva bratovščina na Kranjskem je leta 1660 zaživela pri ljubljanskih frančiškanih; pobožnosti je opravljala ob torkih in petkih, takrat je imela tudi litanije z zasebno bratovščinsko procesijo,¹⁰⁷ udeleževala pa se je tudi skupnih cerkvenih slovesnosti.¹⁰⁸

Dve desetletji za ljubljansko so se za bratovščino z enakim imenom odločili tudi v Naklem; marca 1680 je župnijski upravitelj Matija Gruss skupaj s farani zaprosil škofa za potrditev. Navedel je, da

⁹⁷ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 7, št. 10/1, pp. 1–3, 1. nov. 1681.

⁹⁸ Priročnik ima naslov *Fasciculus Josephinus seu Manuale venerabilis sodalitatatis S. Josephi [...]* In *Rossulach Ecclesia Filiali B. V. Mariae sub Parochia S. Elisabethae in Lauffen etc.* Bratovščina si je priskrbelo tudi lepo bakrorezno podobo svojega zavetnika, gl. Stegenšek: *Dekanija gornjegrajska*, str. 21, 24–25.

⁹⁹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 7, št. 11/1, p. 60, 13. maj 1682. V zvezi z volili je v ljubljanskih škofijskih protokolih omenjena tudi duhovniška bratovščina sv. Mihaela v Mengšu: Jurij Rhesen ji je volil 3 fl (NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 7, št. 11/1, p. 60, 13. maj 1682), braslovski vikar Jakob Penz pa dva zlata dukata (NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 6, št. 10, p. 303, 30. jun. 1681).

¹⁰⁰ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 4, št. 8, pp. 193–194, 25. febr. 1679.

¹⁰¹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 4, vol. 8, pp. 203–205, 26. febr. 1679.

¹⁰² NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 5, št. 8/2, pp. 52–53, 26. nov. 1679.

¹⁰³ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 22, št. 43, p. 27, 24. febr. 1783.

¹⁰⁴ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 22, št. 43, p. 39, 14. mar. 1783; o bratovščini Lavrič: *Kult*, str. 389–390; Lavrič: *Ljubljanske ... pri redovnih cerkvah*, str. 49.

¹⁰⁵ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 10, št. 18, pp. 206–207, 7. dec. 1694.

¹⁰⁶ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 11, št. 21, p. 314, 1700.

¹⁰⁷ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 22, št. 42, p. 251, 28. febr. 1782.

¹⁰⁸ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 5, št. 8/1, p. 322, 16. sept. 1679, ko se je Antonova bratovščina udeležila molitve za cesarja; za bratovščino gl. Škofljanec: *Observanti*, str. 116–162; Lavrič: *Ljubljanske ... pri redovnih cerkvah*, str. 52.



Oltar bratovščine sv. Antona Padovanskega, Naklo, župnijska cerkev sv. Petra.

župnijska cerkev sv. Petra nima še nobene bratovščine ali nanjo vezanih odpustkov, spodbujeni z božjo milostjo pa so ga farani prosili, da bi jo ustanovili, in sicer pod zavetništvom sv. Antona Padovanskega. Prosilcev (navedenih v katalogu) je bilo že 169 in vsi so se nameravali obvezati, da bodo svetniku v čast petkrat na dan zmolili očenaš in zdravamarijo, da bodo poskrbeli za maše – te naj bi se brale ob torkih v farni cerkvi za žive in umrle člane – na kvatrne nedelje pa za oficij za umrle člane ter dve maši, eno za pokojne, drugo za žive člane. Ker so svetnikov god (13. junij) slovesno obhajali kapucini v Kranju, so v želji, da bi ne ovirali ali zmanjševali tamkajšnjega običajnega shoda, prosili, da bi smeli kot titularni praznik obhajati dan prenosa svetnikovih relikvij, tj. 15. februar. S škofovim priporočilom bodo pri Svetem sedežu izposlovali popolni odpustek za člane, ki bodo na titularni praznik opravili spoved in prejeli obhajilo, prav tako tudi ob njihovem vstopu v bratovščino in ob smrti, škofa pa so prosili, da jim za ta čas podeli štiridesetdnevni odpustek. Ustanovitev in vpeljavo bratovščine je škof potrdil 29. marca 1680, za odpustke in titularni praznik pa je župnika na-

potil h generalnemu vikarju.¹⁰⁹ Matija Gruss ga je prosil za določitev titularnega praznika, v prošnji pa je navedel, da ga bratovščina namerava obhajati na nedeljo po svetnikovem godu, kar mu je naslovník z dekretom, izdanim v Kranju 22. aprila 1680, tudi odobril.¹¹⁰ Potem ko je papež Inocenc XI. bratovščini podelil trajne odpustke, je Gruss zaprosil tudi za pravico do javne objave; dobil jo je 9. julija 1680 hkrati z odobritvijo štirih bratovščinskih praznikov, ki so bili določeni za štiri kvatrne nedelje.¹¹¹ Na vizitaciji, ki jo je opravil v Naklem 26. maja 1685 (v protokole je bil dekret zapisan 16. junija), je škof bratovščini potrdil obligacije, ki so »gotovo plemenite in pobožne«. Tako vsakokratna vikar in njegov kaplan kakor tudi bratovščina naj bi jih v prihodnosti po možnosti izpolnjevali, za pospeševanje bogočastja pa jim jih je vsekakor priporočil.¹¹² V pontifikalnih protokolih se je bratovščina spet znašla 16. aprila 1709, ko so vikar in ključarji prosili za dovoljenje, da bi v župnijski cerkvi zgradili posebno kapelo za Antonov oltar. Škofijski urad je prošnjo odobril s pogojem, da bo kapela postavljena na prikladnem mestu in da se bodo o tem posvetovali z izkušenim arhitektom,¹¹³ po končanih gradbenih delih pa je na prošnjo voditelja bratovščine in njegovih pomočnikov dovolil, da bratovščina prenese svoj naslov na novo kapelo in vanjo postavi portatile.¹¹⁴ Ko so kapelo opremili z oltarjem, ga je škof na vizitacijskem obisku župnije 6. junija 1712 posvetil.¹¹⁵ S posebno mašno ustanovo, potrjeno 4. marca 1722, se ga je v oporoki spomnil Matej Jenko iz Struževga; po njegovi smrti je za izvršitev oporoke poskrbel Jožef Anton Juray, tedanji nakelski vikar. Škof Viljem Leslie je v konfirmaciji (4. maja 1722) potrdil ustanovnikovo voljo, da bi pri oltarju sv. Antona Padovanskega brali maše zanj in za njegove sorodnike. Ustanovnik je za to določil desetino od podložnikov v Staineggu, ki je pripadala njegovemu struževskemu posestvu, in sicer tako, da je bil vsakokratni lastnik posestva obvezan vestno in brez odlašanja izplačevati bratovščini po 8 fl nemške veljave na leto, če pa bi izplačilo odklonil, bi si bratovščina desetino lahko prilastila. Če bi desetina na kakršenkoli način propadla ali bi bila brez krivde

¹⁰⁹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 5, št. 9, pp. 228–229, 29. mar. 1680.

¹¹⁰ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 6, št. 9/1, pp. 47–48, 22. apr. 1680.

¹¹¹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 6, št. 9/1, p. 213, 9 jul. 1680.

¹¹² NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 8, št. 13, pp. 243–244, 16. jun. 1685.

¹¹³ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 13, št. 25, p. 86, 16. apr. 1709.

¹¹⁴ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 13, št. 25, p. 373, 6. jun. 1710.

¹¹⁵ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 13, št. 26, p. 272, 6. jun. 1712; Lavtižar: *Cerkve*, str. 137–138; Höfler: *Gradivo ... Radovljica in Kranj*, str. 239.

bratovščine odtujena, bi bile obveznosti razveljavljene. Škof je naročil, naj bratovščina poskrbi, da bosta vsake kvatre brani po dve maši (ob postnih kvaturah obletni (aniverzarija) z eksekvijami). Mašni štipendij je znašal 30 kr, torej 4 fl na leto, za eksekvijske, ki naj bi jih pela dva duhovnika, pa naj bi izplačali vsakemu po 15 kr, cerkovniku za zvonjenje 30 kr na leto, preostanek, 3 fl, pa naj bi dobili cerkev in bratovščina za vosek in druge potrebščine. Nakelski vikar naj bi poskrbel, da bo fundacija vpisana v župnijsko matrikulo in na tablo mašnih obligacij v zakristiji, da bo tako vedno mogoče preveriti, ali jo izpolnjujejo. Podpisano in podpečateno konfirmacijo so zapisali v treh izvodih (za škofijski arhiv, bratovščino in za ustanovnikove sorodnike).¹¹⁶

Dne 26. novembra 1684 je škof Žiga Krištof Herberstein iz naklonjenosti drvarjem (tesarjem) slovenjegraškega distrikta potrdil bratovščino sv. Antona Padovanskega v starotrški podružnični cerkvi sv. Radegunde; dejansko so jo ustanovili že leta 1678, ko so se tudi obvezali pri tamkajšnjem oltarju sv. Antona poskrbeti za nekaj maš na leto. S potrditvijo so dobili pravico do matrikule, za maše (ki naj bi bile na določene dni v letu) in pobožnosti pa jim je bil tudi uradno dodeljen Antonov oltar; za njegov okras in potrebščine so morali odtlej skrbeti na svoje in bratovščinske stroške.¹¹⁷

Bratovščino sv. Antona Padovanskega v cerkvi Device Marije v Lescah je škof na prošnjo tamkajšnjih ključarjev in radovljiškega vikarja potrdil 28. julija 1699. Prosilci so navedli, da želijo za pospešitev kulta velikega čudodelnika sv. Antona Padovanskega, ki ima v cerkvi kapelo z oltarjem, ustanoviti bratovščino z obligacijo, da bo vsakdo, ki se vanjo vpiše, vsako jutro po svetniku daroval Bogu delo tistega dne in mu priporočal plodove zemlje¹¹⁸ ter zmolil vero, očenaš in zdravamarijo, članom pa je bilo prepuščeno, da bodo glede na povečanje pobožnosti in miloščine poskrbeli za branje ene ali več maš na leto. Prošnji priložena pravila je škof odobril, bratovščini je dovolil voditi knjigo vpisanih članov

in blagajnico za njihove prispevke, naposled pa dodal, da lahko zaprosijo tudi za pridobitev odpustkov, ko se bosta število in pobožnost članov povečala.¹¹⁹

V 18. stoletju, ko se je razcvetel njegov kult, so postale popularne **bratovščine sv. Janeza Nepomuka**. V ljubljanski stolnici je bila bratovščina sv. Janeza Nepomuka ustanovljena že leta 1730; takrat je tudi dala natisniti priročnik. Iz zapisa o praznovanju kanonizacije, ki so ga okronali prav z bratovščino, je mogoče sklepati, da je bila ustanovljena v novembru.¹²⁰ V relaciji o stanju škofije leta 1731 se je z njo Svetemu sedežu pohvalil Žiga Feliks Schrattenbach.¹²¹

V marcu 1735 je Martin Umegk, komisar na Pilštanju, zaprosil za odobritev bratovščine sv. Janeza Nepomuka v tamkajšnji župnijski cerkvi; zanj se je bil že obrnil v Rim. Škof mu je 31. marca 1735 dal svoje soglasje in pravico do matrikule in blagajnice, pri Svetem sedežu pridobljene odpustke pa potrdil in jih dovolil javno objaviti. Odobril je tudi komisarjevo drugo prošnjo ter z dekretom naložil vikarjem in kuratom v posotelskem komisariatu, da se na glavni praznik nove bratovščine, tj. na dan sv. Janeza Nepomuka, s procesijami pridružijo tamkašnjemu shodu, če le nimajo nujnih obveznosti pri svojih matičnih cerkvah.¹²² Leta 1737 je vizitator ob obisku župnije želel izvedeti, ali vikar zbrano miloščino pridržijo ali jo namenja za graditev kapele sv. Janeza Nepomuka, ki jo je sicer obljubil postaviti na lastne stroške.¹²³

Dne 19. decembra 1736 je za ustanovitev in vpeljavo bratovščine sv. Janeza Nepomuka v župnijski cerkvi v Šmihelu pri Pliberku (St. Michael ob Bleiburg) zaprosil tamkajšnji vikar Frančišek Andrej Topertscher z namenom, da bi njeni člani dosegli srečno smrt in blaženo večnost; škof mu je hkrati potrdil tudi v Rimu pridobljene odpustke in jih dovolil objaviti.¹²⁴

¹¹⁶ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 16, št. 31, pp. 139–141 [239–241!], 4. mar. 1722; za mašno ustanovo gl. Maček: *Mašne in svetne ustanove*, str. 222; za bratovščino Lavrič: *Vizitacije*, str. 154; Kemperl: *Romanja*, str. 232–233.

¹¹⁷ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 8, št. 13, pp. 151–153, 26. nov. 1684.

¹¹⁸ Glavni namen bratovščine, ki jo je spodbudil ljubljanski prošt Janez Krstnik Prešeren, je bila ohranitev plodov in posevkov pod varstvom sv. Antona. Bratovščina naj bi za spodbudo češčenja dala na oltar ali na bandero naslikati svetnika, ki med nevihto razgrinja plašč nad polja in posevke, okoli njega pa klečijo kmetje, gl. NŠAL, ŠAL/ŽA, Lesce, razne knjige, šk. 1, matrikula bratovščine sv. Rešnjega telesa in bratovščine sv. Antona Padovanskega.

¹¹⁹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 11, št. 20, pp. 300–301, 28. jul. 1699; za bratovščino gl. Lavrič: *Vizitacije*, str. 157; Kemperl: *Romanja*, str. 198–199.

¹²⁰ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 17, št. 34, p. 45, 5. nov. 1730.

¹²¹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 17, št. 34, p. 112–114, 17. apr. 1731; za bratovščino gl. Lavrič: *Ljubljanske ... v župnijskih cerkvah*, str. 308–310.

¹²² NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 17, št. 34, pp. 348–349, 31. mar. 1735.

¹²³ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 18, št. 35, p. 177, 1737; za Nepomukov oltar s kronogramom *DIVo NepoMVCeno Constr-VXere VoVentes* (= 1736) gl. Orožen: *Das Bisthum VI.*, str. 48.

¹²⁴ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 18, št. 35, pp. 62–63, 19. dec. 1736.

Bratovščine drugih svetnikov (izstopajo zavetniki pred kugo, npr. sv. Frančišek Ksaver, in priprošnjiki za srečno smrt, npr. sv. Barbara) so navedene strnjeno, razvrščene predvsem po kronološkem redu.

S konkretnim ciljem, da zgradi in upravlja dom za zaslužne in onemogle upokojene duhovnike, je bila pri ljubljanski stolnici na splošni škofijski sinodi zadnji dan avgusta 1706 ustanovljena duhovniška bratovščina sv. Križa in Filipa Nerija, ki je sprejemala klerike ljubljanske in bližnjih škofij.¹²⁵ Glavni praznik je obhajala na dan povišanja sv. Križa, sopraznik pa na god sv. Filipa Nerija; objave njenih slovesnosti so zapisane v pontifikalnih protokolih.¹²⁶ Ob teh priložnostih je izpostavljala v čiščenje partikulo sv. Križa, ki ji jo je bil podaril škof.¹²⁷ O »novi« duhovniški bratovščini je škof Franc Karel Kaunitz leta 1716 poročal v Rim.¹²⁸

Za izboljšanje kateheze v mestu in škofiji je bila leta 1711 v Ljubljani ustanovljena bratovščina krščanskega nauka.¹²⁹

Dne 11. aprila 1713 je škofijski ordinariat obravnaval prošnjo preddvorskega vikarja Luka Globozhnik in potrdil novo bratovščino sv. Barbare v podružnični cerkvi sv. Martina na Trsteniku; dovolil ji je vodenje matrikule in blagajnice ter odobril predložene pobožne vaje.¹³⁰

Istega dne, 11. aprila 1713, je bila v kuratni cerkvi sv. Antona na Brezovici na prošnjo tamkajšnjega kurata Valentina Hozevarja in ključarjev ustanovljena bratovščina svetih angelov in vseh svetnikov z običajnimi pravicami (omenjena so tudi pravila).¹³¹

Julija 1727 se je na škofa obrnil gornjegrajski komisar Ahacij Sterschiner (Stržinar) za soglasje za ustanovitev bratovščine sv. Marije Magdalene v

svetnici posvečeni gornjegrajski podružnični cerkvi; s soglasjem je dobil siceršnje pravice, dovoljeno pa mu je bilo tudi objaviti odpustke, ki jih je izposloval v Rimu.¹³²

Ob vizitaciji šmartinske župnije leta 1728 so ključarji podružnične cerkve na Joštu nad Kranjem prosili za ustanovitev bratovščine sv. Jošta; vizitator se je strinjal, a s pogojem, da bo prinašala duhovne sadove.¹³³



Oltar sv. Jošta, Sv. Jošt nad Kranjem, cerkev sv. Jošta (foto: Blaž Resman).

Ob isti priložnosti je vizitator dovolil Juriju Shonterju, vikarju v Križah pri Tržiču, k župnijski cerkvi prizidati kapelo za potrebe bratovščine sv. Štefana,¹³⁴ pozneje, 9. novembra 1735, pa je bila v tamkajšnji cerkvi na prošnjo novega vikarja Matije Stadlerja potrjena bratovščina sv. Neže z običajnimi pravicami in odpustki, ki jih je podelil Sveti sedež.¹³⁵

Dne 4. novembra 1730 je bila odobrena bratovščina angelov varuhov v župnijski cerkvi pri Sv. Martinu v Velenju, za katero ja zaprosil tamkajšnji

¹²⁵ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc., 12, št. 23, pp. 380–383, 5. jul. 1706.

¹²⁶ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 12, št. 24, p. 83, 19. maj 1707, fasc. 13, št. 25, p. 139, 21. maj 1709, p. 227, 8. sept. 1709, p. 366, 25. maj 1710, fasc. 13, št. 26, p. 63, 24. maj 1711, fasc. 14, št. 28, p. 86, 22. maj 1717.

¹²⁷ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 13, št. 26, p. 383, 30. apr. 1713; za bratovščino gl. Dolničar: *Zgodovina*, str. 190, 345; Lavrič: *Ljubljanske ... v župnijskih cerkvah*, str. 305–308.

¹²⁸ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 14, št. 27, pp. 273 ss., 1. april 1716; Dolinar: *Poročila II.*, str. 49.

¹²⁹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot., fasc. 13, št. 26, p. 47, 3. apr. 1711, p. 50, 12. apr. 1711, fasc. 14, št. 28/1, z Dolničarjevimi zapiski o ustanovitvi in pravilih bratovščine. Med temami je tudi vprašanje, kaj morajo kurati upoštevati pri postavitvi oltarjev, nakupu bander itd.; Lavrič: *Ljubljanske ... v župnijskih cerkvah*, str. 312.

¹³⁰ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 13, št. 26, pp. 370–371, 11. apr. 1713; prim. Lavtižar: *Cerkve*, str. 267, ki navaja, da je v matrikuli zabeleženih več duhovnikov, ki so poleg vodstva bratovščine skrbeli tudi za druga duhovna opravila.

¹³¹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 13, št. 26, pp. 371–372, 11. apr. 1713.

¹³² NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 16, št. 33, pp. 68–69, 6. jul. 1727.

¹³³ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 16, št. 33, p. 248, 1728; Kemperl: *Romanja*, str. 262. Za podobico (original je vrezal Christoph Dietell) gl. Lozar Štamcar: *Prispevek*, str. 72, 83; Leitner: »... außer meiner Person ...«, str. 112.

¹³⁴ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 16, št. 33, p. 254, 1728; za bratovščino gl. Lavrič: *Vizitacije*, str. 153; Kemperl: *Romanja*, str. 192.

¹³⁵ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 17, št. 34, p. 303, 9. nov. 1735.



Angel varuh z nekdanjega bratovščinskega oltarja, Velenje, župnijska cerkev sv. Martina (repr. po: Rok Poles, Marjana Gmajner Korošec, Nina Lalek, Sakralna dediščina Šaleške doline, Velenje 1998, str. 173).

vikar Pavel Shonter; smel je tudi objaviti v Rimu izposlovane odpustke.¹³⁶

Dovoljenje za ustanovitev bratovščine sv. Frančiška Ksaverja v župnijski cerkvi sv. Urha v Smledniku je škofijski urad tamkajšnjemu vikarju Mateju Podgorschku izdal 27. novembra 1732; dovolil mu je tudi objaviti v Rimu pridobljene odpustke.¹³⁷

Bratovščina sv. Uršule pri ljubljanskih uršulinkah (leta 1723 jo je potrdil papež Inocenc XIII.) je bila v pontifikalnih protokolih omenjena 15. oktobra 1739, ko je pridobila pravico do privilegiranega oltarja.¹³⁸

¹³⁶ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 17, št. 34, p. 45, 4. nov. 1730; prim. Orožen: *Das Bisthum V.*, str. 139.

¹³⁷ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 17, št. 34, p. 190, 27. nov. 1732; prim. Lavtižar: *Cerkve*, str. 195.

¹³⁸ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 18, št. 35, p. 345, 15. okt. 1739; za bratovščino gl. Kogoj: *Uršulinke*, str. 92; Lavrič: Ljubljanske ... pri redovnih cerkvah, str. 55–57.



Marko Layer, Johann Georg Grueber, Božjepotna podobica sv. Roka v Dravljah, Semeniška knjižnica, Ljubljana.

Aprila 1761 je Frančišek Maren, vikar v Šentvidu pri Ljubljani, zaprosil škofa za soglasje za ustanovitev bratovščine zavetnika pred kugo sv. Roka v svetniku posvečeni cerkvi v Dravljah in za popolne odpustke ob teh dneh: na praznik sv. Roka in na prihodnjo, žegnanjsko nedeljo, na dan sv. Kozma in Damjana, na dan sv. Fabijana in Boštjana in na gregorjevo.¹³⁹

Dne 21. novembra 1768 je radovljiški vikar Jernej Rösmann dobil odgovor na prošnjo, ki jo je predložil škofijski pisarni v imenu članov bratovščine sv. Frančiška Ksaverja v podružnični cerkvi sv. Klemena na Rodinah; v njej je bilo odtlej med noveno, ki so jo sv. Frančišku v čast opravljali vsako leto, dovoljeno izpostavljati Najsvetejše v ostenzoriju.¹⁴⁰

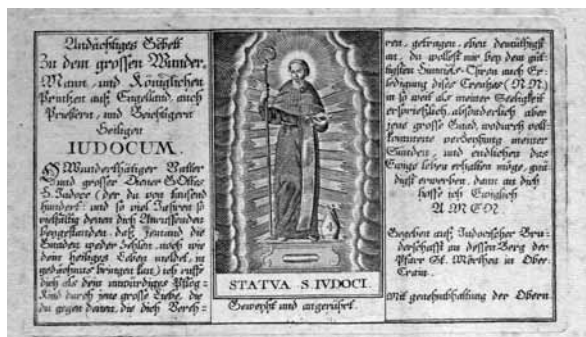
¹³⁹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 20, št. 38, p. 43, 19. apr. 1761; o bratovščini Kemperl: *Romanja*, str. 164. Za draveljsko podobico, ki jo je po risbi Marka Layerja vrezal Johann Georg Grueber, gl. Lozar Štamcar: *Prispevek*, str. 65, 72, 84.

¹⁴⁰ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 20, št. 38, p. 575, 21. nov. 1768; Kemperl: *Romanja*, str. 247–248; prim. Kemperl: *Romanja*, str. 254.

Bratovščinski rekviziti in ukinitvev bratovščin

Bratovščine so za spodbudo podarjale članom knjige in grafične podobice. Najdemo jih v pontifikalnih protokolih, če so bratovščine prosile dovoljenja za natis (npr. za manuale Jožefove bratovščine na Rosulah), srečamo pa jih tudi v popisu inventarja duhovščine oz. dobrotnikov; tako so npr. med knjigami pokojnega Gregorja Töttingerja omenjene knjige Matija Kastelca o rožnem vencu in katehetski praksi ter p. Evstahija o umetnosti umiranja.¹⁴¹

Prodajo nabožnih predmetov (svetinjic, rožnih vencev, križev, prstanov, škapulirjev, podob ipd.) je dovoljevala škofija s posebnim formularjem.¹⁴² Leta 1783 je redovnikom prepovedala prodajo predmetov, vezanih na ukinitvev bratovščine, tako npr. avgu-



Podobica bratovščine sv. Jošta na Sv. Joštu nad Kranjem, Semeniška knjižnica, Ljubljana.

štincem prodajo pasov.¹⁴³ Leta 1784 pa je v skladu z vladnimi odloki (tudi v zvezi z ukinitvenimi bratovščinami) tako svetni duhovščini kot redovnikom naročila odpraviti splošno odvezo in vse blagoslove, ki jih ni navajal Rimski obrednik (kruha, vina, vode, olja, sveč, plodov, lističev ipd.).¹⁴⁴ Ker so bili blagoslovi in predmeti pri ljudeh priljubljeni, so vizitatorji v prihodnjih letih na svojih obiskih župnij preverjali, ali jih duhovniki še razširjajo med njimi, pa tudi, kaj jih učijo glede odpustkov in ali jih še razglašajo (zlasti za duše v vicah), izvedeti pa so tudi hoteli, ali imajo v cerkvah privilegirane oltarje in ali morda še kje obstaja kakšna bratovščina.¹⁴⁵ V poročilu v Rim je škof Herberstein leta 1787 lahko zapisal, da v škofiji nima nobene bratovščine.¹⁴⁶

Viri in literatura

Viri

Nadškofjski arhiv Ljubljana (NŠAL)

ŠAL/Šk. prot., fasc. 1–23

ŠAL/Sinode, fasc. 1, 4

ŠAL/Viz., fasc. 7, 8

ŠAL/ŽA, Lesce, razne knjige, šk. 1, Matrikula bratovščine sv. Rešnjega telesa in bratovščine sv. Antona Padovanskega

KAL, fasc. 26

Narodni muzej Slovenije (NM)

Grafični kabinet, inv. št. G 10170

Zbirka slik, inv. št. N 5593



Oltar bratovščine sv. Frančiška Ksaverja, Rodine, cerkev sv. Klemenca (foto: Andrej Furlan).

¹⁴¹ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 15, št. 32, p. 75, 1723–1726: *Matthaeus Kastellez de Rosario, Praxis Catechistica ejusdem, Ars bonae mortis Xenium, [...] Ars bene moriendi P. Eustachy de rosario ordinis Praedicatorum.*

¹⁴² Npr. NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 17, št. 37, p. 273, 11. nov. 1760.

¹⁴³ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 22, št. 43, p. 104, 20. jun. 1783; hkrati jim je prepovedala v javnost izpostavljati kip sv. Monike.

¹⁴⁴ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 22, št. 43, p. 229, 17. apr. 1784.

¹⁴⁵ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 23, št. 46, pp. 159, 161, 176, 1788.

¹⁴⁶ NŠAL, ŠAL/Šk. prot. fasc. 21, št. 44, p. 275, 1. dec. 1787.

Semeniška knjižnica Ljubljana (SKL)

Zbirka podob

Literatura

Benedik, Metod: Iz protokolov ljubljanskih škofov. V: *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 6 (1984), str. 7–90.

Dolinar, France Martin: Podoba ljubljanske škofije v rimskih poročilih škofa Jožefa Rabatte (1664–1683). V: *Bogoslovni vestnik* 40 (1980), str. 368–387.

Dolinar, France Martin: Bratovščina svetega Rešnjega telesa v ljubljanski stolnici. V: *Naša luč* 47/4 (1998), str. 8.

Dolinar, France Martin: *Poročila ljubljanskih škofov v Rim o stanju v škofiji (Relationes ad limina). I. del: 1589–1675*. Ljubljana 2011 (*Acta Ecclesiastica Sloveniae*, 33).

Dolinar, France Martin: *Poročila ljubljanskih škofov v Rim o stanju v škofiji (Relationes ad limina). II. del: 1685–1943*. Ljubljana 2012 (*Acta Ecclesiastica Sloveniae*, 34).

Hančič, Damjan: *Klarise na Kranjskem*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2005 (Gradivo in razprave, 26).

Dolničar, Janez Gregor: *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve, Ljubljana 1701–1714* (ur. Ana Lavrič). Ljubljana: Založba ZRC, 2003.

Horvat, Jasna - Kos, Mateja: *Zbirka slik Narodnega muzeja Slovenije*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2011 (Viri. Gradivo za materialno kulturo Slovencev, 10).

Höfler, Janez: Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Pražupniji Radovljica in Kranj. V: *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, 10 (1988), str. 201–250.

Höfler, Janez: Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Pražupnija Mengeš. V: *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, 14 (1992), str. 80–119.

Höfler, Janez: Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Pražupniji Stara Loka in Šentpeter pri Ljubljani. V: *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, 20 (1998), str. 305–368.

Kemperl, Metoda: *Romanje in romarske cerkve 17. in 18. stoletja na Slovenskem. Gorenjska z Ljubljano*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, 2011.

Kogoj, Jasna: *Uršulinke na Slovenskem. Ob 200-letnici prihoda uršulink v Škofjo Loko*. Izola: Uršulinski provincialat Ljubljana, 1982.

Kovačič, Lojze: *Cerkev sv. Florijana v Ljubljani*. Ljubljana: Župnijski urad sv. Jakoba, 1996.

Lavrič, Ana: *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža*

Hrena v slovenski likovni Umetnosti, 1–2. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1988 (Dela SAZU, 32).

Lavrič, Ana: *Vizitacije ljubljanske škofije 17. stoletja kot vir za umetnostno zgodovino*. Ljubljana 1993 (tipkopis doktorske naloge).

Lavrič, Ana: Cerkevna umetnost na naših tleh v primežu razsvetljenega absolutizma in janzenističnega rigorizma. V: *Vita artis perennis. Ob osemdesetletnici akademika Emilijana Cevca* (ur. Alenka Klemenc). Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 2000, str. 439–460.

Lavrič, Ana: Likovna umetnost v Herbersteinovem času. V: *Herbersteinov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Celje: Mohorjeva družba, 2004 (Simpoziji v Rimu, 21), str. 455–476.

Lavrič, Ana: Kult in likovne upodobitve sv. Jožefa, zavetnika Kranjske, pri ljubljanskih diskalceatih. V: *Kronika* 58 (2010), št. 2, str. 383–400.

Lavrič, Ana: Ljubljanske baročne bratovščine in njihovo umetnostno naročništvo. Jezuitske kongregacije. V: *Arhivi* 33 (2010), št. 2, str. 251–286.

Lavrič, Ana: Ljubljanske baročne bratovščine in njihovo umetnostno naročništvo. Bratovščine pri redovnih cerkvah. V: *Arhivi* 34 (2011), št. 1, str. 41–64.

Lavrič, Ana: Ljubljanske baročne bratovščine in njihovo umetnostno naročništvo. Bratovščine v župnijskih cerkvah in podružnicah. V: *Arhivi* 34 (2011), št. 2, str. 295–317 (Zbornik ob sedemdesetletnici dr. Franceta Martina Dolinarja).

Lavtižar, Josip: *Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj*. Ljubljana: samozaložba, 1901.

Leitner, Karin: »... außer meiner Person kein anderer Kupferstecher in Gratz befündlich ...« Christoph Dietell (1690–1764). V: *Acta historiae artis Slovenica* 10 (2005), str. 95–118.

Maček, Jože: *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem in v Avstrijski Istri. Urejanje, državni nadzor in premoženje duhovnih in svetnih ustanov pri cerkvah na Kranjskem in v Avstrijski Istri do leta 1809. Prispevek k obravnavi državnega cerkvenstva na Kranjskem*. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2005.

Menaše, Lev: *Marija v slovenski umetnosti. Ikono-logija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne*. Celje: Mohorjeva družba, 1994.

Mlinarič, Jože: *Francišškanski samostan od ustanovitve okoli leta 1240 do preselitve leta 1784. V: Francišškani v Ljubljani. Samostan, cerkev in župnija Marijinega oznanjenja* (ur. Silvin Krajnc). Ljubljana: Samostan in župnija Marijinega oznanjenja, 2000, str. 81–148.

Orožen, Ignaz: *Das Bisthum und die Diözese Lavant II. Das Dekanat Oberburg*. Marburg 1877.

Orožen, Ignaz: *Das Bisthum und die Diözese Lavant IV. Das Dekanat Tüffer*. Graz 1881.

Orožen, Ignaz: *Das Bisthum und die Diözese Lavant V. Das Dekanat Schallthal*. Graz 1884.

Orožen, Ignaz: *Das Bisthum und die Diözese Lavant VI. Das Dekanat Drachenburg*. Graz 1887.

Poles, Rok - Gmajner Korošec, Marjana - Lalek, Nika: *Sakralna dediščina Šaleške doline*. Velenje: Pozoj, 1998 (Zbirka Dom in misel).

Stražar, Stane: *Črni graben. Od Prevoj do Trojan*. Lukovica: KUD Janko Kersnik, 1985.

Škofljanec, Jože: *Observanti province sv. Križa in slovenske pokrajine od konca 15. do srede 18. stoletja*. Ljubljana 2008 (tipkopis doktorske disertacije).

Lozar Štamcar, Maja: Prispavek k preučevanju božjepotnih grafičnih podob v 18. stoletju na Slovenskem. V: *Zbornik za umetnostno zgodovino* n. v. 26 (1990), str. 57–84.

Veider, Janez: *Kraljica miru pri uršulinkah v Ljubljani*. V: *Bogoljub* 40 (1942), str. 244–246.

Veider, Janez: *Stara ljubljanska stolnica. Njen stavbni razvoj in oprema*. Ljubljana: Umetnostnozgodovinsko društvo, 1947.

Žnidaršič Golec, Lilijana: *Kapiteljski arhiv Ljubljana. Inventar fonda. 1. zvezek*. Ljubljana: Stolnica kapitelj, 2006 (Nadškofija Ljubljana. Arhiv. Priročniki, 3).

Zusammenfassung

BRUDERSCHAFTEN IN DEN LAIBACHER DIÖZESANPROTOKOLLEN DES 17. UND 18. JAHRHUNDERTS

Papst Klemens VIII. unterstellte die Bruderschaften im Einklang mit den tridentinischen Richtlinien mit der am 24. Dezember 1604 herausgegebenen Bulle in allen Belangen dem örtlichen Ordinarius. Dieser musste die Gründung einer Bruderschaft bestätigen, ihre Satzungen, Privilegien und Ablässe prüfen und bestätigen sowie ihren Geschäftsbetrieb beaufsichtigen. Die Priesterschaft der Laibacher Diözese behandelte die Bulle auf der Synode in Oberburg (Gornji Grad) im Jahr 1655, seitdem bilden die Bruderschaften einen der regelmäßigen Tagesordnungspunkte der synodalen Zusammenkünfte. Deren Konstitutionen wiederholten und bestimmten ausdrücklich, dass die Bruderschaften verpflichtet sind, für ihre Altäre zu sorgen, sie auf eigene Kosten zu schmücken und mit den nötigen Requisiten auszustatten. Der Bischof beaufsichtigte in seinen regelmäßigen Pfarrvisitationen Legitimität, Tätigkeit, Vermögen und Geschäftsbetrieb der Bru-

derschaften und berichtete darüber dem Heiligen Stuhl in seiner ordentlichen Berichterstattung über den Zustand in der Diözese (*relationes ad limina*).

Die Diözesanprotokolle, die den Geschäftsbetrieb des Ordinariats allseitig aufzeichneten, stellen (auch) für das Studium der Bruderschaften eine wertvolle Informationsquelle dar. Am zahlreichsten sind Dekrete, die sich auf Ansuchen der Pfarrer bzw. Pfarrgemeinden und der Prioren bzw. Ordensgemeinschaften um Gründung und Bestätigung der Bruderschaften (mit ihren Rechten, Statuten und Ablässen) beziehen, andere Aufzeichnungen betreffen Beantwortungen von Anträgen um die Errichtung von Bruderschaftskapellen und -altären (auch bezüglich der Umgestaltung von Altären), um Altarprivilegien, besondere Andachten und Prozessionen oder behandeln mit den Bruderschaften zusammenhängende fromme Stiftungen und Legate. In den Diözesanprotokollen finden sich auch Abschriften von Synoden- und Visitationsprotokollen und Dekreten, Abschriften von Berichterstattungen der Bischöfe an den Heiligen Stuhl, diesbezügliche kirchliche und staatliche Erlasse, Genehmigungen für den Verkauf von Andachtsgegenständen.

In den Diözesanprotokollen werden über 70 Bruderschaften behandelt, doch sind nicht alle erfasst, die in der Laibacher Diözese in dem behandelten Zeitraum gegründet wurden bzw. tätig waren. Einige bewahrten offensichtlich eine unbeeinträchtigte Kontinuität aus dem Mittelalter, es gab aber auch solche, die nicht für eine amtliche Bestätigung Sorge trugen, obwohl dies im Gegensatz zur Kirchenordnung stand (dieses Problem wurde auch auf den Synoden behandelt).

Der Beitrag vereinigt eine sachliche und chronologische Vorgehensweise, indem er die Bruderschaften im Hinblick auf ihre Schutzpatrone und die Zeit ihrer Gründung bzw. Protokollierung präsentiert, was die Aktualität des einzelnen Kults und der damit verbundenen Bruderschaften in einem bestimmten Zeitraum in höchst anschaulicher Weise aufzeigt. Gesondert angeführt werden die Jesus (überwiegend Fronleichnams-bruderschaften), Maria (überwiegend mit Genehmigung des Dominikanerordens gegründete Rosenkranzbruderschaften und mit Genehmigung des Karmeliterordens gegründete Skapulierbruderschaften) und Heiligen gewidmete Bruderschaften (insbesondere Bruderschaften des hl. Joseph, des hl. Antonius von Padua und des hl. Johannes von Nepomuk). Die Protokollierungen sind schablonenhaft und deshalb sehr eintönig, werden aber auch von wertvollen Details belebt (etwa zu den Motiven der Gründung und zur Wahl des Schutzheiligen, zu den geistigen Bedürfnissen u. Ä.).

1.01 Izvirni znanstveni članek

930.25:351.746.1(497.4)

Prejeto: 16. 10. 2012

Upravljanje arhivskega gradiva nekdanjih tajnih služb v Republiki Sloveniji¹

TADEJ CANKAR

univ. dipl. zgodovinar, višji svetovalec – arhivist
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana
e-pošta: tadej.cankar@gov.si

IZVLEČEK

Slovenija se je pri upravljanju arhivskega gradiva nekdanje tajne politične policije srečala s številnimi izzivi, ki so znani tudi drugim državam s podobno zgodovinsko izkušnjo ter arhivsko zapuščino. Pri reševanju teh izzivov je deloma ubrala posebno pot: značilno je bilo, da ni ustanovila posebne arhivske inštitucije za hrambo ohranjenega gradiva, pač pa je to nalogo zaupala osrednjemu državnemu arhivu. Prav tako hrambe in uporabe gradiva ni regulirala s posebnimi zakoni. Posebnosti ureditve upravljanja arhivske zapuščine tajne službe slovenskega enopartijskega režima so morda povezane z majhno količino ohranjenega gradiva, vsebino ohranjenega gradiva in odsotnostjo lustracije. Ne glede na navidezno količinsko skromnost gradiva pa je tudi Slovenija pri upravljanju gradiva morala odgovoriti na dve ključni vprašanji: ali vsebuje gradivo tajne službe nekdanjega režima varovane podatke, pomembne za zagotavljanje interesov sedanje demokratične države, ter kako uravnovežiti interes javnosti po široki dostopnosti arhivskega gradiva z interesom posameznikov po zaščiti podatkov iz sfere njihove zasebnosti.

KLJUČNE BESEDE: arhivsko gradivo tajnih služb, Uprava Službe državne varnosti, obveščevalna služba, tajna politična policija, tranzicija, lustracija, občutljivi osebni podatki, tajni podatki

ABSTRACT

MANAGING ARCHIVAL RECORDS OF THE FORMER SECRET SERVICES IN THE REPUBLIC OF SLOVENIA

When managing the records of the former secret political police, Slovenia encountered many challenges known to other countries with a similar historical experience and archival legacy. While meeting these challenges, Slovenia partly adopted a special plan which did not anticipate the establishment of a special archival institution for the storage of the preserved material. Instead, this task was entrusted to the Slovenian central state archives. Also, the storage and use of the material were not regulated by particular acts. The particularities of the management of the archival legacy of the secret service of the Slovenian one-party regime might have been related to the small quantity and the content of the records and to the absence of lustration. Regardless of the seemingly modest quantity of material, Slovenia had to respond to two key questions when managing it: 1) Does the material include protected information which is important for the assurance of the interests of the current democratic state, and 2) How can a balance be found between the public interest in broad access to the material and individuals' interest in protecting their privacy?

KEY-WORDS: archival records of the secret services, the State Security Administration, intelligence, secret political police, transition, lustration, sensitive personal data, classified data

¹ Članek predstavlja delno dopolnjeni prevod referata »Managing the Records of the Former Secret Services in the Republic of Slovenia«, ki ga je avtor pripravil za predstavitev na mednarodni konferenci »The Documentation of Communist Security Authorities«, Varšava, oktober 2012.

Uvod

Ohranjeno arhivsko gradivo tajnih služb nekdanjih socialističnih držav Srednje in Vzhodne Evrope predstavlja pomemben vir za preučevanje bližnje zgodovinske izkušnje družb in narodov, ki so v drugi polovici 20. stoletja izkusili takšno obliko vladavine. Čeprav navedeno gradivo gotovo ni edino arhivsko gradivo, ki je pomembno po tej plati – izrazito pomembno je v pogojih enopartijske enovite politične oblasti denimo tudi gradivo osrednjih oblastnih organov ter z njim tesno povezano gradivo najvišjih partijskih forumov – , nam vendarle ponuja možnosti, ki jih drugo gradivo ne more zagotoviti. Ob prikazu podrobnosti sistematičnega, načrtnega in obsežnega kratenja človekovih pravic in svoboščin zagotavlja raziskovalcem možnost preučevanja delovanja nekdanjih totalitarnih političnih režimov, njihovih mehanizmov nadzora, obvladovanja in tudi kaznovanja drugače mislečih posameznikov in družbenih skupin, preučevanja strukture in organizacije ter zlasti metod dela tajnih služb. Raziskovalcem pogosto omogoča tudi nove interpretacije dogodkov iz zgodovine posameznikov, družbe in mednarodnih odnosov. Publicisti in novinarji arhivsko gradivo tajnih služb najpogosteje uporabljajo kot vir za preučevanje preteklosti vplivnih posameznikov, ki so politično in drugače aktivni tudi po spremembi političnega režima. V državah, ki so uvedle katero od oblik preprečevanja političnega in javnega delovanja v preteklem režimu kompromitiranih posameznikov, je ohranjeno arhivsko gradivo nujno tudi za omejevanje njihovega delovanja na nekaterih družbenih področjih. Odveč je poudarjati, da je arhivsko gradivo tajnih političnih policij pomembno zlasti za posameznike, ki so bili predmet bolj ali manj natančne obravnave teh služb: služi jim lahko ne le kot dokazilo o krivicah, ki so se jim zgodile, pač pa jim nudi tudi možnost pojasnitve okoliščin poteka njihove lastne preteklosti. Prav tako je mogoče ob pomoči arhivskega gradiva potrditi zgodbe posameznikov, ki o svojih izkušnjah dolgo niso imeli možnosti spregovoriti – s tem pa oškodovani posamezniki dobijo vsaj nekaj osebnega zadoščenja. Seveda pa sta preučevanje takšnega gradiva in spoznavanje preteklosti, ki ga preučevanje omogoča, pomembni tudi za družbo kot celoto. Čeprav je slišati kot nekoliko obrabljena fraza, je še pomembneje z metodami delovanja nekdanjih tajnih političnih policij in zgodbami o množičnem kršenju pravic in svoboščin posameznikov seznaniti zlasti mlajše generacije. Krepitev demokratičnih standardov in vrednot v družbah z razmeroma šibko tradicijo spoštovanja politične pluralnosti je namreč

izjemnega pomena za nadaljnji notranji razvoj teh družb.

Slovenska izkušnja pri upravljanju ohranjene arhivske zapuščine nekdanje tajne službe izhaja iz podobnih izhodišč, ki so bila značilna za vse države Srednje in Vzhodne Evrope s sorodno bližnjo preteklostjo, hkrati pa je zaradi različnih razlogov, ki bodo podrobneje predstavljeni v nadaljevanju, v marsičem tudi drugačna. Slovenske posebnosti se kažejo predvsem v pravnih podlagah za upravljanje predmetnega arhivskega gradiva, mestu (instituciji) hrambe ter pri prevzemanju gradiva v pristojni arhiv, delno pa tudi v izkušnjah z uporabo arhivskega gradiva in težavah, ki so pri tem nastajale. Enako kot drugod v Srednji in Vzhodni Evropi so tudi v Sloveniji prihodnje ravnanje s predmetnim arhivskim gradivom deloma določale same značilnosti nekdanjih tajnih služb (zlasti v zadnjih fazah njihovega obstoja), predvsem pa način prehoda iz socialistične v demokratično politično ureditev.

Uprava Službe državne varnosti (USDV) in posebnost slovenskega izhoda iz socializma

Ob koncu slovenskega enopartijskega političnega sistema se je njegova tajna služba, ki je bila sicer vpeta v strukturo zvezne tajne službe, imenovala Uprava službe državne varnosti (USDV). Podobno kot njene predhodnice, katerih zasnove so nastale že v obdobju II. svetovne vojne, je bila služba organizirana po sovjetskih zgledih; tega dejstva ni spremenil niti jugoslovanski spor s Sovjetsko zvezo v letu 1948, po katerem so postale druge srednje- in vzhodnoevropske države nasprotnice Jugoslavije, njihove tajne službe pa nasprotnice jugoslovanskih tajnih služb. Enako kot na zvezni ravni (in podobno kot v večini drugih vzhodnoevropskih držav) republiška tajna služba ni tvorila samostojnega ministrstva oziroma sekretariata, pač pa je bila organizacijsko vpeta v republiško notranje ministrstvo.² Čeprav se je njena struktura z leti in reorganizacijami spreminjala, je njena osnovna naloga po prevzemu in utrditvi oblasti komunistične partije (pri katerem so imele obveščevalne in zlasti varnostne službe ključno vlogo) skozi čas ostajala enaka: zaščita in ohranjanje t. i. ustavne ureditve, temelječe na oblasti komunistične

² Ob koncu osemdesetih let je tako Uprava službe državne varnosti predstavljala eno od osmih uprav Republiškega sekretariata za notranje zadeve: preostale so bile pristojne za milico, zatiranje kriminalitete, upravno-pravne zadeve, informatiko, organizacijo in kadre, analitiko in skupne službe. Od skupaj 6971 uslužbencev jih je v Upravi državne varnosti (notranje razdeljeni na 10 oddelkov in 13 regionalnih centrov) delalo 628 (SI AS 1931, šk. 2273).

partije (kasneje preimenovane v Zvezo komunistov). S tem ciljem je nekdanja obveščevalno-varnostna služba opravljala tako notranje naloge (naloge tajne politične policije) kot tudi naloge obveščevalne službe v tujini in protiobveščevalne službe doma – poleg teh pa še nekatere druge, kot so denimo sodelovanje pri varovanju državnih meja ter zaščita in varovanje visokih predstavnikov politične oblasti. Ob želji komunistične partije po obvladovanju vseh družbenih podsistemov je notranja dejavnost pomenila nadzorovanje ter – po potrebi – tudi kaznovanje vseh tistih drugače mislečih posameznikov in organiziranih družbenih skupin, ki so ali bi lahko predstavljali opozicijo obstoječi politični ureditvi. USDV je tudi navzven delovala v duhu ščitenja interesov Ljudske republike Slovenije oziroma Socialistične republike Slovenije, torej tako, kot si je te interese razlagala in predstavljala tedanja politična oblast: to je med drugim pomenilo, da se tudi v tujini ni ukvarjala le z zbiranjem podatkov ter klasičnim obveščevalnim delom, pač pa je v veliki meri spremljala zlasti tiste dejavnike, ki bi lahko imeli pomemben vpliv na družbene in politične razmere v domovini. Ker so od začetka šestdesetih let 20. stoletja jugoslovanske oblasti svojim državljanom omogočale razmerno preprosto odhajanje v zahodnoevropske države (kar je predstavljalo posebnost med socialističnimi državami), se je USDV znašla pred obširno nalogo nadzorovanja številnih kategorij ljudi (zdomcev, različnih povratnikov iz tujine, štipendistov in študentov tujih fundacij in univerz, udeležencev študijskih potovanj in izpopolnjevanj, uslužbencev podružnic slovenskih podjetij v tujini), ki so imeli kakršnekoli stike s tujino. Motiv za to je bila skrb, da bodo državljani v tujini prišli pod vpliv različnih režimov nenaklonjenih skupin in bodo nezaželene ideje obvrniti vnašali v Jugoslavijo, ob tem pa morda postali tudi vir informacij tujih obveščevalnih služb. Ob upoštevanju tega pomisleka so nadzorovali tudi druge skupine ljudi, denimo zakonske pare, pri katerih je eden od zakoncev prihajal iz katere od vzhodnoevropskih socialističnih držav.

Ne glede na dejstvo, da so se v notranjem ustroju slovenske različice socializma izmenjevala obdobja, v katerih je politični režim s pomočjo tajne službe občasno bolj, drugič pa spet manj trdno izvajal svoj nadzor nad državljani, je bilo za nadaljnjo usodo gradiva tajne službe slovenskega socializma posebno pomembno dogajanje v zadnji polovici osemdesetih let. Ob propadanju nekdanjega socialističnega sistema se je Slovenija znašla v posebnih okoliščinah, ki so se v marsičem razlikovale od izkušenj večine drugih srednje- in vzhodnoevropskih držav. Pomembno je bilo predvsem dejstvo, da so se v Sloveniji že raz-

meroma zgodaj organizirale različne civilnodružbene skupine in si vedno bolj odkrito prizadevale za demokratizacijo političnega življenja. Zahtevam po večstrankarstvu in koncu tudi ekonomsko vse bolj neuspešnega socialističnega sistema se je postopno prilagajala tudi politična oblast. Predvsem pa je bilo pomembno, da je Slovenija ob koncu osemdesetih in začetku devetdesetih let izpeljala nacionalno osamosvojitvev ter tako prvič v zgodovini dosegla status neodvisne države. Osamosvajanje je zasenčilo druge nacionalne cilje in je zahtevalo združitev vseh moči naroda. Vanj so se vključili različni deli slovenske družbe, postopno tudi večji del komunistov. V takšnih razmerah, ko je bilo nezadovoljstvo slovenske družbe usmerjeno proti zveznim oblastem, jugoslovanski federaciji in njenemu glavnemu podporniku in simbolu Jugoslovanski ljudski armadi, kljub nekaterim množičnim zborovanjem ni prišlo do »revolucionarnih« dejanj množic, kakršna so bila značilna za nekatere srednje- in vzhodnoevropske države. Značilno je, da – drugače kot denimo v Nemški demokratični republikli in Romuniji – ljudje konec leta 1989 niso izvedli množičnega naskoka na stavbe organov za notranje zadeve, čeprav so med njimi krožile govornice o pospešenem uničevanju arhivskega gradiva USDV.³ Prav tako v Sloveniji ni bila uvedena nobena od oblik lustracije, ki bi omejevala možnost delovanja različnim kategorijam posameznikov (denimo uslužbencem in sodelavcem nekdanje tajne službe) na različnih političnih in javnih funkcijah.⁴

Ob demokratizaciji političnega sistema je prišlo do obsežnega preoblikovanja USDV. Izgubila je naloge politične policije in bila organizacijsko ter kadrovsko preoblikovana v skladu s standardi, ki veljajo za delo obveščevalno-varnostnih služb v demokratičnih državah, a je svoje formalno poimenovanje ohranila do maja 1991. Še naprej pa je opravljala nekatere obveščevalne in protiobveščevalne naloge, pri katerih se je opirala na do tedaj zbrane podatke. Dejstvo, da je bila USDV v delu svojih pristojnosti preoblikovana in ne ukinjena, dokajšen del ohranjenega gradiva pa se je nanašal na njeno obveščevalno delo v tujini ter protiobveščevalno doma, je imelo posledice tudi na arhivskem področju. To se je sčasoma odrazilo zlasti v težavah pri prevzemanju in uporabi dela ohranjenega arhivskega gradiva.

³ Na to kaže tudi nekaj poznejši članek: Gačnik – Lesjak: *Eksekucija policijskih dosjejev*, str. 16–18.

⁴ Delna izjema je bilo le sodstvo (omejitev nadaljnega delovanja sodnikov, ki so s sodbami kršili temeljne človekove pravice in svoboščine). Glej: ZSS, Ur. l. RS št. 19/1994.

Slovenska izkušnja upravljanja arhivskega gradiva USDV – temeljne odločitve

Republika Slovenija se je pri upravljanju arhivskega gradiva, ki je nastalo, bilo prejeta ali zbrano v okviru nekdanje USDV oziroma njenih predhodnic, odločila za nekoliko drugačen pristop kot številne druge srednje- in vzhodnoevropske države. Enako kot druge države Srednje in Vzhodne Evrope, ki so v začetku devetdesetih let 20. stoletja doživele proces politične transformacije, se je tudi slovenska država (in družba) soočila z vprašanjem, kaj storiti z ohranjenim arhivskim gradivom nekdanje politične policije oziroma obveščevalne službe. Slovenski odgovor na to vprašanje je bil v marsičem poseben, saj je izhajal ne le iz že prikazane posebnosti slovenskega prehoda iz socialistične enopartijske ureditve v demokratičen političen sistem, pač pa so nanj verjetno vplivali tudi drugi dejavniki.

Slovenija v zvezi s hrambo in upravljanjem arhivskega gradiva nekdanje USDV ter njenih predhodnic v začetku devetdesetih let 20. stoletja ni ustanovila posebne neodvisne inštitucije, kot so storile Nemčija, Poljska, Češka, Slovaška, Madžarska, Romunija in Bolgarija.⁵ Prav tako za reguliranje vprašanj, povezanih s hrambo in dostopnostjo gradiva, ni sprejela posebnih zakonov. V slovenskem parlamentu je bil sicer podan tudi predlog, da bi arhive nekdanjih represivnih organov uničili, a na srečo ni bil sprejet.⁶ Hramba in upravljanje arhivskega gradiva sta bila aprila 1991 zaupana na novo ustanovljeni notranji organizacijski enoti Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije, ki je bila neposredno podrejena tedanjemu ministru za notranje zadeve.⁷ Ker je bilo arhivsko gradivo nekdanje USDV in njenih predhodnic v začetku devetdesetih let večinoma še vedno v hrambi nove slovenske Varnostno-informativne službe (VIS, 1991–1993, kasneje izločena iz Ministrstva za notranje zadeve RS in preoblikovana v vladno službo, Slovensko obveščevalno-varnostno agencijo), je Arhiv Ministrstva za notranje zadeve v naslednjih letih od nje prevzemal zlasti ohranje-

no arhivsko gradivo, ki se je nanašalo na področje notranje problematike (tj. delovanje slovenske tajne službe kot politične policije). Leta 1998 je bila sprejeta še zadnja pomembna odločitev o mestu hrambe gradiva: s sklepom Vlade RS je bil Arhiv Ministrstva za notranje zadeve priključen osrednjemu slovenskemu javnemu arhivu, tj. Arhivu Republike Slovenije.⁸ Ob tem je pomembno poudariti, da so določila tedaj veljavnega splošnega arhivskega zakona⁹ določala, da splošni tridesetletni rok nedostopnosti velja le za tisto javno arhivsko gradivo v arhivih, ki je nastalo po uveljavitvi Ustave Republike Slovenije, razglašene 23. 12. 1991. Z dostopnostjo gradiva javnosti je odpadel tudi eden od razlogov, ki so v nekaterih državah (denimo Nemčiji) pomembno vplivali na ustanovitev posebnih arhivskih inštitucij za hrambo gradiva nekdanjih tajnih policij.

Zakonska ureditev navedenega področja, zlasti pogojev uporabe arhivskega gradiva, je bila vključena v splošna arhivska zakona: sprva v že omenjeni Zakon o arhivskem gradivu in arhivih, kasneje pa (tudi ob upoštevanju vsebinskih določil Priporočila Sveta Evrope z dne 13. 7. 2000) v Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih.¹⁰ Pomemben je bil tudi leta 1999 sprejeti Zakon o Slovenski obveščevalno-varnostni agenciji,¹¹ ki je v 55. členu določil, da mora slednja v roku enega leta izročiti Arhivu RS vse ohranjeno gradivo nekdanje USDV, ki ga je SOVA še hranila.

Razlogi, zaradi katerih je bila sprejeta opisana ureditev, avtorju prispevka niso poznani. Morda je na odločitve zakonodajne in izvršne oblasti vplivalo dejstvo, da je v slovenskem primeru ohranjena količina arhivskega gradiva nekdanje tajne službe komunističnega režima – vsaj v primerjavi z drugimi državami – razmeroma majhna (približno 400 tm). Za navedeno dejstvo nedvomno obstaja več razlogov: Slovenija je manjša od večine vzhodnoevropskih držav, kar se je moralo odraziti tudi v celotni količini ustvarjenega gradiva. Prav tako je republiška USDV tako originalne kot (kasneje) kopije arhivskega gradiva pošiljala v center zvezne službe v Beograd. V zvezi s tem velja omeniti, da imajo slovenski arhivisti, ki jim ogled arhivskega gradiva Zvezne uprave državne varnosti doslej kljub leta 2004 ratificiranemu mednarodnemu sporazumu o sukcesiji nekdanje Jugoslavije še ni bil omogočen, pa tudi raziskovalci in druga zainteresirana javnost, precejšnja pričakovanja glede dokumentov, ki se nanašajo na delovanje USDV in

⁵ Poudariti velja, da je Vlada Republike Slovenije leta 2008 sicer ustanovila posebno inštitucijo, Študijski center za narodno spravo (SCNR), ki je namenjena preučevanju izkušenj prebivalcev območja Slovenije s totalitarizmi (fašizem, nacizem, komunizem), ki pa je predvsem raziskovalna in ne arhivska inštitucija (<http://www.scnr.si>).

⁶ Dornik Šubelj: *Primerjava različnih praks*, str. 34.

⁷ Mrvič: *Razvoj in delovanje arhiva za notranje zadeve RS*, str. 3. Pravna podlaga za izročanje arhivskega gradiva tajne službe nekdanjega režima Arhivu Ministrstva za notranje zadeve je bil Zakon o spremembi Zakona o notranjih zadevah (Ur. l. RS, št. 19/91). Omeniti velja, da lahko v literaturi zasledimo tudi zgodnejše datume vzpostavitve Arhiva MNZ.

⁸ Sklep je bil sprejet na 64. seji Vlade RS, 4. 6. 1998.

⁹ ZAGA, Ur. l. RS, št. 20/1997, 65. člen.

¹⁰ ZVDAGA, Ur. l. RS, št. 30/2006.

¹¹ ZSOVA, Ur. l. RS, št. 23/1999.

njenih predhodnic na območju Slovenije. Ne glede na povedano pa je razmeroma majhen obseg gradiva predvsem posledica dejstva, da so bili v času preteklega režima organi za notranje zadeve povsem avtonomni pri odločanju, kateri del njihovega dokumentarnega gradiva bo imel status arhivskega gradiva. Tako je do leta 1990 prihajalo ne le do periodičnih uničevanj, ki jih je ob prelomnih dogodkih spodbujal zlasti strah pred vojaško intervencijo držav Varšavskega pakta, ter dokumentiranih uničevanj, ki so sledila notranjim pretresom v USDV po 4. plenumu Zveze komunistov Jugoslavije (leta 1967 je bilo v republiški USDV uničeno okoli 2/3 arhivskega gradiva),¹² pač pa zlasti obsežnega uničevanja arhivskega gradiva ob koncu leta 1989 in začetku leta 1990. Čeprav še naprej ostaja nepojasnjeno, v kolikšni meri so uničevanje v Sloveniji spodbudili zvezni organi in v kolikšni meri republiški odločevalci, je bilo nedvomno zelo obsežno. Danes lahko arhivisti na podlagi primerjav popisov gradiva, nastalih v različnih časovnih obdobjih, ter s primerjavo originalnih evidenc dokumentarnega gradiva s sezname dejansko izročene gradiva dokaj dobro rekonstruiramo, katero gradivo je bilo uničeno: očitno je, da je bilo v letih 1989 in 1990 (obdobje se ujema z uničevanjem arhivskega gradiva v drugih državah Srednje- in Vzhodne Evrope¹³) uničevano predvsem gradivo s področja notranje problematike, torej gradivo v zvezi z dejansko in morebitno opozicijo režimu. Uničeno gradivo, h kateremu lahko prištejemo tudi številne osebne dosjeje nadzorovanih oseb ter dosjeje sodelavcev in virov, je v veliki meri nastalo v obdobju 1975–1985.

Ne glede na navedene podatke je potrebno poudariti, da Arhiv RS danes razpolaga z dokaj raznolikim gradivom nekdanjih tajnih služb slovenskega socialističnega režima, za katero ne nazadnje v javnosti vlada tudi precejšnje zanimanje. Če lahko rečemo, da zaradi delne ohranjenosti gradiva ni mogoče vedno natančno rekonstruirati osebnih zgodovine posameznikov in podrobnosti njihovih odnosov z nekdanjo USDV, pa omogoča ohranjeno gradivo dobro rekonstrukcijo tako organizacijske strukture in delovnih navodil ter metod dela kot tudi personalne strukture USDV in njenih predhodnic.

Arhiv RS in arhivsko gradivo nekdanje USDV

Arhiv RS, ki danes hrani in upravlja ohranjeno zapuščino tajnih služb slovenskega komunističnega

režima, je osrednji državni arhiv v Republiki Sloveniji. Organizacijsko je podrejen Ministrstvu za kulturo, predstojnika (direktorja) arhiva pa imenuje (ali razreši) vlada na predlog ministra; direktor je ministru tudi odgovoren za svoje delo. Pomembno vlogo pri odločanju o dostopnosti arhivskega gradiva nekdanje tajne službe ima tudi posebno strokovno in posvetovalno telo. Gre za t. i. arhivsko komisijo. Tudi to prav tako kot direktorja na predlog resornega ministra imenuje vlada. Komisija med drugim odloča tudi ob morebitnem dvomu v zvezi z dostopnostjo gradiva nekdanje tajne službe, predvsem pa je pristojna za odločanje o morebitnem skrajšanju roka nedostopnosti navedenega gradiva, ki vsebuje občutljive osebne podatke – ko oceni, da je pomen posamezne raziskave tolikšen, da interes javnosti prevladuje nad varovanimi interesi posameznikov (t.j. zaščito njihovih občutljivih osebnih podatkov).

Arhiv RS hrani vse ohranjeno in predano arhivsko gradivo nekdanjih organov za notranje zadeve¹⁴ (torej tudi gradivo s področja državne varnosti) v okviru svojega Sektorja za varstvo arhivskega gradiva Ministrstva za notranje zadeve in gradiva nekdanjega Zgodovinskega arhiva Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije. V sektorju sta združena dva nekdanja t. i. specialna arhiva (Arhiv Ministrstva za notranje zadeve in leta 1990 ukinjeni Zgodovinski arhiv Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije), ki sta upravljala gradivo, kateremu je poseben pomen pripisoval že nekdanji režim; poseben pomen ima zaradi svoje pričevalnosti o slovenski zgodovinski izkušnji z enopartijskim sistemom tudi danes. Celoten sektor ima zaposlene tri uslužbenke, ki skrbijo zlasti za strokovno obdelavo (popisovanje) gradiva, nudijo pomoč strankam pri naročanju in uporabi arhivskega gradiva ter čitalniški službi pri pripravi gradiva za stranke, posredujejo podatke iz arhivskega gradiva drugim upravnim in sodnim organom ter posameznikom, ki podatke potrebujejo v sodnih in drugih postopkih, sodelujejo v procesu digitalizacije gradiva. Sektor skrbi za približno 1500 tm gradiva: približno 1000 tm je gradiva, ki je nastalo, bilo prejeta ali zbrano pri delu partijskih organov, dobrih 400 tm pa se nanaša na delo nekdanjih organov za notranje zadeve. Večino (3/4) navedene količine predstavlja gradivo državne varnosti, preostalo pa gradivo drugih uprav ministrstva. Poudariti velja, da pri gradivu državne varnosti ne gre samo za gradivo na papirju: velik del zelo pomembnega

¹² Dornik Šubelj: *Arhiv Ministrstva za notranje zadeve*, str. 77.

¹³ Glej primer nekdanje vzhodne Nemčije, Poljske in Romunije v: *The European Network of Official Authorities*, str. 26, 52, 64.

¹⁴ Poudariti velja, da se že od začetka devetdesetih let pojavljajo posamične javne objave delov arhivskega gradiva nekdanjega RSNZ SRS oziroma USDV, ki so očitno v posesti posameznikov in jih Arhiv RS ne hrani.

arhivskega gradiva zlasti iz druge polovice 40. in začetka 50. let 20. stoletja je ohranjen samo v obliki mikrofilmskih kopij (skupaj z drugim gradivom na mikrofilmih približno 2 500 000 posnetkov). Poleg gradiva v papirni in mikrofilmski obliki obsega gradivo tudi videozapise (na filmskem traku in videokasetah (VHS), avdiozapise (magnetofonski trakovi in avdiokasete) ter tudi gradivo, izvirno nastalo v digitalni obliki (elektronska evidenca in elektronska baza dokumentov)). Prav tako je Arhiv RS v zadnjih letih začel digitalizacijo mikrofilmskega in analognega elektronskega arhivskega gradiva nekdanje tajne politične policije: z njo želi pridobiti varnostno kopijo arhivskega gradiva v digitalni obliki, primerni za dolgoročno hrambo; ob tem želi prav tako preprečiti morebitno poškodovanje ter obrabo mikrofilmskih nosilcev s strani uporabnikov arhivskega gradiva, hkrati pa vsaj izbrane sklope dokumentov narediti dostopnejše širši javnosti.

Gradivo, ki ga je pri svojem delu ustvarila, prejela in zbrala nekdanja tajna služba slovenskega enopartijskega režima, se ne nanaša samo na povojni čas. Vključuje pomembno medvojno gradivo – tako gradivo obveščevalnih in varnostnih služb v širši jugoslovanski okvir vpetega slovenskega partizanskega tabora, kot tudi gradivo policijskih, varnostnih in obveščevalnih ter drugih struktur nemških in italijanskih okupacijskih oblasti ter gradivo Slovenskega domobranstva. Solidno je ohranjeno tudi povojno gradivo, povezano s prevzemanjem, utrjevanjem in izvajanjem oblasti. Ohranjenih je tudi približno 4000 osebnih dosjejev (tako jugoslovanskih kot tujih državljanov), prek 45 000 krajših dosjejev (t. i. terenskih preverek posameznikov) in skoraj 80 000 dosjejev emigrantov. Ne glede na obsežna uničenja se precej ohranjenega gradiva nanaša tudi na kasnejše notranje delovanje (spremljanje dejanske in morebitne opozicije doma in v tujini) ter zlasti delovanje USDV na obveščevalnem in protiobveščevalnem področju v 70. in 80. letih 20. stoletja.

Za proces izročanja javnega arhivskega gradiva s strani izročiteljev gradiva (tj. obveščevalno-varnostnih služb demokratične slovenske države) ter njegovega prevzemanja s strani pristojnega javnega arhiva je bila značilna izrazita dolgotrajnost. Razlog počasnosti prevzemanja je izhajal predvsem iz dejstva, da je imel izročitelj zadržke glede izročanja (ter široke dostopnosti) arhivskega gradiva s področja delovanja USDV kot obveščevalne in protiobveščevalne službe. Medtem ko je razmeroma hitro izročal gradivo s področja notranje dejavnosti USDV (tj. dejavnosti politične policije), je trdil, da bi imelo razkritje nekaterih delov gradiva, povezanega z obveščevalnim področjem, lahko različne škodljive posledice tako

za državo kot za posameznike. Prevzemanje oziroma izročanje arhivskega gradiva pristojnemu arhivu se je zaradi navedenih zadržkov raztegnilo na obdobje 1991–2008, ko je bil proces predaje v veliki meri končan. Del gradiva, ki ga je Arhiv RS sicer formalno prevzel, a naj bi bil pod posebnimi pogoji dostopen le za znanstvenoraziskovalno uporabo ter uporabo za pravne namene, pa je bil fizično preseljen v Arhiv RS šele leta 2011.

Zakonodajni okvir upravljanja gradiva nekdanje USDV

V zgodovini upravljanja arhivskega gradiva nekdanje tajne službe je predstavljalo izjemno pomembno spremembo sprejetje (veljavnega) Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih leta 2006. Uporabo predmetnega gradiva regulira predvsem tretji odstavek njegovega 65. člena, ki se sicer ne nanaša le na gradivo nekdanjih tajnih služb. Z namenom zagotovitve širokih možnosti proučevanja značilnosti in delovanja nekdanjega političnega režima predpisuje za vpogled v gradivo nekaterih ustvarjalcev (med njimi tudi USDV) drugačne, manj omejevalne pogoje dostopa, kot sicer veljajo za ostalo arhivsko gradivo.

»(3) Arhivsko gradivo, nastalo pred konstituiranjem Skupščine Republike Slovenije 17. maja 1990, ki se nanaša na nekdanje družbenopolitične organizacije (npr. Zveza komunistov Slovenije, Socialistična zveza delovnega ljudstva, Zveza sindikatov Slovenije, Zveza socialistične mladine Slovenije, Zveza združenj borcev NOV Slovenije, Zveza rezervnih vojaških starešin Slovenije), organe notranjih zadev (npr. policija), pravosodne organe (npr. sodišča, tožilstva, zapori) in obveščevalno varnostne službe, je dostopno brez omejitev, razen arhivskega gradiva, ki vsebuje občutljive osebne podatke, ki so bili pridobljeni s kršenjem človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter se nanašajo na osebe, ki niso bile nosilke javnih funkcij.«

Z navedenim določilom je zakonodajalec odločil o ravni varovanja obeh temeljnih tipov varovanih podatkov, ki jih kot izjemo glede na pravilo splošnega dostopa pozna tudi Priporočilo Sveta Evrope R (2000) 13 z dne 13. 6. 2000: občutljivih osebnih in tajnih podatkov. Zakon je glede slednjih (o prvih bo več govora v naslednjem poglavju) določil, da v arhivskem gradivu taksativno navedenih ustvarjalcev (med drugim tudi v arhivskem gradivu nekdanje tajne službe) ne more biti podatkov, ki bi bili pomembni s stališča zaščite sedanjih interesov slovenske države. Navedeno določilo je pomenilo, da je v Arhivu RS postalo dostopno tisto že prevzeto gradivo, za katero je izročitelj ob prejšnjih predajah zaradi va-

rovanja državnih interesov v skladu s tedaj veljavnim zakonom določil rok nedostopnosti. Večjo težavo je pomenilo dejstvo, da je bil del arhivskega gradiva, ki se je pretežno nanašal na obveščevalno in protiobveščevalno dejavnost tajne službe, po prevzemih s strani Arhiva RS v letu 2004 in 2005 fizično še naprej shranjen na sedežu sedanje slovenske obveščevalne službe ter uporabnikom dostopen po posebnem postopku samo ob izraženem znanstvenem (ali pravnem) interesu. Tu se sprememba zakonodaje v letu 2006 ni ustrezno odrazila v praksi upravljanja gradiva nekdanje tajne službe. Prav tako je bilo leta 2007 ugotovljeno, da sedanja obveščevalna služba ni predala vsega arhivskega gradiva nekdanje USDV iz svoje stalne zbirke dokumentarnega gradiva, čeprav je bila že od leta 1999 zavezana, da to stori. Izvršna oblast je zato izdala poseben podzakonski akt,¹⁵ s katerim je naložila predajo arhivskega gradiva nekdanje USDV in njenih predhodnic Arhivu RS, posebni komisiji pa naložila odločitev o načinu hrambe, varovanju ter dostopnosti predanega gradiva. V letih 2007 in 2008 je bil tako del gradiva (t. i. notranja problematika) prevzet in preseljen v Arhiv RS, del gradiva (pretežno obveščevalna in protiobveščevalna problematika) pa je Arhiv RS po prevzemu hranil v posebnem skladišču na sedežu sedanje slovenske obveščevalne službe, kjer gradivo (razen izjemoma) ni bilo dostopno.

Ob koncu 2010 je prišlo ob ugotovitvi, da del arhivskega gradiva nekdanje USDV ni javno dostopen, do širokega zanimanja javnosti za navedeno problematiko. Politika se ni mogla poenotiti, kateri del je odgovoren za takšno stanje oziroma kdo je v preteklosti povzročil zaprtje dela arhivskega gradiva. Dejstvo je, da sta tedanji koalicija in opozicija v nadaljevanju zavzeli različni stališči glede vprašanja javne dostopnosti spornega dela arhivskega gradiva. Tedaj vladajoča levosredinska vlada je zagovarjala in nato sprejela novelo zakona, ki bi (kolikor bi začela veljati) omogočala nedostopnost dela arhivskega gradiva. Vlada se je pri tem sklicevala na zaščito državnih interesov sedanje slovenske države ter varnost posameznikov. Tedanja opozicija je noveli Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivskih nasprotovala ter zahtevala (v skladu z določilom zakona iz leta 2006) dostopnost vsega arhivskega gradiva nekdanje Uprave službe državne varnosti. Pri tem je poudarjala pravico javnosti do seznanitve z dokumenti, ki bi lahko pomembno pričali o slovenski preteklosti v času nedemokratskega režima. V skladu s slovensko zakonodajo je vložila zahtevo za

referendumsko odločitev o tem vprašanju. Ustavno sodišče – takratna vlada ga je prosila za odločitev o dopustnosti takšnega referenduma – je odločilo, da je referendum mogoče izvesti. Tako so 6. 6. 2011 o vprašanju odprtosti arhivskega gradiva tajne službe nekdanjega režima državljani potem odločali sami. Referendumski rezultat je z 71 odstotki glasov (ob 40-odstotni udeležbi) zavrnil sprejetje novele zakona ter potrdil veljavnost starega določila o splošni dostopnosti (seveda ob predpisani izjemi dela občutljivih osebnih podatkov) iz leta 2006. Tako je bil v nadaljevanju tudi sporni del arhivskega gradiva preseljen v Arhiv RS, kjer so vsi dokumenti, nastali pred 17. 5. 1990, uporabnikom dostopni brez omejitev, ki bi izhajale iz tajnosti podatkov.

Občutljivi osebni podatki in uporaba arhivskega gradiva

Gradivo nekdanje USDV in njenih predhodnic nedvomno sodi med tisto arhivsko gradivo, za katerega vlada v javnosti izjemno zanimanje. Precejšen delež vseh uporabnikov arhivskega gradiva obišče Arhiv RS z namenom uporabe prav tega gradiva. Poleg osebnega interesa (stranke zanima, kakšni dokumenti v zvezi z njimi so ohranjeni v gradivu nekdanje tajne službe) prevladujeta publicistični in znanstvenoraziskovalni. Za uporabo arhivskega gradiva nekdanje tajne službe veljajo splošna določila o uporabi arhivskega gradiva, ki jih predpisujeta že omenjeni Zakon o varovanju dokumentarnega in arhivskega gradiva in Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva.¹⁶ Arhivsko gradivo lahko tako po poprejšnji prijavi uporablja vsaka polnoletna fizična oseba (ob spremstvu mentorja tudi mladolletna) oziroma pooblaščen predstavnik pravne osebe. Zakon nobene družbene skupine posebej ne omejuje pri uporabi gradiva nekdanjih tajnih služb – uporaba denimo ni omejena niti za nekdanje uslužbenke in sodelavce tajnih služb nekdanjega režima kot je to primer v nekaterih drugih državah.¹⁷ Prav tako so pri uporabi povsem izenačeni domači in tuji državljani – slednji predstavljajo dokaj visok delež vseh uporabnikov arhivskega gradiva nekdanje tajne službe. Vsi uporabniki morajo pred začetkom dela obvezno podpisati izjavo, da se zavedajo odgovornosti ob morebitni zlorabi podatkov o zasebnosti posameznikov. Znanstveniki in publicisti imajo v skladu s tretjim odstavkom 66. člena zakona določeno tudi možnost predčasnega vpogleda v sicer nedostopno arhivsko

¹⁵ Uredba o izročanju gradiva nekdanje Službe državne varnosti, Ur. l. RS, št. 50/2007.

¹⁶ UVDAG, Ur. l. RS št. 86/2006.

¹⁷ Glej primer nekdanje Vzhodne Nemčije in Madžarske v: *The European Network of Official Authorities*, str. 34 in 43.

gradivo, ki vsebuje s kršitvijo človekovih pravic pridobljene občutljive osebne podatke posameznikov, ki niso bili nosilci javnih funkcij. Uporabniki imajo možnost vpogleda v gradivo petih tehničnih enot (škatel, kolotov z mikrofilmi) na dan. Ob pregledu gradiva lahko naročijo fotokopije ali digitalne reprodukcije gradiva, prav tako pa lahko gradivo tudi sami fotografirajo: v obeh primeri morajo natančno navesti posamezne dokumente, ki bodo predmet reprodukcije. Fotografiranje v lastni režiji je za zdaj še brezplačno, izdelavo kopij v Arhivu RS pa je treba plačati. Cena je tolikšna, da Arhiv RS lahko pokrije materialne stroške.

Druga možnost, ki jo pogosto uporabijo zlasti žrtve nekdanje tajne službe, je pisno zaprosilo za posredovanje podatkov in morebitnih kopij arhivskih dokumentov po pošti. Prav tako se za pisno pot pridobivanja podatkov iz arhivskega gradiva nekdanje tajne službe odločajo tudi različni upravni organi in sodišča, pa tudi posamezniki, ki podatke potrebujejo za zagotovitev svojih pravnih interesov. V zvezi s tem je treba poudariti, da so arhivisti, zadolženi za gradivo nekdanje tajne službe, v postkomunističnem obdobju s posredovanjem podatkov in dokumentov v številnih sodnih in upravnih postopkih opravili pomembno delo. Čeprav zaradi odsotnosti lustracijske zakonodaje niso opravljali nekaterih nalog, ki so znane njihovim kolegom iz drugih postsocialističnih držav, so sodnim in upravnim organom ter posameznikom posredovali številne podatke, pomembne za popravo krivic, storjenih v preteklosti. Pri tem delu, ki sicer še ni končano, gre zlasti za podatke, pomembne za rehabilitacijo političnih zapornikov, uveljavitev ustreznega statusa žrtev vojnega in povojnega nasilja ter vračilo nacionaliziranega premoženja. Številne pisne poizvedbe se nanašajo tudi na druge postopke (denimo na ugotavljanje državljanskega statusa emigrantov pri podeljevanju slovenskega državljanstva njihovim potomcem).

Pri uporabi arhivskega gradiva pa je bilo seveda vprašanje izvajanja varovanja občutljivih osebnih podatkov tisto, ki zasluži dodatno pozornost. Arhiv RS se – enako velja za vse upravljavce arhivskega gradiva nekdanjih političnih policij – srečuje z dilemo, kako zagotavljati široko dostopnost predmetnega arhivskega gradiva z namenom uresničevanja javnega interesa po razkritju delovanja političnih policij, hkrati pa zaščititi zasebnost žrtev nekdanjega režima. Zakonodajalec je navedeno dilemo skušal rešiti z določilom, navedenim v prejšnjem poglavju (tretji odstavek 65. člena), pri čemer pa so se ob izvajanju zakona pokazale nekatere težave. Občutljivi osebni podatki so v gradivu nekdanje tajne službe varovani drugače kot v drugem arhivskem gradivu. Zakon

določa, da morajo biti varovani samo tisti občutljivi osebni podatki, ki so bili pridobljeni s kršitvijo človekovih pravic (tako pridobljeni podatki so sicer v gradivu nekdanje tajne službe prevladujoči), pa še ti le, če se ne nanašajo na nosilce javnih funkcij. Ker navedeni odstavek ne določa nobenega roka nedostopnosti, je bil v preteklosti smiselno upoštevan še drugi odstavek 65. člena zakona. Pravi, da postane gradivo z občutljivimi osebnimi podatki dostopno deset let po smrti posameznika oziroma 75 let po nastanku gradiva, če datum smrti ni znan. Zakon torej v arhivskem gradivu tajne službe ne varuje občutljivih osebnih podatkov funkcionarjev (navedene skupine sicer natančneje ne opredeljuje), pri tem pa denimo izrecno ne določa tudi splošne dostopnosti občutljivih osebnih podatkov sodelavcev, virov in uslužbencev službe.¹⁸

Pri izvajanju navedenega določila se Arhiv RS srečuje s težavo široke definicije občutljivih osebnih podatkov, ki jo arhivski zakon prenaša iz Zakona o varovanju osebnih podatkov.¹⁹ Jedro težave je v tem, da definicija vključuje tudi podatke o političnem prepričanju. V arhivskem gradivu tajnih političnih policij so podatki o političnem prepričanju posameznikov izjemno pogosti, saj je bila ne nazadnje njena osnovna naloga spremljanje delovanja vse dejanske in potencialne opozicije enopartijskemu političnemu sistemu. V preteklosti je že bilo nekaj pritožb posameznikov, ki so menili, da so bili podatki o njihovem političnem prepričanju neupravičeno razkriti – takšne pritožbe so večinoma povezane s primeri, ko je v gradivu naveden podatek o pozitivnem stališču posameznika do nekdanje politične ureditve.

Arhiv RS je od prevzema prvega gradiva nekdanje tajne službe leta 1998 gradivo posredoval uporabnikom na dva različna načina. V prvem primeru je bilo gradivo dosjejev žrtev nekdanjega režima, ki je bilo seveda praviloma zbrano s kršitvijo človekovih pravic in svoboščin, dostopno le žrtvam samim, deset let po smrti takšne osebe pa tudi drugim upo-

¹⁸ Omeniti je treba še dejstvo, da je arhivsko gradivo, četudi vsebuje občutljive osebne podatke, navedene v tretjem odstavku 65. člena, dostopno vsem posameznikom in inštitucijam, ki takšno gradivo potrebujejo v sodnih in upravnih postopkih (68. člen ZVDAGA).

¹⁹ ZVOB, Ur. l. RS, št. 86/2004, 6. člen. »Občutljivi osebni podatki« so podatki o rasnem, narodnem ali narodnostnem poreklu, političnem, verskem ali filozofskem prepričanju, članstvu v politični stranki in sindikatu, zdravstvenem stanju, spolnem življenju, vpisu ali izbrisu v ali iz kazenske evidence, ki se vodijo na podlagi zakona, ki ureja prekrške, biometrične značilnosti, če je z njihovo uporabo mogoče določiti posameznika v zvezi s kakšno od prej navedenih okoliščin (2. člen ZVDAGA).

rabnikom. Tem je bilo dostopno tudi v primeru, da jih je za vpogled pisno pooblastil subjekt dosjeja. Preostalo gradivo (zadeve, razna poročila, analize) je bilo po podpisu izjave o varovanju občutljivih osebnih podatkov dostopno vsem uporabnikom. Uslužbenci Arhiva gradiva niso pregledovali in ugotavljali, ali vsebuje občutljive osebne podatke, ampak so se uporabniki s podpisom posebne izjave zavezali, da takšnih podatkov ne bodo zlorabljali. Drug režim dostopnosti in uporabe je vključeval anonimizacijo arhivskega gradiva z občutljivimi osebnimi podatki. Arhivsko gradivo, ki ga je uporabnik želel uporabiti, je bilo prej pregledano, hkrati pa sta bila ob ugotovitvi načina pridobitve občutljivih osebnih podatkov iz drugega gradiva ter uradnih registrov prebivalstva ugotovljena še funkcija in podatek o morebitni smrti posameznika. V nadaljevanju so bili na kopijah arhivskega gradiva prekriti vsi občutljivi osebni podatki, za katere je veljal prej opisani (zakonsko določen) režim posebnega varstva. Takšno delo je bilo zaradi množice posameznikov, ki so v gradivu omenjeni, ter zelo obsežnega povpraševanja uporabnikov arhivskega gradiva, za arhiviste precej težavno. Delo je dodatno oteževalo še dejstvo, da so občutljivi osebni podatki v takšnem arhivskem gradivu navedeni na zelo različne načine, zato je potrebno glede dostopnosti podatkov vedno natančno presoditi vsak primer posebej.

Ob pogledu v preteklost lahko ugotovimo, da so bila mnenja o tem, koliko je zagotavljanje varovanja občutljivih osebnih podatkov stvar Arhiva, koliko pa obveznost uporabnika arhivskega gradiva, občasno različna. Kljub temu se je Arhiv RS v preteklosti nedvomno trudil poiskati optimalno rešitev in uravnovežiti interese posameznikov in javnosti, pri tem pa je sodeloval s pristojnimi organi v Republiki Sloveniji, zlasti Informacijskim pooblaščencom in Varuhom človekovih pravic. Kljub dolgemu obdobju veljave sedanjega zakona je šele od začetka leta 2013 pogostejše upoštevanje zakonskega določila, ki tehtanje obeh interesov ob izkazanem publicističnem ali znanstvenem namenu uporabe gradiva prepušča arhivski komisiji. O dostopu do sicer nedostopnega gradiva (oziroma skrajšanju rokov nedostopnosti) kot zakonsko pristojen organ tako odloča arhivska komisija (tretji odstavek 66. člena).

Sklep

Ob koncu velja opozoriti še na nekaj poudarkov v zvezi s pričakovanji javnosti. Kot je bilo prikazano, je družba v Sloveniji dobila edinstveno možnost, da

se o dostopnosti arhivskega gradiva nekdanje tajne službe izreče celo na referendumu, na njem pa se je nedvoumno opredelila v prid večji odprtosti. Velikim pričakovanjem, ki jih posamezniki gojijo pred obiskom arhivskih prostorov, pa Arhiv RS ne more vedno ustreči: žrtvam mora pogosto pojasniti, da jim dosjeja, ki ga je o njih vodila nekdanja tajna politična policija, ne more posredovati, saj ga od izročitelja ni prevzel in je – tako kot 4/5 vseh odprtih dosjejev – domnevno uničen. Glede na osebno zgodovino žrtev nekdanjega režima je razumljivo, da jih vsaj del sprejme takšno pojasnilo z negodovanjem ter prepričanjem, da so jim ponovno kršene človekove pravice. Prav tako je Arhiv v preteklosti težko zadostil željam raziskovalcev in publicistov, ki so želeli vpogledati v večje količine gradiva, ob tem pa so jih motili razmeroma dolgi roki, v katerih so arhivisti pregledovali gradivo in v njem anonimizirali občutljive osebne podatke. Nekateri raziskovalci so tudi težko sprejemali obstoječo zakonsko ureditev, po kateri ni dovoljeno kopirati celotnih škatel in drugih tehničnih enot gradiva. Na splošno velja, da javnost morda bolj kot žrtve zanimajo sodelavci nekdanje tajne službe, seveda toliko bolj, če gre za politično ali javno aktivne posameznike. Ker Arhiv RS nima dosjejev sodelavcev in virov tajne službe (ti so domnevno uničeni), so takšni podatki, ki pogosto zelo razburijo javno mnenje, odkriti predvsem ob pregledovanju ohranjenih zadev ter osebnih dosjejev drugih oseb. Pri tem je značilno, da se slovenska družba, ki že sicer ostaja močno razklana v oceni slovenske izkušnje s socializmom, različno opredeljuje do posledic takšnih razkritij za nadaljnje delovanje posameznikov. Hkrati javnost večinoma zelo slabo razlikuje med različnimi oblikami sodelovanja z nekdanjo tajno službo (zlasti med registriranimi sodelavci in viri informacij), prav tako pa pogosto ne upošteva dovolj dejstva, da so bili posamezniki neredko prisiljeni v sodelovanje.

Ne glede na navedene težave, ki izhajajo predvsem iz pomanjkljive ohranjenosti arhivskega gradiva nekdanje slovenske tajne službe, pa je preostanek gradiva v zadnjih dvajsetih letih nedvomno odigral pomembno vlogo. Tako je ne le deloma omogočal popravo storjenih krivic, ampak predvsem tudi spodbujal javne razprave o preteklosti. Ker gre zlasti v slednjem primeru za nikoli povsem dokončan proces, lahko pričakujemo, da bo ohranjeno arhivsko gradivo nekdanje USDV tudi v prihodnje predmet dokajšnjega javnega zanimanja.

Viri in literatura

ViriArhiv Republike Slovenije

- SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, šk. 2273

Internet

<http://www.scnr.si>

Časopisi

Gačnik, Mija – Lesjak, Miran: Eksekucija policijskih dosjejev (Stara oblast je za seboj zabrisala vse sledove). V: *Mladina*, 11. 5. 1990, str. 16–18.

Tiskani viri

Zakon o spremembi Zakona o notranjih zadevah (Ur. l. RS, št. 19/1991)

Zakon o sodniški službi (ZSS): Ur. l. RS, št. 19/1994

Zakon o arhivskem gradivu in arhivih (ZAGA): Ur. l. RS, št. 20/1997

Zakon o Slovenski obveščevalno-varnostni agenciji (ZSOVA): Ur. l. RS, št. 23/1999

Zakon o varovanju osebnih podatkov (ZVOP): Ur. l. RS, št. 86/2004

Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA): Ur. l. RS, št. 30/2006

Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva (UVDAG): Ur. l. RS, št. 86/2006

Uredba o izročanju gradiva nekdanje Službe državne varnosti (Ur. l. RS, št. 50/2007)

Literatura

Dornik Šubelj, Ljuba: Arhiv Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije. V: *Zbornik 21. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Koper 2003* (ur. Mija Mravlja in Andrej Nared). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2003, str. 76–79.

Dornik Šubelj, Ljuba: Primerjava različnih praks med tujimi in slovenskimi arhivi. V: *Zbornik 25. zborovanja Arhivskega društva Slovenije, Ptuj 2011* (ur. Zdenka Bonin in Marjan Vogrin). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2011, str. 32–37.

Mrvič, Irena: Razvoj in delovanje arhiva za notranje zadeve RS. V: *Arhivi XVII* (1994), št. 1–2, str. 1–3.

The European Network of Official Authorities in Charge of the Secret-Police Files. A Reader on their Le-

gal Foundations, Structures and Activities (ur. Reiner Schiller-Dickhut, Bert Rosentahl). Berlin 2009.

Zusammenfassung**DIE BETREUUNG DES ARCHIVMATERIALS DER EHEMALIGEN GEHEIMDIENSTE IN DER REPUBLIK SLOWENIEN**

Die Republik Slowenien ging bei der Betreuung des Archivmaterials der Geheimdienste des slowenischen Einparteienregimes und den Möglichkeiten, die diese auf dem Gebiet der Konfrontation mit der Vergangenheit bietet, auf eine Weise vor, die von den vorherrschenden Lösungen in anderen mitteleuropäischen Staaten etwas abweicht. Die Ausgestaltung der Sonderlösungen wurde vermutlich teilweise von der relativ geringen Menge der erhaltenen Archivalien, von deren Struktur und der Spezifik des slowenischen Übergangs vom Einparteienregime zum demokratischen politischen System beeinflusst. Slowenien rief im Unterschied zu Deutschland, Polen, Tschechien, Slowakei, Ungarn, Rumänien und Bulgarien keine eigene archivische Institution ins Leben, die neben der Aufbewahrung und Betreuung des Archivmaterials auch für andere Aspekte der Konfrontation (Forschung, Bildung, Publizierung) der slowenischen Gesellschaft mit ihrer jüngeren Geschichte sorgen würde. Slowenien vertraute das erhaltene Archivgut – ähnlich wie die baltischen Staaten – dem zentralen öffentlichen Archiv an, d. h. dem Archiv der Republik Slowenien. Gleichfalls wurden in Slowenien zur genauen Regelung der einzelnen Fragen keine speziellen Gesetze und Rechtsverordnungen erlassen, wie dies in einigen anderen Staaten der Fall war. Die konkreten Bestimmungen sind in der allgemeinen Archivgesetzgebung enthalten und dabei relativ kurz gefasst und deshalb vor allem auf dem Gebiet der Zugänglichkeit und Verwendung teilweise unklar bzw. ungenau. Eine slowenische Besonderheit stellt auch die Tatsache dar, dass sich unter dem erhaltenen Archivmaterial des ehemaligen Geheimdienstes bzw. der Staatspolizei keine Dokumente befinden, die aufgrund des Schutzes der gegenwärtigen Interessen des slowenischen Staates nicht zugänglich wären (sog. Geheimdokumente). Eine solche Möglichkeit schließt das slowenische Gesetz, das von den Staatsbürgern auf einer Volksbefragung bestätigt wurde, ausdrücklich aus. Trotzdem führte der Gesetzgeber ein System ein, das ungeachtet einiger Unterschiede in den allgemeinen Merkmalen mit den Lösungen

anderer Staaten vergleichbar ist. Dies gilt vor allem für die Zugangsbeschränkungen des Archivmaterials mit einigen sensiblen Personalien und für die Regelung des Sonderzugangs zu sonst nicht zugänglichen

Archivalien im Falle eines rechtlichen Interesses oder eines wissenschaftlichen bzw. publizistischen Zwecks der Verwendung des Archivmaterials.



Naslovnica koledarja za leto 1587
(AS 1073, Zbirka rokopisov, 100r, Koledar ljubljanskega škofa Janeza Tavčarja).

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 930.25:343.45(497.4)

Prejeto: 12. 3. 2013

Varstvo občutljivih osebnih podatkov v arhivskem gradivu nekdanje tajne politične policije – med zakonom in prakso

GREGOR JENUŠ

dr., arhivist, znanstveni sodelavec

Arhiv Republike Slovenije, Sektor za varstvo arhivskega gradiva MNZ in Zgodovinskega arhiva CK ZKS

Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

e-pošta: gregor.jenus@gov.si

IZVLEČEK

Avtor v prispevku obravnava varovanje občutljivih osebnih podatkov v arhivskem gradivu nekdanjih organov za notranje zadeve jugoslovanskega enopartijskega političnega režima po drugi svetovni vojni. Predstavlja veljavno in preteklo arhivsko zakonodajo, ki določa pogoje za dostop do občutljivih osebnih podatkov. Varovanje le-teh je namreč po ustavi opredeljeno kot temeljna človekova pravica. Izhajajoč iz tega kaže dilemo arhivistov, ki delajo z arhivskim gradivom, ki vsebuje občutljive osebne podatke, in načine, kako te zaščititi.

KLJUČNE BESEDE: varstvo osebnih podatkov, občutljivi osebni podatki, anonimizacija, človekove pravice, slovenska arhivska zakonodaja

ABSTRACT

THE PROTECTION OF SENSITIVE PERSONAL DATA IN THE ARCHIVAL RECORDS OF THE FORMER SECRET POLICE – BETWEEN LAW AND PRACTICE

This article discusses the issue of protecting sensitive personal data in the archival records of the former repressive authorities of the post-war Yugoslav one-party regime. It introduces the current and previous Slovenian archival legislation on accessing sensitive personal data. Considering the fact that Slovenian constitution defines the protection of such data as a fundamental human right, the paper aims to show the dilemma faced by archivists who work with records containing sensitive personal data and to present means of protecting such data.

KEY-WORDS: protection of personal data, sensitive personal data, anonymisation, human rights, Slovenian archival legislation

Nekdanje socialistične države Srednje in Vzhodne Evrope, ki so se po koncu druge svetovne vojne znašle v primežu novega enopartijskega političnega terorja, ki je simbolno radikalizacijo in odstop od »vladavine razuma« doživel v postavitvi Berlinskega zidu leta 1961, so vse do začetka devetdesetih let, kar zadeva družbene procese imele zelo podobno usodo.¹ Da bi zaščitili vladavino enopartijskega političnega sistema, so v vseh državah vzhodnega bloka² že kmalu po drugi svetovni vojni organizirali organe notranjih zadev, kakor tudi razne tajne preiskovalne, represivne organe, katerih naloga je bila nadzorovati civilno prebivalstvo in skrbeti za njegovo konformnost. Dosežena je bila z represijo, prisluškovanji, zasliševanji, zapori in izginjanjem, torej z očitnimi kršitvami človekovih pravic. Tako se danes zdi, da je v državah tako imenovanega vzhodnega bloka politično vodstvo gojilo veliko bolj kot nezaupanje do Zahoda, nezaupanje do lastnega naroda. Tako kot je zidava Berlinskega zidu pomenila simbolno radikalizacijo družbenih odnosov, je njegov padec leta 1989 v državah vzhodnega bloka prinesel novo soočenje z njihovo lastno preteklostjo in razsežnostmi kršitev človekovih pravic in osebnega dostojanstva njenih prebivalcev.³ O tem namreč pričajo velikanske količine arhivskega gradiva nekdanjih organov notranjih zadev in tajnih policij, ki so preživeli množično, velikokrat tudi panično uničevanje. Države, ki so izšle iz nekdanjega socialističnega bloka, so se tako morale soočiti z upravljanjem arhivskega gradiva nekdanjih represivnih organov. Pri tem so ubirale različne poti in se soočale z različnimi izzivi.⁴ To nedvomno velja tudi za Republiko Slovenijo, ki pa v nasprotju z drugimi državami socialističnega bloka ni uvajala poseb-

nih arhivskih institucij in zakonodaje,⁵ s katero bi tovrstno arhivsko gradivo varovala, marveč ga je kot pomembno zapuščino nacionalne preteklosti dodelila v hrambo Arhivu Republike Slovenije (dalje: Arhiv RS) kot osrednji slovenski arhivski instituciji. Ta se zaradi te odločitve danes srečuje s posebnimi izzivi – kako uresničevati javni interes v zvezi z dostopom do tovrstnega gradiva, hkrati pa zagotoviti posameznikom varovanje njihove zasebnosti.⁶

Arhivsko gradivo predstavlja vezni člen z našo preteklostjo, saj nam kot zapuščina določenega časa omogoča neposreden vpogled v delovanje takratnih družbenih sistemov, institucij, skupin ali posameznikov in njihovo komunikacijo, iz njega je mogoče rekonstruirati splošno ozračje v prelomnih trenutkih naše zgodovine ali družbene procese, ki so pripomogli h korenitim družbeno-političnim spremembam. Prav zaradi njegove vrednosti kot primarnega vira je arhivsko gradivo pomembno za humanistične in družboslovne raziskave, saj se s pravilno interpretacijo arhivskega gradiva približamo objektivni zgodovinski resnici, hkrati pa z ustreznim citiranjem arhivskega gradiva, kot nalaga »zgodovinarski ceh«, zagotovimo sledljivost in preverljivost našega pisanja.⁷

Za dejanski prikaz zgodovinskega dogajanja je potrebno biti pri interpretaciji virov izjemno pazljiv. Posebno zato, da interpretacija zgodovinskih »dejstev« ne bi bila ideološka ali pristranska. Zgodovinar je namreč vedno v nevarnosti, da bo nanj vir vplival, ali še huje, da bo v želji po dobesednem navajanju posameznih delov arhivskega gradiva citate izločil iz konteksta in s tem spremenil »potek« zgodovine. Zato mora imeti zgodovinar venomer pred očmi celotno zgodbo, pa tudi, če je le mogoče, celotno dosegljivo arhivsko in časniško gradivo ter obstoječo literaturo. »Materijo«, s katero se ukvarja, mora dobro poznati. Poznati mora ključne dogodke in tudi osebe, ki so z njimi povezane. To pa nedvomno pomeni, da mora poznati tudi osebne podatke teh oseb. Raziskovalec mora pri tem izhajati iz raziskovalne etike, ta pa mu nalaga, da s podatki, ki jih najde v arhivskem gradivu, ravna pazljivo in, še posebno če gre za žive osebe, z razkritjem osebam ne škoduje.

Pomembno vlogo pri raziskovanju zgodovine imajo, kot trdi Janez Kopač, tudi arhivisti, ki so »kreatorji zgodovinskih raziskav oziroma zgodovine«. ⁸ Čeprav je njihova vloga pri nastajanju zgodovinskih raz-

¹ Strehlow: *Der Gefährliche Weg in die Freiheit*, str. 9–11, glej tudi 20–30.

² Tako imenovane države VZHODNEGA BLOKA so posledica blokavske delitve sveta po drugi svetovni vojni in hegemonističnega odnosa Sovjetske zveze kot varuhinje socialističnega političnega in družbenega sistema pred kapitalističnim Zahodom z ZDA na čelu. V vzhodni blok uvrščamo Sovjetsko zvezo ter njene evropske, deloma tudi azijske satelitske države. V Evropi so sodile med države vzhodnega bloka Nemška demokratična republika, Republika Poljska, Češkoslovaška, Madžarska, Bolgarija in Romunija. Do izbruha informbirojevske krize se je med države vzhodnega bloka uvrščala tudi poveljna Jugoslavija, a je zaradi odmika od sovjetskega družbeno-političnega sistema iz okvira sovjetske hegemonije izpadla. Do srede 60. let je sodila v ta blok tudi Albanija, a je zaradi političnih in gospodarskih interesov po letu 1968 gravitirala h Kitajski. Prim. Hacker: *Der Ostblock. Entstehung, Entwicklung und Struktur*.

³ Wolfrum: *Die Mauer*, str. 11–41, 129–141.

⁴ Dornik Šubelj: Primerjava različnih praks med slovenskimi in tujimi arhivi, str. 33–34.

⁵ Cankar: *Managing the records of the former secret service in the Republic of Slovenia*, str. 1.

⁶ Melik: *Arhivi in državljani*, str. 51–55.

⁷ Bloch: *Apologija zgodovine ali zgodovinarjev poklic*, str. 97–98.

⁸ Kopač: *Kodeks arhivske poklicne etike*, str. 210.

iskav pogosto prezrta, s svojim poznavanjem fondov in dokumentov, na podlagi katerih opravljajo strokovno (in velikokrat tudi znanstvenoraziskovalno) delo, lahko pomembno pripomorejo k odkrivanju novih zgodovinskih dejstev. Ne glede na to so se arhivisti še posebno v preteklih letih znašli v navzkrižnem ognju med politiko in publicisti (raziskovalci) v zvezi z dostopom do arhivskega gradiva organov notranjih zadev nekdanjega socialističnega enopartijskega družbeno-političnega državnega sistema Jugoslavije. To je bila posledica upoštevanja arhivske zakonodaje, saj je napisana na tak način, da dopušča široke možnosti za interpretacijo pravic uporabnika v zvezi z dostopnostjo do gradiva nekdanjih represivnih organov in osebnih podatkov, arhivista pa spravi v tak položaj, da mora ob sicer nedorečenih normah ščititi osebne podatke posameznikov ali družbenih skupin pred morebitnimi zlorabami. V Arhivu RS je bila tako v letih 2011 in 2012 ena najpogosteje uporabljenih besed beseda »anonimizacija«. Označevala je prikrivanje občutljivih osebnih podatkov v arhivskem gradivu fonda *SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije* (dalje: AS 1931). Ravno zaradi te »anonimizacije« pa s(m)o bili arhivisti, ki s(m)o bili vključeni v postopek varovanja podatkov, deležni kritike uporabnikov, kakor tudi arhivskih kolegov, da arhivsko gradivo prikrivamo in s tem onemogočamo znanstvenoraziskovalno delo in da sta s tem kršena slovenska zakonodaja (celo ustava) in *Arhivski kodeks* (dalje: *Kodeks*).⁹ Arhivisti naj bi tako med drugim kršili 1. člen *Kodeksa*: »Arhivist mora varovati celovitost arhivskega gradiva in tako zagotoviti, da ostane zanesljiva pričča preteklosti.«¹⁰ Očitek, da gre za kršitev tega načela, naj bi bil posledica prikrivanja posameznih delov arhivskega gradiva ali onemogočanja dostopa do celotnih dokumentov, v skrajnih primerih pa tudi fasciklov ali tehničnih enot. Prav tako pa naj bi arhivisti kršili 6. člen *Kodeksa*,¹¹ člen, ki govori o nepristranskosti pri uporabi arhivskega gradiva. Arhivsko gradivo omenjenega fonda AS

1931 je namreč bilo (bolj ali manj brez omejitev) dostopno več let, izsledki raziskav pa publicirani v številnih prispevkih in celo monografijah. Z uvedbo anonimizacije v Arhivu RS jeseni leta 2011 naj bi bili tako uporabniki obravnavani različno, saj niso imeli enakih možnosti za opravljanje svojega raziskovalnega dela. To seveda glede na to, da je veljala ista zakonodaja, ni vzdržno in celo pravno oziroma ustavno sporno. *Ustava Republike Slovenije* (dalje *Ustava*)¹² namreč v 14. členu določa, da so vsakomur zagotovljene enake pravice in da smo pred zakonom in pri upoštevanju zakona enaki.

»V Sloveniji so vsakomur zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine, ne glede na narodnost, raso, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj, invalidnost ali katerokoli drugo osebno okoliščino.

Vsi so pred zakonom enaki.«¹³

Miro Cerar tako meni, da načelo »enakosti pred zakonom« terja, »da se načelo enakopravnosti zagotavlja tudi pri izvajanju zakona /.../ To pomeni, da mora biti načelo enakopravnosti upoštevano tudi v upravnih, sodnih in drugih pravnijskih praksih.«¹⁴

Arhiv RS je od prevzema prvega gradiva nekdanje tajne policije leta 1998 gradivo posredoval uporabnikom na dva različna načina. V prvem primeru je bilo gradivo dosjejev žrtev nekdanjega režima, ki je bilo seveda praviloma zbrano s kršitvijo človekovih pravic in svoboščin, dostopno le žrtvam samim, deset let po smrti takšne osebe pa tudi drugim uporabnikom. Uporabniki so lahko do arhivskega gradiva izjemoma dostopali tudi prej, vendar le če so za vpogled pridobili pisno dovoljenje ali pooblastilo osebe, na katero se je gradivo nanašalo. Preostalo gradivo (zadeve, razna poročila in analize) je bilo po podpisu izjave o varovanju občutljivih osebnih podatkov dostopno vsem uporabnikom. Arhivski uslužbenci gradiva niso pregledovali in ugotavljali, ali vsebuje občutljive osebne podatke, pač pa so se uporabniki s podpisom omenjene izjave zavezali, da tovrstnih podatkov ne bodo zlorabljali in jih posredovali tretjim osebam.

Drug način dostopnosti in uporabe je vključeval omenjeno »anonimizacijo« arhivskega gradiva z občutljivimi osebnimi podatki. Arhivsko gradivo, v katero je uporabnik želel dobiti vpogled, je bilo prej pregledno. Hkrati pa s(m)o arhivisti z ugotavljanjem izvrševanja javnih funkcij oseb oziroma njihovega

⁹ Arhivski kodeks je bil sprejet na XIII. Mednarodnem arhivskem zborovanju v Pekingu med 2. in 7. septembrom 1996. Ta (*International Council on Archives Code of Ethics*) je danes dostopen v 22 jezikih. V slovenski jezik ga je prevedla Marija Vera Erjavec (leta 1997) in ga objavila v jubilejnem, dvajsetem letniku revije *Arhivi*. Prim. Vera-Erjavec: *Kodeks etike*, str. 14–16; Glej tudi Matić: *Arhivska javna služba med politiko in stroko*, str. 12–14.

¹⁰ Vera-Erjavec: *Kodeks etike*, str. 14; Matić: *Arhivska javna služba med politiko in stroko*, str. 12.

¹¹ »Arhivisti si morajo prizadevati za čim večjo dostopnost arhivskega gradiva in omogočiti nepristranske usluge vsem uporabnikom«. Prim. Vera-Erjavec: *Kodeks etike*, str. 15; Matić: *Arhivska javna služba med politiko in stroko*, str. 13.

¹² *Ustava Republike Slovenije* (dalje: *Ustava RS*), Ur. l. RS, št. 33/91-I, 42/97, 66/2000, 24/03, 69/04 in 68/06.

¹³ *Ustava Republike Slovenije* (dalje: *Ustava RS*), Ur. l. RS, št. 33/91-I, 42/97, 66/2000, 24/03, 69/04 in 68/06.

¹⁴ Cerar: *Nekateri (ustavno)pravni vidiki načela nediskriminacije*, str. 41.

stanja (ali so osebe pokojne in ali je od morebitne smrti minilo že več kot deset let) ugotavljali, ali je »anonimizacija« upošteva je roke nedostopnosti sploh potrebna.¹⁵

Arhivisti s(m)o se glede uporabe arhivskega gradiva nekdanjih represivnih organov znašli v težavni situaciji. V skladu s 1. odstavkom 53. člena *Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih* (ZVDAGA, Ur. l. RS, št. 30/2006) sodi med temeljne naloge arhivske javne službe »/.../ dajanje arhivskega gradiva v uporabo«,¹⁶ izhajajoč iz 63. člena istega zakona¹⁷ je tako »javno arhivsko gradivo v arhivih na podlagi pisne zahteve za uporabo ali preko objave na svetovnem spletu dostopno vsakomur /.../«. ¹⁸ Vendar pa je potrebno izpostaviti, da sta dostopnost in uporaba arhivskega gradiva odvisni od posameznih omejitev, ki so vezane na čas, ki je pretekel od njegovega nastanka, ali narave podatkov, ki so v arhivskem gradivu.

Upošteva joč 7. člen *kodeksa* so arhivisti primorani »/.../ spoštovati dostopnost in zaupnost informacij ter delovati v mejah odgovarjajoče zakonodaje«. ¹⁹ Leta 2006 je Vlada Republike Slovenije sprejela prenovljen arhivski zakon (ZVDAGA, Ur. l. RS, št. 30/2006), ki je nasledil *Zakon o arhivskem gradivu in arhivih* (ZAGA, Ur. l. RS, št. 20/1997). ZAGA je v 41. členu določal roke za dostopnost do arhivskega gradiva.

»Javno arhivsko gradivo, ki ob svojem nastanku ni bilo namenjeno javnosti, postane dostopno za uporabo 30 let po nastanku.

Javno arhivsko gradivo, ki vsebuje podatke, ki se nanašajo na obrambne in mednarodne zadeve, zadeve s področja nacionalne varnosti, vključno z vzdrževanjem reda in miru, ter na ekonomske interese države in katerih odkritje bi lahko povzročilo škodo, postane dostopno za uporabo 40 let po svojem nastanku.

Javno arhivsko gradivo, ki vsebuje podatke o zasebnosti posameznika, postane dostopno za uporabo 75 let po svojem nastanku oziroma 10 let po smrti osebe, na katero se nanaša, če je datum smrti znan, kolikor ni z drugimi predpisi drugače določeno.

Javnopravna oseba, ki izroči javno arhivsko gradivo arhivu, ga je glede na prejšnja dva odstavka dolžna označiti z ustreznimi roki nedostopnosti ter v izročitvenem zapisniku posebej navesti roke nedostopnosti za posamezno javno arhivsko gradivo.«²⁰

ZAGA je glede dostopa do osebnih podatkov ali tako imenovanih »podatkov o zasebnosti« bil zelo konkreten in ni določal izjem posameznikov ali družbenih skupin, ki bi bile od varovanja osebnih podatkov izvzete. Ne glede na obliko zasebnih podatkov so ti postali dostopni 75 let po nastanku, oziroma 10 let po smrti posameznika, na katerega so se nanašali.²¹ ZVDAGA je na področju dostopanja do arhivskega gradiva in posameznih oblik podatkov vnesel spremembe. Posebno od tedaj »buri duhove« 65. člen tega zakona, ki določa roke dostopnosti ali nedostopnosti nekaterih vrst arhivskega gradiva. V tem členu zakona so zakonodajalci posebno izpostavili arhivsko gradivo, ki je nastalo pred konstituiranjem *Skupščine Republike Slovenije* 17. maja 1990 in se nanaša na nekdanje družbenopolitične organizacije, organe notranjih zadev, pravosodne organe in obveščevalno-varnostne službe.

1. odstavek 65. člena ZVDAGA je »logično« varovalo podatkov, ki se nanašajo na državno in javno varnost, ki so brez omejitev dostopni 40 letih od nastanka²², v vsakdanji arhivski praksi pa sta se pokazala kot posebno problematična 2. in 3. odstavek 65. člena ZVDAGA.

2. odstavek 65. člena ZVDAGA opredeljuje občutljive osebne podatke in dostopnost le-teh. Občutljivi osebni podatki tako po tem odstavku postanejo dostopni šele 75 let po nastanku ali 10 let po smrti osebe, na katero se nanašajo, če je datum smrti znan.²³ Ta odstavek člena zakona je bil uskla-

¹⁵ Cankar: Managing the records of the former secret service in the Republic of Slovenia, str. 9.

¹⁶ 53. člen, *Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva in arhivih*, Ur. l. RS, št. 30/2006.

¹⁷ 63. člen, *Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva in arhivih*, Ur. l. RS, št. 30/2006.

¹⁸ Zahteva za uporabo arhivskega gradiva mora vsebovati osebno ime oziroma naziv osebe, njeno uradno dodeljeno identifikacijsko oznako, namen uporabe arhivskega gradiva. Prim. Dornik Šubelj: Varstvo osebnih podatkov pri vpogledu v osebne dosjeje nekdanje SDV, str. 84.

¹⁹ 7. člen dalje določa: »Arhivisti morajo zagotoviti, da se korporativna in osebna zasebnost ter državna varnost zaščitijo brez uničevanja podatkov, posebno pri računalniških zapisih, kjer sta dopolnjevanje in brisanje podatkov običajna praksa. Spoštovati morajo zasebnost posameznikov, ki so ustvarili gradivo ali so predmet tega gradiva, posebno pa tistih, ki ne morejo odločiti o njegovi uporabi ali uničenju. Prim. Vera-Erjavc: Kodeks etike, str. 15; Matič: Arhivska javna služba med politiko in stroko, str. 14.

²⁰ 41. člen, *Zakon o arhivskem gradivu in arhivih*, Ur. l. RS, št. 20/1997.

²¹ 3. odstavek, 41. člen, *Zakon o arhivskem gradivu in arhivih*, Ur. l. RS, št. 20/1997.

²² »(1) Javno arhivsko gradivo, ki vsebuje podatke, ki se nanašajo na državno in javno varnost, obrambo, zunanje zadeve ali obveščevalno in varnostno dejavnost države ter njene gospodarske interese ter poslovne in davčne skrivnosti in katerih razkritje nepoklicani osebi bi lahko povzročilo škodljive posledice za varnost države in drugih oseb ter njihove interese, postane dostopno za uporabo praviloma najkasneje 40 let po nastanku.«

1. odstavek, 65. člen, *Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva in arhivih*, Ur. l. RS, št. 30/2006.

²³ »(2) Javno arhivsko gradivo, ki vsebuje občutljive osebne podatke (podatki o rasnem, narodnem ali narodnostnem poreklu, političnem, verskem ali filozofskem prepričanju, članstvu v po-

jen z *Zakonom o varstvu osebnih podatkih* (ZVOP-1, Ur. l. RS, 86/2004).²⁴ Na določen način je izpeljan iz 41. člena ZAGA, čeprav uvaja novo pojmovanje »podatkov o zasebnem življenju«, kot jih je ta določal, in je pri tem veliko natančnejši. Posameznikova zasebnost v pravnem smislu je bila v ZAGA formulirana zelo široko in je obsegala podatke, ki so se nanašali na posameznikovo ideološko, versko in politično prepričanje, na izobrazbo, poklic, zdravstveno stanje, intimnost, premoženjsko stanje, davčne zadeve, poslovnosti itd.²⁵ To je vsekakor bila izjemno pomembna pridobitev ZVDAGA v zvezi s pojmovanjem osebnih podatkov, saj si je bilo s pojmom »zasebni podatki« mogoče razlagati marsikaj. V 2. odstavku 65. člena tako zakonodajalec govori o občutljivih osebnih podatkih, ki so opredeljeni kot podatki o »rasnem, narodnem ali narodnostnem poreklu, političnem, verskem ali filozofskem prepričanju, članstvu v politični stranki in sindikatu, zdravstvenem stanju, spolnem življenju, vpisu ali izbrisu v ali iz kazenske evidence.«²⁶ Vsi navedeni podatki so dostopni podobno, kot je določal že ZAGA, 75 let po nastanku ali 10 let po smrti osebe, na katero se nanašajo.

Navedeni podatki razkrivajo številne intimne in druge lastnosti posameznika, njegova razmerja, stanja, zato lahko javna uporaba ali zloraba teh podatkov ogrozi posameznikovo dostojanstvo, celo osebno varnost in zato pomeni kršitev človekovih pravic, njegove zasebnosti in tudi duševne integritete.²⁷

Sam 2. odstavek 65. člena zakona ne bi bil »problematičen«, če ZVDAGA 65. členu ne bi dodala 3. odstavka zakona.²⁸

»(3) Arhivsko gradivo, nastalo pred konstituiranjem Skupščine Republike Slovenije 17. maja 1990, ki

litični stranki in sindikatu, zdravstvenem stanju, spolnem življenju, vpisu ali izbrisu v ali iz kazenske evidence, ki se vodijo na podlagi zakona, ki ureja prekrške, biometrične značilnosti, če je z njihovo uporabo mogoče določiti posameznika v zvezi s kakšno od prej navedenih okoliščin), postane dostopno za uporabo 75 let po svojem nastanku ali deset let po smrti osebe, na katero se nanaša, če je datum smrti znan, če ni z drugimi predpisi drugače določeno.» Glej: 2. odstavek, 65. člen, Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva in arhivih, Ur. l. RS, št. 30/2006.

²⁴ ZVOP-1 je leta 2007 doživel spremembe in bil objavljen v Uradnem listu RS, 94/2007.

²⁵ Žumer: *Arhiviranje zapisov*, str. 286.

²⁶ 2. odstavek, 65. člen, Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva in arhivih, Ur. l. RS, št. 30/2006.

²⁷ Cerar: Varstvo osebnih podatkov – med informacijsko zasebnostjo posameznika in javnim interesom, str. 17–18; Dornik Šubelj: Varstvo osebnih podatkov pri vpogledu v osebne dosjeje nekdanje SDV, str. 84.

²⁸ Zanimivo je, da v pogovoru z nekaterimi akterji, ki so bili aktivni pri pripravi ZVDAGA, danes ni več natančno jasno, kdaj oziroma kako je bila te sporna formulacija vključena v arhivski zakon.

se nanaša na nekdanje družbenopolitične organizacije (npr. Zveza komunistov Slovenije, Socialistična zveza delovnega ljudstva, Zveza sindikatov Slovenije, Zveza socialistične mladine Slovenije, Zveza združenj borcev NOV Slovenije, Zveza rezervnih vojaških starešin Slovenije), organe notranjih zadev (npr. policija), pravosodne organe (npr. sodišča, tožilstva, zapori) in obveščevalno varnostne službe, je dostopno brez omejitev, razen arhivskega gradiva, ki vsebuje občutljive osebne podatke, ki so bili pridobljeni s kršenjem človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter se nanašajo na osebe, ki niso bile nosilke javnih funkcij.»²⁹

3. odstavek 65. člena ZVDAGA tako odpravlja omejitve dostopnosti do občutljivih osebnih podatkov, kot jih določata 2. odstavek 65. člena ZVDAGA in tudi ZVOP-1. Tako so po 3. odstavku 65. člena vsi občutljivi osebni podatki oseb, ki so bile nosilke javnih funkcij, dostopni. To pa je zelo velik problem. Varstvo osebnih podatkov je po ustavi opredeljeno kot temeljna človekova pravica, ki ima kot takšna javnopravno naravo ter je zato varovana v okviru ustavnega, upravnega in kazenskega prava. Prav tako ni izključeno civilnopravno (torej odškodninsko) varstvo le-teh kot osebne pravice posameznika, to pa je v skladu z Evropsko unijo, ki je v svoji listini o temeljnih pravicah izrecno opredelila posameznikovo pravico do varstva osebnih podatkov.³⁰

65. člen ZVDAGA tako postane problematičen zato, ker naj bi bili varovani le občutljivi osebni podatki žrtev nekdanjih represivnih in preiskovalnih organov. Ob dvomu je zakonodajalec v četrtem odstavku istega člena kot posebno varovalo vpeljal arhivsko komisijo, ki odloča o posameznih problematičnih vprašanjih, nadzor pa dodelil posebnemu inšpektoratu za kulturo in medije. S tem naj bi bilo opredeljeno razmerje med varstvom zasebnosti posameznika in javnim interesom.³¹ Prav to določilo pa se je v praksi izkazalo kot težko obvladljivo.

Arhiv RS hrani ohranjeno in predano arhivsko gradivo nekdanjih organov za notranje zadeve (kakor tudi gradivo s področja državne varnosti) v okviru Sektorja za varstvo arhivskega gradiva Ministrstva za notranje zadeve in gradiva nekdanjega Zgodovinskega arhiva Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije. V sektorju sta združena dva nekdanja specialna arhiva, Arhiv Ministrstva za notranje zadeve in leta 1990 ukinjeni Zgodovinski arhiv Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, ki sta upravljala arhi-

²⁹ 3. odstavek, 65. člen, Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva in arhivih, Ur. l. RS, št. 30/2006.

³⁰ Cerar: Varstvo osebnih podatkov – med informacijsko zasebnostjo posameznika in javnim interesom, str. 18.

³¹ Dornik Šubelj: Varstvo osebnih podatkov pri vpogledu v osebne dosjeje nekdanje SDV, str. 85.

vsako gradivo, ki mu je poseben pomen pripisoval že nekdanji enopartijski režim. Sektor skrbi za približno 1.500 tekočih metrov arhivskega gradiva: približno 1.000 tekočih metrov je gradiva, ki je nastalo, bilo prejetu ali zbrano pri delu partijskih organov, 392 tekočih metrov pa se nanaša na delo nekdanjih organov za notranje zadeve. Večino, skoraj tri četrtine navedene količine, predstavlja arhivsko gradivo državne varnosti, preostalo pa arhivsko gradivo drugih uprav ministrstva. Kar zadeva arhivsko gradivo državne varnosti, ne gre samo za gradivo na papirju, saj je velik del zelo pomembnega arhivskega gradiva (zlasti iz druge polovice 40. in začetka 50. let 20. stoletja) ohranjen samo v obliki kopij na mikrofilmu. Skupaj z drugim gradivom, posnetim na mikrofilm, obstaja 2.500.000 posnetkov. Poleg gradiva na papirju in mikrofilmih obsega arhivsko gradivo tudi videozapise (na filmskem traku in videokasetah (VHS)), avdiozapise (magnetofonski trakovi in audiokasete) ter tudi gradivo, ki je izvorno nastalo v digitalni obliki (elektronska evidenca in elektronska baza dokumentov).³²

Arhivsko gradivo, ki ga je pri svojem delu ustvarila, prejela in zbrala nekdanja tajna služba slovenskega enopartijskega režima, se ne nanaša samo na povojni čas. Vključuje pomembno medvojno gradivo – tako gradivo obveščevalnih in varnostnih služb v širši jugoslovanski okvir vpetega slovenskega partizanskega tabora.³³ *Ministrstvo za notranje zadeve* je namreč bil večplasten in zelo kompleksen državni organ. Na grobo bi lahko njegov historiat razdelili na štiri obdobja, ki so sledila družbeno-političnim spremembam:

1. nastanek organov za notranje zadeve na osvobojenem ozemlju med okupacijo in ustanovitev *Ministrstva za notranje zadeve* (od maja 1945. do marca 1946.);
2. delovanje *Ministrstva za notranje zadeve Ljudske Republike Slovenije* od marca 1946 do leta 1953;
3. delovanje *Državnega sekretariata za notranje zadeve Ljudske Republike Slovenije* od 1953. do 1963.³⁴

³² Cankar: *Managing the records of the former secret service in the Republic of Slovenia*, str. 5–6.

³³ Ohranjenih je približno 4.000 povojnih osebnih dosjejev (tako jugoslovanskih kot tujih državljanov), več kot 45.000 krajših dosjejev (tako imenovanih terenskih preverek) in skoraj 80.000 dosjejev emigrantov. Ne glede na periodična in obsežna uničevanja se precej ohranjenega arhivskega gradiva nanaša tudi na kasnejše notranje delovanje (spremljanje dejanske in morebitne opozicije doma in v tujini) ter zlasti delovanje *Uprave službe državne varnosti* v obveščevalni in protiobveščevalni dejavnosti v 70. in 80. letih 20. stoletja. Prav tam, str. 6.

³⁴ Leta 1953 so zaradi sprememb na državni ravni in *ustavnega zakona* nastale spremembe v strukturi organov za notranje zadeve, ministrstvo pa se je preimenovalo v *Državni sekretariat za notranje zadeve*. Ukinjena je bila pretežno vojaška

4. delovanje *Republiškega sekretariata za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije* od 1963. do 1990.³⁵

Ministrstvo za notranje zadeve je svoje ime dobilo 5. maja 1945 na zasedanju prve slovenske vlade v Ajdovščini. Vodenje te organizacijske enote *Narodne vlade Slovenije* je tedaj prevzel Zoran Polič, na položaju ministra pa je ostal do marca 1946. *Ministrstvo za notranje zadeve* je po osvoboditvi in prihodu v Ljubljano prevzelo vse naloge notranje uprave nekdanje banovine, kakor tudi zadolžitve, ki jih je od februarja 1944 opravljal *Odsek za notranje zadeve pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta* (P SNOS).³⁶ Ta je bil oblikovan februarja 1944 po zboru odposlancev slovenskega naroda v Črnomlju. Od marca do maja 1944 ga je vodil Ivan Maček – Matija. V sestavu je imel štiri oddelke:

- Oddelek za narodno zaščito (OZNA),
- Obveščevalno-evidenčni oddelek,
- Poveljstvo Vojske državne varnosti (VDV),
- Oddelek za inozemstvo.³⁷

Danes daleč največ prahu dviguje arhivsko gradivo, ki je nastalo ob delovanju *Oddelka za zaščito naroda* (OZNA) in tudi njegovih naslednic, ki so sicer izstopale po kršitvah človekovih pravic in so imele nalogo očistiti povojno Jugoslavijo motečih družbenih elementov.³⁸

organiziranost *Ministrstva za notranje zadeve*. Njegovi uslužbenci so postali civilni uslužbenci, prvič pa sta bili državna in javna varnost združeni pod enotnim vodstvom. *Državni sekretariat za notranje zadeve* se je tako razdelil na *Upravo državne varnosti*, *Upravo javne varnosti*, *Komando Ljudske milice in Upravo za splošne zadeve*. Prim. Dornik Šubelj: *Nastanek in razvoj organov za notranje zadeve republike Slovenije v obdobju 1945 do 1963*, str. 78–80.

³⁵ Več o državni ureditvi in razvoju organov za notranje zadeve glej Kopač: *Državna ureditev in upravno-teritorialni razvoj v Sloveniji (1945–1963)*, str. 83–105; Kopač: *Državna ureditev in upravno-teritorialni razvoj v Sloveniji (1963–1994)*, str. 1–20; Dornik Šubelj: *Nastanek in razvoj organov za notranje zadeve republike Slovenije v obdobju 1945 do 1963*, str. 78–79.

³⁶ Z odlokom *Predsedstva SNOS* so bili 1. mara 1944 v posameznih okrožnih izpostavah organizirani oddelki narodne zaščite in obveščevalni oddelki. Vanje so se združili obveščevalci na črnomeljskem zboru razpuščene *Varnostno-obveščevalne službe Osvobodilne fronte* (VOS OF), varnostni odredi pa so se združevali v brigade vojske državne varnosti, ki je bila Oddelku za notranje zadeve P SNOS dodeljena kot oborožena sila. Dornik Šubelj: *Ustanovitev in delovanje odseka za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS*, str. 160–161; Prim. Dornik Šubelj: *Nastanek in razvoj organov za notranje zadeve republike Slovenije v obdobju od 1945. do 1963.*, str. 78–79.

³⁷ Dornik Šubelj: *Nastanek in razvoj organov za notranje zadeve republike Slovenije v obdobju od 1945. do 1963.*, str. 78.

³⁸ Alojzij Vrhovc – 80. letnik. *Dogovori* (1984), št. 10–11.

OZNA kot sestavni del poverjenišтва za narodno obrambo je bila organizirana na štiri odseke:

- PRVI ODSEK: na Slovenskem je prišel v njegov okvir odsek za inozemstvo nekdanjega odseka za notranje zadeve in je imel nalogo politično-obveščevalne in protiobveščevalne službe na okupiranem ozemlju in v tujini.
- DRUGI ODSEK: nastal je iz dela obveščevalnega odseka in je opravljal protiobveščevalne naloge na osvobojenem ozemlju, prav tako je v njegovem okviru delovala obveščevalna šola.
- TRETJI ODSEK: predstavljal je nov organ, ki je opravlja naloge protiobveščevalne službe v vojski. Bil je prvi organ, ki se je dejansko izločil iz OZNE.³⁹
- ČETRTI ODSEK: nastal je iz evidenčnega odseka; tja so spadale kartoteka OZNE, statistika in tehnika (na Slovenskem tudi radiotelegrafski in stropisni tečaj).⁴⁰

Korenite spremembe pri delovanju OZNE in *Ministrstva za notranje zadeve* so se zgodile marca 1946, ko je zvezni minister za notranje zadeve predpisal novo organizacijo ministrstev notranjih zadev po jugoslovanskih republikah. OZNA je bila razdeljena na civilni in vojaški del: nastali sta civilna *Uprava državne varnosti* (UDV) srb. *Uprava državne bezbednosti* ali UDBA) in vojaška *Kontraobveščevalna služba* (KOS). Službi sta bili organizirani po sovjetskih zgledih; v splošnem nezaupanju prebivalstvu je tako zlasti UDV sledila posameznikom, preiskovala stanovanja, aretirala. Z današnjega stališča so bila to seveda kršitve človekovih pravic in popolnoma nedopustno ravnanje, za tedanji čas »paranoje« in notranjih sovražnikov pa povsem legitimno ravnanje državnega organa.⁴¹

V okviru *Republiškega sekretariata za notranje zadeve* je UDV po letu 1966 doživela korenite spremembe in bila preimenovana v *Službo državne varnosti* (SDV) oziroma *Upravo službe državne varnosti* (USDV). Usklajevala je delovanje svojih podrejenih oddelkov. Njena struktura se je z leti postopoma spreminjala, vendar so njene osnovne naloge, potem ko je komunistična partija v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja dokončno prevzela oblast, ostajale enake: zaščita in ohranjanje ustavne ureditve, ki je temeljila na oblasti komunistične partije oziroma

kasnejše Zveze komunistov Slovenije oziroma Jugoslavije v smislu federativne ureditve. Nekdanja obveščevalno-varnostna služba je tako opravljala naloge tajne politične policije (torej notranje naloge), pa tudi naloge obveščevalne službe v tujini in protiobveščevalne službe doma. Poleg tega je sodelovala pri varovanju državnih meja in zaščiti ter varovanju visokih predstavnikov politične oblasti. V želji komunistične partije po obvladovanju vseh plati družbenega življenja je notranja dejavnost pomenila nadzorovanje ter kaznovanje posameznikov ali družbenih skupin, ki so »krenili« iz zelenih miselnih agend in bi s tem lahko predstavljali nevarno opozicijo tedanji politični ureditvi. USDV je tudi navzven delovala v duhu ščitenja interesov *Ljudske republike Slovenije* oziroma *Socialistične republike Slovenije*. V tujini se tako ni ukvarjala zgolj z zbiranjem podatkov ter klasičnim obveščevalnim delom, pač pa je v veliki meri spremljala tiste dejavnike, ki bi lahko negativno vplivali na delovanje komunističnega družbenega sistema doma. To se je še posebno okrepilo po začetku šestdesetih let 20. stoletja, ko so tedanje jugoslovanske oblasti svojim državljanom omogočale razmeroma »enostaven« odhod v zahodnoevropske države: Tudi to je bilo eno od dejstev, ki je Jugoslavijo močno razlikovalo od držav vzhodnega bloka. Kot je vidno iz ohranjenega arhivskega gradiva, se je USDV znašla pred obsežno nalogo, torej nadzorovanjem številnih kategorij ljudi (zdomcev, različnih povratnikov iz tujine, študentov tujih fundacij in univerz, udeležencev študijskih potovanj in izpopolnjevanj, uslužbencev podružnic slovenskih podjetij v tujini), ki so imeli kakršnekoli stike s tujino. Motiv za to je bila skrb, da bodo na državljane v tujini vplivale različne režimu nenaklonjene skupine in bodo nezaželene ideje ob vrnitvi prinašali v Jugoslavijo, ob tem pa morda postali tudi vir informacij tujih obveščevalnih služb. Ob upoštevanju tega pomisleka so natančno nadzorovali tudi druge skupine ljudi, denimo zakonske pare, pri katerih je bil kateri od zakoncev iz katere od zahodnoevropskih držav.⁴²

Če poznamo zgodovino in način delovanja organov za notranje zadeve nekdanjega enopartijskega političnega sistema, ne preseneča domneva, da arhivsko gradivo fonda AS 1931 verjetno vsebuje občutljive osebne podatke, kot jih določa 65. člen ZVDAGA, s katerimi se uporabnik v skladu z arhivskim zakonom, zakonom o varovanju osebnih podatkov, kakor v najširšem smislu tudi z ustavo ne sme seznaniti.

³⁹ Formalno je bil iz okvira OZNE izločen 1. marca 1945 ob ustanovitvi *Jugoslovanske armade*. Dejansko pa je bil izločen šele junija 1945, ko je postal protiobveščevalna služba jugoslovanske armade.

⁴⁰ Dornik Šubelj: Nastanek in razvoj organov za notranje zadeve republike Slovenije v obdobju 1945 do 1963, str. 79.

⁴¹ Dornik Šubelj: Nastanek in razvoj organov za notranje zadeve republike Slovenije v obdobju 1945 do 1963, str. 79.

⁴² Cankar: Managing the records of the former secret service in the Republic of Slovenia, str. 2.

Od sprejetja zadnjega arhivskega zakona leta 2006 (ZVDAGA, Ur. l. RS, št. 30/2006) je v Arhivu RS nastala dilema, kako ravnati s tem arhivskim gradivom in kako omogočiti ustrezno (zakonsko pravilno) uporabo le-tega. V uvodu je bilo pojasnjeno, da so bile od leta 1998 prakse pri dostopu do tega gradiva različne. V prvi vrsti se je uporabnik s podpisom izjave seznanil s pravnimi posledicami morebitne objave občutljivih osebnih podatkov oziroma kazensko odgovornostjo. Kot trdi Ljuba Dornik Šubelj, danes upokojena arhivistka Arhiva RS in nedvomno ena največjih strokovnjakinj za delovanje organov za notranje zadeve na Slovenskem, sta bili v več letih v zvezi z dostopanjem do osebnih dosjejev SDV (teh je bilo več deset na mesec) le dve pritožbi posameznikov, ki sta se počutila oškodovana, kakor tudi posega inšpektorja, a ta ni odkril kršitve slovenske zakonodaje.⁴³ Prvi večji pretres javnosti v zvezi s podatki nekdanjih organov za notranje zadeve je Slovenija doživela leta 2003, ko je častni konzul Republike Slovenije v Avstraliji Dušan Lajovic pridobil in objavil evidenco, ki jo je označil za dokaz sodelovanja Slovencev z UDBO oziroma njenimi naslednicami. Podatki, objavljeni na spletni strani udba.net, so izzvali svojevrstni škandal in zbudili zanimanje Slovencev, ali so na seznamih. Zmotno je veljalo pravilo, da so vse osebe, ki so se na seznamih pojavljale, sodelavci UDBE in njenih naslednic. Dejansko objavljeni podatki še zdaleč niso bili popolni, sezname so predstavljali evidenco podatkov s področja javne in državne varnosti in bili »očiščeni«, torej na njih ni bilo vodilnih uslužbencev SDV.⁴⁴ Vendar je bila ta objava zadosten razlog, da je Arhiv RS doživel naval vlog in prošenj za vpogled v domnevne osebne dosjeje posameznikov, ki so jim bile z objavo seznama kršene človekove pravice.

Drugi »naval« uporabnikov je Arhiv RS doživel konec leta 2010. Ob koncu leta 2010 je zakročila novica, da del arhivskega gradiva nekdanje USDV ni bil dostopen javnosti in da naj bi gradivo skrivali in celo uničevali. Zastavljati so se začela vprašanja, ali je arhivski zakon v svojem 65. členu (ZVDAGA) sporen. Slovenska obveščevalno-varnostna agencija (SOVA) je tako januarja 2011 varuha človekovih pravic RS (*varuh*) prosila za mnenje o varovanju človekovih pravic in temeljnih svoboščin v zvezi s posredovanjem arhivskega gradiva, ki ga hrani Arhiv RS, uporabnikom. SOVA je prosila za presojo, ali bi razkritje dela arhivskega gradiva nekdanje *Službe državne varnosti*, ki je dostopno na podlagi 65.

člena arhivskega zakona (ZVDAGA, Ur. l. RS, št. 30/2006), lahko ogrožalo z ustavo varovane človekove pravice in svoboščine posameznikov, in sicer pravico do osebnega dostojanstva in varnosti iz 34. člena in pravico do nedotakljivosti človekovega življenja iz 17. člena Ustave RS. Del gradiva namreč po njihovem prepričanju vsebuje osebne podatke oseb, tudi državljanov drugih držav, ki so sodelovale z nekdanjo službo državne varnosti in delovale tudi v korist Slovenije oziroma nekdanje skupne države Jugoslavije.⁴⁵

»Na podlagi pogovorov s predstavniki Sove, gradiv, ki so nam bila posredovana na vpogled in po preučitvi določb ZVDAGA, je Varuh ocenil, da bi izvajanje tretjega odstavka 65. člena brez dodatnih varovalk lahko pomenilo poseg v ustavno varovane človekove pravice posameznikov in ogrožalo interese RS.«⁴⁶

Varuh je glede arhivskega gradiva SOVE tako dal načelno mnenje, da naj bi ob razkritju posameznih delov arhivskega gradiva lahko posegli v pravice posameznikov. Ocenil je, da dostopnost arhivskega gradiva nekdanje SVD brez dodatnih omejitev, ki jih zahtevajo tako spoštovanje temeljnih človekovih pravic in svoboščin, kakor tudi interesi državne varnosti, ni v skladu z ustavo in tudi mednarodnimi dokumenti s področja varovanja človekovih pravic. »Dostopnost brez omejitev, ki bi upoštevale navedene pravice, svoboščine in interese, je zato po mnenju Varuha v nasprotju s pravicami in svoboščinami, ki jih zagotavljajo Ustava RS in ratificirani mednarodni dokumenti s področja varstva človekovih pravic.« Zaradi napačne ali nestrokovne razlage tega arhivskega gradiva bi namreč po mnenju varuha lahko bile ogrožene zlasti ustavne pravice do osebne varnosti in dostojanstva (34. člen Ustave RS), do varstva pravic zasebnosti in osebnostnih pravic (35. člen Ustave RS), varstva osebnih podatkov (38. člen Ustave RS) in tudi pravica do domneve o nedolžnosti (27. člen Ustave RS). Varuh je ocenil, da določba tretjega odstavka 65. člena ZVDAGA daje prevelike pristojnosti in odgovornosti arhivskim organom, zato bi bilo potrebno to določbo čim prej (*sic!*) spremeniti oziroma dopolniti s čimprejšnjo ustrezno spremembo ZVDAGA.⁴⁷

Na javno razpravo se je odzvala tudi SOVA in februarja 2011 objavila izjavo za javnost, v kateri je zapisala, da ne želi ne skrivati ne prikrivati podatkov,

⁴³ Dornik Šubelj: Varstvo osebnih podatkov pri vpogledu v osebne dosjeje nekdanje SDV, str. 86.

⁴⁴ Prav tam, str. 86.

⁴⁵ Izjava za javnost (3. 2. 2011), *Mnenje varuha glede zakona o arhivskem gradivu*. Internetni vir: www.varuh-rs.si (preverjeno 8. 10. 2012).

⁴⁶ Prav tam.

⁴⁷ Izjava za javnost (3. 2. 2011), *Mnenje varuha glede zakona o arhivskem gradivu*. Internetni vir: www.varuh-rs.si (preverjeno 8. 10. 2012).

ki jih vsebujejo arhivi SDV. Ravno nasprotno naj bi kot državni organ demokratične slovenske države, ki deluje v interesu države in njenih državljanov, želela spodbuditi uporabo arhivskega gradiva SDV, na podlagi katerega bi bilo mogoče demistificirati in razkriti idejnopolitično motivirano delovanje SDV v notranji politiki.

»Agencija ni nikoli imela in tudi sedaj nima za držkov glede javne dostopnosti arhivskega gradiva SDV, ki se nanaša na ta segment delovanja SDV (proti »notranjemu sovražniku«, »meščanski desnici«, alternativnim gibanjem itd.). Vse očitke in namigovanja, da Sova v zvezi s tem poskuša karkoli skriti ali prikriti, zato ostro zavračamo. Ob tem pa se agencija ves čas zaveda pomembnosti in s tem občutljivosti podatkov v arhivskem gradivu SDV, ki se nanašajo izključno na njeno obveščevalno in protiobveščevalno delovanje v povezavi s tujino v korist slovenskih interesov.«⁴⁸

Podobno kot varuh se je v začetku leta 2011 tudi SOVA izrekla za spremembo arhivske zakonodaje, da bi bil dostop do tovrstnih podatkov urejen na transparenten in nepristranski način.⁴⁹

Politika se je tako v začetku leta 2011 začela intenzivno ukvarjati z arhivsko zakonodajo in težavami v zvezi z dostopnostjo do arhivskega gradiva SDV oziroma nedostopnostjo tega gradiva, pri čemer bode v oči, da je žal premalo posluha namenila arhivski stroki. Na nikakršen način se ni mogla poenotiti, kdo je odgovoren za takšno stanje oziroma kdo je v preteklosti povzročil domnevno zaprtje dela arhivskega gradiva. Razvnele so se številne debate v raznih delovnih telesih, tako da so postala prizorišče obtožb, češ da gre za prikrivanje slovenske preteklosti, onemogočanje raziskovanja in lustriranje posameznikov ter s tem kršenje človekovih pravic.⁵⁰ O noveli *Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih* sta razpravljala *Komisija za peticije ter človekove pravice in enake možnosti*⁵¹ in *Odbor državnega zbora Republike Slovenije za kulturo, šolstvo, šport in mladino*.⁵² Nastal je očiten razkol med tistimi, ki so zahtevali dostopnost vsega arhivskega gradiva nekdanje USDV kot pravico javnosti do seznanitve z dokumenti, ki bi lahko pomembno pričali o slovenski preteklosti v nedemokratičnem režimu, in tistimi, ki

so v tem videli grožnjo za slovensko družbo.⁵³ Vlada RS je zaprosila *Ustavno sodišče RS* za odločitev o dopustnosti referendumu.⁵⁴ *Ustavno sodišče RS* se je v začetku aprila 2011 izreklo, da se referendum lahko izvede, saj naj ne bi bilo neustavnih posledic.⁵⁵ Tako so 6. junija 2011 o vprašanju popolne odprtosti arhivskega gradiva tajne službe nekdanjega enopartijskega režima odločali državljani Republike Slovenije. Referendumski rezultat je z 71 odstotki glasov zavrnil potrditev novele arhivskega zakona ter potrdil veljavnost starega določila o splošni dostopnosti iz leta 2006. Tako je bil v nadaljevanju tudi sporni del arhivskega gradiva preseljen v Arhiv RS. Tam so vsi dokumenti, nastali pred 17. 5. 1990, uporabnikom dostopni brez omejitev zaradi tajnosti podatkov.⁵⁶

Arhiv RS je še pred izvedbo referendumu o noveli *Zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva in arhivih (ZVDAGA-A)* v maju 2011 preveril, kako je urejen dostop do gradiva nekdanjih tajnih obveščevalnih služb na Poljskem, Slovaškem, Madžarskem, v Nemčiji, Estoniji, na Češkem, Hrvaškem, v Romuniji in Bolgariji.⁵⁷

Pri primerjavi načinov ravnanja z občutljivimi osebnimi podatki v arhivskem gradivu, ki je nastalo pri delovanju nekdanjih tajnih služb v nekdanjih socialističnih državah, izstopa dejstvo, da ni enotnega načina za ureditev dostopa, saj je to seveda odvisno od zakonske podlage.⁵⁸ Omeniti je treba predvsem dva načina dostopa: nemškega in češkega.

Po padcu Berlinskega zidu leta 1989 se je nova združena Nemčija odločila prenesti dobršen del zapsušine arhivskega gradiva nekdanje *Službe državne varnosti NDR (Statssicherheit* ali *Stasi*) v novo združeno Nemčijo in s tem omogočiti preučevanje nedemokratičnih družbenopolitičnih okvirov, v katerih so živele cele generacije nemškega prebivalstva in bile izpostavljene očitnim kršitvam človekovih pravic. V Nemčiji v okviru urada *Zveznega pooblaščenca za gradivo Službe državne varnosti nekdanje*

⁴⁸ *Sporočilo za javnost SOVE v zvezi z agencijo in arhivskim gradivom SDV* (3. 2. 2011), str. 1. Internetni vir: www.vlada.si (preverjeno 8. 10. 2012).

⁴⁹ Prav tam, str. 1–2.

⁵⁰ Dvanajst svetnikov za veto na zakon o arhivskem gradivu, *Delo*, 7. 2. 2011.

⁵¹ 11. nujna seja *Komisije za peticije ter človekove pravice in enake možnosti*, 2. 2., 3. 2., 4. 2. in 10. 2. 2011.

⁵² 17. nujna seja *Odbora državnega zbora Republike Slovenije za kulturo, šolstvo, šport in mladino*, 1. 2. 2011.

⁵³ Jančič: Državni svet ni ustavil zaprtja arhivov SDV, *Delo*, 10. 2. 2011.

⁵⁴ Jančič: Vse kaže na junijski trojni referendum, *Delo*, 20. 4. 2011.

⁵⁵ Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije, št. U-II-2/11-11.

⁵⁶ Glej tudi Cankar: Managing the records of the former secret service in the Republic of Slovenia, str. 7.

⁵⁷ Praksa dostopa do arhivskega gradiva obveščevalnih služb nekdanjih socialističnih (komunističnih) držav. Internetni vir: ARS: http://www.arhiv.gov.si/nc/si/medijsko_sredisce/novica/article/1244/5467/. Glej tudi: Matič: Arhivska javna služba med politiko in stroko, str. 14–15.

⁵⁸ Schiller-Dickhurt – Rosenthal: *The European Network of Official Authorities in Charge of the Secret-Police Files*, str. 6–76.

Nemške demokratične republike ali Arhiva Stasija,⁵⁹ kjer hranijo arhivsko gradivo nekdanjega Stasija, za vsakega uporabnika individualno pripravijo in pri tem iz gradiva izbrišejo vse podatke (jih »anonimizirajo«), ki se nanašajo na tretje osebe. To je mogoče predvsem zaradi izjemno učinkovitega sistema s kar 1.700 zaposlenimi, od katerih se jih dobrih 600 ukvarja z obdelavo arhivskega gradiva.⁶⁰ Predvsem pa tudi zaradi javnega interesa in zakonske podlage, ki tovrstno ravnanje zahteva in hkrati tudi financira.

Za ureditev pravnih stanj, ki so omogočala sistematično ugotavljanje krivic propadlega nedemokratičnega nemškega režima, je bil decembra 1991 sprejet t. i. zakon o gradivu Stasija (*Gesetz über die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (Stasi-Unterlagen-Gesetz / StUG)*).⁶¹

Zakon o gradivu Stasija je v preteklih dvajsetih letih doživel številne redakcije, spremembe in dopolnitve, ki so izhajale iz prakse, torej uporabe arhivskega gradiva in omejitev pri določenih postopkih.

Za razumevanje uporabe arhivskega gradiva in dostopa do osebnih podatkov je pomemben tretji del, saj natančno določa pravice in dolžnosti, kakor tudi posamezne kategorije uporabnikov. Zakon v osnovi razlikuje med tremi oblikami uporabe oziroma uporabniki arhivskega gradiva; to so:

1. žrtve, tretje osebe (mišljeni sorodniki žrtev), sodelavci Stasija (pri sodelavcih razlikuje med tistimi, ki so bili dejansko zaposleni pri Stasiju, in tistimi, ki so bili sodelavci);⁶²
2. osebe javnega ali zasebnega prava, ki podajo vloge za dokazovanje pravnih stanj, potrebe za zaposlovanje itd.;⁶³

⁵⁹ Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik.

⁶⁰ Več o delovanju in dostopanju do gradiva *Staatssicherheit* glej: Jedlitschka: Arhiv Stasija – preteklost in sedanjost, str. 24–30.

⁶¹ Zakon o gradivu Službe državne varnosti nekdanje Nemške demokratične republike (Zakon o gradivu Stasija).

⁶² *Gesetz über die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik*, Dritter Abschnitt: Verwendung der Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes; Erster Unterabschnitt – Rechte von Betroffenen, Dritten, Mitarbeitern des Staatssicherheitsdienstes und Begünstigten, str. 15.

⁶³ V tem primeru so mišljene odvetniki, ki podajo vloge na podlagi zahteve strank, ali zasebne organizacije, ki se ukvarjajo s popravljanjem krivic. Glej: *Gesetz über die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik*, Dritter Abschnitt: Verwendung der Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes; Zweiter Unterabschnitt – Verwendung der Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes durch öffentliche und nicht öffentliche Stellen, str. 20.

3. uporaba arhivskega gradiva za politične, raziskovalne namene, kakor publicistično dejavnost.⁶⁴

AD 1

Žrtve in tretje osebe lahko pisno zahtevajo vpogled v dosjeje oziroma arhivsko gradivo, ki ga hranijo pri *Zveznem pooblaščenca za gradivo Službe državne varnosti nekdanje Nemške demokratične republike (Bundesbeauftragter für die Stasi-Unterlagen // BStU*, dalje: Arhiv Stasija). Arhivu Stasija pri tem posredujejo svoje osebne podatke, ki jih lahko nedvoumno identificirajo, oziroma če gre za tretje osebe, ki bi želele pridobiti podatke o svojcih ali zanje, morajo priložiti tudi pooblastilo. Arhivsko gradivo je praviloma na voljo v obliki kopij, v izjemnih primerih tudi originalov. Praviloma arhivsko gradivo pred posredovanjem uporabnikom pregledajo in izbrišejo morebitne osebne podatke tretjih oseb, ki so v gradivu. Tako imenovane »anonimizacije« ne izvajajo, če tretje osebe, navedene v arhivskem gradivu, privolijo v »objavo« osebnih podatkov in bi »anonimizacija« zahtevala nerazumne napore in hkrati ne obstaja sum zlorabe občutljivih osebnih podatkov.

Če so osebe pogrešane ali pokojne, je vpogled v arhivsko gradivo dovoljeno omogočiti tudi najožjim sorodnikom (zakonski partner, otroci, starši, bratje in sestre), če dokažejo potrebo po rehabilitaciji posameznika ali razjasnitvi okoliščin smrti ali izginotja.

Varovanje osebnih podatkov ne velja za sodelavce Stasija. Če ima Arhiv Stasija informacije o identiteti osebe (ali oseb), ki je zbiral podatke o posamezniku, in ta zahteva razkritje identitete zbiralca, mu mora te podatke posredovati.

Sodelavci režima, ki so se znašli v vlogi žrtev, torej preiskovancev, imajo enake pravice kot posamezniki, ki so bili preiskovani.

AD 2

Pravico do vpogleda v podatke Arhiva Stasija in njegovo arhivsko gradivo imajo tudi najrazličnejše javne ali zasebne službe, tako da jim je lahko zaradi potrebe po zaposlovanju ali postopkih rehabilitacije posameznikov omogočen vpogled v dele arhivskega gradiva. Prav tako je omogočen vpogled za potrebe parlamentarnih preiskovalnih skupin ali zaradi

⁶⁴ *Gesetz über die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik*, Dritter Abschnitt: Verwendung der Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes; Dritter Unterabschnitt – Verwendung der Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes für die politische und historische Aufarbeitung sowie durch Presse und Rundfunk, str. 34.

kazenskega pregona in za preprečevanje morebitne nevarnosti za državo.

AD 3

Izhajajoč iz *Zakona o gradivu Stasija* je znanstveno raziskovanje političnih in represivnih organov nekdanje NDR zaželeno. Arhivsko gradivo Stasija je dostopno za uporabo, vendar z določenimi omejitvami.

Za raziskovalno delo je dostopno vse arhivsko gradivo, ki ne vsebuje osebnih podatkov, kopije dokumentov, na katerih so bili osebni podatki žrtev in tretjih oseb »anonimizirani«, »neanonimizirani« dokumenti s podatki zaposlenih in sodelavcev Stasija, »neanonimizirani« dokumenti s podatki o osebah, ki so bile nosilke javnih političnih funkcij, podatki oseb, ki so privolile v objavo gradiva, dokumenti, ki vsebujejo osebne podatke oseb, od katerih smrti je minilo trideset let (ta rok se lahko skrajša na deset let oziroma avtomatično poteče 110 let po rojstvu osebe).

Arhivsko gradivo, ki vsebuje osebne podatke, je mogoče posredovati v uporabo tudi v »neanonimizirani« obliki, če gre za znanstvene raziskave v visokem šolstvu, če bi »anonimizacija« zahtevala nerazumno veliko napora oziroma je naročnik nosilec javne funkcije in zato obstaja potreba. V takšnih primerih je za varovanje osebnih podatkov in integritete posameznika odgovoren raziskovalec (uporabnik).

Osebni podatki, ki jih vsebuje arhivsko gradivo, smejo biti objavljeni, če:

- so podatki že javno znani;
- se nanašajo na polnoletne zaposlene in sodelavce Stasija;
- so bile osebe nosilke javnih funkcij in/ali so imele vidnejšo vlogo v sodobni zgodovini;
- so osebe, na katere se informacije nanašajo, dale soglasje za objavo;
- dokumenti vsebujejo osebne podatke oseb, od katerih smrti je minilo trideset let (oziroma 110 let od rojstva).

Arhiv Stasija, ko gre za uporabo za znanstveno-raziskovalne namene, preveri, ali gradivo vsebuje osebne podatke in o morebitnih zadržkih obvesti prizadete osebe. Le-te se imajo nato možnost odločiti o uporabi podatkov. Če tega dva tedna po dopisu ne storijo, je mogoče razumeti, da se z objavo strinjajo. Raziskovalcem je omogočen vpogled na sedežu arhiva ali v dislociranih enotah. Uporaba arhivskega gradiva je omejena na raziskavo, ki jo opravljajo. Morebitnih duplikatov ni dovoljeno reproducirati oziroma posredovati tretjim osebam. Ta pravila

veljajo tudi za publicistično dejavnost, vendar s to omejitvijo, da morajo mediji vedno omogočiti prikaz nasprotnih dejstev.

Kot nemški *Arhivi Stasija* hranijo gradivo nekdanjih tajnih služb tudi na Češkem, in sicer v okviru *Inštituta za preučevanje totalitarnih režimov (Ústav pro studium totalitních režim)* in v *Arhivu varnostnih služb (Archiv bezpečnostních složek)*. Imata skupaj 257 zaposlenih (138 jih ima arhiv, 119 inštitut). Češka se je odločila, da je gradivo lahko dostopno vsem uporabnikom, in to brez omejitev. Pri tem upoštevajo vodilo "Tistemu, ki ne pozna svoje preteklosti, se lahko zgodi, da jo bo znova doživel". Pravni status *Inštituta za preučevanje totalitarnih režimov* in *Arhiva varnostnih služb* določa *Zakon o Inštitutu za preučevanje totalitarnih režimov in Arhivu varnostnih služb* (št. 181/2007, dalje: *Zakon št. 181/2007*). Leta 2006 se je vlada Republike Češke odločila, da bi bilo potrebno, kot so storili slovaški kolegi, urediti *Inštitut narodnega spominjanja*, ki bi bil odgovoren za preučevanje češke zgodovine po drugi svetovni vojni. Vendar je bilo zaradi velikega odziva javnosti in stroke poleti 2007 odločeno, da bodo s sprejetjem posebnega zakona uredili posebno institucijo, katere naloga naj bi bila preučevanje nacionalne zgodovine v primežu totalitarnih režimov. To je bil (pravni) temelj za ustanovitev *Inštituta za preučevanje totalitarnih režimov*. Ta je v skladu s posebnim zakonom (*Zakon št. 181/2007*) zadolžen za preučevanje okupacije med letoma 1938 in 1945, kakor tudi za obdobje socialističnega terorja med letoma 1948 in 1989.⁶⁵

V 4. členu češkega zakona (*Zakon, št. 181/2007*), ki ureja pravni status *Inštituta za preučevanje totalitarnih režimov*, je določeno, da je inštitut zadolžen za preučevanje komunistične, kakor tudi okupacijske preteklosti češke države. Pri tem mora posebno pozornost posvečati zločinom, ki jih je storila nekdanja nedemokratična komunistična oblast češkemu narodu. Posebno pomembno je tako publiciranje rezultatov znanstvenih raziskav, kakor tudi sodelovanje z raziskovalci.⁶⁶ Kot poseben del inštituta je češka vlada s posebnim delom *Zakona* (št. 181/2007) ustanovila *Arhiv varnostnih služb*. Njegov namen je urejanje arhivskega gradiva ter priprava le-tega za javno uporabo, prav tako pa tudi priprava arhivskih pripomočkov, objavljanje virov in predvsem (izjemno pomemben del) digitalizacija arhivskega gradiva.⁶⁷ Arhivisti tako vsak dan po njihovih podat-

⁶⁵ Schiller-Dickhurt – Rosenthal: *The European Network of Official Authorities in Charge of the Secret-Police Files*, str. 16.

⁶⁶ 4. člen, *Zakon 181/2007 Coll.*

⁶⁷ 12.–17. člen *Zakon 181/2007 Coll.*

kih sodeč digitalizirajo okoli 30.000 strani arhivskih dokumentov, ki so dostopni uporabnikom.⁶⁸

V nasprotju z nemškim *Arhivom Stasi*, v katerem je zaradi varovanja občutljivih osebnih podatkov (če je le mogoče) arhivsko gradivo dostopno le v »anonimizirani« obliki, so v češkem *Inštitutu za preučevanje totalitarnih režimov* in *Arhivu varnostnih služb* ponosni na to, da je arhivsko gradivo nekdanje nacistične in socialistične dobe uporabnikom dostopno brez omejitev. To velja tako za lokalno češko prebivalstvo, kot tudi za tujce, in to ne le raziskovalce, ampak za uporabnike vseh profilov.⁶⁹ S takšnim ravnanjem želijo spodbuditi soočanje z lastno preteklostjo in omogočiti čimprejšnjo narodno spravo. V 17. členu *Zakona* (št. 181/2007) je vlada Republike Češke določila, da bo arhivsko gradivo *Arhiva varnostnih služb* leta 2030 predano osrednjemu češkemu nacionalnemu arhivu.⁷⁰

Po zavrnitvi novele ZVDAGA junija 2011 se je vodstvo Arhiva RS odločilo, da je potrebno dostopanje do arhivskega gradiva fonda AS 1931 spremeniti. Razprave iz prve polovice leta 2011 so namreč kazale, da je pravna odgovornost pri objavi občutljivih osebnih podatkov prešla z uporabnika na arhiv. Da bi določili postopke za dostopanje do arhivskega gradiva organov notranjih zadev, se je Arhiv RS odločil v postopek vključiti *Arhivsko komisijo*. Junija 2006 ji je tako Arhiv RS posredoval prošnjo, naj se *Arhivska komisija* na podlagi konkretnih primerov arhivskega gradiva opredeli do načina izvajanja 3. odstavka 65. člena ZVDAGA (Ur. l. RS, št. 30/2006) oziroma do tega, na kakšen način bi podatke (in katere) varovali.⁷¹ *Arhivska komisija* je v začetku julija 2011 Arhivu RS posredovala odgovor, v katerem se je v zvezi z varovanjem osebnih podatkov sklicevala na 65. člen ZVDAGA. Arhiv RS naj bi tako varoval podatke, kot je navedeno v 2. odstavku tega člena, izjeme pa določal glede na 3. odstavek 65. člena.⁷² Odgovoru *Arhivske komisije* je bilo priloženo tudi ločeno mnenje Andreje Valič Zver in Milka Mikole, članov komisije. Menila sta, da:

»Slovenija /.../ ni pravna naslednica totalitarnih institucij bivše jugoslovanske države, še manj moralna, zato ni razloga za ščitenje akterjev in represivnih institucij prejšnjega režima. Pri dostopu do arhivov gre vedno za vprašanje tehtanja med pravico do obveščnosti javnosti/posameznika in varstvom osebnih podatkov. Pravica javnosti je v takšnih primerih močnejša kot pravica do zaščite osebnih podatkov članov politične policije/obveščevalne službe totalitarnega režima. Še posebej pa imajo žrtve, ki so trpele, interes za razkritje kršitev človekovih pravic in zadoščenje.«⁷³

Mnenje Andreje Valič Zver in Milka Mikole o dostopnosti do arhivskega gradiva in varovanja občutljivih osebnih podatkov je zelo blizu češkemu modelu dostopanja do podatkov nekdanjih represivnih organov. Če se lahko strinjamo z dejstvom, da Slovenija ni moralna naslednica jugoslovanskih represivnih organov, pa se vendarle moramo vprašati, kako naj bi potemtakem Arhiv RS ravnal. Arhiv RS je zato v začetku avgusta 2011 vnovič poskušal od *Arhivske komisije* dobiti natančna navodila, kako ravnati s tovrstnim arhivskim gradivom.⁷⁴ V odgovoru na začetku septembra 2011 se je *Arhivska komisija* ponovno izrekla, da je ZVDAGA v svojem 3. odstavku 65. člena dovolj jasen in da bi moral Arhiv RS zaščititi osebne podatke žrtev nekdanjega socialističnega enopartijskega režima.⁷⁵

Arhiv RS je tako septembra 2011 začel tako imenovano »anonimizacijo«, s katero je želel preprečiti zlorabo občutljivih osebnih podatkov posameznikov in s tem preprečiti kršitev slovenske zakonodaje. Vendar se je hitro pokazal razkorak med teorijo in prakso.

V teoriji naj bi bil postopek tak: ko bi uporabnik v čitalnici ARS naročil gradivo iz fonda AS 1931, naj bi odgovorni arhivisti iz *Sektorja za varstvo arhivskega gradiva MNZ in Zgodovinskega arhiva CK ZKS* – k temu namreč fond AS 1931 tudi sodi – začeli pregledovati arhivsko gradivo, da bi ugotovili, ali vsebuje občutljive osebne podatke. Nato naj bi bila izvedena »anonimizacija« arhivskega gradiva, torej izbris tistih podatkov, ki govorijo o »rasnem, narodnem ali narodnostnem poreklu, političnem, verskem ali filozofskem prepričanju, članstvu v politični stranki

⁶⁸ Schiller-Dickhurt – Rosentahl: *The European Network of Official Authorities in Charge of the Secret-Police Files*, str. 21.

⁶⁹ Schiller-Dickhurt – Rosentahl: *The European Network of Official Authorities in Charge of the Secret-Police Files*, str. 24; glej tudi spletno stran *Inštituta za preučevanje totalitarnih režimov*. Internetni vir: <http://www.ustrcr.cz/en/the-institute> (preverjeno, 8. 10. 2012).

⁷⁰ 17. člen Zakon 181/2007 Coll.

⁷¹ Dopis Arhiva RS *Arhivski komisiji* z dne 21. 6. 2011 (št.: 012-2/2011/1), str. 1–2. Del dokumentarnega gradiva, ki je nastalo pri poslovanju Arhiva Republike Slovenije.

⁷² Odgovor *Arhivske komisije* z dne 6. 7. 2011 (št.: 012-3/2011/5b). Del dokumentarnega gradiva, ki je nastalo pri poslovanju Arhiva Republike Slovenije.

⁷³ Dodatno ločeno mnenje Milka Mikole in Andreje Valič Zver z dne 4. 7. 2011, priloženo odgovoru *Arhivske komisije* z dne 6. 7. 2011 (št.: 012-3/2001/5a). Del dokumentarnega gradiva, ki je nastalo pri poslovanju Arhiva Republike Slovenije.

⁷⁴ Dopis Arhiva RS *Arhivski komisiji* z dne 10. 8. 2011 (št.: 012-1/2010/37), str. 2. Del dokumentarnega gradiva, ki je nastalo pri poslovanju Arhiva Republike Slovenije.

⁷⁵ Odgovor *Arhivske komisije* z dne 8. 9. 2011 (št.: 012-3/2011/10). Del dokumentarnega gradiva, ki je nastalo pri poslovanju Arhiva Republike Slovenije.

*in sindikatu, zdravstvenem stanju, spolnem življenju, vpisu ali izbrisu v ali iz kazenske evidence.*⁷⁶ Šele po izbrisu teh podatkov bi bilo arhivsko gradivo posredovano uporabniku v uporabo v čitalnici Arhiva RS.

Vendar je Arhiv RS v praksi trčil ob številne težave. Treba je izpostaviti, da je *Sektor za varstvo arhivskega gradiva MNZ in Zgodovinskega arhiva CK ZKS*, ki hrani veliko večino predmetnega arhivskega gradiva, kadrovsko »podhranjen«, saj ima le tri zaposlene arhiviste. Za gradivo nekdanjih organov za notranje zadeve sta odgovorna dva. Delovne naloge teh arhivistov niso omejene izključno na delo s tem arhivskim gradivom, ampak sta arhivista vključena tudi v druge delovne procese, ki potekajo v okviru ARS (članstvo v strokovnih komisijah, svetovanje v čitalnici), zato v pregledovanje in anonimizacijo arhivskega gradiva ne moreta biti vključena ves delovni čas. Kompromis, ki ga je bilo potrebno sprejeti, je pomenil, da je arhivsko gradivo sprva pregledoval le en arhivist. Zaradi obilice naročil in zato dolgih čakalnih dob za uporabo arhivskega gradiva so bili v pregledovanje postopoma vključeni tudi arhivisti iz drugih sektorjev, vendar v manjšem obsegu (glede na njihove zadolžitve). Zmanjšan obseg in nepoznavanje gradiva fonda sta pri njihovem delu nedvomno predstavljala veliko oviro.

Drugo vprašanje, ki se je zastavljalo od začetka pa je, kateri podatki naj bi bili v gradivu fonda AS 1931 dejansko obravnavani kot občutljivi osebni podatki. 2. odstavek 65. člena ZVDAGA jih opredeljuje kot podatke o »/.../ rasmem, narodnem ali narodnostnem poreklu, političnem, verskem ali filozofskem prepričanju, članstvu v politični stranki in sindikatu, zdravstvenem stanju, spolnem življenju, vpisu ali izbrisu v ali iz kazenske evidence, ki se vodijo na podlagi zakona, ki ureja prekrške, biometrične značilnosti«. Že po bežnem pregledu brez poglobljanja v vsebino je bilo mogoče ugotoviti, da bi lahko, če bi se Arhiv odločil, da bo štetil vse navedene oblike občutljivih osebnih podatkov, za uporabo zaprli ali »anonimizirali« veliko večino arhivskega gradiva, saj je bila večina podatkov v dokumentih nekdanje UDBE oziroma njenih naslednic in se nanašajo na posameznike, ki niso bili nosilci javnih funkcij, pridobljenih s kršitvijo človekovih pravic in temeljnih svoboščin. To je bilo tudi načelno mnenje *arhivske komisije* z dne 18.10.2011 (št.: 012-3/2011/15).⁷⁷ Vendar se je hkrati zastavljalo tudi vprašanje, kako ločevati med žrtvami režima in njegovimi sodelavci ali celo nosil-

ci javnih funkcij, saj arhivski zakon ni bil natančno definiran. Žrtve, katerih občutljivi osebni podatki se pojavljajo v tem gradivu, so velikokrat zaradi izsiljevanja z moralno diskreditacijo ali grožnje s pravnimi posledicami postali sodelavci režima.

Arhivska komisija se je do varovanja občutljivih osebnih podatkov nosilcev javnih funkcij opredelila na seji 6. 10. 2011.

»Oseba, ki je kadar koli pred letom 1991 opravljala javno funkcijo je izvzeta iz varovanja občutljivih osebnih podatkov, ne glede na to, da funkcije ni opravljala ves čas, oz. se je pojavljala tudi v vlogi žrtve. Nosilce javnih funkcij je po oceni arhivske komisije potrebno razumeti v najširšem smislu od najvišje (funkcionarji oblastnih organov) do najnižje javne funkcije (funkcionarji DPO, vodstveni delavci, člani delavskih predstavništev v podjetjih in drugih delovnih organizacijah, člani ali vodstva predstavniških teles na najnižjih nivojih.«⁷⁸

Po več kot dveh mesecih pregledovanja in »anonimizacije« arhivskega gradiva je bil sprejet dogovor, da bodo zaradi racionalnosti dela in glede na to, da so podatki o političnem prepričanju, verskem življenju dostopni tudi v drugih fondih, ki jih hrani Arhiv RS (denimo partijskem gradivu v okviru gradiva fonda AS 1931) zaščiteni podatki o spolnem življenju in zdravstvenem stanju.

Arhivisti so tako v gradivu, ki so ga naročile stranke, iskali podatke, ki bi razkrivali spolno življenje ali zdravstveno stanje oseb, omenjenih v tem gradivu. Zaradi negodovanja strank, ki so se navadile prakse, kakršna je bila v veljavi do poletja 2011, da je bilo gradivo dostopno ob podpisu izjave in dejstvu, da je gradivo v čitalnicah ARS praviloma dostopno v enem delovnem dnevu, razen če je v dislociranih enotah, je bilo v dogovoru s čitalniško službo izdano navodilo, da je dostop do gradiva fonda AS 1931 možen šele po petih delovnih dneh. S tem so arhivisti pridobili pet delovnih dni časa, da so večinoma več tisoč strani arhivskega gradiva pregledali in ustrezno »anonimizirali«.

Sama »anonimizacija« je kljub dogovoru, da bodo v gradivu zaščiteni le podatki o spolnem življenju in zdravstvenem stanju posameznika, ostala velik problem. Standardi, ki bi natančno opredeljevali, kaj je tovrstni občutljiv osebni podatek, namreč v arhivu niso bili dorečeni. Arhivisti pa s(m)o se znašli v takem položaju, da velikokrat nis(m)o vedeli, katere podatke prekriti, katere pustiti, da z razkritjem ne bi bila razkrita ali ogrožena posameznikova integriteta.

Tukaj naj opozorim le na nekaj besednih zvez, ki se sicer zdijo popolnoma banalne, a dejansko pred-

⁷⁶ 2. odstavek, 65. člen, Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva in arhivih, Ur. l. RS, št. 30/2006.

⁷⁷ Mnenje *Arhivske komisije RS* z dne 18.10. 2011 (št.: 012-3/2011/15), str. 3. Del dokumentarnega gradiva, ki je nastalo pri poslovanju Arhiva Republike Slovenije.

⁷⁸ Prav tam, str. 3.

stavlja podatke o spolnem življenju in smo jih zato v gradivu prekrili: »*imela sva ljubavno razmerje*«.

Prav tako so problematični podatki o zdravstvenem stanju posameznika. Nekdo je med vojno izgubil oko, ud ali bil poškodovan v prometni nesreči, pretepu itd. Takšni podatki so brez kakršnega koli dvoma podatki o zdravstvenem stanju in z razkritjem ne bi ogrozili posameznika, ker so v okolju, v katerem oseba prebiva, splošno znani. Vendar pa so bili, ker posamezniki niso privolili v pridobivanje podatkov in jih je pridobila nedemokratska institucija (večinoma za nezakonite namene – preverke), pridobljeni s kršitvijo človekovih pravic oziroma osebnih svoboščin in bi jih bilo zato potrebno prekriti.

2. odstavek 65. člena ZVDAGA, ki opredeljuje občutljive osebne podatke in dostopnost le-teh, določa, da so osebni podatki dostopni 75 let po nastanku ali 10 let po smrti osebe, na katero se nanašajo, če je datum smrti znan. To pri arhivskem gradivu predstavlja veliko težavo. Čeprav ima Arhiv RS v skladu z 58. členom ZVDAGA pravico do vpogleda v *Centralni register prebivalstva Republike Slovenije* (CRP), kakor tudi v matične knjige, pa je problematično dejstvo, da ima arhivist večinoma na voljo le ime in priimek, ne pa tudi rojstnih podatkov, podatkov o kraju rojstva itd. Prav tako pa ARS nima neposrednega dostopa do portala CRP (zdaj potekajo dogovori z Ministrstvom na notranje zadeve, da bi nam omogočili dostop) in drugih evidenc, ampak lahko podatke pridobi le ob zaprosilu. To pa se izkaže kot velika težava, kadar nimamo dovolj podatkov, ki jih posredujemo upravnim enotam, ali pa le-te v svojih evidencah podatkov ne hranijo. Ob morebitnem dvomu moramo tako podatke o osebah, ki bi bile teoretično glede na datum rojstva lahko mrtve, prekrivati.

Zapletlo pa se je tudi pri sami anonimizaciji arhivskega gradiva. Arhivsko gradivo v fondu AS 1931 hranimo v različnih oblikah (formatih). Hranimo ga na papirju, na mikrofilmskih kolutih in v obliki mikrofilmskih žepkov. Vsaka oblika »nosilca« ima svoje zakonitosti v postopku anonimizacije.

Gradivo na papirju

Zdi se, da je najlažje anonimizirati gradivo na papirju, vendar je postopek kljub vsemu zapleten. Ko arhivist najde dokument, ki vsebuje podatke o spolnem življenju in zdravstvenem stanju posameznika, originalno arhivsko gradivo iz mape izloči. Na njegovo mesto priloži list, na katerem je opozorilo uporabniku, da je originalni dokument zaradi vsebovanja občutljivih osebnih podatkov po 65. členu

ZVDAGA izločen in vsebina nedostopna. Arhivski dokumenti so v zalepljeni kuverti ločeni na koncu gradiva. Arhivist nato izdela kopijo dokumenta. V njej občutljive osebne podatke prekrije in ponovno naredi kopijo. To je potrebno, ker z uporabo markerjev, flomastrov itd. ob prvem prekritju vsebine ne prekrijemo in je pod določenim kotom še vedno berljiva.

Sam postopek je zapleten, neracionalen tako zaradi porabe časa, kakor tudi zaradi stroškov, saj je treba uporabljati papir in tonerje za kopirne stroje. Za to uporabnik pred samo uporabo arhivskega gradiva ne plača, saj je obveljalo prepričanje, da zaščita občutljivih osebnih podatkov kot tudi morebitna kazenska odgovornost (vsaj delna) zadevata Arhiv.

Gradivo na mikrofilmskih kolutih in mikrofilmskih žepkih

Gradivo na mikrofilmskih kolutih in mikrofilmskih žepkih predstavlja v postopku anonimizacije poseben izziv. Gradivo je problematično zaradi formata, kvalitete zapisa, kakor tudi postopka pregledovanja samega. Ker se je Arhiv RS odločil, da se uporabnik ne sme seznaniti z občutljivimi osebnimi podatki in je izhajal iz predpostavke, da arhivsko gradivo fonda AS 1931 zaradi organizacij/institucij, ki so gradivo zbirale, vsebuje občutljive osebne podatke, je bilo celotno gradivo pred predajo uporabniku potrebno pregledati. Vendar zaradi nosilcev, na katerih je arhivsko gradivo, posameznih arhivskih dokumentov na njih ni bilo mogoče anonimizirati, ne da bi celotno arhivsko gradivo prej digitalizirali kot celoto. Posamezni mikrofilmski koluti lahko vsebujejo od 1.500 do 5.000 dokumentov. Ti so, ker gre pogosto za več desetletij staro gradivo, v slabem stanju, zatemnjeni, slabo berljivi itd. V digitalizacijo arhivskega gradiva sta bila vključena dva sodelavca Arhiva RS in digitalizacijo deljeno opravljala po 4 ure na dan. Delo na »zastarelih čitalcih«, ki nedvomno niso bili namenjeni tako zahtevnemu in obsežnemu opravilu, je izjemno zamudno in predstavlja fizični napor. Veliko časa je bilo tako izgubljenega že z digitalizacijo, saj je glede na količino podatkov na nosilcih trajala več delovnih dni ali celo več tednov. Šele nato je sledil postopek pregledovanja. Zaradi slabe kakovosti arhivskega gradiva je bil fizično naporen za arhiviste, ki smo se sicer skrajno trudili, da bi pregledali in anonimizirali čim več gradiva.

Positivna stran te anonimizacije je digitalizacija arhivskega gradiva, da so bile izdelane varnostne in uporabniške kopije arhivskega gradiva, ki bodo v prihodnje osnova za vzpostavitev e-arhiva. Kljub vsemu pa je treba povedati, da je digitalizirano arhivsko gra-

divo zaradi obsega dela bistveno slabše kvalitete, kot bi lahko bilo, če bi za digitalizacijo imeli več časa.

Osnovni problem, ki ga je bilo skoraj nemogoče zaježiti, so bili izjemni zaostanki in dolge čakalne dobe. Arhivisti (številni med njimi tudi raziskovalci) se zavedajo, da je arhivsko gradivo osnova za znanstvene raziskave in da so raziskovalci pri svojih projektih vezani na roke, v okviru katerih morajo pokazati rezultate. Zato s(m)o delo opravljali, kolikor hitro je bilo mogoče, a se je kljub vsemu pogosto zdelo, da s(m)o arhivsko gradivo zadrževali, zavlačevali in bili zato izpostavljeni kritikam in pritiskom strank.

Aprila 2012 je bil v Arhivu RS sestanek, na katerem so bili povabljeni arhivisti, raziskovalci, pravniki, politologi, predstavniki SOVE, policije in *Ministrstva za notranje zadeve*, kakor tudi *Študijskega centra za narodno spravo*. Namen sestanka je bil izmenjati stališča glede »anonimizacije« in varovanja osebnih podatkov, kot ju določa ZVDAGA. Obstajal je širok konsenz, da je bila »anonimizacija« oziroma način dela v Arhivu RS od druge polovice leta 2011 popolnoma nesprejemljiv, saj je onemogočal normalno delo in je pomenil pristransko obravnavo slovenskih in tujih uporabnikov. Odločeno je bilo, da je treba do določene mere ponovno ravnati kot pred referendumom poleti 2011. Uporabnik v čitalnici Arhiva RS je namreč podpisal posebno izjavo, s katero se je zavezal, da bo varoval osebne podatke, ki jih bo v arhivskem gradivu odkril. Arhivsko gradivo je tako ponovno postalo dostopno za raziskovalne namene. Kljub vsemu je potrebno izpostaviti, da so bili še naprej z omejitvami dostopni osebni dosjeji posameznikov. Arhivisti so še naprej, ko je uporabnik zahteval vpogled v osebni dosje, opravili pregled le-tega (če zanj ni zaprosila oseba, na katero se je nanašal). Če je bilo ugotovljeno, da je oseba mrtva in je od smrti minilo več kot deset let, je postalo arhivsko gradivo dostopno, v nasprotnem primeru šele po posvetovanju in morebitni »anonimizaciji«.

Kljub vsemu je to pomenilo le vmesno rešitev. Novembra 2012 je v Arhivu RS potekal znanstveni posvet z naslovom *Občutljivi osebni podatki v arhivskem gradivu tajnih policij*, udeležila pa sta se ga tudi predstavnika čeških institucij, *Inštituta za preučevanje totalitarnih režimov (Ústav pro studium totalitních režimů)* in *Arhiva varnostnih služb (Archiv bezpečnostních složek)*. Posvet je odgovoril na številna vprašanja glede zakonskih določb in mednarodnih usmeritev ter pričakovanj, hkrati pa opozoril na zagate pri realizaciji. V okviru priprave novele arhivske zakonodaje se je začelo plodno sodelovanje z *Uradom informacijskega pooblaščenca RS*, v začetku leta 2013 pa so bila določena nova navodila za ravnanje

z arhivskim gradivom nekdanjih organov za notranje zadeve. Ta razlikujejo različne vrste uporabnikov (osebni interes, raziskovalni, publicistični interes) in uvajajo različne postopke pri dostopu do arhivskega gradiva ter večjo vlogo pri odločanju o dostopu do arhivskega gradiva dajejo *Arhivski komisiji*. Na tak način naj bi uresničevali željo po raziskovanju slovenske polpretekle zgodovine, čeprav tudi ta pomeni le vmesno fazo. Vsekakor je dolgoročne rešitve potrebno iskati v novi arhivski zakonodaji.

Viri in literatura

Viri

Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije, št. U-II-2/11-11.

Ustava Republike Slovenije, Ur. l. RS, št. 33/91-I, 42/97, 66/2000, 24/03, 69/04 in 68/06.

Neobjavljeni viri

Arhiv RS, Dopis Arhiva RS *Arhivski komisiji* z dne 21. 6. 2011 (št. 012-2/2011/1), str. 1–2. Del dokumentarnega gradiva, ki je nastalo pri poslovanju Arhiva Republike Slovenije.

Arhiv RS, Odgovor *Arhivske komisije* z dne 6. 7. 2011 (št. 012-3/2011/5 b). Del dokumentarnega gradiva, ki je nastalo pri poslovanju Arhiva Republike Slovenije.

Arhiv RS, Dodatno ločeno mnenje Milka Mikole in Andreje Valič Zver z dne, 4. 7. 2011, priloženo odgovoru *Arhivske komisije* z dne 6. 7. 2011 (št. 012-3/2011/5 a). Del dokumentarnega gradiva, ki je nastalo pri poslovanju Arhiva Republike Slovenije.

Arhiv RS, Dopis Arhiva RS *Arhivski komisiji* z dne 10. 8. 2011 (št. 012-1/2010/37), str. 2. Del dokumentarnega gradiva, ki je nastalo pri poslovanju Arhiva Republike Slovenije.

Arhiv RS, Odgovor *Arhivske komisije* z dne 8. 9. 2011 (št. 012-3/2011/10). Del dokumentarnega gradiva, ki je nastalo pri poslovanju Arhiva Republike Slovenije.

Arhiv RS, Mnenje *Arhivske komisije RS* z dne 18. 10. 2011 (št. 012-3/2011/15), str. 3. Del dokumentarnega gradiva, ki je nastalo pri poslovanju Arhiva Republike Slovenije.

Internetni viri

11. nujna seja *Komisije za peticije ter človekove pravice in enake možnosti*, 2. 2., 3. 2., 4. 2 in 10. 2. 2011: <http://www.dz-rs.si>.

17. nujna seja *Odbora Državnega zbora Republike Slovenije za kulturo, šolstvo, šport in mladino*, 1. 2. 2011: <http://www.dz-rs.si>.

Izjava za javnost (3.2.2011), *Mnenje varuha glede zakona o arhivskem gradivu*: www.varuh-rs.si (8.10.2012).

Praksa dostopa do arhivskega gradiva obveščevalnih služb nekdanjih socialističnih (komunističnih) držav: http://www.arhiv.gov.si/nc/si/medijsko_sredisce/novica/article/1244/5467/.

Sporočilo za javnost SOVE v zvezi z agencijo in arhivskim gradivom SDV (3.2.2011), str. 1: www.vlada.si (8.10.2012).

Časopisi

Dvanajst svetnikov za veto na zakon o arhivskem gradivu. V: *Delo*, 7.2.2011.

Peter Jančič: Državni svet ni ustavil zaprtja arhivov SDV. V: *Delo*, 10.2.2011.

Peter Jančič: Vse kaže na junijski trojni referendum. V: *Delo*, 20.4.2011

Literatura

Alojzij Vrhovec – 80-letnik. V: *Dogovori* (1984), št. 10–11.

Bloch, Marc: *Apologija zgodovine ali zgodovinarjev poklic*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1996.

Cankar, Tadej: *Managing the records of the former secret service in the Republic of Slovenia*. Referat na International scientific conference „Colloquia Jerzy Skowronek dedicata“. Varšava, Poljska, 4–5. oktobra 2012, str. 1–10.

Cerar, Miro: Nekateri (ustavno)pravni vidiki načela nediskriminacije. V: *Enakost in diskriminacija. Sodobni izzivi za pravosodje* (ur. Dean Zagorc). Ljubljana: Mirovni inštitut, inštitut za sodobne družbene in politične študije, 2005, str. 21–54.

Cerar, Miro: Varstvo osebnih podatkov – med informacijsko zasebnostjo posameznika in javnim interesom. V: *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* (ur. Slavica Tovšak). Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2006, str. 17–27.

Dornik Šubelj, Ljuba: Nastanek in razvoj organov za notranje zadeve republike Slovenije v obdobju 1945 do 1963. V: *Arhivi* 16 (1993), št. 1–2, str. 78–81.

Dornik Šubelj, Ljuba: Primerjava različnih praks med slovenskimi in tujimi arhivi. V: *Primeri različ-*

nih praks v slovenskih arhivih (ur. Katja Zupanič). Ptuj: Arhivsko društvo Slovenije, 2011, str. 32–37.

Dornik Šubelj, Ljuba: Ustanovitev in delovanje odseka za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS. V: *Varnost: strokovni bilten RSNZ* (1986), št. 3–4, str. 157–174.

Dornik Šubelj, Ljuba: Varstvo osebnih podatkov pri vpogledu v osebne dosjeje nekdanje SDV. V: *Arhivi* 30 (2007), št. 1, str. 83–87.

Hacker, Jens: *Der Ostblock. Entstehung, Entwicklung und Struktur*. Baden-Baden: Nomos, 1983.

Jedlitschka, Karsten: Arhiv Stasija – preteklost in sedanost. V: *Primeri različnih praks v slovenskih arhivih* (ur. Katja Zupanič). Ptuj: Arhivsko društvo Slovenije, 2011, str. 24–30.

Kopač, Janez: Državna ureditev in upravno-teritorialni razvoj v Sloveniji (1945–1963). V: *Arhivi* 23 (2000), št. 2, str. 83–105.

Kopač, Janez: Državna ureditev in upravno-teritorialni razvoj v Sloveniji (1963–1994). V: *Arhivi* 24 (2001), št. 1, str. 1–20.

Kopač, Janez: Kodeks arhivske poklicne etike. V: *Arhivi* 26 (2003), št. 1, str. 207–211.

Matič, Dragan: Arhivska javna služba med politiko in stroko. V: *Primeri različnih praks v slovenskih arhivih* (ur. Katja Zupanič). Ptuj: Arhivsko društvo Slovenije, 2011, str. 7–18.

Melik, Jelka: Arhivi in državljani. V: *Arhivi in uporabniki. Arhivi in zgodovinske pisne* (ur. Miran Kafol). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2001, str. 51–55.

Strehlow, Hannelore: *Der Gefährliche Weg in die Freiheit. Fluchtversuche aus dem ehemaligen Bezirk Potsdam*. Berlin: Brandenburgische Landeszentrale für politische Bildung, 2004.

The European Network of Official Authorities in Charge of the Secret-Police Files. A Reader on their Legal Foundations, Structures and Activities (ur. Reiner Schiller-Dickhurt – Bert Rosentahl). Berlin: Die Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik, 2009.

Vera-Erjavec, Marija: Kodeks etike. V: *Arhivi* 20 (1997), št. 1, str. 14–16.

Wolfrum, Edgar: *Die Mauer. Geschichte einer Teilung*. München: C. H. Beck, 2009.

Žumer, Vladimir: *Arhiviranje zapisov. Priročnik za ravnanje z dokumentarnim in arhivskim gradivom*. Ljubljana: GV založba, 2001.

Zusammenfassung

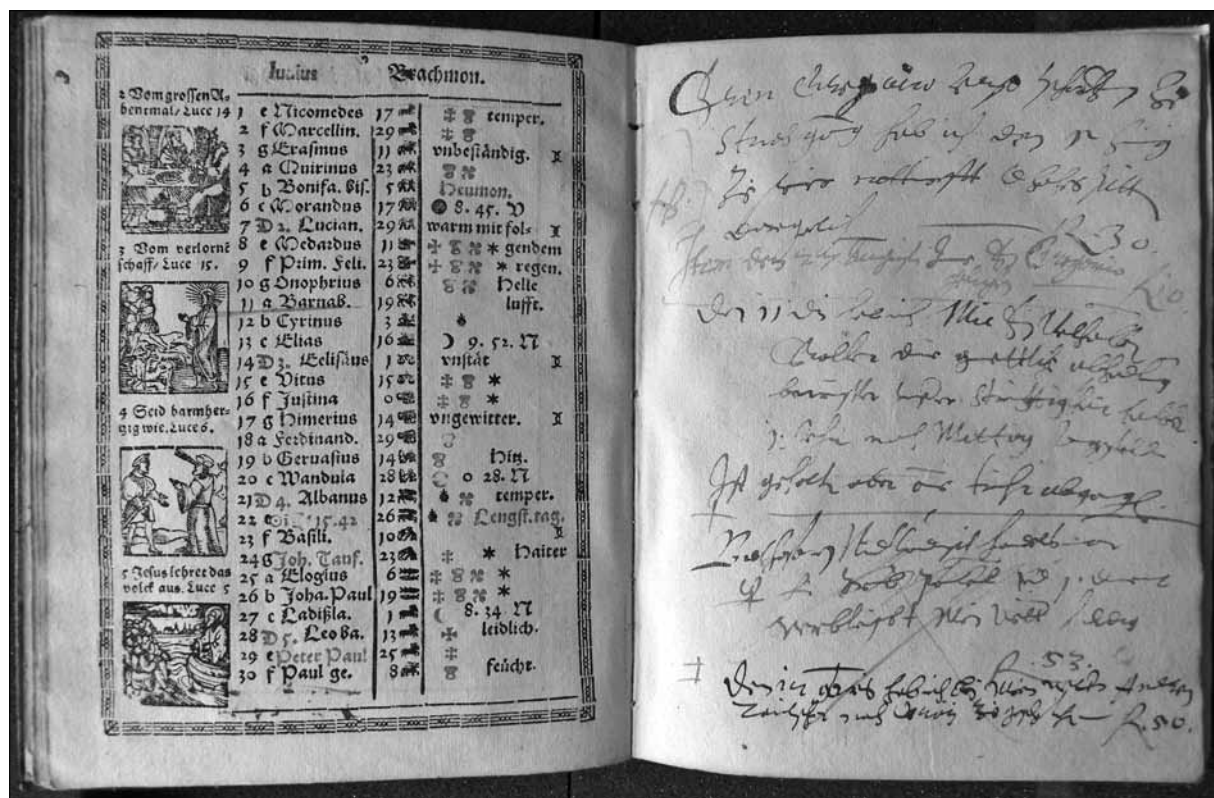
SCHUTZ SENSIBLER PERSÖNLICHER DATEN IN DEM ARCHIVGUT DER EHEMALIGEN GEHEIMPOLIZEI - ZWISCHEN RECHT UND PRAXIS

Dem Archivgut des ehemaligen jugoslawischen Ein-Parteien-Regimes wurde in den letzten Jahren große Aufmerksamkeit geschenkt. Nicht so sehr wegen bahnbrechender neuer historischer Entdeckungen, sondern wegen dem Versuch die Frage zu beantworten, ob die Benutzung des Archivgutes der repressiven Organe des ehemaligen Ein-Parteien-Regimes eingeschränkt werden oder für Forschungszwecke offen sein sollte. Es ist interessant, dass diese Fragen primär nicht von den Archiven beantwortet werden sollten, sondern diese Rolle die Politik und auch die Medien übernahmen.

Es kann nur angenommen werden ob mit der Einrichtung einer speziellen Archiveinrichtung und eines Gesetzes, dass den Zugang zu den Archiven des ehemaligen Ein-Parteien-Regimes regulieren würde, die geschilderten Probleme vermeiden werden könnten. Eine besondere Institution und ein spezielles Gesetz wären bestimmt eine Grundlage für einen angemessenen Schutz des Archivgutes und könnten eine Grundlage für die Forschung schaffen. Allerdings ist es in der jetzigen wirtschaftlichen Situ-

ation, sowie hinsichtlich der relativ geringen Mengen des Archivgutes (im Vergleich zu den Institutionen im Ausland), eher unwahrscheinlich. Es stellt sich auch die Frage ob sich im gegebenen Moment lohnt sich am Ausland ein Vorbild zu nehmen? Beispiele aus dem Ausland sind zwar willkommen, die Einführung von diesen Erfahrungen im slowenischen Raum, aber scheinen eher unwahrscheinlich. Nur zu Anschauungszwecken kann angeführt werden, dass die meisten der spezialisierten ausländischen Archiveinrichtungen verantwortlich für die Archive der ehemaligen repressiven Organe, sehr viel mehr Personal (oft um mehr als das Zehnfache) als das Archiv der Republik Slowenien haben. Dies wiederum wird von speziellen Gegebenheiten abgeleitet, die von Land zu Land unterschiedlich sind.

Die Frage, die sich stellt, ist, was eine optimale Möglichkeit des Schutzes des Archivgutes des ehemaligen jugoslawischen Ein-Parteien-Regimes und der darin enthalten persönlichen Daten wäre. Die bisherige Praxis stieß auf Missbilligung der Mitarbeiter der Archive und der Forschern, weil sie nur einen Kompromiss oder eine Annäherungen an die Rechtsvorschriften darstellte. Deshalb würde eine Änderung der Gesetzgebung im Archivbereich die angespannte Lage beruhigen und auch die Grundlage für eine objektive Bewältigung mit der slowenischen Geschichte ermöglichen.



Vpisi škofa Tavčarja za mesec junij 1587
 (AS 1073, Zbirka rokopisov, 100r, Koledar ljubljanskega škofa Janeza Tavčarja).

Iz prakse za prakso

1.04 Strokovni članek

UDK 930.25(4):343.45

Prejeto: 3. 5. 2013

Od načel Mednarodnega arhivskega sveta o dostopnosti arhivskega gradiva do kritičnih pripomb k predlogu nove evropske uredbe o varstvu osebnih podatkov

MATEVŽ KOŠIR

doc. dr., sekretar

Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

e-pošta: matevz.kosir@gov.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava vprašanje dostopnosti arhivskega gradiva na osnovi leta 2012 sprejetih načel Mednarodnega arhivskega sveta in drugih mednarodnih predpisov. Posebej se dotika tudi polemičnih razprav ob predlogu nove evropske uredbe o varstvu osebnih podatkov. Kot primer dobre prakse pa izpostavlja italijanski kodeks ravnanja z osebnimi podatki v zgodovinskih raziskavah.

KLJUČNE BESEDE: arhivi, arhivsko gradivo, dostopnost, načela, uredba, Mednarodni arhivski svet

ABSTRACT

FROM PRINCIPLES OF ACCESS TO ARCHIVES ADOPTED BY THE INTERNATIONAL COUNCIL ON ARCHIVES TO CRITICAL REMARKS ON THE PROPOSED NEW EU GENERAL DATA PROTECTION REGULATION

This paper discusses the issue of access to archival records based on the principles adopted by the International Council on Archives in 2012 and on other international regulations. Special emphasis is placed on the debate about the proposed new European regulation on personal data protection. The Italian code of conduct in processing of personal data for historical purposes is shown as an example of best practice.

KEY-WORDS: archives, archival records, access, principles, regulations, International Council on Archives

Načela dostopnosti do arhivskega gradiva Mednarodnega arhivskega sveta, ki so bila sprejeta leta 2012, so rezultat večletne razprave mednarodne arhivske skupnosti, ki je sicer v zvezi z vsebino načel dosegla konsenz. Prav tako je bil v letu 2012 dan v javno razpravo predlog nove evropske uredbe o varstvu osebnih podatkov. Predlog je odprl razpravo o ravnanju z osebnimi podatki, a je postala močno polemična, saj je predlog povsem obšel arhivsko stroko. Burne odzive evropskih arhivov, arhivskih društev in drugih deležnikov so spodbudile prizadevanja, da bi bila v uredbi uveljavljena tudi stališča arhivske stroke.

Načela dostopnosti arhivskega gradiva

Eno od vprašanj, ki spremljajo zgodovino arhivov že od njihovega nastanka, je dostopnost arhivskega gradiva. Pravila glede dostopnosti arhivskega gradiva so bila v zgodovini različna, a od druge polovice 20. stoletja je splošno sprejeto načelo, da dostopnost javnega arhivskega gradiva ni več privilegij, ampak pravica.¹ Tako izrecno navaja tudi Priporočilo Sveta Evrope »... dostop do javnega arhivskega gradiva je pravica. V političnem sistemu, ki spoštuje demokratske vrednote, bi morali to pravico imeti vsi uporabniki ne glede na narodnost, položaj ali funkcijo.«² Izjeme pri splošnem pravilu o dostopu do javnega arhivskega gradiva brez omejitev so poleg državne obrambe, zunanje politike in javnega reda še zaščita posameznikov pred objavo informacij o njihovem zasebnem življenju.³ Države iščejo tako pravo pot med transparentnostjo in varovanjem tajnosti ter pravicami posameznikov. Priporočilo sicer vključuje še možnost splošnega roka nedostopnosti, vendar splošnega roka nedostopnosti v Evropski uniji tako rekoč ni več, odkar so se uveljavili predpisi, ki omogočajo prost dostop do informacij javnega značaja. V Sloveniji splošnega roka nedostopnosti ni več od leta 2006. Vprašanja dostopa do arhivov so postala posebno aktualna v državah, v katerih so nastale spremembe družbenega sistema, saj se je tam zanimanje javnosti za arhive zelo povečalo, še posebno zaradi različnih postopkov rehabilitacij žrtev nekdanjega sistema, denacionalizacij ipd. Število tistih, ki so arhive potrebovali za pravne namene, je izjemno naraslo in celo znatno preseгло število vseh drugih uporabnikov.⁴

Na spremembe se je že v devetdesetih letih odzval tudi Mednarodni arhivski svet in tako leta 1997

na konferenci v Edinburgu sprejel »*Oris enotnega evropskega standarda za politiko dostopa do arhivov*«, a je zadeval predvsem javno arhivsko gradivo. O dostopu do arhivov govorita tudi šesta in sedma točka arhivskega kodeksa, sprejetega na XIII. kongresu Mednarodnega arhivskega sveta leta 1996.⁵ V skladu z njima si morajo arhivisti prizadevati za čim večjo dostopnost arhivskega gradiva in omogočati nepristranske usluge vsem uporabnikom, obenem pa morajo spoštovati zaupnost informacij, kot tudi zasebnost posameznikov, vse v okviru zakonodaje. Tudi drugi najpomembnejši dokumenti Mednarodnega arhivskega sveta, kot na primer Splošna deklaracija o arhivih, sprejeta leta 2010 (potrdil jo je UNESCO), je izpostavila pomen dostopnosti arhivov.⁶

Načela dostopnosti arhivskega gradiva je pripravila delovna skupina v okviru komiteja Mednarodnega arhivskega sveta za dobro prakso in standardizacijo. Delovna skupina je začela delovati spomladi leta 2010. Prva verzija načel je bila avgusta 2011 dana v javno razpravo ter poslana več kot 2000 profesionalnim organizacijam in društvom. Po letu dni usklajevanj je delovna skupina oblikovala deset temeljnih načel. Načela so bila potrjena avgusta 2012 na generalni skupščini Mednarodnega arhivskega sveta v okviru arhivskega kongresa v Brisbanu. Načela predstavljajo mednarodni temelj za arhivsko prakso v svetovnem merilu. Pomembna novost je, da načela niso omejena le na javno arhivsko gradivo. Dokument je opremljen z obširnim komentarjem in vsekakor je zaželeno, da bi doživel čimprejšnjo objavo tudi v slovenščini.⁷

Glavna vsebina desetih načel pri dostopu do arhivov Mednarodnega arhivskega sveta:

- 1. prvo in osnovno načelo je, da ima javnost pravico do vpogleda v arhive, ki so jih ustvarili javni organi. Obenem pa naj bo ne glede na to, ali so arhivi javni ali zasebni, arhivsko gradivo dostopno v največji možni meri;
- 2. institucije, ki hranijo arhive, morajo javno objaviti pregledne arhivskega gradiva, iz katerih je viden tudi obstoj morebitnih zaprtih delov arhivskega gradiva – in razkrijejo obstoj omejitev, ki zadevajo dostop do arhivov;
- 3. institucije, ki hranijo arhive, naj sprejmejo aktiven pristop in promovirajo dostop do arhivov;
- 4. institucije morajo poskrbeti, da so morebitne omejitve dostopa do arhivskega gradiva jasne, jasni morata biti njihova časovna omejitve in prav-

¹ Košir: Arhivistika, str. 195 sl.

² Priporočilo Sveta Evrope, str. 298.

³ Prav tam.

⁴ Melik & Jeraj: Arhivi v sodobni družbi, str. 322.

⁵ Kodeks etike, str. 15.

⁶ Košir: Splošna deklaracija.

⁷ Principles of Access to Archives, Adopted by the AGM on August 24, 2012.

- na osnova omejitev. Pri tem je treba spoštovati tako omejitve s področja zasebnosti kot tudi pravice lastnikov zasebnega arhivskega gradiva;
- 5. arhivi morajo biti dostopni za vse uporabnike po enakih načelih. Pri tem morajo spoštovati in omogočiti pravičen ter pravočasen dostop do arhivskega gradiva brez diskriminacije;
 - 6. arhivi oziroma druge institucije, ki hranijo arhivsko gradivo, morajo zagotoviti, da imajo žrtve zločinov na osnovi mednarodnega prava dostop do arhivov in vseh evidenc. Arhivi jim morajo omogočiti, da uveljavljajo svoje človeške pravice in lahko dokumentirajo zločine in nasilje, katerega žrtve so bile, tudi če je to arhivsko gradivo zaprto za (splošno) javnost. Tu se načela pri dostopu do arhivskega gradiva Mednarodnega arhivskega sveta sklicujejo tudi na načela o varovanju človekovih pravic OZN, posebej na načela za zaščito in promocijo človekovih pravic ter ukrepov proti nekaznovanju iz leta 2005. (*The Updated Set of Principles for the Protection and Promotion of Human Rights through Action to Combat Impunity (2005) of the United Nations High Commission on Human Rights*);
 - 7. vsak uporabnik mora imeti pravico do pritožbe, če mu je bil dostop zavrnjen. Vzroki za zavrnitev morajo biti navedeni pisno in jasno. Obenem mora biti jasno navedena tudi možnost za pritožbo in postopek po pritožbi, ki omogoča morebitni dostop kljub prvotni zavrnitvi;
 - 8. institucije, ki hranijo arhivsko gradivo, morajo zagotoviti, da operativne omejitve ne preprečujejo dostop do arhivov;
 - 9. javni arhivi osebam, ki želijo raziskovati v arhivih, ne zaračunavajo uporabe arhivskega gradiva. Če jo zasebni arhivi zaračunavajo, morajo dobro razmisliti o višini plačila, saj pristojbine ne smejo biti ovira za uporabo arhivskega gradiva;
 - 9. arhivisti imajo dostop do vseh zaprtih delov gradiva in lahko izvajajo potrebno arhivsko delo, gradivo hranijo, urejajo in analizirajo, obenem morajo biti natančno seznanjeni z razlogi za omejitve dostopa javnosti.
 - 10. arhivisti sodelujejo v procesu odločanja o dostopu do arhivskega gradiva, sodelujejo pri oblikovanju politik in postopkov dostopa ter opozarjajo na morebitno sproščanje omejitev v okviru obstoječih zakonov, smernic in najboljših praks.

Vprašanje dostopnosti arhivskih dokumentov ni tematika, s katero bi se v zadnjem času ukvarjali le slovenski arhivisti, ampak je problematika, ki je skupna vsem arhivistom in raziskovalcem po svetu. In prav v zadnjem letu je to tudi zelo intenzivna tema

razprav na mednarodni arhivski sceni – tako med arhivi EU kot v okviru Mednarodnega arhivskega sveta. V Evropi je posebno živa razprava povezana z vprašanji o ravnanju z osebniimi podatki, za arhive posebno zanimiva v delu, ki se nanaša na odnos do teh podatkov pri zgodovinskih in drugih raziskavah.

Deljena odgovornost ob primeru italijanskega kodeksa pri obdelavi osebnih podatkov za zgodovinske raziskave kot primer dobre prakse

Živo razpravo o odnosu do osebnih podatkov znotraj arhivske skupnosti je v Evropi spodbudil predlog nove evropske uredbe o varstvu osebnih podatkov, ki je bil javno predstavljen januarja 2012. Predlog uredbe prinaša pomembne spremembe, hkrati pa bo uredba poenotila režim varstva osebnih podatkov v vseh državah članicah EU. Zdaj veljavna direktiva, ki jo morajo članice upoštevati pri pripravi svoje zakonodaje (Direktiva 95/46/ES) o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in prostem pretoku takih podatkov, med drugim določa, da morajo biti osebni podatki zbrani za določene, izrecne in zakonite namene in jih ni dovoljeno naprej obdelovati na način, ki ni združljiv s temi nameni. Nadaljnja obdelava podatkov za zgodovinske, statistične ali znanstvene namene ne šteje za nezdržljivo, če države zagotovijo ustrezno zaščito.⁸ Nekatere države imajo na podlagi direktive in lastne zakonodaje o varstvu osebnih podatkov oblikovan tudi poseben kodeks ravnanja s temi podatki pri zgodovinskih raziskavah.

Zdaj imata le dve državi v Evropi oblikovan kodeks ravnanja pri obdelavi osebnih podatkov v primeru zgodovinskih raziskav, in sicer sta to Velika Britanija in Italija. Posebno zanimiv je italijanski, ki je sestavni del italijanske zakonodaje o varstvu osebnih podatkov in se nanaša tako na arhiviste kot tudi raziskovalce oziroma uporabnike arhivskega gradiva.

Italijanski kodeks ravnanja in poklicne prakse v zvezi z obdelavo osebnih podatkov za zgodovinske namene (objavljen v Uradnem listu Republike Italije aprila 2001: *Codice di deontologia e di buona condotta per i trattamenti di dati personali per scopi storici*, preveden je v angleščino in tudi objavljen: *Code of Conduct and Professional Practices Regarding the Processing of Personal Data For Historical Purposes*; v nadaljevanju Kodeks) je sestavni del italijanske zakonodaje o varstvu osebnih podatkov. Kodeks ima dobro opredeljen cilj: uskladitev predpisov za varstvo osebnih podatkov z arhivskim delom in zgodovinskimi raziskavami. Ključna značilnost Kodeksa

⁸ Križaj: Dostop, str. 74.

je, da določa vodilna načela ne le za delo arhivistov s takimi podatki, ampak tudi za delo zgodovinarjev in vseh, ki pri raziskovalnem delu uporabljajo arhivsko gradivo.

Kodeks je bil oblikovan zato, ker so se ob sprejetju italijanskega zakona o varovanju osebnih podatkov arhivi soočili s številnimi težko rešljivimi vprašanji, kako ravnati z osebnimi podatki. Tem vprašanjem se je zato posvetil Kodeks in se izkazal kot dobra rešitev. Italijanski zakon o varstvu osebnih podatkov je določil pomembno vlogo Kodeksa. V 12. členu zakon o varstvu osebnih podatkov namreč določa, da je obdelava osebnih podatkov dopustna v skladu s Kodeksom.

Sprejetje Kodeksa temelji na 21. in 33. členu ustave Republike Italije, ki sta povsem primerljiva z 39. in 59. členom (39. varstvo osebnih podatkov; 59. svoboda izražanja) ustave Republike Slovenije. Poleg tega temelji Kodeks tudi na ustreznih mednarodnih pravnih virih:

- na 8. in 10. členu Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin iz leta 1950. Italija je ratificirala konvencijo z Zakonom št. 848 iz 4. 8. 1955, Republika Slovenija pa je konvencijo ratificirala z Zakonom o ratifikaciji Konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, spremenjene s protokoli št. 3, 5 in 8 ter dopolnjene s protokolom št. 2, ter njenih protokolov št. 1, 4, 6, 7, 9, 10 in 11 (MKVCP) Ur. l. RS-MP, št. 7/1994. 8. člen konvencije se nanaša na pravico do spoštovanja zasebnega in družinskega življenja, 10. člen pa na svobodo govora. Evropska konvencija ima izhodišče v Splošni deklaraciji o človekovih pravicah, ki jo je razglasila generalna skupščina Združenih narodov 10. decembra 1948;
- na Priporočilo Sveta Evrope glede dostopa do arhivskega gradiva (Council of Europe Recommendation No. R (2000) 13 of 13 July 2000);
- na Listini Evropske unije o temeljnih pravicah iz leta 2007. Listina Evropske unije o temeljnih pravicah enotno ureja vse na ravni Unije veljavne temeljne pravice: politične, državljanske, gospodarske, socialne in kulturne. Nanaša se tako rekoč na vsa področja življenja. Na Listino o temeljnih pravicah se sklicuje Lizbonska pogodba v 6. členu Pogodbe o Evropski uniji. »Unija priznava pravice, svoboščine in načela iz Listine o temeljnih pravicah Evropske unije z dne 7. decembra 2000, prilagojene 12. decembra 2007 v Strasbourgu, ki ima enako pravno veljavnost kot pogodbi.« Kodeks se sklicuje na člene št. 1, 7, 8, 11 in 13 (členi govorijo: 1. člen o človekovem dostojanstvu, 7. člen o spoštovanju zasebnega in

družinskega življenja, 8. člen o zaščiti osebnih podatkov, 11. člen o svobodi izražanja in informiranja, 13. člen o svobodi umetnosti in znanosti);

- na Arhivskem etičnem kodeksu (International Code of Ethics for Archivists), sprejetem leta 1996 na kongresu Mednarodnega arhivskega sveta v Pekingu;
- na smernicah Mednarodnega arhivskega sveta glede predpisov o zgodovinskih in »tekočih« arhivih (The Guidelines for a Law on Historical and Current Archives), ki jih je Mednarodni arhivski svet predstavil leta 1996 na konferenci v Ottawi.

Kodeks temelji na treh načelih:⁹

1. spoštovanju osebnega dostojanstva oseb, na katere se nanašajo osebni podatki;
2. razlikovanju med obveznostmi in odgovornostmi arhivistov na eni strani in odgovornostjo ter obveznostmi raziskovalcev in drugih uporabnikov na drugi;
3. na razlikovanju med »sporočanjem« (communication) in »širjenjem« (dissemination) osebnih podatkov. Kodeks opredeljuje »sporočanje« kot dostop do dokumentov oziroma razkritje osebnih podatkov ene ali več oseb drugi identificirani osebi, na primer v čitalnici. »Širjenje« pa opredeljuje kot razkritje osebnih podatkov v vsakršni obliki (...) več neznanim osebam (npr. javna objava podatka v knjigi ali na spletu). Z drugimi besedami, sporočanje je tisto, kar se dogaja v arhivski čitalnici, širjenje pa vsakršno objavljanje.

Kodeks natančno opredeljuje dolžnosti arhivistov in tudi uporabnikov. Kar zadeva arhiviste, Kodeks vsebuje številne določbe, ki zvenijo znano, saj povzema določbe Arhivskega etičnega kodeksa Mednarodnega arhivskega sveta in priporočila o dostopu do arhivskega gradiva sveta Evrope. Med drugim določa tudi, da so arhivisti dolžni pri obdelavi dokumentov, ki vsebujejo osebne podatke, sprejeti ustrezne ukrepe, da sta zagotovljeni spoštovanje in varovanje pravic, temeljnih svoboščin in dostojanstva oseb, na katere se podatki nanašajo. Tako rekoč identično določbo pa najdemo, če pogledamo dolžnosti raziskovalcev, ki raziskujejo arhivsko gradivo. Tudi raziskovalci so dolžni varovati osebne podatke in pravice ter dostojanstvo oseb, na katere se ti podatki nanašajo. Eden od temeljev Kodeksa je, da zavezuje tako arhiviste kot raziskovalce, da ravnajo v skladu s tako moralno zavezo.

⁹ Povzeto po: Barrera: The Italian Code.

Kodeks tudi podrobno navaja dolžnosti arhivistov. Ti morajo ščititi tudi »celovitost arhivskega gradiva in pristnost dokumentov« (člen 4.1.b). Od arhivistov obenem zahteva, da »je zagotovljen čim širši dostop do arhivskega gradiva« (člen 5.2), in hkrati, da sprejmejo »vse potrebne ukrepe, da so preprečeni uničenje, širjenje ali nepooblaščen dostop do dokumentov« (člen 4.1.d).

Sedmi člen Kodeksa obravnava sporno vprašanje pravice do popravka osebnih podatkov (osnova za to pravico je v predpisih, ki se nanašajo na varovanje osebnih podatkov). Kodeks daje jasen odgovor na takšne uganke: arhivisti omogočajo, da ima tisti, na katerega se podatki nanašajo, pravico, da se njegovi osebni podatki dopolnijo, vendar le na način, ki omogoča, da prvotna oblika ostane povsem nedotaknjena in ločena od vsakršnih dopolnitev. (člen 7.1) Arhivisti morajo sprejeti kakršno koli pisno izjavo ali dodatne dokumente od tistih oseb, na katere se podatki nanašajo, da jih posodobijo ali popravijo. Vendar morajo biti ti dodatni dokumenti shranjeni ločeno od izvornih dokumentov, da je tako ohranjena celovitost originalnih dokumentov.

Jasno so opredeljene tudi dolžnosti raziskovalcev. Ključna značilnost Kodeksa je, da določa pravila ravnanja ne le za arhiviste, ampak tudi za raziskovalce. Na prvem mestu Kodeks navaja, da imajo raziskovalci moralno obveznost, da spoštujejo dostojanstvo ljudi, o katerih pišejo (člen 9.1). Besedilo Kodeksa je sicer kompleksno, vendar je njegova vsebina na koncu zelo jasna in preprosta, in sicer v temeljni določbi: da uporabniki odgovarjajo za ustrezno uporabo dokumentov (člen 9.2).¹⁰ Z določitvijo odgovornosti raziskovalcev za pošteno uporabo dokumentov in informacij nalaga Kodeks odgovornost za ustrezno varovanje podatkov tudi na ramena raziskovalcev in obenem omogoča arhivistom ter arhivom veliko liberalnejšo politiko pri odobranju dostopa do arhivskega gradiva.

Pred navedenim zakonom in Kodeksom je bila v Italiji odgovornost za pošteno uporabo osebnih

podatkov, shranjenih v arhivih, le na ramenih arhivistov. Raziskovalci so takrat odgovarjali le, če so namenoma objavili napačne podatke o nekom ali so koga namenoma obrekovali. Sedaj pa imajo na osnovi navedenih pravnih predpisov raziskovalci dostop do podatkov, ki pa jih ni mogoče objaviti. Dejstvo, da arhivisti dopustijo, da si raziskovalci ogledajo nekatere dokumente, ne pomeni, da lahko s temi informacijami in dokumenti počnejo, kar hočejo. Odgovornost raziskovalca je, da uporablja osebne podatke tako, da ne krši pravice tistih, na katere se podatki nanašajo.

Kodeks v členu 11 sega v bistvo problema: kako uskladiti pravico do izvajanja znanstvene raziskave in svobode izražanja na eni strani z varovanjem zasebnosti na drugi strani. Člen navaja, da način, na katerega raziskovalci interpretirajo dokument, sodi na področje svobode govora, kot je določeno v ustavi, vendar brez poseganja v pravice do zasebnosti in dostojanstva. Člen zelo dobro uravnoveša dilemo, ki na eni strani tehta varstvo osebnih podatkov, na drugi pa javni interes. Kodeks se v tem členu sklicuje na italijansko ustavo in poudarja, da je zasebnost pomembna, vendar je obenem pomembna tudi svoboda govora, saj sta obe zaščiteni z ustavo. V drugem odstavku člena daje raziskovalcem ključno vodilo, da lahko razkrijejo osebne podatke, le če so ti pomembni in potrebni za raziskavo in ne vplivajo na dostojanstvo posameznikov in zasebnost. Vendar pa to določilo zavezuje uporabnika in ne več arhivista, tako da je prav zaradi določil navedenega kodeksa rešen dileme, ali omogočiti dostop. Načeli ustreznosti (relevantnosti) in nujnosti sta temelja Kodeksa. Tako navaja Giulia Barrera iz italijanske arhivske direkcije, da imajo zgodovinarji, ki preučujejo občutljiva socialna vprašanja, dostop do dokumentov, vendar pa v svojih raziskavah ne uporabljajo imen, saj večinoma imena niso potrebna. Poseben problem pa so javne osebe. Pri javnih osebnostih daje Kodeks posebne napotke: zasebnost javne osebnosti ali osebe, ki opravlja javne funkcije, je treba spoštovati, če so podatki nepomembni za njihovo vlogo v javnem življenju.

In kaj se zgodi ob kršitvi pravil? Na eni strani so predvidene kazenske sankcije, ki jih predvideva zakon o varstvu osebnih podatkov. Kodeks ravnanja pa predvideva še vrsto drugih sankcij, kot so na primer začasna prepoved vstopa v arhivsko čitalnico, prepoved dostopa do tovrstnih informacij ipd. Kodeks daje osnovo tudi strokovnim združenjem, da lahko sankcionirajo svoje člane, ki kršijo Kodeks. Kot pa poudarja Giulia Barrera na osnovi izkušenj italijanskih arhivskih kolegov, so kršitve redke. Kodeks je v veljavi dvanajst let (od leta 2001) in je nastal kot

¹⁰ Code of Conduct and Professional Practices. Article 9. General Rules of Conduct: 9.1.) In accessing sources and exercising freedom of expression as well as in performing studies or research activities, users shall take such measures as are appropriate pursuant to laws and regulations in order to ensure respect for data subjects' rights, fundamental freedoms and dignity whenever they process personal data. 9.2.) Pursuant to the provisions laid down in paragraph 1 above, users shall use documents under their own responsibility in compliance both with the purposes sought - which must be specified in the relevant research project - and with the principles laid down in Section 7 of legislative decree no. 281 of 30.07. 99, stipulating that the data must be relevant and necessary.

rezultat sodelovanja med organom, pristojnim za varstvo osebnih podatkov, zgodovinarji in arhivisti. Kodeks uživa široko soglasje tako med arhivisti kot uporabniki, to pa je tudi pomemben dejavnik pri upoštevanju predpisa v praksi.

Kodeks ni namenjen le javnim arhivom, saj že v definicijah poudarja, da je izraz »arhivist« uporabljn za vsako fizično ali pravno osebo, organ ali združenje, ki je odgovoren za nadzor, pridobivanje, obdelavo, ohranjanje, varovanje in upravljanje zgodovinskih, tekočih in deponiranih arhivov javne uprave in zasebnih arhivov, za katere je bilo razglašeno, da imajo zgodovinski pomen, pa tudi zasebnega arhivskega gradiva, ki ni bilo razglašeno, če je imetnik tega gradiva obvestil pristojni državni urad, da bo upošteval navedeni Kodeks.

Kodeks definira tudi raziskovalca zelo na široko: raziskovalec je vsaka oseba, ki dostopa do arhivskega gradiva in tudi osebnih podatkov, ki jih gradivo vsebuje, zaradi zgodovinskih raziskav. Raziskovalec je lahko tudi novinar ali publicist, ki opravlja zgodovinsko raziskavo za novinarske in občasne publicistične namene, eseje ali druga intelektualna dela.

Italijanski Kodeks, ki je eden redkih take vrste v Evropski uniji, je primer dobre prakse in bo tudi eden od virov pri oblikovanju tovrstnega kodeksa ravnanja z osebnimi podatki v arhivih, ki je od pomladi leta 2012 v pripravi na ravni EU. Zdaj je v razpravi znotraj evropske arhivske skupine in skupine direktorjev državnih arhivov EU drugi osnutek evropskega kodeksa.¹¹ Glavni pravni viri pri pripravi so bili podobni kot pri italijanskem Kodeksu:

- Listina Evropske Unije o temeljnih pravicah iz leta 2007 (8. člen, ki govori o zaščiti osebnih podatkov, in 13. člen, ki govori o svobodi izražanja in obveščanja ter svobodi znanosti in umetnosti, tudi svobodi raziskovanja);
- Splošna deklaracija o arhivih iz leta 2010, posebno uvod: Arhivi dokumentirajo odločitve, aktivnosti in spomine. So izjemna in nenadomestljiva dediščina, ki se prenaša iz ene generacije v drugo. Arhivsko gradivo je verodostojen vir informacij, ki podpira odgovorno in transparentno poslovanje uprave. Arhivi igrajo poglobljeno vlogo pri razvoju družb, saj varujejo individualni in skupinski spomin in pripomorejo k temu spominu. Prost dostop do arhivskega gradiva bogati naše znanje o človeški družbi, spodbuja demokracijo, ščiti pravice državljanov in izboljšuje kakovost življenja;
- Načela dostopnosti arhivskega gradiva Mednarodnega arhivskega sveta iz leta 2012, posebno

preambula. Pravi: Arhivi se ohranjajo za uporabo sedanjim in prihodnjim generacijam. Dostop povezuje arhive z javnostjo. Uporabnikom arhivi zagotavljajo informacije o instituciji in njenem arhivskem gradivu ... Arhivisti podpirajo kulturo odprtosti, vendar sprejemajo omejitve, kot jih zahtevajo zakoni, etika ali določila izročiteljev;

- še posebno prvo načelo, ki pravi: Dostop do državnih arhivov je bistvenega pomena za informirano družbo. Demokracija, odgovornost, dobro upravljanje in državljanska angažiranost zahtevajo pravno jamstvo in dostop do arhivov javnih organov, tako nacionalnih, samoupravnih kot lokalnih skupnosti in drugih organizacij ter pravnih ali fizičnih oseb, ki opravljajo javne funkcije ali delujejo z javnimi sredstvi. Arhivsko gradivo javnih organov mora biti odprto za javnost, razen če spada med posebne izjeme, ki jih predpisuje zakonodaja.

Osnutek evropskega kodeksa je namenjen uravnoteženju varovanja osebnih podatkov na eni strani (se pravi osebnih podatkov, ki se nanašajo na še živeče posameznike), ki jih upravljajo arhivi, in na drugi strani s pravico do obveščanja in svobodo raziskovanja. Obenem želi zagotoviti arhivom, da bodo lahko najbolje izpolnili svoje poslanstvo, to pa je varovanje in ohranjanje edinstvene in nenadomestljive dediščine.

Dokument sicer verjetno ne bo zadeval podrobnosti glede odgovornosti raziskovalcev, vsekakor pa bo postavil meje, do kam seže odgovornost arhivistov pri omogočanju dostopa do arhivskega gradiva. Glede na razprave pa se kaže, da evropski uradniki niso naklonjeni oblikovanju posebnega kodeksa in bi raje le nekoliko popravili nekatere člene predloga evropske uredbe o varovanju osebnih podatkov.

Kritični odziv arhivske skupnosti na predlog nove uredbe o varstvu osebnih podatkov

Januarja 2012 sta evropski parlament in svet objavila predlog uredbe o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in prostem pretoku takih podatkov (Splošna uredba o varstvu podatkov). Nova uredba naj bi nadomestila sedaj veljavno direktivo (Direktiva 95/46/ES). Uredba bi pomenila, da jo bodo morale države članice EU izvajati neposredno. Veljati bo začela takoj po sprejetju, bo obvezujoča za celotno EU in bo prevladala nad nacionalno zakonodajo. Predlog teži k višji ravni varstva osebnih podatkov, saj uvaja nove pravice posameznikov – kot je pravica do pozabe (na internetu) itd. Predlog evropske uredbe o varstvu osebnih podatkov je povsem spregledal arhivsko stroko. Že aprila 2012

¹¹ Code of Conduct for Archives Services Under article 38 of the Draft Data Protection Regulation.

je Nacionalni arhiv Velike Britanije pripravil dokument¹², ki je analiziral predlog in izrazil skrb zaradi predloga uredbe, saj predlog ne vsebuje »varovalk«, ki zadevajo arhivsko gradivo in jih vsebuje trenutno veljavna Direktiva iz leta 1995. Posebno problematično je uničevanje zbirk osebnih podatkov po poteku namena nastanka zbirke, ki ga predvideva predlog uredbe. Nova uredba bi omogočila tudi popravke osebnih podatkov v različnih evidencah. Obenem bi organi, ki opravljajo zgodovinske, statistične ali znanstvene raziskave, lahko osebne podatke objavili ali kako drugače javno razkrili, le če bi posameznik, na katerega se nanašajo osebni podatki, privolil. Odzivi proti predlogu uredbe so prišli tako iz arhivskih združenj, arhivov kot Mednarodnega arhivskega sveta itd. Splošna pripomba je, da je potrebno novo uredbu, ki izpostavlja le varstvo osebnih podatkov in zagovarja uničevanje, uravnotežiti z varstvom arhivskega gradiva – to je legitimni javni interes – saj hranjenje osebnih podatkov zagotavlja družbeni, pa tudi individualni spomin ter državljanom varstvo njihovih pravic. Prav tako je bilo opozorjeno, da mora pravica posameznikov do popravka njihovih osebnih podatkov pustiti izvirnik nedotaknjen.

V Nikoziji je bila oktobra 2012 oblikovana arhivska delovna skupina za pripravo osnutka evropskega kodeksa ravnanja z osebnimi podatki v primeru zgodovinskih raziskav v skladu z 38. členom predloga uredbe. Ta člen zadeva izvedbene akte. Evropski kodeks se nanaša na ravnanje s podatki v arhivskem gradivu in bi lahko začel veljati šele po sprejetju uredbe. Uredba pa bi morala dodeliti večjo vlogo kodeksu, da bi tako dobili bolj prilagodljive določbe v zvezi z obdelavo osebnih podatkov za zgodovinske namene. Tudi termin zgodovinske raziskave ni opredeljen v predlogu uredbe. Potrebna je definicija, ki bo jasno zajela arhivske dejavnosti.

V zvezi s predlogom uredbe je najodločneje protestiralo društvo francoskih arhivistov z javno peticijo, namenjeno evropskemu parlamentu. Peticijo je podprl tudi Mednarodni arhivski svet, in sicer sekcijska, ki združuje arhivska strokovna združenja (ICA / SPA) z resolucijo, sprejeto na srečanju v Amsterdamu 29. aprila 2013. Sekcija društvenih arhivov Mednarodnega arhivskega sveta tako opozarja predvsem na posledico, ki jo bo imela uredba zaradi uničevanja zbirk osebnih podatkov. V resoluciji se sklicuje na Splošno deklaracijo o arhivih iz leta 2010, ki izpostavlja velik pomen arhivov. Peticija društva francoskih arhivistov je dobila podporo večine arhivskih društev članic EU tudi Arhivskega društva Slovenije.

Državni arhivi EU so skupaj predlagali evropski

komisiji, da bi 83. členu predloga evropske uredbe o varstvu osebnih podatkov dodali amandma, ki bo zadeval arhive. Člen 83 govori namreč o obdelavi podatkov za zgodovinske, statistične in znanstvenoraziskovalne namene in je v sedanji obliki brez dvoma preveč restriktiven:

»Člen 83¹³

Obdelava v zgodovinske, statistične in znanstvenoraziskovalne namene

1. V mejah te uredbe se lahko osebni podatki obdelujejo v zgodovinske, statistične ali znanstvenoraziskovalne namene samo, če:

(a) teh namenov ni mogoče kako drugače uresničiti z obdelavo podatkov, ki ne omogoča ali več ne omogoča identifikacije posameznika, na katerega se nanašajo osebni podatki;

(b) se podatki, ki omogočajo povezavo informacij z določenim ali določljivim posameznikom, na katerega se nanašajo osebni podatki, hranijo ločeno od drugih informacij, če se ti nameni lahko uresničijo na tak način.

2. Organi, ki opravljajo zgodovinske, statistične ali znanstvene raziskave, lahko osebne podatke objavijo ali kako drugače javno razkrijejo samo, če je:

(a) posameznik, na katerega se nanašajo osebni podatki, dal privolitev v skladu s pogoji iz člena 7;

(b) objava osebnih podatkov potrebna zaradi predstavitve rezultatov raziskave ali olajšanja raziskave, če interesi ali temeljne pravice ali svoboščine posameznika, na katerega se nanašajo osebni podatki, ne prevladajo nad temi interesi; ali

(c) posameznik podatke objavil.

...«

Evropska sekcija Mednarodnega arhivskega sveta (EURBICA) pa je v dogovoru z evropsko arhivsko skupino (EAG) in direktorji državnih arhivov EU (EBNA) poslala pismo evropski komisiji, v katerem opozarja na nesprijemljivost predloga uredbe. Predlagala je amandma k členu št. 83 in pripravo predloga evropskega kodeksa po vzoru že obstoječih italijanskega in angleškega. V pismu predsednika EURBICE evropski komisiji sta predvsem dva poudarka, potreba po ohranitvi kredibilnih arhivov in zagotavljanju integritete in avtentičnosti arhivskih fondov in zbirk. Posledica pisma je bil (24. 4. 2013) sestanek predstavnikov evropskih državnih arhivov in evropske sekcije Mednarodnega arhivskega sveta s

¹² UK non-paper, 17. april 2012.

¹³ Predlog uredbe evropskega parlamenta in sveta o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov.

predstavniki stalnega predstavništva Irske v EU kot zdaj predsedujoče EU ter vodjem delovne skupine za izmenjavo podatkov in varstvo osebnih podatkov (DAPIX). Irski predstavniki so obljubili, da bo predlog uredbe posodobljen pred koncem maja 2013, bili pa so zadržani do oblikovanja posebnega evropskega kodeksa o ravnanju z osebnimi podatki pri zgodovinskih raziskavah.

Najostrejša in najbolj jasna je peticija francoskega arhivskega društva, naslovljena na evropski parlament, ki povzema bistvo problema z novim predlogom uredbe.¹⁴ Francoski arhivisti poudarjajo, da Evropa ne sme prepovedati hrambe podatkov, ampak nasprotno, le zagotoviti zaščito in nadzorovan dostop. To mora zagotoviti državljanom tudi z zagotavljanjem tehničnih, finančnih in človeških virov, vključno z usposobljenimi strokovnjaki, ki bodo lahko skrbeli za pravilno upravljanje podatkov. Opozarjajo, da evropska komisija in evropski parlament hitita z radikalno rešitvijo, ki bo prisilila javne in zasebne organizacije uničiti ali anonimizirati podatke, takoj ko se bo iztekel namen, za katerega so bile zbirke ustvarjene. Francoski arhivisti se sprašujejo, kaj bi pomenilo to v praksi, ko bi šole ali univerze uničile svoje zbirke osebnih podatkov, ko bi bili ti izbrisani iz matičnih in zemljiških knjig, ko bi bile zbrisane evidence o zaposlitvi in bi bili za svoje osebne podatke edini odgovorni posamezniki. To bi za Evropo pomenilo kolektivno amnezijo. Francoski arhivisti so opozorili, da so zbiranje in ohranjanje osebnih podatkov ter zagotavljanje dostopa do informacij ob hkratni zaščiti zasebnosti privilegij demokracij. Evropa ne sme prepovedati hrambe podatkov, ampak nasprotno, zagotoviti zaščito in nadzorovan dostop do njih. To je evropska skupnost dolžna zagotoviti svojim državljanom. Peticija zahteva podaljšanje roka za sprejem uredbe, da bi se tako omogočila poglobljena razprava.

In kot so poudarili predstavniki Francije v najnovejšem (19.4.2013) predlogu amandmaja k predlogu uredbe (uvodni 125a člen): pravica do varovanja osebnih podatkov mora upoštevati pravico poznati svojo zgodovino. Uredba potrebuje uskladitev varovanja osebnih podatkov z vlogo arhivov, kot varuhov kolektivnega in individualnega spomina.

Viri in literatura

Viri

Barrera, Giulia: The Italian Code of Conduct

and Professional Practices Regarding the Processing of Personal Data for Historical Purposes (Directorate General of Archives, Italy). EBNA - EAG meeting, Nicosia, October 12, 2012 (delovno gradivo).

Code of Conduct and Professional Practices Regarding the Processing of Personal Data For Historical Purposes - Codice di deontologia e di buona condotta per i trattamenti di dati personali per scopi storici. (Published in the Official Journal no. 80 of April 5, 2001).

Code of Conduct for Archives Services Under article 38 of the Draft Data Protection Regulation (Draft 2.0. 23/3/2013).

Predlog UREDBA EVROPSKEGA PARLAMENTA IN SVETA o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov (Splošna uredba o varstvu podatkov) (Besedilo velja za EGP) {SEC(2012) 72 final} {SEC(2012) 73 final} Bruselj, 25.1.2012 COM(2012) 11 final, 2012/0011 (COD).

Principles of Access to Archives. International Council on Archives Committee on Best Practices and Standards Working Group on Access, Adopted by the AGM on August 24, 2012.

UK non-paper on data protection and archives. Data protection and archives: briefing for European archivists on issues of potential concern. The National Archives UK, 17 April 2012.

Internet

https://www.change.org/organizations/association_des_archivistes_français

Literatura

Jeraj, Mateja: Arhivi in njihova vloga v sodobni družbi. V: *Arhivi* 31 (2008), št. 1 str. 9–19.

Kodeks etike. V: *Arhivi* XX (1997), št. 1–2, str. 14–16.

Košir, Matevž: Arhivistika: pot do samostojne znanstvene discipline. V: *Arhivi* 25 (2002), št. 1, str. 295–301.

Košir, Matevž: Splošna deklaracija o arhivih in sodobna arhivska paradigma. V: *Arhivi* 33 (2010), št. 2 (2010), str. 309–318.

Križaj, Marjana: Dostop do javnega arhivskega gradiva v nekaterih državah Evropske unije. V: *Arhivi* 30 (2007), št. 1, str. 71–82.

Melik, Jelka & Jeraj, Mateja: Arhivi v današnji družbi. V: *Atlanti* 21 (2011), str. 319–327.

Priporočilo Sveta Evrope glede dostopa do arhivskega gradiva iz leta 2000. V: *Arhivi* 26 (2002), št. 2, str. 297–298.

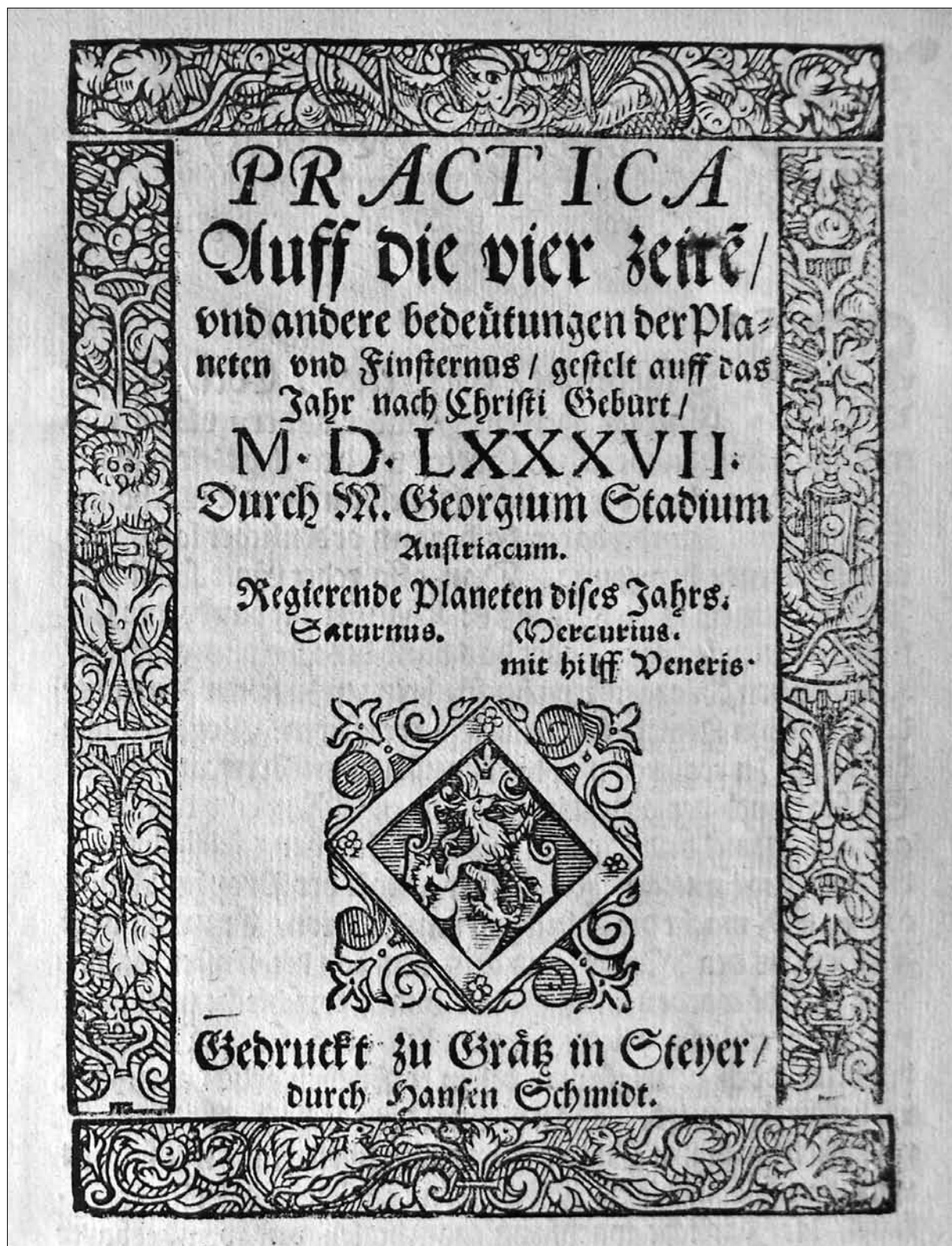
¹⁴ https://www.change.org/organizations/association_des_archivistes_français

Zusammenfassung

**VON DEN GRUNDSÄTZEN DES
INTERNATIONALEN ARCHIVRATS
ÜBER DIE ZUGÄNGLICHKEIT DES
ARCHIVMATERIALS ZU KRITISCHEN
ANMERKUNGEN ZUM
ENTWURF EINER NEUEN
EU-DATENSCHUTZVERORDNUNG**

Der Beitrag behandelt die Frage der Zugänglichkeit von Archivmaterial. Als Ausgangspunkt wird dabei der allgemein anerkannte Grundsatz genommen, dass die Zugänglichkeit öffentlichen Archiv-

materials kein Privileg mehr, sondern ein Recht darstellt. Es werden die Grundsätze der Zugänglichkeit der Archive präsentiert, die vom Internationalen Archivrat auf dem Kongress in Brisbane im Jahr 2012 beschlossen wurden. Der Schwerpunkt des Beitrags liegt dabei in der Suche von Lösungen zwischen Transparenz und Schutz der Privatsphäre des Einzelnen. Der Verfasser äußert sich kritisch zu dem Entwurf einer neuen EU-Datenschutzverordnung, da der Vorschlag die Fachwelt der Archivbediensteten umging. Als Beispiel einer ausgeglichenen Lösung wird der italienische Kodex des Umgangs mit Personalien im Fall der historischen Forschungen aus dem Jahr 2001 präsentiert.



*Practica, priloga koledarja za leto 1587
 (AS 1073, Zbirka rokopisov, 100r, Koledar ljubljanskega škofa Janeza Tavčarja).*

Iz arhivskih fondov in zbirk

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 351.755.2:27-774(497.4)"15/17"
316.343-058.12(497.4)"15/17"

Prejeto: 2. 2. 2013

Plemstvo v cerkvenih matičnih knjigah zgodnjega novega veka – raziskovalni problemi in izzivi

BORIS GOLEC

izr. prof. dr., znanstveni svetnik

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Prispevek se ukvarja z vprašanjem, zakaj številni krsti, poroke in pokopi plemiških oseb v obdobju med 16. in 18. stoletjem niso bili vpisani v cerkvene matične knjige. Manjkajoči vpisi povzročajo raziskovalcem vrsto problemov in vodijo tudi do napačnih sklepanj. Za obravnavani pojav je na podlagi indikativnih primerov mogoče ugotoviti več razlogov. Poglavitni vzrok je bil posebni položaj plemstva, saj je imelo marsikje pravico do krščenja otrok, sklepanja zakonskih zvez in pokopavanja zunaj temu namenjenih objektov, na svojih gradovih. Stopnja zavesti o tem, da je dokumentiranje krstov, porok in pokopov v matičnih knjigah potrebno, je bila pri plemstvu različna. Podoben problem predstavljajo nedokumentirani pokopi redovnikov in laikov v samostanskih cerkvah.

KLJUČNE BESEDE: cerkvene matične knjige, plemstvo, Valvasor, krsti, poroke, pokopi, gradovi, grajske kapele in grobnice

ABSTRACT

THE NOBILITY IN EARLY MODERN CHURCH RECORDS OF BIRTHS, MARRIAGES AND DEATHS – RESEARCH ISSUES AND CHALLENGES

The article deals with the question of why numerous baptisms, marriages and burials of nobles between the 16th and the 18th centuries were not entered into church baptismal, marriage and death registers. The missing entries are a significant obstacle for research and can often lead researchers to draw wrong conclusions. Providing indicative examples, the author reveals several reasons for the omitted entries. Omissions were mainly due to the status enjoyed by noblemen in that they were often allowed to baptize their children, enter into marriages and bury their dead within the walls of their castles, i.e. outside the church premises intended for such purposes. The nobles had different levels of awareness about the need to document their baptisms, marriages and burials into church records. Unrecorded burials of the religious and laymen in monastic churches represent a similar issue.

KEY-WORDS: church registers for birth, marriage and death, nobility, Valvasor, baptisms, marriages, burials, castles, castle chapels and vaults

Prispevek želi opozoriti na nekatere probleme in izzive, s katerimi se srečujejo raziskovalci, ki se ukvarjajo s plemiško genealogijo, pa tudi z različnimi temami, tako ali drugače povezanimi s plemstvom. Osrednje vprašanje obravnava je, zakaj v zgodnejših obdobjih, zlasti v 17. stoletju, a še vse tja do druge polovice 18. stoletja, v cerkvenih matičnih knjigah zaman iščemo krst, poroko ali pokop prenekatero plemiške osebe. Neredko vsi indici kažejo, v kateri župniji je bil opravljen obred, včasih obstaja celo neposreden zapis o njem, pričakovane potrditve pa vendarle ni mogoče dobiti v ustrezni matični knjigi kot primarnem viru tovrstnih podatkov.

Spoznanja o problemu kot takem in razlogih zanj temeljijo v največji meri na mojih raziskavah zadnjih let o širšem sorodstvu polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693). S tem povezano sistematično pregledovanje cerkvenih matic mi je odpiralo vpogled v navzočnost plemstva v matičnih knjigah nasploh, navrglo kar nekaj vprašanj in ponudilo tudi več odgovorov. Nekatere v nasprotju s pričakovanji, da je prepričljiv odgovor sploh mogoč, spet druge samo kot hipotezo ali tezo. Z opozarjanjem na probleme in izzive želim na podlagi lastnih izkušenj prispevati k metodologiji raziskav in problematiziranju izpovedne vrednosti matičnih knjig kot zgodovinskega vira, s tem pa olajšati delo drugim in morebiti spodbuditi celo širši diskurz, ki bi privedel k še trdnejšim sklepom ali ovrgel tukaj predstavljene.

Preden so cerkvene matice leta 1784 postale javna evidenca, vodena pod nadzorom države in za njene potrebe,¹ se je večkrat dogajalo, da so v posamezni župniji vpisovali matične primere nevestno. Najdemo tudi vrzeli, ki trajajo po več mesecev, let in celo desetletij, vendar gre pri tem za poseben problem, ki z našo problematiko nima veliko skupnega. Razumljivo je, da marsikateri vpis krsta, poroke in pokopa manjka zaradi človeškega dejavnika, predvsem zaradi malomarnosti, kot se dogaja še danes.² Toda pričakovali bi, da je bil delež nevpisanih plemiških oseb v primerjavi z deležem drugih zanemarljiv in da so takšni primeri celo prej izjema med izjemami kakor pravilo. A izkazalo se je, da se je ponekod dogajalo ravno nasprotno.

Omejili se bomo na obdobje pred mejno letnico 1784 in vzeli za izhodišče dve generaciji rodbine Valvasor v 17. stoletju. Gre za stoletje, v katerem so pri skoraj vseh župnijah na Slovenskem uvedli vodenje matičnih knjig, najprej in predvsem krstnih, v manj-

ši meri poročnih in mrliških.³ Čeprav je dobro znano, kje so Valvasorji imeli posest in kje so živeli, pa je njihova navzočnost v cerkvenih maticah zelo dolgo zgolj sporadična, neprimerno bolj dokumentirana v mestnih kakor v podeželskih župnijah. Valvasorjeva rodbina, natančneje rodbinska veja polihistorjevega očeta Jerneja (ok. 1596–1651), se kot primer ponuja pravzaprav sama po sebi, saj imamo zanj v *Slavi vojvodine Kranjske* verodostojen pregled domala vseh na Kranjskem živečih družinskih članov, ki so prišli na svet do izida knjige (1689), vključno z navedbami, kdo je bil tedaj še živ in kdo že pokojni. Njihova imena, za polihistorjeve otroke pa tudi rojstne in smrtne datume, ponuja rodovno deblo v IX. knjigi *Slave*. Tako popoln sočasni vir bomo le stežka našli za katero drugo na Slovenskem živečo plemiško rodbino. Rodovnik je namreč natančen do te mere, da navaja celo Jernejeva takoj po rojstvu umrla dvojčka brez (znanih) imen, ki sta se rodila tik pred polihistorjem.⁴

Zato je bilo skoraj nepojmljivo spoznanje, moje lastno kakor že predhodnikov, da ob tako številnem potomstvu, kot je izpričano pri tej rodbini, krsti velike večine otrok niso dokumentirani v matičnih knjigah. In to kljub dobri ohranjenosti krstnih matic župnij, v katerih so se Valvasorji zadrževali. Iz prve obravnavane generacije, tj. pri skupno kar 24 otrocih polihistorjevega očeta Jerneja, rojenih v dveh zakonih v obdobju 1617/18–1650/51, poznamo vpise krsta za vsega tri otroke ali komaj za vsakega osmega (12,5 %). Vsi trije so bili krščeni v štiridesetih letih 17. stoletja v Ljubljani, med njimi 28. maja 1641 polihistor Janez Vajkard, ki je s tem sploh prvi Valvasor, čigar krst najdemo v kateri od matičnih knjig. Čeprav so dobro ohranjene krstne matice župnije Vače, v katero je spadal Valvasorjev »matični grad« Medija, kjer je Jernejeva družina potrjeno živela, je iz matic zelo dolgo komaj mogoče dobiti vtis o njeni navzočnosti.⁵ Brez rodovnega debla v *Slavi* pa ne bi imeli sploh nobenega pričevanja o obstoju večine zgodaj pomrlih otrok medijskih gospodov Jerneja, Karla in Janeza Herbarda Valvasorja.⁶

³ Prim. *Vodnik po matičnih knjigah*; Krampač: *Vodnik po matičnih knjigah*.

⁴ Valvasor: *Die Ehre IX*, str. 109. – Na rodovnem deblu je manj popoln prikaz potomcev polihistorjevega strica Adama; pri zadnji generaciji navaja samo moško potomstvo. Izpuščeni so tudi potomci brata in bratranca, za katere Janez Vajkard pove, da sta se iz dežele izselila.

⁵ O tem natančneje v nadaljevanju.

⁶ Dva od Jernejevih zgodaj umrlih otrok sta skupaj z drugimi, ki jih srečujemo tudi kot starejše, navedena še v enem viru, v njegovem zapisu iz leta 1639, ki govori o izdelavi nove obutve za družinske člane (ARS, AS 1074, I/30u, urbar Medija 1635–1678, 2. del, fol. 95–95', 7. 8. 1639).

¹ *Vodnik po matičnih knjigah*, str. XIX–XX.

² Prim. dva nazorna primera poznejših vpisov krstov iz 19. stoletja v: Pančur: Celjani v krstnih knjigah, str. 188–189.

Krsti naslednje generacije Valvasorjev – njihovi očetje so bili trije Jernejevi sinovi – so v krstnih maticah zastopani bolje kot pri prvi generaciji, vendar zelo neenakomerno. Polihistorjev precej starejši polbrat Karel (1617/20–1697) je imel po omenjenem rodovnem deblu osem otrok, a poznamo le krste petih (62,5 %), krščenih v Ljubljani (med 1653 in 1668), ne pa tudi preostalih treh, rojenih bodisi na Mediji v župniji Vače bodisi na Gamberku v župniji Čemšenik ali na Belneku (zadnji) v moravški župniji. Polihistorju Janezu Vajkardu (1641–1693) se je do izida *Slave* rodilo v dveh zakonih enajst otrok (med 1674 in 1688), od teh eden, ki ga na rodovnem deblu ni. Toda v krstni matici župnije Šmartno pri Litiji, v katero je spadal njegov grad Bogenšperk, so od desetih, izpričanih v rodovniku, vpisani le trije. Od preostalih dveh, rojenih po letu 1689, je prav tako dokumentiran samo krst najmlajšega, krščenega v Krškem (1693). To pomeni pri skupno 13 otrocih samo štiri vpise krstov (30,8 %), kar devet pa ni vpisanih (69,2 %). Boljše razmerje (50 : 50 %) je pri otrocih njegovega mlajšega brata Janeza Herbarda (1642/5–1681), gospodarja Medije. Rodovno deblo jih navaja šest, od katerih najdemo v krstni matici župnije Vače le zadnja dva (1677 in 1679) in še dva druga otroka s povsem enakim imenom (1680 in 1681), ki ju polihistor na rodovniku niti ni upošteval; brez dvoma se je to zgodilo zaradi njune zgodnje, bržčas takojšnje smrti, tako da stric zanju nemara niti ni vedel. Od 29 otrok treh bratov jih tako v vlogi krščencev poznamo manj kakor polovico, 13 ali 44,8 %.⁷

Kaj je torej vzrok? Pred časom, preden sem se posvetil celotni Valvasorjevi rodbini in sem se omejeval le na ožjo družino Janeza Vajkarda, sem razloge ob nepoznavanju analogij iskal v napačni smeri. Zaupanje v izpovedno vrednost krstnih matic – predpostavka, da so plemiške krste vanje vpisovali dosledno oziroma dosledneje kot krste navadnih ljudi – me je oddaljilo od pravih razlogov; te sem sicer nakažal, a kot komaj verjetne.⁸ Medtem sem na podlagi različnih v maticah izpričanih okoliščin prišel do drugačnih sklepov, to pa ne samo spreminja sliko o Valvasorjih, ampak predstavlja model, ki je ob upoštevanju drugih dejavnikov lahko uporaben tudi pri raziskavah plemiških genealogij nasploh. Skratka, poglobitni vzrok za to, da matičnih primerov niso vpisovali v cerkvene matične knjige, je treba iskati v posebnem pravnem in socialnem položaju plemstva. Plemiške rodbine so imele marsikje (neformalno) pravico do krščevanja otrok, sklepanja zakonskih

zvez in pokopavanja zunaj temu namenjenih objektov, ne torej v cerkvah in na javnih pokopališčih, temveč na svojih gradovih, natančneje v grajskih kapelah in grobnicah. Od župnijskih duhovnikov je bilo odvisno, ali bodo te primere vpisali tudi v matične knjige. Včasih se je to zgodilo šele pozneje, na izrecno željo plemičev samih, pogosto pa vpisa sploh nikoli ni bilo. Dogodek je sicer ostal zabeležen v kakšni zasebni evidenci (domačem koledarju, družinski kroniki ipd.). Z izgubo te je za zgodovino izgubljen, krstne matice pa dajejo napačen vtis oziroma izkrivljeno sporočilo, kot da krsta, poroke ali pokopa ni bilo. Kar nekaj plemiških otrok, zlasti iz 17. stoletja, spoznamo tako šele kot odrasčajoče (npr. kot krstne botre v maticah, v šolskih evidencah ali oporokah staršev) in odrasle. Pozabi so iztrgani tisti, ki so se znašli v plemiških rodovnikih, številnih zgodaj umrlih pa za zgodovino preprosto ni.

Vrnimo se k izhodišču, k Janezu Vajkardu Valvasorju in njegovim otrokom. Za deset od enajstih, ki so se rodili pred letom 1689, je v IX. knjigi *Slave* na rodbinskem rodovnem deblu navedel natančen datum rojstva in za pet dotlej umrlih tudi datum smrti, tega prav tako za prvo ženo. Veliko verjetneje kakor to, da je kranjski polihistor vse podatke poznal na pamet, je vodenje zasebne evidence, kakršnih poznamo kar nekaj, med drugim z gradu Krumperk pri Domžalah, od koder je izvirala njegova mati.⁹ Kot je bilo že rečeno, je le za slabo četrtno otrok kranjskega polihistorja (4 od 13) izpričan vpis krsta v cerkveni matici: za tri otroke, rojene na Bogenšperku, ga najdemo v maticah župnije Šmartno pri Litiji (1674, 1679 in 1683), za zadnjega, ki je prišel na svet v Krškem, pa v krstni matični knjigi krškega mestnega vikariata (1693).¹⁰ Preostalih devetih otrok ne bomo našli ne v ohranjenih matičnih knjigah drugih župnij ne v monumentalnem objavljenem gradivu o plemstvu L. Schiviza von Schivizhoffna, ki je zajelo matice na ozemlju celotne Kranjske (1905).¹¹ Krste polihistorjevih otrok bi upravičeno najprej pričako-

⁹ V pričujoči razpravi so bili uporabljeni trije tovrstni viri. V integralni obliki sta objavljeni družinski kroniki Hansa in Andreja Galla pl. Rudolfseck iz obdobja 1529–1606 (Radics: Familien-Chroniken, str. 2–15) ter Bernardina in Ernesta Gotliba Barba iz let 1651–1678 (prav tam, str. 16–25). T. i. krumperški koledarski zapiski rodbine Rasp (najpozneje 1607–ne pred 1738) so znani le iz objav posameznih delov (Vrhovnik: Plemenitniki, str. 77, 90, 91, 92, 95, 98; K.[oblar]: Črtice s Krumperka, str. 119, 120).

¹⁰ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1665–1674, s. p., 29. 4. 1674; R 1674–1688, s. p., 2. 10. 1679, 21. 4. 1683; ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729, s. p., 15. 4. 1693. Prim. Golec: Neznano in presenetljivo, str. 322–323.

¹¹ Golec: Neznano in presenetljivo, str. 315–316; Schiviz von Schivizhoffen: *Der Adel*.

⁷ O tem natančneje v nadaljevanju.

⁸ Golec: Neznano in presenetljivo, str. 313–320.

vali v Ljubljani, saj je imel Janez Vajkard ne nazadnje v mestu dobro desetletje lastno hišo (1681–1692), plemkinje pa so porode nasploh rade pričakale v kranjski prestolnici, kjer so imele tam na voljo ustrezno strokovno pomoč. A ker matice ljubljanske stolne župnije in drugih kranjskih župnij o Valvasorjevih krščencih vztrajno molčijo, sem pred leti (2007) ugotavljal, da sta obe Valvasorjevi ženi po večini rojevali drugje, najverjetneje ob strani svojega moža. Kot še najbolj verjetno sem navedel možnost, da se je večina polihistorjevih otrok rodila zunaj domače dežele, nemara celo kje daleč na Nemškem in Francoskem, kamor so polihistorja vodile študijske poti. To bi seveda moralo pomeniti, da je na pot redno jemal obe ženi, pri tem pa trajanje potovanja slabo načrtoval, tako da za visoko nosečo žensko ježa nazaj na Kranjsko ne bi bila več varna.¹²

Še vedno je mogoče, da se je kdaj zgodilo tudi to, vendar nikakor ni šlo za pravilo, temveč za izjemo. Valvasorjevih dolgih potovanj namreč niti ni bilo toliko in niso trajala tako zelo dolgo,¹³ da bi upravičila takšno domnevo. Poleg tega je na podlagi krstnih matic vsaj za Nürnberg potrjeno, da tam niso krstili nobenega njegovega otroka.¹⁴ Nikoli se sicer nisem mogel povsem otresti občutka, da so Valvasorjevi otroci razen zadnjega, rojenega v Krškem, vendarle prišli na svet na Bogenšperku, a se je proti temu zdel premočan protiargument molk šmarskih krstnih matic, saj ne poznajo krstov kar devetih otrok. Bil sem prepričan, da bi Janez Vajkard poskrbel za vpise v matično knjigo že zaradi praktičnih razlogov, saj so plemiški, pa tudi drugi otroci v tem času vse pogosteje potrebovali krstni list, denimo za vpis v višje šole, vstop v samostan ali semenišče, ne nazadnje kot podlago za plemiško genealogijo.¹⁵ Toda kot se je pokazalo pozneje, sem ob pomanjkanju protiargumentov prenašal prakso iz mlajših obdobij v prezgodnji čas. V prevelikem zaupanju polihistorjevi natančnosti in v zmoti glede zanesljivosti šmarskih matic – tudi če bi bili otroci krščeni na Bogenšperku, ne v župnijski cerkvi – sem »per negationem« izločil možnost, ki je navsezadnje najbolj logična: vpisi krstov večine Valvasorjevih sinov in hčera v krstnih maticah župnije Šmartno zaradi določenih razlogov manjkajo, čeprav so se otroci rodili na bogenšperškem gradu.

Medtem pridobljena spoznanja o (ne)dokumentiranosti **krstov otrok** v matičnih knjigah in s tem povezanih okoliščinah so postopoma rojevala hipotezo, da v krstnih maticah pogrešamo predvsem krščence, ki jih niso krstili v krstnih, tj. praviloma župnijskih cerkvah, temveč drugje. Vzrok, da taki krsti niso vpisani v matično knjigo, je bil največkrat povezan s povsem praktičnimi razlogi: 1) krščevec ni bil župnijski duhovnik in ni imel dostopa do krstne matične knjige, 2) nihče ni na župnijo sporočil matičnega primera za vpis, 3) ali pa so se pri vodenju matice preprosto držali pravila, da sodijo vanjo le krsti, opravljeni pri krstilniku v za to namenjenem sakralnem objektu, in ne tudi »zasebni« krstni obredi, ki so jih tako ali tako beležili svojci krščencev. Bolj kot s trdnimi (nenapisanimi) pravili gre pri tem računati z vsakokratnim človeškim dejavnikom, ki je pravila oblikoval sproti, pri vsakem primeru posebej.

V podkrepitev hipoteze o krščenju na gradovih in kot posledici dejstvu, da krstov v matične knjige niso vpisovali, lahko navedemo več indikativnih primerov tako iz krstnih matic župnije Šmartno pri Litiji kot od drugod. Ponavljajoče se okoliščine omogočajo analogna sklepanja, ki so uporabna ne le ob primeru Valvasorjeve družine, ampak lahko ob upoštevanju vsakokratnih okoliščin pomagajo razrešiti tudi druge zadrege plemiškega rodoslovja.

Prvič, krščenje plemiških otrok na gradovih še zdaleč ni bilo redek pojav. Za obravnavo konkretnega primera – Valvasorjeve družine – je ključnega pomena podatek, da poznamo tak primer tudi iz župnije Šmartno prav iz časa, ko je polihistor še živel na Bogenšperku. Na sosednjem gradu Slatna je bil 8. januarja 1688 krščen sin Valvasorjevega svaka Jurija Andreja Graffenwegerja. Krst, ki ga je opravil šmarski župnik, je povsem regularno vpisan v krstno matico, a je matičar vendarle čutil potrebo, da navede, kje so opravili krstni obred (*in arce Slatenegk*), ker ni šlo za siceršnje mesto krščenja, župnijsko cerkev.¹⁶ Če je bilo torej mogoče krstiti na Slatni, ni razloga, da krščenje ne bi bilo v isti župniji dopustno še na katerem gradu, tako tudi na Bogenšperku.

Skoraj brez dvoma so dve leti in pol zatem, 18. junija 1690, v domačem okolju krstili hčer Volfganga Albrehta barona Schwaba pl. Lichtenberga, gospodarja dvorca Sela pri Šmartnem. Nenavadno je namreč, da so krst vpisali v šmarsko krstno matico šele po štirinajstih mesecih (med krstoma 17. in 19. avgusta 1691), očitno na zahtevo staršev. Bržkone se je koristnosti dokumentiranega krsta spomnila krščenkina mati Marija Saloma, katere ime so si-

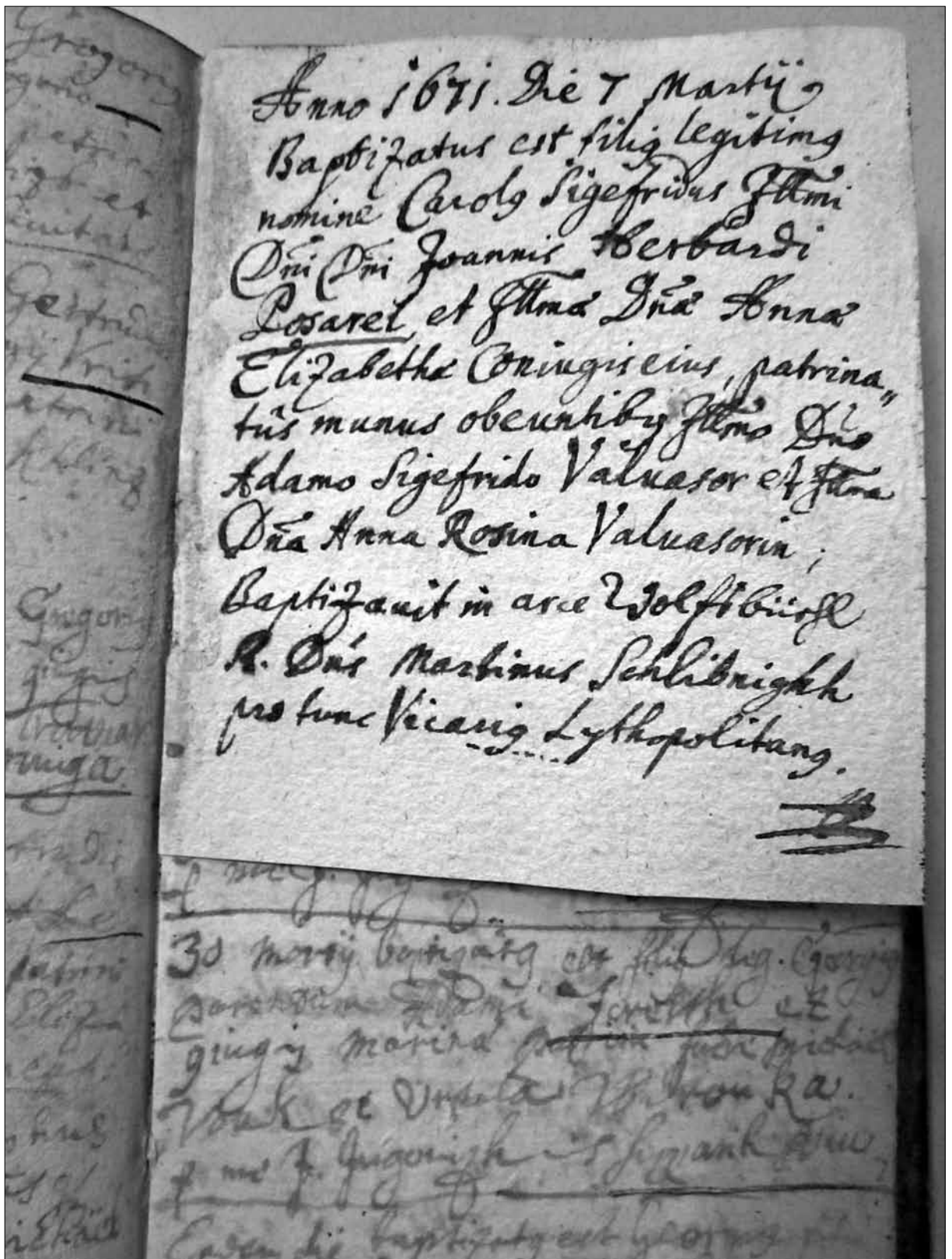
¹² Golec: Neznano in presenetljivo, str. 316–317.

¹³ Valvasorjeva daljša potovanja po poroki (1672) so bila: okoli leta 1678 v Benetke, okoli 1683 in 1685 v Nemčijo, po letu 1689, nedolgo pred smrtjo, pa v Lyon (Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 92, 93; *III*, str. 405; Reisp: *Kranjski polihistor*, str. 88, 154; Reisp: Neznani epitaf, str. 347–348).

¹⁴ Golec: Neznano in presenetljivo, str. 320.

¹⁵ Prav tam, str. 314–315.

¹⁶ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1674–1688, s. p., 8. 1. 1688.



Pozneje prilepljen zapis v kamniški krstni matici govori o krstu Posarelovega otroka 7. marca 1671
na gradu Volčji potok

(NŠAL, ŽA Kamnik, Matične knjige, R 1662–1673, s. p.)

cer precej pogosto vpisovali v krstne knjige kot ime botre.¹⁷

Iz obdobja, ko so se rojevali otroci kranjskega polihistorja (1674–1693), imamo zelo indikativne primere krščevanja v grajskem okolju in poznejšega vpisovanja krstov v matično knjigo tudi v župniji Kamnik. Zakonca Janez Herbard Posarel in Ana Elizabeta iz Volčjega potoka¹⁸ sta dala leta 1676 hkrati vpisati za nazaj krste kar štirih otrok, rojenih v letih 1671–1676.¹⁹ Razlog za izostanek vpisov se skriva v drugem poznejšem zapisu o krstu prvega otroka: krščen je bil na gradu Volčji potok (*baptizavit in arce Wolfsbüchl*).²⁰ Dva otroka, rojena v letih 1669 in 1679 v Ljubljani, sta bila v ljubljansko krstno matico, nasprotno, vpisana takoj.²¹ Pri zakoncih Posarel je torej prevladalo spoznanje o koristnosti poznejše imatrikulacije otrok, katerih krste so doslej očitno vpisovali v kako zasebno evidenco.

Takšno evidenco je o svojih otrocih, tako kot številni drugi plemiči, vodil tudi Janez Vajkard Valvasor, o čemer posredno pričajo natančni datumi rojstev na rodovnem deblu v *Slavi*. Le da se kranjski polihistor drugače kot njegova sorodnika Posarela

v Kamniku in svakinja Marija Saloma Schwab pl. Lichtenbergova v Šmartnem pri Litiji sam nikoli ni potrudil za poznejši vpis krščencev v šmarsko krstno matico. In to mu zgodovina danes lahko do določene mere zameri. Tako so se v krstni knjigi zelo verjetno znašli samo tisti trije njegovi otroci, ki jih niso krstili na Bogenšperku, ampak so jih nesli h krstu v Šmartno (1674, 1679 in 1683). Če primerjamo datume rojstev, ki jih navaja Valvasor, in datume krstov, je med dejanjema minilo različno število dni: trinajst, sedem oziroma trije dnevi.²² Pri plemičih je bilo s krstom laže odlašati kakor pri navadnih ljudeh, ki so morali z novorojencem čim prej do krstne cerkve, da ni umrl nekrščen. Kot bomo videli iz poznejših primerov, so morda po tej analogiji tudi tri v matico vpisane Valvasorjeve otroke najprej krstili doma in se vpis krsta nanaša samo na dokončanje krstnega obreda v župnijski cerkvi. Ni potrjeno, da bi Janez Vajkard na Bogenšperku vzdrževal grajskega duhovnika – sacelana, kakršen je bil v njegovem času, denimo, na bližnjem gradu Grmače v službi baronov Apfaltrer.²³ Na bogenšperški grad so torej veliko verjetneje prihajali krščevati župnijski duhovniki in od teh je bilo odvisno, ali bo zapis o krstu zagledal luč sveta v krstni matici ali ne. Janez Vajkard in njegova žena Ana Rozina za to vprašanje več kot očitno nista kazala zanimanja. V šmarnskih krstnih maticah sta tako pogosteje navedena kot krstna botra (oba skupaj sedemkrat) kakor v vlogi staršev krščencev.²⁴

Krsti plemiških otrok na gradovih in poznejši vpisi v krstne matice – oboje je izpričano v Valvasorjevem času tudi v njegovem ožjem okolju, v župniji Šmartno – so seveda le posredno pričevanje, da šmarnskih matičnih knjig »per negationem« ni mogoče imeti za dokaz o rojstvu in krstu nekoga drugeje. Vendar daje ugotovitvam dodatno težo spoznanje, da Valvasorjevi otroci v tem okolju niso bili edini plemiči, katerih krstov iz matičnih knjig ne poznamo; pa čeprav je zelo verjetno, da so se tudi drugi plemiški otroci rodili tukaj, še več, nekateri »pogrešani« prav na Bogenšperku. Pred kranjskim polihistorjem je bil lastnik gradu Franc Albert baron Kheysell († 1674), poročen s Katarino Sidonijo Schwab pl. Lichtenberg, hčerko polihistorjeve sestrične Poliksene Valvasor.²⁵ Osebnost navzočnost zakoncev Kheysell na Bogenšperku potrjuje šmarska krstna matica, v kateri je tudi vpis krsta njune hčerke (1666), najmlajši

¹⁷ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1674–1688, s. p. – Marija Saloma se kot botra pojavlja v šmarnskih krstnih maticah s tremi priimki – Valvasor, Semenič in Schwab (pl. Lichtenberg), saj se je v letih 1684/85 in 1687 še dvakrat omožila: NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1674–1688, s. p., 26. 6. 1684, 26. 2. 1686, 8. 8. 1686, 8. 1. 1688, 7. 10. 1688; R 1689–1703, s. p., 27. 11. 1689, 12. 12. 1690, 27. 1. 1692, 19. 8. 1692, 10. 3. 1693, 22. 11. 1695, 31. 12. 1699, 6. 12. 1701, 22. 10. 1702, 9. 9. 1703. – Ni odveč podatek, čeprav za našo problematiko ni relevanten, da je bila Marija Saloma v prvem zakonu poročena s polihistorjevim bratom Janezom Herbardom Valvasorjem (1642/5–1681), njena pozneje vpisana hči Regina Kordula pa je bila torej polsestra nečakov bogenšperškega gospoda Janeza Vajkarda.

¹⁸ Oba zakonca sta izviralala iz Valvasorjevega rodu in imela skupne prastarše. Janez Herbard Posarel (1635–1684) je bil vnuk Lukrecije Valvasor, polihistorjeve tete, njegova soproga Ana Elizabeta baronica Valvasor (ok. 1644/45–1712), s katero se je oženil leta 1668, pa njegova mrzla sestrična, vnukinja Lukrecijinega brata Adama (Golec: Valvasorjev izvor, str. 47, 58–59).

¹⁹ NŠAL, ŽA Kamnik, Matične knjige, R 1673–1685, s. p. – Vpisi krstov štirih Posarelovih otrok so vrinjeni med datumoma 11. in 22. maj 1676; njihovi datumi so: 7. marec 1671, 27. oktober 1676 (očitna napaka, pravilna letnica je najverjetneje 1672, glede na rojstvo naslednjega otroka teže 1673), 5. julij 1674 in 10. marec 1676. Namesto imen staršev je matičar zapisal »golgj, da gre za otroka« *Ill[ustris] mi D:[omini] Posarel*, natančno pa je izpisal imena botrov; vsakokrat je botroval kdo iz Valvasorjeve rodbine.

²⁰ Ta vpis z datumom 7. marec 1671 se je znašel na listku, prilepljenem na ustrezno mesto pri letu 1671 (prav tam, R 1662–1673, s. p.)

²¹ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1669–1678, pag. 2; R 1678–1686, pag. 25.

²² Golec: Neznano in presenetljivo, str. 322, 323.

²³ 22. aprila 1681 je otroka kmečkih staršev krstil Matija Simič (Simiz), »*Sacellanum in Grienhoff*« (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1674–1688, s. p.).

²⁴ Janez Vajkard je bil krstni boter dvakrat, Ana Rozina pa petkrat (Golec: Neznano in presenetljivo, str. 324).

²⁵ O zakoncih Kheysell gl. Golec: Valvasorjev izvor, str. 53.

sin pa se jima je rodil v Ljubljani (1674).²⁶ Pozornost pritegne ugotovitev, da nista dokumentirana krsta edinega sina, ki je nadaljeval očetov rod, Franca Krištofa (* ok. 1661 † 1705),²⁷ in hčerke Marije Regine, poročene baronice Apfaltrer (* ok. 1660, † 1720).²⁸ Njunih krstov ne najdemo v krstnih maticah niti v Ljubljani niti v Šmartnem, kjer sta oba že zgodaj in pogosto botrovala.²⁹ Dejstvo, da je bil Bogenšperk že celo generacijo Kheysllov in da njun oče drugje ni imel posesti,³⁰ govori v prid domnevi, da so ju krstili na Bogenšperku, zato torej v šmarski krstni matici njunih krstov ni. Takšna praksa se je nato preprosto nadaljevala pri otrocih novega bogenšperškega gospodarja Janeza Vajkarda Valvasorja. Tako kot so v Šmartnem vpisali krst le enega od vsaj treh v župniji rojenih Kheysllovih otrok, se je zgodilo z manjšino Valvasorjevih otrok – s tremi od dvanajstih.

Poleg Valvasorjev in Kheysllov je na območju Šmartnega prebivala še ena plemiška rodbina, pri kateri več njenih članov pogrešamo kot krščence, in sicer Graffenwegerji s Slatne, rodbina polihistorjeve prve žene Ane Rozine (* 1658, † 1687). Slatno je podedoval njen najstarejši brat Jurij Andrej (* pred

1649, † 1694), ki je tu tudi prebival,³¹ vendar najdemo v šmarskih krstnih maticah zgolj enega njegovega otroka, čeprav je potrjen obstoj vsaj štirih.³² Pri tem je pomenljivo, da je sin, vpisan v krstno matično knjigo župnije Šmartno (1688), prav tisti, ki smo ga omenili zaradi izrecne navedbe v matici o opravljenem krstnem obredu na gradu Slatna.³³ Drugega sina in hčerk nasprotno ni najti ne v ljubljanskih maticah ne v maticah drugih kranjskih župnij, zajetih v omenjenem delu Schiviza von Schivizhoffna.³⁴

Po drugi strani sta v krstnih maticah dokumentirana krsta najmlajšega Kheysllova in zadnjega Valvasorjeva otroka, ki na svet nista več prišla na Bogenšperku, temveč v mestu, prvi v Ljubljani (1674), drugi v Krškem (1693).³⁵ Za raziskovalce plemiških genealogij je več kot ugodno, če so se iskane ose-

²⁶ 26. aprila 1666 je v šmarski krstni matici vpisan krst njune hčerke Marije Sofije, sicer pa je Franc Albert leta 1662 dvakrat izpričan kot krstni boter z napačnim osebnim imenom Ferdinand Albert in leta 1669 pravilno kot Franc Albert (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1651–1665, s. p., 5. 12. 1662, 11. 12. 1662; R 1665–1674, s. p., 26. 4. 1666, 19. 12. 1669). V Ljubljani je bil 3. januarja 1674 krščen zadnji otrok Gašper Julijan (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1669–1678, pag. 207).

²⁷ Ob smrti 24. septembra 1705 mu je dala šmarska mrliška matica približno 44 let, kar postavlja njegovo rojstvo v čas okoli leta 1661 (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, M 1660–1710, s. p.). O sorodstvenih razmerjih v rodbini Kheysell gl. Witting: Beiträge zur Genealogie (1895), str. 175–176; ARS, AS 1075, šk. 4, št. 125, Khaysel.

²⁸ Ob smrti (12. marca 1720) ji je šmarska mrliška matica pripisala okoli 60 let, torej se je rodila približno leta 1660 (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, M 1711–1754, s. p.). O sorodstvenem razmerju Marije Regine s Kheysll gl. ARS, AS 1075, šk. 1, št. 12, Apfaltrer.

²⁹ Franc Krištof je bil kot mladenič (*Ill[ustris]s[i]mus Juvenis*) izpričan v Šmartnem kot krstni boter 14. decembra 1669 z imenom Janez Krištof, pozneje pa ga redno srečujemo s pravim imenom (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1665–1674, s. p., 14. 12. 1669, 26. 11. 1670, 19. 12. 1671, 6. 1. 1672 itd.). Marija Regina se je v vlogi krstne botre prav tako pojavljala od leta 1669 (prav tam, R 1665–1674, s. p., 8. 12. 1669; R 1674–1688, 31. 12. 1677, 29. 12. 1680, 2. 1. 1681 itd.). Ko sta se pojavila prvič, sta bila stara šele okoli osem ali devet let, a to za plemiče ni tako nenavadno.

³⁰ Bogenšperk je bil v rokah rodbine Kheysell od leta 1634 (Smole: *Graščine*, str. 89). Franc Albert je po očetu Juriju poleg Bogenšperka podedoval še bližnji Črni potok in propadli Lihtenberg, oba v neposredni bližini Bogenšperka, vse tri pa je leta 1672 prodal Valvasorju (prav tam, str. 124, 259).

³¹ O tem, da je bil Jurij Andrej Graffenwegerjev najstarejši sin, priča Valvasorjeva *Slava* pri opisu Slatne (Valvasor: *Die Ehre XI*, 537). Njegovi mlajši sorojenci so se v ljubljanskih krstnih maticah zvrstili od leta 1649 do leta 1660 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1643–1653, pag. 225, 260, 292; R 1653–1664, pag. 12, 62, 115, 171, 247 in 207). V šmarskih krstnih maticah je Jurij Andrej 28. marca 1674 zabeležen kot oče nezakonske hčerke in 26. junija 1684 kot krstni boter (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1665–1674, s. p.; R 1674–1688, s. p.). Slatno je prodal skoraj sočasno z Valvasorjevo prodajo Bogenšperka (Smole: *Graščine*, str. 441). Po viru druge roke je umrl februarja 1694 (ARS, AS 1075, šk. 4, št. 97, Grafenweger), kar se ujema z datacijo oporoke v Ljubljani 24. februarja 1694 (ARS, AS 308, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G–19, 24. 2. 1694). V zadnji volji je odločitev, kje ga bodo pokopali, prepustil svoji ženi. Njegova smrt ni vpisana ne v ljubljansko mrliško knjigo ne v šmarsko, a v šmarski med koncem leta 1686 in začetkom leta 1698 skorajda ni vpisov (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735; Šmartno pri Litiji, M 1660–1710). Vpis v mrliško matico bi razkril Graffenwegerjevo starost. Čas njegovega rojstva lahko datiramo samo glede na rojstva mlajših bratov in sester. Njegov krst je bil morda vpisan v danes izgubljeno krstno matico župnije Šmartno za obdobje 1636–1651.

³² V svoji oporoki (1694) Jurij Andrej poimensko imenuje dva sina, Karla Vajkarda in Jožefa Ignaca, o hčerkah (dveh ali več) pa govori le na splošno (ARS, AS 308, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G–19, 24. 2. 1694). Iz zapuščinskega inventarja njegove vdove Marije Katarine, rojene Lachenheim, izhaja, da so inventuro opravili v navzočnosti dveh sinov in dveh hčerk; ti niso navedeni z imeni (ARS, AS 309, šk. 34, fasc. XVII, lit. G–64, 9. 3. 1708, pag. 1). Po rodovnem deblu iz 18. stoletja sta se mu v zakonu z omenjeno ženo rodila sinova Franc Karel (pravilno Karel Vajkard) in Jožef (ARS, AS 1075, šk. 4, št. 97, Graffenweger).

³³ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1674–1688, s. p., 8. 1. 1688. – Krščenc Ignac Jožef je identičen z Jožefom Ignacem iz očetove oporoke in Jožefom, ki ga pozna rodovno deblo (gl. prejšnjo opombo).

³⁴ Prim. Schiviz von Schivizhoffen: *Der Adel*.

³⁵ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1669–1678, pag. 207; ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729, 15. 4. 1693.

be rodile v mestnem okolju, saj so bile okoliščine v mestih zelo naklonjene evidentiranju krstov. Krstne obrede so opravili po vseh predpisih pri krstilniku v župnijski cerkvi, zato se zapisi o njih le izjemoma niso znašli v ustreznih krstnih maticah. Plemkinje so nasploh rade prihajale roditi v Ljubljano, saj so ob morebitnih zapletih lahko računale na strokovno pomoč zdravnikov, preizkušenih babic in ranocelnikov. Prav gotovo so v ljubljanskih matičnih knjigah vpisani tudi krsti nekaterih drugje rojenih plemiških novorojencev. Starši so jih prinesli v mesto, ker so jih tam čakali povabljeni imenitni botri.

Če vzamemo za primer tri generacije Valvasorjeve rodbine – polihistorjevega očeta, polbrata in nečaka – kaže posebej poudariti, da poznamo sploh samo krste tistih njihovih otrok, ki so bili krščeni v Ljubljani. To »srečo« so imeli trije od 24 otrok polihistorjevega očeta Jerneja (ok. 1596–1651), rojeni v letih 1641, 1646 in 1649.³⁶ Preostalih 21 sorojencev je večinoma, če že ne ravno vsi, zagledalo luč sveta na Mediji, a jih v sicer dobro ohranjenih krstnih maticah župnije Vače ne bomo našli.³⁷ V družini starejšega polbrata Karla Valvasorja (1617/20–1697) so v Ljubljani krstili pet otrok od skupno osmih (med 1653 in 1668), ki mu jih pripisuje rodovno deblo v *Slavi*.³⁸ Krstov preostalih treh, rojenih na Mediji, Gamberku ali Belneku (zadnji), ne poznamo.³⁹

³⁶ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1638–1643, pag. 163; R 1643–1653, pag. 143 in 218.

³⁷ NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, R 1621–1628, R 1628–1635, R 1636–1643, R 1643–1656.

³⁸ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1653–1664, pag. 2, 139, 189, 336; R 1664–1669, pag. 143. – Valvasor: *Die Ehre IX*, str. 109.

³⁹ Medijo, »matični grad« Valvasorjev, je Karel po polihistorjevih besedah pridobil po smrti mačehe Ane Marije († 1657) in ga »pred približno 19 leti«, tj. okoli leta 1670, prodal polbratu Janezu Herbardu (Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 165). Gospostvo Gamberk je imel od očeta v zakupu že od leta 1648 (ARS, AS 309, šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–6, 20. 8. 1657, pag. 4–5/Nr. 6). Kdaj natanko ga je izgubil, še ni ugotovljeno. Anton baron Leuenburg, naveden v *Slavi* kot Karlov naslednik (Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 159), ga je imel v triletnem zakupu od leta 1661, in sicer od Janeza Jurija pl. Palmburga, ki je pred tem pri kranjskih deželnih stanovih dosegel za Gamberk podelitev »stanovske pravice« (*Landschaft jus*) (ARS, AS 309, šk. 81, fasc. XXXIV, lit. P 39/I, 15. 1. 1665, pag. 3–5/Nr. 3, 5–8). Leta 1665, ko je Karel obljubil plačati 12.302 goldinarja za pridobitev »stanovske pravice« in so mu stanovi ugodili, je bilo gospostvo že v rokah ljubljanskih klaris (ARS, AS 2, šk. 897, I. reg., sejni zapisniki 23, 1663–1665, fol. 100v). Tako kot ni znan natančen čas Karlove (dokončne) izgube Gamberka, ne poznamo podrobnosti o njegovem nakupu Belneka. Ta je postal Karlov najpozneje leta 1667, saj ga kot del baronskega naslova navaja Valvasorjeva baronska diploma (Reisp: *Kranjski polihistor*, str. 290, op. 50). Najverjetneje je bil Valvasorjev že sredi leta 1665, ko se Karlova žena Ana (Rozina) omenja v moravški krstni matici kot krstna botra (NŠAL,

V krstnih maticah župnij Vače in Moravče jih ni, krstne knjige sosednje župnije Čemšenik za ta čas pa se žal niso ohranile.⁴⁰ V naslednji generaciji, pri otrocih Karlovega sina Janeza Karla (1664–1741), ki je bil sam krščen v Ljubljani, je delež ljubljanskih krščencev še precej večji. Janezu Karlu se je rodilo (vsaj) 17 otrok in od teh jih je bilo v kranjski prestolnici krščenih 16 (med letoma 1691 in 1713).⁴¹ Tako pogrešamo samo krst Karla Jožefa (* 1708/10), sina, ki bi ga zlahka prezrli, če ne bi bil naslednji nosilec rodu in nasploh ena ključnih oseb v rodbini Valvasor.⁴² Po vsej verjetnosti se je rodil v očetovem

ŽA Moravče, Matične knjige, R 1655–1666, s. p., 24. 5. 1665).

⁴⁰ Prim. NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, R 1643–1656, R 1656–1665, R 1666–1672; ŽA Moravče, Matične knjige, R 1655–1666. O čemšeniških matičnih knjigah gl. *Vodnik po matičnih knjigah*, str. 72; Krampač: *Vodnik po matičnih knjigah*, str. 18.

⁴¹ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1686–1692, pag. 161; R 1692–1699, pag. 19, 54, 87, 128, 183, 232–233; R 1700–1712, pag. 20, 73; pag. 109, 139, 176, 233, 348; R 1712–1722, pag. 55.

⁴² Huda napaka je bilo enačenje Jožefa Ignaca Kristjana (kršč. 22. 12. 1710 v Ljubljani) s Karlom Jožefom, čigar krst v ljubljanskih krstnih maticah pogrešamo. Tega je, ker ni imel na voljo njegovih rojstnih podatkov, zmotno enačil z mlajšim bratom Jožefom Ignacem Kristjanom že Witting (Witting: *Beiträge zur Genealogie* (1894), str. 144) in mu kot datum rojstva pripisal 18. december 1710, tj. štiri dni pred bratovim krstom. Karla Jožefa je moral nujno identificirati, saj se je belneška veja Valvasorjev po moški strani nadaljevala samo z njim. Zmota je prevzel tudi Radics (1910) in Karlu Jožefu tako kot Witting pripisal krstne podatke mlajšega brata, a se je za povrh uštel pri datumu (Radics: *Johann Weikhard*, str. 345); datum 21. julij sodi v resnici h krstu Karla Jožefa Ignaca, krščenega 21. julija 1706, ki ga je Radics v rodoslovnem pregledu Valvasorjev sploh izpustil (prim. prav tam, str. 344). Presenetljivo je, da ni ugotovil, da je leta 1710 rojeni Jožef Ignac Kristjan v resnici Ignac Jožef oziroma Ignac, o katerem je zbral kar nekaj gradiva vse do podatka o smrti leta 1741 (ARS, AS 984, šk. 6, mapa XXII, Ignac). Kot otrok Janeza Karla in Ane Elizabete je Karel Jožef prvič izpričan v materini oporoki leta 1726 (ARS, AS 308, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–13, 17. 2. 1726), v očetovi oporoki trinajst let pozneje pa je zapisano, da je Karel Jožef starejši od Ignaca Jožefa, izrecno označenega kot najmlajši sin (prav tam, testament V–15, 6. 3. 1739). Rodil se je torej pred najmlajšim bratom, krščenim 22. decembra 1710, in bi utegnil biti celo isti letnik rojstva, rojen torej v začetku leta 1710, lahko tudi leto prej, teže dve. Prav vsi poznejši zanesljivi podatki, povezani z njegovo starostjo, govorijo o času rojstva v letih 1708–1710. Prvič, med krstoma dveh njegovih bratov 29. novembra 1707 in 22. decembra 1710 so minila več kot tri leta, dotlej pa so se otroci rojevali skoraj vsako leto. Drugič, kot barona Jožefa (brez prvega imena Karel) ga od leta 1721 do leta 1728 srečujemo na ljubljanski jezuitski gimnaziji, pri tem pa je bil leta 1721 v t. i. »mali šoli« (parvista) star torej 11 do 13 let in potemtakem rojen med letoma 1708 in 1710 (*Ljubljanski klasiki*, str. 175, 176, 177, 178, 180, 181, 183, 185, 186, 187, 188, 190). Njegov potrjeno mlajši brat Ignac Jožef se je kot Ignac

edinem dvorcu Belnek pri Moravčah in bil tam tudi krščen. Vse torej kaže, da se je ponovil stari vzorec: ker so otroka krstili doma, ga v moravški krstni matici ne najdemo.⁴³ Kot bomo videli v nadaljevanju, je bilo v tej župniji krščevanje na gradovih zelo ustaljeno in je v poznejšem času k sreči dobro dokumentirano.

V 18. stoletju, ko je imatrikuliranje krstov postalo nasploh bolj urejeno, nam razumevanje nedokumentiranih dogajanj v preteklosti močno olajšajo zapisi v maticah, ki izrecno govorijo o krščevanju na gradovih. Nadaljevala se je praksa 17. stoletja, a s to razliko, da so v krstne matične knjige veliko dosledneje zapisovali tudi krste, opravljene zunaj (javnih) krstnih cerkva, in o njih pustili včasih presenetljivo podrobna pričevanja. Taki »zasebni« krsti so praviloma doživeli še dokončanje krstnega obreda (pogojni krst) – to se je zgodilo z večjo ali manjšo časovno distanco – in bili tedaj vpisani v matice.⁴⁴

Zgovorni primeri so iz srede 18. stoletja v župniji Šentjernej. Tako je za dve hčerki Rudolfa grofa Paradeiserja navedeno, da sta bili pogojno krščeni (*solemniter sub conditionem rebaptisata* oziroma *solemniter conditionalem rebaptizata*), potem ko so ju najprej krstili, natančneje, oblili s krstno vodo (*abluta est*), takoj po rojstvu na domačem gradu Gracarjev turn. Pri prvi je med dejanjema minilo skoraj dva meseca (16. avgusta in 7. oktobra 1742), pri drugi le pet dni (12. in 17. septembra 1743). Grof Paradeiser se je nato kot vdovec poročil z Valvasorjevo vnukinjo Marijo Ksaverijo Dienersperg. Po dvakrat so krstili tudi večino otrok iz drugega zakona, tj. štiri polihistorjeve pravnuke. Drugorojenka je bila prvič krščena tri dni po rojstvu, 4. avgusta 1748, nato pa so čez sedem tednov, 22. septembra, dokončali obred še v cerkvi (*caeremoniae ecclesiasticae*). Razlog za takšno početje je naveden pri naslednjih dveh otrocih, dvojčkih, rojenih 11. avgusta 1751. Na svet sta prišla ob enih ponoči, zjutraj okoli sedme ju je zaradi nevarnosti, da bosta umrla, v sili krstil kaplan (kooperator) (*ob instans periculum bapti*), po dveh tednih pa 25. avgusta v župnijski cerkvi še župnik. Kje v gradu so opravljali zasilne krstne obrede, pove vpis krsta zadnjega Paradeiserjevega otroka. Tri dni

po rojstvu ga je 28. februarja 1753 v grajski kapeli (*in oratorio arcis Fastenberg*) krstil isti kaplan in nato čez štiri dni dokončal formo krstnega obreda župnik (v župnijski cerkvi v Šentjerneju).⁴⁵ Iz istega časa poznamo podobne primere z bližnjih gradov Struga in Vrhovo, prav tako v šentjernejski župniji.⁴⁶

Oglejmo si še nekaj zgovornih primerov iz župnije Moravče. Otroka lastnika dvorca Češnjice Ignaca Hasiberja so vpisali v krstno matico po skoraj letu dni, ko so 24. aprila 1726 opravili regularni krstni obred (*ceremoniae baptismales*). Rodil se je že 22. maja prejšnje leto in bil krščen, oblit s krstno vodo (*ablutus*), dva dni pozneje. Le malo manj kot leto je minilo med takšnim dejanjem in pogojnim krstom Hasiberjevega mlajšega otroka, rojenega 26. avgusta 1729, krščenega štiri dni pozneje in nato pogojno še 24. avgusta naslednjega leta 1730, ko so obred dokončali. Enaka je bila praksa pri naslednji generaciji češenjskih gospodov, pri Hasiberjevi hčerki Mariji Ani, omoženi z Jožefom Antonom Segallo. Najprej je naveden krst njune hčerke z datumom 30. december 1748, rojene pet tednov prej, 24. novembra, ki jo je na domu 5. decembra, ko ji je bilo enajst dni, krstil moravški kaplan (kooperator) (*in domo nativitatis baptizata*). Pri naslednji Segalovi hčerki je od rojstva do vpisa minilo pet mesecev. Rojena in na domu krščena je bila 11. januarja 1750 (*nata et abluta in domo nativitatis*), tudi njo je krstil duhovnik, krstni obred pa so dokončali v župnijski cerkvi 13. junija (*caeremoniae ecclesiasticae tenuerunt*). O tretji hčerki, za katero so krstni obred pripeljali do konca 8. junija 1752 (*supletae sunt ceremoniae*), je krstitelj izrecno navedel, da se je rodila 20. januarja prejšnje leto in da jo je še istega dne krstil na domu brez navzočnosti botrov v strahu, da ne bi umrla že pred njihovim prihodom (*ab defectum patrinorum et timorem ne sine baptismo ante adventu patrinorum decederet doma abluta*). Četrti Segallov otrok, sin, je

pojavi pozneje, leta 1727, ko je (Karla) Jožefa ujel na študijski stopnji logika (prav tam, str. 188). Po terezijanskem ljudskem štetju leta 1754 bi se moral Karel Jožef roditi leta 1708, saj mu popis – na podlagi njegove lastne navedbe ali izjav z njim prebivajočih sester – daje 46 let (NŠAL, NŠAL 100, KAL, fasc. 117, Popis prebivalstva 1754, 3. Ljubljana, In Districtu Senioris Vicarij Labaci, s. d., pag. 8a).

⁴³ Prim. NŠAL, ŽA Moravče, Matične knjige, R 1707–1724.

⁴⁴ Za razlago vsebine pojmov, ki jih bomo srečali v nadaljevanju, se iskreno zahvaljujem kolegu, cerkvenemu zgodovinarju, duhovniku dr. Matjažu Ambrožiču.

⁴⁵ Župnijski urad Šentjernej, krstna matična knjiga 1739–1748, s. p., 7. 10. 1742, 17. 9. 1743, 22. 9. 1748; krstna matična knjiga 1749–1760, 25. 8. 1751, 4. 3. 1753.

⁴⁶ 20. julija 1744 rojeni otrok Karla Ignaca barona Juriča s Struge je bil krščen šele 5. avgusta, in to na gradu (*actum in Strugg*). Obred za drugega otroka, rojenega 2. januarja 1754 in istega dne krščenega v grajski kapeli (*in oratorio arcis Strugg*), so dokončali v cerkvi tri tedne pozneje, 23. januarja. Pri tretjem, rojenem 2. novembra 1758, je krstni obred na gradu opravil tamkajšnji sacelan, potrditvev pa je bila po devetih dneh. Hitreje so se zadeve dogajale pri krstu otroka Sigmunda Lovrenca Iljašiča na gradu Vrhovo: rodil se je 6. novembra 1760, na domu ga je najprej dva dni pozneje krstil kaplan (kooperator) in nato čez štiri dni, 12. novembra, končal krstni obred še župnik. Župnijski urad Šentjernej, krstna matična knjiga 1739–1748, s. p., 5. 8. 1744; krstna matična knjiga 1749–1760 s. p., 23. 1. 1754, 11. 11. 1758, 12. 11. 1760.

bil krščen le teden dni pozneje, 15. junija 1752, rojen pa 22. maja, pri čemer krstna matica ne razkriva drugih okoliščin.⁴⁷ Pomenljivo je že to, da ga niso nesli h krstu skupaj s poldrugo leto starejšo sestro, saj so očitno presodili, da bi bila pot do župnijske cerkve za 17 dni starega otroka še preveč tvegana. V moravški župniji so sicer neredko krstili v sili in na domu tudi otroke navadnih ljudi (*sub conditione quia jam domi abluta fuit*).⁴⁸

V zgodnejšem času so takšni krsti, opravljeni zunaj krstne cerkve, ostali neredko brez dokončanja krstnega obreda (pogojnega krsta) in vpisa v cerkveno matično knjigo, s tem pa so se tudi skoraj vedno izgubili za zgodovino. O sorodstvenih zvezah med plemiškimi starši in otroki sicer pogosto pričajo drugi viri, vendar prenekatere osebe ob pomanjkanju virov ni mogoče nedvoumno umestiti na ustrezno mesto na rodbinskem rodovnem deblu. Zlasti za zgodaj umrlimi otroki niso ostala nikakršna pričevanja, ker jih niso otele pozabi edine za to »pristojne« evidence – krstne knjige.

Ponekod zapolnjujejo takšne vrzeli zasebne plemiške oziroma grajske evidence, v katerih najdemo tudi rojstva in krste otrok, ki jih v cerkvenih matičnih ni. Za ponazoritev bomo vzeli dva takšna vira iz 17. stoletja, oba danes znana iz druge roke, prvi iz integralne objave, drugi iz objavljenih izvlečkov. Gre za rodbinsko kroniko baronov oziroma grofov Barbo s Čušperka pri Grosupljem in za koledarske zapiske Raspoz z gradu Krumperk pri Domžalah, za dva referenčna vira, s katerima je mogoče preveriti (ne)vpise krstov v cerkvene matične knjige.

Barbovo rodbinsko kroniko (1651–1678), večinoma rodoslovne vsebine, sta pisala oče Bernardin in sin Ernest Gotlib.⁴⁹ Med opisanimi krsti otrok – vseh je osem (prvi v Ljubljani, drugi v Mokronogu in preostalih šest na Čušperku) – je po danes ohranjenih krstnih maticah mogoče preveriti štiri. Prvega, ta je bil v ljubljanski stolnici (1655), naj-

demo pričakovano v krstni matici stolne župnije.⁵⁰ Od treh, opravljenih na Čušperku (1658, 1660 in 1678), je v krstno matico župnije Šmarje-Sap vpisan le srednji.⁵¹ Druga dva sta izostala, ne pa tudi krst naslednjega Barbovega otroka (1680), ki ga kronika časovno ne zajema več, šmarska matica pa izrecno navaja, da je bil na čušperškem gradu.⁵² Grof Ernest Gotlib († 1684) je imel sicer vsaj še tri otroke, a njihovih krstov v šmarski matici ne najdemo.⁵³

Za čušperške Barbe so ugotovitve o (ne)vpisovanju krstov otrok v župnijske krstne matice zelo podobne kot za Kheyslle, Valvasorje in Graffenwegerje v istem času v župniji Šmartno pri Litiji. Kot vse kaže, glavnega krivca za to, da toliko krščencev iz navedenih rodbin ni bilo imatrikuliranih, vendarle ne gre iskati pri župnijski duhovščini, temveč pri starših. Referenco za takšno tezo ponujajo podatki o otrocih Janeza Andreja Gandina (pl. Liliensteina) in njegove soproge Marije Magdalene Salome. Zakonca sta prav v tem času prebivala najprej v župniji Šmarje, kjer sta imela dvorec Brinje, nato pa sta bila od leta 1692 gospodarja Valvasorjevega Bogenšperka v župniji Šmartno pri Litiji. Drugače kot krščenci prej obravnavanih plemiških rodbin so njuni otroci v obeh župnijah vpisani v krstne matice dosledno (!). Prvi vpis je nastal leta 1682 še s polletno zamudo, vsi

⁵⁰ Po Barbovi kroniki je bila 1. aprila 1655 v Dienstmannovi hiši na Bregu rojena deklica, hči Bernardina Barba, ki so jo dva dni pozneje krstili v stolnici na ime Marija Judita (Radics: *Familien-Chroniken*, str. 17). Po ljubljanski krstni matici je bila krščena že naslednji dan, 2. aprila, pa tudi ime njenega botra se z navedbo v kroniki ne ujema (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1653–1664, pag. 81).

⁵¹ Krsta Bernardinovega sina Jošta Valerija – po besedah kronike ga je dva dni po otrokovem rojstvu (18. novembra 1658) na čušperškem gradu opravil šmarski kaplan (kooperator) – v šmarski krstni matici ni. V njej najdemo le krst hčerke Judite Terezije z datumom 8. januar 1660. Oče Bernardin navaja, da se je rodila 3. januarja in da jo je (brez omembe datuma) krstil šmarski župnik; imeni botrov se v obeh virih ujemata. Pri tem krstu ni izrecno naveden kraj, zato bi bilo mogoče, da so obred opravili v šmarski župnijski cerkvi. Tretji krst, ki je bil po kroniki enako kakor rojstvo na Čušperku, je bil krst Maksimilijana Ernesta, sina Ernesta Gotliba grofa Barba. Rodil se je 2. oktobra 1678, zaradi odsotnosti šmarskega župnika ga je sedem dni pozneje krstil župnik s Krke, vpisa krsta pa ni ne v šmarski ne v krški krstni matični knjigi. – Radics: *Familien-Chroniken*, str. 18 in 20; NŠAL, ŽA Šmarje-Sap, Matične knjige, R 1650–1660, pag. 131; R 1675–1695, s. p., 2. 11. 1660; ŽA Krka, Matične knjige, R 1676–1697.

⁵² 21. novembra 1680 je bila krščena na čušperškem gradu (*baptizata es in Dominio Zobelsperg*) Jožefa Leopoldina (NŠAL, ŽA Šmarje-Sap, Matične knjige, R 1675–1695, s. p.).

⁵³ Na rodovnem deblu Barbov so navedeni Ernest Engelbert, Janez Herbard in Ernest Sigmund (ARS, AS 1075, šk. 1, št. 20, Barbo).

⁴⁷ NŠAL, ŽA Moravče, Matične knjige, R 1739–1754, pag. 221, 265, 314, 315. – Jožef Anton Segalla je bil svak malo prej (1747) preminulega gospodarja Medije Franca Adama barona Valvasorja. Kot krstni boter prvemu otroku je naveden Karel (Jožef) baron Valvasor, gospodar bližnjega Belneka, kot botra preostalim trem pa njihova teta, medijska gospodarica baronica Frančiška Uršula Valvasor.

⁴⁸ Npr. 12. 8. 1732, 8. 10. 1732, 18. 10. 1732, 24. 8. 1733 (NŠAL, ŽA Moravče, Matične knjige, R 1739–1754).

⁴⁹ Bernardin Barbo († 1677), od leta 1651 baron in od leta 1674 grof, je imel kar dve sestri, poročeni v Valvasorjevo rodbino. Ana Rozina († 1702) je bila omožena s polihistorjevim polbratom Karlom, Sidonija Regina († 1708) pa z njegovim bratrancem Janezom Krstnikom (prim. ARS, AS 1075, šk. 1, št. 20, Barbo; Beckh-Widmanstetter: *Die Familienchronik*, Tafel II).

drugi so sočasni s krsti: v Šmarju v letih 1684, 1685, 1688 in 1691, v Šmartnem leta 1694 in 1698.⁵⁴ Poznejši prvi vpis priča o zavedanju staršev potrebnosti in koristnosti v maticah dokumentiranih krstov njihovih otrok. To pa je zavest, ki jo pri številnih plemiških rodbinah pogrešamo, tako tudi pri Janezu Vajkardu Valvasorju. Treba je seveda vedeti, da matičnih knjig v 17. stoletju marsikje še niso vodili redno in da so imele šibko tradicijo, zato jih družbena elita ni percepirala kot nekaj obvezujočega in za dokazovanje lastne identitete nujno potrebnega. Njeno potomstvo je bilo tedaj še primarno dokumentirano v zasebnih virih.

Drugi indikativni referenčni vir za plemiške krste, t. i. koledarski zapiski s Krumperka, je zgodnejšega nastanka, saj sega še v čas, ko so premogle krstno matico le redke župnije. Konec 19. stoletja jih je I. Vrhovnik povzel po danes pogrešanih »starih koledarjih, hranjenih v krumperškem grajskem arhivu«. Časovni razpon zapiskov je vsaj od leta 1607, ko se je na Krumperku oženil Elija Rasp, do leta 1738, a najbrž sicer ne kontinuirano. Poleg podatkov o porokah, smrtih sorodnikov (tudi v drugih krajih) in raznih dogodkih najdemo v njih pet zapisov o krstih domačih otrok (1608, 1629, 1633, 1636 in 1659),⁵⁵ od teh pa je le eden dokumentiran v krstni matici župnije Dob. Dobske krstne knjige za ta čas so bile vodene zgledno in so dobro ohranjene (od 1606), prav tako matice sosednje župnije Dol pri Ljubljani (od 1627), od koder so Raspi izvirali, in seveda knjige stolne župnije Ljubljana (že od 1588),⁵⁶ kjer so najbrž krščevali tudi drugod rojene plemiške otroke. V pregledanih krstnih maticah treh župnij najdemo samo enega od omenjenih petih krstov, in sicer krst 27. februarja 1629, ko je bila v Dobu krščena Marija Rozina, hči Janeza Ludvika Raspa in Doroteje Regine, rojene Rauber, po materini strani sestrična polihistorja Valvasorja.⁵⁷ Krumperški koledarski za-

piski navajajo njeno rojstvo tri dni prej.⁵⁸ Za rojstvi njenih dveh mlajših bratov izvemo, nasprotno, samo iz koledarskih zapiskov: Franc Sigfrid je bil rojen 7. in krščen 14. novembra 1633, Volf Ditrih pa krščen 20. januarja 1636. Zapiski navajajo pri teh dveh krščencih tudi imena krstnih botrov, pri prvem denimo Valvasorjevega očeta Jerneja.⁵⁹ Rojstvo najstarejšega Raspovega sina in naslednika na Krumperku Janeza Avguština († 1666) ni dokumentirano ne v maticah ne v koledarskih zapiskih. V svoji oporoki (1666) navaja šest živečih otrok, le za tri pa imamo rojstne oziroma krstne podatke: za drugega in tretjega otroka, krščena v Dobu (1652 in 1653), ter za četrtega, o čigar krstu (1659) govorijo samo krumperški koledarski zapiski. Konec istega leta kot ta otrok je bil po omenjenih zapiskih rojen še en sin, ki pa je (kot nedonošenček) kmalu umrl; oba sta se sicer rodila v času, za katerega v dobskih maticah zija vrzel.⁶⁰ Prvi zapis o Raspovem otroku, rojenem na Krumperku, je pol stoletja starejši. Po koledarskih zapiskih se je Eliji Raspu 29. marca 1608 rodil sin Janez Ditrih, ki bi torej moral biti vpisan v najstarejšo dobsko krstno matico, a ni. Razlog je tu morda drugačne narave, ne zgolj »tehnične« (krst na gradu). I. Vrhovnik je namreč za Elijo zapisal, da je bil prejkone protestant.⁶¹

Spomniti kaže, da je s Krumperka izvirala Ana Marija Rauber, mati polihistorja Valvasorja, rojena okoli leta 1610.⁶² Čeprav so krstne matice dobske

Vrhovnik: Plemenitniki, str. 90–91.

⁵⁸ Vrhovnik: Plemenitniki, str. 90.

⁵⁹ Prav tam, str. 91. Prim. NŠAL, ŽA Dob, Rep R 1607–1784, R 1624–1633, R 1634–1642.

⁶⁰ Ko je Janez Avguština Rasp 29. junija 1666 v Ljubljani sestavil oporoko, so bili živi otroci: Janez Baltazar, Volf Sigfrid, Janez Ludvik, Janez Jakob, Marija Regina in Ivana Rozina (ARS, AS 308, II. serija, fasc. R 1–45, testament R–8, 29. 6. 1666). Iz prve roke poznamo le krsta drugega in tretjega otroka, vse ostale pa pogrešamo tako v ljubljanskih stolnih kakor v dobskih in dolskih krstnih maticah (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, Rep R 1621–1653, Rep R 1653–1692; ŽA Dob, Matične knjige, Rep R 1607–1784, R 1642–1654, R 1665–1678; ŽA Dol pri Ljubljani, Matične knjige, R 1627–1654, R 1654–1668). V Dobu sta bila krščena Volfgang Sigfrid (3. 11. 1652), po navedbi krstne matice rojen na Krumperku, in Marija Regina (7. 10. 1653). O rojstvu sinov Janeza Jakoba 17. februarja 1659 in Volfa Avguština 16. decembra istega leta govorijo krumperški koledarski zapiski (Vrhovnik: Plemenitniki, str. 92). Vrhovnik se je sicer obakrat zmotil pri imenu očeta: namesto Janez Avguština je zapisal Janez Ludvik, kakor je bilo ime dedu, umrlemu že leta 1646 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1635–1657, pag. 89).

⁶¹ Vrhovnik: Plemenitniki, str. 90. – Prim. NŠAL, ŽA Dob, Matične knjige, R 1606–1623.

⁶² Spodnja meja njenega rojstva je leto 1607, dve leti po poroki staršev (regist njune poročne pogodbe z datumom 8. maj 1605 v: ARS, AS 309, šk. 94, fasc. XXXX, lit. R–23, 14. 1. 1660, pag. 37/Nr. 118), a le če bi sestra in brat, ki

⁵⁴ Prvega v Šmarju krščenega Gandinovega otroka so v matično knjigo vpisali med 19. decembrom 1682 in 1. januarjem 1683 z navedbo, da je bil krst 12. avgusta 1682, očitno na Brinju, čeprav formulacija »ex (!) Saitenhof« ni isto kot »in (!) Saitenhoff«. Preostali krsti v isti krstni matici so se zvrstili 12. marca 1684, 1. aprila 1685, 2. februarja 1688 in 18. januarja 1691. Pri krstu leta 1684 najdemo oznako »ex Saitenhoff«, pri zadnjem, leta 1691, pa je izrecno povedano, da je bila hči krščena v samem dvorcu Brinje (*fiut baptisata in arce Seitenhoffen*). Vpisa v krstni matici župnije Šmartno pri Litiji 19. decembra 1694 in 5. maja 1698 sta brez tovrstnih podatkov. – NŠAL, ŽA Šmarje-Sap, Matične knjige, R 1675–1695, s. p.; ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1689–1703, s. p.

⁵⁵ Vrhovnik: Plemenitniki, str. 90–92, 95, 98.

⁵⁶ O krstnih maticah Krampač: *Vodnik po matičnih knjigah*, str. 21, 24, 56–57.

⁵⁷ NŠAL, ŽA Dob, Matične knjige, R 1624–1633, s. p. Prim.

župnije dobro ohranjene in segajo še v začetek leta 1606, je navzočnost Rauberjeve družine v njih dokumentirana zelo skromno, zgolj prek služinčadi od pomladi 1611 dalje.⁶³ Tako kot je v krstno matico vpisan samo en otrok hčerke Marije Rozine Rasp, rojen leta 1629,⁶⁴ so predtem zlahka izostali vpisi Rauberjevih otrok, tudi Marije Rozine in Ane Marije.

Naj vprašanje o (ne)vpisovanju krstov plemiških otrok v starejše krstne maticne knjige sklenemo z rodbino Valvasor, s katero smo ga odprli. Čeprav so od začetka leta 1621 ohranjene vse krstne matice župnije Vače, tj. župnije Valvasorjevega »izvornega gradu«⁶⁵ Medija, je rodbina v njih prvega pol stoletja komajda dokumentirana. Vse do leta 1677 ne najdemo v maticah krsta niti enega Valvasorja, odtlej pa so se – in to je posebej pomenljivo – vrstili redno. Povedano drugače: po tem času ne pogrešamo vpisa krsta nobenega člana rodbine z Medije,⁶⁶ predtem

pa vseh! Ko so 10. maja 1683 krstili dvojčka Adama Sigfrida barona Valvasorja, je tudi edinkrat izpričano, da je bil krst v medijski kapeli (*in Capellâ arcis Gallenegeh*).⁶⁷ Glede na to in prakso na drugih gradovih, lahko upravičeno sklepamo, da so Valvasorjeve otroke krščevali doma vsaj v 17. stoletju, če ne tudi pozneje. Odgovor, zakaj do leta 1677 v vaške krstne matice ni bil vpisan niti en krst, potem pa nenadoma vsi, se ponuja sam po sebi: po volji župnijske duhovščine oziroma na željo staršev. Medija je imela sicer lastnega duhovnika – sacelana, ki se je vzdrževal iz dohodkov beneficijne ustanove polihistorjevega očeta Jerneja, utemeljene leta 1650.⁶⁸ Ko so 5. decembra 1677 vpisali v vaško krstno matico krst prvega medijskega Valvasorja sploh, sina polihistorjevega brata Janeza Herbarda (krstiteljovo ime ni izpričano),⁶⁹ je beneficiat že prešel na drugega brata Volfganga Jerneja, ki je nato nekaj časa, najbrž vse do leta 1678, bival doma.⁷⁰ Bržkone gre prav temu bratu duhovniku zasluga, da je poskrbel za prekinitve stare prakse, torej nevpisovanja krstov Valvasorjevih otrok v matice pristojne župnije. Več dejstev priča, da so otroci istega očeta, rojeni pred letom 1677, prav tako prišli na svet na medijskem gradu in ne kje drugje. Bil je namreč samo gospodar Medije

ju rodovniki navajajo pred njo, prišla na svet kot dvojčka ali bi se sama rodila v paru z bratom (prim. rodovnike, ki imajo sicer pomotoma še več otrok: ARS, AS 1073, I/44r, fol. 143; ARS, AS 1075, šk. 6, št. 210, Rauber). Zgornja meja je leto 1617, če bi prišla na svet že kot posthumna, z Jernejem Valvasorjem pa bi se morala potemtakem poročiti pri petnajstih (1632), kar je manj verjetno. Njenega očeta, umrlega na Krumperku, so namreč po krumperških koledarskih zapiskih pokopali 5. januarja 1617 v Dobu (Vrhovnik: Plemenitniki, str. 98). Rojstvo Ane Marije glede na možni razpon 1607–1617 zelo okvirno postavljamo v čas okoli leta 1610. Povsem mogoče je, da je na svet prišla na Kravjaku, kjer so se poročili njeni starši, kajti na Krumperku je leta 1608 izpričan še Elija Rasp (Vrhovnik: Plemenitniki, str. 90), Rauberji pa prvič prek svoje služinčadi šele poleti 1611 (NŠAL, ŽA Dob, Maticne knjige, R 1606–1623, s. p., 12. 8. 1611).

⁶³ O navzočnosti Rauberjev na Krumperku posredno najbolj zgodaj priča krst nezakonske hčerke Rauberjevega služabnika Mihaela (*Michaelis Famuli D.[omini] Raubarii*) 12. avgusta 1611. 16. marca 1622 je bil krščen sin istega Mihaela, takrat navedenega kot pristavnik (vdove) gospe Rauberjeve (*Michaelis Dominae Rauberin maier*). (NŠAL, ŽA Dob, Maticne knjige, R 1606–1623, s. p.; prim. Vrhovnik: Plemenitniki, str. 97). Konec leta 1613 se je po Vrhovniku poročila Rauberjeva kuharica Uršula (*Ursula coqua Domini Rauber*) (Vrhovnik: Plemenitniki, str. 98).

⁶⁴ Gl. op. 57.

⁶⁵ NŠAL, ŽA Vače, Maticne knjige, R 1621–1628. – Datum prvega vpisa v najstarejšo krstno matico je zabrisan, naslednji vpis pa datiran 22. januarja 1621.

⁶⁶ V vaških krstnih maticah so vpisani krsti štirih otrok Janeza Herbarda, gospodarja Medije in polihistorjevega brata: 5. 12. 1677, 4. 1. 1679, 24. 1. 1680 in 16. 4. 1681, nato pa v 17. stoletju še krsti štirih otrok naslednjega medijskega gospoda (od 1683), barona Adama Sigfrida iz druge rodbinske veje: 10. 5. 1683 (dvojčkov), 14. 7. 1687 in 16. 10. 1689 (NŠAL, ŽA Vače, Maticne knjige, R 1673–1689, s. p.; R 1689–1705, s. p.). V 18. stoletju pogrešamo vpis prvorojenke Franca Adama, sina Adama Sigfrida; njena mati v oporoki 9. marca 1706 pravi, da je noseča, v krstnih maticah pa je vrzel do 3. maja 1706 (ARS, AS 308, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–8, 9. 3. 1706; NŠAL, ŽA Vače,

Maticne knjige, R 1689–1705, R 1706–1722). Druga hči je bila krščena 25. marca 1707, potem sta se zvrstila krsta sina in hčerke iz drugega zakona 22. maja 1719 in 11. novembra 1723 (NŠAL, ŽA Vače, Maticne knjige, R 1706–1722, s. p.; R 1722–1736, s. p.).

⁶⁷ NŠAL, ŽA Vače, Maticne knjige, R 1673–1689, s. p., 10. 5. 1683.

⁶⁸ Prepis ustanovne listine z dne 2. avgusta 1650, nastal leta 1753: ARS, AS 174, šk. 237, RDA, N 242, Medija, No. 12. Prim. Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 165.

⁶⁹ NŠAL, ŽA Vače, Maticne knjige, R 1673–1689, s. p., 5. 12. 1677.

⁷⁰ Volfgang Jernej je 8. marca 1675 izstavil pobotnico tamkajšnjemu gospodarju, svojemu bratu Janezu Herbardu, ki med drugim govori o tem, da mu je brat spregledal plačilo hrane za ves čas, ki ga je Volfgang Jernej prebil pri njem, prav tako pa tudi (medijskemu beneficiatu) »gospodu«⁷⁰ Sebastjanu Razboršku za čas od jurjevega 1674 do jurjevega 1675 in da je temu deloma že izplačal plačo (ARS, AS 740, fasc. 8, Medija, Familiaria, Janez Herbert Valvasor, pobotnica 8. 3. 1675). Naslednje leto, 20. maja 1676, je Volfgang Jernej s pobotnico potrdil, da mu je brat plačal zakupnino za (hubo) na Kopravnici od jurjevega 1675 do istega dne leta 1676 (prav tam, pobotnica 20. 5. 1676); huba je bila del posesti beneficija. Na Mediji se je Volfgang Jernej zadrževal tudi 30. marca 1678, ko je bratu izdal odpovedno pismo za prejeto dediščino po sestri Ani Katarini (prav tam, pobotnica 30. 3. 1678), ko pa mu je brat naslednje leto plačal zakupnino za hubo na Kopravnici, je pobotnica datirana na Vačah (prav tam, 20. 8. 1679). Volfgangu Jerneju je v škofjski službi mogoče slediti šele od leta 1678, ko mu je bilo 32 let in je nastopil službo župnijskega vikarja v Sv. Vidu pri Planini na Štajerskem (Radics: Valvasor-Studien XXVIII, str. 347).

in nobenega drugega gradu,⁷¹ krstov njegovih otrok ni ne v ljubljanski ne v drugih krstnih maticah,⁷² poleg tega pa je njegova prva žena, ko se ji je bližal prvi porod (1672), napisala oporoko prav na Mediji.⁷³

Drugače kot otroci Janeza Herbarda (* 1642–45, † 1681) so bili otroci njegovega starejšega polbrata Karla (* 1617–20, † 1697) večinoma krščeni v Ljubljani (1653–1668).⁷⁴ Tisti trije od skupno osmih, znanih z Valvasorjevega rodovnega debla,⁷⁵ ki jih v ljubljanskih krstnih maticah ni, so se, kot je bilo že rečeno, rodili na medijskem ali gamberškem gradu oziroma zadnji med njimi na Belneku.

Zato pa ni nikakršnega dvoma, da so skoraj vsi otroci očeta Jerneja Valvasorja (* ok. 1596, † 1651) prišli na svet na Mediji. V ljubljanskih krstnih maticah so vpisani le trije, tudi polihistor Janez Vajkard (1641, 1646 in 1649).⁷⁶ Od preostalih 21 iz obeh Jernejevih zakonov jih je vsaj 15, če ne celo 18 prišlo na svet v času, ki ga kontinuirano pokrivajo krstne matice vaške župnije (od leta 1621), a njihovih krstov v omenjenih maticah ne najdemo.⁷⁷ Družina je potrjeno stalno prebivala na Mediji,⁷⁸ ta pa je že

v Jernejevem času spadala v župnijo Vače – o tem najbolj neposredno priča njegova ustanovna listina za medijski beneficij (1650).⁷⁹ Čeprav je bila Medija na meji župnije Čemšenik, tudi prej ni mogla spadati v drugo, čemšeniško župnijo, saj najdemo v najstarejši vaški krstni matici dva krščenca stanovančev medijskega gradu oziroma zaselka ob njem (1625 in 1628).⁸⁰ Z Medije je bilo sicer dlje do domačega župnijskega središča na Vačah kakor do Čemšenika. Ker grajski duhovnik – sacelan v Jernejevem času ni izpričan, ni izključeno, da so Valvasorjeve otroke krščevali tudi duhovniki s Čemšenika, ne le z Vač, toda vpis takšnega krsta v čemšeniške krstne matice bi predstavljal kršenje župnijske jurisdikcije. Izgube čemšeniških matičnih knjig za čas pred letom 1815 torej vsaj v tem pogledu ni treba posebej obžalovati.⁸¹ V njih bi Valvasorje kot krstne botre morda našli pogosteje kakor v vaških maticah, kjer jih skoraj ni,⁸² to pa je tudi vse. Da Valvasorji niso hodili na Vače botrovat navadnim krščencem, niti najmanj ne preseneča, saj v tamkajšnjih maticah tudi drugih plemiških botrov skorajda ne srečamo. Oddaljenost od župnijskega središča je bila lahko samo še dodaten

⁷¹ Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 165; Smole: *Graščine*, str. 696.

⁷² Prim. NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1669–1678; Schiviz von Schivizhoffen: *Der Adel*.

⁷³ ARS, AS 308, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–4, 24. 1. 1672. – Da sta se prva dva otroka Janeza Herbarda rodila v zakonu z Marijo Magdaleno Rezenheim, priča Valvasorjevo rodovno deblo v *Slavi vojvodine Kranjske* (Valvasor: *Die Ehre IX*, str. 109).

⁷⁴ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1653–1664, pag. 2, 139, 189, 336; R 1664–1669, pag. 143.

⁷⁵ Valvasor: *Die Ehre IX*, str. 109.

⁷⁶ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1638–1643, pag. 163; R 1643–1653, pag. 143 in 218.

⁷⁷ NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, R 1621–1628, R 1628–1635, R 1636–1643, R 1643–1656. – Možni časovni razpon, v katerem so se rojevali otroci Jerneja Valvasorja, je od konca leta 1617 do oktobra 1651, če bi bila najmlajša hči rojena kot posthuma. Prvič se je namreč poročil kmalu po sklenitvi poročne pogodbe z datumom 7. februar 1617 (ARS, AS 748, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, 7. 2. 1617), umrl pa je 15. januarja 1651 (gl. op. 109).

⁷⁸ Njeno bivanje na Mediji za dvajseta leta 17. stoletja posredno potrjujeta že dejstvo, da v ljubljanskih matičnih knjigah ni zapisanih krstov, in Jernejevo kontinuirano posedovanje Medije vse od leta 1614 (o tem: Golec: Valvasorjev izvor, str. 34). Kratek čas je imel sicer tudi dvorec Širje nad Zidanim mostom (1630–32), prav tedaj, ko je bil še lastnik Starega gradu pri Novem mestu (1637), pa je izpričana intenzivna gradbena dejavnost na Mediji: postavitev velike grajske kapele. Sledi nadvrse pomemben Jernejev lastnoročni zapis v medijskem urbarju, ki govori o izdatkih za obutev članov družine leta 1639 in poimensko navaja vse otroke, pri najmlajših celo njihove dojljle. – O lastništvu Širja: StLA, B 249/5, Adalbert Sikora, Die steirischen Gülden, str. 329, 377. – O lastništvu Starega gradu: ARS, AS 1074, 41u, urbar graščine Stari grad 1637–1654; Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 15; Radics: *Valvasor*, str. 11. – O posvečenju, tj. postavitvi kapele, priča plošča zakoncev Jerneja in Ane Marije

Valvasor z letnico 1637 (Stopar: *Grajske stavbe. I. Gorenjska*, str. 104–105). O izdatkih za obutev: ARS, AS 1074, I/30u, urbar Medija 1635–1678, 2. del, fol. 95–95', 7. 8. 1639.

⁷⁹ V listini je navedeno, da preideta prezentacijska in konfirmacijska pravica po Jernejevi smrti na vdovo in po njeni smrti na vsakega najstarejšega moškega potomca, in sicer pod nadzorom (domačega) župnika na Vačah (prepis v: ARS, AS 174, šk. 237, RDA, N 242, Medija, No. 12).

⁸⁰ 26. septembra 1625 je bil krščen sin Janeza Nahtingala »von Galnakh« in njegove žene Neže; krstni boter je bil iz neposredne sosesčine, a že iz čemšeniške župnije – iz Podturna, tj. današnjih Izlak: »Podturnam ex Parochia Zemshenikh«. 9. maja 1628 so krstili nezakonsko hčerko tedanjega medijskega grajskega stanovanca Janeza Markušiča (»tunc temporis in arce Medaj«) in njegove »ljubice« (»meretricis euis«) Elizabete Koprivnikar s Paveljka; boter je bil isti kot pri prejšnjem otroku (»Pod Turnom ex Parochia Tschemschenikh«). NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, R 1621–1628, s. p.

⁸¹ Starejše čemšeniške matice so leta 1815 zgoarele v požaru (NŠAL, NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 375, Čemšenik, pola B).

⁸² Jerneja Valvasorja srečamo kot botra enkrat samkrat, ko je 25. julija 1635 skupaj z drugo plemiško botro, Dorotejo Paradeiser z oddaljenega Mehovega, botroval plemiškemu otroku, hčerki Jurija Sigmunda Hallerja (NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, R 1628–1635, s. p.). Glede na nemirni čas kmečkega upora bi bili starši krščenke in botra lahko begunci, ki so se zatekli na Medijo ali na okoliške gradove. Med botrami ni ne prve ne druge Jernejeve žene. Pozneje, do krsta prvega Valvasorja (1677), so se v vlogi krstnih botrov, vsakič krščencem navadnih ljudi, znašli še trije Valvasorji: Jernejev nečak Jurij Sigmund 26. marca 1655, hči Marija Klara (pomotoma navedena kot Ana Klara) 19. oktobra 1658 in snaha Marija Magdalena 31. maja 1671 (NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, R 1643–1656, R 1656–1665, R 1666–1672).



Danes obnovljena Marijina grajska kapela na Mediji je preživela partizansko miniranje gradu jeseni 1944 (foto: B. Golec, april 2008).

razlog, da so otroke Jerneja Valvasorja krščevali na domačem medijskem gradu, od leta 1637 v novozgrajeni prostorni kapeli ob grajskem kompleksu.⁸³

Ugotovitve, da v 17. stoletju krstov niso vpisovali v matične knjige, pričajo na eni strani o krščevanju na gradovih in na drugi o prepričanju plemiških staršev in duhovnikov, da vpisi »zasebnih krstov« niso potrebni oziroma da v krstne matice ne sodijo. Za številne plemiške otroke tako ni znana niti letnica rojstva. Kdaj približno in kje so prišli na svet, je mogoče sklepati le na podlagi védenja o starših in iz poznejše dokumentiranosti njihovih življenjskih poti. Pri tem je več kot zaželen podatek navedba starosti v mrliški matici, toda za številne ne poznamo niti tega. O tem bo še tekla beseda v nadaljevanju.

Dragoceni, a redki so v maticah zapisi o krščevanju zunaj krstne cerkve z izrecno privolitvijo škofa oziroma njegovega namestnika. V vikariatu Dol pri Ljubljani, ki je bil skupaj z matično mengeško župnijo inkorporiran cistercijanskemu samostanu v Stični, sta v osemdesetih letih dva stiška opata dovolila krst na gradu Dol (*baptizatus est in eorundem domino de licencia ..., in arce eiusdem dominii de licentia ...*). Obakrat, 4. decembra 1685 in 20. maja 1688, sta bila krščena otroka dolskega graščaka Janeza Bal-

tazarja Raspa.⁸⁴ Kaplan (kooperator) v Vodicach pa je 19. januarja 1659 v krstni matici navedel, da je z dovoljenjem ljubljanskega škofa Buchheima (*cum gratiosissima licentia*) v Marijini podružnici blizu gradu Šinkov turn krstil hčerko graščaka Tomaža Kröna.⁸⁵ Ko se je omenjena hči sedemnajst let pozneje, 13. oktobra 1676, omožila, najdemo v vodiški poročni matici podoben primer. Poročni obred so v isti podružnici oziroma grajski kapeli tudi tokrat opravili »de licentia officii episcopalis«.⁸⁶

Vprašanje v zvezi z (ne)dokumentiranjem plemiških porok v poročnih matičnih knjigah je v primerjavi z vprašanjem o (ne)vpisanih krstih manj žgoče. Prvič že zato, ker se je neprimerno manj plemiških otrok poročilo, kot se jih je rodilo. Poleg tega je vsaj iz registrov (predvsem v zapuščinskih inventarjih) znanih precej datumov sklenitev poročnih pogodb, deloma tudi z navedbo kraja. Manj, a še vedno znatno število, je ohranjenih izvornikov in prepisov poročnih pogodb, katerih vsebina je sicer neprimerno bogatejša od samih vpisov porok v maticah.

Težavo, ki pa je pravzaprav zanemarljiva, predstavlja datumsko in lokacijsko neskladje med skle-

⁸⁴ NŠAL, ŽA Dol pri Ljubljani, R 1669–1688, s. p.

⁸⁵ NŠAL, ŽA Vodice, Matične knjige, R 1654–1670, s. p.

⁸⁶ Prav tam, P 1638–1685, s. p.

⁸³ O kapeli: Stopar: *Grajske stavbe. I. Gorenjska*, str. 104–105.

nitvama poročne pogodbe in zakonske zveze. Le malo pogodb je namreč nastalo tik pred poročnim obredom tako kot ob že omenjeni ženitvi Elije Raspa na Krumperku (1607).⁸⁷ Včasih je med dejanjema minilo le nekaj dni, včasih več mesecev, kot nazorno pričata opisa iz let 1548 in 1549 ter 1596 v družinski kroniki Hansa in Andreja Galla pl. Rudolfsecka (1529–1606).⁸⁸ Ne nazadnje ni izključeno, da se je do danes ohranil kak poročni dogovor ali zapis o njegovem obstoju, ne da bi zakonska zveza sploh bila sklenjena, pa naj so bili razlogi za to takšni ali drugačni.

Če ostanemo pri rodbini Valvasor, bomo srečali zelo različne primere. Lukrecija Valvasor (ok. 1583, † 1604/5), starejša sestra Jerneja Valvasorja, je z bodočim možem Matijo Posarelom najprej 17. aprila 1603 sklenila poročni dogovor (*Heiratspact*), poročno pismo (*Hejrathbrüeff*) pa je nastalo 16. novembra istega leta, očitno tik pred poročnim obredom. Tega so zelo verjetno opravili v Ljubljani, vendar poročne matice stolne župnije ne segajo tako daleč, da bi sklepanje lahko potrdili.⁸⁹ Prvi v rodbini, za katerega poznamo tako poročno pogodbo kot vpis poroke v cerkveno matico, je polihistorjev oče Jernej. Nedavno odkrito pogodbo so sklenili 5. aprila 1632 na gradu Križ pri Komendi, poroka pa je bila 15 dni pozneje, 20. aprila v Ljubljani.⁹⁰ Veliko bolj se je mudilo, ko se je enajst let pozneje že kot vdova drugič možila Jernejeva nečakinja Poliksena, hči njegovega pokojnega brata Adama. Njen poročni dogovor s Karlom Witzem je datiran prav na dan poroke v ljubljanski stolnici 5. julija 1643. Kraj je izpuščen, sicer pa je

bil določeno, da ostane dogovor v veljavi do sestave pravega poročnega pisma.⁹¹ Pred kratkim je prišlo na dan tudi ženitno pismo polihistorja Janeza Vajkarda, nastalo pred poroko s prvo ženo Ano Rozino Graffenweger. Sestavljeno je bilo 5. julija 1672 na Graffenwegerjevem gradu Slatna pri Litiji,⁹² tj. pet dni pred poroko, vpisano v poročno matico župnije Šmartno pri Litiji. Vpis je v primerjavi s prejšnjima dvema (1632 in 1643) izjemno skop, saj poleg datuma in imen mladoporočencev ne navaja ničesar, niti imen poročnih prič.⁹³

Po analogiji s številnimi drugimi plemiškimi porokami bi lahko bila tudi polihistorjeva na gradu Slatna in ne v župnijski cerkvi v Šmartnem. Tako kot za druge župnije je namreč za šmarsko potrjeno sklepanje zakonov na gradovih, ne sicer v 17. stoletju, temveč najprej v začetku 18. stoletja. Tako se je 8. januarja 1716 na Bogenšperku (*copulatus est in arce Bogensperg*) omožila hči takratnega lastnika gradu Janeza Andreja Gandina. Poročevalec ni bil noben od domačih župnijskih duhovnikov, temveč stiški cistercijan, ob vpisu v matico pa se je matičarju vendarle zdelo potrebno navesti še lokacijo poročne obreda.⁹⁴ Naslednje leto, 8. februarja 1717, formulacija »in arce Slateneg« več kot jasno nakazuje, da sta se Karel Jožef baron Wintershoffen in Leopoldina grofica Barbo vzela na gradu Slatna, in sicer v blagoslovom domačega župnika.⁹⁵

Naše osrednje vprašanje je tako kot pri krstih vprašanje, katere plemiške poroke niso bile vpisane v poročno matico pristojne župnije oziroma duhovnije in zakaj. Videli smo, da kraj sklenitve poročne pogodbe ni vedno isti kot kraj same poroke, zato za-

⁸⁷ ARS, AS 748, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, 11. 11. 1607. – Isti datum poroke je po krumperških koledarskih zapiskih povzel Vrhovnik (Plemenitki, str. 90).

⁸⁸ Oče in sin sta se ženila na domovih svojih nevest. Hans Gall pl. Rudolfseck je z Magdaleno Gall, rojeno Scharf, sklenil zaroko 13. decembra 1548, poročno zvezo pa 24. februarja naslednje leto, oboje na gradu Višnja gora (Radics: Familien-Chroniken, str. 7). Sin Andrej se je zaročil in poročil na gradu Breg pri Ribnici 8. septembra oziroma 3. novembra 1596, in sicer z Ano Wernegkh (prav tam, str. 12).

⁸⁹ Poročno pismo (*Hejrathbrüeff*) z datumom 16. november 1603 je v regestu navedeno v zapuščinskem inventarju nju-nega sina Janeza Jurija Posarela (ARS, AS 309, šk. 81, fasc. XXXIV, lit. P–33, 13. 2. 1654, pag. 16/Nr. 31) in inventarju vnuka Janeza Herbarda Posarela; v zadnjem sta edinkrat zapisani tudi imeni Lukrecijinih staršev (prav tam, šk. 82, fasc. XXXV, lit. P–55, 18. 1. 1685, pag. 102/Nr. 9). Poročni dogovor 17. aprila 1603 je dokumentiran kot regest v zapuščinskem inventarju Lukrecijinega brata Adama Valvasorja (ARS, AS 309, šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–2, 8. 2. 1625, pag. 30/Nr. 111). Poročne matice ljubljanske stolne župnije sv. Nikolaja se začnajo leta 1605 (Krampač: *Vodnik po matičnih knjigah*, str. 56).

⁹⁰ ARS, AS 748, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, 5. 4. 1632. – NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1632–1651, pag. 2.

⁹¹ ARS, AS 1063, št. 1863, 1643 VII. 5., s. l. – NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1632–1651, pag. 98.

⁹² ARS, AS 748, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, 5. 7. 1672.

⁹³ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, P 1660–1720, s. p., 10. 7. 1672.

⁹⁴ Mladoporočenca sta bila Karel Jožef Wisenthal, vdovec iz Ljubljani, in Marija Maksimila Konstancija, hči Janeza Andreja Gandina. Poročil ju je stiški pater Aleksander Engelshaus (prav tam, s. p., 8. 1. 1716).

⁹⁵ Pri tem je treba opozoriti na različni formulaciji kraja pri vpisu 8. februarja 1717, ko se je poročil omenjeni plemiški par »na gradu Slatna« (*In arce Slateneg*), ter dva meseca pozneje, 5. aprila ob poroki navadnih ljudi, očitno slatenskih služabnikov oziroma »z gradu Slatna« (*ex arce Slateneg*); drugi poročni obred je bil najverjetneje v župnijski cerkvi (prav tam, s. p. 8. 2. 1717, 5. 4. 1717). V šmarski župniji je sicer potrjeno tudi poročanje v podružničnih cerkvah. Tako je Andrej Nikolaj Schmuzenhaus iz Vipave 28. februarja 1718 svojo izbranko Regino Kordulo baronico Schwab pl. Lichtenberg (iz dvorca Sela) popeljal pred oltar v podružnici sv. Križa (*in filiali eccl[esi]a S. Crucis*), kjer ju je poročil domači župnik (prav tam, s. p., 28. 2. 1718).

pisa o tej ne smemo iskati samo v maticah župnije, v kateri so sklenili ženitni dogovor. Za zgodnejši čas imamo poleg tega v primerjavi s krstnimi maticami precej slabše ohranjene poročne knjige, ki jih v 17. stoletju ponekod sploh še niso vodili.⁹⁶ Na vprašanje, katerih porok niso vpisali, je z večjo ali manjšo gotovostjo mogoče odgovoriti »per negationem«, glede na to, ali je poroka znana iz drugega vira ali ne.

V zadnji tretjini 17. stoletja, denimo, pogrešamo podatke o porokah dveh Valvasorjev. Polihistorjev mlajši brat Janez Herbard (* 1642–5, † 1681), ki je leta 1670 zagospodaril na Mediji, se je, potem ko je kmalu ovdovel, med letoma 1672 in 1675 vnovič poročil z že znano Marijo Salomo baronico Moscon, doma z gradu Jablje pri Mengšu.⁹⁷ Ker je bila nevesta sestra Marije Ane, s katero se je prav v tem času, 30. januarja 1673, oženil njegov mrzli nečak Adam Sigfrid Valvasor,⁹⁸ bi upravičeno pričakovali, da bo tudi ta poroka vpisana v poročno matico župnije Mengeš, a je ni ne v mengeški ne v ljubljanski poročni knjigi, kot tudi ne v poročni matici župnije Vače, v katero je spadala Medija.⁹⁹ Zakonca sta se sicer najverjetneje poročila na Jabljah oziroma v Mengšu, vendar ni kot kraj poročnega obreda nič manj verjetna medijska grajska kapela. Tem bolj, ker do leta 1677, torej že po tej poroki, v maticah župnije Vače ni nobenega krsta ali poroke članov rodbine Valvasor, odtlej pa so jih vpisovali redno.

Na drugi strani je manj verjetno, da bi se Marija Katarina (* 1673–1675, † 1713), hči omenjenega Adama Sigfrida Valvasorja (gospodarja Medije od leta 1683), tudi drugič omožila doma, bodisi na Mediji bodisi v župnijski cerkvi na Vačah. V vaško poročno matico so 13. januarja 1691 vpisali njeno poroko z Jurijem Viljemom Raumschüsslom in pozneje pripisali, da je bila poroka razveljavljena.¹⁰⁰

⁹⁶ Prim. *Vodnik po maticnih knjigah*; Krampač: *Vodnik po maticnih knjigah*.

⁹⁷ Njegova prva žena Marija Magdalena je noseča, ko še ni imela otrok, 24. januarja 1672 narekovala oporoko (ARS, AS 308, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–4, 24. 1. 1672) in potem rodila dva otroka, morda dvojčka, ki ju kot njena navaja Valvasorjevo rodovno deblo v *Slavi* (Valvasor: *Die Ehre IX*, str. 109). Vdovec Janez Herbard se je vnovič oženil pred 20. novembrom 1675, ko je bila datirana pobotnica, izdana njemu in »njegovi zadnji ženi«, znana iz regesta v njegovem zapuščinskem inventarju (ARS, AS 309, šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–6, 12. 8. 1681, pag. 5/Nr. 5).

⁹⁸ NŠAL, ŽA Mengeš, Maticne knjige, P 1669–1702, s. p., 30. 1. 1673.

⁹⁹ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Maticne knjige, P 1651–1682; ŽA Vače, Maticne knjige, P 1667–1685.

¹⁰⁰ NŠAL, ŽA Vače, Maticne knjige, P 1685–1711, s. p. – Ženin je v poročni matici označen s plemiškim predikatom »*à Shen[eg] et Wildenegk*«, nevesta pa po domovanju na Mediji: »*ex Golenegk*«. Druga roka je vpisu poroke pripisala: »*copul[ati]o manet in suspensio*«.

Razlogov za razveljavitev zakona ne poznamo, eden možnih pa bi bila ne nazadnje lahko ženinova sporna identiteta.¹⁰¹ Še istega leta (22. julija) je Marija Katarina sklenila poročni dogovor z Jurijem Adamom baronom Gallom pl. Gallensteinom in se najpozneje tri dni zatem z njim neznano kje omožila, o čemer priča njena pobotnica za prejeto doto.¹⁰²

V drugem desetletju 18. stoletja sta bila v Valvasorjevem rodu dva drugačna primera: znana sta tako kraj kot datum poroke, pogrešamo pa vpisa v maticnih knjigah pristojnih župnij. Za Ano Katarino Jožefo baronico Valvasor (* 1693, † 1777), polihistorjevo pranečakinjo z gradu Belnek pri Moravčah, je iz vira druge roke znano, da je 26. junija 1714 stopila pred oltar na domačem Belneku.¹⁰³ Poroka ni vpisana v moravški poročni knjigi, pa tudi ne v maticah ljubljanske stolne župnije in župnije Stari trg pri Ložu, kjer je živel ženin Volfgang Danijel grof Lichtenberg.¹⁰⁴

Štiri leta pozneje se je drugič oženil tedanji medijski gospodar Franc Adam baron Valvasor (* ok. 1680, † 1747). Edini vir o poroki je poročna matica župnije Vače, ki je v tem času v bistvu oklicna knjiga, saj vedno dodaja še poznejši datum poroke. Z datumom 20. maj 1718 je navedeno, da Franc Adam jemlje v zakon (*ducit*) Franciško Uršulo Segalla iz župnije Šmartin pri Kranju, nato pa, da je bila poroka v nevestini župniji (*Copulati sunt in parochia ex parte sponsae*). K sreči so tedaj na Vačah vpisovali tudi poroke domačih župljanov drugod, sicer bi ostala nedokumentirana, kajti v šmartinski poročni matici o njej ni sledu.¹⁰⁵

¹⁰¹ Identiteta Jurija Viljema Raumschüssla ni ugotovljena. Rodovniki Raumschüsslov ga ne poznajo, vsaj ne s tem imenom (prim. ARS, AS 1073, I/42r, pag. 584–587; I/44r, fol. 148–150).

¹⁰² Poročni dogovor je znan iz regesta v zapuščinskem inventarju njenega očeta, ki navaja tudi pobotnico za prejeto doto z datumom 25. julij 1691 (ARS, AS 309, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–10, 16. 11. 1699, pag. 20/Nr. 15). Poroka ni vpisana ne v poročni matici župnije Vače ne v poročni knjigi ljubljanske stolne župnije (NŠAL, ŽA Vače, Maticne knjige, P 1667–1685; ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, P 1682–1718), prav tako je ne pozna Schiviz von Schivizhoffen: *Der Adel*.

¹⁰³ Podatka o kraju in datumu poznamo iz Lazarinijeve genealoške zbirke. Ta navaja tudi poročno pogodbo, sklenjeno 17. aprila v Ljubljani (ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. XXII, Lichtenberg). Isti kraj, a nekoliko drugačen datum, 27. april, najdemo v regestu pogodbe v zapuščinskem inventarju Ane Katarine, nastalem 63 let pozneje (ARS, AS 309, šk. 76, fasc. XXXIII, lit. N–23, 8. 7. 1777, pag. 4/Nr. 1).

¹⁰⁴ NŠAL, ŽA Moravče, Maticne knjige, P 1700–1756; ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, P 1682–1718; ŽA Stari trg pri Ložu, Maticne knjige, P 1699–1783.

¹⁰⁵ NŠAL, ŽA Vače, Maticne knjige, P 1711–1728, s. p., 20. 5. 1718; ŽA Kranj–Šmartin, Maticne knjige, P 1684–1736.

Navedeni primeri porok pričajo o enaki ali zelo podobni praksi, kot smo jo srečali pri krstih. Vpisi porok na gradovih so v poročnih maticah zlahka izostali, nekateri zato, ker pri obredu niso sodelovali domači duhovniki, drugi zaradi prepričanja, da vpis ni potreben, saj je tako ali tako dokumentiran drugje.

Enaki razlogi in argumenti so pri cerkvenih matičarjih botrologi **nevpisovanju smrtnih primerov** nekaterih plemiških oseb, pokopanih zunaj javnih pokopališč. Dodaten problem je tudi, da so se dali plemiči radi pokopati v svoje rodbinske grobnice, te pa pogosto niso bile v kraju smrti. In še, da so mrliške matice do leta 1784 veljale za knjige pokopov, v katere niso vpisovali vseh v župniji umrlih, temveč samo tam in s cerkvenim obredom pokopane osebe.¹⁰⁶

V tem pogledu so precej izjemne matice ljubljanske stolne župnije, ki se začenjajo z letom 1635 in v katerih najdemo celo vrsto zapisov o umrlih, odpeljanih iz Ljubljane in pokopanih drugje.¹⁰⁷ V kolikšni meri je bilo to pravilo, je seveda težko soditi brez referenčnih virov. Lahko le ugotavljamo, da za marsikatero smrt ne bi vedeli, ko ne bi bila dokumentirana v ljubljanskih maticah. Ob pomoči analogije lahko sicer precejšnjo zanesljivostjo sklepamo, kdo v Ljubljani ni umrl. Tako je, denimo, vpisana smrt Janeza Ludvika Raspa, poročenega s teto Janeza Vajkarda Valvasorja († 1646) in pokopanega na Taboru nad Ihanom,¹⁰⁸ pet let pozneje pa pogrešamo zapis, da bi v Ljubljani preminil polihistorjev oče Jernej († 1651).¹⁰⁹ Kot bomo videli, so bili nekateri v Ljubljani umrli plemiči imatrikulirani po dvakrat, v župniji smrti in župniji pokopa, drugi pa ne.

Tako kakor pri krščencih oziroma krstnih maticah lahko sicer rečemo, da je verjetnost vpisa v mrliško matico na splošno večja pri osebah, ki so preminile v mestnih okoljih, toda treba je računati z lokalnimi posebnostmi in različnimi praksami. Vze-

mimo za primer največji kranjski mesti Ljubljano in Novo mesto. V Ljubljani so očitno skušali dosledno vpisovati vse pokope, tudi tiste v redovnih cerkvah, na primer pri frančiškanih, avguštincih ali jezuitih (pri tem so vestno navajali kraj pokopa),¹¹⁰ v Novem mestu pa se je izognilo vpisu v župnijsko mrliško matico več plemiških in drugih »imenitnih« pokojnikov, ki so našli zadnji dom v frančiškanski cerkvi. Nekateri med njimi so v Novem mestu umrli, druge so pripeljali od drugod, a primeri pričajo, da novomeška župnijska duhovščina med prvimi in drugimi ni delala razlik. V zvezi s pokopi je vse prepuščala frančiškanom, razlog, da ni bilo vpisov v mrliško matico, pa je bila (tudi) odsotnost župnijske duhovščine pri pogrebem obredu. Tako, denimo, pogrešamo vpise smrti Valvasorje hčerke Katarine Frančiške, poročene baronice Jurič († 1747), ki je umrla v Ljubljani, njegove najmlajše hčerke Regine Konstancije, poročene Dienersperg († 1755), preminile v Novem mestu, in njenega soproga Volfa Sigmunda († 1751), umrlega na Volavčah pri Šentjerneju. Baronica Juričeva je vpisana samo v ljubljanski mrliški matici, zakonca Dienersperg pa sploh v nobeni.¹¹¹ Nasprotno najdemo njunega zeta Maksimilijana barona Erberga († 1760) tako na seznamu pokopov pri frančiškanih kot v novomeški mrliški matici, a je treba upoštevati težo njegove funkcije; bil je namreč dolenski okrožni glavar.¹¹²

V zvezi s pokopi v samostanskih cerkvah moramo opozoriti še na en problem, s katerim se srečujejo raziskovalci, in sicer na nevpisovanje smrti redovnikov in redovnic v župnijske matične knjige. Redovne skupnosti so o svojih pokojnih vodile lastne evidence, zlasti nekrologije, pri pokopih njihovih članov pa župnijski duhovniki marsikje sploh niso sodelovali. Ti za redovne skupnosti niso bili pristojni, ne nazadnje pa je za to, da ta ali on redovnik ali redovnica ni vpisan, lahko kriva tudi malomarnost. Redno so de-

¹⁰⁶ *Vodnik po matičnih knjigah*, str. LXII–LXIII.

¹⁰⁷ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1635–1657, M 1658–1735.

¹⁰⁸ Prav tam, M 1635–1657, pag. 89 (*sepultus prope suam arcem ad s. Radigundem*). – Od pokopanih drugje so v Ljubljani sredi 17. stoletja umrli na primer še: Jakob Vaccano, preminil 6. julija 1649 in pokopan v rodbinski grobnici v Šempasu (pag. 101), Rafael Coraduzzi, zatisnil oči 5. januarja 1654 in pokopan v Ložu (pag. 144), ter Janez Ambrož grof Thurn, ki je umrl 5. junija 1654, zadnje počivališče pa našel v Radovljici (pag. 148).

¹⁰⁹ Vpisa smrti Jerneja Valvasorja v ljubljanski mrliški matici ni (prav tam, M 1635–1657). Datum smrti 15. januar 1651 poznamo iz knjige ljubljanske kongregacije Marije Vnebovzete, ki ga je štel med svoje člane (ARS, AS 1073, II/51r, pag. 38). Iz istega vira izvemo tudi za datum smrti njegovega brata Adama, le da je tam naveden še kraj – Ljubljana (pag. 37).

¹¹⁰ Trije v manj kot dveh letih umrli člani rodbine Witz so bili na primer v letih 1653, 1654 in 1655 pokopani vsak v svoji cerkvi: pri avguštincih, pri sv. Petru (v sosednji, šentpetrski župniji) in pri frančiškanih (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1635–1657, pag. 140, 148, 153).

¹¹¹ Vpisov treh navedenih smrti ni v novomeških maticah: KANM, šk. 66, M/3 1736–1752, M/4 1752–1769. Nava-ja jih Furlanov seznam pokopanih v frančiškanski cerkvi v Novem mestu (Furlan: *Zgodovina frančiškanske cerkve*, str. 28–29). Prim. Župnijski urad Šentjernej, mrliška matična knjiga 1747–1759. O smrti baronice Juričeve: NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, M 1735–1770, pag. 94. O tem natančneje Golec: Valvasorjevo neznanu potomstvo, str. 367, 374, 376.

¹¹² Datum pokopa 1. april 1760, ki ga navaja Furlan, se ujema z datumom v mrliški matični knjigi (Furlan: *Zgodovina frančiškanske cerkve*, str. 29; KANM, šk. 66, M/5 1752–1769, s. p., 1. 4. 1760).

nimo vpisovali smrtne primere klaris v mrliški matici duhovnije Mekinje, kjer so tako knjigo vodili vsaj od leta 1728.¹¹³ Tako sta denimo v knjigo vpisani obe po tem letu umrli klarisi iz Valvasorjevega rodu († 1748 in 1776).¹¹⁴ Pa drugi strani pa v mrliški matici ljubljanske stolne župnije zman iščemo smrt uršulinke, sestre Katarine, rojene kot Marija Eleonora baronica Valvasor († 1782),¹¹⁵ ženske, ki je zadnja nosila ta priimek. Umrta je 7. oktobra 1782 in bila sploh zadnja uršulinca, pokopana v samostanski grobnici, malo preden je Jožef II. pokope prepovedal.¹¹⁶ Enako prakso – pokopavanje v samostansko grobnico brez vpisovanj v župnijsko mrliško matico – srečamo tudi pri kamniških frančiškanih, pri katerih je 29. aprila 1752 preminil pater Donat Valvasor, srednji sin polihistorja Janeza Vajkarda (* 1683).¹¹⁷

Lokalne posebnosti pri vpisovanju smrti in pokopov lahko seveda prav tako najdemo v podeželskih župnijah. Omejili se bomo na župniji Šmartno pri Litiji in Vače, kjer je bilo poleg Valvasorjev najbolj koncentrirano tudi njihovo sorodstvo, poleg tega pa je tu živelo še nekaj drugih plemiških rodbin.

Več domačih plemičev pogrešamo v najstarejši šmarski mrliški matici, vodeni za obdobje 1660–1710. V njej denimo ni zapisan pokop Baltazarja Graffenwegerja s Slatne, umrlega leta 1663,¹¹⁸ či-

gar hči Ana Rozina se je pozneje omožila z Janezom Vajkardom Valvasorjem. Iz obdobja 1687–1697 je v knjigi sploh le peščica vpisov (skupaj 20). Med njimi ne najdemo nobenega plemiškega, so pa v tem času tu najverjetneje pokopali Graffenwegerjevega sina Jurija Andreja († 1694)¹¹⁹ in bržkone še pred omenjeno desetletno vrzeljo tudi Janeza Vajkarda Semeniča († 1684–87), priženjenega gospodarja dvorca Sela.¹²⁰ Kolikor se ni iz župnije odselila, je med »pogrešane« prav tako uvrščena njegova žena, Valvasorjeva svakinja Marija Saloma, leta 1687 vnovič poročena z baronom Schwabom pl. Lichtenbergom in kot živa zadnjic izpričana leta 1711.¹²¹

Razumljivo je, da v šmarski mrliški matici ni zapisov o smrti petih Valvasorjevih otrok in prve žene, kajti vseh šest, umrlih med letoma 1676 in 1687,¹²² je bilo po polihistorjevem lastnem pričevanju pokopanih v rodbinski grobnici na Mediji.¹²³ Toliko zanimivejša je ugotovitev, da je bila v šmarski mrliški knjigi 28. januarja 1682 vpisana smrt oziroma pokop Valvasorjeve male hčerke brez imena,¹²⁴ ki je ne najdemo na njegovem rodovnem deblu in ni všteta med pet otrok, pokopanih na Mediji.¹²⁵ Polihistor je moral imeti tehtne razloge, da jo je za zgodovino zamolčal. Skoraj gotovo je šlo za takoj umrlega ali celo mrtvorojenega otroka, ki ni bil niti krščen, zato vpis pokopa brez imena. Za našo problematiko je deklica pomembna le toliko, ker je izpričana v šmar-

¹¹³ NŠAL, ŽA Mekinje, Matične knjige, M 1728–1784. Prim. Hančič: *Klarise na Kranjskem*, str. 52–55.

¹¹⁴ Prva, Marija Jožefa baronica Valvasor z Medije (* 1706), je postala sestra *Marija Antonija* ali *Jožefa Antonija* in preminila 1. maja 1748 v 43. letu življenja in sedemnajstem letu redovništva (NŠAL, ŽA Mekinje, Matične knjige, M 1728–1784, s. p.). Mrliška knjiga jo imenuje Marija Antonija (očitno po istem viru tako tudi Hančič: *Klarise na Kranjskem*, str. 54), postavlja pa se vprašanje, ali je bilo njeno redovno ime dejansko takšno, kajti v pobotnici opatinje Leopoldine Gallenberg je navedena kot Jožefa Antonija (ARS, AS 740, fasc. 8, Medija, Familiaria, Franc Adam Valvasor, 15. 10. 1733). Druga, dejansko tretja mekinjska klarisa iz Valvasorjevega rodu je bila njena vrstnica Marija Izabela (* 1706), rojena v Zavrhu pri Svibnem in umrla kot sestra *Ana Marija* 18. julija 1776, ko je po mrliški matici dopolnila sedemdeset let in pol stoletja redovnih zaobljub (NŠAL, ŽA Mekinje, Matične knjige, M 1728–1784, s. p., 18. 7. 1776; prim. Hančič: *Klarise na Kranjskem*, str. 54).

¹¹⁵ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1711–1812, Sexus feminini.

¹¹⁶ AULj, fasc. 8, Nekrolog, pag. 99. – Za podatke iz nekrologija se iskreno zahvaljujem sestri dr. Jasni Kogoj.

¹¹⁷ Datum smrti po: AFS NM, Necrologium Provinciae, fol. XXIX. Aprilis. – Podatek o njegovi smrti je prvi objavil P. Radics, ki ga je dobil iz nekrologija frančiškanskega samostana v Kamniku (Radics: *Johann Weikhard*, str. 82). Pokop ni vpisan v kamniško mrliško matično knjigo (NŠAL, ŽA Kamnik, Matične knjige M 1747–1765).

¹¹⁸ Po viru druge roke, Graffenwegerjevem rodovnem deblu, je Baltazar umrl 24. novembra 1663 (ARS, AS 1075, šk. 4, št. 97, Graffenweger). Zaman ga iščemo tako v šmarski kot v ljubljanski mrliški matici (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji,

Matične knjige, M 1660–1710; ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735).

¹¹⁹ Jurij Andrej Graffenweger je 24. februarja 1694 v Ljubljani sestavil oporoko (ARS, AS 308, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G–19, 24. 2. 1694) in po viru druge roke umrl še isti mesec (ARS, AS 1075, šk. 4, št. 97, Graffenweger). V oporoki je odločitev, kje ga bodo pokopali, prepustil svoji ženi. V ljubljanski mrliški matici zapisa o njegovi smrti ni (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735).

¹²⁰ Z vdovo Marijo Salomo Valvasor, rojeno Moscon, se je Semenič glede na različna priimka, ki ju je imela kot krstna botra, poročil med 26. junijem 1684 in 26. februarjem 1686, 8. januarja 1688 pa je imela žena že priimek tretjega moža Wolfganga Albrehta barona Schwaba (pl. Lichtenberga) (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1674–1688, s. p.). Kot poroča Valvasor pri opisu dvorca Sela, se je tretjič omožila leta 1687 (Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 233).

¹²¹ Marija Saloma je potrjeno še živela 14. oktobra 1711, ko je v Šmartnem izpričana kot krstna botra (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1703–1719, s. p.). V mrliški matici šmarske župnije ni vpisa o njenem pokopu (prav tam, M 1711–1754).

¹²² Valvasor: *Die Ehre IX*, str. 109.

¹²³ Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 164.

¹²⁴ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, M 1660–1710, s. p., 28. 1. 1682: »Ill[ustrissi]mi D[omi]ni Jo[an]ni Waichardi Valuasor in Wagenberg paruula Domicela Die 28 Januarii.«

¹²⁵ Valvasor: *Die Ehre IX*, str. 109; *XI*, str. 164.

ski mrliški knjigi, to pa se je zgodilo zaradi pokopa v Šmartnem, sicer vpisa ne bi bilo.

Na koncu se posvetimo še vprašanju, zakaj v mrliških maticah župnije Vače ne najdemo prenekateriga Valvasorja, za katerega je sicer potrjeno, da so ga pokopali na Mediji v omenjeni župniji. Če bi slepo zaupali vaškim mrliškim maticam, bi nam zapisi o tem, kdo počiva v medijski rodbinski grobnici, dali močno izkrivljeno podobo. Ugotoviti je namreč mogoče izmenjavanje obdobij, v katerih so pokope na Mediji zapisovali v mrliško knjigo, in obdobje brez vpisov. Tako ni primerjave s kriptno v župnijski cerkvi sv. Andreja, v katero so pokopali kar nekaj plemičev z okoliških gradov in pokope tudi redno dokumentirali.¹²⁶

V prvi mrliški matici – voditi so jo začeli 6. januarja 1687 – bi morali biti že prvo leto vpisani trije člani Valvasorjeve rodbine, in sicer dva polihistorjeva otroka, umrla 4. in 14. marca, ter njegova prva žena Ana Rozina, preminila 25. aprila 1687. Vse tri datume navaja Valvasor na rodovnem deblu v *Slavi*,¹²⁷ o pokopu žene in petih otrok na Mediji pa, kot smo že omenili, poroča pri obravnavi medijskega gradu.¹²⁸ Toda v mrliški matici župnije Vače ni vpisan nobeden. In tudi v naslednjih 21 letih, vse do leta 1708, se je v njej znašel en sam zapis o pokopu na Mediji: 10. maja 1691 so v grajski kapeli (*in Cappella B. V. in Gallnegh*) pokopali »gospodično«¹²⁹ Marijo Ivano Valvasor, očitno polihistorjevo nečakinjo Ivano Terezijo (* 1653), hčerko njegovega polbrata Karla.¹²⁹ Zavestno bomo pustili ob strani vprašanje, ali Janez Vajkard Valvasor († 1693) počiva na Mediji ali ne.¹³⁰ Dejstvo je, da v vaško mrliško matico ni vpisan, kot v njej v naslednjih letih ni zapisanih pokopov več drugih pomembnih članov rodbine. Pogrešamo polihistorjevega polbrata Karla, gospoda na

Belneku v sosednji Moravški dolini († 1697),¹³¹ ki je v oporoki (1694) sam izrazil željo, da bi bil pokopan na Mediji,¹³² za njim takratnega gospodarja Medije Adama Sigfrida iz druge rodbinske veje († 1699)¹³³ in Karlove žene Ane Rozine († 1702).¹³⁴ Zgovoren je kronološko naslednji vpis pokopa na Mediji, ko so 30. maja 1708 pokopali ostarelo Sidonijo Regino, vdovo mater že pokojnega Adama Sigfrida. Čeprav so kot kraj bivanja navedene Vače in torej pokojnice niso pripeljali iz druge župnije, je zapis o njenem pokopu nastal pozneje, z večtedensko zamudo, saj se je v mrliški matici znašel med vpisoma z datumoma 4. in 31. julij 1708.¹³⁵

Pokop Sidonije Regine je za dlje časa spremenil prakso duhovnikov na Vačah. Odtlej so v mrliške matice spet vpisovali tudi pokopane na Mediji. Pri tem pa se vsiljuje vprašanje, kdo vse je še bil pokopan med letoma 1691 in 1708, ko niso vpisali nikogar. Več članov širše rodbine je namreč zadnjih izpričanih kot živih prav v tem vmesnem času, med njimi polihistorjev brat Volfgang Jernej (* 1646), do leta 1691 ali 1692 župnik v Žalcu,¹³⁶ nato pogrešan.

V naslednjih sedemnajstih letih (1708–1725) so bržkone imatrikulirani vsi pokopi razen enega, duhovnika Franca Jožefa Valvasorja († 1721), župnika v Dolenjskih Toplicah. Ni razloga, da ne bi ugodili njegovi oporočni želji, naj ga pokopljejo v Valvasorjevo rodbinsko grobnico na Mediji, toda iz mrliške matice sta iztrgana vsaj dva lista, ki sta se nanašala na ta čas.¹³⁷ Potrjeno je bilo v grobnico pokopanih pet

¹²⁶ V drugem desetletju 18. stoletja so bili denimo v kripti župnijske cerkve pokopani štirje člani rodbine grofov Ursini-Blagaj z gradu Ponoviče (NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, M 1687–1723, s. p., 1. 2. 1710, 10. 8. 1715, 1. 4. 1719, 17. 4. 1719).

¹²⁷ Valvasor: *Die Ehre IX*, str. 109.

¹²⁸ Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 164.

¹²⁹ NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, M 1687–1723, s. p. – Mrliška matica žal ne navaja pokojnične starosti. V prid tezi, da gre za isto osebo, govori podatek, da je bila *Ivana Terezija* po rodovniku v *Slavi* leta 1689 še živa in neporočena in da v širši Valvasorjevi rodbini ni bilo v tem času nobene »gospodične«¹²⁹ z imenom Marija Ivana ali samo z enim od obeh (prim. rodovno deblo v Valvasor: *Die Ehre IX*, str. 109). Na omenjenem rodovnem deblu ima Ivana Terezija sicer samo drugo ime Terezija. Pri vpisu v mrliško matico bi se zlahka zmotili – to pri dvojnih imenih ni bilo redko – tako da bi namesto Terezija Ivana zapisali Marija Ivana. Krščena je bila 7. januarja 1653 v Ljubljani (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1653–1664, pag. 2).

¹³⁰ O tem Golec: Neznano in presenetljivo, str. 338–343.

¹³¹ Datum Karlove smrti 3. januar 1697 navaja Witting (Beiträge zur Genealogie (1894), str. 143) in za njim Radics (*Jo-hann Weikhard*, str. 343).

¹³² ARS, AS 308, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, testament G–19, 24. 2. 1694.

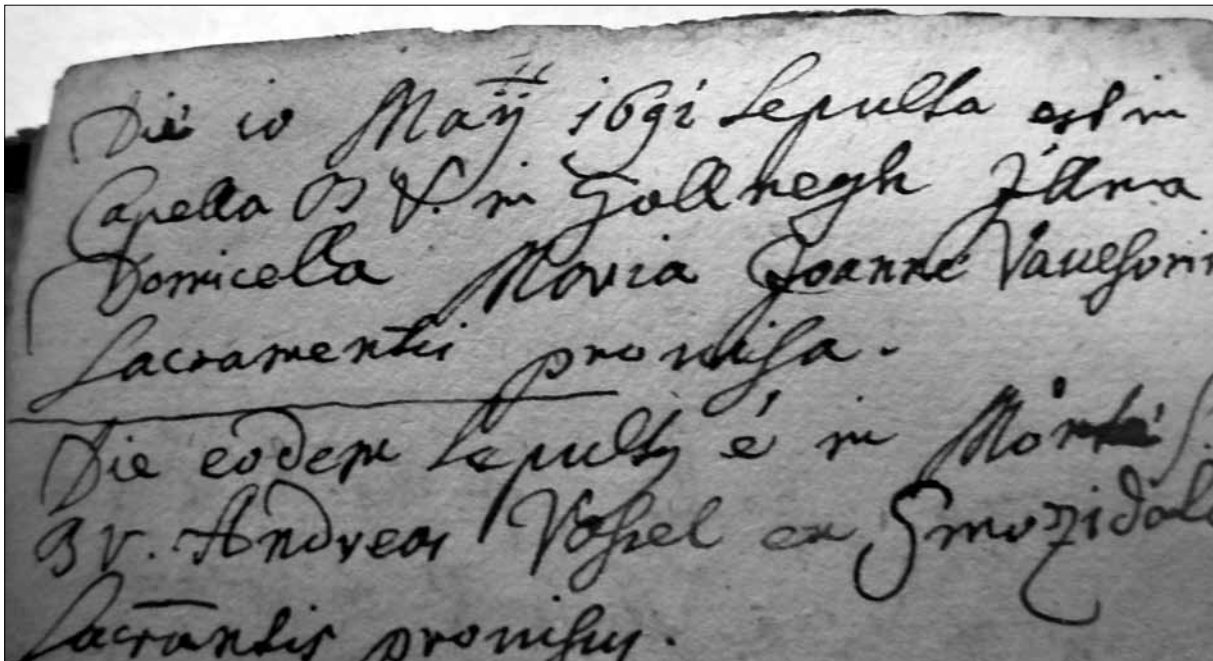
¹³³ Datum smrti 12. oktober 1699 je prvi objavil Witting (Witting: Beiträge zur Genealogie (1894), str. 145). Datum in kraj pokopa nista sporna, saj je zapuščinski inventar njegove zapuščine, popisane na Mediji, nastal 16. novembra 1699 (ARS, AS 309, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–10).

¹³⁴ Letnico njene smrti navaja Beckh-Widmanstetter: *Die Familienchronik*, Tafel II.

¹³⁵ NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, M 1687–1723, s. p. – V mrliški matici je prvič izrecno omenjena medijska grobnica: »ad cryptam Beatae Mariae Virginis in Golleneckh«.

¹³⁶ V žalski krstni matici je kot krstitelj naveden zelo redko. Zadnjič je izpričan 14. septembra 1691, njegov naslednik pa prvič 7. septembra 1692 (Župnijski urad Žalec, krstna matična knjiga 1684–1702).

¹³⁷ ARS, AS 308, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–12, 10. 3. 1721. – Po viru druge roke, knjigi duhovniške bratovščine sv. Mihaela v Mengšu, je umrl že naslednji dan (Duhovniška bratovščina, stolpec 416). Zaradi iztrganih listov je v vaški mrliški matici nastala vrzel za čas od 28. aprila 1720 do 15. avgusta 1721 (NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, M 1687–1723). Knjiga je bila nepopolna že konec 19. stoletja, ko je iz nje izpisoval podatke o Valvasorjih P. Radics (prim. Radics: Valvasor-Studien VI, str. 1485–1486).



Prvi zapis v vaški mrliški matici o pokopu v grajski kapeli na Mediji z dne 10. maja 1691 (NŠAL, ŽA Vače, Maticne knjige, M 1687–1723, s. p.)

odraslih in en otrok: ena oseba leta 1708, po dve v letih 1709 in 1717 ter zadnja leta 1725.¹³⁸

Temu v isti in naslednji mrliški matici sledi 16-letni molk do jeseni 1741. V tem času so na Mediji potrjeno pokopali vsaj dva rodbinska člana, in sicer zakonca z Belneka pri Moravčah, Ano Elizabeto, rojeno grofico Auersperg († ne pred 1729), in Janeza Karla barona Valvasorja († 1741).¹³⁹ Njunih smrti ni niti v mrliških maticah župnije Moravče niti ljubljanske stolne župnije.¹⁴⁰ Tako kot sta si v oporoki izbrala Medijo kot zadnje počivališče omenjena

zakonca,¹⁴¹ je izrazila enako oporočno željo neporočena Ana Marija Valvasor, ki je zadnjič izpričana kot živa ob nastanku svoje oporoke leta 1732, ko je prebivala v dvorcu Podšentjur pri Svibnem.¹⁴² Glede na pokop drugje je vprašanje, ali so njeno smrt in smrti drugih v svibenski župniji umrlih Valvasorjev vpisali v tamkajšnje, danes izgubljene mrliške knjige.¹⁴³

Spomladi 1741 umrlega barona Janeza Karla v vaški mrliški matici ni, a vanjo so še isto leto spet začeli vpisovati tudi medijske primere in nato od leta 1753 nadaljevali imatrikuliranje v prvo mrliško knjigo novoustanovljenega vikariata Kolovrat. Toda tudi zdaj ni bilo enotne prakse. Štirih odraslih oseb, umrlih med letoma 1742 in 1769 v Ljubljani, v vaški in kolovraški mrliški matici ne najdemo, tako da izvemo za njihove pokope na Mediji iz ljubljanske mrliške matice in oporok.¹⁴⁴ Od odraslih so vpisani

¹³⁸ Kot prvo so 30. maja 1708 pokopali že omenjeno Sidonijo Regino, 23. julija 1709 Regino Frančiško, prvo ženo njenega vnuka Franca Adama, 1. avgusta 1709 njenega drugega vnuka, čemšeniškega župnika Maksimilijana Antona, 16. februarja in 20. oktobra 1717 zakonca Marijo Frančiško in Jurija Maksimilijana iz Zavrha pri Svibnem, 10. februarja 1725 pa domačega otroka, Frančiško Katarino Rozalijo, hčerko medijskega gospodarja Franca Adama (NŠAL, ŽA Vače, Maticne knjige, M 1687–1723, s. p.; M 1723–1751, s. p.).

¹³⁹ Ana Elizabeta je nazadnje izpričana kot živa v dodatku k njeni oporoki, datiranjem 2. julija 1729 (ARS, AS 308, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–13, 17. 2. 1726, Codicill z dne 2. 7. 1729). V moževi oporoki deset let pozneje je navedena kot pokojna (prav tam, testament V–15, 6. 3. 1739). Datum smrti Janeza Karla 2. april 1741 se najprej pojavi na rodovniku iz druge polovice 18. stoletja (ARS, AS 1075, šk. 8, št. 273, Valvasor), v literaturi pa konec 19. stoletja (Witting; Beiträge zur Genealogie (1894), str. 143).

¹⁴⁰ NŠAL, ŽA Moravče, Maticne knjige, M 1699–1737, M 1737–1760; ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Maticne knjige, M 1658–1735, M 1735–1770.

¹⁴¹ ARS, AS 308, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–13, 17. 2. 1726; prav tam, testament V–15, 6. 3. 1739. – Posredna potrditev njunih pokopov na Mediji so besede hčerke Marije Ane v oporoki (1767), kjer pravi, da tam počivajo njeni predniki (prav tam, III. serija, fasc. U–V 1–140, U–V–22, 21. 11. 1767).

¹⁴² ARS, AS 308, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–14, 1. 12. 1732.

¹⁴³ O svibenskih maticah prim. Krampač: *Vodnik po maticnih knjigah*, str. 101.

¹⁴⁴ Žena barona Karla Jožefa z Belneka Jožefa, rojena grofica Lamberg, ki je umrla 21. maja 1742, je vpisana v ljubljansko mrliško matico z napačno navedbo, da so njeno truplo prepeljali v Moravče (*transportata est in Moraitsh*) (NŠAL,

samo štirje (1760, 1761 in 1764), sicer pa šest otrok dveh očetov (1743–1761), ki so umrli v različnih krajih: štirje v Ljubljani, eden na Belneku v sosednji moravški župniji in zadnji doma na Mediji. Umrli v Ljubljani so imatrikulirani dvakrat, tako v župniji smrti kakor pokopa, na Belneku preminuli otrok pa samo v župniji Vače in ne tudi v matici moravske župnije, kjer je zatisnil oči.¹⁴⁵

ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1735–1770, pag. 44). Podobna napaka se je pripetila 6. decembra 1753 pri vpisu smrti njegove druge žene Marije Antonije, rojene grofice Gabelhofen. Matica pravi, da so jo prepeljali na Belnek in tam (!) pokopali v rodbinsko grobnico (*transportata in Wildeneck, ibique in cripta familiae sepulta*) (prav tam, pag. 154). V oporokah sta obe izrazili željo, da ju pokopljejo v Valvasorjevi rodbinski grobnici na Mediji (ARS, AS 308, II. serija, fasc. V 1–16, V–16, 20. 5. 1742; III. serija, fasc. U–V 1–140, U–V–11, 29. 10. 1753). Od pokopov treh neporočenih sester Karla Jožefa, umrlih v Ljubljani, pogrešamo v mrliški matici vikariata Kolovrat dva (NŠAL, ŽA Kolovrat, Matične knjige, M 1753–1822), sta pa oba dokumentirana. Na Mediji so po ljubljanski mrliški matici pokopali »gospodično« Marijo Elizabeto baronico Valvasor, preminulo 13. februarja 1766 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, M 1735–1770, pag. 275). Pri njeni sestri Mariji Ani, umrli 31. julija 1769, je zmotno zapisano, da so jo 2. avgusta prepeljali v Moravče in jo tam pokopali (prav tam, pag. 301). V moravški mrliški matici zapisa o pokopu seveda ni (NŠAL, ŽA Moravče, Matične knjige, M 1760–1770); ljubljanski matičar je, kot se je zgodilo že dvakrat, sklepal, da bo pokopana v Moravčah, ker je izvirala z Belneka. V oporoki, napisani dve leti pred smrtjo, je sama izrazila željo, da jo pokopljejo pri prednikih na Mediji (ARS, AS 308, III. serija, fasc. U–V 1–140, testament U–V–22, 21. 11. 1767).

¹⁴⁵ Odrasli so vsi vpisani že v mrliško matico vikariata Kolovrat, pri vseh je kot kraj izrecno navedena medijska grobnica oziroma Medija (NŠAL, ŽA Kolovrat, Matične knjige, M 1753–1822, pag. 15 (20. 4. 1760), 18 (6. 3. 1761 in 13. 3. 1761), 25 (4. 10. 1764)). Tako pri neporočeni Jožefi Valvasor († 17. 4. 1760) kot pri medijskem gospodu Francu Antonu († 11. 3. 1761), ki sta umrla v Ljubljani, najdemo v ljubljanski mrliški matici zapis o pokopu na Mediji (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, M 1735–1770, pag. 220–221, 228). Na domačem gradu je tri leta za sinom (1764) umrla zadnja gospodarica s priimkom Valvasor, Marija Uršula (gl. v isti opombi zgoraj). V ljubljanskih mrliških maticah je pri prvem in petem otroku napačno zapisano, da so ju pokopali v Moravčah, pri preostalih je kot kraj pokopa navedena Medija, natančneje, tamkajšnja rodbinska grobnica: NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1735–1770, pag. 54 (20. 4. 1743), 81 (27. 3. 1746), 90 (21. 1. 1747), 99 (3. 2. 1748), 153 (12. 9. 1753). Vsi so vpisani tudi v mrliških maticah župnije Vače s pravilno navedbo o kraju pokopa (NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, M 1723–1751, s. p., 22. 4. 1743, 29. 3. 1746, 23. 1. 1747, 6. 2. 1748, 12. 9. 1753). Pri vseh je kot kraj izvora naveden Belnek (ex Wildeneck, ex Bildeneck) in ne Ljubljana. Ker ga ni v ljubljanski mrliški matici, je tam najverjetneje res umrl dvehletni sin, kar je glede na njegovo smrt sredi poletja tudi logično (prav tam, M 1752–1771, s. p., 21. 7. 1752). V mrliško matico vikariata Kolovrat so vpisali samo smrt domačega medijskega otroka, malo prej v Ljubljani rojene hčerke barona Franca Antona,

Ali je primer medijske grajske grobnice, kar zadeva imatrikuliranje pokopov, specifičen ali bliže pravilu kot izjema, bodo pokazale šele raziskave o drugih plemiških rodbinah s podobnim »rodbinskim svetiščem«. Pri Auerspergovem Turjaku, ki se vsiljuje kar sam, smo za tovrstna spoznanja zaradi uničenih mrliških matic župnije Škocjan žal prikrajšani.¹⁴⁶

Na koncu naj zgolj nakažemo še nekaj vprašanj oziroma raziskovalnih izzivov, ki jih v zvezi s plemstvom ponujajo cerkvene matice. Pomudili se bomo pri krstnih botrstvih, poročnih pričah, starosti umrlih oseb, osebnih imenih, nezakonskih otrocih in pri povednosti matičnih podatkov o služinčadi. Vprašanja presegajo tematski okvir prispevka, bodo pa morda izhodišče za poznejšo samostojno obravnavo.

Nadvse dragoceni so podatki o plemičih kot krstnih botrih in botrah, saj predstavljajo pričevanje o socialnih omrežjih, kakršnemu v drugih virih ne bomo našli primere. V nekaterih okoljih so plemiči in zlasti plemkinje redno botrovali krščencem navadnih ljudi, drugje je bilo tega manj. Le izjemoma je šel plemiškem otroku za botra navaden smrtnik.¹⁴⁷ Pojavljanje v vlogi botrov je poleg tega priča posameznikove fizične navzočnosti na določenem kraju v določenem času (če le ne gre za botrstvo z namestnikom). Tovrstni podatki so pomembni za spremljanje oseb, ki so se veliko gibale, bile na primer lastniki več gradov in podobno. Ne nazadnje so včasih za koga sploh edino ali eno redkih pričevanj o njegovem obstoju ali pa potrjujejo, da je še živ in kje; ne nazadnje, da je že pokojni, če je denimo botra navedena kot vdova. Plemiči so bili poleg tega kot krstni botri in botre zelo mobilni, tako da se pojavljajo tudi v župnijah daleč od domovanja.

Imena plemiških poročnih prič imajo drugačno pričevanje vrednost. Prvič, ker so smeli biti pričre zgolj moški, in drugič, ker se plemiči precej redkeje pojavljajo v tej vlogi kot v vlogi krstnih botrov. Izbiranje poročnih prič je bilo namreč omejeno na ožje kroge oseb praviloma istega stanu, po možnosti iz vrst sorodnikov, zato je tudi tu izpričana precejšnja mobilnost. Plemič, ki bi šel za poročno pričo neplemiču, bi bil izjema, in enako obrnjeno.¹⁴⁸

umrle ali pokopane 6. marca 1761 (NŠAL, ŽA Kolovrat, Matične knjige, M 1753–1822, pag. 19).

¹⁴⁶ Ohranjena je samo mrliška matica za obdobje 1753–1770 (Krampač: *Vodnik po matičnih knjigah*, str. 108).

¹⁴⁷ To se je zgodilo pri krstu zadnjega otroka medijskega gospoda Janeza Herbarda Valvasorja, ki sta mu botrovala domači župnik in neka navadna ženska, a je treba upoštevati izredne okoliščine. Kot je v krstno matico zapisal župnik, je namreč otrokov oče prav tisti dan umrl. NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, R 1673–1689, s. p., 16. 4. 1681.

¹⁴⁸ Ko se je 27. maja 1703 v Dobu pri Domperku oženil Gregor Lavrin, Rasprov služabnik s Krumperka, sta kot priči nave-

Mrliške matične knjige so v zgodnjem novem veku edine med tremi vrstami matic, ki govorijo tudi o starosti obravnavanih oseb. V poročnih maticah so namreč tovrstni podatki tja do jožefinske dobe še velika izjema. Problemi so pri plemiških pokojnikih podobni kot pri umrlih nasploh, in sicer zanesljivost podatkov. Pri mlajših osebah, zlasti otrocih, se lahko zanašamo na dobro obveščenost (ustrezno izobraženost) staršev oziroma svojcev, zanesljivost pa je vprašljiva zlasti pri starih ljudeh, ki niso imeli referenčnih vrstnikov in o svoji starosti sami niso več mogli pričati.

Podoben problem so osebna imena, pri plemičih praviloma sestavljena, najmanj dvojna. Pomote so se dogajale že pri vpisovanju imen krščencev. A največkrat ne moremo vedeti, katero ime je napačno – tisto, zapisano v krstni matici, ali tisto, ki ga je oseba uporabljala pozneje, misleč, da je identično z onim v krstni knjigi. V poznejšem življenju je bil plemič praviloma prepoznaven le z enim imenom, tako denimo Janez Vajkard Valvasor kot Vajkard.¹⁴⁹ Ob poroki, kot eden od staršev, boter, poročna priča in ob smrti je bil pogosto naveden s skrajšanim imenom, enim ali dvema, ne pa z vsemi krstnimi. Težave se pojavljajo tudi pri identifikaciji odrasle osebe kot krščenca. Tako sta se Janezu Karlu baronu Valvasorju (* 1664, † 1741) v kratkem časovnem razponu treh let rodila v Ljubljani dva sina z zelo podobnima imenoma: Franc Jožef Gabrijel (1702) in Franc Jožef (1705).¹⁵⁰ Kateri od njiju je pozneje postal sekavski kanonik ter umrl kot zadnji s priimkom Valvasor, je bilo mogoče z gotovostjo ugotoviti šele po soočenju vseh kanonikovih biografskih podatkov. Pri tem sploh ni bila odločilna starost 95 let, ki jo je ob njegovi smrti leta 1795 navaja ljubljanska mrliška knjiga, saj ni pravilna in ne drži za nobenega od obeh bratov.¹⁵¹ Nema lokrat je napačno zapisano tudi katero od dvojnih imen staršev krščencev, to pa lahko daje napačen vtis, da ne gre za iste starše ali da se je oče poročil večkrat.¹⁵² Tem laže se je pomota pripetila pri imenih umrlih. Pri majhnih otrocih tako kot pri navadnih smrtnikih včasih niso navedli imena, temveč le očetovo ime in starost, včasih pa

niti te ne.¹⁵³ V Valvasorjevi rodbini je največja pomota v zvezi z imenom povezana z Marijo Katarino, poročeno baronico Gall pl. Gallenstein. Ljubljanska mrliška matica jo namreč ob smrti 25. julija 1713 povsem napačno imenuje Ana Suzana, a k sreči poleg starosti štirideset let navaja tudi njen dekliški priimek.¹⁵⁴

Krstne matice predjožefinske dobe so še posebej pomembne pri preučevanju problema očetovstva nezakonskih otrok. Dokler namreč dvorni odlok z dne 20. junija 1770 ni prepovedal vpisovanja imen očetov, če niso tega izrecno zahtevali sami,¹⁵⁵ je očetovo ime v maticah reden podatek tudi pri nezakonskih otrocih. Drugače kot poznejše krstne matične knjige razkrivajo starejše precejšnje število zunajzakonskih potomcev plemičev.¹⁵⁶ Nasprotno je treba vpise nezakonskih otrok plemkinj iskati z lučjo – podpisane mu ni znan noben primer. Dejanskega števila nezakonskih materinstev pri plemstvu seveda ni mogoče primerjati z zunajzakonskimi očetovstvi, znali pa so jih tudi veliko bolje prikriti: denimo z abortusom, s poroko nezakonske matere pred porodom, z lažno identiteto krščenih otrok, rojevanjem daleč stran od domačega okolja ali preprosto tako, da otroka niso vpisali v krstno matico.

Končno v maticah ne moremo prezreti omemb služinčadi plemstva na gradovih in pristavah. V starejših matičnih knjigah, v katerih matični primeri plemičev (krst, poroka in smrt) niso vodeni dosledno, je lahko poleg plemiških botrstev zelo pomemben dokaz njihove (fizične) navzočnosti v določenem prostoru denimo omenjanje njihovih poslov (pristavnik, ključar, kuharica, vrtnar itd.). Omenili

dena njegov gospodar Janez Ludvik Rasp in Adam Erberg (NŠAL, ŽA Dob, Matične knjige, P 1682–1710, s. p.).

¹⁴⁹ Golec: *Neznano in presenetljivo*, str. 304–305.

¹⁵⁰ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1700–1712, pag. 73, 139.

¹⁵¹ Kanonik Valvasor je umrl 17. septembra 1795 v Ljubljani v 91. letu starosti (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1771–1812, Masculini sexus, pag. 121–122).

¹⁵² Tudi Janez Vajkard Valvasor je pri krstu sina Volfganga Vajkarda naveden kot Wolfgang (!) Vajkard (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1674–1688, s. p. 2. 10. 1679).

¹⁵³ Ko je 3. februarja 1748 v Ljubljani umrla pet dni stara hči Karla Jožefa barona Valvasorja z Belneka, so v ljubljansko mrliško matico vpisali njenih vseh sedem krstnih imen in navedli, da je bila pokopana na Mediji (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1735–1770, pag. 99). Tri dni pozneje pa so v vaško mrliško matico vnesli tako skope podatke, da ni viden niti spol umrlega otroka: »*Infans 5 dierum Illustrissimi D[omi]ni D[omi]ni Caroli L:[iberi] Baronis de Valvasor sepultus in Golleneg. Ex Welneg*» (NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, M 1723–1751, s. p., 6. 2. 1748).

¹⁵⁴ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735, pag. 207.

¹⁵⁵ *Vodnik po matičnih knjigah*, str. XLVII.

¹⁵⁶ V Valvasorjevi rodbini sta izpričana dva nezakonska otroka. Prvi se je rodil 10. marca 1727 Juriju Sigfridu, gospodarju Zavrha; vpis krsta štiri dni pozneje je P. Radics še videl v danes izgubljeni krstni matici župnije Svibno 1724–1764; izpis se je v njegovi zapuščini znašel na sicer povsem neustreznem mestu (ARS, AS 984, šk. 7, mapa XXVIII, F Karel, najstarejši polbrat Janeza Karla). Oče drugega nezakonskega otroka, prav tako hčerke, je bil Franc Anton baron Valvasor z Medije; otroka so krstili 16. avgusta 1753 na Vačah (NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, R 1748–1763, s. p., 16. 8. 1753).

smo že, da so Rauberji od leta 1611 dalje izpričani na Krumperku samo prek svojih služabnikov. Ker je na gradu še tri leta prej potrjeno bival (zakupnik) Elija Rasp, lahko na ta način časovno umestimo priselitev Rauberjeve družine, tj. družine matere polihistorja Valvasorja.¹⁵⁷

Naj končamo z na videz nepomembnim podatkom, ki je prišel na dan povsem nepričakovano med pisanjem tega prispevka, pri preverjanju vpisov v maticah župnije Šmarje-Sap. Skromen zapis o pristavniku (majarju) je pomagal razkriti lokacijo izginulega dvorca, za katerega smo poznali samo nemško ime Pfaunenbrunn, izpričano vsega dvakrat v osemdesetih letih 17. stoletja. Valvasor tega fevdalnega sedeža v XI. knjigi *Slave* (1689) ni opisal in upodobil samostojno, ampak mu je namenil le nekaj besed pri obravnavi dvorca Zavrh pri Grosupljem, nedaleč od Spodnje Slivnice: Pfaunenbrunn leži na prijetnem kraju, imenuje se po bližnjem izviru, njegov lastnik pa je Lenart Fabjanič.¹⁵⁸ Iz arhivskih virov je bilo doslej znano samo to, da sta leta 1682 sklenila kupno pogodbo za »Pfabenprunn« omenjeni Lenart Fabjanič (natančneje Merherič, imenovan Fabjanič) in Volf(gang) Albreht Schwab pl. Lichtenberg.¹⁵⁹ V šmarski krstni matici pa je pri datumu 25. januar 1687 naveden ključni podatek – krst otroka Schwabovega pristavnika na posesti Studenec ali Studenci (!) (*villicii Illmi dni Schuob in Studenzi*), ki mu je šel za krstnega botra prav Volfgang Albreht Schwab.¹⁶⁰ Ker slovensko ime dvorca Studenec oziroma Studenci doslej ni bilo znano, ga ni znal nihče locirati.¹⁶¹ Zdaj pa je jožefinski vojaški zemljevid iz osemdesetih let 18. stoletja razkril obstoj zaselka severozahodno od vasi, ki se je imenoval »na Studenzi« (!).¹⁶²

Raziskovalni izzivi in rešitve, ki jih ponuja natančna primerjalna analiza cerkvenih matic, kličejo

po (ponovni) obravnavi različnih odprtih primerov, ko gre za plemiške genealogije, socialne mreže, specifična socialnozgodovinska in kulturnozgodovinska vprašanja pa vse do primerov, kot je zadnji – detektiranje lokacij grajskih stavb. Najboljše izhodišče je dobra baza podatkov: po posameznih župnijah izpisi vsega, kar se kakor koli nanaša na grajsko in plemiško okolje. Matične knjige skrivajo namreč vrsto »forenzičnih dokazov« in znajo med vrsticami povedati marsikaj, če jih le prav izprašamo.

Viri in literatura

Viri

Arhiv Frančiškanskega samostana v Novem mestu (=AFS NM)

– Necrologium Provinciae S. Crucis Croatiae – Carnioliae etc.

Arhiv Republike Slovenije (= ARS)

- AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura, šk. 897.
- AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 237.
- AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, II. serija, fasc. G 1–54 1/2, R 1–45, V 1–16; III. serija, fasc. U–V 1–140.
- AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 34, 76, 81, 130, 131.
- AS 740, Gospodstvo Jablje, fasc. 8.
- AS 748, Gospodstvo Krumperk, fasc. 25.
- AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 6, 7.
- AS 1063, Zbirka listin, št. 1863.
- AS 1073, Zbirka rokopisov, I/42r, I/44r, II/51r.
- AS 1074, Zbirka urbarjev, 41u, I/30u.
- AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 1, 4, 6, 8.

Arhiv Uršulinskega samostana Ljubljana (= AULj)

– fasc. 8, Nekrolog.

Kapiteljski arhiv Novo mesto (= KANM)

– šk. 66: M/3 1736–1752, M/4 1752–1769.

Nadškofijski arhiv Ljubljana (= NŠAL)

- NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana (= KAL), fasc. 117.
- NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 375.
- Župnijski arhiv (= ŽA) Dob, Matične knjige, Rep R 1607–1784, R 1606–1623, R 1624–1633, R 1634–1642, R 1642–1654, R 1665–1678, M 1654–1698.
- ŽA Dob, Matične knjige, P 1682–1710.

¹⁵⁷ Gl. op. 61 in 63.

¹⁵⁸ Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 494.

¹⁵⁹ Smole: *Graščine*, str. 345.

¹⁶⁰ NŠAL, ŽA Šmarje-Sap, Matične knjige, R 1675–1695, s. p. – Volfgang Albreht se je še isto leto oženil z že drugič ovdovelo Marijo Salomo Valvasor, vdovo Semenič, nekdanjo svakinjo Janeza Vajkarda Valvasorja, in z njo priženil dvorec Sela pri Šmartnem pri Litiji, nedaleč od Bogenšperka (Valvasor: *Die Ehre XI*, str. 233).

¹⁶¹ Lokacije dvorca ne navaja M. Smole, ki je objavila edini znani arhivski podatek o njegovem obstoju (Smole: *Graščine*, str. 345). I. Stopar ga imenuje Slivnica in govori o neugotovljivi lokaciji v Spodnji Slivnici pri Grosupljem (Stopar: *Grajske stavbe. II. Dolenjska*, str. 136). Takšno »zasilno« ime najdemo že v *Krajevnem leksikonu Slovenije* (1971), str. 149, ki prav tako navaja le lokacijo blizu gradu Zavrh.

¹⁶² *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, sekcija 204. – Stopar, ki slovenskega imena ni poznal, pravi, da dvorec na zemljevidu ni evidentiran (Stopar: *Grajske stavbe. II. Dolenjska*, str. 136).

- ŽA Dol pri Ljubljani, Matične knjige, R 1627–1654, R 1654–1668, R 1669–1688.
- ŽA Kamnik, Matične knjige, R 1662–1673, R 1673–1685, M 1747–1765.
- ŽA Kolovrat, Matične knjige, M 1753–1822.
- ŽA Kranj–Šmartin, Matične knjige, P 1684–1736.
- ŽA Krka, Matične knjige, R 1676–1697.
- ŽA Krško, Matične knjige, R 1670–1729.
- ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige: Rep R 1588–1621, Rep R 1621–1653, Rep R 1653–1692, R 1638–1643, R 1643–1653, R 1653–1664, R 1664–1669, R 1669–1678, R 1678–1686, R 1686–1692, R 1692–1699, R 1700–1712, R 1712–1722, P 1632–1651, P 1651–1682, P 1682–1718, M 1635–1657, M 1658–1735, M 1735–1770, M 1771–1812.
- ŽA Mekinje, Matične knjige, M 1728–1784.
- ŽA Mengeš, Matične knjige, P 1669–1702.
- ŽA Moravče, Matične knjige, R 1655–1666, R 1707–1724, R 1739–1754, P 1700–1756, M 1699–1737, M 1737–1760, M 1760–1770.
- ŽA Šmarje–Sap, Matične knjige, R 1650–1660, R 1675–1695.
- ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1651–1665, R 1665–1674, R 1674–1688, R 1689–1703, R 1703–1719, P 1660–1720, M 1660–1710, M 1711–1754.
- ŽA Stari trg pri Ložu, P 1699–1783.
- ŽA Vače, Matične knjige, R 1621–1628, R 1628–1635, R 1636–1643, R 1643–1656, R 1656–1665, R 1666–1672, R 1673–1689, R 1689–1705, R 1706–1722, R 1722–1736, R 1748–1763, P 1667–1685, P 1685–1711, P 1711–1728, M 1687–1723, M 1723–1751, M 1752–1771.
- ŽA Vodice, Matične knjige, R 1654–1670, P 1638–1685.

Steiermärkisches Landesarchiv (= StLA)

- A. Dienersperg, K 1.
- B 249/5, Adalbert Sikora, Die steirischen Gülden etc.

Župnijski urad Šentjernej

- krstna matična knjiga 1739–1748; krstna matična knjiga 1749–1760; mrliška matična knjiga 1747–1759.

Župnijski urad Žalec

- krstna matična knjiga 1684–1702.

Literatura

Beckh-Widmanstetter von, Leopold: *Die Familienchronik der Grafen Barbo von Wachsenstein*. S. l.: s. a. [18__].

Duhovniška bratovščina sv. Mihaela v Mengšu. V: *Zgodovinski zbornik. Priloga »Laibacher Diocesensblatt-u«* 5 (1892), št. 21, stolpci 321–326; št. 22, stolpci 337–346; št. 23, stolpci 353–360; št. 24, stolpci 377–384; št. 25, stolpci 393–400; št. 26, stolpci 409–416; št. 27, stolpci 425–432; št. 28, stolpci 445–448; št. 29, stolpci 461–464; št. 30, stolpci 475–480; št. 31, stolpci 493–496.

Furlan, p. Alfonz: *Zgodovina frančiškanske cerkve v Novem mestu*. Novo mesto: Frančiškanski samostan, 1937.

Golec, Boris: Neznano in presenetljivo o življenju, družini, smrti, grobu in zapuščini Janeza Vajkarda Valvasorja. V: *Zgodovinski časopis* 61 (2007), št. 3–4, str. 303–364.

Golec, Boris: Valvasorjev izvor, družina in mladost – stare neznanke v novi luči (1. del). V: *Kronika* 61 (2013), št. 1, str. 5–66.

Golec, Boris: Valvasorjevo neznano potomstvo do današnjih dni (1. del). V: *Zgodovinski časopis* 62 (2008), str. 351–383.

Hančič, Damjan: *Klarise na Kranjskem*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2005 (Gradivo in razprave, 26).

K.[oblar], A.[nton]: Črtice s Krumperka. V: *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XVIII* (1908), str. 119–120.

Krajevni leksikon Slovenije. II. knjiga. Jedro osrednje Slovenije in njen jugovzhodni del. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1971.

Krampač, Tone: *Vodnik po matičnih knjigah Nadškofjskega arhiva Ljubljana*. Druga dopolnjena izdaja. Ljubljana: Nadškofija, 2008 (Nadškofija Ljubljana, Arhiv, Priročniki 2).

Ljubljanski klasiki 1563–1965 (ur. Živka Črničev). Ljubljana: Maturanti Klasične gimnazije (1941–1958), 1999.

Pančur, Andrej: Celjani v krstnih knjigah od 1773 do 1857. V: *Iz zgodovine Celja 1780–1848* (ur. Marija Počivavšek). Celje: Muzej novejšje zgodovine, 1996, str. 185–234.

Radics, P.[eter] von: Familien-Chroniken krainischer Adeliger im 16. und 17. Jahrhundert. V: *Mitteilungen des Musealvereins für Krain XVI* (1903), str. 1–27, 137–152; XVII (1904), str. 3–13.

Radics, P.[eter] von: *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor (geb. 1641, gest. 1693). Mit 5 Porträts und 15 anderen Abbildungen; samt Anhang, Nachtrag und der Genealogie der Familie Valvasor*. Laibach: Krainische Sparkasse, 1910.

Radics, P[eter] v.[on]: *Valvasor. Biographische Skizze (Mit dem Portrait und Faksimile Valvasors)*. Graz: Leuschner & Lubensky, k. k. Universitäts-Buchhandlung, 1866.

Radics, P[eter] v.[on]: Valvasor-Studien VI. V: *Laibacher Zeitung* 114 (1895), Nr. 171, 29. 7. 1895, str. 1485–1486.

Radics, P[eter] v.[on]: Valvasor-Studien XXVI-II. V: *Laibacher Zeitung* 115 (1896), Nr. 45, 24. 2. 1896, str. 347.

Reisp, Branko: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983.

Reisp, Branko: Neznani epitaf Janezu Vajkardu Valvasorju. V: *Zgodovinski časopis* 47 (1993), str. 345–348.

Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*. Görz: Selbstverlag, 1905.

Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi. 2. zvezek. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1996.

Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.

Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Peta knjiga. Med Goričanami in Gamberkom*. Ljubljana: Viharnik, 2000.

Stopar Ivan, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. II. Dolenjska. Četrta knjiga. Med Igom, Ribnico in Kočevjem*. Ljubljana: Viharnik, 2003.

Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije I–III (ur. Ema Umek, Janez Kos). Ljubljana: Skupnost arhivov Slovenije, 1972 (Skupnost arhivov Slovenije. Vodniki. 1. zvezek).

Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain, I–XV*. Laybach 1689.

Vrhovnik, Ivan: Plemenitniki v dobovskih farnih maticah. V: *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko IX* (1899), str. 77–102.

Witting, Joh. Bapt.: Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels. V: *Jahrbuch der K. K. Heraldischen Gesellschaft »Adler«*. Neue Folge IV (1894), str. 89–146; V (1895), str. 162–264.

Adels, aber auch mit verschiedenen, mit dem Adel in dieser oder anderen Weise im Zusammenhang stehenden Themen beschäftigen. Die zentrale Frage dabei lautet, weshalb in früheren Zeitabschnitten, insbesondere im 17., aber noch bis in die zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts in den Kirchenmatriken die Suche nach Taufe, Eheschließung oder Beerdigung manch eines Adligen vergeblich ist. Nicht selten lassen alle Indizien erkennen, in welcher Pfarrei ein Ritual stattfand, hie und da existiert sogar eine unmittelbare Aufzeichnung darüber, eine zu erwartende Bestätigung in der entsprechenden Kirchenmatrik als primärer Quelle diesbezüglicher Angaben bleibt jedoch aus. Die Abhandlung basiert in erheblichem Maße auf dem Vergleich der Kirchenmatriken mit sekundären Quellen (Familienchroniken, Testamente, Stammbäume u. Ä.), die über konkrete Taufen, Eheschließungen und Beerdigungen Auskunft geben. In dem Beitrag wird der namhaften Krainer Familie Valvasor ein besonderer Platz eingeräumt.

Der Hauptgrund dafür, dass zu beurkundende Fälle in den Kirchenmatriken nicht aufscheinen, lag in der speziellen Stellung des Adels, der manchenorts das Recht hatte, Taufe, Eheschließung und Beerdigung außerhalb der dafür bestimmten Plätze, auf seinen Burgen und Schlössern, vornehmen zu lassen. Das Niveau des Bewusstseins, dass die Beurkundung von Taufen, Eheschließungen und Beerdigungen in den Kirchenmatriken notwendig sei, war beim Adel unterschiedlich. Die Feststellungen der Eintragung von Taufen in die Taufbücher geben einerseits Aufschluss über die Taufzeremonien auf Burgen und Schlössern und andererseits über die Überzeugung der adligen Eltern und der Priester, dass Eintragungen »privater Taufen« nicht notwendig seien bzw. nicht in die Taufbücher gehören. So sind weder Jahr noch Ort der Geburt zahlreicher adliger Kinder bekannt. Auf das ungefähre Jahr und den Ort der Geburt kann nur aufgrund des Wissens von den Eltern und der späteren Beurkundung ihres Lebensweges geschlossen werden. Der Vergessenheit entrissen sind jene, die in adligen Stammbäumen aufscheinen, doch zahlreiche frühverstorbene Kinder existieren für die Geschichte einfach nicht.

Die Taufe wurde hie und da in die Kirchenmatrik auf ausdrücklichen Wunsch der Adligen später, häufig aber überhaupt nicht eingetragen. Das Ereignis blieb zwar in einem privaten Verzeichnis vermerkt, war jedoch durch dessen Verlust für die Geschichte verloren, wobei die Taufbücher den Eindruck erwecken bzw. den falschen Schluss zulassen, dass es das Ereignis nicht gab. Es ist auch zu berücksichtigen, dass die Kirchenmatriken im 17. Jahrhundert man-

Zusammenfassung

DER ADEL IN DEN KIRCHENMATRIKEN DER FRÜHEN NEUZEIT – FORSCHUNGSPROBLEME UND HERAUSFORDERUNGEN

Der Beitrag macht auf einige Probleme und Herausforderungen aufmerksam, mit denen die Forscher konfrontiert sind, die sich mit der Genealogie des

chenorts noch nicht regelmäßig geführt wurden und keine Tradition hatten, weshalb sie von der gesellschaftlichen Elite nicht als etwas Verbindliches und zum Nachweis ihrer Identität zwingend Notwendiges angesehen wurden. Deren Nachkommenschaft wurde damals noch vorrangig in privaten Quellen dokumentiert.

Als im 18. Jahrhundert die Eintragung der Taufen generell besser geregelt wurde, sind die nicht dokumentierten Ereignisse in der Vergangenheit durch die Aufzeichnungen in den Kirchenmatriken, die die Taufen auf Burgen und Schlössern ausdrücklich erwähnen, leichter zu verstehen. Die Praxis des 17. Jahrhunderts setzte sich fort, nur dass in den Taufbüchern auch außerhalb der (öffentlichen) Taufkirchen vorgenommene Taufen konsequenter eingetragen und hie und da überraschend präzise Bezeugungen hinterlassen wurden.

Das Problem der (Nicht-)Beurkundung adliger Eheschließungen in den Trauungsbüchern ist im Vergleich zur Frage der Taufen weniger akut. In erster Linie deshalb, weil unvergleichlich weniger adlige Kinder heirateten, als geboren wurden. Außerdem sind zumindest aus den Regesten, wenn nicht auch aus den Eheverträgen viele Daten von Eheverträgen bekannt, teilweise auch mit der Angabe des Ortes. Die präsentierten Eheschließungen zeugen von einer gleichen oder sehr ähnlichen Praxis, wie sie bei den Taufen anzutreffen war. Die Eintragung der Eheschließungen auf Burgen und Schlössern unterblieb in den Trauungsbüchern leichthin, einige deshalb, weil bei der Zeremonie keine Priester

der lokalen Pfarrei mitwirkten, andere aufgrund der Überzeugung, dass eine Eintragung nicht notwendig sei, da das Ereignis so oder so anderswo beurkundet werde.

Gleiche Gründe und Argumente waren bei der Nichteintragung der Sterbefälle einiger Adliger, die außerhalb der öffentlichen Friedhöfe beerdigt wurden, ausschlaggebend. Ein zusätzliches Problem stellt auch die Tatsache dar, dass sich die Adligen gern in ihren Familiengrüften, die sich häufig nicht im Sterbeort befanden, bestatten ließen. Schließlich auch die Tatsache, dass die Sterbebücher bis zum Jahr 1784 als Beerdigungsbücher galten, in die nicht alle in der Pfarrei verstorbenen, sondern nur die dort und mit dem kirchlichen Ritual beerdigten Personen eingetragen wurden. Ein besonderes Problem stellen mancherorts die Beerdigungen von Ordensbrüdern und Laien in Klosterkirchen dar. Die Ordensgemeinschaften führten eigene Matriken ihrer verstorbenen Mitglieder, wobei die Pfarrer mancherorts bei der Beerdigung überhaupt nicht mitwirkten und diese auch nicht in ihre Beerdigungsbücher eintrugen.

Am Schluss der Abhandlung werden noch einige Fragen bzw. Forschungsprobleme angesprochen, die die Kirchenmatriken im Zusammenhang mit dem Adel aufwerfen und den thematischen Rahmen des Beitrags übersteigen: Patenschaft, Trauungszeugen, Alter der Verstorbenen, Personennamen, uneheliche Kinder und Aussagekraft von Angaben der Kirchenmatriken zu Dienstboten.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 930.25:342.56(497.4)"1945/..."

Prejeto: 3. 5. 2013

Vsebina vpisnikov okrajnih, okrožnih in višjih sodišč po letu 1945

METKA BUKOŠEK

mag., arhivska svetovalka

Zgodovinski arhiv Celje, Teharska cesta 1, SI-3000 Celje

e-pošta: metka.bukosek@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Vpisniki in imeniki so osnovne evidence, ki jih moramo skrbniki fondov dobro poznati. Poleg osnovne oznake vpisnikov moramo poznati tudi njihovo vsebino, saj lahko le na tak način hitro pridemo do različnih podatkov. Po drugi svetovni vojni so pravosodni organi pogosto spreminjali sistem označevanja posameznih zvrsti gradiva, Ravno tako se je spreminjala tudi razvrstitev sodnih spisov. Poleg uradno objavljene zakonodaje so se v različnih obdobjih pojavljale tudičasne rešitve sistema odlaganja spisov, a niso bile uradno objavljene, so pa nepogrešljiv pripomoček za vsakega arhivista.

KLJUČNE BESEDE: sodišča, sodni poslovniki, vpisniki, imeniki, oznake spisov

ABSTRACT

CONTENTS OF THE REGISTERS OF THE LOCAL, DISTRICT AND HIGHER COURTS AFTER 1945

Registers and directories are basic records that custodians of archival fonds should be highly familiar with. To find data quickly and efficiently, archivists should not only be acquainted with how each individual register is marked but also with its content. Post-war judicial bodies often changed their systems of marking individual types of records and of arranging court records. Published legislation on how court records were to be arranged sometimes co-existed with various temporary solutions to this matter. Although never officially published, such temporary solutions are still an indispensable tool for the work of every archivist dealing with such records.

KEY-WORDS: courts, rules of court, registers, directories, markings of court records

Uvod

V prispevku, objavljenem v Arhivih v letu 2012,¹ sem predstavila tabelarni pregled sodnih oznak od ustanovitve okrajnih sodišč sredi 19. stoletja do danes. Pri delu se je pokazalo, da moramo biti vsi, ki imamo opraviti s sodnim gradivom, seznanjeni ne le z oznako spisa, temveč tudi z vsebino posameznih vpisnikov. Pred drugo svetovno vojno se je sodni red spremenil samo enkrat, po drugi svetovni vojni pa je bilo sprememb več, kot je bilo navedeno že v omenjenem prispevku. Pri urejanju sodne uprave posameznih sodišč smo arhivisti dobili v fondih več predpisov sodnega poslovanja ali sezname zvrsti in vsebine vpisnikov. Zato v prispevku poskušam predstaviti vse znane, uradno objavljene ali neobjavljene predpise, ki so določali zvrsti in vsebino evidenc okrajnim, okrožnim ter kasneje še višjim sodiščem. Ker so predpisi zajemali tudi arhiviranje in roke hrambe, sem oboje dodala, saj nam marsikdaj pojasnijo, zakaj določen del sodnega gradiva manjka.

Vpisnike in imenike vodi sodna pisarna. Ta vodi praviloma en vpisnik za posamezne vrste postopkov, ne glede na to, koliko sodnikov oziroma senatov sodi k temu sodnemu oddelku. Tako vodijo na sodišču samo en kazenski, samo en pravdni vpisnik ipd. Sodišča, ki obravnavajo veliko število zadev iste vrste in iste pravne panoge, lahko vodijo poseben vpisnik za nje, npr. za razvezne zadeve, ki štejejo med pravdne zadeve, poseben pravdni vpisnik z navedbo, da gre za razvezne zadeve (vpisnik P razveze). Dovoljenje za vodenje takega vpisnika lahko da samo državni sekretariat, če ni bil predviden poseben vpisnik že s sodnim poslovnikom.

Ta lahko v izjemnih primerih določa, da lahko večja okrajna sodišča za zadeve pravne pomoči oziroma sestavljanje listin, ki je bilo sicer mogoče vpisovati v vpisnik razno (R), vodijo posebna vpisnika Pom in vpisnik Ri. Kadar vodja vpisnika zaradi velikega pripada zadev ne zmore dela sam, lahko sodišča izjemoma zaprosijo, da mu dovolijo voditi več vpisnikov za zadeve iste vrste postopka, npr. več vpisnikov K ali P. V takem primeru morajo biti vpisniki za zadeve iste vrste označeni z rimskimi številkami. Morajo tudi določiti ključ, po katerem bodo zadeve vpisovali v posamezne vpisnike iste vrste in ga v prošnji tudi navesti.

Vpisnike in pomožne knjige je treba voditi kronološko. Vsako zadevo vodjo v ustreznem vpisniku pod isto zaporedno številko, dokler ni odčrtana. Če postopek začne več oseb ali je usmerjen zoper več

oseb, zadevo vpišejo v ustrezen vpisnik pod eno zaporedno številko, pred imenom strank pa postavijo malo črko abecede za tožnike oziroma tožilce, arabsko številko pa za tožence oziroma obdolžence.

Začasna navodila za poslovanje narodnih sodišč

Začasna navodila za poslovanje narodnih sodišč je izdalo predsedstvo SNOS, odsek za sodstvo na položaju 8. 9. 1944. Navodila so bila kratka, saj so vsebovala samo enaindvajset členov. Predpisane so bile samo osnove za delovanje narodnih sodišč. Poleg orisa poslovanja so bili naštet tudi vpisniki, ki naj bi jih vodila narodna sodišča. V njihovo vsebino navodilo ni posegalo. Narodna sodišča so vodila kazenske, civilne in nepravdne zadeve. Oddelki niso bili razvejeni, ampak so vodili samo osnovne vpisnike, a naj bi se pri poslovanju delili tudi na pododdelke po pravnih zadevah. Pri pregledu arhivskega gradiva sodišč iz tega obdobja, ki ga hrani Zgodovinski arhiv v Celju, nisem našla oznak, prepisanih v začasnem navodilu, zato predvidevam, da tega navodila na Štajerskem niso upoštevali.

Okrajna narodna sodišča so tako vodila:

- za zadeve sodne uprave: vpisnik Su,
- za kazenske zadeve: vpisnik Kj ter pripadajoči abecedni imenik osumljencev in oškodovancev,
- za civilno pravne zadeve: vpisnik Pj ter pripadajoči abecedni imenik tožencev,
- za nepravdne pravne zadeve: vpisnik Nj.

Okrožna sodišča:

- za zadeve sodne uprave: vpisnike Su,
- za kazenske zadeve: vpisnik Kz ter pripadajoči abecedni imenik osumljencev in oškodovancev,
- za civilno pravne zadeve: vpisnik Pz, vpisnik Pvs (vpisnik za pravna sredstva) ter pripadajoči abecedni imenik tožencev,
- za nepravdne pravne zadeve: vpisnik Nz.

Višja narodna sodišča:

- za zadeve sodne uprave: vpisnik Su,
- za kazenske zadeve: vpisnik Kv,
- za civilno pravne zadeve: vpisnik Pv.

Glede sodnih vpisnikov

Navodilo je izdala narodna vlada Slovenije – ministrstvo za pravosodje z datumom 15.9.1945. Vsebovalo je določbo, naj sodišča uporabljajo predpise sodnega poslovnika za sodišča prve in druge stopnje in poslovnega reda za redna kazenska sodišča, ki so bila v veljavi pred 6. aprila 1941, v kolikor niso nasprotovala določili 2. člena odloka predsedstva AV-

¹ Bukošek: Tabelarni prikaz vpisnikov, str. 235–248.

NOJ-a od 3. 2. 1945 in kolikor niso bila spremenjena z že izdanimi zakoni in uredbami.

Tako so okrajna sodišča vodila te vpisnike:

1. vpisnik sodne uprave:
 - vpisnik Su – vpisnik sodne uprave;
2. vpisnike za civilne zadeve:
 - vpisnik T (stara oznaka P) – vpisnik za civilne pravdne zadeve, vključno z meničnimi in čekovnimi zadevami (v ta vpisnik so vpisovali tudi opominjevalne tožbe, ki so jih do tedaj vpisovali v vpisnik M. Zaradi pregleda in zaradi tabelaričnega izkaza so morali vpisati v stolpec 7. dan izdanega plačilnega povelja. Da so se ti primeri ločili od izdanih plačilnih nalogov v meničnih oziroma čekovnih zadevah, je bilo treba ob datum pripisati »pov«. Opustili so dotedanji vpisnik M,
 - vpisnik Dt – vpisnik za delovnopravne spore. Ta vpisnik so vodili po predpisanem obrazcu vpisnika T,
 - vpisnik I (stara oznaka I) – vpisnik za izvršilne zadeve,
 - vpisnik Pp (stara oznaka Pom oziroma Krs) – vpisnik za pravno pomoč v civilnih in kazenskih zadevah,
 - vpisnik Z (stara oznaka O) – vpisnik za zapuščinske zadeve,
 - vpisnik Pc (stara oznaka Os) – vpisnik za zadeve o sprejemu v zavode za duševne bolezni in preklucu,
 - vpisnik Vs (stara oznaka S) – vpisnik za varstvene in skrbstvene zadeve,
 - vpisnik Ov (stara oznaka Ov) – vpisnik za overovitve,
 - vpisnik Sp (stara oznaka R) – vpisnik za vse civilnopravne zadeve, ki po vsebini niso spadale v noben drug vpisnik,
 - vpisnik Pn začasne odredbe je začasno odpadel. Če niso teh zadev priključili pravnim ali izvršilnim zadevam, so jih vpisali v vpisnik Sp,
 - vpisnik Dk (stara oznaka Den) – vpisnik za vodenje denarne knjige (za denarno poslovanje so vodili knjigo po dotedanjih predpisih; za depozitna poslovanja so vodili depozitni dnevnik in depozitni partijalnik,
 - vpisnik L (stara oznaka Pi) – vpisnik za pomembne listine.
3. vpisnike za kazenske zadeve:
 - vpisnik Ks – za vse kazenske zadeve,
 - vpisnik KP (stara oznaka Kpr) – vpisnik za okrajna in okrožna sodišča za pritožbe,

- vpisnik Ksp (stara oznaka Kns) za predmete, ki ne spadajo v vpisnika Ks in Kp.

Zadeve pravne pomoči so morali vpisovati v vpisnik za pravno pomoč Pp, ki je bil skupen za vse zadeve v kazenskih in civilnih zadevah. Opuščena sta bila vpisnika Mal in Men. Za protestne registre so veljali predpisi uredbe o protestnih registrih. V zemljiškoknjžnih zadevah so vodili vpisnike in znamenke po določilih pravilnika o vodenju zemljiških knjig še naprej. Sprememba je bila le v splošnem vpisniku, ki so ga vodili kot Sp in ne kot R.

Okrožna sodišča so vodila te vpisnike:

1. vpisnike sodne uprave:
 - vpisnik Su – vpisnik sodne uprave;
2. vpisnike za civilne zadeve:
 - vpisnik To (stara oznaka Po) – vpisnik za civilne tožbe, vključno z mandatnimi, meničnimi in čekovnimi zadevami,
 - vpisnik Pp (stara oznaka Pom oziroma Kro za kazenske zadeve) – vpisnik za pravno pomoč v civilnih in kazenskih zadevah,
 - vpisnik Kk (stara oznaka St) – vpisnik za stečaje,
 - vpisnik Zt (stara oznaka Fi) – vpisnik za zadeve o vpisih v trgovinski register,
 - vpisnik Ok (stara oznaka Og) – vpisnik za oklicne zadeve,
 - vpisnik Pos (stara oznaka Pl) – vpisnik za pritožbe v civilnih zadevah,
 - vpisnik Spo (stara oznaka R) – vpisnik za vse civilno pravne zadeve, ki niso sodile v noben drug vpisnik,
 - vpisnik Dz (stara oznaka Or) – vpisnik za pravde v zadevah delavskega zavarovanja,
 - vpisnik Dk (stara oznaka Den) – vpisnik za denarno poslovanje (vodena je bila stara denarna knjiga),
 - vpisnik L – vpisnik za hranjenje pomembnih listin.

Opustili so dotedanja vpisnika I in Por. Zadeve teh vpisnikov so vpisovali v poseben razdelek vpisnika Spo. Odpadel je vpisnik Obr. Kjer so vodili vpisnik Men, so ga opustili. Za depozitno poslovanje so vodili depozitni dnevnik in depozitni partijalnik. Zadeve pravne pomoči so vpisovali v vpisnik Pp za vse predmete tako v kazenskih kot tudi v civilnih zadevah.

3. vpisnike za kazenske zadeve:
 - vpisnik Ko – vpisnik za vse kazenske zadeve,

- vpisnik Kpo – vpisnik za pritožbe,
- vpisnik Kspo (stara oznaka Kno) – vpisnik za predmete, ki niso spadali v vpisnik Ko in Kpo.

Vsi imeniki in pomožne knjige, tako za civilne kot tudi za kazenske zadeve, so vodili po predvojnem poslovniku. Vpisnike, ki so obdržali še stare oznake, so vodili po zaporednih številkah v že nastavljenih vpisnikih. Vpisnike, ki so dobili nove oznake ter vpisnike, ki so bili s tem navodilom odpravljeni, so zaključili. Zadeve, ki še niso bile označene za dokončno rešene, so vodili v starih vpisnikih, dokler niso bile končane.

Teze za temeljne določbe o sodnem poslovanju

Teze za temeljne določbe o sodnem poslovanju so bile izdane leta 1947. Veljale so za poslovanje okrajnih in okrožnih sodišč, kakor tudi za vrhovno sodišče ljudske republike. Nikoli niso bile uradno objavljene, čeprav so sodišča vodila poslovanje po določilih, ki jih je prepisoval ta pravilnik. Čeprav so bile teze predvidene kot začasna ureditev, so določila uporabljali vse do leta 1955. Poleg naštetih vpisnikov najdemo prvič po vojni zapisane tudi vsebine posameznih vpisnikov.

Vsa sodišča so imela:

- pisarno sodne uprave,
- kazenski oddelek,
- civilni oddelek.

Okrajna sodišča so vodila vpisnike:

1. vpisnike sodne uprave:
 - vpisnik Su – vpisnik sodne uprave,
 - imenike.
2. vpisnike za kazenske zadeve
 - vpisnik K – kazenski vpisnik,
 - vpisnik Kr – vpisnik raznih kazenskih zadev.
3. vpisnike za civilne zadeve
 - vpisnik G – civilni pravdni vpisnik,
 - vpisnik I – izvršilni vpisnik,
 - vpisnik O – vpisnik zapuščinskih zadev,
 - vpisnik R – vpisnik raznih civilno pravnih zadev, za vse civilno pravne zadeve, ki po vsebini niso prišle v noben drug vpisnik,
 - vpisnik Ov – vpisnik za overovitve podpisov in listin,
 - vpisnik Pom – vpisnik za zadeve pravne pomoči v civilno pravnih zadevah.

Za vodstvo dnevnika v zemljiškoknjžnih zadevah so veljala pravna pravila, zajeta v zakonu o zemljiških knjigah in v pravilniku za vodenje zemljiških knjig, kolikor so jih uporabljali na podlagi zakona o neveljavnosti pravnih predpisov, izdanih pred 6. aprilom 1941 in med okupacijo.

Okrožna sodišča so vodila vpisnike:

1. vpisnike sodne uprave:
 - vpisnik Su – vpisnik sodne uprave,
 - imenike.
2. vpisnike za kazenske zadeve
 - vpisnik K – vpisnik kazenskih zadev na prvi stopnji,
 - vpisnik Kž – vpisnik kazenskih pritožbenih zadev,
 - vpisnik Kr – vpisnik raznih kazenskih zadev.
3. vpisnike za civilne zadeve
 - vpisnik G – civilni pravdni vpisnik,
 - vpisnik Gž – vpisnik pritožbeni vpisnik,
 - vpisnik R – vpisnik raznih civilno pravnih zadev za vse civilno pravne zadeve, ki niso prišle v noben drug vpisnik,
 - vpisnik So – vpisnik socialnega zavarovanja pri sodiščih, ki so imela sodišča za socialno zavarovanje.

Za vse omenjene vpisnike so vodili imenike, na primer imenik za vpisnik G, imenik za vpisnik Gž itd.

Vsebina vpisnikov

Okrajna sodišča

1. Sodna uprava

Vpisnik Su

Vsa sodišča so za potrebe sodne uprave vodila vpisnik Su. Vanj so vpisovala:

- pritožbe, naslovljene na nadzorstvene organe, kolikor niso bile prijavljene obenem s pravnim sredstvom,
- predloge za izločitev sodnika, zapisnikarja in drugih uslužbencev sodišča,
- očitavanja, navodila in pouke, ki jih je dajalo sodišče pravnega sredstva kot nadzorstvena oblast,
- vse vloge, ki so jih je poslali predsedniku sodišča oddelki ali uslužbenci sodišča in so dali povod za kako odredbo predsednika sodišča,
- predlogi, naslovljeni na predsednika vrhovnega sodišča, da bi podal zahtevo za varstvo zakonitosti ipd.

Zaradi boljše preglednosti so združevali istovrstne spise, npr. najemnine, sodni dnevi ipd. v skupen spis.

Vpisnik Su je imel dva imenika:

- stvarni imenik – podlaga so bile vse zadeve sodne uprave pri sodišču,
- osebni imenik – vodil se je po priimkih oseb.

Razpisi in navodila ministrstva za pravosodje, navodila predsednikov višjih sodišč ali navodila predsednikov posameznih matičnih sodišča so predstavljala posebno skupino spisov. Urejeni so bili po letnikih in zvrsteh zadev, dostopni pa so morali biti vsem uslužbencem sodišča.

2. Kazenske zadeve

Vpisnik K – vpisnik kazenskih zadev

Vanj so vpisovali vse kazenske zadeve, ki jih je vodilo okrajno sodišče na prvi in drugi stopnji, tudi na primer pritožbe zoper določbo komisije za zatiranje nedovoljene trgovine in špekulacije pri krajevnih ljudskih odborih po 16. členu zakona o zatiranju nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže. V razdelku za opombe so morali navesti tiste kazenske zadeve, o katerih je odločalo okrajno sodišča na drugi stopnji. Na enak način so označevali tudi kazenske zadeve mladoletnikov. Za vpisnik K so vodili imenik.

Vpisnik Kr – vpisnik raznih kazenskih zadev

Vse kazenske zadeve na okrajnih sodiščih, ki niso bile vpisane v vpisnik K, so bile vpisane v vpisnik Kr. Vanj so vpisali tudi vsa zaprosila za zaslišanja v kazenskih zadevah, prošnje za potrdilo, ki se nanaša na kazenske zadeve, zahteve za poročilo v kazenskih zahtevah, kolikor niso vpisovali v vpisnik Su, če so ga zahtevali organi pravosodne uprave, predlogi za odložitev kazni itd.

3. Civilne zadeve

Vpisnik G – civilni pravdni vpisnik

Vanj so vpisovali vse tožbe v civilno pravnih zadevah ne glede na njihov pravni temelj (tožbe o delovnih sporih, menične, čekovne mandatne tožbe ipd.), o katerih so odločala okrajna sodišča na prvi stopnji.

V razdelek za pripombe so lahko zapisali staro oznako spisa, če je bil spis iz preteklega leta, prenos iz vpisnika v vpisnik, združitve spisov, priznanje pravic revnih, datum predložitve spisa višjemu sodišču, odločanja na drugi stopnji o vloženi pritožbi, evidenca, pa tudi druge potrebne zaznamke, kolikor zanje ni bil določen poseben razdelek.

V pripombi so lahko označili tudi vrsto posameznega spora, kot na primer delovni, združni ali menični spor z okrajšavami kot so: »del.«, »zadr.«, »men.« ipd. Za vpisnik G so vodili imenik.

Vpisnik I – izvršilni vpisnik

- Vanj so vpisali vse zadeve izvršbe kot so bile:
- predlog za dovolitev izvršbe (zavarovanja),
- izterjava stroškov, taksa, izterjava denarnih kazni,
- prošnje za izvedbo izvršbe, prejete od drugih sodišč,
- zaplembe ne glede na to, ali na podlagi odločbe o zaplembi, izdane na izvršilnem ali kakem drugem sodišču oziroma pri kakem drugem državnem organu.

Če je bilo s samostojnim predlogom vloženih zoper istega zavezanca več zahtev za izvršbo, so vpisali vsako zahtevo posebej. Če se je nanašala izvršba na isto zadevo, so označili pri poznejši zahtevi v pripombi, pod katero številko vpisnika so vodili prejšnjo zahtevo.

Zaradi evidence zaplembe premičnin so smela voditi izvršilna sodišča tudi poseben popis opravljenih zaplemb premičnin v obliki kartotek.

Zaplembe so bile lahko označene z rdečim svinčnikom poleg redne številke vpisnika, lahko pa so ustrezno oznako vpisali tudi v razdelek za pripombe.

Prošnje drugih sodišč oziroma državnih organov za izvršitev posameznih izvršilnih dejanj v vpisnik R. Za vpisnik I so vodil imenik.

Vpisnik O – vpisnik zapuščinskih zadev

- V ta vpisnik so vpisovali zapuščinske zadeve in sicer:
- vse smrtovnice, poslane sodišču,
- vse predloge za izvedbo zapuščinskega postopka,
- vse druge primere, v katerih je sodišče poklicano, da upravlja zapuščino, kot je na primer smrt tujca, ki je zapustil v naši državi premoženje.
- Za vpisnik O so vodili imenik.

Vpisnik R – vpisnik raznih civilno pravnih zadev, za vse civilno pravne zadeve, ki po vsebini niso sodile v noben drug vpisnik

V vpisnik R so vpisovali vse civilno pravne zadeve, ki niso sodile v druge vpisnike, in sicer:

- predloge za razglasitev pogrešanih oseb za mrtve,
- sodne amortizacije listin,
- pravno pomoč, če ni bilo posebnega vpisnika Pom,
- predloge za odvzem svojpravnosti,
- poravnave zunaj spora,
- prošnje za priznavanje pravic revnih, če se še ni

začel postopek, za katerega so prosili za pravice revnih,

- tožbe na zapisnik in pritožbe, ki so bile pripravljene na sodišču strankinega prebivališča, ki ni bilo pravno sodišče,
- predloge in sploh izjave, ki jih je bilo potrebno odstopiti drugemu sodišču v pristojno rešitev,
- predloge zaradi zavarovanja dokaza pred začetkom pravde,
- zapisnike o izjavah poslednje volje ali overovitve izjav poslednje volje,
- plačila dolga pri sodišču,
- prošnje za pozakonitev otrok,
- Izdaje začasnih odredb pred začetkom spora,
- pritožbe zaradi odvzete volilne pravice po zakonu o volilnih spisih,
- zahteve, ki so se vložile na višje sodišče, za izključitev ali izločitev sodnika ali sodnika porotnika nižjega sodišča itd.

Če sodišče ni vodilo posebnega vpisnika za pravno pomoč Pom, so lahko zadeve pravne pomoči vpisovali v ta vpisnik. V opombah so zadevo označili z znakom Pom.

Za vpisnik R praviloma niso vodil imenik, razen za skrbstvene zadeve.

Vpisnik Ov – vpisnik za overovitve podpisov in listin

V vpisnik Ov so vpisovali vse listine, ki so bile vložene pri sodišču, da je bil overovljen podpis osebe, ki je izdala listino. Vanj so vpisovali tudi zapisniške overovitve, ki so bile opravljene zunaj sodnega poslopja.

V ta vpisnik niso vpisovali overovitve prepisov listin, pa tudi ne izvlečkov iz sodnih spisov.

Ko je bilo treba overoviti prepise, izvlečke ali izvirnike potrdil s podpisi uradnih oseb, ki so jih uporabili v tujini, jih je bilo treba nadoveroviti kolikor niso mednarodne pogodbe določale drugače. To je naredilo pravosodno ministrstvo.

Vpisnik Pom – vpisnik za zadeve pravne pomoči v civilno pravnih zadevah

V vpisnik Pom so zapisali vsa zaprosila naših in tujih sodišč in tudi drugih državnih organov za pravno pomoč v civilno pravnih zadevah. Vpisovali so tudi prošnje sodišč in drugih državnih organov, da so jim poslali na vpogled civilne pravne spise (kolikor niso tega zahtevali organi pravosodne uprave) itd. Za vpisnik Pom so vodili poseben imenik.

Sodišča, ki niso imela veliko zadev pravne pomoči, so vpisovala zadeve v vpisnik R.

Prošnje za zemljiškoknjižne vpise so vpisali vedno v dnevnik zemljiškoknjižnega sodišča.

Okrožna sodišča

1. Kazenske zadeve

Vpisnik K – vpisnik kazenskih zadev na prvi stopnji

V vpisnik K so vpisovali vse kazenske zadeve, o katerih so sodila okrožna sodišča na prvi stopnji.

Vpisnik Kž – vpisnik kazenskih pritožbenih zadev

Vanj so vpisovali vse pritožbe zoper kazenske sodbe okrajnih sodišč. Vpisovali so tudi:

- zaprosila za zaslišanje v kazenskih zadevah,
- prošnje za potrdila, ki so se nanašala na kazenske zadeve,
- zahteve za poročila v kazenskih zadevah, kolikor poročila niso zahtevali organi pravosodne uprave.

Vpisnik Kr – vpisnik raznih kazenskih zadev

V vpisnik Kr so vpisovali vse kazenske zadeve, ki jih niso vpisali v vpisnik K oziroma v vpisnik Kž. Vanj so vpisali posebna zaprosila za zaslišanje v kazenskih zadevah, prošnje za potrdilo, ki so se nanašale na kazenske zadeve, zahteve za poročila v kazenskih zadevah, kolikor niso poročila zahtevali organi pravosodne uprave.

Za vse kazenske vpisnike pri okrožnih sodiščih so vodili ustrezne imenike.

2. Civilne zadeve

Vpisnik G – civilni pravdni vpisnik

V vpisnik G so okrožna sodišča vpisovala vse civilno pravne zadeve.

Vpisnik Gž – vpisnik pritožbeni vpisnik

V vpisnik Gž so vpisovali vse civilne zadeve, v katerih je bila prijavljena pritožba zoper odločbo okrajnih sodišč. Če je bilo zoper isto odločbo več pritožb, so vpisali vse pod eno številko vpisnika. Pritožbe, prijavljene zoper razne odločbe, so vpisali vsako posebej. Po izdaji odločbe je pritožbeno sodišče vrnilo ves spis. Pridržalo si je samo izvirnik svoje odločbe, posvetovalni zapisnik in druge svoje zaznamke, če jih je bilo kaj.

Vpisnik So – vpisnik socialnega zavarovanja pri sodiščih, ki so imela sodišča za socialno zavarovanje

Okrožna sodišča, pri katerih je bilo ustanovljeno

sodišče za socialno zavarovanje delavcev, nameščenec in uslužbencev, so vodila poseben vpisnik So.

Priročnik za poslovanje s spisi, vpisniki in pomožnimi knjigami rednih sodišč

Priročnik za poslovanje s spisi, vpisniki in pomožnimi knjigami rednih sodišč je sestavila redna komisija pri državnem sekretariatu za pravosodno upravo LRS.² Pri sestavi Priročnika se je komisija omejila na poslovanje s sodnimi spisi, vpisniki in pomožnimi knjigami, da bi izboljšala in poenotila delo poslovanja sodnih pisarn. Izdaji priročnika je botrovala tudi okoliščina, da razmere za izdelavo celotnega sodnega poslovnika še niso bile ustrezne, vendar pa je bilo nujno potrebno, zbrati in obdelati obstoječe predpise, navodila in prakso vsaj za tisti del sodne pisarne, za katerega je bilo to mogoče. Priročnik ne vključuje poslovanja sodne pisarne zemljiške knjige, finančnega poslovanja ter poslovanja izvršilnih organov. Priročnik naj bi bil hkrati tudi pripomoček za zbiranje gradiva, ki bo potrebno za izdelavo bodočega sodnega poslovnika.

Okrajna sodišča

Okrajna sodišča so bila po poslovníku iz leta 1955 razdeljena na:

- pisarno predsednika sodišča,
- kazenski oddelek,
- pravdni oddelek,
- izvršilni oddelek,
- nepravdni oddelek,
- zemljiško knjigo,
- vložišče in odpravni oddelek.

Pri manjših sodiščih so lahko združili več vrst poslov v en oddelek (npr. pravdni, izvršilni in nepravdni v civilni oddelek). Za zelo majhna okrajna sodišča niso bili predvideni oddelki. Brez izjeme pa so morala imeti vsa okrajna sodišča poseben oddelek za zemljiškoknjizne posle. Vložišče in odpravni oddelek sta bila skupna za vse oddelke.

I. Vsebina vpisnikov za okrajna sodišča

1. Sodna uprava

Sodna uprava je opravljala pisarniške posle po zakonu o sodiščih in drugih predpisih.

Vodili so:

Vpisnik Su

Vpisnik Su je vodila pisarna predsednika. Vseboval je dopise, poročila, prijave, okrožnice, razna navodila, obvestila itd.), ki so se nanašali na zadeve sodne uprave in jih je odpošiljalo sodišče samo oziroma so prispеле na sodišče od raznih organov (najpogosteje od državnega sekretariata za pravosodno upravo ali državljanov).

Pomožne knjige

Predvsem so bili to imeniki, osebni in stvarni, imeniki stalnih sodnih tolmačev, stalnih sodnih izvedencev, poleg imenikov pa še seznam sodnih cenilcev, seznam uradnih potovanj, seznam sodnikov porotnikov, seznam uradnih pregledov I in zbirka veljavnih okrožnic.

2. Kazenski oddelek

Kazenski oddelek je vodil vpisnike:

- vpisnik Kis – vpisnik poizvedb in preiskav,
- vpisnik Ks – vpisnik za polnoletne,
- vpisnik Ksm – vpisnik za mladoletne,
- vpisnik Kp – vpisnik za pomilostitvene zadeve,
- vpisnik Kr – vpisnik za razne kazenske zadeve.

Vodil je tudi pomožne knjige: imenike, seznam pogojnih obsodb, seznam zaseženih predmetov, kontrolnik denarnih kazni, povprečnin in stroškov kazenskega postopka, poslovni koledar in seznam odposlanih spisov.

Vpisnik poizvedb in preiskav Kis

Vanj so vpisovali:

- vloge, po katerih je sodnik okrajnega sodišča začel poizvedbe,
- odredbe preiskovalnega sodnika, s katerimi prepušča izvedbo preiskave sodniku okrajnega sodišča.

Vpisnik za kazenske zadeve Ks (za polnoletne) in Ksm (za mladoletne)

V vpisnik Ks so vpisovali:

- obtožbene predloge,
- zasebne tožbe zoper polnoletne obdolžence,
- predloge o varnostnem ukrepu zoper polnoletnega obdolženca.

V vpisnik Ksm so vpisovali:

- predloge,
- zasebne tožbe,
- predloge za uporabo vzgojnega in poboljševalnega ukrepa,
- predloge za uporabo varnostnega ukrepa.

² Priročnik za poslovanje s spisi, vpisniki in pomožnimi knjigami rednih sodišč (1955).

Vpisnik za pomilostitvene zadeve Kp

Vanj so vpisovali:

- prošnje za pomilostitev, vložena pri sodišču, na katerem je potekal kazenski postopek na prvi stopnji.

Vpisnik za razne kazenske zadeve Kr

Vanj so vpisovali:

- vpise kazenskih zadev, ki niso spadale v noben drug kazenski vpisnik,
- zaprosila za zaslišanje posameznih prič v kazenskih zadevah,
- predloge za podaljšanje pripora, ki ga ni odredilo sodišče,
- prošnje za razna potrdila ipd.

Za Kis, Ks, Ksm so vodili imenik obdolžencev in imenik oškodovancev in sicer za vpisnik Kis posebej, za preostala dva pa skupaj. Imenik so vodili po priimkih obdolžencev oziroma oškodovancev.

3. Pravdni oddelek

Pravdni oddelek je vodil:

- vpisnik G – vpisnik za pravdne zadeve,
- pomožne knjige: imenik, poslovni koledar in seznam odposlanih spisov.

Če sodišče ni vodilo enotnega vpisnika R, je vodil pravdni oddelek svoj vpisnik R z označbo npr. II R. K temu vpisniku praviloma ni bilo potrebno voditi imenika. Preostale pomožne knjige vpisnika G so uporabljali tudi za vpisnik II R. Kadar je bilo poslovanje na tem oddelku zelo obsežno, so lahko vodili tudi dva pravdna vpisnika (I G in II G).

Vpisnik za pravdne zadeve G

Vanj so vpisali vse tožbe, ki so bile poslane sodišču ali vzete na zapisnik. Kadar ni bilo jasno, ali gre za tožbo ali kako drugo pisanje, so zadevo vpisali v vpisnik R.

Pomožne knjige pravnega oddelka

Kot pomožne knjige so vodili imenik, poslovni koledar in seznam odposlanih spisov.

Imenik so vodili po abecednem redu priimkov tožencev.

4. Izvršilni oddelek

Izvršilni oddelek je vodil:

- vpisnik I – vpisnik za izvršilne in zaplembne zadeve,
- pomožne knjige – imenik, seznam opravljenih

izvršb, seznam rubežev, seznam razodetnih priseg, poslovni koledar in seznam odposlanih spisov.

Če sodišče ni vodilo enotnega vpisnika R, je lahko izvršilni oddelek nastavljal svoj vpisnik R in ga označil npr. s III R ali V R. K temu vpisniku ni bilo potrebno voditi imenika.

Vpisnik za izvršilne in zaplembne zadeve I

S pomočjo sodišča se je s posegom v zavezančevo premoženje izpolnil zahtevek, ki je bil upravičencu priznan s sodno odločbo. Postopek je sprožil upnik, izvedlo pa ga je pristojno okrajno sodišče. Vanj so vpisali:

- predloge za dovolitev izvršbe (in zavarovanja),
- predloge za prisilno izterjavo denarne kazni, povprečnine, in stroškov za kazenski postopek,
- zahtevo za opravo izvršb, prispele od dovoljujočih sodišč, ki niso bila hkrati izvršilna sodišča,
- predloge za izvršitev zaplembe (če je bila z isto kazensko sodbo izrečena zaplemba zoper več obsojencev, so vpisali vsakega obsojenca pod posebno zaporedno številko).

5. Nepravdni oddelek

Nepravdni oddelek je vodil:

- vpisnik O – vpisnik za zapuščinske zadeve,
- vpisnik R – vpisnik za razne zadeve,
- vpisnik Pom – vpisnik za zadeve civilnopravne pomoči,
- vpisnik Ov (Ov – i) – vpisnik za overovitve in vpisnik za overovitev listin, namenjenih za tujino,
- protestni register,
- pomožne knjige: imenik, seznam listin (L), poslovni koledar in seznam odposlanih spisov; seznam plačilnih nalogov (Nal I in Nal II).

Če sodišče ni vodilo enotnega vpisnika R, je vodil nepravdni oddelek vpisnik R z oznako npr. I R.

Vpisnik za zapuščinske zadeve O

Vanj so vpisali:

- vse smrtovnice in izpiske iz mrliške matične knjige, ki so jih prejeli od matičarja, oziroma smrtovnice, ki jih je sestavilo sodišče,
- vse druge primere smrti, v katerih je bilo sodišče dolžno postopati glede zapuščine po zakonu o dedovanju.

Zapuščinski postopek je bil uveden po uradni dolžnosti, takoj ko je sodišče izvedlo za smrt osebe

ali za razglasitev osebe za mrtvo. Ob smrti ali razglasitvi za mrtvega je moral matičar poskrbeti za vpis v mrliško matično knjigo, v tridesetih dneh od vpisa pa je moral poslati smrtovnico zapuščinskemu sodišču. Kadar matičar ni mogel dobiti podatkov za smrtovnico, jo je opremil samo s tistimi podatki, ki jih je imel in navedel vzroke, zakaj ni mogel smrtovnice v celoti sestaviti. Zapuščinsko sodišče je bilo tisto, na katerega območju je imel zapustnik stalno ali začasno prebivališče. Če zapustnik ni imel stalnega niti začasnega bivališča v FLRJ, je bilo pristojno za zapuščinski postopek tisto sodišče, na območju katerega je bil večji del njegovega premoženja.

Začasne ukrepe za zavarovanje zapuščine je lahko odredilo sodišče, na katerega območju je zapustnik umrl, kakor tudi sodišče, na katerega območju je bilo zapustnikovo premoženje. Kadar je bilo to sodišče obenem tudi zapuščinsko sodišče, se je pisarniško poslovanje glede začasnih ukrepov za zavarovanje zapuščine vodilo v tekočem spisu O, drugače pa v spisu R. Sodišče, ki ni bilo zapuščinsko sodišče in je izvajalo začasne ukrepe za zavarovanje zapuščine, je moralo obvestiti zapuščinsko sodišče o vseh ukrepih za zavarovanje zapuščine.

Vpisnik za razne zadeve R

V vpisnik R so vpisovali vse civilnopravne zadeve, ki jih ni bilo mogoče vpisati v noben drug civilni vpisnik in ki niso spadali h kaki tekoči zadevi. Tako so vpisovali te zadeve:

- prošnje za priznanje siromašne pravice, če zadeva še ni tekla,
- tožbe in pritožbe na zapisnik, ki jih je sodišče sprejelo in jih je moralo odstopiti drugemu pristojnemu sodišču,
- predloge in izjave, ki jih je sodišče odstopilo drugemu sodišču v reševanje,
- predloge za zavarovanje dokaza, ki so bili vloženi pred začetkom pravde,
- poravnave, sprejete na sodni zapisnik zunaj pravnega postopka (če je vodil pravnodi oddelek svoj vpisnik R, je vpisal prej navedene zadeve v ta vpisnik),
- predloge za dovolitev izvršbe, če sodišče, ki jih je prejel, ni bilo dovoljujoče niti izvršilno sodišče in jih je moralo odstopiti pristojnemu sodišču,
- predloge za razglasitev pogrešanih za mrtve in za dokazovanje smrti,
- predloge za amortizacijo listin,
- obvestila o sprejemu določene osebe v bolnišnico za duševne in živčne bolezni oziroma podobne zavode (pridržalne zadeve),
- predloge za odvzem opravilne sposobnosti določeni osebi (preklicne zadeve);

- predloge za vrnitev svojepravnosti ali spremembo svojepravnosti,
- predloge za sestavo oporok,
- predloge za odvzem roditeljskih pravic,
- zapisnike o sklenjenih pogodbah,
- predloge za dovolitev zakona mladoletnikom in med sorodniki,
- pritožbe zaradi odvzema volilne pravice,
- predloge za potrditev volilnih komisij za volitve delavskih svetov,
- pritožbe zoper razglasitev volilnih rezultatov pri volitvah delavskih svetov in upravnih odborov,
- polog dolžnih stvari (gotovine, vrednostnih papirjev, dragocenosti, itd.) pri sodišču,
- predlog za razglasitev, da je otrok rojen v zakonu,
- predloge za obnovitev in popravo mej,
- predloge za razdružitev skupnosti,
- predloge za cenitev in prodajo,
- zaprosila naših in tujih državnih organov za vročitev,
- zaprosila za pravno pomoč in morebitne druge zadeve.

Manjša sodišča so vodila praviloma samo en vpisnik R. Razdeljen je bil na pododdelke. Taka razdelitev je morala biti razvidna na prvi strani vpisnika. Razdelitev se je naredila po pogostejših in pomembnejših zadevah npr. razglasitev mrtvih, amortizacije, pogodbe, oporoke, volilne zadeve, preklicne zadeve, odvzem roditeljskih pravic, ureditev meja in solastninska razmerja, razno in pravna pomoč. Zadeve za pravno pomoč, pridržalne in preklicne zadeve so morale imeti svoje pododdelke.

Iz povedanega je vidno, da sta bila razdelitev in vrstni red pododdelkov odvisna od dejanske potrebe sodišča in ureditve statistične službe. Kadar je vodilo sodišče več vpisnikov R, je moralo voditi za pravno pomoč poseben vpisnik Pom. Voditi so ga morala tudi sodišča, ki so vodila samo en vpisnik R, če je tako odredil državni sekretariat za pravosodno upravo.

Včasih so večja okrajna sodišča vodila več vpisnikov R. Da so jih razločevali med seboj, so jih označevali tako:

- | | |
|---------|-------------------|
| – I R | nepravdni oddelek |
| – II R | pravdni oddelek |
| – III R | izvršilni oddelek |
| – IV R | izvršilni oddelek |
| – V R | izvršilni oddelek |

Zemljiškknjižni oddelek je vodil svoj vpisnik R – Rz.

Vpisnik za zadeve civilnopravne pomoči Pom

Vanj so vpisali:

- Zaposila naših in tujih sodišč za izvršitev posameznih civilnopravnih dejanj (tudi za izvršitev posameznih izvršilnih dejanj),
- Zaposila drugih državnih (oblastnih in upravnih) organov za izvršitev po zakonu določenih posameznih civilnopravnih dejanj.

Vpisnik za overovitve Ov

Vanj so vpisovali overovitve podpisov, pisav in prepisov. Z overovitvijo podpisa ali pisave je potrdil pristojni uslužbenec istovetnost pisave ali podpisa, z overovitvijo prepisa pa istovetnost vsebine z izvirno listino, ne pa tudi resničnost vsebine. Pristnost podpisa je bila lahko potrjena, le če je predlagatelj lastnoročno podpisal ali priznal za svoj podpis tistega, ki je bil že na listini, pred uslužbencem sodišča.

Kot zanimivost je potrebno omeniti še ugotavljanje pristnosti ročnega znamenja, to je prstnega odtisa, ki ga je dala oseba, ki ni znala ali mogla pisati. Za ročni odtis je štel odtis enega prsta desne roke, če te ni bilo, pa odtis enega prsta leve roke. V overovitvi ročnega znamenja je moral biti naveden prst, ki ga je predlagatelj listine odtisnil npr. odtis palca desne roke ipd.

II Vpisniki okrožnih sodišč

Okrožna sodišča so bila razdeljena na:

- sekretariat,
- kazenski oddelek,
- civilni oddelek,
- vložišče in odpravni oddelek.

1. Predsedstvena pisarna

Predsedstvena pisarna okrožnih sodišč je vodila:

- vpisnik Su
- pomožne knjige

Sodna pisarna okrožnih sodišč je ravno tako opravljala pisarniške posle po zakonu o sodiščih in drugih predpisih kot sodna uprava pri okrajnih sodiščih. Pisarna predsednika je vodila vpisnik Su. V skupini IV so poleg spisov, ki so bili navedeni že pri okrajnih sodiščih, vpisovali še zadeve, ki so posebej zadevale poslovanje okrožnega sodišča.

Vpisnik za zadeve sodne uprave Su

Vodili so ga enako kot pri okrajnih sodiščih.

Kot pomožne knjige so vodili osebni in stvarni imenik, enako kot pri okrajnih sodiščih, sezname

sodnikov porotnikov, sezname stalnih sodnih tolmačev, seznam stalnih sodnih izvedencev, seznam uradnih pregledov I in sodnih pregledov II, zbirko veljavnih okrožnic in seznam prehodnih vlog.

2. Preiskovalni oddelek

Preiskovani oddelek okrožnih sodišč je vodil:

- vpisnik Kio za poizvedbe in preiskave,
- vpisnik Kri za razne preiskovalne zadeve,
- pomožne knjige.

Vpisnik poizvedb in preiskav Kio

V vpisnik Kio so vpisali zahteve (predloge) za uvedbo preiskave. Vanj niso vpisovali kazenskih ovadb, ki jih je prejel preiskovalni sodnik, zaprosil za izvršitev posameznih poizvedovalnih in preiskovalnih opravil (npr. zaslišanje prič).

Vpisnik za razne preiskovalne zadeve Kri

Preiskovalni oddelek je vodil ta vpisnik po istih načelih kot so vodila okrajna sodišča vpisnik Kr. Vanj so vpisovali kazenske zadeve, ki so pripadale preiskovalnemu oddelku, vendar niso spadale v vpisnik Kio. Vanj so vpisovali kazenske ovadbe, ki jih je prejel preiskovalni sodnik in jih je poslal javnemu tožilcu, posamezna poizvedovalna in preiskovalna dejanja (npr. zaslišanje prič).

Pomožne knjige

Kot pomožne knjige so vodili imenik obdolžencev in imenik oškodovancev. Poleg imenikov so vodili še dnevnik sodnika za kazenske poizvedbe in preiskave; vodili so ga preiskovalni sodniki. Vsak preiskovalni sodnik je vodil svoj dnevnik. Vanj je vpisoval podatke za poizvedovalne in preiskovalne zadeve, ki jih je reševal. Preiskovalni sodnik je vodil tudi seznam zaseženih predmetov, poslovni koledar in seznam odposlanih spisov.

3. Kazenski oddelek

Kazenski oddelek okrožnih sodišč je vodil:

- vpisnik K za kazenske zadeve polnoletnih oseb,
- vpisnik Km za kazenske zadeve mladoletnih oseb,
- vpisnik Kp za pomilostitvene zadeve,
- vpisnik Kv kazenskega senata,
- vpisnik Kž za drugostopenjske zadeve,
- vpisnik Kr za razne kazenske zadeve,
- pomožne knjige kazenskega oddelka.

Vpisnik za kazenske zadeve polnoletnih oseb K

Vanj so vpisovali kazenske zadeve, kadar je bila

zoper polnoletno osebo vložena obtožnica, zasebna tožba ali pa predlog za uporabo varnostnega ukrepa. K vpisnik se je vodil po istem obrazcu kot Ks vpisnik na okrajnih sodiščih.

Vpisnik za kazenske zadeve mladoletnih oseb Km

Vanj so vpisovali obtožnice, zasebne tožbe, predloge, naj bo uporabljeni vzgojni poboljševalni ukrep, in predloge, naj bo uporabljen varnostni ukrep po 435. členu ZKP, če so bili vloženi zoper mladoletnega obtoženca.

Vpisnik za pomilostitvene zadeve Kp

Vpisnik Kp so vodila okrožna sodišča po navodilih, ki so veljala tudi za vpisnike Kp pri okrajnih sodiščih.

Vpisnik kazenskega senata Kv

Vanj so vpisovali samo tiste poizvedovalne in preiskovalne zadeve, v katerih je bila vložena pritožba zoper sklep poizvedovalnega in preiskovalnega organa, ter poizvedovalne in preiskovalne zadeve, v katerih se preiskovalni sodnik ni strinjal s predlogom tožilca. Vse druge zadeve, v katerih je odločal kazenski senat zunaj glavne obravnave, so spadale v vpisnik Kr, z izjemo ugovora zoper obtožnico. To so vpisali v stolpec 7 vpisnika K oziroma Km. Odločba senata o ugovoru zoper obtožnico je dobila številko vpisnika K. Izvirnik te odločbe je ostal v vpisniku K. V kazenskem spisu so ostale tudi odločbe kazenskega senata, ki so jih vpisali v vpisnik Kv. Zanje niso nastavili novega spisa. Take odločbe so dobile oznako Kv. Vodja vpisnika Kio oziroma Kis je prečrtal to oznako, ko je bil spis vrnjen in označil odločbo kazenskega senata z opravilno številko spisa Kio oziroma Kis.

Vpisnik za drugostopenjske zadeve Kž

Vpisnik je vodilo okrožno sodišče kot pritožbeno sodišče v kazenskem postopku. Vanj so vpisovali zadeve Ks oziroma Ksm okrajnih sodišč, v katerih je bila vložena pritožba.

Vpisnik za razne kazenske zadeve Kr

V ta vpisnik so vpisovali zadeve, ki niso sodile v vpisnik K, Km, Kp, Kv ali Kž. Vodili so ga po navodilih, ki so veljala za okrajna sodišča. Vanj so se vpisovali npr. predlogi za podaljšanje preiskovalnega zapora, predloge v zadevah, povezanih z rehabilitacijo, predloge za izročitev itd.

Pomožne knjige kazenskega oddelka

Za vpisnike Kio, K, Km, Kž in Kv so vodila okrožna sodišča imenike obdolžencev in imenike oškodovancev. Oba imenika so vodili po istih načelih

kakor okrajna sodišča.

Za vpisnik Kio so vodili imenik obdolžencev in imenik oškodovancev posebej. Za vpisnika K in Km so vodili skupna imenika, prav tako za vpisnika Kž in Kv.

Poleg imenikov so vodila okrožna sodišča za kazenske zadeve še pomožne knjige kot so: sejna knjigo, seznam pogojnih sodb, seznam zaseženih predmetov, kontrolnih denarnih kazni, povprečnin in stroškov za kazenski postopek, poslovni koledar in seznam odposlanih spisov.

4. Civilni oddelek

Civilni oddelek okrožnih sodišč je vodil:

- vpisnik G za pravdne zadeve,
- vpisnik Gž za drugostopne civilnopravne zadeve,
- vpisnik R za razne civilnopravne zadeve,
- pomožne knjige.

Vpisnik za pravdne zadeve G

Za vpisnik G so veljala enaka navodila kot za vpisnike G okrajnih sodišč.

Vpisnik za drugostopne civilnopravne zadeve Gž

Vanj so vpisali vse pritožbe zoper prvostopne civilnopravne odločbe (pravdne, izvršilne, nepravdne in zemljiškoknjižne)

Vpisnik za razne civilnopravne zadeve R

Vanj so vpisali vse zadeve, ki niso spadale v vpisnik Su, G ali Gž. Zanj so veljala enaka pravila kot za vpisnike R okrajnih sodišč.

Pomožne knjige

Za civilne zadeve so vodili imenike in sicer za vpisnika G in Gž. Za vpisnik Gž so ga vodili po priimkih pritožnikov. Za vpisnik R je vodil civilni oddelek imenik, če je bilo to potrebno glede na večji obseg poslov.

Pravilnik o notranjem poslovanju okrajnih, okrožnih in gospodarskih sodišč LRS

Sekretariat za pravosodne zadeve Zveznega izvršnega sveta je izdal leta 1959 Pravilnik o notranjem poslovanju okrajnih, okrožnih in okrožnih gospodarskih sodišč.³

Določal je vrste, število in vsebino vpisnikov v naslovu naštetih sodišč.

³ Pravilnik o notranjem poslovanju okrajnih, okrožnih in okrožnih gospodarskih sodišč, str. 467–506.

Okrajna sodišča

Okrajna sodišča so bila razdeljena na:

- oddelek sodne uprave,
- kazenski oddelek,
- civilni oddelek.

1. Sodna uprava

Sodna uprava okrajnih sodišč je vodila:

- vpisnik Su – vpisnik za zadeve sodne uprave,
- vpisnik Su Pov – vpisnik zaupne in strogo zaupne narave.

Vpisnik za zadeve sodne uprave Su

Pisarna predsednika je vodila vpisnik Su. Vanj so sodila vsa pisanja (dopisi, poročila, prijave, okrožnice, razna navodila, obvestila itd.), ki so se nanašala na zadeve sodne uprave in so jih pošiljala sodišča sama oziroma so prispela na sodišče od raznih organov ali državljanov. Vložili so jih v ustrezne spise Su, kolikor so že obstajali, sicer so na podlagi teh naredili nov spis Su. Nekatere zadeve sodne uprave so bile stalne in so se redno ponavljale vsako leto. Zato so sodišča vse te zadeve urejala v šestih skupinah, prvih pet je bilo stalnih, v šesto pa so vpisovali zadeve sodne uprave, ki niso spadale v nobeno stalno skupino.

Spise so razdelili:

- I. skupina : organizacijski posli,
- II. skupina: splošna navodila in razpisi,
- III statistika in poročanja,
- IV računsko poslovanje,
- V personalne zadeve ,
- VI razno.

Posamezne skupine so imele podskupine:

- I. skupina
 - 1. navodila in razpisi organizacijske narave,
 - 2. razporedi poslov in sodni dnevi,
 - 3. sistematizacija delovnih mest,
 - 4. poročila o delu in problemih,
 - 5. delovni in koordinacijski sestanki, tečaji, strokovno usposabljanje kadra,
 - 6. sodniki porotniki oziroma občasni sodniki,
 - 7. letni dopusti in odsotnosti,
 - 8. nadzorstvo in pregled sodišč,
 - 9. tolmači, izvedenci in drugo.
- II. skupina
 - 10. navodila in razpisi, ki so se nanašali na materialno pravo,
 - 11. navodila in razpisi, ki so se nanašali na procesno pravo ,

- 12. navodila in razpisi, ki so se nanašali na preiskovalno službo,
- 13. navodila in razpisi, ki so se nanašali na takse,
- 14. sodna praksa.

III. skupina

- 15. navodila in razpisi, ki so se nanašali na statistično službo,
- 16. stalna statistična poročila,
- 17. občasna statistična poročila.

IV. skupina

- 18. navodila in razpisi, ki so se nanašali na računsko poslovanje,
- 19. pisarniški material, uradni listi,, časopisi in strokovne knjige,
- 20. kurivo s prevozom, žaganjem in spravljajem,
- 21. razsvetljava,
- 22. potni in selitveni stroški,
- 23. stroški za čiščenje, vzdrževanje in zavarovanja stavbe ter inventarja,
- 24. dopolnitev inventarja,
- 25. poštni, brzojavni, telefonski in bančni stroški,
- 26. vzdrževanje prevoznih sredstev,
- 27. uradni oglasi,
- 28. stroški za kazenski postopek,
- 29. stroški v pravnih siromašnih strank,
- 30. stroški za pravno pomoč,
- 31. potni stroški in dnevnice sodnikov porotnikov,
- 32. stroški za uradne dneve,
- 33. predračun,
- 34. blagajniško poslovanje,
- 35. poslovanje s sodnimi pologi,
- 36. navodila in razpisi o davkih,
- 37. navodila in razpisi o pristojbinah.

V. skupina

- 38. navodila in razpisi personalne narave.

3. Kazenske zadeve

Kazenski oddelki okrajnih sodišč so vodili:

- Vpisnik Ki – vpisnik poizvedb in preiskav,
- Vpisnik K – kazenski vpisnik,
- Vpisnik Km – kazenski vpisnik za mladoletnike,
- Vpisnik Kp – vpisnik za pomilostitvene zadeve,
- Vpisnik Kr – vpisnik za razne kazenske zadeve.

Vpisnik poizvedb in preiskav Ki

V vpisnik Ki so okrajna sodišča vpisovala vse zadeve zoper polnoletne osebe, v katerih je zahteval javni tožilec, da morajo biti opravljene poizvedbe za kazniva dejanja iz pristojnosti okrajnega oziroma

okrožnega sodišča, oziroma v katerih je bila preiskava prepuščena sodniku okrajnega sodišča. Tako so okrajna sodišča vanj vpisovala zadeve, v katerih je predlagal javni tožilec poizvedbe po sodniku okrajnega ali okrožnega sodišča in zadeve, v katerih je preiskovalni sodnik odredil izvedbo preiskave sodniku okrajnega sodišča. Prošenj preiskovalnega sodnika, da opravi sodnik okrajnega sodišča le posamezna preiskovalna dejanja npr. zaslišanje določene priče in podobno, niso vpisovali v vpisnik Ki, ker je bila zadeva že vpisana v vpisnik K.

Vpisnik za kazenske zadeve K

V vpisnik K so vpisovala okrajna sodišča vse kazenske zadeve zoper polnoletne osebe, ki so jim sodili na prvi stopnji. Okrajna sodišča so vpisovala vse zadeve, v katerih je bila vložena obtožnica oziroma zasebna tožba. V vpisnik K so vpisovala okrajna sodišča zadeve, v katerih je bil vložen obtožni predlog ali zasebna tožba,

Kazenski vpisnik za mladoletne Km

V vpisnik Km so vpisovala okrajna sodišča vse kazenske zadeve zoper mladoletne storilce kaznivih dejanj. Zakon o spremembah in dopolnitvah zakonika o kazenskem postopku je na novo uredil postopek zoper osebe, ki so storile kaznivo dejanje kot mladoletne, ki ob uvedbi postopka oziroma ob sojenju niso dopolnile 21 let. Podatki o tem so bili tako posebni, da jih niso mogli vpisati v vpisnik Ki, Kio ali K, zato so uvedli na prvi stopnji novi vpisnik Km. Iz tega vpisnika so vidni podatki celotnega postopka zoper mladoletnike od uvedbe postopka do izreka vzgojnega ukrepa oziroma kazni, podatki o morebitnih spremembah odločbe na prvi stopnji v postopku o ustavitvi izvrševanja vzgojnih ukrepov oziroma spremembi teh. Če je oseba, ki je storila kaznivo dejanje kot mladoletna, ob uvedbi postopka (oziroma ob sojenju) že dopolnila 21. leto, so podatke zoper to osebo vpisali v splošne kazenske vpisnike Ki, Kio in K.

Vpisnik za razne kazenske zadeve Kr

Vpisnik Kr so vodila tako okrajna kot tudi okrožna sodišča. V vpisnik Kr so vpisovala okrajna oziroma okrožna sodišča vse druge kazenske zadeve, ki niso spadale v noben drug kazenski vpisnik. Okrajna sodišča so vpisovala vanj tudi prošnje, za poizvedovalna oziroma preiskovalna opravila. Okrajna sodišča so vpisovala v vpisnik Kr opravila, ki so jih vpisovala okrožna sodišča v vpisnik Kri oziroma Kr, kolikor ni šlo za opravila, ki so spadala izključno v pristojnost okrožnega sodišča. Okrajna sodišča so vpisovala v

vpisnik Kr tudi vse drugo, česar niso vpisali v vpisnik Ki, K oziroma Km.

Vpisnik za pomilostitvene zadeve Kp

V vpisnik Kp so vpisovala okrajna oziroma okrožna sodišča prošnje za pomilostitev obsojencev. Vanj so vpisovala prošnje za pomilostitev, podane pri pristojnemu sodišču. Če je bila prošnja za pomilostitev podana pri katerem drugem sodišču, jo je to vpisalo v vpisnik Kr in jo odstopilo pristojnemu sodišču.

4. Civilne zadeve

1. vpisnik P – vpisnik za pravdne zadeve,
2. vpisnik Pl – vpisnik za plačilne naloge,
3. vpisnik I – vpisnik za izvršilne zadeve,
4. vpisnik O – vpisnik za zapuščinske zadeve,
5. vpisnik Os – vpisnik za zadeve pridržanja,
6. vpisnik R – vpisnik za razne civilne zadeve,
7. vpisnik Ri – vpisnik na sodišču sestavljenih listin,
8. vpisnik Pom – vpisnik za pravno pomoč,
9. vpisnik Ov I in Ov II – vpisnik za overovitve,
10. vpisnik Ovi – vpisnik za overovitve listin, namenjenih za inozemstvo,
11. protestni register I, II in III.

Vpisnik za pravdne zadeve P

V vpisnik P so vpisovala okrajna sodišča tožbe v civilnih zadevah, na podlagi katerih niso izdali plačilnih nalogov, ugovorov zoper plačilne naloge in tožbe, kadar ni bilo ugodeno predlogu za izdajo plačilnega naloga in se je nadaljeval postopek s tožbo. V vpisnik P so vpisovali tožbe, za nederarne dajatve, tožbe, v katerih so bile denarne terjatve in tožnik ni predlagal plačilnega naloga.

Vpisnik za plačilne naloge Pl

V vpisnik Pl so vpisovala okrajna sodišča vse tožbe, v katerih je stranka predlagala izdajo plačilnega naloga.

Vpisnik za izvršilne zadeve I

V vpisnik I so vpisovala okrajna sodišča predloge za dovolitev izvršbe, izvršbe zavarovanj in predhodne izvršbe, zahtevane za izvedbo izvršb, ki so jih dovolila druga sodišča, kakor tudi nalogo za izvršitev zaplemb in sekvestracij ter zahteve za izvršitev začasnih odredb.

Vpisnik za zapuščinske zadeve O

V vpisnik O so okrajna sodišča vpisovala vse zadeve, v katerih so bila po predpisih zakona o dedovanju pristojna za obravnavanje zapuščin. Vanj so

morali vpisati vsak primer prijave smrti ali razglasitve za mrtvega, če je bilo za izvršitev zapuščinske obravnave krajevno pristojno ali pa je zanj bilo pristojno jugoslovansko sodišče. Matičarju je morala biti smrt sporočena v treh dneh. Prav tako so mu morali poslati pravnomočno odločbo o razglasitvi nekoga za mrtvega. Matičar je moral poslati v tridesetih dneh od vpisa smrti v mrliško matično knjigo zapuščinskemu sodišču smrtovnico oziroma izpisek iz mrliške matične knjige. Če je matičar smrt sporočil sodišču, ki ni bilo pristojno, je moralo to sodišče vpisati zadevo v vpisnik R in jo odstopiti pristojnemu zapuščinskemu sodišču, potem ko je opravilo morebitne začasne ukrepe za zavarovanje zapuščine. V vpisnik R so vpisovala sodišča, ki niso bila zapuščinska sodišča, tudi obvestila pristojnega ljudskega odbora o potrebi po začasnih ukrepih za zavarovanje zapuščine. V vpisnik R in ne v O so vpisovali tudi razglasitve oporoke, kadar jo je razglasilo okrajno sodišče, ki ni bilo zapuščinsko sodišče.

Vpisnik za razne civilno pravne zadeve R

Sodišča so praviloma vodila le en vpisnik R. Ker so bile zadeve, ki so jih vpisovali v ta vpisnik, raznovrstne in je bilo potrebno v statističnem poročilu navesti podatke za odločene vrste zadev nepravdnega postopka, je imel vpisnik R poseben stolpec, v katerega so vpisovali šifre za določene vrste nepravdnega postopka. Šifre so ustrezale številkam stolpca v statističnem obrazcu Gs I/V, v katerega so vnašali podatke za zadeve določene vrste nepravdnega postopka. Pri preostalih zadevah, vpisanih v vpisnik R, ki jih ni bilo potrebno posebej statistično voditi, je ostal ta stolpec prazen.

V vpisnik R so vpisovali:

- prošnje za oprostitev plačila stroškov za postopek, če postopek ni potekal;
- tožbe, pritožbe, predloge, izjave in drugo, kar so sprejemali na zapisnik kot pravno pomoč strankam in odstopali drugim sodiščem v pristojno poslovanje;
- predloge za izdajo začasnih odredb in predloge za zavarovanje dokazov, vloženi pred začetkom postopka;
- poravnave, sprejete na zapisnik, kadar sodni postopek o predmetu poravnave ni potekal;
- predloge za sestavo, hranitev, preklic in overitev oporok, pogodb in drugih pomembnih listin, katerih izguba bi pomenila nenadomestljivo ali veliko škodo in niso spadale v pravdne ali zemljiškoknjizne spise, kakor tudi ne v zbirko listin.
- predloge za prevzem sodnega pologa, preden se je začel zadevni postopek;

- pisni predlogi za poskus poravnave;
- predlogi in pritožbe v zvezi z izvrševanjem volilne pravice;
- potrditev kandidacijske liste za volitev organov upravljanja v gospodarskih organizacijah;
- zaprosila naših in tujih organov za vročitev ali drugo pravno pomoč;
- druge zadeve nepravdnega postopka, za katere ni bil voden poseben vpisnik.

Okrajna sodišča, ki so imela veliko zadev, ki so spadale v vpisnik R, so lahko zaradi boljše preglednosti razvrščale zadeve tako, da so jih razdelile v skupine. Držali so se priporočila, da je treba nepravdni postopek voditi ločeno od preostalih zadev, ki so jih vpisovali v ta vpisnik. Tako sta lahko nastali v vpisniku R dve osnovni skupini in sicer I – splošne in II – nepravdne zadeve. Možnost so imeli tudi za ustvarjanje podskupin, in sicer pod prvo:

- a) poravnave,
- b) sestavljanje listin,
- c) določanje stanarin,
- d) pravna pomoč,
- e) odpovedi poslovnih prostorov ipd.

Kljub razdelitvi vpisnika R v osnovne skupine in podskupine, so morale teči zaporedne številke enotno od 1 dalje in ne za vsako osnovno skupino posebej. Ta delitev namreč ni pomenila uvedbe več vpisnikov R, ampak le olajšavo pri tehničnem vodstvu enotnega vpisnika R.

Da je lahko vpisovanje skupin in podskupin teklo kronološko, so morali ob naložitvi vpisnika za vsako osnovno skupino oziroma podskupino rezervirati določeno število zaporednih števil. Navodila o sistemu razdelitve vpisnika so morali navesti na prvi strani vpisnika.

Okrajna sodišča, ki so imela veliko zadev pravne pomoči ali sestavljanja listin, so lahko te zadeve izločila in jih vpisovala v poseben vpisnik Pom oziroma Ri.

Zemljiška knjiga je vodila poseben vpisnik R označen kot Rz.

Kadar je bilo za vpisnik R preveč zadev in bi zaradi različnosti trpela preglednost vpisnika, so sodišča lahko zaprosila za dovoljenje, da lahko vodijo za posamezne civilne zadeve, ki jih ni bilo moč vpisati v kak drug civilni vpisnik (P, PL, I, O, OS, L) posebne vpisnike R na posameznih civilnih oddelkih.

Vpisnik za pravno pomoč Pom

Vanj so vpisovali zaprosila za pravno pomoč.

Vpisnik za sestavljanje listin Ri

Vanj so vpisovali vse listne, ki jih je sestavilo sodišče (kupne pogodbe, darilne pogodbe, izjave, pooblastila, oporoke idr.).

Če so sodišča dobila dovoljenje za vodenje večjega števila vpisnikov R, jih je bilo potrebno tudi ustrezno označiti po oddelkih, na katerih so jih vodili, tako so vodili npr. vpisnik Rp za pravdni oddelek, Riz na izvršilnem oddelku, Rnp pa na nepravdnem oddelku.

Vpisnik za zadeve pridržanja Os

Vpisnik Os so vodila samo okrajna sodišča, na območju katerih je bil zavod za zdravljenje in varovanje duševno bolnih. Vanj so vpisovali prijave zavoda o sprejemu na opazovanje, varovanje in zdravljenje.

Upravniki zavodov za duševne bolezni so morali zaradi dovoljenja za pridržanje po splošnem načelu nepravdnega postopka javiti okrajnemu sodišču, na območju katerega je bil zavod, vsak sprejem zaradi opazovanja, varovanja ali zdravljenja. Takšno prijavo so morala okrajna sodišča vpisati v vpisnik Os za vsakega pridržanega posebej. Če je bil pridržani oddan v zavod na podlagi odločbe sodišča, postopek za dovoljenje za pridržanje ni bil uveden.

Vpisnik za overovitve Ov I, Ov II in Ovi

Vpisnik Ov I so vodila okrajna sodišča za overovitve podpisov, pisav, in prepisov na sodišču, v vpisnik Ov II pa overovitve podpisov na zunanjem poslovanju sodišča. V vpisnik Ovi so okrajna sodišča vpisovala overovitve podpisov in prepisov listin, ki so bile namenjene za uporabo v tujini. Vsaka listina, na kateri je bil overovljen podpis ali pisava, so vpisali v overitveni vpisnik.

Protestni register

Protestni register so okrajna sodišča vodila za protestiranje menic in čekov in sicer so za to veljali posebni prepisi. Vodila so jih v treh posebnih knjigah.

V protestni register I so vpisovali proteste zaradi neakceptiranja ali neplačevanja menic ali zaradi drugega dejanj, ki so bile po zakonu o menici potrebne, da so se izvajale regresne menične pravice, ter proteste zaradi neplačila čekov.

V protestni register II so vpisovali izjavo oseb, od katerih se je zahtevala storitev po menici (trasata, akceptanta, domiciliata, adresata ali intervenjeta menice), oziroma izjava trasata čeka kot nadomestilo protesta zaradi neakceptiranja ali neplačila menice oziroma neplačanega čeka, če se je s to obliko protesta zadovoljil imetnik menice.

V protestni register III so vpisovali menice do

višine 500 din, nadomestno protestiranje s priporočeno dostavo prepisa menice vsem meničnim dolžnikom.

Okrožna sodišča

1. Sodna uprava

Sodna uprava okrožnih sodišč je vodila:

1. vpisnik Su – vpisnik sodne uprave,
2. vpisnik Su Pov – vpisnik zaupnik in strogo zaupnih zadev sodne uprave.

Vpisniki so se vodili enako kot pri okrajnih sodiščih.

2. Kazenski oddelek

Kazenski oddelek je vodil:

- vpisnik Kio – vpisnik poizvedb in preiskav,
- vpisnik Kri – vpisnik za razne zadeve v pripravljalnem postopku,
- vpisnik K – kazenski vpisnik,
- vpisnik Km – kazenski vpisnik za mladoletnike,
- vpisnik Kp – vpisnik za pomilostitvene zadeve,
- vpisnik Kv – vpisnik zunaj razpravnega kazenskega senata,
- vpisnik Kžm – vpisnik za kazenske zadeve na drugi stopnji,
- vpisnik Kž – vpisnik kazenskih zadev mladoletnikov na drugi stopnji,
- vpisnik Kr – vpisnik za razne kazenske zadeve.

Vpisnik poizvedb in preiskav Kio

V vpisnik Kio so vpisovala okrožna sodišča vse zadeve, v katerih je opravljal preiskovalni sodnik na zahtevo upravičenega tožilca poizvedbe oziroma zadeve, v katerih je bila uvedena preiskava. V vpisnik Kio je vpisovala pisarna preiskovalnega oddelka zadeve, v katerih je zahteval javni tožilec, oziroma sta predlagala oškodovanec kot tožilec ali zasebni tožilec preiskovalnemu sodniku, naj opravi poizvedbe in zadeve, v katerih je javni tožilec ali oškodovanec kot tožitelj predlagal uvedbo preiskave. Prošnje za izvedbo posameznih poizvedovalnih ali preiskovalnih dejanj, niso vpisali v vpisnik Kio, ampak v vpisnik Kri.

Vpisnik za kazenske zadeve K

Vanj so vpisovali vse kazenske zadeve zoper polnoletne zadeve, v katerih so sodili na prvi stopnji. Tako so vpisali zadeve, v katerih je bila vložena obtožnica oziroma zasebna tožba.

Kazenski vpisnik za mladoletne Km

V vpisnik Km so vpisovala okrajna in okrožna sodišča vse kazenske zadeve zoper mladoletne storilce kaznivih dejanj.

Vpisnik za razne kazenske zadeve Kri

Vpisnik Kri so vodila samo okrožna sodišča. V vpisnik Kri so vpisovali preiskovalni oddelki okrožnih sodišč ovadbe o storjenih kazenskih dejanjih, ki so jih odstopili pristojnemu javnemu tožilcu, prošnje za izvršitev posameznih poizvedovalnih oziroma preiskovalnih dejanj, prošnje za izročitev obdolženca ali obsojenca in obtožnica oškodovancev kot tožilcev, kadar ni bilo po njihovem predlogu poizvedb ali preiskave.

Vodila ga je pisarna na preiskovalnem oddelku. Vanj je vpisovala vse spise, ki niso sodili v vpisnik Kio. Med te spise so sodile ovadbe, podane preiskovalnemu sodniku, ta jih je potem pošiljal pristojnemu javnemu tožilcu, prošnje organov za notranje zadeve, za posamezna poizvedovalna dejanja (npr. raztelesenje ali izkop trupla ter prošnja preiskovalnega sodnika enega okrožnega sodišča drugemu, da le-ta opravi posamezna preiskovalna dejanja. Če je javni tožilec zahteval od preiskovalnega sodnika raztelesenje, ogled na kraju samem ali kako drugo poizvedovalno dejanje, so njegove zahteve vpisali v vpisnik Kri (ker ni šlo za zaprosila, ampak za zahtevo po poizvedbi). V ta vpisnik so vpisovali tudi prošnje za izročitev tujca, ki jo je poslal preiskovalnemu sodniku državni sekretariat za pravosodno upravo, obtožnice, ki so jih vložili oškodovanci kot tožilci, pa po njihovem predlogu niso tekle poizvedbe ali preiskave ter zasebne tožbe za kazniva dejanja in pristojnosti okrožnega sodišča, glede katerih ni bilo poizvedb. V Kri so vpisovali tudi predloge javnega tožilca za podaljšanje pripora.

Vpisnik za razne kazenske zadeve Kr

Pri okrožnih sodiščih so se vpisovali v Kr vpisnik vse zadeve, ki jih je reševal zunaj bravnadni senat, kolikor teh zadev niso vpisovali v vpisnik Kr oziroma K (ugovor zoper obtožnico). V vpisnik Kr so vpisovali še odreditev oziroma odpravo preiskovalnega zapora po izročitvi obtožnice, rešitev pritožbe zoper sklep o stroških, prenos krajevne pristojnosti, zahtevo za obnovo kazenskega postopka, zahtevo za izredno omilitev kazni, odreditev in odpravo preiskovalnega zapora po izrečeni sodbi, prošnje za rehabilitacijo in drugo.

Vpisnik zunaj razpravnega sodnega senata Kv

V vpisnik Kv so vpisovala okrožna sodišča kazenske zadeve, v katerih je odločal zunaj razpravni senat

o pritožbah zoper sklepe poizvedovalnih ali preiskovalnih organov oziroma zaradi nesoglasja preiskovalnega sodnika s predlogom upravičenega tožilca.

Vse druge zadeve, o katerih je odločal senat zunaj obravnave, so vpisovali v vpisnik Kr, ugovor zoper obtožnico pa v vpisnik K.

Vpisnik kazenskih zadev na drugi stopnji in vpisnik kazenskih zadev mladoletnikov na drugi stopnji Kž in Kžm

V vpisnika Kž in Kžm so vpisovala okrožna sodišča kazenske zadeve, ki so jih reševala kot sodišča druge stopnje.

Vpisnik za pomilostitvene zadeve Kp

V vpisnik Kp so vpisovala okrajna oziroma okrožna sodišča prošnje za pomilostitev obsojencev. Vanj so vpisovali prošnje za pomilostitev, podane pri pristojnemu sodišču. Če je bila prošnja za pomilostitev podana pri kakšnem drugem sodišču, jo je to vpisalo v vpisnik Kr in odstopilo pristojnemu sodišču.

3. Civilni oddelek

Civilni oddelek je vodil:

- vpisnik P – vpisnik pravnih zadev,
- vpisnik Pl – vpisnik za plačilne naloge,
- vpisnik Gž – vpisnik civilnih zadev na drugi stopnji,
- vpisnik R – vpisnik za razne civilne zadeve.

Vpisnik pravnih zadev P

V vpisnik P so vpisovala okrožna sodišča tožbe v civilnih zadevah, pri katerih ni bilo potrebno izdati plačilnega naloga. Vpisovala so tudi ugovore zoper plačilne naloge in tožbe, če ni bilo ugodeno predlogu za izdajo plačilnega naloga in se je nadaljeval postopek s tožbo.

Vpisnik za plačilne naloge Pl

V vpisnik Pl so vpisovala okrožna sodišča vse tožbe, v katerih je stranka predlagala izdajo plačilnega naloga.

Vpisnik civilnih zadev na drugi stopnji Gž

V vpisnik Gž so okrožna sodišča vpisovala pritožbe v civilnih zadevah (pravnih, nepravdnih, izvršilnih, zapuščinskih in zemljiškopravnih), ki so jih reševala kot sodišča druge stopnje. Vanj so vpisovala vse pritožbe zoper odločbe sodišča prve stopnje v zadevah iz vpisnikov P, I, R, O, Os in Dn.

Vpisnik za razne civilne zadeve R

V vpisnik R so vpisovala okrožna sodišča vse ci-

vilnopravne zadeve, ki jih niso mogla vpisati v drug vpisnik.

Sprememba sodnega poslovnika – začasno navodilo iz leta 1966

Republiški sekretariat za pravosodje in občo upravo v Ljubljani je 17. 12. 1966 izdal začasno navodilo o spremembi sodnega poslovnika. Določal je, da do izdaje novega sodnega poslovnika velja Pravilnik o notranjem poslovanju okrajnih, okrožnih in okrožnih gospodarskih sodišč (Ur. l. SRS, št. 42/59-216), ki pa je bil dopolnjen s temi spremembami in dopolnitvami:

Člen 211

Člen se spremeni tako, da se črtajo vpisniki:

»vpisniki za overovitve Ov I in Ov II, protestni register I, II, III«

In vpiše vpisnik:

Vpisnik prisilnih poravnjav in stečajev St«.

Člen 212

Člen se dopolni tako, da se na koncu 2. točke vpiše vpisnik:

»vpisnik predlogov za varstvo zaradi nezakonitega dejanja Uo«.

Člen 213

Člen se spremeni tako, da se črta vpisnika:

- vpisnik prisilnih likvidacij L,
- vpisnik registrskih zadev Fi.

in vpišeta vpisnika:

vpisnik za registrske zadeve za gospodarske organizacije FI,

vpisnik za registrske zadeve za zavode US.

Člen 213a

Doda se novi člen. Ta se glasi:

»Razen vpisnikov, predpisanih s tem poslovníkom vodijo občinska sodišča po posebnih veljavnih predpisih še:

- vpisnik za overovitve,
- dnevnik zemljiškoknjižnih vlog Dn,
- vpisnik za razne zemljiškoknjižne zadeve,
- protestni register.

Člen 214

Ta člen se spremeni tako, da se črtajo:

- imenik h kazenskim vpisnikom,
- kontrolnik denarnih kazni,
- premoženjskih koristi,
- povprečnin in stroškov kazenskega postopka Ktr I,

- seznam izdanih priznanic za kreditne vožnje v kazenskem postopku,
- imenik k vpisnikom P in Pl,
- imenik k vpisnikom R in Os,
- imenik k vpisniku I,
- seznam rubežev oziroma kartotečnih listov rubežev,
- seznam izvršilnemu organu poverjenih izvršb,
- imenik k vpisniku O,
- kontrolnik izrečenih redovnih denarnih kazni.

Vpišejo pa se:

- imenik k vpisnikom,
- kontrolnik oseb v priporu oziroma preiskovalnemu zaporu,
- dnevnik preiskovalnega sodnika.

Člen 215

Člen se spremeni tako, da se črtajo:

- imenik h kazenskim vpisnikom,
- kontrolnik denarnih kazni, premoženjskih koristi, povprečnin, in stroškov kazenskega postopka Ktr I,
- seznam izdanih priznanic za kreditirane vožnje v kazenskem postopku,
- imenik k vpisnikom P, Pl in Gž,
- imenik k vpisniku R,
- kontrolnik izrečenih redovnih kazni.

Vpišeta pa se:

- imenik k vpisnikom,
- kontrolnik oseb v priporu oziroma preiskovalnemu zaporu.

Člen 216

Člen se spremeni tako, da se črtajo:

- kartotečni listke k vpisniku Pk za pravne osebe,
- kartotečni listke k vpisniku Pk za fizične osebe,
- kontrolnik denarnih kazni, premoženjskih koristi in stroškov za kazenski postopek Ktr,
- imenik k vpisniku I,
- imenik k vpisniku R,
- seznam rubežev oziroma kartotečni list rubežev,
- seznam izvršilnemu organu poverjenih izvršb,
- kartotečni listki k vpisniku L,
- kontrolnik izrečenih redovnih denarnih kazni,
- kartotečni listki k vpisnikoma P in Pl.

Vpišejo pa se:

- imenik k vpisnikom,
- seznam pogojnih sodb,
- seznam zaseženih predmetov,
- rokovnik k registrskima vpisnikoma Fi, Us,
- karton za obsojeno pravno osebo,
- kartotečni listki k vpisnikoma I in Pl.

Dodan je bil še člen 216 a:

- »Razen v členih 214 do 216 navedenih pomožnih knjig vodijo sodišča še te pomožne knjige:
- kartotečne liste s podatki o sodniku porotniku,
 - seznam stalnih sodnih izvedencev,
 - seznam pečatov in stampilk,
 - dnevnik uradnih potovanj,
 - poslovni koledar,
 - seznam odposlanih spisov,
 - seznam iz arhiva izdanih spisov,
 - prevzemno knjigo za gotovino in negotovinske vrednosti,
 - predajno knjigo za gotovino in negotovinske vrednosti,
 - seznam pregledov sodišča,
 - dnevnik za negotovinske pologe,
 - kontni list k dnevniku za negotovinske pologe,
 - register kontnih listov,
 - dnevnik sodnih pologov v hrambi tretjih oseb,
 - kartotečni list k registru za delovne organizacije – samo okrožna gospodarska sodišča,
 - pomožne knjige, predpisane s posebnimi predpisi (zemljiška knjiga, računovodstvo).

Člen 234 se črta.

Člen 235

Se spremeni tako, da se glasi:

»V vpisnik Su vpisujejo sodišča zadeve sodne uprave kronološko, ne glede na vrsto zadeve. Vpisujejo se tudi predlogi za izločitev sodnika oziroma predsednika sodišča.

... spisi, ki se nanašajo na sodnike in druge delavce sodišča (osebni spisi), se osnujejo samo ob nastopu sodniške funkcije oziroma dela na sodišču in se vodijo pod isto opravilno številko vse do prenehanja sodniške funkcije oziroma dela določenega delavca pri istem sodišču.

... okrožnice, ki jih sodišča prejmejo od republiškega sekretariata in ki so določene za uvrstitev v zbirko okrožnic in kot take označene, se vpisujejo v Su vpisnik, vendar se zanje spisi ne osnujejo, temveč se prejete okrožnice vložijo v zbirko okrožnic. Te okrožnice se vložijo v zbirko okrožnic v skupino, ki je v okrožnici navedena ...«

Člen 240 b

»Vpisnik Uo

V vpisnik Uo vpisujejo okrožna sodišča predloge za varstvo zaradi nezakonitega dejanja ...«

Člen 241

Člen se spremeni tako, da se glasi:

»Imeniki se vodijo v obliki knjige za eno leto ali za več let skupaj v isti knjigi, po abecedi, in imajo za

posamezne črke, ki so ob desnem robu knjige, ustrezno število strani. Okrožna gospodarska vodijo imenike k vpisnikom I in Pl v obliki kartoteke.

Če se vodijo imeniki v eni knjigi za več let skupaj, se med vpisi posameznih let pri vsaki črki posebej vpiše letnica z rdečilom.

Praviloma se vodi za vsako vrsto postopka en sam imenik ne glede na označbo vpisnika. Če ima sodišče večje število zadev posamezne vrste postopka, lahko vodi posebne imenike k posameznim vpisnikom na enem obrazcu.

Ne vodijo se imeniki k vpisnikom Kp, Kr, Kri, R, Pom, Kv, Uo, St.

Imenik h kazenskem vpisniku se vodi po priimkih obdolžencev, imenik k pravnemu vpisniku po priimkih tožencev, imenik k izvršilnemu vpisniku po priimkih zavezancev, imenik k zapuščinskemu vpisniku po priimkih zapustnikov, imenik k vpisniku Os po priimkih oseb, na katere se postopek nanaša.

Določbe prejšnjega odstavka ne veljajo za gospodarska sodišča, ki vodijo imenike k Pl in I vpisniku v obliki kartoteke. Ti imeniki se vodijo po nazivih in sedežih tožče oziroma zahtevajoče stranke.

Če je v isti zadevi več obdolžencev, tožencev ali zavezancev itd. se vpiše v imenik osebno vsakega izmed njih.

Če je treba vpisati svoje ali več oseb z enakim osebnim imenom, se k osebnemu imenu pripíše tudi prebivališče.

Če je treba vpisati neznanega storilca, se v imenik vpiše pod črko N »neznani storilec« in v oklepaju oškodovančevo osebno ime. Če se naknadno neznan storilec identificira, se ga v imenik na novo vpiše pod ustrezno črko, pri prejšnjem vpisu pa napravi zveza v stolpcu za pripombe.

Delovna organizacija se vpiše po začetni črki naziva, ne po dejavnosti ...

... K Su vpisniku se vodita osebni in stvarni imenik, v katerem se vpisujejo vse Su zadeve, razen okrožnic, določenih za uvrstitev v zbirko okrožnic. Zadeve se vpisujejo v imenika kronološko in sicer v osebnega ali stvarnega, po potrebi pa zaradi pomembnosti zadeve ali zaradi boljšega pregleda v oba.«

Ta začasna navodila so uporabljali od 1. 1. 1967 dalje.

Sprememba sodnega poslovnika – začasno navodilo iz leta 1967

Leta 1967 je bil dopolnjen zakonik o kazenskem postopku (Ur. l. SFRJ, št. 23/67). Spremembe je bilo potrebno uskladiti s Pravilnikom o notranjem poslovanju okrajnih, okrožnih in gospodarskih sodišč (Ur. l. SRS, št. 42/59) do izdaje novega sodnega

poslovnika. Republiški sekretariat za pravosodje in občo upravo v Ljubljani je izdal 22. 12. 1967 nova navodila o spremembi sodnega poslovnika.

Člen 211

Člen se spremeni tako, da se črta:

»vpisnik poizvedb in preiskav Ki«

in se vpišeta:

»vpisnik za preiskave Ki, vpisnik za zadeve zunaj obravnavanega kazenskega senata Ku.«

Člen 212

Člen se spremeni tako, da se črtata:

»vpisnik poizvedb in preiskav Kio, vpisnik za razne zadeve v pripravljalnem postopku Kri« in vpiše vpisnik za preiskave Ki«.

Člen 217

Člen se spremeni in glasi:

»V vpisnik Ki vpisujejo okrožna in občinska sodišča kazenske zadeve, v katerih predlaga javni tožilec, oškodovanec kot tožilec ali zasebni tožilec uvedbo preiskave.

Predlogi javnega tožilca za opravo posameznih preiskovalnih dejanj preiskovalnemu sodniku drugega okrožnega ali občinskega sodišča, se vpisujejo v vpisnik Kr ...«

Člen 221

Naslov nad členom »Vpisnika Kri in Kr« se spremeni tako, da se glasi: »Vpisnik Kr«.

Člen 222

Člen se spremeni in se glasi:

»Vpisnik Kv vodijo vsa okrožna sodišča in tista občinska sodišča, ki imajo svoj kazenski zunajobravnavni senat po 3. odst. 18. člena ZKP.

V Kv vpisnik se vpisujejo vse zadeve, v katerih se odloča kazenski zunajobravnavni senat v kazenskem pripravljalnem postopku. Če vloži v kazenskem pripravljalnem postopku pritožbo obdolženec oziroma oškodovanec kot tožilec ali zasebni tožilec, se v stolpcu 4 vpisnika vpiše tudi njegovo osebno ime in naslov.«

Člen 248

Člen se spremeni in se glasi:

»V dnevnik preiskovalnega sodnika vpisuje preiskovalni sodnik preiskovalna opravila, podatke o poteku kazenske zadeve med preiskavo ter roke odrejenih priporov.«

Člen 273

Člen se spremeni in se glasi:

»Kontrolnik oseb v priporu vodijo okrožna in ob-

činska sodišča. V kontrolnik vpiše vodja vpisnika vsako osebo, zoper katero je odrejen pripor, ne glede na to, ali je pripor odrejen v kazenskem pripravljalnem postopku ali že po vloženi obtožnici oziroma obtožnem predlogu. Vsako osebo, zoper katero je odrejen pripor, se vpiše pod posebno zaporedno številko.

Večja sodišča lahko zaradi smotrnosti vodijo ločeno kontrolnik za osebe, zoper katere je odrejen pripor v kazenskem pripravljalnem postopku, in ločeno za obdolžence, zoper katere je odrejen pripor šele ob vložitvi obtožnice ali pripor šele ob vložitvi obtožnice ali pripor ob vložitvi obtožnice še traja. V tem primeru dobi prvi kontrolnik oznako I, drugi kontrolnik pa oznako II.

Če je bil pripor odrejen že v kazenskem pripravljalnem postopku in po vložitvi obtožnice še traja, morajo sodišča, ki vodijo dva kontrolnika (I in II) o priporu, vpiše o začetku ali podaljšanju pripora iz kontrolnika I prenesti v kontrolnik II, v stolpcu z pripombe kontrolnika I pa vpisati prenos v kontrolnik II.

Zaporedna številka v kontrolniku se odčrta, ko je pripor opravljen oziroma v kontrolniku I s prenosom v kontrolnik II.

Zaznamek o priporu pred zaporedno številko v vpisniku in na ovitku spisa se z rdečilom prečrta, ko je pripor odpravljen.

Kontrolnik oseb v priporu mora vodja vpisnika dnevno pregledati.

Predsednik sodišča ali po njem določeni sodnik vpiše o vsakem opravljenem obisku pripornikov zaznamek v stolpec za pripombe pri zadnjem vpisu v kontrolniku; zaznamke o eventualnih opažanjih in ukrepih pa hrani v ustreznem Su spisu.

Kontrolnik se sklene konec leta. Vse odprte zadeve se prenesejo z vsemi spisi v kontrolnik za naslednje leto, kjer dobijo nove zaporedne številke od 1 dalje. V kontrolniku za preteklo leto pa se vse prenesene zadeve odčrtajo in v stolpcih za pripombe v obeh kontrolnikih vpiše prenos.«

Točasno navodilo z novimi obrazci Ki, Kv in kontrolnik oseb v priporu, ki so sestavni del časnega navodila, je veljalo od 1. 1. 1968 dalje.

Pravilnik o notranjem poslovanju občinskih, okrožnih in okrožnih gospodarskih sodišč

Republiški sekretariat za pravosodje, organizacijo uprave in proračun v Ljubljani je januarja 1976 izdal prečiščeno besedilo Pravilnika o notranjem poslovanju občinskih, okrožnih in gospodarskih sodišč.

Občinska sodišča

Vpisniki, ki so jih vodila občinska sodišča:

1. Sodna uprava
 - vpisnik Su – vpisnik za zadeve sodne uprave,
 - vpisnik SuZ – vpisnik za zaupne in strogo zaupne zadeve sodne uprave.
2. Kazenske zadeve
 - vpisnik K – vpisnik za kazenske zadeve,
 - vpisnik Ki – vpisnik za preiskave,
 - vpisnik Km – vpisnik za mladoletnike,
 - vpisnik Kp – vpisnik za pomilostitvene zadeve,
 - vpisnik Kv – vpisnik za zadeve zunajobravnavnega kazenskega senata,
 - vpisnik Kr – vpisnik za razne kazenske zadeve.
3. Civilne zadeve
 - vpisnik P – vpisnik za pravdne zadeve,
 - vpisnik Pl – vpisnik za plačilne naloge,
 - vpisnik I – vpisnik za izvršilne zadeve,
 - vpisnik O – vpisnik zapuščinske zadeve,
 - vpisnik Pom – vpisnik za pravno pomoč,
 - vpisnik St – vpisnik prisilnih poravnjav in stečajev,
 - vpisnik Os – vpisnik za zadeve pridržanja,
 - vpisnik Ov-i, Ov-H – vpisnik za overovitev listin, namenjenih za tujino,
 - vpisnik R – vpisnik za razne civilne zadeve,
 - vpisnik Ri – vpisnik na sodišču sestavljenih listin.
4. Poleg naštetih so občinska sodišča vodila še te vpisnike:
 - vpisnik za overovitev,
 - dnevnik zemljiškknjižnih vlog Dn,
 - vpisnik za razne zemljiškknjižne zadeve,
 - protestni register.
5. Občinska sodišča so vodila še te imenike in pomožne knjige:
 - seznam pogojnih obsodb,
 - seznam zaseženih predmetov,
 - seznam listin,
 - imenik k seznamu listin,
 - osebni imenik k vpisniku Su,
 - stvarni imenik k vpisniku Su,
 - dnevnik preiskovalnega sodnika,
 - kontrolnik oseb v priporu,
 - sejno knjigo,
 - seznam cenilcev,
 - seznam poravnalnih poskusov.

Okrožna sodišča

Vpisniki, ki so jih vodila okrožna sodišča:

1. Uprava
 - vpisnik Su – vpisnik za zadeve sodne uprave,
 - vpisnik SuZ – vpisnik za zaupne in strogo zaupne zadeve sodne uprave.
2. Kazenske zadeve
 - vpisnik Ki – vpisnik za preiskave,
 - vpisnik K – kazenski vpisnik,
 - vpisnik Km – vpisnik za kazenske zadeve zoper mladoletnike,
 - vpisnik Kp – vpisnik za pomilostitvene zadeve,
 - vpisnik Kv – vpisnik za zadeve zunaj obravnavnega kazenskega senata,
 - vpisnik Kž – vpisnik za kazenske zadeve na drugi stopnji,
 - vpisnik Kmž – vpisnik kazenskih zadev mladoletnikov na drugi stopnji,
 - vpisnik Kr – vpisnik za razne kazenske zadeve.
3. Civilne zadeve
 - vpisnik P – vpisnik pravnih zadev,
 - vpisnik Pl – vpisnik za plačilne naloge,
 - vpisnik Gž – vpisnik civilnih zadev na drugi stopnji,
 - vpisnik R – vpisnik za razne civilne zadeve,
 - vpisnik Uo – vpisnik predlogov za varstvo zaradi nezakonitega dejanja.
4. Okrožna sodišča so vodila še te imenike in pomožne knjige:
 - seznam pogojnih obsodb,
 - seznam zaseženih predmetov,
 - dnevnik preiskovalnega sodnika,
 - osebni imenik k vpisniku Su,
 - stvarni imenik k vpisniku Su,
 - imenik k vpisnikom,
 - kontrolnik oseb v priporu,
 - sejno knjigo.

Poleg naštetih so vodila sodišča še te pomožne knjige:

 - kartotečne liste s podatki o sodniku porotniku,
 - seznam stalnih sodnih izvedencev,
 - seznam pečatov in stampiljk,
 - dnevnik potovanj,
 - poslovni koledar,
 - seznam odposlanih spisov,
 - seznam iz arhiva izdanih spisov,
 - prevzemno knjigo za gotovino in negotovinske vrednosti,

- predajno knjigo za gotovino in negotovinske vrednosti,
- seznam pregledov sodišča,
- imenik stalnih sodnih tolmačev,
- dnevnik za negotovinske pologe,
- kontni list k dnevniku za negotovinske pologe,
- register kontnih listov,
- dnevnik sodnih pologov v hrambi tretjih oseb,
- in pomožne knjige, predpisane s posebnimi predpisi (zemljiška knjiga, računovodstvo).

Občinska sodišča

Sodna uprava

Vpisnik za zadeve sodne uprave Su

V vpisnik Su so vpisovala sodišča zadeve sodne uprave kronološko, ne glede na vrsto zadev. Vanj so vpisovali tudi predloge za izločitev sodnika oziroma predsednika sodišča. Spisi, ki so se nanašali na sodnike in druge delavce sodišča (osebni spis), so nastali samo ob nastopu sodniške funkcije oziroma začetku dela na sodišču in so jih vodili pod isto opravilno številko vse do prenehanja sodniške funkcije oziroma dela določenega delavca pri istem sodišču.

Okrožnice, ki jih je sodišče sprejemalo, so vpisovali v zbirko okrožnic. Ta zbirka je bila razdeljena v skupine in podskupine in sicer:

- I. skupina: organizacijski posli
 - navodila in razpisi organizacijske narave,
 - razporeditev poslov in sodni dnevi,
 - sistematizacija delovnih mest,
 - poročila o delu in problemih,
 - delovni in koordinacijski sestanki, tečaji, strokovno usposabljanje,
 - sodniki porotniki,
 - letni dopusti in odsotnosti,
 - nadzorstvo in pregled sodišč,
 - tolmači, izvedenci idr.
- II. skupina: splošna navodila in razpisi
 - navodila in razpisi, ki so se nanašali na materialno pravo,
 - navodila in razpisi, ki so se nanašali na procesno pravo,
 - navodila in razpisi, ki so se nanašali na preiskovalno službo,
 - navodila in razpisi, ki so se nanašali na takse,
 - sodna praksa.
- III. skupina: statistika in poročanje
 - navodila in razpisi, ki so se nanašali na statistično službo,

- stalna statistična poročila,
 - občasna statistična poročila.
- IV. skupina: računsko poslovanje
 - navodila in razpisi, ki so se nanašali na računsko poslovanje
 - pisarniški material, uradni listi, časopisi in strokovna literatura
 - kurivo s prevozom, žaganjem in spravljanjem razsvetljava
 - potni in selitveni stroški
 - stroški za čiščenje, vzdrževanje, in zavarovanje stavbe ter inventarja
 - dopolnitev inventarja
 - poštni, brzojavni, telefonski in bančni stroški
 - vzdrževanje prevoznih sredstev
 - uradni oglasi
 - stroški za kazenske postopke
 - stroški v pravadah siromašnih strank
 - stroški za pravno pomoč
 - potni stroški in dnevnicice sodnikov porotnikov
 - stroški za uradne dneve
 - predračun
 - blagajniško poslovanje
 - poslovanje s sodnimi pologi
 - navodila in razpisi o davkih
 - navodila in razpisi o pristojbinah.

- V. skupina: personalne zadeve
 - navodila in razpisi personalne zadeve.

- VI. skupina: razno.

Vpisnik za zaupne in strogo zaupne zadeve sodne uprave SuZ

Vanj so vpisovali zadeve zaupne in strogo zaupne narave, vodil pa ga je predsednik sodišča.

Kazenski vpisniki

Vpisnik za preiskave Ki

V vpisnik Ki so vpisovala občinska sodišča kazenske zadeve zoper polnoletne osebe, v katerih je predlagal javni tožilec, oškodovanec kot tožilec ali zasebni tožilec uvedbo preiskave.

Vpisnik za kazenske zadeve K

Vanj so vpisovali vse kazenske zadeve zoper polnoletne osebe, v katerih so sodili na prvi stopnji.

Vpisnik za mladoletnike Km

Vanj so vpisovali vse kazenske zadeve zoper mladoletne storilce kaznivih dejanj, tudi tiste, ki jih je

storil storilec kot mladoletnik, pa po uvedbi postopka še ni dopolnil 21 let.

Vpisnik za pomilostitvene zadeve Kp

Vanj so občinska sodišča vpisovala prošnje za pomilostitev obsojencev.

Vpisnik za zadeve zunaj obravnavanega kazenskega senata Kv

Ta vpisnik so vodila vsa tista sodišča, ki so imela svoj kazenski zunajobravnavni senat.

Vpisnik za razne kazenske zadeve Kr

Vanj so vpisali vse zadeve, ki niso spadale v noben drug vpisnik, in zaprosila za izvršitev posameznih preiskovalnih opravil. Poleg tega po vanj vpisovali tudi predloge javnega tožilca za izvršitev posameznih preiskovalnih dejanj ali prepustitev posameznih preiskovalnih dejanj preiskovalnemu sodniku drugega sodišča.

Civilni vpisniki

Vpisnik za pravdne zadeve P

Vanj so vpisovali tožbe v civilnih zadevah, na podlagi katerih ni bil izdan plačilni nalog, nadalje ugovore zoper plačilne naloge in tožbe, če ni bilo ugodeno predlogu za izdajo plačilnega naloga in se je postopek nadaljeval s tožbo.

Vpisnik za plačilne naloge Pl

Vanj so vpisovali vse tožbe, v katerih je stranka predlagala izdajo plačilnega naloga.

Vpisnik za izvršilne zadeve I

Vanj so vpisovali predloge za dovolitev izvršbe, izvršbe v zavarovanje in predhodne izvršbe, zahteve za izvršitev izvršb, ki so jih dovolila druga sodišča, kakor tudi naloge za izvršitev zaplemb in sekvestracij ter zahteve za izvršitev začasnih odredb.

Vpisnik zapuščinske zadeve O

Vanj so vpisovali vse zadeve, v katerih so bila po predpisih zakona o dedovanju pristojna za obravnavanje zapuščine.

Vpisnik za pravno pomoč Pom

Vanj so vpisovali vse zadeve pravne pomoči.

Vpisnik za razne civilne zadeve R

Vanj so vpisovali vse civilnopravne zadeve, ki niso sodile v noben drug vpisnik.

Sodni poslovnik posebej omenja zadeve:

- prošnje za oprostitev plačila stroškov za postopek, če postopek še ni potekal,
 - tožbe, pritožbe, predloge, izjave in podobno, ki so bile sprejete v zapisnik kot pravna pomoč strankam in so jih odstopali drugim sodiščem v pristojno poslovanje,
 - predloge za izdajo začasnih odredb in predloge za zavarovanje dokazov, ki so bili vloženi pred začetkom postopka,
 - poravnave, sprejete na zapisnik, kadar sodni postopek o predmetu poravnave še ni bil potekal,
 - predloge za sestavo, hranitev, preklic in overovitev oporok, pogodb in drugih važnih listin, katerih izguba bi pomenila nenadomestljivo ali veliko škodo in niso spadale v pravdne ali zemljiškknjižne spise, kakor tudi ne v zbirko listin,
 - predloge za prevzem sodnega pologa, preden se je začel zadevni postopek,
 - pisne predloge za poskus poravnave,
 - predloge in pritožbe v zvezi z izvrševanjem volilne pravice,
 - potrditev kandidacijske liste za volitev organov upravljanja v gospodarskih organizacijah,
 - zaprosila naših in tujih organov za vročitev ali drugo pravno pomoč,
 - druge zadeve nepravdnega postopka, za katere ni bil voden poseben vpisnik.
- Vanj so vpisali tudi zaprosila za izvršitev posameznih izvršilnih dejanj.

Vpisnik na sodišču sestavljenih listin Ri

Vanj so vpisovali vse listine, ki so jih sestavili na sodišču.

Vpisnik za zadeve pridržanja Os

Ta vpisnik so vodila samo tista občinska sodišča, na območju katerih je bil zavod za zdravljenje in varovanje duševno bolnih. Vanj so vpisovali prijave zavoda o sprejemu na opazovanje, varovanje in zdravljenje.

Vpisnik prisilnih poravnav in stečajev St

Vanj so vpisovala občinska sodišča predloge za prisilne poravnave in stečaje zoper osebe, ki so s svojimi delovni sredstvi opravljala gospodarsko dejavnost (imetnik obrti).

Vpisnik za overovitev listin, namenjenih za tujino Ov-i, Ov-H

Vanj so vpisovali overovitve podpisov in prepisov listin, ki so bile namenjene za uporabo v tujini.

Okrožna sodišča***Sodna uprava***

Vpisnik za zadeve sodne uprave Su
Glej občinska sodišča.

Vpisnik za zaupne in strogo zaupne zadeve sodne uprave SuZ
Glej občinska sodišča.

Kazenski vpisniki

Vpisnik za preiskave Ki
Glej občinska sodišča.

Kazenski vpisnik K
Glej občinska sodišča.

Vpisnik za kazenske zadeve zoper mladoletnike Km
Glej občinska sodišča.

Vpisnik za pomilostitvene zadeve Kp
Glej občinska sodišča.

Vpisnik za zadeve zunajobravnane kazenskega senata Kv
Vanj so vpisovali vse zadeve, v katerih je odločal kazenski zunajobravnalni senat v kazenskem postopku.

Vpisnik za kazenske zadeve na drugi stopnji Kž in
vpisnik kazenskih zadev mladoletnikov na drugi stopnji Kmž
V vpisnik Kž oziroma Kžm so vpisovali kazenske zadeve, ki so jih reševali kot sodišča druge stopnje.

Vpisnik za razne kazenske zadeve Kr
Glej občinska sodišča.

Civilni vpisniki

Vpisnik pravnih zadev P
Glej občinska sodišča.

Vpisnik za plačilne naloge Pl
Glej občinska sodišča.

Vpisnik civilnih zadev na drugi stopnji Gž
Vanj so vpisovala okrožna sodišča pritožbe v civilnih zadevah (pravnih, nepravdnih, izvršilnih, za-

puščinskih in zemljiškoknjižnih), ki so jih reševala kot sodišča druge stopnje.

Vpisnik za razne civilne zadeve R
Glej občinska sodišča.

Vpisnik predlogov za varstvo zaradi nezakonitega dejanja Uo
Vanj so vpisovala okrožna sodišča predloge za varstvo zaradi nezakonitega dejanja.

Sodni poslovnik za redna sodišča

Republiški sekretariat za pravosodje, organizacijo uprave in proračun je izdal leta 1978 sodni poslovnik za redna sodišča.⁴ S sprejetjem tega poslovnika je prenehal veljati Pravilnik o notranjem poslovanju okrajnih, okrožnih in okrožnih gospodarskih sodišč (Ur. l. LRS, št. 42/59) in vsa dodatno izdana začasna navodila k temu pravilniku.

Vpisniki, ki so jih vodila temeljna sodišča:

1. SODNA UPRAVA
 - vpisnik Su – vpisnik za zadeve sodne uprave,
 - vpisnik SuZ – vpisnik za zaupne in strogo zaupne zadeve sodne uprave.
2. CIVILNE ZADEVE
 - vpisnik P – za pravne zadeve,
 - vpisnik Pl – vpisnik za plačilne naloge,
 - vpisnik I – vpisnik za izvršilne zadeve,
 - vpisnik D – vpisnik za postopek v dednih zadevah,
 - vpisnik Pom – vpisnik za pravno pomoč,
 - vpisnik N – vpisnik za nepravdne zadeve,
 - vpisnik Pr – vpisnik za zadeve pridržanja,
 - vpisnik Nd – vpisnik za predloge za varstvo zaradi nezakonitega dejanja,
 - vpisnik Pzs – vpisnik za preizkus zakonitosti pravnomočnih odločb samoupravnih sodišč,
 - vpisnik R – vpisnik za razne civilne zadeve.
3. KAZENSKE ZADEVE
 - vpisnik K – vpisnik za kazenske zadeve,
 - vpisnik Po – vpisnik za pomilostitvene zadeve,
 - vpisnik Ks – vpisnik za zadeve zunaj obravnane kazenskega senata,
 - vpisnik Kr – vpisnik za razne kazenske zadeve.

⁴ Sodni poslovnik za redna sodišča, str. 2052–2129.

4. PREOSTALI VPISNIKI TEMELJNIH SODIŠČ

Kazenske zadeve

- vpisnik Kpr – vpisnik za preiskave,
- vpisnik Km – vpisnik za kazenske zadeve zoper mladoletnike.

5. GOSPODARSKE ZADEVE

- vpisnik Gp – vpisnik za gospodarske prestopke,
- vpisnik St – vpisnik za prisilne poravnave, stečaje in redne likvidacije,
- vpisnik Srg – vpisnik za zadeve sodnega registra.

Vpisniki, ki so jih vodila višja sodišča:

1. SODNA UPRAVA

- vpisnik Su – vpisnik sodne uprave,
- vpisnik SuZ – vpisnik za zaupne in strogo zaupne zadeve sodne uprave.

2. KAZENSKE ZADEVE

- vpisnik Kp – vpisnik za kazenske zadeve na drugi stopnji,
- vpisnik Gpp – vpisnik za gospodarske prestopke na II. stopnji.
- vpisnik Kr – vpisnik za razne kazenske zadeve.

3. CIVILNE ZADEVE

- vpisnik Cp – vpisnik za civilne zadeve na drugi stopnji,
- vpisnik Ndp – vpisnik za pritožbe zoper sklepe, izdane na predloge za varstvo zaradi nezakonitega dejanja,
- vpisnik R – vpisnik za razne civilne zadeve.

Sodna uprava temeljnih sodišč

Vpisnik za zadeve sodne uprave Su

V vpisnik Su so vpisovala temeljna sodišča in enote zadeve sodne uprave kronološko, ne glede na vrsto zadeve. Vendar so se lahko za zadeve, ki so se ponavljale vsako leto, zasnovali skupinske spisi (sodniki porotniki, letni dopusti, statistika, finančno poslovanje ipd.). Personalne mape za personalne zadeve so vodili za vsakega uslužbenca posebej.

Vpisnik za zaupne in strogo zaupne zadeve sodne uprave SuZ

Ta vpisnik so je vodili pod nadzorstvom predsednika sodišča. Vanj so vpisovali zadeve sodne uprave zaupne narave.

Kazenski oddelek temeljnih sodišč

Vpisnik za preiskave Kpr

Vanj so vpisovala temeljna sodišča zahteve državnega tožilca, oškodovanca kot tožilca ali zasebnega tožilca za uvedbo preiskava zoper polnoletne in če je nekdo storil eno kaznivo dejanje kot mladoletnik, drugo pa kot polnoletnik.

Vpisnik za kazenske zadeve K

V vpisnik K so vpisovala temeljna sodišča vse kazenske zadeve, ki so jih storile polnoletne osebe in so jim sodili na prvi stopnji, ter tiste kazenske zadeve, ki jih je oseba storila kot mladoletnik in je po uvedbi postopka že dopolnila 21 let. Poleg tega so vanj vpisovali tudi kazenske zadeve, če je neko kaznivo dejanje storila oseba kot mladoletna, drugo pa kot polnoletna oseba.

Vpisnik za kazenske zadeve zoper mladoletnike Km

Vanj so vpisovale enote na sedežu temeljnih sodišč vse kazenske zadeve zoper mladoletne storilce kaznivih dejanj, tudi tiste, ki jih je storil kot mladoletnik. Poleg tega so vpisovali tudi vsa tista dejanja, ki jih je storil kot mladoleten in ob uvedbi postopka še ni dopolnil 21 let.

Če je mladoletnik pri kaznivem dejanju sodeloval s polnoletnimi osebami, se je zadeva zoper mladoletnika vpisala v vpisnik Km, zadeve zoper polnoletne osebe pa v ustrezni vpisnik Kpr oziroma K.

Vpisnik za pomilostitvene zadeve Po

V vpisnik Po so vpisovala pristojna temeljna sodišča prošnje za pomilostitev obsojencev. Nepristojna sodišča so vpisovala te prošnje v vpisnik Kr ter jih odstopila pristojnemu sodišču.

Vpisnik za zadeve zunaj obravnavanega kazenskega senata Ks

Vanj so vpisovala temeljna sodišča kazenske zadeve, v katerih je odločal zunaj obravnavani kazenski senat o pritožbah zoper sklepe preiskovalnega sodnika in zoper druge z zakonom določene sklepe in zadeve, v katerih je odločalo sodišče na prvi stopnji zunaj glavne obravnave, če je tako določal zakon.

Vpisnik za razne kazenske zadeve Kr

Ta vpisnik so vodila vsa sodišča. Vanj so vpisovali vse kazenske zadeve, ki jih niso vpisovali v druge kazenske vpisnike, npr.:

- ovadbe o storjenih kaznivih dejanjih, ki so jih odstopili pristojnemu javnemu tožilcu,
- zaprosila za izročitev obdolženca ali obsojenca,

- obtožnica oškodovancev kot tožilcev,
- če po njihovi zahtevi niso bile opravljene preiskava in zasebne tožbe zaradi kaznivega dejanja, zaradi katerega ni bila opravljena preiskava, razen če so bile vložene za kaznivo dejanje, za katero naj bi bil izveden skrajšan postopek,
- predloge javnega tožilca, naj ne bo opravljena preiskava (če je bil preiskovalni sodnik mnenja, da ni pogojev za vložitev obtožnice brez preiskave, so bile zadeve prenesene v vpisnik Kpr), izločeni zapisniki, izjave in obvestila, prošnje strank, da niso v kazenskem postopku (za vse prošnje v enem letu so zadevo vpisali samo enkrat, v spisu pa so vodili popis spisa),
- prošnje za izbris obsodbe (vložili so ga pri sodišču, ki je bilo pristojno po obsojenčevem prebivališču),
- predloge za delegacijo pristojnosti in predloge za podaljšanje pripora (v vpisnik Kr je vpisalo take predloge le tisto sodišče, ki je izdalo odločbo o predlogu, sodišče, ki je predlog sprejelo ali vložilo, pa je vodilo zadevo v osnovnem kazenskem spisu), vloge v kazenskih zadevah, poslani neprijetni enoti temeljnega sodišča in razne druge kazenske zadeve, razen zadev kazenske pravne pomoči, ki so se vpisale v vpisnik Pom.

Enote na sedežu temeljnih sodišč so vpisovale v vpisnik Kr tudi zahteve pristojnega tožilca z območja temeljnega sodišča za opravo posameznih preiskovalnih dejanj.

Civilni oddelek temeljnih sodišč

Vpisnik za pravne zadeve P

V vpisnik P so vpisovala temeljna sodišča civilne sporne zadeve, v katerih so sodila na prvi stopnji. Vanj so vpisovala tudi:

- tožbe za izdajo plačilnega naloga, kadar so prešle v redni postopek,
- naloge za odpoved najemne pogodbe za poslovne prostore, zoper katere je bil pravočasno vložen ugovor.

Vpisnik za plačilne naloge Pl

V prvi vpisnik so vpisovala temeljna sodišča tožbe, v katerih so stranke predlagale izdajo plačilnega naloga.

Vpisnik za izvršilne zadeve I

V vpisnik I so vpisovala temeljna sodišča izvršilne zadeve, zplembne in sekvestracijske zadeve. Za izvršilne zadeve iz gospodarskih sporov so lahko vodili poseben vpisnik. Zaprlo druga sodišča za izvedbo posameznih izvršilnih dejanj so vpisovali v vpi-

snik Pom, za izvedbo celotne izvršbe pa v vpisnik I.

Če je upnik predlagal na podlagi istega izvršilnega naslova več izvršilnih sredstev, vsako s posebnim predlogom za izvršbo, so vsak tak predlog vpisali v vpisnik I kot samostojno zadevo.

Vpisnik za postopek v dednih zadevah D

Vanj so vpisovala temeljna sodišča zadeve, v katerih je bil uveden postopek v dednih zadevah. Če predlogu stranke za uvedbo postopka ni bilo priloženo dokazilo o smrti, so tak predlog vpisal v vpisnik R.

Po vpisu zadeve v vpisnik je bilo po seznamu listin potrebno ugotoviti, ali je sodišče hranilo zapustnikovo oporoko. Po razglasitvi oporoke je bil narejen prepis oporoke za spis, izvirna oporoka pa je bila z zaznamkom o razglasitvi vložena nazaj med listine. Enako je bil postopek, če je bila predložena oporoka po zapustnikovi smrti. Če sodišče ni hranilo zapustnikove oporoke, je moralo narediti zaznamek o tem.

Vpisnik za pravno pomoč Pom

V vpisnik Pom so vpisovale enote temeljnih sodišč vse zadeve pravne pomoči drugih sodišč in organov ne glede na to ali so se nanašale na kazenske ali civilne zadeve. Če so zadeve kazensko pravne pomoči reševali na enem, zadeve civilne pravne pomoči pa na drugem oddelku, so lahko vodili vpisnik Pom po določilih prvega odstavka 264. člena sodnega reda. Med zadeve pravne pomoči so spadala tudi zaprosila drugih sodišč za izvedbo posameznih izvršilnih dejanj ali celotne izvršbe in zaprosila naših in tujih organov za vročitev ali drugo pravno pomoč.

Za zadeve mednarodne pravne pomoči so lahko sodišča, ki so imela večji pripad, vodila poseben vpisnik Pom-i, ki je bil enak vpisniku Pom.

Vpisnik za nepravne zadeve N

V vpisnik N so vpisovala temeljna sodišča zadeve, ki jih reševali v nepravdnih postopkih in jih niso vpisovala v druge vpisnike in sicer:

- razglasitev za mrtvega in dokazovanje smrti,
- odvzem poslovne sposobnosti,
- solastniška razmerja, delitev, ureditev meje in zasilna pot,
- ureditev razmerja med starši in otroki,
- odškodnine za razlaščno premoženje in arondacijo,
- amortizacijo listin,
- sestavo listin (oporok, drugih)
- stanovanjska razmerja,
- depozite.

Sodišča, ki so imela večje število zadev določene vrste, so lahko vpisnik razdelila na skupine po

vrstah zadev. Vendar so pri tem tekle zaporedne številke enotno od 1 dalje in ne za vsako skupino posebej. Zato je bilo potrebno v začetku vsakega leta za vsako skupino določiti potrebno število zaporednih števil, na prvi strani vpisnika pa navesti kako je vpisnik razdeljen (legenda).

Vpisnik za zadeve pridržanja Pr

Ta vpisnik so vodile enote temeljnega sodišča, na območju katerih je bil zavod za zdravljenje in varovanje duševno bolnih. Vanj so vpisovali prijave zavoda o sprejemu na opazovanje, varovanje in zdravljenje.

Vpisnik za predloge za varstvo zaradi nezakonitega dejanja Nd

V vpisnik Nd so vpisovala temeljna sodišča predloge za varstvo zaradi nezakonitega dejanja.

Vpisnik za preizkus zakonitosti pravnomočnih odločb samoupravnih sodišč Pzs

V vpisnik Pzs so vpisovala temeljna sodišča predloge za preizkus zakonitosti pravnomočnih odločb oziroma poravnava samoupravnih sodišč.

Vpisnik za razne civilne zadeve R

Vanj so vpisovala vsa sodišča razne civilne zadeve, ki jih niso vpisovali v noben drug vpisnik. V vpisnik R so predvsem vpisovala:

- predloge za izdajo začasnih odredb in zavarovanje dokazov, če ni bil voden postopek v zadevi, na katero se je nanašal predlog;
- predloge za razglasitev oporoke in ukrepe za zavarovanje zapuščine, če sodišče ni bilo zapuščinsko sodišče;
- predloge za hrambo oporoke, če ni bila sestavljena na sodišču;
- nepristojnemu sodišču poslana tožbe, izvršilne predloge, smrtovnice ali izpiske iz mrliške matične knjige;
- predloge za uvedbo zapuščinskega postopka, če ni bilo priloženo dokazilo o smrti;
- tožbe, pritožbe, predloge, izjave in podobno, ki so jih sprejemali na zapisnik, kot pravna pomoč strankam in so jih odstopili drugim sodiščem v pristojno obravnavanje;
- poravnave, sprejete na zapisnik, če sodni postopek o predmetu poravnave ni potekal;
- predloge in pritožbe v zvezi z izvrševanjem volilne pravice;
- predloge za oceno zakonitosti oziroma pravilnosti postopka na referendumu;
- pismene prošnje za protestiranje menic in čekov, prošnje za overjene prepise iz protestnega registra ter potrdila o plačilu v roke protestnega organa;

- prošnje sodniku za overovitev pogodbe (solenizacije);
- pisne prošnje za overovitev listine na kraju samem;
- ponudbe za nakup nezazidanega stavbnega zemljišča;
- predlog za vpis v vpisnike ladij;
- razne druge zadeve.

Vsaka zadeva je morala biti vpisana v samo enega od predpisanih vpisnikov. Vpisnike so vodili ločeno za posamezne vrste postopkov ali zadev v okviru istega pravnega področja. V tem primeru so pred označbo vpisnika dodali zaporedno rimsko številko. Če so vodili enake vpisnike v dveh ali več oddelkih, so na platnicah označil tudi oddelek.

Vpisniki, ki so jih vodila višja sodišča:

1. Sodna uprava
 - vpisnik Su – vpisnik za zadeve sodne uprave,
 - vpisnik SuZ – vpisnik za zaupne in strogo zaupne zadeve sodne uprave.
2. Kazenski oddelek
 - vpisnik Kp – vpisnik za kazenske zadeve na drugi stopnji,
 - vpisnik Gpp – vpisnik za gospodarske prestopke na II. stopnji,
 - vpisnik Kr – vpisnik za razne kazenske zadeve.
3. Civilni oddelek
 - vpisnik Cp – vpisnik za civilne zadeve na II. stopnji,
 - vpisnik Ndp – vpisnik za pritožbe zoper sklepe, izdane k predlogom za varstvo zaradi nezakonitega dejanja,
 - vpisnik R – vpisnik za razne civilne zadeve.

Sodna uprava višjih sodišč

Vpisnik za zadeve sodne uprave Su

Glej temeljna sodišča.

Vpisnik za zaupne in strogo zaupne zadeve sodne uprave SuZ

Glej temeljna sodišča.

Kazenski oddelek višjih sodišč

Vpisnik za kazenske zadeve na drugi stopnji Kp

Vanj so višja sodišča vpisovala kazenske zadeve zoper polnoletne in mladoletne obdolžence, ki so jih reševala kot sodišča druge stopnje.

Vpisnik za razne kazenske zadeve Kr

Glej temeljna sodišča. Za višja sodišča je bilo dodano, da so vpisovala v vpisnik R tudi predloge za priznanja tujih sodnih odločb in glede pristojnosti.

Vpisnik za civilne zadeve na II. stopnji Cp

V vpisnik Cp so vpisovala višja sodišča civilne zadeve, ki so jih reševala kot sodišča druge stopnje.

Vpisnik za pritožbe zoper sklepe, izdane na predloge za varstvo nezakonitega dejanja Ndp

Vanj so višja sodišča vpisovala pritožbe zoper sklepe temeljnih sodišč, ki so bile izdane na predloge za varstvo zaradi nezakonitega dejanja.

*Civilni oddelek višjih sodišč*Vpisnik za civilne zadeve na drugi stopnji Cp

Vanj so višja sodišča vpisovala civilne zadeve na drugi stopnji.

Vpisnik za pritožbe zoper sklepe, izdane na predloge za varstvo zaradi nezakonitega dejanja Ndp

Vanj so vpisovali pritožbe zoper sklepe temeljnih sodišč, izdanih na predloge za varstvo zaradi nezakonitega dejanja.

Vpisnik za razne civilne zadeve R

Višja sodišča so vpisovala razne civilne zadeve, ki niso sodile v noben drug vpisnik. Vanj so vpisovali tudi predloge za priznanje tujih sodnih odločb in glede pristojnosti.

Pomožne knjige in imeniki

Pomožne knjige, ki so jih vodila temeljna sodišča so bile:

- seznam pregledov sodišča,
- obvestila tisku,
- spremljanje tiska,
- kartotečni list s podatki o sodniku porotniku,
- seznam stalnih sodnih izvedencev,
- seznam stalnih sodnih cenilcev,
- sejna knjiga,
- poslovni koledar,
- seznam odposlanih spisov,
- evidenca odrejenih uradnih potovanj,
- seznam iz arhiva izdanih spisov,
- osebni imenik k vpisniku Su,
- stvarni imenik vpisniku k Su,
- imenik k vpisnikom,
- imenik k seznamu listin,
- seznam pogojnih sodb,
- seznam zaseženih predmetov,

- seznam listin,
- kontrolnik oseb v priporu,
- rokovnik k vpisnikom,
- seznam sodnemu izvršitelju izročeni spisov,
- seznam negotovinskih pologov,
- evidenca o izvrševanju kazni zapora,
- imenik k evidenci IKZ,
- evidenca o izvršitvi smrtne kazni,
- evidenca o dežurni preiskovalni službi,
- kartotečni list k vpisniku Pl (za gospodarske spore namesto imeniku).

Pomožne knjige, ki so jih vodila višja sodišča so bile:

- seznam pregledov sodišča,
- obvestila tisku,
- spremljanje tiska,
- kartotečni list s podatki o sodniku porotniku,
- seznam stalnih sodnih izvedencev,
- sejna knjiga,
- poslovni koledar,
- seznam odposlanih spisov,
- evidenca odrejenih uradnih potovanj,
- seznam iz arhiva izdanih spisov,
- osebni imenik k vpisniku Su,
- stvarni imenik k vpisniku Su,
- imenik k vpisnikom.

Poleg naštetih pomožnih knjig so vodila sodišča še imenik stalnih sodnih tolmačev, seznam pečatov, enote na sedežih temeljnih sodišč pa pomožne knjige in evidence v sodnem registru. Vse enote temeljnih sodišč so vodile še pomožne knjige v zemljiški knjigi po veljavnih zemljiškoknjižnih predpisih.

Imeniki

K vpisnikom Po, Ks, Pom, St, Nd, Pzs, Srg, Ndp niso vodili imenikov. V imenik so vpisali le pomembnejše zadeve iz vpisnikov Kr in R. Imenik h kazenskemu vpisniku so vodili po priimkih obdolžencev, imenik k pravnemu vpisniku po priimkih tožencev oziroma predlagateljev pri predlogu za sporazumno razvezo, imenik k izvršilnemu vpisniku po priimku zavezancev, imenik k vpisniku v dednih zadevah po priimkih zapustnikov, imenik k vpisniku za zadeve pridržanja po priimkih pridržanih oseb; druge imenike so vodili po priimkih oseb, na katere se je postopek nanašal.

Za plačilne naloge v gospodarskih sporih so veljala drugačna pravila, če so vodili imenik k vpisniku Pl v obliki kartoteke. Kartotečni listek so vodili po organizacijah združenega dela, ne glede na to ali je bila organizacija tožeča ali tožena stranka. Organiza-

cija združenega dela se je vpisala v imenik po začetni črki naziva, ne po dejavnosti.

Ta določba je veljala tudi za izvršilne zadeve v zvezi z gospodarskimi spori, če so vodili za take zadeve ločen vpisnik I. V tem primeru so uporabljali enak kartotečni listek kot za zadeve Pl, le da je bil rdeče barve.

Če je bilo v isti obtožnici več obdolžencev, tožencev ali zavezancev, so vpisali v imenik vsakega od njih. Če je bilo potrebno vpisati dve ali več oseb z enakim osebnim imenom, so k osebnemu imenu pripisal datum rojstva ali prebivališča.

K vpisniku Su so vodili osebni in stvarni imenik, v njiju so vpisovali vse zadeve Su.

Okrožnice

Okrožnice, ki jih je pošiljal republiški sekretariat z opozorilom, naj bodo uvrščene v zbirko okrožnic, so bile v posebnih mapah (registrih). Vse mape skupaj so sestavljale zbirko okrožnic. Zbirko okrožnic so vodile tudi enote temeljnih sodišč.

Zbirka okrožnic je bila razdeljena v skupine:

- I. skupina – organizacijske zadeve:
 - navodila in razpisi organizacijske narave,
 - organizacija preiskovalne službe,
 - poročila o delu in problematiki,
 - javnost sodnega dela,
 - zavarovanje – družbena samozaščita,
 - strokovna knjižnica,
 - sodniki porotniki oziroma porotniki,
 - nadzorstvo in pregled sodišč,
 - tolmači, izvedenci, cenilci.
- II. skupina – splošna navodila in razpisi
 - materialno pravo,
 - procesno pravo,
 - takse,
 - sodna praksa.
- III. skupina – statistika
 - navodilo in razpisi, ki so se nanašali na statistično in evidenčno službo.
- IV. skupina – računsko poslovanje
 - predračunsko poslovanje,
 - zunaj predračunsko (depozitno) poslovanj.
- V. skupina – personalne zadeve
 - navodila razpisi personalne narave,
 - delovni in koordinacijski sestanki, tečaji, strokovno usposabljanje kadrov.

VI. skupina – razno

Sodni red

Leta 1994 so ukinili temeljna in ponovno uvedli okrajna in okrožna sodišča.⁵ Delovati so začela 1. januarja 1995. Konec leta je bil izdan sodni red,⁶ a je do danes doživel že vrsto sprememb in sicer: Dopolnitev sodnega reda (Ur. l. RS 1998, št. 35/1514, str. 2518–2519); Spremembe in dopolnitve sodnega reda (Ur. l. RS 1998, št. 91/4751, str. 9070–907); Spremembe in dopolnitve sodnega reda (Ur. l. RS 2000, št. 113/4710, str. 11645–11649); Spremembe sodnega reda (Ur. l. RS 2000, št. 22/993, str. 3162); Spremembe in dopolnitve sodnega reda – dopolnitev je v zvezi z izvršilnimi zadevami (Ur. l. RS 2001, št. 62/3298, str. 6404–6405); Spremembe in dopolnitve sodnega reda (Ur. l. RS 2001, št. 102/4998, str. 10331–10332); Spremembe in dopolnitve sodnega reda (Ur. l. RS 2003, št. 15/599, str. 2134); Spremembe in dopolnitve sodnega reda (Ur. l. RS 2004, št. 75/3396, str. 9209) in vključuje vpisnike oddelka za prekrške; Spremembe in dopolnitve sodnega reda in sprememb sodnega reda (Ur. l. RS 2004, št. 138/5942, str. 16465) in vključuje vpisnike oddelka za prekrške; Spremembe in dopolnitve sodnega reda (Ur. l. RS 2005, št. 74/3301, str. 7934) in vključuje vpisnike oddelka za prekrške; Spremembe in dopolnitve sodnega reda (Ur. l. RS 2007, št. 5/170, str. 471) in vključuje vpisnike za zadeve nadzorstvenih pritožb ter rokovnih predlogov; Spremembe in dopolnitve sodnega reda (Ur. l. RS 2007, št. 82/4193, str. 11295) in vključuje nove vpisnike; Spremembe in dopolnitve sodnega reda (Ur. l. RS 2008, št. 16/552, str. 1241) kjer spremenijo vpisnike pravne pomoči; Dopolnitve sodnega reda (Ur. l. RS 2008, št. 110/3944, str. 12743); Dopolnitev sodnega reda in sprememba Dopolnitve sodnega reda (Ur. l. RS 2008, št. 117/5090, str. 15484); Spremembe in dopolnitve sodnega reda (Ur. l. RS 2010, št. 22/917, str. 2717); Spremembe in dopolnitve sodnega reda (Ur. l. RS 2011, št. 48/2301, str. 6597).

I. Vpisniki okrajnih sodišč

1. SODNA UPRAVA

- vpisnik Su – vpisnik sodne uprave,
- vpisnik SuZ – vpisnik za zaupne in strogo zaupne zadeve sodne uprave.

⁵ Zakon o sodiščih, str. 1089–1102.

⁶ Sodni red, str. 1270–1395.

2. KAZENSKKE ZADEVE

- vpisnik K – vpisnik za kazenske zadeve,
- vpisnik Kpd – vpisnik za kazensko preiskovalna dejanja,
- vpisnik Kr – vpisnik za razne kazenske zadeve,
- vpisnik Po – vpisnik za pomilostitvene zadeve,

3. CIVILNE ZADEVE

- vpisnik P – vpisnik za pravnne zadeve,
- vpisnik Pl – vpisnik za plačilne naloge,
- vpisnik I – vpisnik za izvršilne zadeve,
- vpisnik Ig – vpisnik za gospodarske izvršilne zadeve,
- vpisnik D – vpisnik za zapuščinske zadeve,
- vpisnik N – vpisnik za nepravdne zadeve,
- vpisnik Dn – vpisnik za zemljiškoknjižne zadeve,
- vpisnik Rz – vpisnik za razne zemljiškoknjižne zadeve,
- vpisnik Izp – vpisnik za vodenje evidence izdanih zemljiškoknjižnih izpiskov,
- vpisnik Pom – vpisnik za zadeve pravne pomoči,
- vpisnik Pr – vpisnik za zadeve pridržanja,
- vpisnik R – vpisnik za razne civilne zadeve.

II. Vpisniki okrožnih sodišč

1. SODNA UPRAVA

- vpisnik Su – vpisnik sodne uprave,
- vpisnik SuZ – vpisnik za zaupne in strogo zaupne zadeve sodne uprave.

2. KAZENSKKE ZADEVE

- vpisnik K – vpisnik za kazenske zadeve,
- vpisnik Kpd – vpisnik za kazensko preiskovalna dejanja,
- vpisnik Kpr – vpisnik za kazenske preiskave,
- vpisnik Kr – vpisnik za razne kazenske zadeve,
- vpisnik Kmp – vpisnik za pripravljalni postopek v kazenskih zadevah zoper mladoletnike,
- vpisnik Km – vpisnik za kazenske zadeve zoper mladoletnike,
- vpisnik Po – vpisnik za pomilostitvene zadeve,
- vpisnik Ks – vpisnik za zadeve zunaj obravnavanega kazenskega senata,
- vpisnik IKZ – vpisnik za zadeve izvrševanja kazni zapora,
- vpisnik IKZt – vpisnik za izvrševanje kazenskih sodb tujih sodišč,
- vpisnik Pp – vpisnik za zadeve odločanja o dovolitvi posegov v človekove pravice in svoboščine,

3. CIVILNE ZADEVE

- vpisnik P – vpisnik za pravnne zadeve,
- vpisnik Pl – vpisnik za plačilne naloge,

- vpisnik Pom – vpisnik za zadeve pravne pomoči,
- vpisnik Pom-i – vpisnik za zadeve mednarodne pravne pomoči,
- vpisnik Nd – vpisnik za zadeve varstva zaradi nezakonitega dejanja,
- vpisnik R – vpisnik za razne civilne zadeve,
- vpisnik Ov-i – vpisnik za inozemske overovitve,
- Ov – H – vpisnik za overovitve po Haaški konvenciji.

III. Vpisniki višjih sodišč

1. KAZENSKKE ZADEVE

- vpisnik Kp – vpisnik za kazenske zadeve na II. stopnji,
- vpisnik Gpp – vpisnik za gospodarske prestopke na II. stopnji,
- vpisnik Kr – vpisnik za razne kazenske zadeve.

2. CIVILNE ZADEVE

- vpisnik Cp – vpisnik za civilne zadeve na II. stopnji,
- vpisnik Cpg – vpisnik za gospodarske civilne zadeve na II. stopnji,
- vpisnik R – vpisnik za razne civilne zadeve,
- vpisnik Ndp – vpisnik za zadeve varstva zaradi nezakonitega dejanja na II. stopnji.

*I.1. Vpisniki okrajnih sodišč**Sodna uprava*Vpisnik za zadeve sodne uprave Su

V vpisnik Su vpisujejo okrajna sodišča zadeve sodne uprave kronološko, ne glede na vrsto zadev. Vendar lahko za zadeve, ki se ponavljajo vsako leto, zasnujejo skupinski spis (sodniki porotniki, letni dopusti, statistika, finančno poslovanje ipd.). Personalne mape za personalne zadeve vodijo za vsakega uslužbenca posebej.

Vpisnik za zaupne in strogo zaupne zadeve sodne uprave SuZ

Ta vpisnik je voden pod nadzorom predsednika sodišča. Vanj vpisujejo zadeve sodne uprave zaupne narave.

*Kazenske zadeve*Vpisnik za kazenske zadeve K

V vpisnik K vpisujejo okrajna sodišča vse kazenske zadeve, ki jih storijo polnoletne osebe in jim sodijo na prvi stopnji ter tiste kazenske zadeve, ki jih je oseba storila kot mladoletnik in je po uvedbi

postopka že dopolnila 21 let. Poleg tega vanj vpisujejo tudi kazenske zadeve, če je neko kaznivo dejanje storila oseba kot mladoletnik, neko drugo pa kot polnoletna.

Vpisnik za kazensko preiskovalna dejanja Kpd

Vanj vpisujejo okrajna sodišča zahteve pristojnega tožilca za izvedbo posameznih preiskovalnih dejanj.

Vpisnik za razne kazenske zadeve Kr

Ta vpisnik vodijo vsa sodišča. Vanj vpisujejo kazenske zadeve, ki jih ne vpisujejo v druge kazenske vpisnike, razen zadev kazenske pravne pomoči, saj jih vpišejo v vpisnik Pom. Vpisnik Kr je enak vpisniku R.

Vpisnik za pomilostitvene zadeve Po

V vpisnik Po vpisujejo pristojna sodišča prošnje za pomilostitev obsojencev. Nepristojna sodišča vpišejo te prošnje v vpisnik Kr ter jih odstopijo pristojnemu sodišču.

Civilne zadeve

Vpisnik za pravdne zadeve P

V vpisnik P vpisujejo okrajna sodišča pravdne zadeve, v katerih sodijo na prvi stopnji. Poleg tega sodišča vpisujejo tudi tožbe za izdajo plačilnega naloga, kadar te preidejo v redni postopek, naloge za odpoved najemne pogodbe za poslovne prostore, zoper katere je pravočasno vložen ugovor.

Vpisnik za plačilne naloge Pl

V vpisnik vpisujejo okrajna sodišča tožbe, v katerih stranke predlagajo izdajo plačilnega naloga.

Vpisnik za izvršilne zadeve I

V vpisnik I vpisujejo okrožna sodišča izvršilne zadeve. Vpisnik Ig je enak vpisniku I. Vanj vpisujejo izvršilne zadeve iz gospodarskih sporov. Zaposila drugega sodišča za opravo posameznih izvršilnih dejanj vpisujejo v vpisnik Pom, za opravo celotne izvršbe pa v I vpisnik.

Če upnik predlaga na podlagi istega izvršilnega naslova več izvršilnih sredstev, vsako s posebnim predlogom za izvršbo, vsak tak predlog vpišejo v vpisnik I kot samostojno zadevo.

Vpisnik za zapuščinske zadeve D

Vanj vpisujejo sodišča zadeve, v katerih uvedejo postopek v dednih zadevah. Če predlogu stranke za uvedbo postopka ni priloženo dokazilo o smrti, se tak predlog vpiše v vpisnik R.

Po vpisu zadeve v vpisnik je po seznamu listin potrebno ugotoviti, ali sodišče hrani zapustnikovo oporoko. Po razglasitvi oporoke naredijo prepis oporoke za spis, izvirna oporoka pa se z zaznamkom o razglasitvi vloži nazaj med listine. Enak je postopek, če je bila predložena oporoka po zapustnikovi smrti. Če sodišče ne hrani zapustnikove oporoke, mora narediti o tem zaznamek.

Vpisnik za nepravdne zadeve N

V vpisnik N vpisujejo sodišča zadeve, ki jih rešujejo v nepravdnih postopkih in jih ne vpisujejo v druge vpisnike in sicer:

- razglasitev za mrtvega in dokazovanje smrti,
- odvzem in vrnitev poslovne sposobnosti,
- solastniška razmerja, delitev, ureditev meje in zasilna pot,
- zahteve za vrnitev zaplenjenega premoženja,
- ureditev razmerja med starši in otroki,
- odškodnina za razlašeno premoženje in arondacija,
- amortizacijo listin,
- stanovanjska razmerja,
- depozite, pologe,
- postopek denacionalizacije po 5. členu ZDEN,
- vračanje premoženja po 145. členu ZIKS,
- sestavo listin.

Vpisnik za zemljiškoknjižne zadeve Dn

Vanj vpisujejo predloge za zemljiškoknjižne vpiše.

Vpisnik za razne zemljiškoknjižne zadeve Rz

V vpisnik Rz vpisujejo vse zemljiškoknjižne zadeve, ki jih ne vpišejo v vpisnik Dn.

Vpisnik za vodenje evidence izdanih zemljiškoknjižnih izpiskov Izp

Vanj vpisujejo sodišča zahteve strank za izdajo zemljiškoknjižnih izpiskov.

Vpisnika za zadeve pravne pomoči in mednarodne pravne pomoči Pom in Pom-i

V vpisnik Pom vpisujejo sodišča vse zadeve pravne pomoči drugih sodišč in organov ne glede na to ali se nanašajo na kazenske ali civilne zadeve ali pa delovne spore. Če zadeve kazenske pravne pomoči rešujejo na enem, zadeve civilne pravne pomoči pa na drugem oddelku, lahko vodijo vpisnik Pom po določilih prvega odstavka 264. člena sodnega reda. Med zadeve pravne pomoči spadajo tudi zaposila drugih sodišč za opravo posameznih izvršilnih dejanj ali celotne izvršbe in zaposila naših in tujih organov za vročitev ali drugo pravno pomoč.

Vpisnik pom-i je enak vpisniku Pom. Vanj vpisujejo sodišča zadeve mednarodne pravne pomoči.

Vpisnik za zadeve pridržanja Pr

Ta vpisnik vodijo le tista sodišča, na območju katerih je zavod za zdravljenje in varovanje duševno bolnih. Vanj se vpisujejo prijave zavoda o sprejemu na opazovanje, varovanju in zdravljenje.

Vpisnik za razne civilne zadeve R

Vanj vpisujejo razne civilne zadeve, ki jih ne vpisujejo v noben drug vpisnik. Sodišča vpisujejo vanj tudi predloge, za zavarovanja denarnih terjatev z zastavno pravico, predloge za priznanja tujih sodnih odločb ter zahteve po prenosu pristojnosti in spore glede pristojnosti.

Vsaka zadeva mora biti vpisana samo za enega od predpisanih vpisnikov. Vpisnike vodijo ločeno za posamezne vrste postopkov ali zadev v okviru istega pravnega področja. V tem primeru pred označbo vpisnika dodajo zaporedno rimsko številko. Če vodijo enake vpisnike v dveh ali več oddelkih, je na platnicah označen tudi oddelek.

II. 2 Vpisniki okrožnih sodišč

Sodna uprava

Vpisnik sodne uprave Su

V vpisnik Su vpisujejo okrožna sodišča zadeve enako kot okrajna sodišča.

Vpisnik za zaupne zadeve sodne uprave SuZ

Vpisnik vodijo pod nadzorstvom predsednika sodišča. Vanj vpisujejo zadeve sodne uprave zaupne narave.

Kazenske zadeve

Vpisnik za kazenske zadeve K

V vpisnik K pri okrožnih sodiščih vpisujejo vse kazenske zadeve, ki jih storijo polnoletne osebe in jim sodijo na prvi stopnji ter tiste kazenske zadeve, ki jih je oseba storila kot mladoletnik in je po uvedbi postopka že dopolnila 21 let. Poleg tega vanj vpisujejo tudi kazenske zadeve, če je oseba neko kaznivo dejanje storila kot mladoletnik, drugo pa kot polnoletna.

Vpisnik za kazensko preiskovalna dejanja Kpd

Vanj vpisujejo okrožna sodišča zahteve pristojnega tožilca za opravo posameznih preiskovalnih dejanj.

Vpisnik za kazenske preiskave Kpr

Vanj vpisujejo okrožna sodišča zahteve državnega tožilca, oškodovanca kot tožilca ali zasebnega tožilca za uvedbo preiskave zoper polnoletne in če je nekdo storil eno kaznivo dejanje kot mladoletna, drugo pa kot polnoletna oseba.

Vpisnik za razne kazenske zadeve Kr

Ta vpisnik vodijo vsa sodišča. Vanj vpisujejo kazenske zadeve, ki jih ne vpisujejo v druge kazenske vpisnike, razen zadev kazenske pravne pomoči. Te vpisujejo v vpisnik Pom. Vpisnik Kr je enaka vpisniku R.

Vpisnik za pripravljalni postopek v kazenskih zadevah zoper mladoletnike Kmp

V vpisnik Kmp vpisujejo okrožna sodišča vse zadeve zoper mladoletne storilce kaznivih dejanj za izvedbo pripravljalnega postopka. Če je mladoletnik pri kaznivem dejanju sodeloval s polnoletnimi osebami, je zadeva zoper mladoletnika vpisana v vpisnik Kmp, zoper polnoletne osebe pa v ustreznem vpisniku Kpr.

Vpisnik za kazenske zadeve zoper mladoletnike Km

Vanj vpisujejo okrožna sodišča vse kazenske zadeve zoper mladoletne storilce kaznivih dejanj, tudi tiste, ki jih je storil kot mladoletnik. Poleg tega vpisujejo tudi vsa tista dejanja, ki jih je storil kot mladoleten in ob uvedbi postopka še ni dopolnil 21 let, ko je bil vložen predlog pristojnega tožilca za kaznovanje oziroma za izrek vzgojnega ukrepa.

Če je mladoletnik pri kaznivem dejanju sodeloval s polnoletnimi osebami, zadevo zoper mladoletnika vpisujejo v vpisnik Km, zadeve zoper polnoletne osebe pa v ustreznem vpisniku K.

Vpisnik za pomilostitvene zadeve Po

V vpisnik Po vpisujejo pristojna sodišča prošnje za pomilostitev obsojencev. Nepristojna sodišča vpisujejo te prošnje v vpisnik Kr ter jih odstopijo pristojnemu sodišču.

Vpisnik za zadeve zunaj obravnavanega kazenskega senata Ks

Vanj vpisujejo okrožna sodišča kazenske zadeve, v katerih odloča zunaj obravnavni kazenski senat o pritožbah zoper sklepe preiskovalnega sodnika in zoper druge z zakonom določene sklepe in zadeve, v katerih odloča sodišče na prvi stopnji zunaj glavne obravnave, če tako določa zakon.

Vpisnika za zadeve izvrševanja kazni zapora in vpisnik za izvrševanje kazenskih sodb tujih sodišč IKZ in IKZt

V vpisnik IKZ vpisujejo okrožna sodišča zadeve izvrševanja kazni zapora na podlagi pravnomočnih in izvršljivih kazenskih sodb, v vpisnik IKZt pa zadeve v zvezi z izvrševanjem kazenskih sodb tujih sodišč.

Vpisnik za zadeve odločanja o dovolitvi posegov v človekove pravice in svoboščine Pp

V vpisnik Pp vpisujejo okrožna sodišča zadeve, v katerih odločajo o dovolitvi posegov v človekove pravice in svoboščine ter predloge državnega tožilca za odreditev ukrepov po 150. členu ZKP.

Civilne zadeve

Vpisnik za pravdne zadeve P

V vpisnik P vpisujejo okrožna sodišča pravdne zadeve, v katerih sodijo na prvi stopnji.

Vpisnik za plačilne naloge Pl

V prvi vpisnik vpisujejo okrožna sodišča tožbe, v katerih stranke predlagajo izdajo plačilnega naloga.

Vpisnika za zadeve pravne pomoči in vpisnik za zadeve mednarodne pravne pomoči Pom in Pom-i

V vpisnik Pom vpisujejo okrožna sodišča vse zadeve pravne pomoči drugih sodišč in organov ne glede na to ali se nanašajo na kazenske ali civilne zadeve ali delovne spore. Če zadeve kazenske pravne pomoči rešujejo na enem, zadeve civilno pravne pomoči pa na drugem oddelku, je mogoče voditi vpisnik Pom po določilih prvega odstavka 264. člena sodnega reda. Med zadeve pravne pomoči spadajo tudi zaprosila drugih sodišč za opravo posameznih izvršilnih dejanj ali celotne izvršbe in zaprosila naših in tujih organov za vročitev ali drugo pravno pomoč.

Vpisnik Pom-i je enak vpisniku Pom. Vanj vpisujejo sodišča zadeve mednarodne pravne pomoči.

Vpisnik za zadeve varstva zaradi nezakonitega dejanja Nd

V vpisnik Nd vpisujejo okrožna sodišča predloge za varstvo zaradi nezakonitega dejanja.

Vpisnik za razne civilne zadeve R

Vanj vpisujejo okrožna sodišča razne civilne zadeve, ki jih ne vpisujejo v noben drug vpisnik. Sodišča vpisujejo vanj tudi predloge, za zavarovanja denarnih terjatev z zastavno pravico, predloge za priznanja tujih sodnih odločb ter zahteve o prenosu pristojnosti in spore glede pristojnosti.

Vsaka zadeva mora biti vpisana samo za enega

od predpisanih vpisnikov. Vpisniki vodijo ločeno za posamezne vrste postopkov ali zadev v okviru istega pravnega področja. V tem primeru je treba pred označbo vpisnika dodati zaporedno rimsko številko. Če vodijo enake vpisnike na dveh ali več oddelkih, je treba na platnicah označiti tudi oddelek.

Vpisnik za inozemske overovitve in vpisnik za overovitve po Haaški konvenciji Ov-i in Ovi-H

V vpisnik Ov-i vpisujejo okrožna sodišča zahteve za inozemske overovitve, v vpisnik Ovi-H, ki je enak Ov-i, pa zahteve za overovitve po Haaški konvenciji.

II.3. Vpisniki višjih sodišč

Kazenske zadeve

Vpisnik za kazenske zadeve na II. stopnji Kp

V vpisnik Kp vpisujejo višja sodišča kazenske zadeve zoper polnoletne in mladoletne, ki jih rešujejo kot sodišča druge stopnje.

Vpisnik Kr– vpisnik za razne kazenske zadeve

Glej okrajna sodišča.

Civilne zadeve

Vpisnika za civilne zadeve na II. stopnji in vpisnik za gospodarske civilne zadeve na II. stopnji Cp in Cpg

V vpisnik Cp vpisujejo višja sodišča pravdne zadeve, ki jih rešujejo kot sodišča druge stopnje.

V vpisnik Cpg, ki je enak vpisniku Cg, vpisujejo višja sodišča pravdne zadeve gospodarskih sporov, ki jih rešujejo kot sodišča II. stopnje.

Vpisnik za zadeve varstva zaradi nezakonitega dejanja na II. stopnji Ndp

V vpisnik Ndp vpisujejo višja sodišča pritožbe zoper sklepe okrožnih sodišč, izdane na predlog za varstvo zaradi nezakonitega dejanja.

Vpisnik za razne civilne zadeve R

Glej vpisnike okrajnih sodišč.

Pomožne knjige in imeniki

Pomožne knjige, ki jih vodijo sodišča:

- obvestila javnim glasilom,
- spremljanje javnih glasil,
- poslovni koledar,
- seznam odposlanih spisov,
- evidenca odrejenih uradnih potovanj,
- seznam iz arhiva izdanih spisov,

- osebni imenik k vpisniku Su,
- stvarni imenik k vpisniku Su,
- imenik k vpisnikom,
- seznam listin,
- imenik k seznamu listin,
- seznam pregledov sodišča,
- seznam pogojnih obsodb,
- seznam zaseženih predmetov,
- kontrolnik oseb v priporu,
- seznam negotovinskih pologov,
- rokovnik k vpisnikoma Dn in Srg,
- seznam sodnemu izvršitelju izročeni spisov,
- seznam sodnikov porotnikov,
- evidenco o dogodkih in dejanjih v dežurni preiskovalni službi,
- imenik k vpisnikoma IKZ in IKZt.

K vsem vpisnikom vodijo imenike razen k vpisnikom Po, Ks, Pom, Nd, Srg in Srg.

Spremembe in dopolnitve sodnega reda

Zaradi vključitve sodnikov za prekrške v sistem okrajnih sodišč so morali spremeniti sodni red⁷ predvsem v zadevah, vezanih na prekrške:

V 276. členu se doda nova 2. točka:

»2. Zadeva o prekrških

- Vpisnik za zadeve o prekrških na drugi stopnji PRp
 - Vpisnik za prenehanje veljavnosti vozniških dovoljenj na podlagi doseženega ali preseženega z zakonom določenega števila kazenskih točk EPVDp na drugi stopnji.«
- Sedanja druga točka postane 3.točka.

Za 295. členom se dodata nova 295. a in 295. b člena, ki se glasita:

»Vpisnik PR«

člen 295. a

V vpisnik PR vpisujejo sodišča zadeve o prekrških, v katerih sodijo na prvi stopnji.

V vpisnik PR vpisujejo sodišča za vsako zadevo podatke:

»Vpisnik EPVD«

člen 295. b

V vpisnik EPVD vpisujejo sodišča prenehanje veljavnosti vozniških dovoljenj na podlagi doseženega ali preseženega z zakonom določenega števila kazenskih točk.

Prvi odstavek 306. člena se spremeni tako:

»V vpisnik Pom vpisujejo sodišča vse zadeve pravne pomoči drugih sodišč in organov ne glede na to, ali se nanašajo na kazenske ali civilne zadeve, zadeve o prekrških ali delovne spore. Če se zadeve kazenske pravne pomoči, civilne pravne pomoči ali zadeve prekrškov rešujejo na različnih oddelkih, se lahko vodi vpisnik Pom po določilih prvega odstavka 264. člena sodne reda.«

Za 314. členom se dodata nova člena 314. a in 314. b, ki se glasita:

»Vpisnik PRp«

člen 314. a

V vpisnik PRp vpisujejo višja sodišča zadeve o prekrških, ki jih rešujejo kot sodišča druge stopnje.

»Vpisnik EPVDp«

člen 314. b

V vpisnik EPVDp vpisujejo višja sodišča prenehanje veljavnosti vozniških dovoljenj na podlagi doseženega ali preseženega z zakonom določenega števila kazenskih točk.

Za zadeve o prekrških, v katerih so bili prekrški storjeni pred začetkom uporabe Zakona o prekrških (Ur. l. RS, št. 7/03), vodijo sodišča vpisnike:

- vpisnik PRs za zadeve na prvi stopnji,
- vpisnik PRps za zadeve na drugi stopnji,
- vpisnik PRv za zadeve na prvi stopnji,
- vpisnik PRpv za zadeve na drugi stopnji,
- vpisnik IKZ s za evidenco o izvrševanju kazni zapora.

Za zadeve o prekrških, v katerih so bili prekrški storjeni pred začetkom uporabe Zakona o prekrških, vodijo okrajna sodišča pomožne knjige: osebni imenik k vpisnikom, seznam odvzetih predmetov, evidenco zapadle, neplačane denarne kazni, povprečnine, stroškov postopka, odvzete premoženjske koristi in kazni za kršitev postopka.

Okrajna sodišča prevzamejo od sodnikov za prekrške v skladu z 216. členom Zakona o prekrških vpisnik P in ga vodijo kot vpisnik PRs za:

⁷ Spremembe in dopolnitve Sodnega reda (2004), str. 9202.

- zadeve o prekrških, v katerih postopek do 1. januarja ni pravnomočno končan,
- zadeve, ki bodo v skladu z določbo 214. člena Zakona o prekrških prešle v pristojno reševanje okrajnih sodišč, ki imajo sedež na sedežu okrožnega sodišča,
- zadeve, ki bodo razveljavljene z določbo organa druge stopnje in vrnjene v novo odločanje.

Višje sodišče prevzame od senata za prekrške RS v skladu z 216. členom Zakona o prekrških Vpisnik Pp in ga vodi kot vpisnik PRps za zadeve o prekrških, v katerih postopek do 1. januarja 2005 ni bil pravnomočno končan. Te zadeve sodišča vodijo v Vpisniku PRps.

Vpisnik PRv na prvi stopnji vodijo okrajna sodišča za zadeve o prekrških, ki:

- bodo prispele na okrajno sodišče po 1. januarju 2005, prekršek pa je bil storjen v času uporabe Zakona o prekrških,
- so prispele na organ za prekrške do 1. januarja 2005, postopek o prekršku pa ni bil uveden, pa spada zadeva v sodno pristojnost.

Zahteve za sodno varstvo v zadevah, kjer so prekrškovi organi izdali odločbo o prekršku po odstopu v izključno pristojnost po Zakonu o prekrških.

Vpisnik PRpv za zadeve na drugi stopnji vodijo višja sodišča za zadeve o prekrških, ki bodo prispele na višje sodišče po 1. januarju 2005, prekršek pa je bil storjen v času veljavnosti Zakona o prekrških.

Vpisnik IKZ, ki ga vodijo sodniki za prekrške na podlagi Pravilnika o notranjem poslovanju organov za postopek o prekršku, se po prevzemu na okrajna sodišča v skladu z 216. členom Zakona o prekrških preimenuje v Vpisnik IKZs. Vanj se vpisujejo podatki, ki so se na podlagi pravilnika vpisovali v Vpisnik IKZ.

V pomožne knjige iz drugega odstavka 15. člena teh sprememb in dopolnitev sodnega reda, ki jih okrajna sodišča v skladu z 216. členom Zakona o prekrških prevzamejo od sodnikov za prekrške, se vpisujejo podatki, ki so se na podlagi pravilnika vpisovali v te pomožne knjige.

Vpisniki in pomožne knjige, ki jih organi z imenom sodnik za prekrške in Senat RS za prekrške vodijo v skladu s Pravilnikom o notranjem poslovanju organov za postopek o prekrških s podporo računalnika, se uskladijo z določbami teh sprememb in dopolnitev sodnega reda najkasneje do 1. novembra 2004.«

Spremembe in dopolnitve sodnega reda

Spremembe in dopolnitve Sodnega reda⁸ iz leta 2007 so vključevale dva nova vpisnika:

V Sodnem redu se v 275. členu dodata nova tretja in četrta alineja:

- Vpisnik za zadeve nadzorstvenih pritožb SuNp
- Vpisnik za zadeve rokovnih predlogov RoP.

Za 284. členom se dodata nova člena 284. a in 284. b, ki se glasita:

Vpisnik SuNp

člen 284. a

V vpisnik SuNp vpisujejo sodišča zadeve nadzorstvenih pritožb.

Vpisnik RoP

člen 284. b

V vpisnik RoP vpisujejo sodišča (višja) zadeve rokovnih predlogov.«

Spremembe in dopolnitve sodnega reda

Sodnemu redu⁹ so dodani novi vpisniki:

- vpisnik Dsp pri Delovnih in socialnih sodiščih;
- vpisnik Dnp za disciplinske postopke zoper notarje;
- vpisnik Dop za disciplinske zadeve zoper odvetnike;
- vpisnik PRuz za določitev uklonilnega zapora;
- vpisnik PRnk za zadeve, v katerih ni pogojev za določitev uklonilnega zapora in je storilec predlagal nadomestitev izrečene globe in zadeve, v katerih je storilec predlagal nadomestitev globe z opravo nalog, preden je pristojni organ podal pristojnemu sodišču predlog za določitev uklonilnega zapora;
- vpisnik ZSV za zahteve za sodno varstvo;
- Vpisnik PRr za zadeve o prekrških, ki jih ne vpisujejo v druge vpisnike za zadeve o prekrških;
- vpisnik Ng za nepravdne zadeve iz gospodarskih sporov in zadeve, ki so v pristojnosti gospodarskega oddelka okrožnih sodišč na podlagi zakona, ki ureja sodišča;
- vpisnik Zg začasne odredbe (brez sočasno vložene tožbe) v gospodarskih zadevah;
- vpisnik PRuzp, višja sodišča vanj vpisujejo zadeve o uklonilnih zaporih in nadomestitvi globe z opravo

⁸ Spremembe in dopolnitve sodnega reda (2007), str. 471.

⁹ Spremembe in dopolnitve Sodnega reda (2007), str. 11295.

- nalog v splošno korist in korist samoupravne lokalne skupnosti, ki jih rešujejo sodišča druge stopnje;*
- *vpisnik Ip, ki je enak vpisniku Cp, za izvršilne zadeve in izvršilne zadeve iz gospodarskih sporov, ki jih rešujejo kot sodišča druge stopnje.*»

Spremembe in dopolnitve sodnega reda

V dopolnitvah Sodnega reda¹⁰ je spremenjen 285. člen in sicer se dodata nova tretji in četrti odstavek:

»V vpisnik K se vpisujejo tudi zadeve, ki jih okrajno ali okrožno sodišče predlaga v dodelitev specializiranemu oddelku. Ob zadevi se navede, da je zadeva prenesena v odločanje specializiranemu oddelku. Podatki o procesnih dogodkih, ki se vpisujejo v vpisnik, se posredujejo okrožnemu sodišču v Ljubljani za vpis v vpisnik SPOd.

Pri zadevi, ki je bila dodeljena v delu sodnikom specializiranega oddelka se to zabeleži v K vpisniku v stolpcu »pripombe« z navedbo opravilne številke iz vpisnika SPOd.» V vpisnik SPOd se tako vpisujejo zadeve, ki so dodeljene sodnikom specializiranega oddelka.«

Spremembe in dopolnitve sodnega reda

V dopolnitvi Sodnega reda¹¹ se ponovno spremeni 285. člen, in sicer:

»V vpisnik K se vpisujejo tudi zadeve, dodeljene v reševanje specializiranemu oddelku. V skladu z 264. členom se pred označbo vpisnika za te zadeve uporabi rimska številka, ki jo v informacijskem sistemu za vsa pristojna sodišča enotno določi Vrhovno sodišče RS.«

286. členu se doda nov odstavek, in sicer:

»V vpisnik Kpd se vpisujejo tudi zahteve pristojnega državnega tožilca za opravo posameznih preiskovalnih dejanj v zadevah za katere je pristojen specializirani oddelk. V skladu z 264. členom se pred označbo vpisnika za te zadeve uporabi rimska številka, ki jo v informacijskem sistemu za vsa pristojna sodišča enotno določi Vrhovno sodišče RS.«

V 287. člen se doda nov odstavek, ki se glasi:

»V vpisnik Kpr se vpisujejo tudi zahteve državnega tožilca za uvedbo preiskave v zadevah za katere je pristojen specializiran oddelk. V skladu z 264. členom se pred označbo vpisnika uporabi rimska številka, ki jo v informacijskem sistemu za vsa pristojna sodišča enotno določi Vrhovno sodišče RS.«

Viri in literature

Viri

Dopolnitev sodnega reda. Ur. l. RS, 1998, št. 35/1514, str. 2518–2519.

Dopolnitve sodnega reda. Ur. l. RS, 2008, št. 110/3944, str. 12743.

Dopolnitev sodnega reda in sprememba Dopolnitve sodnega reda. Ur. l. RS, 2008, št. Navodila glede sodnih poslovnikov. Narodna vlada Slovenije – Ministrstvo za pravosodje, 15. 9. 1945 (izvor kopij neznan).

Pravilnik o notranjem poslovanju okrajnih, okrožnih in okrožnih gospodarskih sodišč. Ur. l. LRS 1959, št. 42/216, str. 467–506.

Pravilnik o notranjem poslovanju občinskih, okrožnih in okrožnih gospodarskih sodišč – prečiščeno besedilo, januar 1976.

Seznam kratic spisov od leta 1898 dalje (izvor kopij neznan).

Sodni red. Ur. l. RS, 1995, št. 17/817, str. 1269/1395.

Sodni poslovnik za redna sodišča. Ur. l. SRS, 1978, št. 26/1567, str. 2052–2129.

Sprememba sodnega poslovnika, Začasna navodila (ARS, MP).

Spremembe in dopolnitve sodnega reda. Ur. l. RS, 1998, št. 91/4751, str. 9070–9071.

Spremembe in dopolnitve sodnega reda. Ur. l. RS, 2000, št. 113/4710, str. 11645–11649.

Spremembe sodnega reda. Ur. l. RS, 2000, št. 22/993, str. 3162.

Spremembe in dopolnitve sodnega reda. Ur. l. RS, 2001, št. 62/3298, str. 6404–6405.

Spremembe in dopolnitve sodnega reda. Ur. l. RS, 2001, št. 102/4998, str. 10331–10332.

Spremembe in dopolnitve sodnega reda. Ur. l. RS, 2003, št. 15/599, str. 2134.

Spremembe in dopolnitve sodnega reda. Ur. l. RS, 2004, št. 75/3396, str. 9209.

Spremembe in dopolnitve sodnega reda in sprememb sodnega reda. Ur. l. RS, 2004, št. 138/5942, str. 16465.

Spremembe in dopolnitve sodnega reda. Ur. l. RS, 2005, št. 74/3301, str. 7934.

Spremembe in dopolnitve sodnega reda. Ur. l. RS, 2007, št. 5/170, str. 471.

Spremembe in dopolnitve sodnega reda. Ur. l. RS, 2007, št. 82/4193, str. 11295.

Spremembe in dopolnitve sodnega reda. Ur. l. RS, 2008, št. 16/552, str. 1241.

117/5090, str. 15484.

Spremembe in dopolnitve sodnega reda. Ur. l.

10 Spremembe in dopolnitve sodnega reda (2010), str. 2717.

11 Spremembe in dopolnitve sodnega reda (2011), str. 6597.

RS, 2010, št. 22/917, str. 2717.

Spremembe in dopolnitve sodnega reda. Ur. l. RS, 2011, št. 48/2301, str. 6597.

Teze ta temeljne določbe o sodnem poslovanju, 1947 (izvor kopije neznan).

Začasno navodilo, Osnutek sodnega poslovnika, Dodatek k sodnemu poslovníku (ARS, MP).

Literatura

Bukošek, Metka: Tabelarni prikaz vpisnikov okrajnih, okrožnih, višjih in gospodarskih sodišč med letoma 1850–1995. V: *Arhivi* 35 (2012), št. 1, str. 235–248.

Priročnik za poslovanje s spisi, vpisniki in pomožnimi knjigami rednih sodišč. Ljubljana: Časopisni zavod »Uradni list«, 1955.

Zusammenfassung

INHALT DER EVIDENZEN DER BEZIRKS-, KREIS- UND OBERLANDESGERICHTE NACH 1945

Bei der Arbeit zeigte sich die Notwendigkeit, dass alle Archivare, die mit gerichtlichem Archivmaterial zu tun haben, nicht nur mit der Bezeichnung der Gerichtsakte, sondern auch mit dem Inhalt der einzelnen Evidenzen vertraut sind. Vor dem Zweiten Weltkrieg änderte sich die Gerichtsordnung nur einmal, und nach dem Krieg kam es zu mehrmaligen Änderungen. Am meisten änderte sich die Gerichtsordnung aus dem Jahr 1995, die bisher schon 22 Ergänzungen erlebte. Bei der Regelung der Gerichtsverwaltung der einzelnen Gerichte erhielten die Archivare in den Archivbeständen mehrere Vorschriften des Geschäftsbetriebs oder Listen der Arten und des Inhalts der Evidenzen. In dem Beitrag wird versucht, alle bekannten, amtlich veröffentlichten oder unveröffentlichten Vorschriften zu präsentieren, die Arten und Inhalt der Evidenzen für Bezirks-, Kreis- (Landes-) und später noch Oberlandesgerichte bestimmten. Da die Vorschriften auch Archivierung und Aufbewahrungsfristen umfassten, wurde in dem Beitrag beides hinzugefügt, da sie manchmal Aufschluss geben, warum ein bestimmter Teil des Gerichtsmaterials fehlt.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 314.151.3-054.73(450+620=163.6)''1943/1946''

Prejeto: 3. 5. 2013

Slovenci v italijanskih in egiptovskih begunskih taboriščih 1943–1946

KORNELIJA AJLEC

univ. dipl. zgod., asistentka in mlada raziskovalka na Oddelku za zgodovino FF UL

Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: kornelija.ajlec@ff.uni-lj.si

IZVLEČEK

Prispevek skuša osvetliti navzočnost Slovencev med jugoslovanskimi begunci v italijanskih in egiptovskih begunskih taboriščih med letoma 1943 in 1946. Slovenci so se begunski skupini pridružili bodisi v Jugoslaviji in so z begunskimi konvoji prispeli v Italijo po njeni kapitulaciji bodisi po osvoboditvi iz konfinacije in internacije na ozemlju Italije. Nato so nadaljevali pot v egiptovska begunska taborišča.

KLJUČNE BESEDE: begunci, Italija, Egipt, El Shatt, Bari, druga svetovna vojna, četniki, partizani, Ivan Rudolf - Učenikov, Bazovica

ABSTRACT

SLOVENIANS IN ITALIAN AND EGYPTIAN REFUGEE CAMPS 1943-1946

The article attempts to explain the presence of Slovenians among the Yugoslav refugees in Italian and Egyptian refugee camps between 1943 and 1946. Slovenians joined this group of refugees either in Yugoslavia, where they joined the refugee convoys and arrived to Italy after its capitulation, or after being released from confinement and internment on the territory of Italy. From there, they continued their journey to Egyptian refugee camps.

KEY-WORDS: refugees, Italy, Egypt, El Shatt, Bari, World War II, Chetniks, Partisans, Ivan Rudolf – Učenikov, Bazovica

Uvod

Zgodovina jugoslovanskih beguncev v Italiji in Egiptu je ena manj znanih zgodb druge svetovne vojne tako v slovenskem zgodovinopisju kot med javnostjo. To niti ni presenetljivo, saj se je večina Slovencev iz Italije vrnila kot del prekomorskih brigad. Med 29 tisoč begunci, ki so nadaljevali pot v Egipt, pa je bilo le približno 100 Slovencev. Veliko večino prebivalstva taborišč so namreč predstavljali Hrvati iz Dalmacije. Statistika tako že sama nakazuje, da je ostalo le malo ostankov in zgodovinskih virov o Slovencih v omenjenih taboriščih. Tudi zapisanih spominov je malo, pa še to le za italijanska taborišča. Najpodrobneje je to poglavje druge svetovne vojne, a le kot stransko temo, v slovenskem zgodovinopisju zapisal Albert Klun.¹ Avtorjev primarni fokus je namreč nastanek prekomorskih brigad, ki so jih sestavljali jugoslovanski vojaki na bližnjem vzhodu.

Iskanje omemb na podlagi narodne pripadnosti se je v dokumentih, ki jih hrani Državni arhiv Split (DASt) v fondu *Jugoslavenski zbijeg v Italiji i Egiptu*,² izkazalo za povsem neplodno. Fond vsebuje 559 enot arhivskega gradiva ter predstavlja obsežno zbirko pisnega poslovanja taborišč. Tudi v hrvaškem državnem arhivu v Zagrebu (HDA) sem pregledala štiri škatle v fondu *Komunistične partije Hrvatske*, ki nosijo ime El Shatt. Tu gre predvsem za partijska poročila o stanju v El Shattu in o nekaterih sodnih primerih, ki ne vsebujejo posebnih omemb o Slovencih. Na tovrstne zapise nisem naletela niti v fondih Arhiva Organizacije združenih narodov v New Yorku (ARMS), kjer je potrebno izpostaviti fonda *Balkan Mission and Middle East Office 1943-1947* in *Office of the Historian 1942-1948*. Fond Balkanske misije in Pisarne za bližnji vzhod obsega 65 arhivskih škatel z gradivom o jugoslovanskih taboriščih, fond Zgodovinarjeve pisarne pa vsebuje strnjen opis Balkanske misije in Pisarne za bližnji vzhod v petih fasciklih.³

Vire iz omenjenih arhivov lahko uporabimo za osvetljevanje drugih plati zgodbe o jugoslovanskih beguncih v Italiji in Egiptu. Zapise o Slovencih v taboriščih pa je potrebno izluščiti iz drugih maloštevilnih virov.

Begunci v Italiji

*V sueškem prekopu parabrodi
plovejo počasi kot velblodi
v morju peska: daleč po njih slédi
koprniyo nam v Port Said pogledi.*

Igo Gruden: Taborišče v El Šatu

Italijanske enote so 11. aprila 1941 zasedle Ljubljano in s tem okupirale del Slovenije južno od reke Save. Na tem ozemlju je Italija ustanovila upravno enoto Ljubljansko pokrajino in jo 3. maja 1941 tudi formalno priključila h kraljevini Italiji. Začel se je proces poitalijančevanja in vpeljave fašističnega sistema z metodami, kot so uvedba italijanskega jezika v šolah, naseljevanje Italijanov in ustanavljanje fašističnih organov. 19. januarja 1942 je Benito Mussolini Ljubljansko pokrajino razglasil za operacijsko ozemlje, general Mario Robotti pa je 23. februarja ukazal, da je treba Ljubljano obdati z žično ograjo. Italijanski okupacijski režim je bil sicer milejši od nemškega, a je italijanska okupacijska oblast kljub temu načrtovala internacijo okoli 10 odstotkov slovenskega prebivalstva, vendar je takratni poveljnik druge armade Mario Roatta prvotni načrt spremenil, tako da naj bi iz Ljubljanske pokrajine izselili celotno prebivalstvo in ga nadomestili z italijanskim. Prve aretacije so se začele marca in aprila 1942., junija, julija in avgusta pa še množične. Natančno število interniranih v italijanskih taboriščih ni znano, vendar je Komisija za ugotavljanje vojnih zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo (KUZOP) ocenila, da je bilo interniranih približno 25 odstotkov prebivalcev Ljubljanske pokrajine.⁴ Slovenci v Julijski krajini, ki je bila po podpisu rapske pogodbe leta 1922 tudi formalno priključena Italiji, pa so poitalijančevanje poznali že prej. Leta 1926 je Italija sprejela zakon, ki je uvajal konfinacijo kot najhujšo stopnjo policijskih ukrepov proti osumljencem oziroma morebitnim nasprotnikom režima. Konfinacija je omogočala omejitve prostosti za eno do pet let ter določitev kraja bivanja kjer koli v Italiji z velikimi dodatnimi omejitvami osebnih svoboščin. Za Slovence in Hrvate v Italiji so torej že slabih 15 let pred drugo svetovno vojno lahko odredili konfinacijo zaradi političnih ali protifašističnih razlogov ter odpora proti raznarodovanju, kratenju nacionalnih pravic in nacionalnemu pritisku sploh.⁵ Politične oblasti so ljudi pošiljale v konfinacijo v zakotne in težko dosegljive kraje, zlasti v južno Italijo.

¹ Klun: *Domovina je ena*; Klun: *Iz Afrike*; Klun: *Prekomorci*.

² Jugoslovanski »zbeg« v Italiji in Egiptu.

³ Ker arhiv uporabniku ne omogoča vpogleda v celotne arhivske škatle, ampak le v posamezne datoteke v škatli, je ob navajanju arhivskega vira uporabljena številka posamezne datoteke.

⁴ Škorjanec: *Italijanske metode*, str. 154–155.

⁵ Guštin: *Za zapahi*, str. 27.

Neredko so odredile več zaporednih, kot na primer Jožetu Srebreniču, goriškemu komunistu in državnemu poslancu v italijanskem parlamentu. Oblasti so ga kar trikrat obsodile na petletno pregnanstvo, v zaporu pa je preživel še štiri leta – skupaj je bil torej žrtev fašističnih represivnih metod kar 20 let.⁶ Marta Verginella opisuje konfinacijo Bruna Trampuža v dopolnjeni izdaji njegovega vojnega dnevnika. Trampuža so italijanske oblasti spoznale za nevarnega protifašista aprila 1941 in ga konfinirale v naselje Lucano na jugu Italije, v deželi Basilicata. Iz naselja se ni smel oddaljiti za več kot sto metrov, hkrati pa se je moral trikrat na dan javljati na policijski postaji. Z dolžino svoje konfinacije ni bil seznanjen, vendar je bil eden tistih srečnih posameznikov, ki so jo lahko zapustili že po manj kot letu dni.⁷ Kasneje je bil mobiliziran v italijansko vojsko in se je znašel na Bližnjem vzhodu takrat kot jugoslovanski begunci.

Zaradi konfinacij in internacij so bili Slovenci in Hrvati naseljeni po celotnem ozemlju Italije, prek njega pa so od 3. septembra 1943 z juga proti severu prodirali zavezniki.

Cita Lovrenčič – Bole, ki je svoje spomine zapisala v knjigi *Prekomorke*, je opisala, kako so interniranke v ženski kaznilnici v Traniju ostale zaprte še pet tednov po italijanski kapitulaciji (8. septembra 1943): »Kapitulacija Italije! Mrzlično razpoloženje med paznicami, strah, ki so jim ga ob umiku vlili razdraženi Nemci, negotovost, v kateri so v upravi zaporov čakali novih gospodarjev – Angležev in Amerikancev, ki so se bližali s Sicilije, lakota in žeja! ...! Slišale smo topot vojaških korakov za obzidjem in angleško govornico. Uprava zaporov nam je na zahtevo že izročila osebno prtljago in vrnila preostali založeni denar. Pripravljale smo se na pot v svobodo. Izrezale smo si značke – ozek trak z jugoslovansko trobojnico in peterokrako zvezdo, pripravljale smo garderobo, skratka, naša dotodanja »učilnica« se je spremenila v pralnico, šivalnico, likalnico in frizerski salon.«⁸ Potem je lahko končno zapisala: »V soboto, šestnajstega oktobra, so le prišli!«⁹ Osvobodjence so zavezniki začeli zbirati v posebnih taboriščih, tam pa so številni izmed njih zahtevali, da jim zavezniki omogočijo priključitev bodisi Narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije (NOVJ) bodisi vojski Kraljevine Jugoslavije.

Vendar pa večinski del jugoslovanskih beguncev, ki so se kasneje znašli v Egiptu, svoje poti v begunska taborišča ni začelo z internacijo oziroma konfinacijo v Italiji, temveč v domovini, v Dalmaciji, neposre-

dno po kapitulaciji Italije. Takrat je široko območje od Sušaka nad Reko na severu pa vse do Dubrovnika na jugu postalo osvobojeno ozemlje, na njem pa so prevzeli pobudo partizani.¹⁰ Razorožili so številne italijanske enote in si na ta način zagotovili ustanovitev novih enot.¹¹ Hkrati so to kratko obdobje pred vdorom nemških sil na osvobojeno ozemlje izkoristili za premik civilnega prebivalstva z območja, na katerem bi jih ogrožal Wehrmacht. Begunci iz številnih krajev celinskega ozemlja vse od Kvarnerja pa do zaledja doline Neretve ter s srednje- in južnodalmatinskih otokov so se zbirali na otoku Vis. Njihovo število na otoku je hitro naraščalo, zato je štab mornarice NOVJ poslal v južno Italijo k zaveznikom misijo, a je bila naposled napotena v zavezniški štab v Alžirijo. Tam ji je uspelo zagotoviti sprejem jugoslovanskih beguncev v Italijo.¹² Organizacija sprejema beguncev je bila tudi eden od razlogov, da so zavezniki dovolili vzpostavitev baze NOVJ v Bariju. Tja je prihajala večina dalmatinskih beguncev in od tam odhajala večina prekomorskih brigad.

V Italiji

*V belem pesku beli so šotori,
Rdeče morje v soncu je pred nami,
v mojih sanjah kakor za zastori
vas v cvetočem drevju pod gorami.*

Igo Gruden: Taborišče v El Šatu

Prvi konvoj z begunci je zapustil Vis 30. decembra 1943,¹³ sledili so številni drugi in se tako vrstili vse do septembra 1944. Skupno je bilo v času italijansko-jugoslovanskih begunskih taborišč nameščenih 39.674 beguncev,¹⁴ vsi pa so pristali v Apuliji. Večja taborišča so bila Santa Maria al Bagno, Santa Maria di Leuca in Santa Cesarea. Večina beguncev je bila pred odhodom v našeta taborišča nastanjena v prehodnem taborišču Carbonara, tri kilometre vzhodno od kraja Carbonara, ki je bil takrat od Barrija oddaljen šest kilometrov proti jugu, danes pa je eno od njegovih predmestij.¹⁵ Tu so se dalmatinski begunci prvič srečali z osvobojenimi interniranci in konfiniranci. Glede na številne spomine je bilo taborišče Carbonara ustanovljeno v začetku leta 1943,

⁶ Kazin Wohinz: *Prvi antifašizem v Evropi*, str. 122; Verginella: *Suba pašta*, str. 42.

⁷ Več v Verginella: *Suba pašta*, str. 42.

⁸ Lovrenčič – Bole: *Prekomorke*, str. 75.

⁹ Prav tam, str. 77.

¹⁰ Huot: *Puške za Tita*, str. 8.

¹¹ Goldstein: *Hrvaška zgodovina*, str. 223.

¹² Več v Huot: *Puške za Tita*, str. 11, 18–19 in Makiedo: *Prva partizanska misija*.

¹³ Klun: *Iz Afrike*, str. 244.

¹⁴ Huljić: *Vis*, str. 298.

¹⁵ Krefc: *Spomini*, str. 248.

uradno pa se je imenovalo Tranzitno taborišče 75.¹⁶ Do taborišča so begunci največkrat pešali, pogosto disciplinirano, v koloni po dva,¹⁷ včasih pa so jih pripeljali s tovornjaki. Barake, ki so jih varovali britanski vojaki, so bile ograjene z žico. Ker je taborišče delovalo tudi kot zbirni center za osvobodjene internirance v Italiji in begunce iz Albanije, Grčije, Poljske, Češke ter za Jugoslovane in Jude, je veljal za Evropo v malem.¹⁸

Neposredno po izpustu Cite Lovrenčič – Bole in drugih Slovenk iz ženske kaznilnice v Traniju se je pojavil v časopisu *Bazovica*, ki ga je Jugoslovanski odbor v Italiji izdajal v Kairu, prvi zapis o slovenskih beguncih v okolici Barija. Sklepamo lahko, da so bili nastanjeni prav v taborišču Carbonara. V kratki novici z naslovom *300 Slovencev je v okolici Bari*¹⁹ v rubriki Izpod latnika je bilo 18. oktobra 1943 zapisano: »Po nekih vesteh, ki smo jih prejeli iz Italije, je v okolici mesta Bari okrog 3.000 Slovencev iz Julijske Krajine in iz takozvane Ljubljanske pokrajine. Trenutno so ti naši rojaki v oskrbi zavezniških armad.«²⁰

Po tej prvi novici več kot mesec ni bilo objavljeno nič več o tem. Šele 22. novembra 1943 so v rubriki Izpod latnika zapisali novico z naslovom *Naši v Italiji*: »Iz Italije smo prejeli vesti, ki pripovedujejo, da je po raznih italijanskih taboriščih nekaj deset tisoč Slovencev. Od vseh političnih jetnikov, ki so jih zavezniki našli na osvobojenem italijanskem ozemlju, je velika večina Slovencev. Med njimi je mnogo žensk in otrok. Naši ljudje so za silo preskrbljeni, ker se za njih zavzemajo zavezniki v kolikor seveda morejo. Razumeti moramo, da divja v Italiji vojna in da morajo zavezniki predvsem najprej poskrbeti za redno oskrbo vojske.«²¹ Ocena, zapisana v novici, je bila še kako pravilna. Vso logistiko, povezano z begunci v Italiji, je prevzela britanska vojska, saj zavezniške enote drugih držav pri tem načeloma niso sodelovale. Begunci so bili namreč povezani z britansko Upravo za posebne operacije (SOE),²² tajno službo, katere cilj je bil med drugim podpreti lokalna uporniška gibanja, tudi partizansko. Vojska je strogo nadzirala osvobodjene konfinirance in internirance, pa tudi begunce, ki so ob koncu leta pripluli z Visa. Za vojsko je bilo namreč ključnega pomena, da je obdržala nadzor nad

množicami, saj bi bilo nedopustno, da bi begunci blokirali prometnice ali kako drugače oteževali delovanje in napredovanje zavezniških enot. Begunci iz Dalmacije so tako ostali na mestu izkrcanja, dokler jih vojaška policija ni napotila do prehodnih in od tam v večja nastanitvena taborišča. Zdelo se jim ključno, da je prav tako kot namestitev pomembno, da imajo begunci dostop do izboljšane socialnega okolja, v katerem imajo možnost imeli možnost svetovanja, izobrazbe, rekreacije in verske prakse.²³ Vsega omenjenega na začetku sicer niso izvajali, se je pa vojska učila tudi iz izkušenj, ki jih je pridobila pri delu z jugoslovanskimi begunci. Jugoslovani pod poveljstvom britanske vojske so bili sicer na varnem, to pa še ni pomenilo, da so bile okolišine bivanja – vsaj na začetku – dobre. Največji težave so bile pomanjkanje primernih nastanitvenih mest (čeprav so bile zagotovljene stavbe za taborišča, to še ni pomenilo, da so bila za vse zagotovljena npr. ležišča), pomanjkanje oblačil in hrane ter okrnjena zdravstvena oskrba.

Sicer je bila že v naslednji številki *Bazovice* teden dni kasneje v isti rubriki zapisana novica z naslovom *Iz Italije*, ki prvič omenja begunce drugih narodnosti Jugoslavije: »Vrste osvobojenih ljudi na osvobojenem italijanskem ozemlju naraščajo z vsakim dnem. Tudi ostalih Jugoslovancev je v zadnjih dneh zopet prispelo večje število.«²⁴ Prihod jugoslovanskih beguncev z Visa je omenjen tudi v novici, objavljeni 8. januarja 1944 z naslovom *Slovenci še vedno prihajajo*: »Na osvobojeno ozemlje Italije še vedno prihajajo manjše skupine jugoslovanskih beguncev. Med njimi so tudi Slovenci.«²⁵

V Carbonaro je še nekaj mesecev iz taborišč po Italiji prihajalo veliko Slovencev. Med njimi je bilo mnogo žensk, tudi nosečnic, in moških, ki so se potem kot prostovoljci javljali v prekmorske brigade. Ključnega pomena je bilo, da so se rojaki med seboj povezali, vendar je prihajalo do ostrih delitev na podlagi politične opredelitve, kjer so bili nekateri podporniki NOVJ drugi pa jugoslovanske begunske vlade. V Carbonari je bila poleg že omenjene Cite Lovrenčič – Bole nastanjena tudi Vida Tomšič. Bila je namestnica politkomisarja, organizatorica partijskega dela in soustanoviteljica prve prekomorske brigade,²⁶ prva pa članica taboriščnega komiteja Komunistične partije (KP), odgovorna za agitacijo, propagando in kulturno-prosvetno delo ter obenem pomočnica po-

¹⁶ Lovrenčič – Bole: *Prekomorke*, str. 85.

¹⁷ Srhoj: *Sjećanje na El Shatt*, str. 31.

¹⁸ Lovrenčič – Bole: *Prekomorke*, str. 119–120.

¹⁹ Šlo je za zatipkano število, saj je v novici nato navedeno število 3.000 beguncev. Glede na število interniranih lahko sklepamo, da je bilo resnično število beguncev bližje številu 3.000 kot pa 300.

²⁰ *Bazovica*, 18. oktober 1943, str. 7.

²¹ Prav tam, 22. november 1943, str. 7.

²² Special Operations Executive.

²³ Shephard: *The Long Road Home*, str. 66–67.

²⁴ *Bazovica*, 29. november 1943, str. 7.

²⁵ Prav tam, 8. januar 1944, str. 15.

²⁶ Vida Tomšič, 2. por. Novak. V: *Slovenski biografski leksikon*. Dosegljivo na: <http://nl.ijs.si/fedora/get/sbl:3886/VIEW/1> (26.4.2013).

litičnega komisarja v ženski četi.²⁷ Z dalmatinskimi begunci je v Italijo prispel tudi Centralni odbor beguncev (COB), ki je bil izvoljen na Visu. V imenu beguncev je prevzel upravo nad vsemi begunskimi zadevami ter vodil stike s predstavniki zaveznikov. Za njim je stala NOVJ in je bil kot tak komunistično obarvan. Njegovo oblast so sprejeli tudi vsi osvobojeni interniranci in konfiniranci, ki so se v taboriščih stopili z dalmatinskimi partizanskimi begunci.

Slovenec Ivan Kreft je bil nekaj časa tajnik, potem pa predsednik COB v Italiji. V svojih spominih je podobno kot Cita Lovrenčič – Bole namenil nekaj prostora problemu, ki je precej obremenjeval slogo beguncev v Italiji, pa tudi kasneje v Egiptu. Poglavlje je poimenoval *Rovarjenje begunske vlade*, v zapisih o beguncih v Egiptu pa se je uveljavil tudi izraz »četniška reakcija«. Zapisal je: »Jugoslovanski vladi v emigraciji in njenim četniškim eksponentom v Italiji ni šel v račun sporazum, ki je bil dosežen glede ranjencev in beguncev. Ko so začele prihajati v Italijo prve skupine beguncev iz Jugoslavije, so četniški elementi poskušali z obljubami, pa tudi z grožnjami pridobiti naše ljudi za svoje cilje.«²⁸ Cita Lovrenčič – Bole je o omenjenem problemu zapisala, da je delo četnikov omogočal tudi angleški komandant taborišča. Temu naj bi svetovalo pet četniških oficirjev, ki so lahko v naspotju z drugimi begunci tudi nemoteno zapuščali taborišče. Ti oficirji in drugi privrženci četnikov naj bi prestrezali begunce in jih snubili, naj vstopijo v kraljevo vojsko ali pa jim, kot je poudaril tudi Kreft, celo grozili. Med drugim naj bi nosečnicam ob obisku angleškega zdravnika njegova prevajalka pokazala skladišče, kjer so bile vse potrebščine za varno rojstvo otroka. Teh potrebščin je sicer primanjkovalo v ambulanti, ki so jo vodili begunci. Prevajalka naj bi jim obljubila popolno oskrbo s pogojem, da prestopijo na stran begunske vlade.²⁹ Lovrenčič – Boletova je opis končala z besedami: »Hladna vojna se je vlekla iz dneva v dan, toda naše delo je teklo in se nezadržno razvijalo kljub vsem zaplotniškim intrigam. Brez dvomov in omahovanja smo bili vsi prepričani, da se bo razmerje sil kmalu spremenilo v našo korist in da se ta čas neustavljivo približuje.«³⁰

Tudi v *Bazovici* so se dotaknili razprtij in zapisali (pod novico se je podpisal Jugoslovanski odbor v Italiji): »Našim prijateljem v Italiji nujno priporočamo, da tudi v naprej vzdržujejo čim tesnejše vezi z zavezniki v oblasti. "Jugoslovanski odbor iz Italije" je edino zastopstvo vseh Slovencev in Hrvatov iz Julijske Krajine,

zato prosimo vsakega Primorca, naj se v vsaki zadevi obrača naravnost na nas in naj ničesar ne stori brez nas. /.../ Vsem Slovincem, zlasti pa Slovincem in Hrvatom iz Italije, nujno svetujemo, da strnejo svoje vrste in se ne spuščajo v prav nobena strankarsko-politična prerekanja, ki so v teh najtežjih dneh naše zgodovine samo orožje sovražnika. /.../ Naj vas ne zapeljujejo razdori drugih in prišepetavanja neresnih ljudi! Odklanjajte snubljenje tistih, ki so krivi tolikih slovenskih grobov in tolikega slovenskega gorja!«³¹

Čez nekaj mesecev so v *Bazovici* objavili tudi sestavek nekdanjega interniranca, nato pa begunca v Carbonari. Niso ga objavili z njegovim imenom, označili so ga le za slovenskega izobraženca, ki je pred kratkim prispel iz Italije v Egipt. V sestavku obžaluje razprtije med Jugoslovani in kot primer postavlja Albance, ki so dan osvoboditve Albanije praznovali skupaj in družno pozdravili tako rojalistično kot partizansko strujo. Zapisal je, da so se Jugoslovani med vsemi narodnostmi v taborišču »najbolj pridno kregali, tako da so nas lahko že od daleč spoznali, kdo smo.« Nadaljeval je z besedami: »Na žalost [smo se] tudi sovražili. Strogo smo se ločili v razne struje in stranke. Na eni in drugi strani so bili goreči pristaši, prenapeteži ... /.../ In čudno, vsi smo bili protifašisti, večina od nas že od dneva, ko se je fašizem porodil. Vsi smo zatrjevali, da se hočemo boriti samo proti skupnemu sovražniku in da hočemo osvoboditi svojo zemljo, vso požgano in razdejavano, vso posuto s tisoči grobovi, vso prepojeno s krvjo in solzami ...«³²

V tem času so se v italijanskih taboriščih zares pojavljale kraljeve naborne komisije, ki so želele internirance privabiti v kraljevo vojsko. Tudi med Jugoslovani v taborišču Carbonara je bilo nastanjenih približno 150 privržencev kralja Petra II., po večini so bili to prebivalci barake številka 5. V taborišče naj bi takoj po kapitulaciji Italije prišli s skupino italijanskih vojakov. Njim naj bi zavezniki dodelili najboljše prostore za bivanje,³³ prav tako so z odobritvijo zaveznikov ustanovili svojo stražo in nadzorovali tudi druge internirance jugoslovanskega rodu.³⁴ Partizansko usmerjeni interniranci so proti njim protestirali z gladovno stavko in poveljniku taborišča ni preostalo drugega, kot da jih je čez čas preselil iz Carbonare v kraljevo taborišče Arsano³⁵ blizu Lecceja.³⁶ Tudi v

³¹ Odebeljeno besedilo je bilo zapisano v izvorniku. Več v: *Bazovica*, 29. november 1943, str. 7.

³² Prav tam, 12. februar 1944, str. 4.

³³ Klun: *Domovina je ena*, str. 41.

³⁴ Prav tam.

³⁵ Mesta Arsano, po katerem naj bi bilo poimenovalo taborišče, ni najti na zemljevidu. Tako gre verjetno za mesto Arnesano zahodno od Lecceja.

³⁶ Dalje Lovrenčič – Bole: *Prekomorke*, str. 120–121.

²⁷ Lovrenčič – Bole: *Prekomorke*, str. 212.

²⁸ Kreft: *Spomini*, str. 242.

²⁹ Lovrenčič – Bole: *Prekomorke*, str. 119–120.

³⁰ Prav tam, str. 121.

drugih taboriščih je COB zahteval premestitev podpornikov jugoslovanske begunske vlade. Kreft je tako zapisal, da je bil sredi poletja 1944 napovedan obisk ministra v begunski vladi dr. Mihe Kreka v taborišču Santa Maria al Bagno. Ob napovedi je COB pri zaveznikih povprašal, zakaj bo minister prišel, in opozoril, da je znano negativno stališče beguncev do begunske vlade. Poveljnik taborišča, podpolkovnik Oldfield, je odgovoril, da je v taborišču skupina beguncev, ki želi, da jih minister obišče. COB je takoj predlagal, naj omenjeno skupino prestavijo v drugo taborišče, to pa je zavezniško poveljstvo tudi storilo.³⁷

Zavezniki so že ob privolitvi v evakuacijo jugoslovanskih beguncev z otoka Vis v Italijo zahtevali, naj bodo čim prej poslani v severno Afriko ali na Bližnji vzhod, torej zunaj možne vojne nevarnosti, da ne bi ovirali vojaških prizadevanj in zasedali nastanitvev.³⁸ To zahtevo so kasneje potrdili tudi v Italiji. Med možnimi cilji je bila omenjen tudi Alžirija, a že v začetku januarja 1944 so sklenili, da bodo begunci premeščeni na Sinajski polotok v Egiptu. Do 20. januarja 1944 so zavezniki v dogovoru s poveljnikom vojaške misije NOVJ v Kairu Vladimirjem Velebitom našli v puščavi Sinaja, na vzhodni strani Sueškega prekopa in nasproti mesta Suez primeren kraj za namestitev beguncev, imenovan El Shatt. Vojska ga je prej med elalameinsko krizo uporabila za nastanitev enot 8. britanske armade.³⁹ Kasneje so za namestitev še ene skupine beguncev določili El Khatatbo, prav tako v puščavi, vendar ob cesti Kairo – Aleksandrija. Ko je zbirni center zavezniških sil za odhod v Italijo postala Alžirija, sta bili obe bazi zapuščeni, zato so ju zavezniki s še štirimi taborišči na Bližnjem vzhodu dali v uporabo organom britanske Uprave za pomoč in begunce na Bližnjem vzhodu (MERRA)⁴⁰ za namestitev vojnih beguncev. Kljub enotnemu dogovoru med zavezniki in Vojaško misijo NOVJ v Kairu je premestitvi v Egipt nasprotovala delegacija NOVJ v Italiji. Kot razlog so navedli preveliko oddaljenost od domovine ter puščavsko podnebje, ki ga begunci niso bili navajeni. Vendar pa je vrhovni štab NOVJ vse ugovore zavrnil.⁴¹

Čeprav je bil sklep o premestitvi sprejet v soglasju z vodstvom NOVJ in NKOJ, so ljudi težko prepričali. »Četniška reakcija« se je razširila tudi na negativno propagando o veliki umrljivosti v pušča-

vi in nevzdržnih življenjskih razmerah.⁴² Pojavile so se tudi govornice, da ne le nemške podmornice, ampak celo zavezniki torpedirajo ladje z begunci na odprtem morju.⁴³ Takšne govornice niso nujno dokaz »četniške reakcije«, ampak so bile morda izraz resničnega in razumljivega strahu ljudi, ki so imeli vsaj na začetku slabe izkušnje z britansko taboriščno upravo in niso vedeli, kaj jih čaka v neznani deželi, o kateri so slišali le nekaj zgodbic in pripovedi. Cita Lovrenčič – Bole piše o bojazni pred odhodom kot resnični človeški stiski in da se je marsikatera ženska v taborišču Santa Maria di Leuca zavestno uprla odhodu.⁴⁴ Verjetno si ljudje sprva puščave niso znali predstavljati, čeprav naj bi jim bile v sklopu izobraževalnih programov pojasnjene osnovne geografske in politične značilnosti Egipta in arabske kulture.⁴⁵ A glede na poročilo Miloša Žanka, načelnika komisije za sprejem beguncev v Italiji, ki je bilo napisano 13. januarja 1944, lahko sklepamo, da tudi vodstvo znotraj COB ni vedelo, kam ga pošiljajo z begunci. Žanko je v poročilu tako zapisal, da bodo begunci »nameščeni v okolici Sueškega prekopa, kjer se nahajajo gozdnati in rodovitni kraji oziroma so tam najboljši.«⁴⁶ Kasneje so do beguncev prišle še zgodbe o taboriščih v puščavi, ki so jih širili vojaki prekomorci. V zgodbah so bila egiptovska taborišča prikazana kot »kraji velikega trpljenja«.⁴⁷ Kreft piše, da ljudje preprosto niso zmogli razumeti, zakaj ne morejo ostati v Italiji, predvsem ker so begunske skupine sestavljali otroci, starci, ženske in invalidi, ki naj ne bi bili vajeni napornih potovanj v neznano ali pri močeh za še eno tako potovanje. Do poletja 1944 so zavezniki nepopustljivo vztrajali, da morajo vsi begunci v Egipt. Pozneje so popustili toliko, da novih konvojev niso poslali v Egipt na silo, ampak so počakali, da so se taborišča v Italiji spet napolnila. To se je zgodilo dokaj hitro, saj je bilo ukazano, da morajo izprazniti taborišče Santa Maria di Leuca in napolniti taborišče Santa Maria al Bagno.⁴⁸ Šele ko je poveljstvo štaba NOVJ v Bariju prevzel general Rado Pehaček in avgusta 1944 zahteval pogovor glede premikov z zavezniško komando v Rimu, so zavezniki popustili. Na pogajanjih so se dogovorili, da lahko približno 8.000, natančneje 7.872 ljudi ostalo v Italiji (28.120 jih je bilo poslanih v Egipt).⁴⁹ Ti so bili repatriirani do 6. marca 1945,

³⁷ Kreft: *Spomini*, str. 242.

³⁸ ARMS, S-1021-0028-06, Middle East Office - ME2, History of the Middle East Office, str. 60.

³⁹ Bratanić: *Hrvatski zbjegovi u Egiptu*, str. 65 in ARMS, S-1021-0028-06, Middle East Office - ME2, History of the Middle East Office, str. 55.

⁴⁰ Middle East Relief and Refugee Agency.

⁴¹ Bratanić: *Hrvatski zbjegovi u Egiptu*, str. 65.

⁴² Klun: *Iz Afrike*, str. 247.

⁴³ Kreft: *Spomini*, str. 242.

⁴⁴ Lovrenčič – Bole: *Prekomorke*, str. 172–174.

⁴⁵ Plenča: *Jugoslavenski zbjeg*, str. 346.

⁴⁶ Bratanić: *Hrvatski zbjegovi u Egiptu*, str. 66.

⁴⁷ Lovrenčič – Bole: *Prekomorke*, str. 173.

⁴⁸ Kreft: *Spomini*, str. 248.

⁴⁹ Plenča: *Jugoslavenski zbjeg*, str. 344.

to pa je bilo je neprimerno hitreje kot pri zadnji skupini iz Egipta.⁵⁰

Vse govorce in »četniška reakcija« navsezadnje niso dosegle svojega namena. Posebnost jugoslovanskih taborišč v Italiji, tako begunskih kot vojaških, je bila namreč svojevrstni plebiscit, na katerem so se taboriščniki, tako tisti, ki so prišli na novo iz begunstva, kot tisti, ki so jih osvobodili zavezniki v Italiji, sami odločili, na katero stran politične opcije bodo stopili: partizansko ali kraljevo. Kreft piše, da se je od 35 tisoč beguncev za prestop na stran begunske vlade odločilo le nekaj posameznikov. Iz drugih virov lahko izvemo, da se je tako odločilo za 180 od 39.674 ljudi.⁵¹ Med približno 12.000 ranjenimi – večinoma partizanskimi borci in civilisti, naklonjenimi partizanom – se za prestop na stran kraljeve vojske ni odločil nobeden.⁵²

V Egiptu

*V vse smeri razbeljene pustinje
bosih nog so videti stopinje;
a še senca, ki s človekom hodi,
v zemlji tej nihče s seboj ne vodi.*

Igo Gruden: Taborišče v El Šatu, tretja kitica

Begunci so zapustili Italijo v luki Taranto in stopili na egiptovska tla v pristanišču Port Said. Od tam so jih z vlakom prepeljali do El Shatta na Sinaju. El Shatt je deloval od prihoda prvih jugoslovanskih beguncev pa do ukinitve konec junija 1947. Jugoslovanski begunci so bili naseljeni še v dveh taboriščih, in sicer v El Khatatbi, na poti med Kairom in Aleksandrijo. Taborišče je bilo odprto med aprilom in avgustom 1944. Po zaprtju je iz treh taborišč, ki so sestavljala El Shatt, nastalo pet taborišč in dodatno taborišče za delavce, saj so morali skupek taborišč zaradi premestitve beguncev povečati. Hkrati je COB prevzel taborišče Tolumbat pri Aleksandriji – tja so napotili hude bolnike in matere z otroki.

Ko govorimo o Slovencih v egiptovskih begunskih taboriščih, so viri neprimerno bolj skopi. Pot v Egipt nista nadaljevala niti Kreft niti Cita Lovrenčič - Bole, kljub temu pa sta pisala povzetke o El Shattu, ki je kot največje begunsko taborišče na Bližnjem vzhodu postalo sinonim za vsa egiptovska taborišča, v katerih so prebivali jugoslovanski begunci. A ti povzetki niso tako odločilni, da bi jih bilo vredno povzeti.

Sicer so bili Slovenci med drugo svetovno vojno močno navzoči na Bližnjem vzhodu, šlo pa je večinoma za vojake. Ta ugotovitev seveda velja, če zamenjamo slovensko kolonijo v Egiptu, ki je izvirala iz naseljevanja slovenskih varuš in služabnic v Egiptu, t. i. aleksandrink, že ob koncu 19. stoletja. Večina vojakov se je tu znašla pod prisilo, saj so kot italijanski državljani morali služiti v italijanski ali kot prisilni mobiliziranci v nemški vojski. Med vsemi pripadniki jugoslovanskih narodov so bili predvsem slovenski Primorci tisti, ki so na ozemlje Afrike stopili že pred drugo svetovno vojno zaradi vstopa Italije v abesinsko vojno in zatrtja narodnoosvobodilnega gverilskega boja v Libiji. Večina tistih, ki so preživeli boje, je bila odpeljan v zavezniško ujetništvo po izgubi bitke pri El Alameinu. Takrat so zavezniki zajeli kar 250 tisoč vojakov, ki so bili nastanjeni na površini treh kvadratnih kilometrov, obdanih z žico. V ujetništvu so se Slovenci s Hrvati povezali v trdne skupine, ki so se razglašale za Jugoslovane in se tako distancirale od Italijanov.⁵³ Na podoben način so v zavezniško ujetništvo prehajali še drugi Primorci, pa tudi Štajerci in Korošci, vključeni v nemške divizije. Na Bližnjem vzhodu so se hkrati znašle tudi vojaške enote Kraljevine Jugoslavije, ki niso sprejele kapitulacije Jugoslavije in so zbežale na Bližnji vzhod. Med njimi je bilo 7 generalov, 114 oficirjev, 54 podoficirjev in 229 vojakov oziroma 232 letalcev, 127 mornarjev in 45 pripadnikov pehote.⁵⁴ S fragmenti kraljeve vojske in zbiranjem novih prostovoljcev si je begunska vlada prizadevala formirati novo vojsko,⁵⁵ s katero je želela pripomoči k zmagi zaveznikov nad silami osi ter si tako zagotoviti njihovo podporo pri ponovnem oblikovanju monarhije v povojni ureditvi Jugoslavije. Zavezniki, predvsem Britanci, so bili pripravljeni Jugoslovanom priskočiti na pomoč. Že leta 1941 so predlagali, da bi lahko jugoslovanski letalci delovali v okviru britanskih zračnih sil. Vendar begunska vlada ni bila zmožna zagotoviti zadostnega števila vojakov. Te so nameravali nadomestiti s prostovoljci iz emigracije in mobilizacijo vojaških ujetnikov slovenske, hrvaške in srbske narodnosti. Čez čas so Britanci v tovrstno rekrutiranje tudi privolili.⁵⁶ Po rekrutiranju je begunska vlada ustanovila že omenjene naborne komisije, ki so delovale tudi na Bližnjem vzhodu. Komisije so imele težave z vojnimi ujetniki in njihovim novim jugoslovanskim državljanstvom, saj jih je bila večina italijanskih državljanov. Visoki uradniki kraljeve vojske so morali zato večkrat posredovati

⁵⁰ HR-DAST, J. Z. 520, Spisi Oblasnog NOO Dalmacije z vezi sa zbjegom, godine 1943. i 1944., Dopis NOO za Dalmacijo COB v Italiji, 16. november 1944.

⁵¹ Pervanje & Hočvar: *Četrta prekomorska brigada*, str. 64.

⁵² Kreft: *Spomini*, str. 242.

⁵³ Klun: *Prekomorci*, str. 635–637.

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ Plenča: *Medunarodni odnosi*, str. 52.

⁵⁶ Več Bajc: *Iz nevidnega na plan*, str. 69–70.

pri britanskih državnih uradih, dokler ni bila 18. decembra 1941 izdana uredba jugoslovanske vlade, ki je urejala podeljevanje jugoslovanskega državljanstva tistim italijanskim državljanom, ki so se razglasili za Jugoslovane.⁵⁷ Vendar pa so se začela nesoglasja med srbsko usmerjenimi oficirji ter slovenskimi in hrvaškimi vojaki, posledica pa je bila upor med vojaki. Prvi se je razvnel 10. julija 1943, ko je bil kraljevi gardni bataljon nastanjen v Atiri pri Haifi. Vojaki so v jedilnici napadli oficirje. Kasneje se je tu 1. decembra 1943 prva skupina Istranov in Primorcev izrekla proti nadaljnji pokorščini jugoslovanski begunski vladi. Prvemu uporu je neorganizirano sledil upor 26. decembra 1943 v kraljevi mornarici v bazi El Agheila, ko je večina gardistov preprosto dezertirala in odšla v El Shatt – tja, kamor so kasneje zavezniki nastanili jugoslovanske begunce. V bazi kraljevi sil se je 1. januarja 1944 zgodil upor pod vodstvom Huberta Najbergerja – takrat je v NOVJ prestopilo 80 odstotkov vojakov. Hkrati je bil upor tudi v 94. skvadronu RAF na letališču El Adem pri Tobruku, kjer se je večina Jugoslovancev prav tako opredelila za NOVJ. V gardnem bataljonu je bilo po julijskem uporu večinoma zatišje, sploh pa vojaki v tem bataljonu niso vedeli za upore v drugih enotah. Šele 18. januarja 1944 jih je dosegla novica o uporih, to pa je prvi skupini takoj dalo povod za odcepitev od bataljona in kasnejši prestop v NOVJ. Kmalu se je odcepila še druga skupina in gardni bataljon je sestavljala le še peščica vojakov.⁵⁸

Vse vojake, ki so se v Libanonu, Kasfaritu, Aleksandriji in Kairu odcepili od kraljeve vojske, so premestili v taborišče v Geneifi (Yugoslav Camp – British responsibility), enoto pa poimenovali Prvi odred NOVJ na Bližnjem vzhodu.⁵⁹ Kdaj natančno je bila enota ustanovljena, ni znano, saj ni nastala z neposrednim ukazom, sploh pa nekateri štejejo, da je bila ustanovljena že s prvimi odhodi jugoslovanskih vojakov iz italijanske vojske. Poveljnik jugoslovanskega taborišča podpolkovnik Hubert Najberger v kasnejšem referatu sicer piše, da je enota v Geneifi dobila ime 6. januarja 1944.⁶⁰ Znano je tudi, da so vojaki Prvega odreda NOVJ na Bližnjem vzhodu, nastanjeni v taborišču Ginefa, postavili šotore za prve begunce v El Shattu konec meseca januarja 1944. Podpolkovnik Najberger je na prošnjo britanskih oblasti določil 500 vojakov, da so pomagali urediti taborišče v El Shattu.⁶¹ To so bili po večini vojaki

slovenske narodnosti, kot je pričala tudi Marija Perić, bolničarka v El Shattu.⁶² Prvemu odredu NOVJ je pri vzpostavitvi taborišča pomagala tudi enota britanskih kraljevih inženircev (Royal Engineers) in poskrbela za večino napeljav, kuhinj, posodobitev vodovodnega sistema itd.⁶³ Prvi begunci so vojakom nato pomagali postaviti šotore za nove taboriščnike, a nikoli jim to ni uspelo v tolikšni meri, da bi katerokoli skupino, ki je prišla v taborišče, pričakalo dovolj postavljenih šotorov.⁶⁴

Prvi odred NOVJ na Bližnjem vzhodu so sestavljale vse vojaške enote, tako pehota in mornarica kot tudi letalstvo.⁶⁵ A že 29. aprila 1944 so odred razbili: del vojakov so vključili v dva tankovska tečaja v El Katatbi, del je šel v letalske enote in mornarico, en bataljon v Italijo in kasneje na Vis in se tam pridružil 11. dalmatinski brigadi, del pa je bil vključen v četrto prekomorsko brigado in sestavljal t. i. letečo četo.⁶⁶

Epilog slovenskih vojakov v Egiptu in na Bližnjem vzhodu ima dve zgodbi. Prva je zgodba velike večine vojakov kot pripadnikov NOVJ, ki so se vključili v njene enote in divizije. Večina se je s prekomorskimi brigadami vrnila v domovino in konec vojne dočkala na domačih tleh. Že maja 1944 so bili prepeljani na Vis prvi člani Prvega odreda NOVJ, preostali so prišli v domovino do maja 1946.⁶⁷ Drugo pot so ubrali tisti, ki so se odločili ostati v kraljevi vojski. V domovino se, ker jim razpoloženje ni bilo naklonjeno, niso vrnili in večinoma emigrirali v Združene države Amerike, Kanado, Avstralijo in Veliko Britanijo.

Propaganda je bila v ideološkem boju med jugoslovanskimi političnimi silami na Bližnjem vzhodu ključnega pomena. Že omenjeni Ivan Rudolf – Učenikov ter drugi somišljeniki, med njimi Ivan Marija Čok, so delovali v t. i. Jugoslovanskem odboru iz Italije. Odbor, ki se je predstavljal kot edini predstavnik slovenske manjšine v Julijski krajini, večina literatu-

str. 51.

⁶² Marija Perić se je kmalu po vojni poročila v Ljubljano in prevzela priimek Knez. Intervju z Marijo Perić v: Ajlec: *Peščena golgota*, str. 93–99.

⁶³ ARMS, S-1021-0028-06, Middle East Office - ME2, History of the Middle East Office, str. 56.

⁶⁴ HR-HDA-1220, El Shatt, šk. 4, Poročilo COB v Egiptu sekretariatu C.O.U.S.A.O., 1. 1. 1945, str. 3.

⁶⁵ Poveljnik 1. odreda je bil kapetan Hubert Najberger, njegov namestnik poročnik Borislav Ivković, politični komisar Živomir Milovanović, poveljnik pehotnega bataljona poročnik Pavle Melamed, poveljnik mornariške čete zastavnik Ljubo Bjedov, referent za letalstvo kapetan Maks Kocjančič. Dalje Klun: *Domovina je ena*, str. 469–470.

⁶⁶ Prav tam, str. 75.

⁶⁷ Klun: *Iz Afrike*, str. 734.

⁵⁷ Prav tam, str. 185.

⁵⁸ Klun: *Domovina je ena*, str. 74.

⁵⁹ Prav tam.

⁶⁰ SI AS 1970, šk. 10/6, Pismo Huberta Najbergerja odboru Prekomorskih letalcev, 19. 11. 1966, str. 1.

⁶¹ Več v Klun: *Iz Afrike*, str. 250; Dedijer: *Dnevnik 1943–1944*,

re, ki so jo pisali podporniki NOVJ, prikazuje kot kralju naklonjenega. Jasno je, da je imel precej večjo vlogo v politiki begunskih vlad, pa tudi zaveznikov, kot je bilo mišljeno sprva. Predvsem je s propagando močno lobiral pri Slovencih v zavezniški internaciji za pristop h kraljevi vojski. Vendar odbor ni nastal šele med vojno, ampak že dobro leto pred zasedbo Jugoslavije. Sestavljalo ga je 24 članov in ne le omenjena Rudolf in Čok.⁶⁸ Člani odbora so že spomladi 1941 na Bližnjem vzhodu med tujo in širšo jugoslovansko javnostjo začeli propagando v podporo Slovencem v Julijski krajini. Objavljali so članke v časopisju, tiskali brošure, pripravljali radijske govore ter sporočila in knjige z argumenti v podporo ozemeljskim zahtevam Slovencev. Kmalu je odbor začel izdajati glasilo *Bazovica*. Urednik je bil Rudolf. Izhajalo je od 30. septembra 1941 do 19. novembra 1944.⁶⁹ V prvi številki je Rudolf zapisal: »*Moj namen je predvsem, da Vam od časa do časa sporočim, kaj je novega v naši ožji in tudi širši domovini. Tudi drugih stvari si imamo veliko povedati.*«⁷⁰ Časopis je bil večkrat deležen tako britanske kot kraljeve cenzuri. In čeprav je kazal naklonjenost kralju in generalu Mihailoviću, je bilo od pomladi 1943 mogoče čutiti postopen premik v naklonjenost narodnoosvobodilnemu boju.⁷¹

V času, ko so v Egipt prispeli jugoslovanski begunci, v *Bazovici* niso več pisali pozivov k novačenju v kraljevo vojsko. Tako niti enkrat ni pozval jugoslovanskih beguncev v taboriščih k prestopu v kraljevo vojsko, *Bazovica* je tudi na splošno redko omenjala begunce v Egiptu. Temu je botrovalo dejstvo, da je iz taborišč prihajalo le malo informacij. Pomembno je poudariti, da so bila neposredno po ustanovitvi na taborišča naložene določene omejitve, je partizansko vodstvo pa jih večkrat pripisalo zavezniškemu vodstvu, a za njimi je stala egiptovska vlada. Med drugim so bili begunci omejeni le na ozemlje taborišča, to pa so sploh v prvih mesecih nepopustljivo izvajali. Tako so egiptovske oblasti predvsem skušale omejiti morebitno uhajanje beguncev na lokalne trge, saj bi se s tem zvišale cene hrane. Hkrati niso želeli, da bi

se med lokalnim prebivalstvom razvedelo, da so v državi nastanjeni begunci, saj so se bali nemirov, češ da begunci živijo na račun Egipta, a to ni bilo res, saj je vsa humanitarna pomoč prihajala večinoma iz Združenih držav Amerike (ZDA). Kasneje so omejitve nekoliko omilili, zato je lahko nekaj beguncev celo obiskalo Kairo, Aleksandrijo in številne zavezniške vojaške baze. To so bili predvsem člani pevskih zborov, postavljalci razstave o taborišču ali posamezni odborniki ljudske oblasti, ki so imeli opravke v Kairu. Kljub bojazni pred večjim nakupom hrane je manjša skupina iz El Shatta vsak dan hodila na trg v Suez in tam kupovala svežo hrano. Z odhodom zavezniških sil in večjega števila osebja Unrre ter povečano repatriacijo beguncev po koncu druge svetovne vojne, s tem pa tudi z večjo močjo lokalnih uradnikov, je omejitev gibanja ponovno zaostrena.⁷²

Kljub poostrenemu pretoku informacij pa je *Bazovica* prvo novico o jugoslovanskih beguncih v Egiptu objavila 12. februarja 1944, torej le 11 dni po prihodu prvih beguncev v taborišče. Bralce so pozvali k darovanju sredstev v Sklad Bazovice za pomoč jugoslovanskim beguncem: »*V našo bližino je prišlo večje število jugoslovanskih beguncev iz Dalmacije. Po nekkih poročilih se bo njihovo število izdatno povečalo. Med njimi je mnogo mater in otrok. Zavezniške oblasti so poskerbele, da so vsaj z najpotrebnejšim preskrbljeni, vendar jim bo bratska pomoč zelo prav prišla.*«⁷³

V članku nato nadaljujejo, da so Slovenci v Egiptu dobili od Podporne akcije v Ameriki brzovjavko, v kateri so jim Američani ponudili pomoč. Hkrati navajajo, da je slovenska kolonija v Egiptu v taborišče poslala nekaj deklet, ki naj bi pomagale pri naseljevanju beguncev. Sklad Bazovice za pomoč beguncem je bil precej skromen glede na potrebe beguncev. V *Bazovici* so namreč že prej vodili Sklad za pomoč domovini neposredno po koncu vojne, vanj pa so člani slovenske kolonije redno pošiljali svoje donacije. Navada je bila, da je *Bazovica* redno objavljala imena donatorjev – le redko so bili anonimni – in zneske, ki so prispeli v uredništvo. Ti so si sledili tako:

Datum objave obvestila o donaciji	Ime donatorja	Znesek donacije (Egipčanski funti)
19. februar 1944	Madame Abbud Pasha	50
	Madame Nyegard A.	20
	Divuljac	5
	F. Lodur	5
	Ivan Merljak	0,50

⁶⁸ Bajc: *Iz nevidnega*, str. 75–76.

⁶⁹ Makuc: *Aleksandrinke*, str. 147.

⁷⁰ *Bazovica*, 30. september 1941, str. 1.

⁷¹ Bajc: *Iz nevidnega*, str. 98–102.

⁷² ARMS, S-1021-0028-07, Middle East Office - ME2, History of the Middle East Office, str. 80–81.

⁷³ *Bazovica*, 12. februar 1944, str. 2.

Datum objave obvestila o donaciji	Ime donatorja	Znesek donacije (Egiptčanski funti)
12. marec 1944	vazd. por. ⁷⁴ Stepančič Srečko	100 (in več paketov cigaret)
	Vladimir Dominik	50
	Neznani donator	200
	vazd. p. por. ⁷⁵ Orešković I. Ivan	500
	vazd. p. por. Tehomir Babić	500
	vazd. p. por. Janez Kveder	500
	Kanonik Fani	100
	Mele Urška	300
	K.M.	100
	Žigon Gabrijela	300
	Milutin Bobek	50
	L.K.	500
	2. april 1944	vazd. p. por. Kulić M. Djordje
Milan Čok		200
9. april 1944	Dr. Miha Krek	1000
	Faganeli Milena	200
	Špacepan Ana	150
	Silič Romana	50
	Peršolja Karolina	50
	Francetič Zofija	10
	Furlani Marija	50
	Birsa Ida	30
	m. J. Rijavec	200
	16. april 1944	Eser Marija
Kanonik Fani		100
15. maj 1944		Skok Katarina
	Skok Angela	50
	Francetič Zofija	15
	Perdirc Irena	25
4. junij 1944	Donacija slovenske kolonije podeljena neposredno taboriščema El Shatt in El Khatatba	14
	Celestina Mozetič	50
	Mozetič Mira	50
	Alojzija iz Bilj	25
	Lenka Rusjan	25
	Dvanajstič Tereza	400
15. oktober 1944	Lojzka Pahor	200
	Dalka Paveltič	100
SKUPAJ		7.024,50

Skupni znesek zbranih sredstev je bil precejšen, sploh če upoštevamo, da je zaveznike vzdrževanje enega begunca na mesec stalo približno 5 britanskih funtov, to pa je bilo 2,5 egiptovskega funta.⁷⁶ V današnji vrednosti glede na naraščanje indeksa nabavnih cen⁷⁷ v Veliki Britaniji bi to pomenilo 176,5

britanskega funta na mesec.⁷⁸ Tako so v Skladu Ba-

⁷⁴ Vazdušni = letalski; tj. gre za čin letalskega poročnika. V razpredelnici so zapisani čini kot v časopisu *Bazovica*.

⁷⁵ Vazdušni podporočnik = letalski podporočnik.

⁷⁶ ARMS, S-1021-0028-06, Middle East Office - ME2, History of the Middle East Office, str. 95–96.

⁷⁷ Indeks nabavnih cen v Veliki Britaniji meri cene potrebnih

in storitev, ki jih plača povprečen porabnik v določenem časovnem obdobju (tu sem uporabila obdobje enega leta). Pravzaprav gre za izračun indeksa letne inflacije od leta 1750, za vsako leto se doda odstotek inflacije iz prejšnjega leta. Več na: Retail price Index: <http://www.measuringworth.com/glossary/priceindexRet.html> (22.12.2012).

⁷⁸ Količnik indeksa nabavnih cen v Veliki Britaniji leta 1945 je znašal 26,4, leta 2011 pa 931,92. To pomeni, da je bil leta 1945 britanski funt vreden 35,3 današnjega funta. Več v: Twigger: Inflation, str. 10 in Tabela I. Dosegljivo na: <http://www.parliament.uk/documents/commons/lib/research/rp99/rp99-020.pdf> (22.12.2012).

zovice za pomoč beguncem zbrali dovolj denarja za vzdrževanje 1404 beguncev na mesec oziroma za vzdrževanje 392 beguncev celih 24 mesecev, če bi bili ti prišli v egiptovska taborišča s prvim konvojem (februarja 1944) in odšli z zadnjim (marca 1946).

8. oktobra 1944 je bila v *Bazovici* objavljena tudi novica z naslovom *Jugoslovanski odbor za pomoč narodnim beguncem* o ustanovitvi odbora te vrste. Natančen datum ustanovitve ni zapisan, je pa bilo navedeno, da so ga ustanovili v Aleksandriji. Potem piše: »Odbor deluje pod pokroviteljstvom britanskega generalnega konzula v Aleksandriji in gospe C.A. W. Were. Odbor sestavljajo gg.: E. Kubelič, S. Katarinčik, A. Jozović, de Relja Ohmučinevič, E. Lindi, W. Berginc, A. Papakotsia, Ph. Tanasović, P. Gerović, K. Todorović (tajništvo) in G. Subotić (blagajništvo).«⁷⁹ Odbor je bil torej mednarodno obarvan.

Že teden dni po prvi objavi novice o jugoslovanskih beguncih v Egiptu je bil objavljen opis taborišča in življenja v njem v članku z naslovom *Na obisku v taborišču jugosl. beguncev*. Taborišče je opisal zavezniški vojak, ki ga je obiskal. Imena taborišča v tem času v *Bazovici* še niso objavili, vendar je nemogoče predvideti, ali zaradi zunanjih ukazov, ki so bili posledica prej zapisanih zahtev egiptovske vlade, ali pa v uredništvu še niso poznali imena taborišča. Taborišče so v zapisu tako označevali kot jugoslovansko begunsko taborišče nekje na srednjem vzhodu. Med drugim so povzemali te besede vojaka: »Pregledali smo vse šotore, ki so bili zelo čisti in pospravljani. Vsi begunci so bili posrečeno razdeljeni po domačih vaseh. Uprava in pomoč v taborišču pa je organizirana kakor uprava na osvobojenem ozemlju Jugoslavije. /.../ Taboriščniki se sedaj ukvarjajo z mislijo, kako bi sezidali kuhinje in jedilnice, tako da bi bilo vse to gotovo pred nastopom hamsina.⁸⁰ Hrana je preprosta in zdrava. Zelo jim manjkajo skodelice za čaj. Čaja sicer niso preveč navajeni, vendar je to za njihovo zdravje zelo koristno, da ne pijejo vode, ki ni preveč dobra niti preveč

zdrava.«⁸¹ Vse vojakove navedbe potrjujejo tudi viri Unrre in COB.

V isti številki *Bazovica* je bila objavljena še kratka novica v rubriki *Izpod latnika* z naslovom *Tudi slovenski begunci na Srednjem vzhodu*, kjer je pisalo: »Zvedeli smo, da je prispelo na Srednji vzhod v zadnjem času tudi neko število Slovencev. Po večini so to Slovenci-Primorci, ki so jih zavezniški osvobodili po raznih zaporih in koncentracijskih in konfinacijskih taboriščih. Menda bodo razmeščeni v ločenem taborišču.«⁸² Zakaj bi bili begunci slovenske narodnosti poslani v ločeno taborišče, ne navajajo. Edine izločitve iz vrst beguncev so bile na podlagi politične, ne pa narodnostne pripadnosti. Sicer je mogoče, da se je nekaj Slovencev odločilo prestopiti v vrste podpornikov jugoslovanske begunske vlade, a *Bazovica* te možnosti ne navaja izrecno.

O številu beguncev slovenske narodnosti podatki v virih niso enaki. *Poročilo COB v Egiptu sekretariatu Centralnega odbora Ujedinjenega saveza antifašističke omladine (C.O.U.S.A.O.)*, datirano s 1. januarjem 1945, navaja, da je bilo med 29.075 begunci v taboriščih 22 Slovencev.⁸³ Albert Klun trdi, da je bilo v egiptovskih taboriščih 350 Slovencev.⁸⁴ Glede na popise prebivalstva, ki sem jih pregledala v Državnem arhivu Split, sem našla približno 100 posameznikov, za katere bi lahko domnevala, da so Slovenci. Narodna opredelitev je namreč povsem subjektivna opredelitev in glede na to, da popisi niso spraševali po narodnosti, je nemogoče trditi, da je popis nezmožljiv. Sestavljen je na podlagi predvidevanja glede na navedbo kraja rojstva ali zadnjega prebivališča, preden so posamezniki postali begunci. Na spisku so tisti posamezniki, ki so se rodili ali bivali v katerem od slovenskih krajev, pa tudi posamezniki iz Trsta in okolice. Pri tem je potrebno pripomniti še, da so imena, priimki in kraji prepisani z vsemi slovničnimi napakami in lapsusi:⁸⁵

Številno	Ime in priimek	Bivališče, preden so postali begunci	Kraj rojstva
1.	Micko Branka Gezin	Kuma	Ljubljana
2.	Gruden Jožef pok. Josipa	Trst	Cerovlje

⁷⁹ *Bazovica*, 8. oktober 1944, str. 15.

⁸⁰ V virih se je večinoma ohranila italijansko-libijska sopomenka za egiptovsko besedo hamsin – ghibli. Ghibli ali hamsin je veter, ki ga pri nas poznamo z imenom jugo. Je jugovzhodni veter, ki ima izvor v topli in suhi tropski zračni masi nad Saharo. Ta doseže viharo moč v severni Afriki ter južni Evropi, ko se pomeša z vlažnim ciklonom nad Sredozemljem ter s tem doseže višino in hitrost, ki omogočata, da rdeči saharški pesek doseže celo kraje v Sloveniji. Več: Sirocco. Dosegljivo na: <http://en.wikipedia.org/wiki/Sirocco> (27.3.2013).

⁸¹ *Bazovica*, 19. februar 1944, str. 6.

⁸² Prav tam, str. 15.

⁸³ HR-HDA-1220, El Shatt, šk. 4, Poročilo COB v Egiptu sekretariatu C.O.U.S.A.O., 1.1.1945, str. 2–3.

⁸⁴ Klun: *Iz Afrike*, str. 259.

⁸⁵ Popis teh oseb prilagam med priloge. Več v: HR-DAST-J. Z. 530, Abecedni popis izbjeglica na teritoriju Egipta, sa stanjem 1. II. 1945.; J. Z. 549, Abecedni popis izbjeglica u logoru I, El Shatt.; J. Z. 550, Abecedni popis izbjeglica u logoru IV, El Shatt. Drugi popisi za posamezna taborišča ne obstajajo, ohranjene pa so matične knjige rojstev, porok in smrti.

Kornelija Ajlec: Slovenci v italijanskih in egipčevskih begunskih taboriščih 1943–1946, str. 147–162

Števílo	Ime in priimek	Bivališče, preden so postali begunci	Kraj rojstva
3.	Pahor Maks Pavlov	Gorica Miren	Miren
4.	Delpin Marijo p. Franc	Milna	Goricia
5.	Filipić Ana pok. Ivana	Milna	Ljubljana
6.	Periš Neven Petrov	Ljubljana	Vis
7.	Vlašić Božica žena Dušana	Stari grad	Ljubljana
8.	Razlog Marija p.Iva	Split	Trst
9.	Barbić Premelč Vlasta ž. Mate	Jelsa	Ljubljana
10.	Barbić Alenka	isto	Ljubljana
11.	Barbić Tanja	isto	Split
12.	Vena Hajek Maly	Bizetska - Brežice	Bizetska
13.	Salmić Ludvig pok. Aloiza	Jelsa	Nabrežina
14.	Kittek Drago pok. Karla	Ljubljana	Ljubljana
15.	Dubrović Lucija kći Frana	Korčula	Ljubljana
16.	Rudež Marica žena Josipa	Hvar	Kopar
17.	Rudec Jelka kći Josipa	Hvar	Celje
18.	Nahtigal Rudolf Josipa	Ljubljana	Ljubljana
19.	Makole Aloiz pok. Ivana	Trst	Slivno / Nabrežina
20.	Rupnik Anton Ante	Logatac	Lož pri Rakeku
21.	Ušaj Teodor p. Valentin	Gorica	Kobarid
22.	Stepančić Vladimir p. Franca	Temnica	Temnica
23.	Pockaj Herman Antin	Gorica	Gorica
24.	Buković Marija žena Lovre	Vela Luka	Trst
25.	Arhinc Rudolf Jakova	Ljubljana	Ljubljana
26.	Sušnel Jozef Rudolfa	Podgost	Podgost
27.	Kozlou Rudolf fr. Joze	Trst	Trst
28.	Taler Justina ud. Rići Oracio	Savica	Savica
29.	Vuga Ivan	Split	Gorica
30.	Vičić Branislav pok. Josipa	Ilirska Bistrica	Crn Jug.
31.	Vičić Bogomil pok. Josipa	Ilirska Bistrica	Bistrica
32.	Pahor August pok. Ivana	Trst	Gorica
33.	Pahor Karmela žena Augusta	Gorica	Gorica
34.	Pahor Aldo sin Augusta	Gorica	Gorica
35.	Pahor Klandi sin Augusta	Trst	Trst
36.	Pahor Marica kći Augusta	Trst	Trst
37.	Fontanela Jolanda ž Oberdama	Trst	Gorica
38.	Fontanela Franz sin Oberdama	Trst	Trst
39.	Ozbot Rudolfo Rudolfov	Gorica	Gorica
40.	Makarović Zdravko Aloizov	Gorica	Gorica
41.	Jevtikov Ivan pok. Šimuna	Ljubljana	Slobodna Rusija
42.	Arlić Julij pok. Blaža	Ljubljana	Cres
43.	Klarić Ivanka žena Šime	Šibenik	Slovenija
44.	Klarić Magda kći Šime	Šibenik	Šibenik
45.	Filipić Antun pk.Ivana	Idrija (Biograd)	Idrija
46.	Krast Albin Antuna	Trst	Portne?
47.	Romitelj Fridrik Alojzija	Pasignano Perugegea	Gorizia
48.	Pavišić Rezika ž. Gaze	Šolta - Srednje selo	Brežice
49.	Pavišić Brigita kći Vasova	Šolta - Srednje selo	Brežice
50.	Pavšić Vidica kći Gajeva	Šolta - Srednje selo	Brežice
51.	Pavišić Kate ž. Vicka	Šolta - Srednje selo	Brežice
52.	Pavšić Marin sin Vicka	Šolta - Srednje selo	Brežice
53.	Versa Marija ž.Joze	Trst	Proseh
54.	Kabalj Alojz pok. Filipa	Gorica	Gorica
55.	Čok Ivan pok. Jakova	Trst	Trst

Števílo	Ime in priimek	Bivališče, preden so postali begunci	Kraj rojstva
56.	Brus Ivan sin Jakova	Črnova	?
57.	Alfijer Augustina ž. Jerka	Zlarin	Ljubljana
58.	Bolčina Antonijo pok. Antuna	Potenca Italija	Sidoščica
59.	Stanko Fibijnič Ivanov	Goricia (Istra)	Gorica
60.	Vogrič Kristina ud. Anđela	Foča	Tolmino
61.	Vogrič Jelena kći Anđela	Foča	Tolmino
62.	Vogrič Vijola kći Anđela	Foča	Tolmino
63.	Vogrič Anđelo sin Anđela	Foča	Tolmino
64.	Nacinović Slavica Filipa	Trst	Pola
65.	Gašparinčič Rudolf Grgin	Kaštelir	Kaštelir
66.	Romič Dragica Marka	Rudnik (Breza)	Pola
67.	Zajič Katija kći Vildina	Šibenik	Ljubljana
68.	Doljak Izidor pok. Franca	Sv. Lucija Gorica	Solkan
69.	Kenda Josip pok. Milana	Lisić Gorica	Lisić
70.	Jenko Marija Ivanova	Ljubljana	Ljubljana
71.	Tekovec Albin Janka	Ljubljana	Cerovlje
72.	Zgaga Franc Ivana	Škofja Loka	Miren
73.	Zgaga Ivan Ivana	Škofja Loka	Goricia
74.	Frantl Franc	Ajdovščina	Ljubljana
75.	Novak Minka kći Franc	Žablja vas	Vis
76.	Frančič Ervin	Trst	Ljubljana
77.	Frančič Hilda žena Ervina	Sv. Lucija Gorica	Trst
78.	Hvala Franc pok. Jakova	St. Viška Gora	Ljubljana
79.	Vičič Franc pok. Josefa	Nevrke	Ljubljana
80.	Česnik Ivan pok. Matija	Drskovci	Split
81.	Česnik Pavle pok. Matija	Drskovci	Bizetska
82.	Česnik Anton pok. Matija	Drskovci	Nabrežina
83.	Sirčelj Ivan Antuna	Bač	Ljubljana
84.	Pegan Franc pok. Josefa	Gabrije	Ljubljana
85.	Pegan Slava žena Franc	Il. Bistrica	Kopar
86.	Pegan Jozef sin Franc	Il. Bistrica	Celje
87.	Juvanec Ljudmila	Vrh	Ljubljana
88.	Zupančič Pero	Rijeka	Slivno / Nabrežina
89.	Glanc Štefanija kći Ignaca	Windisch Gorsten	Lož pri Rakeku
90.	Rutar Ivan pok. Ivana	Tolmin	Kobarid
91.	Popit Tomaš	Vrhnika	Temnica
92.	Božič Emil franca	Sv. Lucija	Gorica
93.	Kamenšček Josip Josipa	Cleveland U.S.A.	Trst
94.	Zagorac Ivan Josipa	Kočarija	Ljubljana
95.	Bizjak Andrej Andrije	Slavina	Podgost
96.	Vouk Josip Marka	Veliko Polje	Trst
97.	Mezgec Pavel pok. Ivana	Palčeje (Slovenija)	Savica
98.	Valenčič Karlo pok. Antuna	Trst	Gorica
99.	Bizjak Andrej Franca	Postojna	Trst

Med vidnejšimi Slovenci, ki so bivali v Egiptu, so bili Igo Gruden, Anton Suša in Alojz Makole.⁸⁶ Prva dva sicer nista na popisu, saj je možno, da sta se v tem času že vrnila v domovino – poimenski spisek posameznih repatriacij se namreč ni ohranil. Vendar je Igo Gruden svojo izkušnjo zapisal v pesniški

zbirki *V pregnanstvo*, v kateri je poleg bivanja v El Shattu popisal dogodke od aretacije ob koncu leta 1942 do internacije v taboriščih Visco v Furlaniji, Chiesanuova v bližini Padove in na otoku Rab, kjer je dočkal kapitulacijo Italije. Tam je potem postal upravnik bolnišnice in se pred nemško ofenzivo z drugimi taboriščniki umaknil na otok Vis ter potem prek italijanskih begunskih taborišč leta 1944 odpo-

⁸⁶ Dalje Klun: *Iz Afrike*, str. 259–260.

toval v Egipt. V zbirki je kot prva objavljena pesem *Taborišče v Tolumbatu*,⁸⁷ potem pa še *Taborišče v El Šatu*,⁸⁸ ki je citirana ob začetku poglavij tega članka. V *Bazovici* očitno niso vedeli, da je v taboriščih pesnik, saj ga niso nikoli omenili, čeprav so občasno objavili katero od njegovih predvojnih pesmi.

Vredno pa je omeniti še en članek iz Bazovice. 4. junija 1944 se je v časopisu pojavil zapis z naslovom *Pismo slovenskega duhovnika*. V njemu prosi duhovnik, podpisan le z začetnicama J.L., ki naj bi deloval v El Shattu, za pomoč pri zbiranju svečanih oblačil za birmance v taborišču, ki je bilo napovedano za 21. junij: »Prosim Vas čisto v krščanskem smislu, ne samo Slovence, temveč v imenu tistih Kristusovih besed: "Karkoli ste storili enemu izmed mojih najmanjših bratov, ste meni storili!"« K tem besedam je še dodal: »Priporočam Vam tudi neko slovensko družino tu in nekoliko slovenskih bolnih vojakov, ki si ne morejo sami nič pomagati.«⁸⁹ O kateri slovenski družini je govor, ni znano, še manj pa, o katerem duhovniku. V taborišču gotovo ni deloval kot stalni duhovnik, saj obstaja popis taboriščnih duhovnikov.⁹⁰ Verjetno je šlo za katerega izmed duhovnikov, ki so delovali med slovensko kolonijo v Kairu ali Aleksandriji.⁹¹

Več kot 30 let po vrnitvi jugoslovanskih beguncev iz Egipta je pisatelj Vladimir Kavčič v odlomku knjige *Živalski krog* na kratko opisal El Shatt in dogodke v njem. Med drugim je zapisal: »El Šat ni bil na Sinaju ... El Šat je bilo begunsko taborišče na egiptovski strani, videl si tisto bedno pokopališče, kjer so pokopani tisoči Jugoslovancev, žensk in otrok iz Dalmacije. Zavezniki jih niso mogli nahraniti, umirali so od lakote. Angležev ni nič sram zaradi tega, oni so imeli svoj čaj in svojo čokolado ... In svoje politične račune, ki so jih plačali preprosti ljudje ...«⁹²

Citirani zapis je poln neresnic, vendar kot tak samo kaže nepoznavanje zgodbe o jugoslovanskih beguncih v Egiptu in Italiji, to pa lahko pripišemo že omenjenim skopim podatkom o tematiki, čeprav tudi ne moremo povsem zanemariti propagandnega naboja v zapisanem. Kot je bilo že zapisano, je El Shatt ležal na Sinajskem polotoku in ne na afriški strani Sueškega prekopa. Prav tako nisem našla nobenega dokumenta ali pričevanja, da bi v taborišču kateri izmed beguncev umrl zaradi podhranjenosti,

saj so zavezniki v danih okoliščinah, vsaj kar zadeva prehrano, zgledno skrbeli za begunce. V mrliški matični knjigi je zapisanih 543 pokopnikov, ki so pokopani na pokopališču, danes imenovanem Hrvaško spominsko taborišče, v El Shattu. Večina je umrla v prvih mesecih po prihodu, ko so med begunci morale nalezljive bolezni, predvsem huda epidemija ošpic ob koncu poletja 1944, ki je terjala večje število žrtev.⁹³

Sklep

Žal so se posamezni zapisi o Slovencih v jugoslovanski begunski skupini resnično porazgubili. Temu je botrovalo zlasti dejstvo, da so se begunci razglašali za Jugoslovane ali še raje preprosto za ljudstvo. Tako v dokumentih Državnega arhiva v Splitu kot v Arhivu OZN za zdaj nisem odkrila izrecne omembe Slovencev. Narodna pripadnost med begunci tako ni igrala velike vloge. Šele po razpadu Jugoslavije so begunci in njihovo bivanje dobili pridevek *hrvaški*. Danes tako večina literature govori o hrvaških beguncih, o hrvaškem spominskem pokopališču, o hrvaški upravni organizaciji. To je seveda upravičeno do določene mere, saj je bila velika večina beguncev res z ozemlja današnje Hrvaške. Več slovenskih beguncev je bilo v italijanskih taboriščih, vendar je potrebno tudi pripomniti, da so med njimi prevladovali tisti Slovenci, ki so bili osvobojeni iz internacije in konfinacije.

Viri in literatura

Viri

Državni arhiv u Splitu (DAST)

- HR-DAST-J. Z. 520, Spisi Oblasnog NOO Dalmacije z vezi sa zbjegom, godine 1943. i 1944. Dopis NOO za Dalmacijo COB v Italiji. 16. november 1944.
- HR-DAST-J. Z. 530, Abecedni popis izbjeglica na teritoriju Egipta, sa stanjem 1. II. 1945.
- HR-DAST-J. Z. 549, Abecedni popis izbjeglica u logoru I, El Shatt.
- HR-DAST-J. Z. 550, Abecedni popis izbjeglica u logoru IV, El Shatt.

The United Nations Archives and Records Management Section (ARMS)

- S-1021-0027-0005, Balkan Mission - BM1. King Simeon, Elizabeth. Origin of the Balkan Mission.

⁸⁷ Gruden: *V pregnanstvo*, str. 85.

⁸⁸ Prav tam, str. 97.

⁸⁹ *Bazovica*, 4. junij 1944, str. 15.

⁹⁰ To so bili: Andro Štambuk, Ivan Moškato, Toma Moškato, Niko Ivanović, Niko Bogdanić in Juraj Burić. Dalje Bratanić: *Vjera i vjerska praksa*, str. 149.

⁹¹ V obdobju med vojnama je bil najbolj poznan slovenski duhovnik v teh krajih frančiškan p. Jozefat Ambrožič.

⁹² Kavčič: *Živalski krog*, str. 11.

⁹³ ARMS, S-1021-0027-0005, Balkan Mission - BM1, King Simeon, Elizabeth, Origin of the Balkan Mission, str. 135.

- S-1021-0028-06, Middle East Office - ME2. History of the Middle East Office.

Hrvaški državni arhiv (HDA)

- HR-HDA-1220, El Shatt, šk. 4. Poročilo COB v Egiptu sekretariatu C.O.U.S.A.O., 1.1.1945.

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

- SI AS 1970, Zbirka Prekomorci v narodnoosvobodilni vojni, šk. 10/6, Pismo Huberta Najbergerja odboru Prekomorskih letalcev, 19.11.1966.

Internet

Retail price Index: <http://www.measuringworth.com/glossary/priceindexRet.html>

Slovenski biografski leksikon: <http://nl.ijs.si/fedora/get/sbl:sbl/VIEW/>

Twigger Inflation: <http://www.parliament.uk/documents/commons/lib/research/rp99/rp99-020.pdf>

Wikipedia: <http://www.wikipedia.org/>

Časopisi

Bazovica. Berilo Jugoslovanskega odbora iz Italije.

Literatura

Ajlec, Kornelija: *Peščena golgota: Partizanska begunska taborišča v Egiptu*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2009.

Bajc, Gorazd: *Iz nevidnega na plan*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko in Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 2002.

Bratanić, Mateo: *Hrvatski zbjegovi u Egiptu: 1943–1946*. Zadar: Univerza v Zadru, doktorska dizertacija, 2009.

Bratanić, Mateo: Vjera i vjerska praksa u hrvatskim zbjegovima u El Shattu (1944–1946). V: *Croatia Christiana Periodica*. 35 (2011), št. 68, str. 143–152.

Dedijer, Vladimir: *Dnevnik 1943–1944*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1951.

Goldstein, Ivo: *Hrvaška zgodovina*. Ljubljana: Slovenska matica, 2008.

Gruden Igo: *V pregnanstvo*. Ljubljana: DZS, 1945.

Guštin, Damjan: *Za zapahi. Prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941–1945*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.

Huljić, Veseljko: *Vis: 1941–1945*. Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 1979.

Huot, Louis: *Puške za Tita*. Ljubljana: Borec, 1965.

Kavčič, Vladimir: *Živalski krog*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1982.

Kazin Wohinz, Milica: *Prvi antifašizem v Evropi*. Koper: Lipa, 1990.

Klun, Albert: *Domovina je ena. Prekomorci – borci NOVJ v osvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, na domačih in tujih tleh*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1986.

Klun, Albert: *Iz Afrike v narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1979.

Klun, Albert: *Prekomorci v narodnoosvobodilni vojni*. Koper: Partizanska knjiga, 1976.

Kreft, Ivan: *Spomini. Ob 35-letnici Ljudske pravice in 50-letnici Zveze komunistov*. Maribor: Založba obzorja, 1969.

Lovrenčič - Bole, Cita: *Prekomorke*. Ljubljana: Založba Borec in Založba Lipa, 1988.

Makiedo, Sergije: *Prva partizanska misija*. Beograd: Sedma Sila, 1963.

Makuc, Dorica: *Aleksandrinke*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1993.

Pervanje, Edvin & Hočvar, Jože A.: *Četrta prekomorska brigada*. Ljubljana: Knjižnica NOV in POS 25 – III, 1969.

Plenča, Dušan: Jugoslavenski zbjeg u Italiji i Egiptu. V: *Istorija radničkog pokreta. Zbornik nado-va (knjiga 4)* (ur. Pero Morača). Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1967, str. 335–477.

Plenča, Dušan: *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata*. Beograd: Institut društvenih nauka, 1962.

Shephard, Ben: *The Long Road Home. The Aftermath of the Second World War*. New York: Alfred A. Knopf, 2011.

Škorjanec, Viljenka: Italijanske metode pri izpuštu iz koncentracijskih taborišč. V: *Zgodovinski časopis* 65 (2011), št. 1–2, str. 152–174.

Twigger, Robert: *Inflation: The Value of the Pound: 1750–1998*. Research paper 99/20. London: House of Commons Library, 1999.

Verginella, Marta: *Suha pašta, pesek in bombe. Vojni dnevnik Bruna Trampuža*. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče Koper in Zgodovinsko društvo za Primorsko, 2004.

Zusammenfassung

**DIE SLOWENEN IN DEN
ITALIENISCHEN UND ÄGYPTISCHEN
FLÜCHTLINGSLAGERN 1943–1946**

Nach der Kapitulation Italiens begannen die Alliierten auf dessen Territorium Tausende von Verbannten und Internierten zu befreien. Unter ihnen befanden sich mehrere Tausend Slowenen, die daraufhin in speziellen Auffanglagern gesammelt wurden, wo sie sich entweder zu Überseebrigaden formierten und zurückkehrten, um die Heimat – Jugoslawien zu befreien, oder sich den jugoslawischen Flüchtlingen anschlossen, die Ende 1943 nach Italien gelangten. Die Flüchtlinge, die meist mit Konvois aus Dalmatien kamen, wurden von den Alliierten in Flüchtlingslagern untergebracht, aber meist nur für kurze Zeit. Bald darauf wurden sie in ägyptische Flüchtlingslager geschickt, vor allem aufgrund der eigenen Sicherheit und der Tatsache, dass sie dort die Versorgungswege der Alliierten, die für den Vormarsch der alliierten Armee im Kampf gegen die Achsenmächte von entscheidender Bedeutung waren, nicht behinderten und belasteten. In Italien blieben nach dem Abkommen mit den Alliierten nur etwa 7 000 Flüchtlinge zurück, die übrigen 29 000 mussten nach Ägypten gehen. Zu den in diesen Sammellagern untergebrachten Slowenen gibt es aber nicht viele Quellen. Einige Aufzeichnungen liegen als Erinnerungsliteratur vor, doch in den Archivquellen konnten konkrete Angaben über die Slowenen – insbesondere in den ägyptischen Flüchtlingslagern – noch nicht ausfindig gemacht werden. Dafür war vor allem die Tatsache entscheidend, dass sich die Flüchtlinge in der Regel als Jugoslawen und nicht als Angehörige eines der jugoslawischen Völker bezeichneten.

1.04 Strokovni članek

930.255:929Mravljak J.

Prejeto: 22. 4. 2013

Osebni fond Mravljak Josip v Pokrajinskem arhivu Maribor – arhivistični strokovni problemi ureditve fonda ter pregled virov za koroško in štajersko zgodovino

ŽIGA OMAN

mag. zgodovine, arhivist

Pokrajinski arhiv Maribor, Glavni trg 7, SI-2000 Maribor

e-pošta: ziga.oman@pokarh-mb.si

Izvleček

V prispevku je predstavljen osebni fond Mravljak Josip iz Pokrajinskega arhiva Maribor. Poudarek je na neprovenienčnem gradivu iz Mravljakove zapuščine, ki je v obdobju od leta 1440 do leta 1939 nastalo pri različnih ustvarjalcih arhivskega gradiva na ozemlju nekdanje vojvodine Koroške ter na tistem ozemlju nekdanje vojvodine Štajerske, ki je danes del neformalne koroške regije v Republiki Sloveniji ali pa nanjo meji. Obenem je v prispevku opozorjeno na problematiko neprovenienčnega gradiva v fondu ter na reševanje le-te na virtualen način.

KLJUČNE BESEDE: osebni fond, Josip Mravljak, provenienca, pertinenca, popisovanje arhivskega gradiva, zgodovina Koroške, Vuzenica, Dravograd, Breže (Friesach), Rožek (Rosegg), Guštanj, Marenberg, Vitanje, Črna na Koroškem, Puhenštajn, Stari trg pri Slovenj Gradcu

ABSTRACT

THE PERSONAL FONDS OF MRAVLJAK JOSIP AT THE REGIONAL ARCHIVES MARIBOR – ARCHIVAL ISSUES OF ARRANGING THE FONDS AND A REVIEW OF THE SOURCES FOR THE HISTORY OF CARINTHIA AND STYRIA

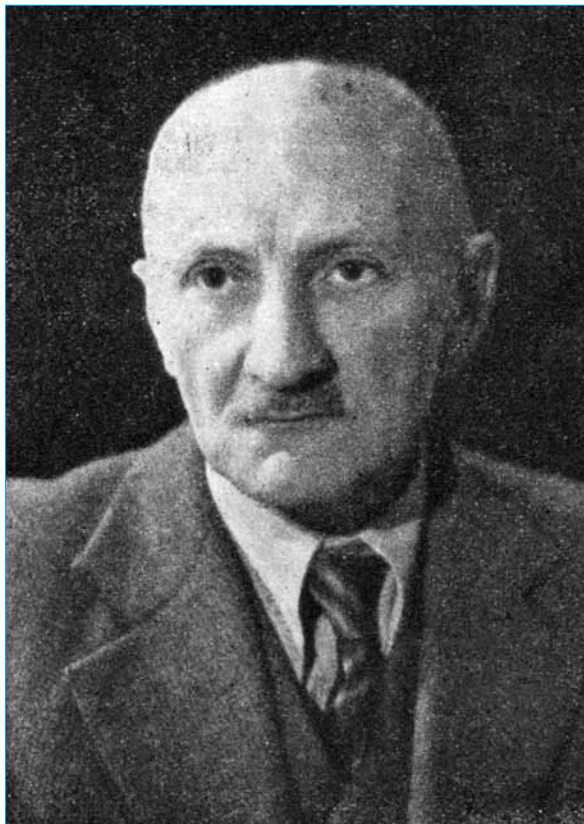
This article presents the personal fonds of Mravljak Josip at the Regional Archives Maribor. Special emphasis is placed on the records collected by him and created between 1440 and 1939 by various creators from the territory of the former Duchy of Carinthia and the part of the former Duchy of Styria, which is today included in the informal region of Carinthia in the Republic of Slovenia or bordering on it. The article draws attention to the issue of records collected but not actually created by Mravljak and describes how this problem has been solved in a virtual environment.

KEY-WORDS: personal fonds, Josip Mravljak, provenance, pertinence, description of archival records, the history of Carinthia, Vuzenica, Dravograd, Breže (Friesach), Rožek (Rosegg), Guštanj, Marenberg, Vitanje, Črna na Koroškem, Puhenštajn, Stari trg pri Slovenj Gradcu

Namesto uvoda: arhivistični strokovni problemi ureditve fonda

Osebni fond Mravljak Josip¹ je eden najpomembnejših osebnih fondov v Pokrajinskem arhivu Maribor (PAM).² Del arhivskega gradiva, ki ga fond vsebuje, je Mravljak³ že pred drugo svetovno vojno predal tedanjemu Banovinskemu arhivu v Mariboru.⁴ Večino gradiva je nato arhiv, tedanji Državni arhiv Ljudske republike Slovenije v Mariboru, iz Mravljakove zapuščine odkupil v letu njegove smrti, nekaj gradiva je PAM prevzel še leta 2000.⁵ Fond je dolgo časa ostal precej neurejen, vzrok za to pa je bila njegova zelo kompleksna in raznovrstna struktura, saj je vseboval tako Mravljakovo raziskovalno gradivo kot gradivo, ki je med 15. in 20. stoletjem nastalo pri raznih ustvarjalcih arhivskega gradiva z obeh strani današnje slovensko-avstrijske državne meje, zlasti z ozemlja nekdanje vojvodine Koroške. Velik del fonda predstavlja tudi Mravljakova zapuščina tiskovin (časopisja, knjig, ipd.), njegove osebne korespondence pa je zgolj za vzorec. Celoten fond zajema 5,6 tekočega metra (tm) gradiva: 3,1 tm je tiskovin, 1,4 tm pa neprovenienčnega oziroma pertinenčnega gradiva. Zaradi takšne sestave fonda je sicer bolj smiselno govoriti o zbirki,⁶ vendar je prvotni klasifikacijski naziv (za zdaj) ohranjen.

Eno od osnovnih načel arhivistike, tj. načelo provenience,⁷ se je tako že na začetku urejanja fonda zastavilo kot najbolj pereče to je dilema: ohranitev gradiva raznih ustvarjalcev iz skoraj petstoletnega obdobja v osebnem fondu ali pa premestitev v že obstoječe fonde PAM oziroma nastavitve novih, kjer bi bilo to potrebno. Strokovna dilema, ki bi pred časom zajemanja oziroma popisovanja gradiva v programu *scopeArchiv*, v obeh možnostih razrešitve, vsekakor



Josip Mravljak (7. marec 1892,
† 1. november 1953)
(Kronika 1 (1953), št. 3, str. 205).*

lahko tudi negativno vplivala na urejenost gradiva, je bila z uporabo tega programa zlahka odpravljena. Gradivo je bilo tako s pomočjo omenjenega programa v prvotna provenienčna okolja predstavljeno na virtualni način s pomočjo referenc. Fond je popisano, popis pa dostopen v bazi slovenskih regionalnih arhivov SIRAnet.⁸

Drugi arhivski strokovni problem je bil potreba po jasni – tako fizični kot virtualni – ločitvi originalnega arhivskega gradiva druge provenience (neprovenienčnega oz. pertinenčnega) od arhivskega gradiva, ki ga je ustvaril Josip Mravljak sam oziroma je bilo rezultat njegovega zlasti raziskovalnega dela. Virtualno je bil problem rešen na podlagi oblikovanja potrebnih serij in njihove podrejene strukture, fizično pa z ločitvijo obeh sklopov gradiva po tehničnih enotah, tj. arhivskih škatlah.

Fond SI_PAM/1529 Mravljak Josip (1440–1953) je bil tako razdeljen na štiri serije:
– SI_PAM/1529/001 Originalno gradivo iz zapuščine Josipa Mravljaka (1440–1939),

¹ *Vodnik po fondih in zbirkah*, str. 1021.

² Vrbnjak: Osebni in družinski fondi, str. 193.

³ Josip Mravljak je bil rojen 7. marca 1892. Gimnazijo je obiskoval v Mariboru. Končal jo je leta 1912. Bil je udeleženec tako prve svetovne vojne kot bojov za slovensko severno mejo ter obrambnih akcij ob nemškem napadu na Kraljevino Jugoslavijo. V zasebnem življenju je bil član Ciril-Metodovega društva, Sokolskega društva, planinec, gasilec, predvsem pa zgodovinar samouk z bogato in ne nepomembno bibliografijo. Zaposlen je bil kot delavec posojilnice, med vojnima pa je bil tudi vuzeniški župan. Ob nemški okupaciji je bil izgnan v Srbijo, po osvoboditvi pa se je vrnil domov na Koroško ter deloval v šolstvu in kot publicist. Umril je 1. novembra 1953 (Baš: Josip Mravljak, str. 204–205).

⁴ Društveni glasnik 1934, str. 93; Društveni glasnik 1935, str. 191; Društveni glasnik 1936, str. 159; Društveni glasnik 1939, str. 251.

⁵ SI PAM, dosje fonda Mravljak Josip.

⁶ 76. člen UVDAG. Uradni list RS, št. 86/2006.

⁷ Prav tam, 75. člen; Kodeks etike, str. 14; Zontar: *Arhivska veda*, str. 73–78.

⁸ <http://www.siranet.si/suchinfo.aspx>.

- SI_PAM/1529/002 Raziskovalno gradivo Josipa Mravljaka (cca. 1953),
- SI_PAM/1529/003 Zasebna korespondenca Josipa Mravljaka (1889–cca. 1953) in
- SI_PAM/1529/004 Tiskovine iz zapuščine Josipa Mravljaka (cca. 1953).

V prispevku bo poudarek predvsem na predstavitvi prve serije, ki vsebuje neprovenienčno oziroma pertinenčno gradivo, tj. zgodovinske vire za zgodovino ozemlja nekdanje vojvodine Koroške kot ozemlja današnje slovenske Koroške, pa tudi Štajerske.

Viri za zgodovino Koroške in Štajerske od 15. do 20. stoletja v osebni fond Josipa Mravljaka

Vprašanju, na kakšen način je Josip Mravljak prišel do zgodovinskih virov, ki jih njegov osebni fond vsebuje, se za zdaj velja izogniti, saj je mogoče o tem po večini samo ugibati.

Vsekakor jih je Mravljak uporabljal tudi za pisanje svojih večinoma zgodovinopisnih prispevkov, ki jih je v objavo pošiljal zlasti uredništvu Časopisa za zgodovino in narodopisje,⁹ kot tudi za izdajanje lastnih¹⁰ monografij.

Po posamičnih ustvarjalcih arhivskega gradiva je bilo pri popisovanju serije SI_PAM/1529/001 Originalno gradivo iz zapuščine Josipa Mravljaka (1440–1939) nastavljenih 12 osnovnih podserij ter še nekaj tem podrejenih podserij.

Dve podseriji brez podrejenih podserij medtem združujeta gradivo raznih ustvarjalcev gradiva, namreč podserija za šest pergamentnih listin iz časa od 15. do 18. stoletja ter podserija za razno gradivo (t. i. varia), katerega ustvarjalcev ni bilo mogoče povsem zanesljivo določiti.

Gradivo serije je praktično v celoti popisano do nivoja združenega dokumenta.¹¹ V nadaljevanju sledi krajši opis vsebine vsake podserije po krajih, v katerih so imeli sedež ustvarjalci arhivskega gradiva, z letnicami nastanka le-tega. Arhivske signature in popisni naslovi so izpuščeni zaradi prihranka prostora.

Črna na Koroškem (1524)

Podserija vsebuje 26 folijev obsegajoč urbar pliberškega (Bleiburg) urada Črna na Koroškem za leto 1524.

Dravograd (1636–1921)

Podserija je razdeljena na dve podseriji, proštijo in trg Dravograd. Gradivo za proštijo Dravograd (1781–1921) obsega 69 združenih dokumentov, od katerih velja izpostaviti šest folijev obsegajoči proštjski štiftregister iz leta 1767 za imenje, ležeče na spodnjem Štajerskem, ki je k njej sodilo. Preostanek podserije predstavlja predvsem razna korespondenca, zlasti s raznimi sodnimi in upravnimi oblastmi, ki se povečini nanaša na neurejenost razmer v proštiji.

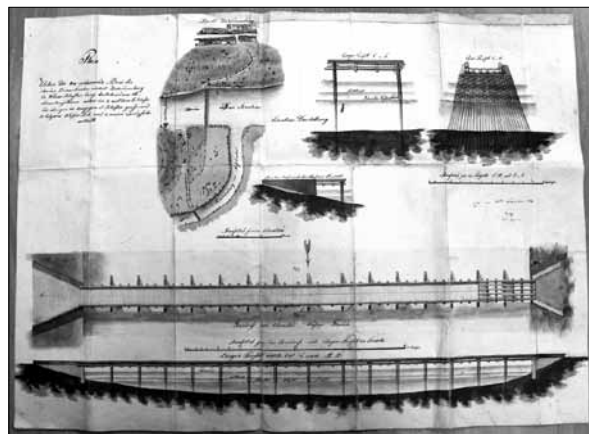
Druga podserija vsebuje gradivo trga Dravograd (1636–1808) in obsega en folij iz trškega urbarja iz leta 1636 ter deset folijev obsegajoči del trške obratunske knjige za čas od leta 1741 do leta 1808. Le-ta naj bi bila po modernem pripisu na njej sodeč leta 1958 restavrirana v Zagrebu.

Guštanj (1807–1817)

Podserija za trg Guštanj (Ravne na Koroškem) vsebuje zapisnik zaslišanja prič pred trškim sodiščem zaradi nedovoljenega lova ter zapisnik v zvezi s podaljšanjem zakupa k trgu sodečih ribolovnih pravic.

Marenberg (1696–1835)

Tudi podserija za trg Marenberg (Radlje ob Dravi) vsebuje le malo gradiva, tj. pet združenih dokumentov. Izpostaviti velja, denimo, seznam razdelitve srenjske zemlje med tržane iz leta 1636 ter davčno knjigo za obdobje od okoli leta 1803 do okoli leta 1835, vendar je pri njej potrebno opozoriti, da njene provenience brez podrobnejše analize ni moč neizpodbitno dokazati, je pa bila pred urejanjem fonda med izključno marenberškim gradivom in je bila zato umeščena v to podserijo.



Načrt celjskega okrožnega inženirja Friedricha Byloffa za leseni most čez Dravo pri Dravogradu, 14. september 1821 (PAM, osebni fond Mravljak Josip, 1440–1953, t.e. 2; foto: Edvard Harb).

⁹ V letih 1927–1940 so v njem objavili 29 Mravljakovih prispevkov, od knjižnih ocen do zgodovinopisnih razprav (*Časopis za zgodovino in narodopisje*, letniki 22–35).

¹⁰ Baš: Josip Mravljak, str. 204; glej tudi zapise v COBISSu.

¹¹ ISAD(G) 2 3.1.4; 78. člen UVDOG. Uradni list RS, št. 86/2006.

Puhenštajn (1821–1913)

Gradivo te podserije obsega 44 združenih dokumentov, vsi pa se tako ali drugače nanašajo na graditev mostu oziroma ukinitve broda čez Dravo pri (nekdanji) gosposčini Puhenštajn nasproti Dravogradu. Podserija vsebuje tudi sedem načrtov, od katerih vsekakor velja opozoriti na načrt celjskega okrožnega inženirja Friedricha Byloffa za most čez Dravo iz leta 1821.

Rožek / Rosegg (1702–1905)

V podseriji za Rožek (Rosegg) v avstrijski zvezni deželi Koroški je 28 združenih dokumentov, vsi pa se tako ali drugače nanašajo na rodbino Keuschnig oziroma na hubi Obere Strelz in Müllneritsch, po katerih je ta dobila svoje domače (*vulgo*) ime. Kar zadeva gradivo velja, denimo, izpostaviti poročno pismo iz leta 1771, razne urbarialne, katastrske in zemljiškoknjizne izpiske iz 18. in 19. stoletja ter gradivo, ki se nanaša na zemljiško odvezo.

Stari trg pri Slovenj Gradcu (1451–1579)

Podserija za Stari trg vsebuje del najstarejšega gradiva v fondu: urbar tamkajšnje župnije sv. Pankracija iz let 1451 in 1453, ki obsega 12 folijev, s pripisi do leta 1486, interpolacijska lističa iz sodeč po modernih pripisih menda starotrškega urbarja iz leta 1476 ter pisanje ljubljanskega škofa Baltazarja Radliča slovenjegraškemu mestnemu sodniku glede starotrškega vikarja iz leta 1579.

Vitanje (1661–1667)

V podseriji za gosposčino Vitanje sta le dve izjavi tedanjega lastnika le-te, Johannes Mathiasa Gäitschnigga o zapuščini njegove pokojne žene Marie Magdalene, roj. Hiersch.

Vuzenica (1602–1939)

V skladu s pričakovanji, saj je Mravljak iz Vuzenice izviral in bil tam tudi župan, je ta podserija daleč najobsežnejša, saj obsega nekaj manj kot 1 tm gradiva. Podserija je razdeljena še na pet podserij: štiri pripadajo raznim ustvarjalcem arhivskega gradiva, v peti pa so zbrani, ne pa tudi posebej popisani, železniški tovorni listi za tovor, poslan v Vuzenico, ki so bili najdeni v fondu in jih je Mravljak po večini uporabljal kot neke vrste tehnično opremo, tj. arhivske ovoje.

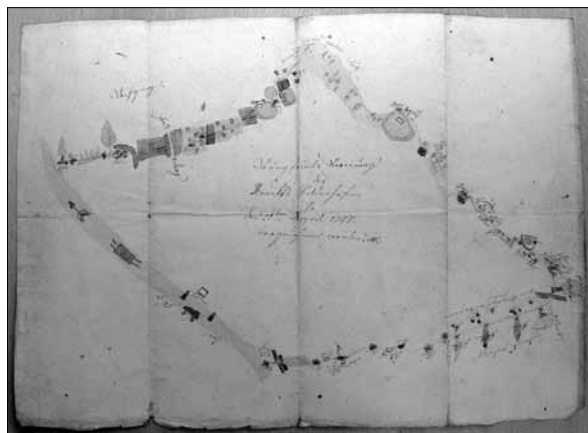
Podserije ustvarjalcev gradiva so za dekanijo in nadžupnijo Vuzenica (1602–cca. 1859), ki obsega 27 združenih dokumentov, gosposčino Vuzenica (1680–1768), ki obsega tri, trg Vuzenica (1627–1848), ki obsega podserijo 29 obračunov trških sodnikov za obdobje od leta 1665 do leta 1705 ter še

39 posamičnih združenih dokumentov, in za občino Vuzenica (1852–1934), ki obsega podserijo 17 združenih dokumentov gradiva davčnih občin iz 19. stoletja, ki so sodile pod občino, ter še 829 posamičnih združenih dokumentov.

Izmed gradiva v podseriji za dekanijo in nadžupnijo Vuzenica – večina ga je iz 17. stoletja – velja izpostaviti štiftregister župnije sv. Nikolaja v Vuzenici iz leta 1677 ter zapis izjav prič v zadevi njenega na Puhenštajnu zaprtega podložnika iz leta 1702.

Gradivo v podseriji za gosposčino Vuzenica sestavljata dve kupoprodajni pogodbi marenberške priorice za njivi, ki sta sodili h gosposčini, iz 18. stoletja ter pisanje priorice štajerskemu deželnemu upravitelju glede oskrbnika dvora Thumersfelden iz 17. stoletja.

Izmed gradiva v podseriji za trg Vuzenica velja ob že omenjenih obračunih trških sodnikov izpostaviti še 122 folijev obsegajočo vuzeniško trško knjigo z vpisi iz časa med letoma 1684 in 1821, izredno natančen skicirani barvni zemljevid meja vuzeniškega trškega pomirja iz leta 1797, gradivo glede tarif za semanje in splavarske pristojbine iz 18. stoletja, popis obrtnikov v trgu iz leta 1813, trški obračun za leto 1817 ter uradno korespondenco v zvezi s selitvijo sodnih oblasti iz Vuzenice v Marenberg iz leta 1848.



*Skicirani zemljevid natančnih meja vuzeniškega trškega pomirja, 26. april 1797
(PAM, osebni fond Mravljak Josip, 1440–1953, t.e. 3; foto: Edvard Harb).*

Medtem iz gradiva v podseriji za občino Vuzenica zaradi njegovega precejšnjega obsega na tem mestu nima smisla naštevati tako podrobno kot pri ostalih podserijah. V njej je raznorodno gradivo, ki je nastalo ob delovanju trške občine Vuzenica: od graditve železnice skozi do občinskih volitev, od ustanavljanja šole do prošenj za gradbena dovolje-

nja, pogosto s priloženimi gradbenimi načrti, od sejnih zapisnikov in občinskih obračunov do uradne korespondence z nadrejenimi upravnimi in sodnimi oblastmi. Od tega je manj kot 10 % gradiva iz 20. stoletja in manj kot polovica tega iz obdobja prve jugoslovanske države.

Breže / Friesach (1592–1787)¹²

Podserija za arhidiakonat in proštijo Breže (Friesach), ki je danes v avstrijski zvezni deželi Koroški, vsebuje 120 združenih dokumentov, od teh pa jih je slaba polovica iz 17., le eden pa je iz 16. stoletja. Gradivo sestavlja skoraj izključno korespondenca arhidiakonata (in proštije) s podrejenimi župnijami, nadrejenim salzburškim nadškofijskim konzistorijem ter posvetnimi oblastmi v zelo raznolikih zadevah. Preostanek gradiva so župnijski zapisniki, popisi prihodkov raznih župnij in podobno.

Rodbina Regall (1622–1639)

Gradivo plemiške rodbine Regall obsega pet združenih dokumentov, ki se nanašajo na Anno Elisabeth Regall. Pri tem je treba izpostaviti predvsem njen deset folijev obsegajoči zapuščinski inventar.

Rodbina Kaffel-Bauman iz Vuzenice (1761–1893)

Gradivo za trško rodbino Kaffel-Bauman obsega 50 združenih dokumentov, od teh jih je dobra petina iz 18. stoletja. Med gradivom so poročne pogodbe, zapuščinski inventarji, izvlečki iz nastavitve splošnega katastra, korespondenca – Kaffli so bili trški zidarski mojstri v Vuzenici – s cehom meščanskih zidarjev, kamnosekov in tesarjev v Celju, učno pismo, davčne knjižice in podobno. V podseriji sta med drugim tudi en gradbeni načrt ter instrukcija za babice v vojvodini Štajerski iz leta 1860.

Pergamentne listine (1440–1746)

Šest pergamentnih listin, ki so v fondu, je prejel svojo podserijo, ki je virtualno, tj. z referenco, povezana z Zbirko listin¹³ v PAM. Vendar na vseh listinah manjkajo pripadajoči viseči pečati.

Najstarejša listina je iz leta 1440, in sicer zadolžnica Thömla in Anne Czankker, meščanov Sv. Lenarta v Labotu (Bad St. Leonhard im Lavanttal v avstrijski zvezni deželi Koroški).

Sledi listina iz leta 1501, s katero Simon pl. Ungersbach (Vogrski) krškemu škofu Mateju Langu

potrjuje, da mu je njegov predhodnik, škof Rajmund Peraudi, v dosmrtno oskrbo predal škofijski grad, urad in sodišče Mokronog, ter v njej našteva svoje iz tega izhajajoče obveznosti.

V podseriji sta tudi dve menjalni pogodbi, ena iz leta 1571, in sicer med deželnoknežjim svétnikom Leonhardom pl. Keutschachem (Hodiškim) in Primusom Schallejem, župnikom v Launsdorfu, druga pa iz leta 1618, in sicer med Justino pl. Gallenberg in ustanovo Ferdinandeum v Gradcu.

Zadnji dve listini sta kupoprodajni pogodbi. Prva je iz leta 1636 in je bila sklenjena med Georgom Adlom pl. Adlsteinom, cesarskim svétnikom, in župnijo sv. Nikolaja v Vuzenici, druga pa iz leta 1746, sklenjena med lavantinskim škofom grofom Vigilijem Avguštinom Marijo Firmianom ter Michaelom Manggom.

Varia (16.–20. stol.)

Devet združenih dokumentov nedoločljive oziroma neizpodbitno določljive provenience sestavlja zadnjo podserijo neprovenienčnega gradiva v obrav-



Oglasni plakat za terpentinovo milo Hubertus, izdelek Celjskih milarn d.z.o., sine dato (PAM, osebni fond Mravljak Josip, 1440–1953, t.e. 14; foto: Edvard Harb).

¹² Na eno od kuvert, v katerih je gradivo te provenience hranil Josip Mravljak, je sam zapisal, da ga je pridobil od župnika Luka Hafnerja, vendar zapis o tem, kje je le-ta župnikoval, manjka. Morda pa je bil župnik kar v Brežah.

¹³ *Vodnik po fondih in zbirkah*, str. 1076–1077.

navanem fondu. Med njimi velja denimo izpostaviti zapisnik pregleda, ki ga je v 16. stoletju opat benediktinskega samostana Šentpavel v Labotski dolini opravil na gradu Rabenstein v Loschentalu in Labotu (Lavamünd) – vsi kraji so v avstrijski zvezni deželi Koroški –, poravnalno pogodbo med Johannom Ulrichom grofom pl. Maschwanderjem ter njegovimi podložniki, ki so sodili h gosposčini Šrotnek, glede desetine, poročilo iz zlatokopa *in Gerstem*, kot kaže nekje na Salzburškem, iz let 1783/84, pa tudi medvojni oglasni plakat za terpentinovo milo *Hubertus*, izdelek Celjskih milarn, saj tovrstnega gradiva za to obdobje v PAM tako rekoč ni.

Provenienčno arhivsko gradivo Josipa Mravljaka

Kot je bilo zapisano že v uvodnem poglavju, obsega večina provenienčnega arhivskega gradiva Josipa Mravljaka knjige in druge tiskovine – o teh v prispevku podrobneje ne bo govora – iz njegove zapuščine ter gradivo njegove raziskovalne dejavnosti.

Ob zgodovinopisnih in sorodnih besedilih prevladujejo med tem gradivom prepisi arhivskih in objavljenih virov ter v precej manjšem obsegu literature, nanašajočih se zlasti na ozemlje s pretežno slovensko govorečim prebivalstvom oziroma s Slovenci poseljenim delom nekdanje vojvodine Koroške ter delov nekdanje vojvodine Štajerske, ki so mejili nanjo. Med tem gradivom so tudi transliteracije zlasti starejšega neprovenienčnega gradiva v fondu.

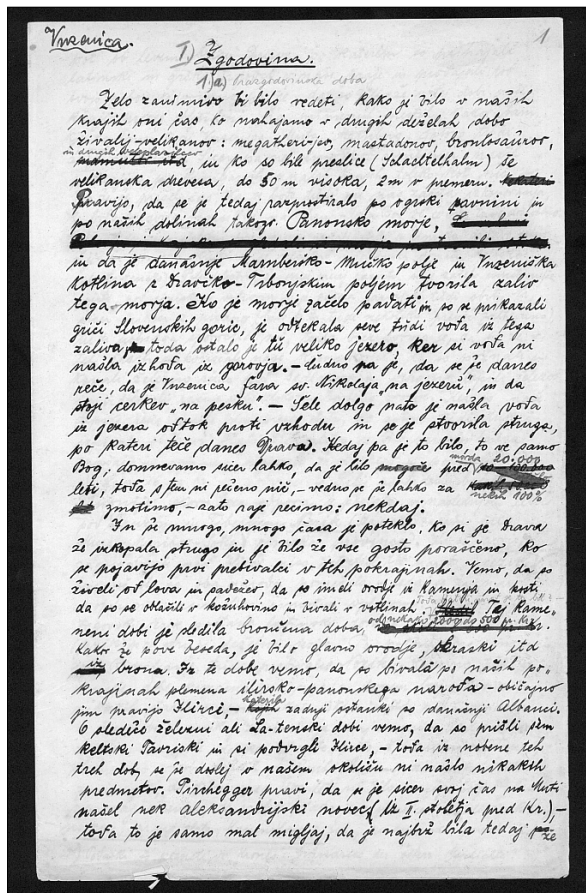
Potrebne virtualne povezave so narejene na nivoju podserij. Fizična urejenost gradiva se je v seriji spreminjala le toliko, da je bilo gradivo, ki se je nanašalo na en kraj, združeno v isti oziroma v zaporednih arhivskih škatlah, popisano pa je bilo zgolj na nivoju podserij.

Gradivo te serije je v enajstih podserijah urejeno po krajih, na katere se Mravljakova besedila nanašajo, oziroma pa obsežnejših zgodovinskih virih, ki se na te kraje nanašajo.

Prvih osem podserij je krajevnih: Črna na Koroškem (16. stol.), Dravograd (12.–20. stol.), Muta (13.–19. stol.), Radlje ob Dravi (11.–20. stol.), Ravne na Koroškem (11.–20. stol.) in Slovenj Gradec (10.–20. stol.), deveta podserija pa zajema gradivo, ki bolj na splošno zajema zgodovino ozemlja slovenske Koroške (11.–20. stol.).

Zadnji dve podseriji vsebujeta Mravljakove prepise iz fevdne knjige grofov Celjskih ter prepise iz Štajerske rimane kronike (Steirische Reimchronik), avtorja Otokarja iz Gaala, ki se nanašajo zlasti na slovensko etnično ozemlje.

Zasebna korespondenca predstavlja eno najzna-



Rokopis Josipa Mravljaka o zgodovini Vuzenice, sine dato

(PAM, osebni fond Mravljak Josip, 1440–1953, t.e. 24).

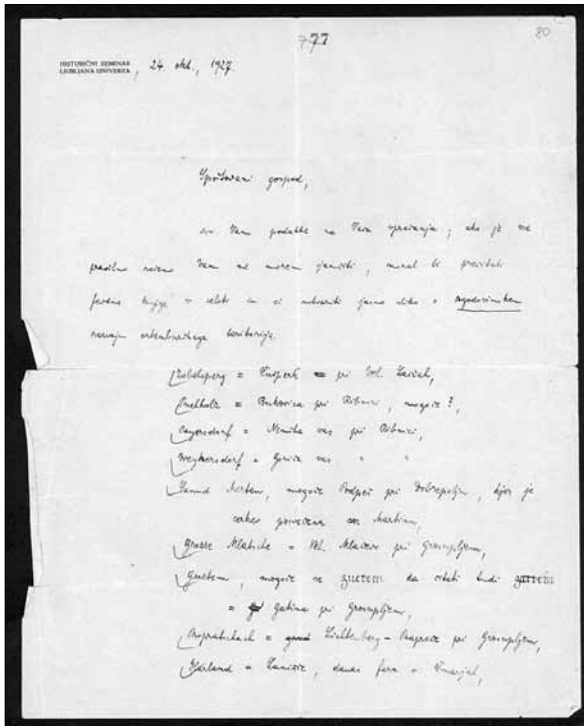
čilnejših zvrsti arhivskega gradiva osebnih fondov¹⁴ in skupaj z drugimi raznimi Mravljakovimi osebnimi oziroma zasebnimi zapisi sestavlja lastno serijo, ki je popisana do nivoja združenega dokumenta. Pri tem so omenjeni razni zapisi, in sicer trije, združeni v podserijo, 19 pisem pa je neposredno podrejenih seriji.

Med gradivom podserije sta dva iz začetka nemške okupacije leta 1941, zapisnik zaslišanja Ferdinanda Lukasa iz Vuzenice v zvezi s Petrom Mravljakom¹⁵, ki ga je opravila Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund), ter poročilo vuzeniškega župana le-tej o dogajanju v Vuzenici v medvojnem času in v času napada na Kraljevino Jugoslavijo. V podseriji je še Mravljakov rokopisni slovarček glagolice in cirilice.

¹⁴ Prav tam, str. 971.

¹⁵ Natančna sorodstvena povezava z Josipom Mravljakom ni razvidna ne iz gradiva fonda ne iz dostopne literature. Tudi Peter je bil med drugo svetovno vojno izgnan v Srbijo, vendar je tam umrl (http://www.kleindenkmaeler.at/detail/gedenktafel_den_opfern_des_2._weltkrieges (8.4.2013)).

Večji del gradiva v seriji predstavlja korespondenca: 15 pisem in drugih pisanj je naslovljenih na Josipa Mravljaka oziroma jih je Josip Mravljak poslal, preostala štiri pa ne. Mravljakova korespondenca se zvečine nanaša na odzive avstrijskih arhivov na njegova poizvedovanja o arhivskem gradivu ter na odzive na njegove prispevke v strokovni in preostali periodiki in podobno.



Pismo Milka Kosa Josipu Mravljaku v zvezi s slovenskimi imeni oziroma prevodi krajevnih imen v grofiji Ortenburg, 24. oktober 1927 (PAM, osebni fond Mravljak Josip, 1440–1953, t.e. 25).

Namesto sklepa: statistika popisa osebnega fonda Mravljak Josip

Statistika, narejena ob zaključku popisa obravnavanega fonda, je pokazala, da je bilo po predhodnem popisu na nivoju fonda narejenih 1.354 novih popisnih enot. Obenem je bilo za potrebe normativne kontrole narejenih 171 novih normativnih vsebin oziroma deskriptorjev, še nekaj že obstoječih pa je bilo popravljenih.

Zaradi do popisa neprimerne tehnične opremljenosti fonda, arhivskih ovojev namreč skoraj ni bilo, se je obseg fonda z ureditvijo le-te z dotodanjih 4,9 tm gradiva povečal na 5,6 tm, gradivu pa so bile deljene nove tehnične enote, tj. arhivske škatle.

Rezultati popisa se odražajo tudi v statističnih po-

datkih. Na nivoju serij so bili narejeni štirje zapisi, na nivoju podserij jih je bilo 37 in na nivoju združenih dokumentov 1.313 zapisov. Za celoten fond je bilo izdelanih skupaj 2.553 povezav popisnih enot z deskriptorji. Od teh štirje na nivoju serij, 75 na nivoju podserij in 2.472 na nivoju združenih dokumentov.

Glede na vsebino gradiva, je bilo v procesu njegovega popisovanja v vzajemno podatkovno zbirko, kot je bilo že zapisano, oblikovanih 171 novih deskriptorjev, ti pa so 798-krat povezani s popisnimi odnosi, hkrati pa je bilo vzpostavljenih tudi 34 relacij med deskriptorji.

Popisne enote so bile na vseh nivojih povezane tudi z virtualnimi arhivskimi škatlami. Skupaj je bilo narejenih 1.445 tovrstnih povezav, od teh na nivoju fonda 49, na nivoju serij 18, na nivoju podserij 65 ter na nivoju združenih dokumentov 1.313 povezav. Posamezni opisi popisnih enot so referenčno 36-krat povezani z drugimi opisi arhivskega gradiva, in sicer po 18 na nivoju podserij in na nivoju združenih dokumentov.

VIRI IN LITERATURA

Viri

Pokrajinski arhiv Maribor (PAM)

- dosje fonda Mravljak Josip,
- SI_PAM/1529, Osebni fond Mravljak Josip.

Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva (UVDAG). Uradni list Republike Slovenije, št. 86/2006, z dne 11. avgusta 2006.

Internet

Biseri naše kulturne krajine: kulturni spomeniki na Koroškem in v Sloveniji: http://www.kleindenkmaler.at/detail/gedenktafel_den_opfern_des_2._weltkrieges (8.4.2013).

COBISS: <http://www.cobiss.si/scripts/cobiss?ukaz=getid&lani=si>

SIRAnet: <http://www.siranet.si/suchinfo.aspx>

Literatura

Baš, Franjo: Josip Mravljak (7. III. 1892–1. XI. 1953). V: *Kronika* 1 (1953), št. 3, str. 204–205.

Društveni glasnik: Banovinski arhiv v Mariboru. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 29 (1934), zv. 1–2, str. 92–93.

Društveni glasnik: Banovinski arhiv v Mariboru. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 30 (1935), zv. 3, str. 191–192.

Društveni glasnik: Banovinski arhiv v Mariboru. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 31 (1936), zv. 3–4, str. 159–160.

Društveni glasnik: Banovinski arhiv v Mariboru. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 34 (1939), zv. 3–4, str. 250–251.

General International Standard Archival Description (ISAD(G)), Second Edition. Adopted by the Committee on Descriptive Standards, Stockholm, Sweden, 19–22 September 1999. Ottawa: International Council on Archives, 2000.

Kodeks etike. V: *Arhivi XX* (1997), št. 1–2, str. 14–16.

Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2009.

Vrbnjak, Viktor: Osebni in družinski fondi v Pokrajinskem arhivu Maribor. V: *Hraniti in ohraniti, 100 let načrtnega zbiranja in ohranjanja arhivskega gradiva ter 70 let delovanja profesionalne arhivske ustanove v Mariboru*. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2003, str. 196–197.

Žontar, Jože: *Arhivska veda v 20. stoletju*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.

Zusammenfassung

INDIVIDUELLER ARCHIVBESTAND MRAVLJAK JOSIP IM REGIONALARCHIV MARIBOR – ARCHIVISTISCHE PROBLEME DER ORDNUNG DES ARCHIVBESTANDS UND ÜBERSICHT ÜBER DIE QUELLEN FÜR DIE GESCHICHTE KÄRNTENS UND DER STEIERMARK

Der individuelle Archivbestand Mravljak Josip erhielt seine ersten Ansätze vor dem Zweiten Weltkrieg mit Mravljaks Donationen des Archivmaterials. Der Hauptteil des Archivalien gelangte dann nach dem Krieg durch den Ankauf aus Mravljaks Nachlass 1953 ins Archiv, einiges Material auch durch die Übernahme im Jahr 2000. Der individuelle Archivbestand, der im Hinblick auf den sehr vielfältigen Inhalt eher eine Sammlung als einen Bestand bildet, blieb lange Zeit sehr ungeordnet. In den Jahren 2012–2013 war das Material je nach seiner Provenienz getrennt archiviert und gemäß den geltenden Archivgesetzen, Vorschriften und Standards inventarisiert. Die Ordnung und Inventarisierung des Archivbestands und seine Aufnahme in die Datenbank SIRAnet bedeuten insbesondere für die Erforschung der Geschichte Kärntens und der Steiermark einen Gewinn. Den Forschern stehen neben Mravljaks Transkriptionen von Quellen und historiographischen Texten auch 1,4 Laufmeter originären Materials verschiedener Ursprungsstellen bzw. Körperschaften des öffentlichen Rechts aus dem Gebiet des ehemaligen Herzogtums und der heutigen slowenischen Region Kärntens (Koroška) von der Mitte des 15. bis zu den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts zur Verfügung.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 37-056.262(497.4)''18''

Prejeto: 3. 5. 2013

Odnos družbe do slepih in slabovidnih na Kranjskem v 19. stoletju

ALEKSANDRA SERŠE

Vožarski pot 5, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: aleksandra.serse@gmail.com

IZVLEČEK

Na podlagi arhivskega gradiva, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije v fondu Deželne vlade za Kranjsko in v fondu Deželnega zbora in odbora za Kranjsko, smo skušali osvetliti problematiko odnosa družbe do slepih in slabovidnih v drugi polovici 19. stoletja na območju Kranjske. V prvem delu prispevka je kratek oris ustanov za slepe, ki so delovale na Kranjskem. V drugem je podan pregled izobraževalnih zavodov za slepe s poudarkom na zasebnem zavodu za gluhoneme in slepe v Linzu. Predstavljen je pregled izobraževalnega sistema, namenjenega slepim v zavodih in javnih ljudskih šolah. Nekaj besed v sklepu je namenjenih še neuresničenim željam in poskusom ustanovitve zavoda za slepe v Ljubljani.

KLJUČNE BESEDE: Kranjska, slepi, izobraževanje, sklad za slepe, ustanova za slepe, zavod za izobraževanje slepih, Karel Flödnig (Flödnik), Holdheimov zasebni zavod za gluhoneme in slepe

ABSTRACT

SOCIETY'S ATTITUDE TOWARDS THE BLIND AND PARTIALLY SIGHTED IN 19TH CENTURY CARNIOLA

Using archival records kept by the Archives of the Republic of Slovenia within its fonds "The Carniolan Provincial Government" and "The Carniolan Provincial Diet and Committee", the author attempts to shed light on society's attitudes towards the needs of the blind and the partially sighted in Carniola in the second half of the 19th century. The author first provides a description of the Carniolan institutions for the blind and then turns her attention to the institutions for the education of the blind, particularly to the private institution for the deaf and the blind in Linz. She reviews the educational system for the blind at various institutions and public schools and concludes by mentioning the unrealised wishes and attempts to set up an institute for the blind in Ljubljana.

KEY-WORDS: Carniola, the blind, education, funds for the blind, institutions for the blind, institute for the education of the blind, Karel Flödnig (Flödnik), Holdheim's private institute for the deaf and the blind

Uvod

Na podlagi gradiva, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije v fondu Deželne vlade za Kranjsko¹ ter fondu Deželnega zbora in odbora za Kranjsko,² lahko poskušamo osvetliti problematiko odnosa družbe do slepih in slabovidnih na Kranjskem v 19. stoletju. Pozornost bomo namenili Ilirskemu in Flödnikove-mu skladu za slepe, ki sta revnim slepim otrokom z območja Kranjske podeljevala štipendije za obiskovanje izobraževalnega zavoda za gluhoneme in slepe v Linzu. Na Kranjskem takega zavoda ni bilo, zato so deželne oblasti pošiljale štipendiste v druge zavode. Zavodi so poučevali slepe otroke obeh spolov, jih pripravljali na življenje, usposabljali za delo, in sicer z razvijanjem uma ter npravnega in verskega čuta. Posameznik naj bi kasneje zaživel samostojno življenje. V prispevku bomo skušali odgovoriti na vprašanje, ali je ta izobrazba otrokom dejansko omogočila samostojno življenje.

Raziskovanje sloni predvsem na podatkih iz arhivskega gradiva omenjenih upravnih fondov. Delovala sta na območju dežele Kranjske v času od 1861 do 1918, zato je v članku poudarek predvsem na obdobju delovanja obeh organov. Gradivo o slepih je obsežno in ga v celoti ni mogoče predstaviti na nekaj straneh. Da bi bila slika skrbi za slepe in njihovih življenjskih usod jasnejša, bi bilo treba arhivsko gradivo še natančneje pregledati.

Ustanove

Prve ustanove, ki so nastale na Kranjskem v 17. stoletju, so bile namenjene mladim, študentom, dijakom, učiteljem, vdovam, bolnim, starim, dekletom, vojakom itd.³ V drugi polovici 19. stoletja sta na Kranjskem skrbela za slepe dva sklada, in sicer Ilirski ustanovni sklad za slepe in sklad Karla Flödnika. Prvi ustanovi za slepe sta pomagali pridnim revnim otrokom in mladini, da so lahko kljub hudim socialnim in gmotnim razmeram pridobili osnovno izobrazbo, ki so jo takratni zavodi za slepe zagotavljali svojim gojencem, in sicer v branju, pisanju, računanju in pridobivanju ročnih spretnosti. Ročne spretnosti so vključevale izdelovanje pletenih košev in pohištva ter ženska ročna dela. Glasbeno nadarjene posameznike so učili igrati klavir, orgle in citre.

Oba sklada, namenjena slepim, sta 26. julija 1870 prešla v upravljanje deželnega odbora.⁴ Deželni odbor je varoval premoženje skladov in gospodaril z njimi, finančno pa ju je vodilo deželno knjigovodstvo. Več podatkov o vsakoletnem finančnem stanju lahko najdemo v Obravnavah, tj. objavljenih sejnih zapisnikih deželnega zbora, v prilogah in gradivu deželnega odbora ter pristojnih odsekov, ki so pripravljali gradivo za seje zbora.⁵

Prejemniki štipendij pa teh niso dobivali v denarju, temveč v obliki štipendijskega mesta v zavodu, v katerega so slepi z območja Kranjske hodili. V zavodu so imeli zastoj oskrbo, namestitev, prehrano in druge storitve, ki so zadoščale za preživetje v času šolanja.

*Ilirski ustanovni sklad*⁶ – ustanovno pismo (16. 2. 1831/1714) je bilo potrjeno leta 1831. Ustanovljen je bil kot sklad za preskrbovalni zavod za revne slepe, vendar v tistem obdobju ni bilo nikakršne možnosti, da bi na Kranjskem zgradili ali ustanovili primeren zavod za slepe. Gubernij je zato določil (4. 1. 1834), da imajo pravico iz sklada prejemati štipendije revni slepi otroci z območja Kranjske in Koroške.

Pri podeljevanju štipendij so zaradi nejasnosti predlagali delitev finančnih sredstev, tj. na Ilirski sklad za Kranjsko in Ilirski sklad za Koroško. O delitvi sklada so sklepali leta 1850, 1863, 1869 in

⁴ *Obravnave*, 10. zvezek, seje deželnega zbora od 20. do 30. avgusta 1870; Priloga 31, Ustanove/9, str. 176. Ustanove so upravljali državni organi na ravni dežele, po letu 1868 pa jih je večina prešla v upravljanje deželnega odbora. Za podeljevanje štipendij je bila pooblaščenca deželna vlada. Ministrstvo za uk in bogočastje je leta 1869 pooblastilo deželno predsedstvo za Kranjsko, da sklada dijaških ustanov za Kranjsko izroči deželnemu odboru.

⁵ Premoženje ustanov so sestavljali gotovina, vrednostni papirji, premičnine z dohodki od nepremičnin. Gotovina in vrednosti papirji so bili naloženi v ustanovah, ki so bile pooblaščenca za denarno poslovanje. Kapital ustanov se je obrestoval po 4- do 5-odstotni obrestni meri. Vrednostni papirji so obsegali državne, deželne in mestne obveznice, obveznice posojil loteriji, rentnega zavarovanja, obveznice zemljiške odveze, obveznice vojnih posojil ter druge obveznice in zadolžnice privatnih posojil.

⁶ SI AS 33, Ilirska ustanova za slepe, šk. 52 (konvolut 129), spisi 27707/1833, 6575/1834 in 4955/1879. Že leta 1827 je bilo v Ljubljani ustanovljeno društvo, ki je zbiralo prispevke za ustanovitev zavoda v Ljubljani. Neznani dobrotnik je leta 1833 dal 600 goldinarjev. Zavod ni bil ustanovljen, zato so začeli podeljevati štipendije revnim slepim otrokom; SI AS 33, reg. f. 18/3, 18 Humanitarni zavodi, ubožne zadeve/3 Zavod za slepe (odslej 18/3), t. e. 1873–1920, mapa 1877/1878, spis 8251/1878; SI AS 38, III Ustanove, III/37 Ilirska ustanova za slepe, šk. 295 (1870–1909); *Obravnave*, 11. zvezek, zapisniki sej deželnega zbora od 14. septembra do 14. oktobra 1871, str. 265; *Obravnave*, 19. zvezek, zapisniki sej deželnega zbora od 12. septembra do 16. oktobra 1878. XIV. seja, 16. oktobra 1878 in priloga 81, str. 510.

¹ SI AS 33, šk. 10 (konvolut 27/III), šk. 52 (konvolut 129), šk. 348, šk. 338, reg. f. 18/3 (t. e. 1861–1872, t. e. 1873–1920).

² SI AS 38, šk. 289–299.

³ Ribnikar: Študentske in dijaške ustanove na Kranjskem, str. 9–16.

1877,⁷ vendar delitve ni bilo, ker niso mogli natančno določiti, koliko sta posamezni deželi prispevali v sklad. Predstavnikom Kranjske se je zdelo nesmiselno deliti, ker so se štipendije večinoma podeljevale Korošcem. V devetindvajsetih letih so podelili štiri štipendije in porabili 2764 goldinarjev, na Kranjskem pa tri štipendije in porabili le 969 goldinarjev.

S podeljevanjem štipendij Ilirskega sklada na Kranjskem⁸ niso imeli sreče. Ko so leta 1878 razpisali štipendijo, se nihče ni prijavil. Razpis so ponovili. Ker ni bilo pravega odziva, so začeli slepim iz Ilirskega sklada podeljevati podpore za nakup orodja in materiala za ročna dela ter nakup pisalnega pribora⁹ (Kleinova pisava). Presežke neodddanih štipendij oziroma podpor so se nalagali v hranilnici. Po podatkih iz leta 1916 se je v fondu ilirske ustanove nabralo 8.180 kron.

Natančnega vzroka za to, da na Kranjskem ni bilo prosilcev za ta sklad, iz pregledanega gradiva ni bilo moč razbrati. Vzrok je mogoče iskati v sočasnem podeljevanju Flödnikovih štipendij, ki so bile namenjene le otrokom s Kranjskega. *Flödnikov sklad za slepe*¹⁰ - Ustanovno pismo je bilo potrjeno 3. novembra 1860/16756. Gubernijski svetnik Karel Flödnik je 29. decembra 1854 v testamentu namenil denar za štipendije revnim slepim otrokom od sedmega do petnajstega leta, rojenim na Kranjskem, in sicer ne glede na spol. Prednost so imeli otroci z območja Smlednika. V ustanovni listini je omenjeno, da bodo štipendije podeljene za obisk tujih zavodov z željo, da bi na Kranjskem ustanovili primeren zavod za slepe. Začetni kapital je dovoljeval podelitev

kar dvanajstih štipendij. Prva leta so jih podelili zelo malo, kasneje je bilo število oddanih štipendij višje, a je zelo nihalo. Nikoli pa niso bile oddane vse štipendije z izjemo leta 1895, ko je bilo v Linzu enajst gojencev in eden na Dunaju.

Ob koncu stoletja sta nastali še dve ustanovi, a sta začeli podeljevati štipendije oziroma podpore šele v začetku 20. stoletja, zato njunega delovanja ne bomo natančneje opisali. Omenili ne bomo niti skladov, ki so nastali med prvo vojno ali takoj po njej in so namenjali skrb v vojni oslepelim posameznikom.

Prva ustanova, ki je nastala na koncu stoletja in je podeljevala štipendije slepim in slabovidnim otrokom, je bila *ustanova dvornega svetnika dr. Jožeta Zhishmanna*¹¹ (23. 10. 1897/91769 je bila potrjena ustanovna listina.) Sklad je skrbel za revne slepe deklice in dečke, stare od 7 do 12 let, ne glede na veroizpoved. Prednost so imeli otroci, rojeni na Kranjskem. Če na Kranjskem ni bilo prosilcev, so za štipendijo lahko zaprosili otroci, rojeni na Koroškem ali Štajerskem. Štipendije so bile namenjene za obisk zavoda za slepe na Dunaju (Blinden-Institut Wien). Prve štipendije so podelili za šolsko leto 1899/1900.

Zanimivo bi bilo omeniti še ustanovo, ki je podeljevala podpore predvsem ostarelim slepim ženskam. To je bila *ustanova Elizabete Zupančič (Suppantenschit-sch) – Lugstein*¹², ki je nastala proti koncu 19. stoletja za uboge in slepe žene in dekleta. Ustanovna listina je bila potrjena 18. maja 1900/7416.

Štipendije

Štipendijska mesta Flödnikove ustanove so podeljevali na podlagi razpisa in ob upoštevanju določb ustanovne listine. Razpis je bil javen. Deželna vlada je objavila razglas v časopisih. Razpisni pogoji so vključevali zahteve po določenih potrdilih (krst, ubožstvo, zdravstveno stanje), ki jih je moral prosilec dodati k prošnji. Ko je bil izbran, je moral imeti kandidat ob odhodu v zavod pripravljena najosnovnejša oblačila. Štipendijskih mest je bilo pri Flödnikovi ustanovi dvanajst, a sprva je bilo le malo prijaviteljnih. Sklepamo, da vsi, ki bi jih to zanimalo, niso bili seznanjeni z razpisi. Problem večine revnih staršev je bila nepismenost. To je vidno iz arhivskih dokumentov, in sicer iz podpisov staršev. Ko so otroke predali ob odhodu ali jih prevzeli ob prihodu, so se podpisali s križcem.

Tisti, ki so želeli štipendije, so po razpisu, ki je

⁷ *Obnavne*, 20 zvezek, seje deželnega zbora od 8. junija do 13. julija 1880; Priloga 23, str. 392 in *Ustanove*, str. 388.

⁸ SI AS 33, 18/3, t. e. 1873–1920, mapa 1877/1878, spis 8251/1878.

⁹ SI AS 38, III/36 Ustanova za slepe – Smlednik (odslej III/36), šk. 290. Primeri: spisa 6821 in 7432/1896: Viktor Plazar prosi za nakup knjig slepi hčeri; spis 13242/1898: Ivana Murn prosi za pisalni pribor in se zanj zahvali - spis 2039/1899; spis 13377/1900: 39 letni Jakob Petkovšek prosi za donacijo Ilirskega sklada za obisk glasbene šole v Linzu.

¹⁰ Levec: Rodbina Flödnig, str. 251. Družina se je prvotno imenovala Prenburg. Plemstvo so dobili 29. julija 1599. Leta 1674 v zastavo smledniško graščino. Margareta Prenburg, rojena Kozler, jo je leta 1689 kupila. Prodali so jo leta 1795. Po prodaji se je družina preselila v Ljubljano na Gosposko ulico 12. Franc Flödnik se je poročil 1781 z Jožefo Hohenwart. Njuna sinova sta bila Karel Jožef Flödnik (Flödnigg, Flödnik), in Karel Klemens. Karel Jožef Flödnik je ustanovil sklad za revne slepe otroke, ki je znašal 93.350 goldinarjev. Živel je v Ljubljani, kjer je opravljal službo gubernijskega svetnika, nekaj let je bil pri deželnem namestništvu referent za področje slepih in slabovidnih. Umril je v Ljubljani 23. maja 1857. Karel Klemens se je poročil na Madžarsko. Njegova sinova sta bila zadnja iz rodbine Flödnikov; zadnji Adolf je umrl leta 1894 v Budimpešti.

¹¹ SI AS 33, 18/3, t. e. 1873–1920, mapa 1899/1900 in SI AS 33, šk. 338, Zavod za vzgojo slepih.

¹² SI AS 33, šk. 348, Zupančič Elizabeta-ustanova za slepe. Leta 1902 je na seznamu 12 prosilk. Leta 1905 že 32 žensk.

bil objavljen v časopisju, oddali prošnje. Pogosto so jih v imenu staršev pisali domači župniki ali občinski uradniki. K prošnjam so priložili zahtevane dokumente. To so bili rojstni/krstni list, ubožno spričevalo – potrditi ga je moral okrajni urad – in zdravniško spričevalo. Po uvedbi obveznega cepljenja proti kozam so prosilci k prošnjam dodali potrdilo o cepljenju. Vsi, ki jim je bila dodeljena štipendija, so morali ob odhodu v zavod imeti s seboj najosnovnejša oblačila: delovno in praznjo obleko, 4 spodnje hlače, 3 pare nogavic, 2 para čevljev, 2 do 4 robce, 2 pokrivali – kapo in klobuk, 2–3 hlač, 2–3 telovnike, 2–3 suknje ali suknjiče. V razpisih so določali le oblačila za dečke, v gradivu goriške gluhonemnice pa je tudi seznam oblačil za dekleta: 4 srajce, 2 spodnji krili, 2 života, 4 pari nogavic, 3 robci, 3 predpasniki, par čevljev in 3 rute.¹³

Deželna vlada je na podlagi oddanih prošenj izbrala kandidate in to naznanila deželnemu odboru, ki je z okrožnico obvestil vsa županstva. Ta so o izboru obvestila starše. Sporočila staršem so vsebovala natančna navodila, kako in kdaj pripeljati otroka v Ljubljano. Starši ali skrbniki so ob določeni uri pripeljali otroke z vso potrebno obleko in dokumenti v pomožno pisarno deželnega odbora. V pisarni je bil opravljen uradni prevzem otrok z zapisnikom. Prevzel jih je upokojeni uradnik deželnega odbora, ki je bil usposobljen za spremljanje slepih in gluhonemih otrok. Navadno je bil to upokojen uradni služabnik, ki ga je za to odgovorno nalogo določil deželni odbor. Večina štipendistov Flödnikovega sklada je odšla na izobraževanje v Holdheimov zasebni zavod za gluhoneme in slepe v Linzu. Potne stroške, ki so nastali pri prevozu, prenočevanju in prehrani na poti iz Ljubljane v Linz, je pokrila že omenjena ustanova Karla Flödnika.

Holdheimov zasebni izobraževalni zavod za gluhoneme in slepe¹⁴ je vsako leto poročal deželni vladi za Kranjsko o gluhonemih in slepih gojencih, ki so dobivali štipendije, in sicer s finančnega kot tudi izobraževalnega stališča. Po končanem šolanju je deželna vlada dobila poročilo o odpustu gojencev. Vsebovalo je natančno poročilo o učnem uspehu otrok.

Deželna vlada je o prihodu otrok iz Linza obvestila deželni odbor, ta pa je po ustaljeni poti obvestil županstva. Staršem so sporočili datum in uro vrnitve otrok. Obvestila so morala biti natančna, saj so morali starši ali skrbniki po otroke v Ljubljano, da so jih uradno prevzeli. Tako kot so napisali zapisnik pri odhodu v zavod, so ga napisali tudi ob vrnitvi. Spremljevalec je tako kot pri odhodu uradno predal otroke staršem ali kakemu drugemu spremljevalcu, ti pa so podpisali listino o prevzemu.

Ko je deželna vlada je sprejela obvestilo o številu otrok, odpuščenih iz zavoda v Linzu, je lahko razpisala štipendije za novo šolsko leto.

Zavodi

Kljub željam v Ljubljani v 19. stoletju ni bilo zavoda za izobraževanje slepih. Deželna vlada za Kranjsko ni želela pošiljati otrok v zavode po preostalih avstrijskih deželah, ne da bi prej poizvedela, kakšni so ti zavodi, kakšni so njihovi pogoji za sprejem, kakšne so cene in trajanje učne dobe. Na podlagi poizvedovanja in poslanih poročil direktij zavodov, ki so skrbeli za slepe, je deželna vlada sklenila, da je najprimernejši zavod za izobraževanje kranjskih otrok Holdheimov zasebni zavod, ki je bil sprva namenjen le izobraževanju gluhonemih.

Deželna vlada je poslala povpraševanja na Dunaj, Prago, Linz, Budimpešto. Proti koncu 19. stoletja in na začetku 20. so se v arhivskem gradivu pojavili podatki še o drugih zavodih, kot sta npr. zagrebški¹⁵ in graški.¹⁶ Seveda so posamezniki hodili tudi v te zavode, a večina, sodeč po ohranjenem arhivskem gradivu obeh upravnih organov, je še vedno gravitirala v Linz.

Deželna vlada je pri omenjenih zavodih iskala

¹³ SI AS 38, III/38, šk. 296, Zavod za gluhoneme, spisa 5221, 5814/1870.

¹⁴ austria-forum.org/af/Wissenssammlungen/Damals_in_der_Steiermark/Odilien-Institut; de.wikipedia.org/wiki/Jo hann_Wilhelm_Klein; Holdheimov zavod v Linzu je bil ustanovljen leta 1834. SI AS 33, šk. 52 (konvolut 129), spis 12833/1850 in šk. 10 (27/III), spisi 9605, 12397/1842 in 9080, 22759/1843, 29039/1844, 16782/1845. Prvi slepi gojenec Ilirskega sklada je bil Jože Teng (Teng), ki je prišel v Holdheimov zavod že leta 1835 in ostal tam vse do svoje smrti 1845. Naslednja gojenka je bila leta 1849 Marija Plattner, zaradi psihičnih težav pa je zavod kmalu zapustila.

¹⁵ SI AS 33, 18/3, t. e. 1873–1920, mapa 1903, zadeva Sopišič. Leta 1902 se je deželni odbor obrnil na zagrebški zavod društva sv. Vida za vprašanjem, s kakšnimi pogoji bi sprejeli Sopišiča. Niso dobili odgovora. Šele na urgenco so odgovorili, da je gojenec že bil pri njih leto dni in da je prostovoljno izstopil in da zdaj v domači vasi izdeluje krtače. V zavod so bili pripravljeni sprejeti vsakega gojenca v uk, in sicer za izdelovanje krtač. Stroški za leto dni pa so znašali 300 kron.

¹⁶ SI AS 38, III/36, šk. 290, spisi 11615/1896, 4157/1896 in 11551/1896. Prvi podpiranec Flödnikovega sklada, ki je odšel leta 1895 v Gradec – Odilien-Blindenanstalt, je bil Franc Dobnikar. Omenjenemu so nakazovali štipendijo še leta 1903. Za štipendijo je prosil tudi Jožef Kolenc. Njegova prošnja za izobraževanje v Gradcu je bila zavrnjena, ker je bila Flödnikova ustanova namenjena le otrokom, rojenim na Kranjskem in ne na Štajerskem. Glej: de.wikipedia.org/wiki/Odilien-Blindeninstitut; austria-forum.org/af/Wissenssammlungen/Damals_in_der_Steiermark/Odilien-Institut. Zavod v Gradcu je bil ustanovljen leta 1881 na pobudo slepega glasbenika Gustava Garznerja, ki se je izobraževal v Holdheimovem zavodu v Linzu.

odgovore o stroških za vzdrževanje gojenca, o tem kaj mora imeti gojenec s seboj ob sprejemu, kdaj je najprimernejši čas za sprejem novega gojenca, kako dolgo traja izobraževanje oziroma kako dolgo traja učna doba.

Vsi trije zavodi so odgovorili, da je treba v zavod prinesiti določeno dokumentacijo in osnovna oblačila. Gojenec pa poleg tega, da je bil slep, ni smel imeti nobenih drugih pomanjkljivosti.

V Pragi¹⁷ so imeli tri zavode, ki so bili namenjeni slepim: vrtec za predšolske otroke, zavod za izobraževanje otrok od 7. do 12. leta starosti in zavod za vseživljenjsko oskrbo slepih, v katerem so bili nastanjeni tisti, ki so imeli več kot 20 let. Vrtec za slepe otroke v Pragi je v arhivskem gradivu omenjen le bežno, in sicer v povezavi z usodo petletnega dečka Maksa Folkerja, ki je leta 1904 oslepel zaradi tuberkuloze vratnih bezgavk (škrofuloze). Deček je bil nezakonski, zanj je skrbela le mati. Oče je odšel za boljšim zaslužkom v Bosno. Ko je bil star pet let, je mati umrla. Stara mati ga ni mogla vzdrževati, zato je zaprosila za Flödnikovo štipendijo. Deželni odbor ji ni ugodil, ker je bil deček star šele pet let. Štipendijo so podeljevali sedemletnikom, saj so v izobraževalne zavode sprejemali šest- ali sedemletnike. Deželni oblastni organi so poizvedovali po primer- nih zavodih, v katere bi lahko napotili dečka.¹⁸ Zanj so zbrali otroški vrtec v Pragi. V njegovem primeru bi naredili izjemo, poslali bi ga v Prago za dve leti (480 kron)¹⁹ in bi ga štipendirali iz Flödnikovega sklada. Usoda pa je znova posegla v dečkovo življenje, zbolel je in namesto v Prago so ga odpeljali v bolnišnico.²⁰

Drugi praški zavod je bil izobraževalni in vanj so sprejemali otroke stare od 7 do 12 let. Letna vzdrževalnina za posameznika je znašala 120 goldinarjev. Po končanem šolanju so se gojenci vrnili k svojim domačim, kot je bilo v navadi pri vseh izobraževalnih zavodih. Tretji praški zavod pa je bil oskrbovalni in deloma tudi izobraževalni. Sprejemal je posameznike, stare več kot 20 let. V tem zavodu so skrbeli za oskrbovance vse življenje, tudi med boleznijo. Lahko so se izobraževali na glasbenem in verskem področju ter se izpopolnjevali v obrti. V zavodu pa niso pozabili niti na telesne aktivnosti slepih in slabovidnih.

Deželna vlada za Kranjsko je dobila tudi odgo-

vor **dunajskega zavoda**.²¹ V izobraževalni zavod so tako kot v Pragi sprejemali otroke od 7. do 12. leta starosti. V dunajskem zavodu je izobraževanje trajalo osem let. Stroški niso bili stalni in so se iz leta v leto spreminjali, a so bili precej višji kot v Linzu. To lahko sklepamo po ohranjenem arhivskem gradivu o gojencu Gvidu Vencajzu. Bil je sin okrajnega sodnika v Krškem. Oče si je zelo prizadeval, da bi oddal sina v dunajski zavod, zato se je z zavodom dogovarjal za prevzem fanta. Za bodočega gojenca je bil pripravljen prispevati k stroškom. Enoletni stroški za enega gojenca so znašali 300, v Linzu pa 130 goldinarjev. Po sedmih letih je odšel v linški zavod, in sicer po intervenciji očeta, takrat že sodnega svetnika v Ljubljani. Seveda se je vsota štipendije znižala za 150 goldinarjev.²²

Tudi na Dunaju je bil tako kot v Pragi poleg izobraževalnega zavoda tudi zasebni skrbstveni in zaposlitveni zavod za odrasle.

Holdheimov zasebni zavod za gluhoneme in slepe v Linzu je sprejemal otroke starejše od 6 let in ne starejših od 15 let, čeprav lahko po starosti gojencev sklepamo, da so delali tudi izjeme. V zavodu so ostali šest let (izjemoma tudi daljše obdobje). Po končani učni dobi so se vrnili v domači kraj. Stroški za vzdrževanje so prva leta obstoja zavoda znašali le 80 goldinarjev. V času dopisovanja z deželno vlado za Kranjsko so znašali 100 goldinarjev. Stroški so se zviševali, najprej na 130, potem pa so se zvišali na 150 goldinarjev. Najtehtnejši razlog za odločitev deželne vlade za linški zavod je bila prav gotovo najnižja cena, tj. letni stroški za gojenca.

Med vsemi pa je bil za kranjske otroke najmanj primeren zavod v Budimpešti, saj je predstavljal največjo oviro učni jezik v zavodu, torej madžarščina.²³

Šolanje slepih otrok v zavodu

Kot smo omenili že v uvodu, so bili zavodi ustanovljeni zato, da bi gojence usposobili za samostojno življenje. Pouk se je navadno začel 1. oktobra in končal 31. avgusta. Šolanje je skoraj na vseh zavodih trajalo šest ali osem let. To je bilo odvisno od števila razredov. Vsak je trajal dve leti. Prvi pripravljali, na-

¹⁷ SI AS 33, 27/III, šk. 10, spis 26920/1845; de.wikipedia.org/wiki/Johann_Wilhelm_Klein; Prvi zasebni izobraževalni zavod za slepe v Pragi je bil ustanovljen leta 1808. Leta 1832 je bil ustanovljen še oskrbovalni zavod za slepe.

¹⁸ SI AS 38, III/36, šk. 290, spis 15561/1904. V gradivu dopisov je tudi popis avstrijskih zavodov namenjenih slepim.

¹⁹ SI AS 38, III/36, šk. 290, spis 15561/1904.

²⁰ SI AS 33, 18/3, t. e. 1873–1920, mapa 1905.

²¹ de.wikipedia.org/wiki/Johann_Wilhelm_Klein; www.blind.at/erfahrung.htm; Johann Wilhelm Klein (1765–1848) je bil prvi nemški pedagog – pionir na področju izobraževanja slepih. Na Dunaju je dal pobudo za ustanovitev šole za slepe 1804. Leta 1825 so ustanovili še oskrbovalni zavod za odrasle.

²² SI AS 38, III/36, šk. 289, spisi 4654/1882, 5421/1886, 3120/1889, 4941/1889 in 4610/1889.

²³ SI AS 33, 27/III, šk. 10, spisa 32341/1845 in 4467/1846; www.blind.at/erfahrung.htm. V Budimpešti je bil zavod ustanovljen leta 1835.

slednje leto prvi nadaljevalni in tako tudi v drugem in tretjem razredu – nižja in potem višja stopnja. Pri pouku so upoštevali učni načrt ljudskih šol, a so ga prilagodili potrebam slepih učencev. Poleg osnovnih predmetov, branja, pisanja in računanja, so se gojenci zavodov za slepe učili še orientacije v prostoru, učilnicah, delavnicah, jedilnici . . ., okolici, dvorišču, vrtu. Pedagogi so jih seznanjali s predmeti, orodjem, stroji, materialom. Ko so spoznali delavnico, orodje in materiale, so se začeli učiti tudi ročnih spretnosti. Za slepe gojence sta bili najprimernejši obrti pletarstvo in izdelovanje ščetk, za dekleta pa ženska ročna dela, kot sta vezenje in pletenje.

Po končanih šolskih urah so gojencem dodelili naloge, ki so bile primerne za njihove sposobnosti in spol. Če je bilo mogoče, so upoštevali tudi njihove želje, da bi se privajali na določeno obrt, s katero bi mogoče v prihodnje lahko služili. Po končanem šolanju je večina gojencev ostala v zavodu, da so se izpopolnili v ročnih spretnostih, hkrati pa so jih skušali navajati na življenje zunaj zavoda.

Kaj jim je omogočilo pridobljeno znanje? Samostojno življenje ali morda vsaj minimalen zaslužek, da bi lahko prispevali v že tako revni družinski proračun? Odgovor je negativen.

Vsa pridobljena izobrazba jim je bila morda v osebno zadoščenje. Usoda jim ni bila naklonjena. Tudi upanje staršev, ki so zaprosili za štipendije, da bi otrokom z izobrazbo omogočili samostojno življenje, tj. preživljanje, je po prihodu otrok splahnelo.

Ohranjeni dokumenti pričajo, da so se v svojih pričakovanih starši in otroci močno zmotili. V arhivskem gradivu sicer ni konkretnih izjav ali mnenj staršev ali otrok o konkretni koristi izobraževanja, a iz posameznih prošenj za podpore lahko sklepamo, da je bila večina otrok še naprej odvisna od staršev in sorodnikov. Če jim je bila usoda naklonjena, so živeli pri starših ali na račun miloščine, beračenja in raznih podpor. Redki so se preživljali sami, a še tem so večinoma pomagali domači ali sorodniki. Zakaj je bila usoda otrok s Kranjskega tako žalostna, nam deloma odgovori mnenje, ki ga je leta 1896 izrazil takrat že nekdanji direktor linskega zavoda ob prošnji gojenke Ivane Murn:²⁴ »Na Kranjskem so razmere za slepe zelo slabe, in sicer tako slabe, da gojenci, ki so končali šolanje z odličnim uspehom, ne najdejo zaposlitve. Okolje je zelo revno, rešitev bi bila v ustanovitvi oskrbovalnega zavoda za slepe.«²⁵

Postavlja se vprašanje, koliko je bil slepi posameznik konkurenčen domači obrti, saj je v štirih tednih izdelal le en pleten stol, tj. približno deset stolov na leto. Ali je teh deset stolov omogočalo samostojno življenje? Številne prošnje slepih za nakup orodja in materiala, naslovljene na deželni odbor, so bile zavrnjene. Slepi iz revnih družin brez podpore deželnega odbora niso mogli niti do orodja, s katerim bi lahko izdelovali stole, koše . . . in si izboljšali gmotno stanje. Večina gojencev se je po šestih letih, posamezniki pa po devetih vrnila domov. S pridobljenim znanjem se zaradi slabih razmer niso mogli vzdrževati sami.

Tako po gradivu spremljamo različne usode. Seveda le tistih, ki so zaprosili za pomoč deželni odbor ali deželno vlado. Nekateri so v upanju, da bodo lahko kaj zaslužili, prosili deželni odbor za pomoč pri nakupu orodja, ki so ga potrebovali za izdelavo košev, stolov in krtač. Prosili so tudi za dodatno štipendijo, da bi nadaljevali izobraževanje na glasbenem področju, dekleta pa v ročnih delih. Bili pa so tudi takšni, ki denarja niso potrebovali za izobraževanje ali orodje. Preprosto, bili so v hudi stiski, in da ne bi bili lačni, so prosili za podporo.

Prvi primer nam nakazuje, da tudi učenci, ki so bili nadpovprečno nadarjeni in so končali šolanje z odliko, niso našli primerne zaposlitve, ali bolje zasluzka, s katerim bi se preživljali. Ivana Murn se je leta 1895 vrnila domov. Šolo je končala z odličnim uspehom. Izobraževanje je želela nadaljevati, da bi si sama služila kruh. Deklica je bila nadarjena, dobila je tudi priporočila, a je bila njena prošnja zavrnjena s približno takimi besedami: »Tudi če je še tako nadarjena in pohvaljena in je dosegla najvišje, najboljše uspehe, se ti uspehi ne morejo kosati z najboljšimi . . . in seveda z argumentom, da na Kranjskem ni zavoda, ki bi slepim z oskrbo omogočal dostojno življenje.« Deklica je bila vztrajna. Ker se ji ni izpolnila želja po dodatnem izobraževanju, je zaprosila za pisalni pribor (Kleinova pisava).²⁶ Dobila ga je in v arhivskem gradivu najdemo njeno zahvalno pismo, napisano z dobljenim pisalnim orodjem – edino med pregledanim gradivom.²⁷

Dokaj slab položaj slepih na Kranjskem kaže prošnja Janeza Sitarja,²⁸ izdelovalca krtač in pletenih izdelkov, v kateri je prosil za podporo. Po končanem šolanju je želel odpreti obrtno delavnico v Linzu. Prošnjo je utemeljil z dejstvom, da si na Kranjskem ne bi mogel ustvariti eksistence, ker je tam preveliki-

²⁴ SI AS 38, III/36, šk. 290, spis 8517/1896.

²⁵ de.wikipedia.org/wiki/Johann_Wilhelm_Klein. Johann Wilhelm Klein je bil mnenja, da je nujno poleg izobraževalnih ustanoviti tudi oskrbovalne zavode za slepe. Slepim je treba omogočiti dostojno življenje in zato so bili po njegovem

mnenju potrebni zavodi, ki bi zanje skrbeli vse življenje.

²⁶ SI AS 38, III/36, šk. 290, spis 13242/1898.

²⁷ SI AS 38, III/36, šk. 290, spis 2039/1899 (glej opombo 21 – Johann Wilhelm Klein, pisava za slepe).

²⁸ SI AS 33, 18/3, t.e. 1873–1820, 1917, zadeva Janez Sitar.

ka konkurenca domače obrti. Prosil je za podporo v višini 690 kron za orodje, material in za delavnico. Ker je bila vojna, so mu nakazali 190 kron. Po vojni je takoj zaprosil še za preostalih 500 kron.

Štiriindvajsetletna Alberta Kattauer je sedem let obiskovala linški izobraževalni zavod za slepe. Po končanem šolanju se je vrnila k staršem. Oče je vsa leta družino vzdrževal, ker je imel dokaj dobro službo. Leta 1900 je bila prisiljena prositi za podporo, ker ji je oče umrl, mati pa je bila prestara in ji ni mogla pomagati. Sama se kljub šolanju ni mogla preživljati. Vsa leta je dobivala podporo magistrata, in sicer 3 goldinarjev, a ji po smrti očeta to ni zado-stovalo. Njeni prošnji so ugodili, dobila je podporo v višini 40 kron.²⁹

Arhivsko gradivo nam odkriva tudi žalostno življenjsko zgodbo Ane Höningmann.³⁰ Doma je bila v Petrovi vasi pri Črnomlju. Za podporo je zaprosila leta 1912, ko je bila stara 39 let. V Ljubljani se je preživljala le z miloščino, ker v mestu ni smela beračiti, ljudje na podeželju pa še sami niso imeli ničesar. V prošnji je navedla, da je sirota brez sorodnikov, ki bi ji lahko pomagali v stiski. Njena usoda je zanimiva, a ni edina. Leta 1882 ji je umrla mati, naslednje leto je odšel oče v Ameriko. Njena skrbnica je bila revna, zato je zaprosila za Flödnikovo štipendijo. Ana je bila izbrana in poslali so jo v Linz. Deklico so po dveh letih, ko je bila stara 13 let, odpustili. Direktor zavoda je v poročilu deželni vladi napisal, da je zlobna in uporna. Vzgojitelji pa so menili, da pri slepi deklici ne gre za zlobo, ampak neprilagodljivost. V dopisu deželni vladi najdemo to: je neprilagodljiva, slabo se uči, je zelo nagajiva, neubogljiva in neukrotljiva ter moči posteljo. Ko je prišla v Ljubljano, je ponjo prišel Janez Strukelj. Zanimivo, v Ljubljano jo je pripeljala skrbnica Neža Hočevnar. Očitno je bilo dekletce vsem v napoto.

Hoeldheimov zavod je velikokrat zavrnil neprilagodljive, bolne ali slabovidne otroke. V gradivu je nekaj primerov teh zavrnenih otrok, a njihove usode ne moremo spremljati. To bo morda priložnost za prihodnje raziskovanje.

Po vrnitvi v domači kraj so imeli malo več sreče od preostalih gojencev linškega zavoda le glasbeno nadarjeni posamezniki. Slepí glasbeniki so igrali na prireditvah, a so potrebovali spremstvo, če so želeli zaslužiti nekaj denarja z igranjem v gostilnah, na porokah in pogrebih. Posamezni primeri nam kažejo, da so slepi glasbeniki s trudom in dodatnim izobraževanjem svoje glasbeno znanje tako izpopolnili, da

so lahko igrali tudi na cerkvene orgle, to pa jim je pomenilo tudi zaslužek in samostojno življenje.

Jože Gostinčar³¹ se je šolal devet let ter bil odličn v igranju klavirja in orgel ter v ročnih spretnostih. Po vrnitvi domov si je občasno služil denar z igranjem, a le dokler ga je spremljala mati. Ko je zbolela, je oče, ki je bil star in je moral skrbeti še za svoje nepreskrbljene otroke, zaprosil za dodatno štipendijo za sina, da bi izpopolnil glasbeno znanje. Prošnji je deželna vlada ustregla. Leta 1895 je dobil še štipendijo za pouk v igranju orgel na konservatoriju.

Leta 1900 je dobil štipendijo za nadaljnje izobraževanje v glasbi tudi Jakob Petkovšek, ki se je sicer leta 1878 vrnil iz linškega zavoda. Vodstvo šole v Linzu ga je sprejelo na tečaj igranja orgel. Imel je veliko veselje za igranje. Imel pa je tudi obljubljen tudi službo orglarja. V Linzu je ostal leto dni in se učil igranja na klavir, orgle in harmoniji.³²

Šolanje slepih otrok v javni šoli

V arhivskem gradivu deželne vlade za Kranjsko najdemo v konvolutu 27/III nekaj več podatkov o možnostih, da bi se slepi otroci izobraževali v javnih šolah, in sicer tisti, ki niso bili deležni izobraževanja v zavodih ali zasebnega izobraževanja. Področje javnih šol in vključitve gluhtonemih in slepih otrok v takratni izobraževalni proces je država uredila leta 1869. Na Kranjskem pa so se zadeve na tem področju počasi obračale. Velikokrat so bile napredne misli sprejete z zadržki ali celo odklonilno s celim kupom tehtnih argumentov ali pa tudi ne. Državni zakon je omogočal gluhtonemim in slepim otrokom, ki niso obiskovali posebnih zavodov, izobraževanje v ljudskih šolah skupaj s preostalimi otroki. Uredba študijske dvorne komisije je že leta 1842³³ predvidevala vključitev gluhtonemih in slepih v ljudsko šolsko izobraževanje. Na osnovi te uredbe je študijska komisija poslala po deželah poizvedbo, kako je z izobraževanjem gluhtonemih in slepih otrok. Primerjali bomo odgovor ljubljanskega in celovškega konzistorija.³⁴

²⁹ SI AS 38, III/36, šk. 290, spisa 13377/1900 in 9969/1900.

³⁰ SI AS 38, III/36, šk. 289, spisi 6455/1882, 6239/1885 in 2306/1885.

³¹ SI AS 33, šk. 52 (konvolut 129), spis 4955/1879; SI AS 38, III/36, šk. 290, spis 9969/1900 in III/36, šk. 289, spis 4707/1882.

³² SI AS 38, III/36, šk. 290, spisa 13377/1900 in 9969/1900.

³³ SI AS 33, 27/III, šk. 10, spis 32563/1842. Podobne predloge je imel že odlok 26. novembra 1818/3941, po njem naj bi otrok, ki ni imel možnosti za zasebni pouk in ni obiskoval nobenega drugega pouka, obiskoval javno šolo v domačem kraju.

³⁴ SI AS 33, 27/III, šk. 10, spis 12507/1846. Poročilo ljubljanskega in celovškega konzistorija je dodano povzeto v dopisu študijske komisije ilirskemu guberniju v Ljubljani, 7. maj 1846.

Ljubljanskemu poročilu z dne 3. aprila 1843 je dodan tudi seznam otrok po dekanijah:

Ljubljana	2
Lož	1
Stara Loka	2
Šmartno	1
Idrija	1
Kočevje	2
Metlika	1
Vrhnika	1
Zgornje Gorje	4

Večina otrok je hodila k verouku. Spremljali so jih starši ali kateri od domačih (pristojnih). Pri preostalem izobraževanju teh otrok pa je bilo na Kranjskem dokaj slabo, saj je bila večina krajev brez šol, tako da vsi otroci, ne glede na to, ali so bili gluho-nemi ali slepi, niso bili deležni primerne pouka. V poročilu konzistorija je navedeno, da na Kranjskem gluho-nemi in slepi otroci nimajo nobenega izobraževanja razen verouka.

Celovski konzistorij je 5. maja 1843 poročal, da so bili otroci škofije Krka, mesta Celovca in župnije Podklošter večinoma poslani v linški zavod. V župniji Skočič Dol niso imeli šole, zato so slepi otroci obiskovali le verouk.

V poročilu so tudi omenili, da so na Dunaj poslali učitelja, ki naj bi se v enem ali dveh letih naučil metode poučevanja gluho-nemih in slepih. Po načrtu bi po končanem šolanju prevzel pouk v Celovcu. Prostore so nameravali najeti v normalki. Učenci bi imeli dve do štiri ure pouka na teden, za štiri ure pa bi jih prevzel še katehet.

Problem izobraževanja slepih in slabovidnih otrok v javnih šolah na Kranjskem ni bil nič manjši leta 1889, ko je deželno predsedstvo za Kranjsko posredovalo deželnemu zboru v obravnavo predlog zakona o izobraževanju in pouku za gluho-neme in slepe otroke. Predlog zakona za vojvodino Kranjsko je vseboval 8 členov.

Zakon je predvideval izobraževanje gluho-nemih in slepih otrok na ljudskih šolah, če niso imeli možnosti obiskovati zasebnega pouka ali pa ni bilo primernega zavoda zanje. Če je bilo v občini 12 takih otrok, bi na šoli odprli poseben oddelek. Če je bilo 12 takih otrok in ni bilo možnosti za poseben oddelek zanje, naj bi bil organiziran poseben pouk, in sicer bi imeli vsak teden vsaj po tri ure pouka na domači šoli. Zakon je ponujal tudi možnost, da več občin skupaj ustanovi razred oziroma razrede za te otroke. Učitelji pa bi morali biti usposobljeni za poučevanje gluho-nemih in slepih otrok. Za poučevanje

bi dobivali letne nagrade.³⁵

Deželni zbor je 29. oktobra 1889 na sedmi seji obravnaval predlog zakona, a ga je večina poslancev zavrnila. Odborniki so bili mnenja, da bi bile vse težave izobraževanja gluho-nemih in slepih rešene z zavodom. Obravnavo o zakonu so preložili na prihodnje leto s sklepom, da ga ne bodo obravnavali, če bo v Ljubljani v omenjenem času ustanovljen zavod. Nič bolje ni kazalo naslednje leto 1890. Odsek upravno gospodarskega odbora je preučil zadevo s finančnega stališča in porodila se jim je misel, da Kranjska glede na število gluho-nemih in slepih otrok sploh ne potrebuje zakona o izobraževanju zanje. V potrditev mnenja so podali seznam gluho-nemih in slepih otrok.

Deželni šolski svet³⁶ je prvi seznam otrok podal že leta 1889.

Kraj	Gluho-nemi	Slepi
Postojna	6	6
Kočevje	11	1
Krško	12	1
Kranj	14	6
Ljubljana mesto	1	0
Ljubljana okolica	20	0
Litija	13	2
Logatec	13	2
Radovljica	3	1
Novo mesto	18	2
Kamnik	9	2
Črnomelj	8	2
SKUPAJ	128	25

Na Kranjskem je bilo 457 gluho-nemih in 357 slepih otrok. Vseh šoloobveznih otrok, ki so bili stari od 6 do 12 let in so morali hoditi v šolo že po zakonu, je bilo skupaj 153, torej na 100.000 prebivalcev le 32 otrok. Med 153 otroki, ki so bili sposobni za šolo, je bilo 128 gluho-nemih in 25 slepih. Polovica slepih otrok je bila brez vsakršne vzgoje. Štirinajst jih je obiskovalo zavode – večina zavod v Linzu. Štipendirala jih je Flödnikova ustanova. Poskrbeti

³⁵ SI AS 38, III/36, š. 289, spisa 7736/1889 in 8389/1889. Deželno predsedstvo v Ljubljani 10. oktobra 1889/2024 posreduje deželnemu zboru v obravnavo zakon, ki se tiče izobraževanja in pouka za gluho-neme in slepe otroke. Ministrstvo za uk in bogočastje – Uredba, 22. decembra 1888/678 (Zakon o izobraževanju gluho-nemih in slepih), in *Obravnave*, 30. zvezek, seje deželnega zbora od 10. oktobra do 23. novembra 1889; Priloga 31, VII. seja 29. oktobra 1889, str. 103.

³⁶ SI AS 38, III/36, š. 289, spis 2379/1889. Deželni šolski svet je pripravil 23. marca 1889 seznam gluho-nemih in slepih otrok v šolskih okrajih.

je bilo treba za drugo polovico slepih otrok, ki niso bili vključeni v nikakršno izobraževanje. Poslanci kranjskega deželnega zbora se perečega vprašanja niso zavedali. Poleg argumenta o premajhnem številu slepih otrok so menili, da bi bil pouk teh otrok skupaj z ostalimi nemogoč. To mnenje so utemeljili z dejstvom, da bi učitelj, ki bi se ukvarjal z gluho-nemimi ali slepimi, zanemarjal preostale otroke. Če bi se ukvarjal s preostalimi, slepi otroci od pouka ne bi odnesli ničesar. Skupen pouk bi po mnenju večine poslancev imel veliko pomanjkljivosti, predvsem s pedagoškega stališča, saj v takem razredu ne bi bilo možno vzdrževati discipline.

Kljub državnemu zakonu o izobraževanju gluho-nemih in slepih so na Kranjskem menili, da je za gluho-neme in slepe otroke mnogo bolje, da se ne udeležujejo pouka na javnih ljudskih šolah.³⁷ Problematiko zakona o izobraževanju in pouku za gluho-neme in slepe otroke so predstavili na eno izmed naslednjih sej. Poslanci zbora so želeli ustanoviti zavod za gluho-neme in slepe v Ljubljani in se tako izogniti sprejetju omenjenega zakona. Zavod bi sprejel vse gluho-neme in slepe šoloobvezne otroke in s tem bi se izognili potrebi po izobraževanju teh otrok v javnih ljudskih šolah.

Tudi sicer smo bili na Kranjskem glede osnovnega šolstva, da o drugih izobraževalnih zavodih ne govorimo, precej na slabšem kot marsikatera avstrijska dežela. V večini dežel je veljal 21. člen zakona, ki je določal, da mora otrok obiskovati šolo od 6. do 14. leta. Na Kranjskem pa je učna doba v nasprotju z drugimi avstrijskimi deželami trajala le do 12. leta.

Obisk šole na Kranjskem je bil slab. Šole je obiskovalo le 85 % šoloobveznih in za šolo sposobnih otrok. Šole ni obiskovalo 15 % otrok. Državni in deželni šolski zakon sta omogočala, da so šoloobvezni otroci ostajali doma. Okrajni šolski sveti so opravičevali izostanke otrok zaradi telesne nerazvitosti, majhnosti, šepavosti, oddaljenosti šole (več kot 4 km) itd. Zato se ne moremo niti čuditi, da so bili poslanci nenaklonjeni osnutku zakona o izobraževanju gluho-nemih in slepih v javnih šolah. Kranjsko so dejansko pri vseh odločitvah in ne samo pri šolstvu obremenjevali slab socialni položaj večine prebivalstva in tudi gospodarske razmere, saj niso omogočale velikopoteznih odločitev. Žal ima pri večini odločitev zelo pomembno vlogo denar. Zaradi nerazvitosti pokrajine ni bilo bogatih posameznikov, ki bi lahko vložili dovolj denarja v izobraževalni proces. Zavode so ustanavljali le tam, kjer sta bila zanimanje in denar.

Zavod v Ljubljani³⁸

V prejšnjem poglavju o izobraževanju gluho-nemih in slepih otrok v javnih šolah smo omenili neodločnost poslancev pri sprejemanju predloga zakona. Menili so, da bo ustanovitev ljubljanskega izobraževalnega zavoda razrešila vse težave šoloobveznih gluho-nemih in slepih otrok. Ustanovitev zavoda je bila dolgotrajen in zahteven projekt s strokovnega, gradbenega in predvsem finančnega stališča in mu dežela ni bila kos, tako da je leta 1900 ustanovila le zavod za gluho-neme. Zavod za slepo mladino pa smo dobili šele leta 1919, po prvi svetovni vojni.

Več kot dvajset let so v deželnem zboru razpravljali o ustanovitvi zavoda za gluho-neme in slepe. Ves postopek in tudi konkretni nasveti odbora za razrešitev problema so vidni iz poročil deželnega odbora (1890, 1892, 1893, 1894 in 1895). Dolga leta so potekala pogajanja med deželnim odborom in deželno vlado. Končno je prevladalo stališče deželne vlade. Ta je z nakupom zemljišča za Bežigradom omogočila graditev stavbe, ki je kasneje dajala streho le zavodu za gluho-neme otroke.

Leta 1895 so deželnemu stavbnemu uradu naložili, naj natančno pregleda Cekinov grad³⁹ in presodi o njegovi primernosti. Stavba se strokovnjakom ni zdela primerna za zavod, zato so se odločili zgraditi popolnoma novo stavbo, in sicer po načrtih deželnega inženirja Vladimirja Hraskega. Hraske se je že leto prej dogovarjal o izvedbi projekta s hrvaškim arhitektom Krunom Waidmannom.⁴⁰ Deželna vlada se je odločila za nakup zemljišča za Bežigradom.⁴¹ Pri prodaji zemljišča za Bežigradom je deželni odbor poudaril željo deželne uprave, da bi bil zavod ustanovljen kot zavod za gluho-neme in slepe otroke. Iz vseh dopisov in dogovorov med deželnimi in državnimi organi je vidno, da so deželni organi zagovarjali skupni zavod za gluho-neme in slepe, državni organ pa je dajal prednost zavodu za gluho-neme z možno-

³⁷ SI AS 38, III/36, šk. 289, spis 8389/1889 in *Obravnave*, 30 zvezek; Priloga 31, seja VII., 29. oktobra 1889, str. 103.

³⁸ *Obravnave*, 38. zvezek, seje deželnega zbora za obdobje od 28. decembra 1896 do 6. marca 1897; Priloga 46. – Poročilo deželnega odbora o prodaji deželi kranjski pripadajočih zemljišč za Bežigradom deželni vladi za namen ustanovitve zavoda za gluho-neme, str. 400–404; *Obravnave*, 37. zvezek, seje deželnega zbora za obdobje od 28. decembra 1895 do 11. julija 1896; Letno poročilo/Š9 – Ustanove, Zavod za gluho-neme in slepe, str. 270–275; SI AS 38, III/36–38, šk. 294, Zavod za gluho-neme in slepe 1894–1901.

³⁹ SI AS 38, III/36–38, šk. 294, spis 2113/1895

⁴⁰ SI AS 38, III/36–38, šk. 294, spis 7202/1894.

⁴¹ SI AS 38, III/38, šk. 294, spisi 2236/1886, 1240/1897 in 5110/1897. Že 23. marca 1888 je obstajal načrt. Zemljišče za Bežigradom naj bi zamenjali z doplačilom za zemljišče pri muzeju. Tudi tu se ni vse izteklo, kot je bilo zamišljeno. Deželni odbor je bil pooblaščen, da proda deželno zemljišče deželni vladi za 10.000 goldinarjev.

stjo kasnejše priključitve zavoda za slepe.⁴² Ustanovitev zavoda za gluhoneme je bila po mnenju deželne vlade nujnejša, kajti gluhonemih otrok v Linzu niso več sprejemali. Izpostavljeni so bili predvsem gluhonemi dečki, saj je v Šmihelu pri Novem mestu že deloval dekliški zavod, ki so ga vodile šolske sestre de Notre Dame. V Ljubljani je bil odprt zavod za gluhoneme dečke 28. oktobra 1900.⁴³

Ustanovitev zavoda za gluhoneme in slepe ni pomenila le iskanja primerne stavbe ali zemljišča, ampak tudi zbiranje podatkov o učnih načrtih in literaturi o izobraževanju gluhonemih in slepih. Na podlagi strokovnih ekskurzij po tujih zavodih v Avstriji in Nemčiji so strokovnjaki nabrali obilo izkušenj in podatkov o tujih zavodih, njihovih predmetnikih, pouku, o izobraževanju učiteljev. V sodelovanju s tujimi strokovnjaki so pripravili elaborate o stavbah, učilnicah, opremi, delavnicah in o orodju – o vsem, kar je bilo potrebno za izvedbo kvalitetnega pouka. Pri pripravi je s slovenskimi strokovnjaki sodeloval in jim svetoval ravnatelj graškega zavoda. Na podlagi vseh zbranih podatkov in posvetov, ki so potekali med državnimi, deželnimi in občinskimi organi, je o pripravah in zbranim gradivu deželni odbor poročal tudi deželnemu zboru.⁴⁴

Sklep

Področje in obdobje, ki ju prispevek obravnava, je neraziskano, zato je le kamenček v mozaiku zgodovine slepih in slabovidnih in le kratek in dokaj skop pregled prvih začetkov organizirane skrbi za slepe na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja. Tema je zanimiva in bi zahtevala natančnejši pristop, saj o slepih in skrbi zanje v preostalih slovenskih deželah v sklopu Avstrije, tj. Štajerski, Primorski in Prekmurju, v 19. stoletju vemo morda le toliko, kolikor so te dele v svoje raziskave vključili avstrijski in madžarski raziskovalci. Za natančnejši vpogled v življenje slepih v 19. stoletju na območju današnje Slovenije bi bilo nujno pogledati v arhive upravnih organov, ki jih hranijo v arhivih zunaj meja Slovenije. Zanimi-

vo bi bilo ugotoviti, ali so štajerski slovenski otroci dobivali štipendije za graški zavod in ali so v Gradcu že v 19. stoletju pri pouku slovenskih otrok uporabljali slovenski jezik. Prekmurje je bilo vse do prve vojne zapostavljeno. Tam je bil še v 20. stoletju zelo pogost trahom, tako da je zbolelo veliko število prebivalstva. Kako je bilo v 19. stoletju s slovenskimi šoloobveznimi slepimi otroki v tem delu Slovenije, ki je bila pod madžarskim upravnim aparatom? Za natančnejši vpogled v življenje slepih bi bilo treba pregledati ubožne zadeve pri upravnih organih na vseh ravneh, tj. tudi v regionalnih arhivih.

Seveda problematika kranjskih otrok in odraslih v tem prispevku prav gotovo še zdaleč ni obdelana. To je le vaba, ki naj bi privabila v arhive posameznike, ki bi jih tema zanimala. Že na začetku članka smo postavili vprašanje, ali je linški zavod, v katerega so hodili na izobraževanje slepi otroci s Kranjskega, omogočil samostojno življenje gojencem po vrnitvi v domače okolje. Odgovor je negativen. Izobrazba otrokom ni omogočila samostojnega življenja. Ta zelo specifični odgovor smo dobili v arhivskem gradivu najvišjih deželnih organov. Morda bi nam nadaljnja raziskava dala še tehtnejši argument za našo trditev. Zanimiva bi bila primerjava s štajerskimi in prekmurskimi gojenci. Pustimo se presenetiti nadaljnjim raziskavam.

Viri in literatura

Viri

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

- SI AS 33, Deželna vlada za Kranjsko 1861–1918, šk. 10, 52, 338, 348, reg. f. 18/3 (t. e. 1861–1872 in t. e. 1873–1920).
- SI AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko 1861–1918, šk. 289–299.

Internet

austria-forum.org/af/Wissenssammlungen/Damals_in_der_Steiermark/Odilien-Institut
de.wikipedia.org/wiki/Johann_Wilhelm_Klein
www.blind.at/erfahrung.htm

Literatura

Levec, Vladimir: Rodbina Flödnig. V: *Izvestja muzejskega društva IV* (1894), str. 251.

Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani. Ljubljana: kranjski deželni odbor 1861–1814, sejni zapisniki deželnega zbora za leta 1870, 1871, 1878, 1880, 1889 in 1896.

⁴² Zaradi nujnosti rešitve problema je deželni odbor 17. julija 1896 poslal pisno prošnjo, ali bi deželna vlada hotela ustanoviti zavod v okviru deželnozborskih sklepov. Še isto leto avgusta je vlada odgovorila, da namerava ustanoviti izobraževalni zavod za gluhoneme otroke, zavoda za slepe pa ne, in sicer zaradi pomanjkanja finančnih sredstev.

⁴³ SI AS 38, III/36–38, šk. 294, spis 7782/1901. V Šmihelu pri Novem mestu je bilo 24 deklic. Ljubljanski zavod je sprejel 25 gluhonemih dečkov. V spisu 6199/1901 sta organizacijski statut in začasni hišni red zavoda samo za gluhoneme.

⁴⁴ SI AS 38, III/36–38, šk. 294 in III/38, šk. 294, spisi 4619/1892, 7534/1892, 4197/1893 in 5082/1893.

Ribnikar, Peter: Študentske in dijaške ustanove na Kranjskem. V: *Arhivi* 22 (1999), št. 1–2, str. 9–16.

Zusammenfassung

DIE EINSTELLUNG DER GESELLSCHAFT ZU BLINDEN UND SEHBEHINDERTEN IN KRAIN IM 19. JAHRHUNDERT

In dem Beitrag wurde versucht, die Problematik der Einstellung der Gesellschaft zu Blinden und Sehbehinderten in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts im Gebiet von Krain zu verdeutlichen. Der Verfasser konzentrierte sich auf den Flödnik-Fonds für Blinde, der in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts blinden Kindern eine finanzielle Unterstützung zum Besuch der Taubstummen- und Blindenanstalt in Linz gewährte. Die Kinder von 7 bis 12 Jahren wurden in die Bildungsanstalt geschickt, um Lesen, Schreiben, Rechnen und handwerkliche Fertigkeiten wie Flechten von Sesseln und Körben und Bürstenbinden sowie Handarbeiten zu erlernen. Die Bildungsanstalten hatten den Zweck, blinde Kinder, Mädchen und Jungen, zu unterrichten, sie auf das Leben vorzubereiten und für eine Arbeit zu befähigen. Die Heimkinder sollten auf das spätere selbständige

Leben vorbereitet werden. Der Beitrag versucht die Frage zu beantworten, ob diese Bildungsanstalt den Kindern tatsächlich ein selbständiges Leben ermöglichte. Das Schicksal der blinden Heimkinder war nicht rosig. Nach der Rückkehr in die Heimat fanden sie keine Beschäftigung. Sie lebten auf Kosten der Eltern, von Almosen, Bettelei und diversen Unterstützungen. Auf dem heimischen Markt standen die Blinden beim Flechten von Sesseln und Körben und beim Bürstenbinden mit dem bodenständigen Handwerk in starker Konkurrenz. Eine Lösung hätte nur die Gründung einer geeigneten Anstalt gebracht, die die Blinden mit Werkzeug und Material versorgt und ihre Erzeugnisse auch vermarktet hätte. Wenige musikalisch begabte Einzelne trugen mit ihrem Spiel auf Hochzeiten und Begräbnissen zum familiären Haushalt bei, waren aber trotzdem von den Verwandten abhängig, die sie auf den Veranstaltungen begleiteten.

Die langjährigen Versuche, in Ljubljana eine Blindenanstalt zu gründen, trugen bis zum Jahr 1919 keine Früchte. Dafür gibt es viele Gründe, einer davon ist, so wie in den meisten Fällen, die Finanzierung. Doch wenn man die Sitzungen des Landtags verfolgt, kann man nicht umhin, zu dem Schluss zu kommen, dass unter den Abgeordneten nicht genug politischer Wille vorhanden war.



*Aktivnosti za otroke ob mednarodnem dnevu arhivov v Zgodovinskem arhivu Ljubljana,
7. junij 2013 (foto: Tina Arb, ZAL).*

O delu arhivov in zborovanjih

Sestanek skupnega zasedanja Evropskega odbora direktorjev nacionalnih arhivov (EBNA) in Evropske arhivske skupine (EAG) Köbenhavn, 29.–30. maj 2012, Nikozija 11.–12. oktober 2012

Prvi dan, 29. oktobra, je imel uvodno temo Asbjorn Hellum, direktor Danskega nacionalnega arhiva, z naslovom »Digitalna hramba – skupni izzivi, različne strategije?« Sledili sta mu predstavitvi Kirstena Villadsena Kristmarja iz Danskega nacionalnega arhiva in Karla Velleja, direktorja Belgijskega nacionalnega arhiva, o raziskavi arhivskih baz, ki jo je izvedla Belgija. Danska referata sta bila posebno zanimiva, saj sta predstavila razmere pri elektronski hrambi v celotni EU. Pri tem sta izhajala iz e-uprave kot digitalne interakcije med državo in državljanji, državo in podjetji, državo in zaposlenimi, ter med različnimi državnimi uradi in agencijami. Raziskava je bila izvedena med februarjem in aprilom 2012. Prejeli so 21 odgovorov od 32 vprašanih nacionalnih arhivov.

Vprašanja so se nanašala na strategijo, organizacijo, valorizacijo, prenos, zbirke digitalnih zapisov in dostop do njih. Odgovori kažejo, da ima 15 držav EU strategijo za dolgoročno hrambo, 6 pa ne. Študija ugotavlja tudi, kakšne so kompetence zaposlenih pri digitalnem arhiviranju in koliko FTE (ekvivalenti polnega delovnega časa) je namenjenih za prenos in ohranjanje digitalnega arhivskega gradiva. Največ zaposlenih na tem področju ima Narodni arhiv Velike Britanije, za njim pa sta Danski in Finski nacionalni arhiv. V Veliki Britaniji so na prvih treh mestih sistemski inženirji, specialisti za digitalno arhiviranje in drugi strokovnjaki za IT. Šele nato so na vrsti administratorji in arhivisti. Na Danskem in Finskem pa so arhivisti zastopani sorazmerno s sistemskimi inženirji in specialisti za digitalno arhiviranje. Večina arhivov je seznanjenih z informacijskim sistemom in digitalnimi zapisi v javni upravi s pregledovanjem in inšpekcijo pri organih javne uprave (16 pozitivnih odgovorov), sledijo tiste, ki se s sistemom seznanijo ob prenosu podatkov v arhiv (11), nato tiste, ki jih organi redno oziroma periodično obveščajo o svojem informacijskem sistemu (9), čisto na koncu pa so tiste, ki nimajo sistematičnega vedenja o sistemih in poslovanju z digitalnim gradivom (5) in drugo (3). Valorizacijo digitalnega arhivskega gradiva tako v poslovnih sistemih kot tudi v elektronskih sistemih za upravljanje dokumentov (ERMS) opravlja devet držav, valorizacijo samo v elektronskih sistemih za upravljanje dokumentov (ERMS) šest, valorizacijo samo v poslovnih sistemih pa ena država – pet držav ne valorizira elektronskega arhivskega gradiva. Prenos elektronskega arhivskega gradiva v arhiv opravlja 15

držav. Največ elektronskega gradiva sta v arhiv prevzela Švedski državni arhiv (50.000 TB) in Danski državni arhiv (30.000 TB). Le sedem držav prenaša elektronsko gradivo hkrati in v istih rokih kot »papirno« gradivo. V drugih rokih – ne takrat kot papirno gradivo – pa štirinajst držav. Večinoma so pobudniki za prenos gradiva ustvarjalci arhivskega gradiva. Velika večina držav pri prenosu lahko zahteva od ustvarjalca, naj pretvori gradivo pred prenosom v specifični format. Največ gradiva je shranjenega na diskih (RAID), za njimi so trakovi. Pri formatu je na prvem mestu TIFF, na drugem PDF/A, na tretjem JPEG 2000, sledi pa XML. V trinajstih državah so arhivi že prevzemali tudi baze podatkov.

Sledile so tri predstavitve elektronskega poslovanja javne uprave v odnosu z arhivi. Prakso Velike Britanije je predstavil Oliver Morley, Švedske Bjorn Jordell in Nemčije Michael Hollman, vsi iz osrednjih državnih arhivov. Hranjenje zasebnega arhivskega gradiva v elektronski obliki pa sta predstavila Peter Edelholt iz Danskega nacionalnega arhiva in Mette Kia Krabbe Meyer iz Danske kraljeve knjižnice. V popoldanskem programu smo si ogledali nova skladišča Danskega na-



Pogled na električne pomične police v Danskem nacionalnem arhivu, ki segajo več kot deset metrov v višino (foto: M. Košir, maj 2012)

cionalnega arhiva. Hrani za več kot 400 kilometrov arhivskega gradiva v papirni obliki. Gradivo je shranjeno v električnih mobilnih regalih, ki so visoki več kot deset metrov. Skladišče je bilo predtem hladilnica ene od velikih živilskih multinacionalk. S tako visokimi regali je Arhiv zelo znižal stroške za skladiščenje. Do gradiva pa je mogoče le s posebnimi »viličarji«, ki vozijo po skladišču in so opremljeni s posebnim dvigalom in čitalnikom kod ter napravo za delo z arhivskimi škatlami. Sistem je krmiljen računalniško. Vsaka arhivska škatla pa je opremljena s svojo kodo.

Po ogledu je bila na vrsti diskusija. Naslednji dan, 30. maja, je bila skupna seja z evropsko arhivsko skupino. Prva tema razprav drugega dne je bila varstvo osebnih podatkov v EU. Peter Hustinx, evropski nadzornik za varstvo podatkov, je govoril o predvideni reformi varstva osebnih podatkov v EU. Komisije je z objavo predloga uredbe 25. januarja 2012 opredelila številna vprašanja: učinkovitost in doslednost, obseg varstva podatkov, zakonitost in kompatibilnost uporabe, ohranjanje in valorizacija, popravljanje in brisanje podatkov, status zgodovinske raziskave. Spomnil je, da zaščita velja za živeče posameznike, da pa predlog uredbe črta izjeme, ki jih je vsebovala Direktiva iz leta 1995, da osnutek uredbe predvideva ustrezno obdelavo za raziskovalne namene, da mora ohranitev podatkov spremljati selekcija in da bi bilo primerno omogočiti popravek, da pa naj arhivskih dokumentov ne bi spreminjali, ampak bi tisti, na katere se podatki nanašajo, lahko dodali komentarje. Državni arhiv v Veliki Britaniji je pripravil neuradni dokument, ki analizira predlog uredbe, v katerem je bila izražena skrb arhivov, saj varstva, ki ga je za arhivsko gradivo vključevala Direktiva iz leta 1995, v novem zakonodajnem predlogu ni več.

Oliver Morley iz Narodnega arhiva Velike Britanije je opozoril, da je tudi definicija obdelave za zgodovinske potrebe v členu 83 preozka. Ta bi morala zajemati shranjevanje, dolgoročno hrambo in objavljanje arhivskega gradiva ter uporabo gradiva za raziskave. Obvezna pridobitev soglasja tistih, na katere se podatki nanašajo, bi bila hudo breme za arhive. Neprimerno bi bilo, da bi bili podatki anonimizirani, prav tako bi velike težave povzročalo ugotavljanje, kateri posamezniki so še živi in kateri mrtvi. Direktor Nizozemskega državnega arhiva Martin Berendse je delil pomisleke predstavnikov Združenega kraljestva. Izpostavil je morebitni konflikt med pravico posameznika do pozabe in obveznostjo arhiva, da ohranja spomin. Giulia Barera iz italijanske državne direkcije je omenila, da je nacionalna zakonodaja Italije z zakonodajo o varstvu podatkov (1996) povzročila arhivom resne težave. Te pa so bile rešene z uvedbo izjeme v zakonodaji s sprejetjem nacionalnega kodeksa ravnanja v zvezi z obdelavo osebnih podatkov za zgodovinske namene (2001). Barera je delila zaskrbljenost predstavnikov Združenega kraljestva in je predlagala, da arhivi izrazijo svoja stališ-

ča v postopku odločanja do predloga reforme varstva podatkov v EU.

Peter Hustinx je omenil možnost priprave kodeksa ravnanja z osebnimi podatki EU. Dejal je, da bo v obdobju irskega predsedovanja sprejet sklep o predlaganem zakonodajnem svežnju v prvi polovici leta 2013. Pričakovati je mogoče, da bo dokončno sprejet v letu 2014. Po posvetu z nadzornikom za varstvo podatkov je EAG odločil, da ustanovi delovno skupino za obravnavo varstva osebnih podatkov v arhivih, da delovna skupina pripravi dopis podpredsednici evropske komisije g. Reding z amandmajem k 83. členu predloga uredbe. Na sestanku so udeleženci izrazili pripravljenost, da arhivska skupnost pripravi kodeks ravnanja v zvezi z obdelavo osebnih podatkov, ki jih hrani arhiv za zgodovinske raziskave. Osnutek pisma bo obravnavan na naslednjem sestanku na Cipru oktobra. Predsednik EURBICE bo podpisal pismo podpredsednici g. Reding v imenu vseh arhivov v Evropi. Delovno skupino so sestavljali predstavniki Velike Britanije, Italije, Cipra in Nemčije.

Naslednja obravnavana tema je bilo digitalno arhiviranje v EU. Komisija je predstavila dokument, napisan v sodelovanju z drugimi institucijami EU, o digitalni hrambi v okviru obveznosti institucij EU.

Potem so bila predstavljena še poročila. Za projekt APEX ga je podal Gerrit de Bruin iz Nizozemskega nacionalnega arhiva. Ko se je januarja končal projekt APENet, je arhivom uspelo delo nadaljevati v okviru novega projekta APEX – Arhivski evropski portal odličnosti (Archives Portal Europe network of eXcellence). Projekt APEX se je začel 1. marca 2012 in bo trajal tri leta. Usklajuje ga Državni arhiv Nizozemske. Glavna cilja projekta sta vzpostavitev spletnega portala za dokumente in arhive v Evropi kot enotne skupne točke dostopa do evropskih arhivskih popisov in digitaliziranega gradiva ter delovanje v vlogi arhivskega agregatorja za domeno Europeana. Projekt ima 28 partnerjev in enega pridruženega partnerja ter vključuje 23 nacionalnih arhivov članic EU. Njegov končni cilj je doseči, da bo čim več vsebin iz evropskih arhivov dostopnih prek enotnega portala ter obenem usmerjanje digitalnega gradiva za Europeano. Gerrit de Bruin je poudaril, da je eno osrednjih vprašanj v zvezi s projektom vzpostavitev fundacije, ki bo vzdrževala arhivski portal po koncu projekta v letu 2015.

Sledilo je poročilo foruma DLM. Pripravila ga je predsednica fundacije Lucie Verachten. Forum je organiziral šesto konferenco v Bruslju decembra 2011. Poročala je, da sta preizkušanje in postopek certificiranja skladnosti z MoReq2010 dogovorjena in da bodo stopki certifikacije izvedeni na skorajšnjem zasedanju foruma v Köbenhavnu. Upravni svet MoReqa je bil reorganiziran, vključuje številne strokovne odbore, ki so odprti za prostovoljce iz organizacij, ki so članice foruma. Novi direktor bo nastopil mandat 1. julija. Vodil bo operativno politiko foruma DLM, nadziral pa jo bo

izvršni odbor. Izvršni odbor foruma pa je sprejel strateški dokument z vizijo za prihodnost, ki bo članstvu predstavljen na srečanju v Københavnu. Lucie Verachten je spomnila, da je bila vsem državnim arhivom v aprilu poslana prošnja za izjavo v podporo Moreq2010 in zato je prosila udeležence sestanka, ki še niso poslali odgovora, da to storijo čim prej.

Sledilo je poročilo skupine za preprečevanje nesreč. Barbara Berska iz poljskega državnega arhiva je sporočila, da češki in poljski ter nemški zvezni arhiv v letu 2013 pripravljajo tridnevno delavnico s to temo. Udeleženci bodo izmenjali izkušnje, pridobljene pri reševalnih operacijah. Praktične vaje bodo namenjene ravnanju s poplavljenimi arhivi ter usposabljanju za evakuacijo arhivov. Na delavnici naj bi sodelovalo približno 20 arhivistov in konservatorjev, po pet iz vsake države organizatorke in pet iz drugih držav.

Sledila je predstavitev osnutka poročila o arhivih v digitalni dobi. Pripravljen je bil v Krakovu (leta 2011), pripombe pa so bile vključene na srečanju v Bruslju 28. februarja 2012. Poročilo jasneje razlikuje med dostopom do arhivov in ponovno uporabo, kot tudi med digitaliziranim in izvornim digitalnim gradivom. Vključujejo tudi ločeno poglavje o digitalizaciji. Obravnavani so bili še predlogi za nadaljnje spremembe. Dogovorjeno je bilo, da bo komisija poslala spremenjeno različico.

Naslednje srečanje je bilo v Nikoziji od 11. do 12. oktobra 2012. Prvi dan je bil v znamenju predstavitve ciprske arhivske dediščine in zgodovine Cipra. Glavni govorniki so bili Despina Pilades, Demetrios Michaelides, Chris Schabel, Petros Papapoliviu s ciprske Univerze (oddelka za arheologijo in zgodovino) ter Anna Pouradier Duteil Loizidou iz ciprskega raziskovalnega centra. V popoldanskem delu pa so trije direktorji predstavili tri nacionalne arhive: Effy Papparinu je predstavila Ciperski nacionalni arhiv, Charles Farrugia Nacionalni arhiv Malte, Marietta Minotos pa Grški državni arhiv. Potem sta bili dve plenarni srečanja. Na prvem je bil obravnavan odnos med arhivi, knjižnicami in muzeji. Prestavljene so bile prakse Danske, Irske in Nizozemske. Drugo plenarno srečanje pa je bilo posvečeno evropskim arhivskim projektom v posameznih državah. Predstavljeni so bili projekti iz Združenega kraljestva, Belgije, Nemčije in Slovaške. Naslednji dan, 12. 10., je bil v največji meri posvečen vročim razpravam ob predlogu nove arhivske uredbe o varstvu osebnih podatkov. Najprej sta bili določeni vsebina in dokončna oblika pisma za podpredsednico evropske komisije g. Reding. Pismo poziva evropsko komisijo, naj v novem predlogu uredbe o varstvu osebnih podatkov upošteva interese arhivov. Napoveduje tudi namero državnih arhivov za pripravo evropskega kodeksa ravnanja pri varstvu osebnih podatkov v arhivih. Osutek pisma je bil na splošno dobro sprejet. Pismo je v imenu evropskih nacionalnih arhivov poslal predsednik EURBICE.

Za pripravo evropskega kodeksa ravnanja pri varstvu osebnih podatkov iz člena 38 osnutka uredbe sta Susan Healey (Velika Britanija) in Giulia Barreta (IT) predstavili kodeksa, ki ju trenutno uporabljajo v njunih državah. Bila je oblikovana delovna skupina EBNA/EAG. Vodila jo bo Velika Britanija, sodelovali pa bodo predstavniki Italije, Cipra, Nemčije, Belgije, Nizozemske, Bolgarije, Francije in Švedske. Pripravila bo predlog kodeksa. Kot akademski svetovalec skupine bo sodeloval profesor Eric Ketelaar. Delovna skupina bo poročala o napredku na skupni seji EBNA/EAG v Dublinu (aprila 2013).

Sledila so poročila. Prof Eric Ketelaar (vodja foruma DLM) se je posvetil pomenu foruma za arhive in narobe. Predlagal je, naj arhivi in forum DLM preučijo možnosti za razvoj modula za OIAS MoReq2010. Pozval je arhive, naj forum DLM še naprej podpirajo in igrajo dejavnejšo vlogo v novem organu upravljanja MoReq. Obvestil je, da je forum v juliju 2012 imenoval generalnega direktorja.

Sledilo je poročilo o arhivskem portalu APEX. Gerrit de Bruin (koordinatorski projekta) je poročal o razpravah glede dolgoročne vzdržnosti portala. Imenovan je bil razvojni koordinator, ki bo v dogovoru z drugimi organizacijami pripravil model za prihodnost. Opozoril je, da obstaja še nekaj tehničnih težav pri nalaganju datotek in uvajanju novih funkcionalnosti.

Poročilo delovne skupine za preprečevanje nesreč je podala Barbara Berska iz Poljske. Predstavila je nekaj več podrobnosti o tridnevni delavnici, ki naj bi bila v septembru 2013. Namen delavnice bo usposobiti »trennerje«, ki bodo v svojih organizacijah širili znanje in spretnosti.

Poročilo EAG svetu. 21. septembra 2012 je komisija sprejela povzetek poročila EAG »Arhivi v Evropi. Soočanje z izzivi digitalne dobe« in ga poslala svetu ministrov.

Matevž Košir

»Čas sprememb«. 17. mednarodni arhivski kongres, Brisbane (Avstralija), 20.–24. avgust 2012

Kongres že v naslovu izpostavlja dejstvo, da današnji čas prinaša (arhivom) spremembe (A Climate for Change / Les Temps Changent). In res so bile v ospredju vsebine, povezane s spremembami. Na eni strani tistimi, ki jih s seboj prinaša vrtooglavi tehnološki razvoj, ter na drugi strani tistimi, ki so povezane z večjo odprtostjo in transparentnostjo družb. Tako so teme obravnavale od vprašanj, povezanih s sodobno informacijsko družbo, pomenom arhivov za identiteto in zaupanje, do tistih, ki zadevajo pravico javnosti do dostopa do arhivskih informacij. Glavni sklopi, v okviru katerih so potekala predavanja, so bili trije: zaupanje, identiteta in trajnostni razvoj. Četrty sklop so predstavljala različ-

na srečanja organov Mednarodnega arhivskega sveta, ki so se začela že pred strokovnim delom kongresa in zaključila zadnji dan z letno skupščino Mednarodnega arhivskega sveta.

Kongres je bil tako zelo raznolik. Na eni strani so bile predstavitve različnih arhivskih digitalnih strategij, na drugi strani pa močan sklop referatov, ki je poudarjal pomen arhivov zlasti za identiteto izključenih skupin v družbi. Od visoko tehnoloških predstavitev v skupnem digitalnem okolju do osupljivih predstavitev arhivskih dokumentov in njihovega pomena ob primeru avstralskih otrok, otoških domorodcev, norveških otrok vojne ter pozabljenih Avstralcev. Predavanja so potekala v sedmih dvoranah hkrati, poleg teh sta bila na programu še jutranje plenarno zasedanje in zadnja skupna seja, ki je bila namenjena povzetku dnevnega dogajanja. Po vsakem predavanju je bila razprava.

Na kongresu je sodelovalo več kot 1.000 udeležencev iz 95 držav. Strokovni program kongresa (od 21. do 23. avgusta) je bil sestavljen iz skupnih uvodnih predstavitev zjutraj v veliki dvorani in predstavitev po sekcijah. Hkrati so potekala tudi srečanja različnih teles Mednarodnega arhivskega sveta. Udeležil sem se sestanka revizijske komisije (ICA/ACOM), sestanka vodij regionalnih branž, foruma nacionalnih arhivov in letne generalne skupščine, s katero se je kongres tudi končal.

Kongres je odprl dr. David Ferriero, direktor Nacionalnega arhiva ZDA v Washingtonu, z referatom o arhivih in družbenih medijih. Poudaril je večno aktualnost arhivov in izpostavil nekaj dokumentov, ki so bili sprejeti v zadnjem obdobju, kot npr. Splošno deklaracijo o arhivih. Splošna deklaracija Unesca o arhivih – sprejeta je bila na 36. zasedanju generalne konference Unesca 10. novembra 2011 – je imela na kongresu še svoj poseben panel. O njej sta tam posebno izčrpno govorila Kim Eberhard in Colleen McEwan. Diskusija se je vrtela okoli vprašanja, ali arhivska stroka v celoti res pozna in dovolj ceni deklaracijo, saj ta dokument nosi močno sporočilo. To sporočilo bi moralo biti uveljavljeno v javnosti, saj bi to vplivalo na odnos do arhivov in seveda tudi na financiranje. Deklaracija ima zato veliko možnosti in jih je treba še izkoristiti.

Zaupanje

Referat z naslovom Skupnosti, angažma in tveganja: razvoj dolgoročne hrambe v spreminjajočem se svetu je pripravilo več sodelavcev centra za arhiviranje in informacijske vede Univerze v Dundeeju. V središče postavlja zadnje čase večkrat izrečeno vprašanje, ali nove tehnologije pomenijo novo pridobitev za arhiviranje ali pa predstavljajo predvsem novo in veliko tveganje. Eno izhodišč je bila tudi tako imenovana četrta arhivska paradigma z imenom »skupnost«, ki jo je postavil Terry Cook: strokovna vprašanja, povezana z udeležbo skupnosti, lastništvom arhivov, različnimi sredstvi za zagotavljanje strokovnega nadzora v novih okoljih.

Tudi več avstralskih avtorjev je v svojih prispevkih in razpravi potrdilo, da so v današnji dobi informacijskega izobilja, in to je paradoks, arhivi bolj ogroženi kot kdajkoli prej. Pri tem so trditev ponazorili s številnimi primeri iz svojega okolja. Tudi Samantha Thompson in Kerry Moir iz Avstralskega nacionalnega arhiva sta se ukvarjala z »digitalnim imperativom«.

O popolni integraciji digitalnih arhivov v izvornimi sistemi sta govorila Kuldar Aas in Tarvo Kärberg iz Nacionalnega arhiva Estonije. Osrednjo pozornost sta namenila prenosu metapodatkov elektronskih zapisov iz sistemov za upravljanje dokumentarnega gradiva. Zaradi vse večje količine zapisov je potrebno poiskati nove hitrejša in učinkovitejša postopka, ki bodo hkrati zagotavljali dovolj dobro kakovost in možnosti za ustrezno uporabo prihodnjim rodovom. Predstavila sta rešitev, kot so jo oblikovali v državnem arhivu Estonije, ki želi avtomatizirati vodenje metapodatkov za arhivske namene.

Uporabo digitalne forenzike in metod za ohranjanje avtentičnosti v arhivih in omogočanje dostopa je predstavil Christopher A. Lee z Univerze Severne Caroline. Arhivisti pogosto prevzemajo digitalno gradivo na način, ki vsebuje bogate metapodatke, povezane z zapisi, in tako zagotavlja integriteto zapisov. Prav tako mora omogočiti uporabnikom, da razumejo kontekst zapisov, preprečujejo pa nenamerno razkritje občutljivih podatkov. Referent je predstavil uporabo digitalne forenzike, kot orodja za izboljšanje pridobivanja in upravljanja arhivov in dostopa do njih. Vključitev teh metod je velikega pomena za trajno ohranjanje arhivskega gradiva.

Spremembe v arhiviranju s spleta: arhiviranje družabnih omrežij. (Günther Schefbeck, Dimitris Spiliotopoulos, Thomas Risse). Za uvodno izhodišče so referenti vzeli delavnico spletnega arhiviranja iz 16. kongresa Mednarodnega arhivskega sveta v Kuala Lumpurju, ki je takrat predstavljalo nov izziv za arhiviste. Medtem so bili opredeljeni že prvi standardi kot WARC datotečni format (ISO 28500:2009) ter več pobud za izboljšanje spletnega arhiviranja, zlasti na nacionalni ravni. Referenti so analiziranih 42 pobud za spletno arhiviranje, pri tem pa jih je večina vezanih na državo gostiteljico. Splet pa se hitro spreminja in kar je bilo včeraj še vizija, postane danes resničnost: multimedijaska prepletenost, interaktivnost, družbeno mreženje, mikroblogi, strani za izmenjavo, družabne tržnice itd., ki prehajajo državne meje. Še bolj izmuzljivo naravo imajo spletna družabna omrežja v primerjavi s »tradicionalnimi« spletnimi vsebinami. Vse to pomeni izziv za arhiviranje ter zahteva nujno inovativne rešitve.

Strategije digitalnega arhiviranja v Novi Zelandiji je predstavil Jan Hutař. Zdaj obstajata dve osnovni strategiji za ohranjanje digitalnih podatkov: migracija in emulacija. Nacionalni arhiv Nove Zelandije je začel preiskovati vplive izvajanja obeh strategij na digitalno arhiviranje. Nacionalne strategije za digitalne zapise in

primerjalno kanadski in kitajski pristop je predstavil Sherry L. Xie iz Univerze Britanske Kolumbije (Kanada).

O digitalnem imperativu, dohitevanju digitalne revolucije, so govorili Samantha Thompson, Kerry Moir in Josephine Hanisch iz Avstralskega nacionalnega arhiva. Že več kot desetletje poslovanje javnega in zasebnega sektorja po vsem svetu vse bolj poteka na spletu. Uporaba digitalne tehnologije je v zadnjih nekaj desetletjih »eksplozirala«. Živimo v dobi, v kateri širjenje informacijske tehnologije omogoča brezplačen in takojšen dostop do ogromne količine informacij, ki se sicer povečujejo eksponentno. Leta 2010 je imelo prenosni telefon štiri milijarde ljudi. Avstralske in mednarodne izkušnje kažejo, da upravljalci digitalnega dokumentarnega gradiva ne morejo več iti v korak s tehnološkimi in družbenimi spremembami, to pa pomeni resno tveganje za ohranjanje informacij. V referatu so bili predstavljeni izzivi, s katerimi se srečujejo številni vladni organi in podjetja posebno pa še Nacionalni arhiv Avstralije

Identiteta

Pomen arhivskih zapisov za identiteto je ob primeru aboriginov z otočja Torres Strait predstavila Hilary Rowell iz Avstralskega nacionalnega arhiva. V državnem arhivu je sicer odgovorna za vprašanja, ki se nanašajo na dostop do evidenc o staroselcih, zlasti tistih, ki jih je v preteklosti prizadela tako imenovana politika ločevanja, ki so jo izvajale nekdanje vlade. Arhivsko gradivo o njih je ohranjeno tako v fondih vlade Commonweltha, uradov za domorodce, oddelkov za aborigine, državnega arhiva severnih teritorijev in države New South Wales, kot nevladnih organizacij, kot so cerkve, misije in domovi. Zaradi ločevalne politike so bili številni otroci ločeni od svojih družin. Arhivi velikokrat vsebujejo edine zapise o njihovem življenju in otroštvu – dobre in boleče. To so nemalokrat tudi edine fotografije njihovega otroštva ali prednikov, saj nimajo družinskih albumov ali spominkov, dragocenih kartic ali pisem ljubljenih – vse, kar imajo, so le arhivi. Predstavila je izkušnjo svoje matere, ki sta ji dostop do arhivskih zapisov in branje teh dala občutek identitete, pripadnosti in sta bila ključnega pomena za njeno zdravljenje in pozitivna čustva. Privilegij arhivov je, da lahko komu pomagajo. To nosi s seboj tudi veliko odgovornost. Čustveni učinek informacij o »izgubljeni« preteklosti otiških domorodcev je bil zelo velik. Razumevanje tega vpliva je ključnega pomena za vse nas, je sklenila predavateljica, za arhiviste in druge strokovnjake, kot je to pokazala ob primeru pomoči domorodnim ljudstvom z dostopom do zapisov, ki se nanašajo na njihovo preteklost.

Dr. Cate O'Neill z Univerze v Melbournu je predstavila podobno temo o dostopu do evidenc o pozabljenih Avstralcih s podnaslovom Učenje iz konteksta človekovih pravic za izboljšanje arhivske prakse in po-

pravo krivic. Pozabljeni Avstralci so bile osebe, ki so bile v otroštvu deležne posebne »oskrbe«. V prispevku predstavlja ovire, s katerimi so se morali pri dostopu do arhivov svojega institucionalnega otroštva srečati pozabljeni Avstralci. Tu je izpostavila svetovni kontekst človekovih pravic. V nasprotju z drugimi državami (kot ob primeru indijanskih domov v Kanadi) so se pobude, ki so želele reševati stisko pozabljenih Avstralcev manj sklicevale na človekove pravice. Referentka pa je izpostavila pomen novih poti, ki jih odpirajo nekateri instrumenti v svetu, kot so Konvencija o otrokovih pravicah (1989) in Načela Mednarodnega arhivskega sveta pri dostopu do arhivskega gradiva (2012). Ponužajo nove načine za izboljšanje arhivske prakse tako vladnih kot nevladnih organizacij ter nove možnosti za doseganje pravice in popravilo krivic.

Dr. Claude Roberto iz kanadskega arhivskega društva je predstavil kanadsko splošno deklaracijo o arhivih v Kanadi v prispevku z naslovom Izzivi, trajnost in zaupanje. Splošna quebeška deklaracija o arhivih v Déclaration québécoise sur les archives 2006 je namreč v Quebecu doživela velik uspeh. Predstavila je strategije, kako izpostaviti trajnost in zaupanje kot del kampanje pri ozaveščanju za uveljavitev deklaracije. Quebeška deklaracija podobno kot splošna deklaracija o arhivih izpostavlja izvirnost, raznolikost, nujnost ter odgovornost vseh pri upravljanju arhivov. Dolžnost družbe kot celote je spodbujati skrb za arhive, zanje pa je družba tudi odgovorna. Deklaracija je bila simboličen poziv prebivalstvu, naj podpira arhive in njihovo delo.

Trajnostni razvoj

Virtualni poskus arhivskega izobraževanja in zgraditev digitalnega laboratorija za digitalno učenje so predstavili: Karen Anderson (Švedska univerza Mid), Jeannette A. Bastian, Simmons College in Andrew Flinn (University College London) in Göran Samuelsson (Švedska univerza Mid). Trajnostna skrb za arhive zahteva v globalizirani družbi skupne okvire in geografsko raznolika partnerstva. Enako velja tudi za arhivsko izobraževanje, to pa predstavlja velike izzive za učitelje. Konzorcij med arhivskimi programi izobraževanja na ustanovi University College London, Švedski univerzi Mid in Simmonsovem kolidžu v Bostonu sta se reševanja teh izzivov lotili v okviru inovativnega virtualnega učnega okolja, ki so ga razvile, zgradile in si ga razdelile tri šole. Razpravljavci iz vsakega od treh programov so opisali in analizirali sodelovanje, raziskave in razvoj učnega programa. To projektno sodelovanje se je začelo v letu 2011. Prav tako so predstavili posledice tovrstnih načinov poučevanja in različnih pristopov pri sodelovanju za podporo arhivskemu izobraževanju na mednarodni ravni.

Zanimiv in na trenutke provokativen referat je imel Cassie Findlay z naslovom Ljudje, arhivi in moč: Kaj se arhivi lahko naučimo od WikiLeaks? Referent je zastavil vprašanje, ali arhivi učinkovito dosegamo svoj

zastavljeni cilj, zagotavljanje in oblikovanje vključujočega družbenega spomina z upravljanjem zapisov v trenutno sprejetih okvirih. Dostop, uporaba, zaupanje in verodostojnost so zelo pomembni, če želimo, da bo v javnosti viden pomen arhivov. Kaj je arhiv, kakšen je njegov namen, se je vprašal referent. Je vrsta arhiva, ki se je razvila v 20. in v začetku 21. stoletja zahodne civilizacije še ostala skladna s temeljnimi načeli demokracije, odnosa med ljudstvom in državo. Ali arhivi izvajajo svoje dejavnosti na pošten in odgovoren način? WikiLeaks nazorno odslikava moč arhiva v družbi. Je mogoče, da arhiv zahteva svoj položaj v središču zdrave demokracije? Pri odgovoru na ta vprašanja se je referent vrnil v staro Grčijo, kjer je bil atenski arhiv v središču mesta prav ob sodnih dvoranah. Referent je podrobno razdelal velik pomen arhiva v atenski državi. Arhiv, kot so ga razumeli stari Grki, je oprijemljiv simbol krhke vezi zaupanja med močnimi in šibkimi. Ugotavljal je, da arhivi, ki ne zagotavljajo takojšnjega dostopa do arhivskega gradiva, ki ne varujejo pravic državljanov in skupnega spomina - iz vseh zornih kotov - ter priznavajo predsodke moči, ne izpolnjujejo svojega namena. Referent je sklenil z mislijo, da bi stari atenski arhiv moral biti model današnjemu arhivu, da kot zaupanja vredni varuh dokazov z uporabo dokumentov omogoča pošteno smer razvoja družbe.

Posebno slikovita je bila predstavitev hranjenja z arhivi – izmenjave arhivskih zgodb v digitalni dobi. Predstavil je projekt, namenjen možnostim za razstavljanje in prikazovanje arhivov ter zgodb, ki jih hranijo. Zgodb, ki so bile doslej neodkrita. Predstavljena je bila

multimedijska metoda, ki vključuje uporabo različnih medijev. Predstavitev sta pripravila Gerard Foley, arhivist iz zahodne Avstralije, in Danielle Giles, kreativni direktor.

Forum nacionalnih arhivov

Po svoji prvi seji v Toledu leta 2011 je bilo v Brisbanu drugo srečanje foruma nacionalnih arhivov (FAN). Forum je vodil direktor Avstralskega nacionalnega arhiva dr. David Fricker. Uvod je bil posvečen Burkini Fasso. O procesu demokratizacije v Burkini Fasso in arhivih je govoril minister te države za javno upravo Quattara in izpostavil pomembnost arhivov ter pomen dobrega upravljanja dokumentarnega gradiva v javni upravi za dobro ohranjenost in urejenost arhivov.

Vodje nacionalnih arhivov iz več kot 30 držav so aktivno razpravljali o petih temah:

- arhivi in dostop do informacij javnega značaja
- valorizacija arhivskega gradiva v digitalni obliki
- razvoj digitalnih repozitorijev
- popisovanje
- spretnosti in kompetence.

Vsi sklopi so bili organizirani kot okrogle mize, pri prvem sklopu je izhodišče za razpravo podal direktor nacionalnega arhiva ZDA v Washingtonu David Ferrero. G. M. Berendse, direktor Nizozemskega nacionalnega arhiva in predsednik Mednarodnega arhivskega sveta ter M. Caron sta predstavila vsak iz svoje perspektive pristop pri valorizaciji in prevzemanju arhivskega gradiva v elektronski obliki. Vsi so se strinjali, da so potrebni novi pristopi. Primera iz Nizozemske



*Predstavitev referata »Občutljivi arhivi« na 17. mednarodnem arhivskem kongresu v Brisbanu
(Foto: Zdenka Semlič - Rajh, avgust 2012)*

in Kanade sta šla v smer odmika od makrovalorizacije in zagovarjala stališča, da mora biti smer valorizacije od »spodaj navzgor«. Pri tretji točki so svoje izkušnje predstavili Danci in Novozelandci. Pri tretji točki so Avstralski prikazali zelo zanimiv pristop. Informacijska sredstva za neobdelano gradivo (popise ipd.) namreč izdelajo uporabniki »on line«, vse to pa potem prevzame Avstralski nacionalni arhiv in s tem poveča dostopnost. V okviru petega sklopa je direktor Japonskega nacionalnega arhiva Takajama predstavil kompetence zaposlenih v javni upravi, ki upravljajo zapise, in arhivistov, ki delajo v digitalnem okolju. Na kratko se je dotaknil tudi valorizacije elektronskega arhivskega gradiva in vsebine seminarjev, ki jih za delavce, ki delajo z dokumentarnim gradivom, pripravljajo japonski arhivi.

Generalna skupščina Mednarodnega arhivskega sveta

Na redni letni skupščini Mednarodnega arhivskega sveta v Brisbanu je bila izglasovana nova konstitucija. Novo besedilo je bolj poenostavljeno, podrobnosti pa opredeljujejo drugi podrejeni predpisi. Druge pomembne spremembe so, da je pravica do glasovanja na skupščini, ki je bila dolgo omejena na kategoriji A (nacionalni arhivi) in B (strokovna združenja), zdaj razširjena tudi na člane kategorije C (regionalni in lokalni arhivi ter mednarodne organizacije). Veljati je začel novi člen 16., ki določa članstvo v Mednarodnem arhivskem svetu kot pogoj za članstvo v regionalnih branžah. Karibska branža je temu nasprotovala, vendar njen predlog ni dobil zadostne podpore.

Poleg tega je bila razprava o prihodnjih zasedanjih. Brazilija je zaradi finančne krize umaknila svojo pripravljenost, da pripravi letno konferenco v Rio de Janeiru leta 2013. Naslednja letna konferenca bo zato v Bruslju, okvirna tema pa je Odgovornost, preglednost in dostop do informacij. Kandidatka za pripravo konference leta 2014 je Girona v Španiji. Naslednji kongres Mednarodnega arhivskega sveta pa bo potekal leta 2016 v Seulu v Južni Koreji z naslovom Arhivi, harmonija in prijateljstvo. Poleg tega je skupščina odobrila lestvico višin članarin za leto 2013 potrdila je različna poročila o delu organov Mednarodnega arhivskega sveta v preteklem letu, revidirano finančno poročilo za leto 2011 in predlog proračuna za leto 2013 ter dokončno besedilo načela dostopa do arhivov. Na skupščini so bili imenovani tudi nekateri novi funkcionarji.

17. arhivskega kongresa sva se udeležila mag. Zdenka Semlič - Rajh in Matevž Košir. Poleg udeležbe na sestankih različnih sekcij in organov ter zastopanja Slovenije na zasedanju generalne skupščine Mednarodnega arhivskega sveta sva imela na kongresu tudi vsak svoj referat. Referat z naslovom Občutljivi arhivi (Sensitive archives), ki sem ga predstavil, sva pripravila skupaj z dr. Jelko Melik. Mojo udeležbo na kongresu sta finanč-

no podprla Mednarodni arhivski svet (nastanitev) in Urad RS za Slovence po svetu (sofinanciranje letalske karte).

Po kongresu sem 25. avgusta obiskal še Zgodovinski arhiv Slovencev v Avstraliji v Sydneyju (HASA – Historical Archives for Slovenian Australians). HASA že deset let zbira arhivsko gradivo slovenskih organizacij, klubov, številnih igralških in drugih skupin ter posameznikov. Bili so veseli obiska, saj je na ta način Arhiv RS izrazil podporo poslanstvu HASE, ki ohranja spomin na slovenske priseljence v Avstraliji.

Matevž Košir

46. zborovanje Hrvaškega arhivskega društva (HAD), Varaždin, 17.–19. oktober 2012

Že 46. zborovanje sosednjega Hrvaškega arhivskega društva (HAD) so v Varaždinu odlično organizirali in pripravili to društvo ter dva v tem delu Hrvaške delujoča državna arhiva, Državni arhiv v Varaždinu (DAVŽ) in Državni arhiv za Medmurje. Osrednja tematika tokratnega zborovanja je *Specializirani arhivi in zbirke gradiv izven arhivov* je obljubljala privlačne prispevke, med drugim tudi zaradi vsebin, zelo podobnih tistim, ki smo jih na zborovanjih sorodnega slovenskega društva obdelovali v zadnjih nekaj letih. A se ni vse vrtele le okrog te "rdeče niti", na dnevnem redu je bilo še kaj drugega; pa tudi neformalni del srečanja je, kot je pri sosedih že v navadi, dodal svoje. Da besedilo ne bo dolgovozno, ne bom predstavil prav vsakega prispevka in celotnega dogajanja na zborovanju, ampak sem se odločil za selektiven način.

S četrtkovo dopoldansko otvoritvijo se je v kongresni dvorani hotela Turist začelo prvo od več skupnih zasedanj z vsebinami, namenjenimi konceptualnim zasnovam specializiranih arhivov v RH. Čast uvodnega prispevka z naslovom *Arhiv mesta Varaždin – od oddelka Mestnega muzeja do samostojne ustanove (Arhiv grada Varaždina – od odjela Gradskog muzeja do samostalne ustanove)* je pripadla sedaj že dolgoletnemu direktorju Državnega arhiva v Varaždinu Damirju Hrelji. Predstavljajoč preteklost te ustanove je omenil vse bistvene mejnike potreb po javni arhivski službi v tem mestu, ki so v več organizacijskih stopnjah (sprva v okviru mestnega muzeja) pripeljali do ustanovitve tukajšnjega samostojnega arhiva. Danes je – ob zagrebških arhivskih ustanovah – poglobitna arhivska točka SZ Hrvaške. O sedanjiku in prihodnosti arhivskih ustanov na Hrvaškem v luči letošnje osrednje teme sta s prispevkom *Arhivska služba in specializirani arhivi v Republiki Hrvaški: sedanje stanje in vizije prihodnosti (Arhivska služba i specializirani arhivi u Republici Hrvatskoj: stanje i perspektive)* skupaj poročala kar dva avtorja, S. Ćosić in V. Lemić. Pregleda sta se lotila zelo sistematično, našla prednosti specializiranega gradiva, shranjenega na

Hrvaškem, za prihodnost pa glede na vesplošno krizo nista našla prav spodbudnih misli.

Težišče prvega dne so bili vsekakor prispevki o posameznih specializiranih arhivih oziroma gradivih. Kar dva nastopa sta opredelila več vsebinskih sklopov iz Arhiva Hrvaške akademije znanosti in umetnosti (HAZU) kot najpomembnejše specializirane javne arhivske ustanove pri sosedih, ki ima sedež v znani zagrebški palači Akademije. D. Zagotta je predstavil njegovo organizacijsko strukturo, M. Vuković pa njegove posebnosti, ki jih dejansko ni malo. Arhiv namreč hrani med drugim tudi osebne arhive znanih hrvaških osebnosti, od prvih za ustanovitev Akademije zaslužnih članov naprej, sem pa je prišlo tudi gradivo, ki so ga ti odbrali iz mnogih zasebnih zbirk, npr. arhiv Ivana Kukuljevića Sakcinskega. Mnoge arhivske enote tega arhiva, pa tudi kopica srednjeveških listin, ga postavljajo na izjemno mesto v državi.

Vodja Nadškofijskega in Kapiteljskega arhiva v Zagrebu S. Razum je v prispevku Škofijski arhivi v Republiki Hrvaški (*Biskupijski arhivi u Republici Hrvatskoj*) predstavil stanje v najpomembnejših hrvaških zasebnih arhivih, to pa so nedvomno arhivi hrvaške katoliške cerkve. V zadnjih dveh desetletjih so se s podporo državnih sredstev v njih zgodile bistvene spremembe na bolje glede na prejšnje čase: gradivo načrtno popisujejo, zbirajo, digitalizirajo, hkrati pa načrtno popisujejo cerkveno gradivo v institucijah zunaj Hrvaške. To pa ne pomeni, da se državni arhivi ne ukvarjajo več s cerkvenim gradivom oziroma gradivom raznih verskih ustanov – nasprotno, D. Kušen je s prispevkom *Strokovno ravnanje z religioznimi arhivi v okviru nalog Državnega arhiva v Osijeku (Stručni pristup vjerskim arhivima u nadležnosti Državnog arhiva u Osijeku)* opozoril na nove izzive te vrste in nujnost sodelovanja državnih ter delavcev v zasebnih arhivih. O temi *Osebni arhivski fondovi in specializirani arhivi v primerih piscev literatur (Osobni arhivski fondovi i specializirani arhivi na primjeru književnika)* je prispevek M. Lucić osvetlil še nekaj dodatnih prvin; prispevek *Družinski arhiv Kiš Šaulovečki v Ščrbincu (Arhiv obitelji Kiš Šaulovečki u Ščrbincu)* avtorice K. Levanić pa je kot prvi iz sklopa o družinskih arhivih razkril nemalokrat bridko usodo arhivskega gradiva v prelomnih zgodovinskih trenutkih, ko o vrednosti tega niso razmišljali; a v tem primeru je avtorica opisala pozitivno izjemo dobro ohranjenega družinskega arhiva, ki bo v najkrajšem času ne le popisan, temveč tudi dostopen javnosti.

Zadnji vrhunec prvega dne je bil sklop dveh prispevkov z vsebino, povezano s prostorom ob današnji državni hrvaško-slovenski meji. M. Jurić je s prispevkom *Razpršenost katastrske dokumentacije v primerih Medmurja in Hrvaškega Zagorja (Razpršenost katastrske dokumentacije na primjeru Medimurja i Hrvatskog Zagorja)* opozorila na razbitost katastrskih virov, saj so ne le na Hrvaškem, ampak še zmeraj v več sosednjih državah, sama RH pa še ni poskrbela za celostno reproduk-

cijsko oskrbo materiala za redno uporabo doma; sicer pa je glede teh virov zelo podobno tudi v RS. Prispevek *Terezijanski urbarji za varaždinsko županijo 1774-1784 – predstavitev publikacije DAVŽ (Marijaterezijanski urbarji Varaždinske županije 1774.-1784. – predstavljane izdanja DAVŽ)* pa je pomenil pravcati mali praznik za domačine, varaždinske arhivske sodelavce: dr. Vida Pavliček je ponosno spregovorila o najnovšem spoštovanja vrednem znanstvenem in založniškem podvigu, prvem zvezku izdaje terezijanskih urbarjev za dokaj veliko območje historične Varaždinske županije, ki je nikakor ne gre enačiti z današnjo enako imenovano teritorialnoupravno enoto. Zbirko, zamišljeno v petih oziroma celo šestih res obsežnih zvezkih transliteriranih virov z obsežnim aparatom, uvaja uvodni tekstni zvežčič o sami materiji. Oboje bo zelo poučno tudi za naš prostor.

Po izvedbi delavnic je v večernih urah sledil obisk HNK Varaždin. Tam je za dobro razpoloženje najprej poskrbela predstava dveh igralcev, odigrana v medmurskem dialektu, napisana na osnovi ohranjenih pisem vojaka iz prve svetovne vojne, ki so jih po naključju odkrili v DAVŽ. Po predstavi je bil sprejem vseh udeležencev v samem gledališču.

Četrtkovo delovno druženje je uvedel referat I. Medved *Družinski arhiv Brlić in Arhiv frančiškanskega samostana v Slavonskem Brodu v smislu pomembnih dejavnikov za hrvaško in domoznansko zgodovino (Arhiv obitelji Brlić i Arhiv franjevačkog samostana u Slavonskom Brodu u kontekstu značajnih čimbenika za hrvatsku i zavičajnu povijest)*. Po kratkem uvodu z mislimi o vsebinah dvojnega razmerja zgodovinar – arhivist, arhivist – zgodovinar ter kratkem opisu vloge omenjene frančiškanske postojanke je prešla na historiat urejanja njenega arhiva. Začetek je opredelila v leta 1901 izdanem navodilu JAZU tedanjem provincialu frančiškanske province na Hrvaškem, p. Vendelinu Vošnjaku glede prepisovanja tamkajšnjih *Liber memorabilium* za potrebe JAZU. Arhiv so kar dvakrat selili, v času Jožefa II. in ob zadnjem izbruhu sovražnosti, leta 1991. Dokončna ureditev je šele konec 70. let prejšnjega stoletja uspela znanemu in marljivemu redovniku Vatroslavu Frkiću. Arhiv in knjižnica znamenite družine Brlić vsebuje gradivo iz časa od srede 18. stoletja do dobesedno včeraj. Družina izvira z bosanskega ozemlja, en član se je namreč priselil v Brod ter tam takoj začel trgovsko dejavnost. Naslednje generacije so dobivale vedno višje položaje v županijski in državni upravi. Članica družine je bila tudi znamenita pisateljica Ivana Brlić, por. Mažuranić. Celotna zbirka je do danes ostala v Brodu. Družina je izjemno skrbela zanjo, tako je danes vse posneto na mikrofilm, delno pa tudi že digitalizirano ter dostopno tudi na več institutih.

Naslednji, še zanimivejši in precej bolj nenavaden prispevek z naslovom *Zbirka tonskih zapisov uglednega Splitčana dr. Damirja Tončića (Zbirka tonskih zapisa uglednog Spličanina dr. sc. Damira Tončića)* je prispevala V. Ganza Marušić. Zbirko je ocenila kot izjemno. Gre

za 12 starejših gramofonskih naprav iz let med 1902. in 1923. ter okrog 2000 plošč zanje. Vse to je z nakupi in darili zbral ljubitelj glasbe Damir Tončić. Ljubezni do »gramofonije« se je navzel kot otrok med drugo svetovno vojno, ko so mu starši med bombardiranjem, ki so jih preživljali v kleti domače hiše, pogosto vrteli plošče. Večji del – 1190 kosov – so šelakove plošče, nekaj od teh je še akustičnih, sicer so električne, 835 pa je vinilnih. Največ je izvorno izdelkov hrvaške fonografije. Zbirka bi lahko predstavljala idealen "osnovni kapital" morebitnega hrvaškega fonoarhiva, a bi se o marsičem še morali dogovoriti z družino – varuhinjo tega bogastva, saj ustreznih rešitev za ustrezno zavarovanje in rešitve v RH za zdaj ni. Sledilo je nekaj prispevkov o ozko specializiranih temah hrambe gradiva posamičnih manjših oziroma manj znanih institucij ali vsebinskih sklopov, npr. o zdravstveni politiki v kraljevinah Hrvaški in Slavoniji v letih 1875–1910, elektronski dokumentaciji o zdravljenju agencij za zdravila iz držav EU, gradivu v arhivu hrvaških cest idr.

V naslednjem sklopu so predstavili vsebine zbirk arhivskega gradiva v profesionalnih kulturnih ustanovah, prvi pa so bili na vrsti muzeji. S. Težak je predstavila *Pregled arhivskega gradiva v zbirkah in dokumentacijskih fondih Mestnega muzeja Varaždina (Pregled arhivskega gradiva u zbirkama i dokumentacijskim fondovima Gradskog muzeja Varaždina)*, N. Jagarčec *Arhivsko gradivo družinskega arhiva Kavanagh iz Malega Tabora (Arhivsko gradivo obiteljskog fonda Kavanagh iz Malog Tabora)*, B. Anić in I. Posedi *Arhivsko zbirko Muzeja mesta Koprivnica*, P. Elez *Arhivsko gradivo muzejev na območju Vukovarsko – sremske županije* ter H. Mladineo Mika in I. Trogrlič referat *Zbirka rokopisnih kart v Arheološkem muzeju v Splitu z ozirom na karte mernikov iz družine Kurir (Zbirka rukopisnih karata u Arheološkom muzeju u Splitu s osvrtom na karte mjernika iz obitelji Kurir)*, ki je že zaradi še neznanega gradiva zbudil tudi zanimanje pisca tega poročila. Gre za karte, predvsem topografske, večinoma beneške provenience iz 18. in 19. stoletja. Referentka, očitno že specialistka za tovrstne izdelke iz sklopa historične kartografije, je arhivsko kartografsko zbirko AMS ocenila kot neprecenljiv vir za toponomastiko, heraldiko in sorodne vsebine za novoveško osrednjo Dalmacijo.

Blok prispevkov o gradivu v knjižničnih ustanovah so sestavljali: referat o ravnanju z arhivskim gradivom v Zbirki rokopisov in starega gradiva NSK Zagreb, prispevek o konserviranju in restavriranju knjig iz zbirke Ivana Paštrića v Nadškofijskem semenišču v Splitu – K. Klarić je na kratko opisala to osebnost (1636–1706) in njene zasluge za ustanovitev omenjene ustanove 1701., saj se je Paštrić kot izvrstno izobražen humanist in tedaj že ugleden predavatelj odzval prošnjam iz Splita ter v zadnjih petih letih življenja za tamkajšnjo novo semeniško knjižnico prispeval kar 538 dragocenih tiskov. Na tej osnovi so 1708. ustanovili prvo javno knjižnico v Splitu. Med številnimi knjigami so doslej celovito za-

ščitili štiri. Referat avtorice S. Tošić – Grlač je skušal razjasniti kar nekaj sklopov v zvezi z "zavičajnimi" (= domoznanskimi) zbirkami (ZZ) v hrvaških narodnih knjižnicah. Sedaj jih je okrog 200. Po več definicijah tega in onega je prišla na vrsto še poudarjena nujnost ZZ ne glede na tip gradiva, ki jih večinoma sestavlja. Odprla je tudi vprašanja promocije in popularizacije ZZ ter ugotovila, da ZZ v knjižnicah ne dobivajo ustreznega pomena v družbi. Gotovo najzanimivejši v tem sklopu pa je bil prispevek *Domoznanska zbirka Insulana knjižnice Nikola Zrinski u Čakovcu (Zavičajna zbirka Insulana knjižnice Nikola Zrinski u Čakovcu)* Lj. Križan. Njena osnova je bila biblioteka ZRINIANA (431 knjig) v lasti znamenitega rodu. Prvi katalog je napisal sam legendarni gospodar Medmurja Nikolaj Zrinski v 17. stoletju. Danes je seveda zelo obširna, vsebuje raznovrstno gradivo, marsikaj pa je tudi že digitalizirano.

Za sklepni del je poskrbela kar dobro organizirana okrogla miza s temo Sinergija djelovanja AKM ustanova (AKM= arhivi, knjižnice, muzeji). Vidnejše misli so prispevali Dražen Kušen, Hrvoje Stančić, Silvija Težak, Deana Kovačec, Alisa Martek, Melisa Katić in še kar nekaj govorcev. Slišati je bilo dokaj izvirne ideje, med drugim je prof. dr. Hrvoje Stančić izrazil zahtevo, da bi prav vsak hrvaški arhivist nujno moral imeti končan vsaj dveletni študij arhivistike.

Tretji dan v vseh pogledih intenzivnega druženja hrvaških arhivskih delavcev (hkrati z njimi pa je v Varaždin prišlo še nekaj deset ljudi na zelo raznolikih položajih v institucijah državne uprave(!) – od carine, raznih naravoslovnih raziskovalnih ustanov naprej ...) je bila na vrsti ekskurzija, torej ogled širše okolice, prišli pa smo celo na samo državno mejo oziroma do broda na Muri pri Sv. Martinu na Muri in se z njim seveda tudi zapeljali na levi, glede na mejo hrvaški breg; nato sta sledila ogled Državnega arhiva za Medmurje v Štrigovi in krajevnih znamenitosti ter poslovilno kosilo na turistični kmetiji.

Zborovanje je postreglo z raznolikimi, tako "klasičnimi" arhivskimi kot tudi drugimi strokovnimi prispevki. Sama okrogla miza je neposredno potrdila ustreznost principa novega vidika razmišljanja številnih delavcev, zaposlenih v kulturnih ustanovah sosednje Hrvaške. In kje oziroma na kateri stopnji tega principa smo mi?

Andrej Hozjan

Poročilo o udeležbi na Jesenski šoli arhivistike v Trstu 2012 (IIAS Autumn Archival School 2012), Trst, 21.–28. 10. 2012

Šesta Jesenska šola arhivistike v organizaciji Mednarodnega inštituta arhivskih znanosti Maribor – Trst (MIAZ/IIAS) je potekala od 21. do 28. oktobra v Tr-

stu. Udeležilo se je 25 arhivistov iz 10 držav: Bosne in Hercegovine, Črne gore, Italije, Kosova, Madžarske, Omana, Romunije, Rusije, Slovenije ter Srbije. Slovenijo je letos zastopala številna zasedba, in sicer Anja Pavlič in Vanja Pfajfar iz Arhiva Republike Slovenije, Žiga Oman ter Boštjan Zajšek iz Pokrajinskega arhiva Maribor in Hana Habjan iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana.

Program šole je kot vsako leto temeljil na temah, obravnavanih na mednarodni arhivski konferenci, ki je potekala od 22. do 23. oktobra, prav tako v organizaciji MIAZ-a v NH Hoteles v Trstu. Letošnji temi sta bili Moderne arhivske zgradbe in Upravljanje dokumentov na novih nosilcih. Obe temi sta nadvse aktualni v svetu, saj je materialno varstvo arhivskega gradiva primarne pomena za arhivsko službo. Omogočanje primerne zaščite arhivov je pri nas še posebej žgoč problem, saj že od vsega začetka doživljamo mačehovski odnos države do potreb arhivov. V sklopu predstavitve modernih arhivskih zgradb se je predstavilo tudi beneško podjetje Re-evolution v okviru Nepremičninskega sklada Lucrezio, ki gradi javne zgradbe in med drugim arhive na ključ. Za sabo ima že kar nekaj projektov po svetu. Med drugim so tako zgradili tudi državni arhiv v Milanu, ki je glede na zmogljivosti (80 km), največji arhiv, ki deluje v sklopu italijanskega ministrstva za kulturo. Na ekskurziji smo si ogledali še nedokončani arhiv v Margheri v Benetkah, katerega slike prilagam. Gre za

prikaz, kako hiter, a hkrati kvaliteten ter predvsem samoumeven je proces zidave novih arhivov v svetu.

Upravljanje dokumentov na novih nosilcih je prav tako aktualna tema, pri nas predvsem zaradi nekompatibilnosti obstoječe arhivske zakonodaje (november 2012) z omejenimi zmožnostmi tako ustvarjalcev arhivskega gradiva kot arhivov. Zanimiva je bila predstavitve prispevka dr. Lehta iz Estonskega nacionalnega arhiva »Pomoč arhivistom pri prenosu dokumentov iz ERMS v digitalni arhiv s pomočjo polavtomatske prilagodljive programske opreme«, ki predstavlja enega izmed možnih načinov ohranjanja kvalitetnih metapodatkov pri prenosu dokumentarnega gradiva iz elektronskih sistemov pisarniškega poslovanja (ERMS – Electronic Records Management System) v javne digitalne arhive. Estonski nacionalni arhiv je ustvaril polavtomatsko prilagodljivo programsko opremo za institucije, s pomočjo katere te lahko pripravijo dokumente za arhiviranje – univerzalni modul za arhiviranje (UAM – Universal Archiving Module). Prva verzija UAM je bila izdana leta 2008, nova, izpopolnjena, ki je na voljo tudi v angleškem jeziku, pa na začetku leta 2011. UAM je uspešno prestal preizkušnjo z uvedbo v nekaj projektov elektronskega prenosa podatkov v Estoniji, sedaj pa ga uvajajo v pisarniško poslovanje vseh estonskih ministrstev. Redno ga uporabljajo tudi arhivisti v Nacionalnem arhivu pri urejanju popisov obstoječega arhivskega gradiva ter kot podporni program pri pre-



Državni arhiv v Benetkah (osebni arhiv H. Habjan)



Državni arhiv v Benetkah, Marghera; zaključna tehnična dela (osebni arhiv H. Habjan)

nosu dokumentov v fizični obliki. Prispevek si je mogoče prebrati v zborniku *Atlanti 2012* ali v elektronski verziji na spletni strani inštituta od maja 2013 dalje (www.iias-trieste-maribor.si). Lahko bi omenili še podoben program, ki ga je razvil Pokrajinski arhiv Koper, in sicer ARIS. Arhivi na različnih koncih Evrope se skušajo čim bolj približati ustvarjalcem na terenu, da bi bil popis optimalen, gradivo pa urejeno v skladu s sodobnimi standardi.

24. oktobra se je uradno začela šola arhivistike. Letos je potekala v Državnem arhivu v Trstu ter na Univerzi v Trstu. Po uvodnih pozdravih direktorja inštituta dr. Petra Pavla Klasinca ter direktorice Šole arhivistike 2012 dr. Grazie Tatò so se predstavili še udeleženci šole.

Predavanja so se začela s prispevki udeležencev šole in predavanjem o arhivskem gradivu prve svetovne vojne. Stoto obletnico začetka bomo zaznamovali prihodnje leto. Glede na različno vpletenost držav, iz katerih so bili udeleženci, v vojno dogajanje, je gradivo različno ohranjeno; mogoče ga je najti tudi v različnih raznovrstnih fondih – kot zanimivost pa je dr. Tatòjeva opozorila na obstoj fonda v tržaškem arhivu, ki vsebuje tudi dragulje; ti so bili predani leta 2000 s strani davčnega urada arhivu, izhajajo pa iz avstrijskega obdobja in tvorijo del sodnega depozita.

Dan smo končali s predavanjema dr. Josefa Hanusa (ministrstvo za notranje zadeve, oddelek za arhive, Slovaška) ter Marca Carassija (predsednik Nacional-

nega združenja italijanskih arhivistov – ANAI, Italija) o materialnem varovanju arhivov ter primernih novih arhivskih zgradbah ali adaptaciji obstoječih.

Naslednji dan je bil prav tako namenjen varovanju in graditvi arhivov. Dr. Marina Dorsi (Združenje arhivistov in paleografov, Italija) je predstavila reševanje arhivskega gradiva v Furlaniji po katastrofalnem potresu leta 1976, ki je terjal približno 1000 žrtev. Okoli 157.000 ljudi je takrat ostalo brez strehe nad glavo. Veliko škode je bilo na zgradbah, predvsem starejših: od približno 70.000 pregledanih zgradb, je bilo neuporabnih 43.000, na tisoče porušeni.¹ Dr. Dorsijeva je predstavila prizadevanja arhivskih delavcev in študentov, ko so reševali gradivo s prizadetega območja. Matteo Tessari (Re-evolution, Italija) je prikazal nekaj projektov za arhive Nepremičninskega sklada Lucrezio in podjetja Re-evolution

Popoldne je dr. Robert Nahuet (Knjižnica in arhiv Kanade, Kanada) predstavil dostop do arhivskega gradiva, ki se navezuje na prvo svetovno vojno v kanadskih arhivih. Pod vodstvom Antonia Montedura (Srednjeevropska pobuda - CEI) smo nadaljevali prevajanje arhivskih terminov v svoje jezike v okviru Slovarja mednarodne arhivske terminologije Mednarodnega

¹ <https://www.air-worldwide.com/Publications/AIR-Currents/2010/The-1976-Friuli,-Italy,-Earthquake/>, 17. 5. 2013.

inštituta arhivskih znanosti – pri tem se je ponovno izkazalo, kako korak ali dva za preostalimi capljajo slovenski arhivi. Kot predstavniki različnih slovenskih arhivov in torej različnih praks smo imeli različna mnenja o prevajanju določenih terminov, zato se je razvila obsežna debata, opravljenega pa je bilo malo. Še en dokaz, da slovenska arhivistika nujno potrebuje dosleden slovar arhivskih terminov in upam, da bo na novo ustanovljena medarhivska delovna skupina za arhivsko strokovno izrazje pri tem uspešna.

V petek, 26. oktobra, so imeli predavanja dr. Giulia Barrera (Generalna direkcija za arhive Ministrstva za kulturne dejavnosti in dobrine Republike Italije) o mednarodnih arhivskih organizacijah – predvsem o Mednarodnem arhivskem svetu (MAS). Njegovo delovanje je pri nas še vedno precej neznano, MAS-u pa slovenski arhivi niso neznan: v času sprejemanja prvega arhivskega zakona v samostojni državi je bil osnutek zakona predložen v pregled komisiji MAS-a, ki se je tudi seznanila z ustrojem slovenske arhivske mreže in dala svoje pripombe. Po predavanju dr. Giorgette Bonfiglio Dosio (Univerza v Padovi, Italija) o odnosu med arhivi, arhivisti ter novih nosilcih zapisov sta bila na vrsti dr. Miroslav Novak (Nekaj problemov modernega arhiviranja) in mag. Zdenka Semlič Rajh (Arhivski zapisi in postopki sledenja v arhivskem informacijskem sistemu) iz Pokrajinskega arhiva Maribor. S prikazom izzivov modernega arhiviranja ter postopkov sledenja v informacijskem svetu ob praktičnih primerih so se predavanja 6. šole arhivistike končala.

V soboto, 27. oktobra, je bila na programu ekskurzija. Ogledali smo si grad Miramare pri Trstu, ki ga je zgradil nadvojvoda Maksimiljan Habsburški. Nato smo se odpeljali v Benetke in si v predmestju Marghera ogledali nastajajoči državni arhiv v Benetkah, dan in šolo pa sklenili z večerjo v pristni beneški gostilnici.

Jesenska šola arhivistike je za naše območje edino usposabljanje za mlade arhiviste, ki je hkrati tudi cenovno sprejemljivo, glede na varčevalne ukrepe, ki smo jih v zadnjem času čedalje bolj deležni. Mednarodnemu povezovanju mladih arhivistov bi bilo potrebno nameniti več pozornosti in tudi več sredstev vložiti v izobraževanje, saj lahko le na ta način spremljamo arhivistiko v svetu.

Hana Habjan

Ustanovni sestanek projekta EUscreenXL. Univerza v Utrechtu (Nizozemska), 13.–15. marec 2013

Univerza v Utrechtu je v dneh od 13. do 15. marca 2013 v prostorih Univerze organizirala ustanovni sestanek projekta EUscreenXL. Ustanovnega sestanka – nanj smo bili povabljeni vsi predstavniki sodelujočih

avdio-vizualnih ustanov in pridruženi partnerji projekta EUscreenXL – sem se udeležila tudi sama.

Prejšnji projekt EUscreen, katerega cilj (eden izmed številnih) je bil širši javnosti omogočiti dostop do strokovno obdelanih avdio-vizualnih vsebin evropskih avdio-vizualnih ustanov, je na spletu predstavil več kot 40.000 vsebin evropske televizijske dediščine. Nadaljevalni projekt EUscreenXL bo še naprej vlagal v spletno dostopnost raznolike evropske televizijske dediščine. Svojo osnovno zbirko bo dodatno obogatil z 20.000 visoko kakovostnimi televizijskimi vsebinami z že znano obogateno metapodatkovno shemo, prav tako pa bo koordiniral vnos osnovnih metapodatkov 1.000.000 televizijskih vsebin na portal Europeana (www.europeana.eu) in znotraj portala (Europeana) zagotavljal iskalno funkcionalnost vsebin, ki so sicer na uradnih spletnih straneh 22 sodelujočih televizijskih ustanov.

Ustanovni sestanek projekta EUscreenXL je vse tri dni gostila Univerza v Utrechtu. Prvi dan smo se udeleženci srečali ob večerji in pozdravnih nagovorih Egga Müllerja, vodje projekta EUscreenXL, prof. dr. Wiljana van den Akkerja, dekana Fakultete za humanistiko, in prof. dr. Sonje de Leeuw, ki je vodja ter idejna ustanoviteljica projekta EUscreen. Izpostavili so veličino evropskega projekta, ki ga ustvarjamo, pogleda v 22. stoletje in v prihodnje oz. že začeto digitalizacijo študija humanistike ter nenehno večanje števila pridruženih partnerjev pri projektu. Današnji konzorcij projekta EUscreenXL je namreč izšel iz naveze nekaj arhivov in raziskovalcev medijev.

V nadaljevanju večera (t. i. Show and tell) smo ponudniki avdio-vizualnih vsebin predstavili izbrane posnetke EUscreen naše lastne ustanove. RTV Slovenija je zbrane zabavala s posnetkom z začetka šestdesetih in predstavitevijo vsestranskosti, iznajdljivosti in hudomušnosti preprostega Slovenca s Celjskega, predstavljenega v TV Obzorniku 22. 4. 1964 (http://euscreen.eu/play.jsp?id=EU_E2AAA5C919FE-4472B79F05500FD069C3).

Posnetek je bil izbran na pobudo organizatorja, saj je ponudnike vsebin povabil, naj izberejo posnetek, ki si zasluži posebno pozornost gledalcev in ga do sedaj še nismo mogli izpostaviti javnosti. Ker smo nekatere druge vsebine izjemne kulturne in zgodovinske vrednosti za Slovenijo lahko vpletli v virtualne razstave projekta ali jih predstavili na minulih konferencah in delavnicah, je kazalo posnetek iznajdljivosti in vsestranske uporabe prikazati prav ob tej priložnosti.

Dodajam popis iz Obzornika 22. 4. 1964:

Celje: kmet Jošt in njegov vsestransko uporabni spaček – delovna žival za vse, ki lahko orje in vleče bremena, pelje oslička ali pa družino na izlet.

»Blizu Celja stoji mlin, ki mu večina okoličanov še danes pravi »Joštov mlin«. Poleg njega je lopa za poljedelško orodje in med njim stoji Spaček, ki je postal že znamenita domača žival. Videli boste, ne šalimo se!

Njegov lastnik je Melhior Jošt, ki ga uporablja za najrazličnejša dela. »2 CV+« je vprežen. Namesto konja vleče po njivi kultivator. In kako! Orač zadaj ga komaj dohaja ...

Melhior Jošt nima počasnih konj ali volov, da bi privlekel domov posekano drevo. Namesto njih vpreže svojega Spačka in že prikadi s težkim tovorom pred lopo. Kadar je potrebno, vpreže svojega konja tudi pred seneni voz, naloži vanj gradbeni material in, če je potrebno, tudi druge tovore.

Osla vsi poznajo kot zdržljivo in skromno žival. Toda tale osel, od katerega je Joštov avto še bolj zdržljiv in ekonomičen, se je pripeljal iz Bosne v Celje na zadnjem sedežu Spačka. Rekonstrukcija tega potovanja, le na kratki relaciji seveda, nas je prepričala v to, da je tudi kaj takega mogoče. Spaček in osel zdaj že poldrugo leto konkurirata pri opravljanju poljedelskih del.

Toda kadar Melhior Jošt odhaja s svojo družino na izlet, Spaček menja svojo vlogo in se spremeni v limuzino. Do zdaj je prevozil že 69.000 km in vse kaže, da ne bo še kmalu omagal. Po težkem delu je tudi zanj izlet pravi oddih. V pozdrav nam je pokadil in že jo je neutrudno ubral proti Zalcu.«

Naslednji dan so se dopoldne zvrstili slavnostni govorniki Eggo Müller in Johan Oomen, Ad Pollé, Pelle Snickars in Saverio Perrino. Naslovi tem so bili Evropska televizijska dediščina XL, Europeana in avdio-vizualna vsebina, Participativno arhiviranje ter uporabnik portala in prevajanje vsebin.

Vodja projekta EUscreenXL Eggo Müller in tehnični direktor projekta EUscreenXL Johan Oomen sta predstavila dvajsetletno zgodovino videospleta vse od Web cama in Trojan room coffee pota iz leta 1993 do današnjega EUscreenaXL 2013 in izpostavila, da se moramo zavedati začetka konca, kar zadeva vnos metapodatkov avdio-vizualnih vsebin in širjenja mreže partnerjev, vendar nadaljevanje dela vidita v ponovni uporabi in predelavi teh vsebin.

Sledila je predstavitev zastopnika Europeane Ada Polléja, ki je predstavil portal Europeana in njegovo odzivnost na različne pregledovalnike (računalnik, tablete, pametni telefoni, pametne televizije). Pohvalil je do sedaj odlično vlogo projekta EUscreen kot koordinatorja med posameznimi televizijskimi arhivi in Europeano. Razpostavil je še načrt aktivnega angažiranja avdio-vizualnih ustanov pri vnosu metapodatkov za avdio-vizualne vsebine, saj predstavljajo le tri odstotke vseh podatkovnih zapisov Europeane, pa vendar najprivlačnejše vsebine za uporabnike portala.

Pelle Snickars, predstavnik Kraljeve biblioteke (Kungliga Biblioteket) in vodja ene izmed delovnih skupin projekta EUscreenXL, je v svoji predstavitvi participativno arhiviranje označil kot dejavnost, pri kateri gre bolj za dejavnost samo kot končni rezultat. Participativno arhiviranje temelji na t. i. politiki »crowdsourcing«, pri tem pa lahko uporabnik digitalnim oblikam dodaja metapodatke v obliki oznak in

dotatnega opisa. Dejavnost in angažiranje aktivnih uporabnikov spleta v projektih te zvrsti odtehta končni rezultat takšnega popisa.

Kot zadnji v prvi polovici dneva je nastopil Severio Perrino, ki je predstavil različne možnosti prevajanja vsebin na portalu s pomočjo uporabnika samega oz. t. i. »user-generated translation«. Med predstavljenimi možnostmi je za projekt EUscreenXL kot najprimernejše označil sodelovanje študentov prevajalstva, ki jim bi vsebine portala predstavljale verodostojen vir in gradivo za kratko vajo, obenem pa občutek, da sodelujejo v projektu evropskih razsežnosti.

V drugi polovici dneva smo poslušali predstavnike delovnih skupin, ki so predstavili cilje in potek dela vseh šestih delovnih skupin projekta, v ad-hoc tematskih delavnicah pa smo v debatah lahko prispevali svoje vizije in opombe k povedanemu.

Tretji dan ustanovnega sestanka smo se dopoldne posvetili administrativnim in finančnim zadevam ter sklepni diskusiji. Predstavila sta jih finančna vodja projekta Quirijn Backx in organizator projekta Thomas Jäger. S tem smo končali tridnevni ustanovni sestanek projekta EUscreenXL.

Ob koncu bi opozorila na te za nas pomembne sklepe sestanka in prihodnje prednostne cilje sodelujočih pri projektu EUscreenXL:

- poiskati rešitev pri nastali jezikovni oviri večjezičnega portala in poskus uvedbe podnaslavljanja vsebin v angleščini s spletnim orodjem za prevajanje, z vzpostavitvijo opcije »fansubbing« ali – in to se zdi najverjetnejša možnost – z vključitvijo študentov prevajanja, saj so zanje vsebine na portalu lahko kakovosten in verodostojen vir ter gradivo za vajo, hkrati pa bi s tem pripomogli k oblikovanju projekta evropskih razsežnosti;
- sodelujoče ustanove (na RTV SLO je to služba za stike z javnostjo) naj bi več časa posvetile promociji in ozaveščanju javnosti o projektu EUscreen, skrbela za interne objave na hišnem portalu in uradni spletni strani, potrebno bo vključiti logo projekta (uradni logo za zdaj ostaja EUscreen) na uradno spletno stran sodelujočih ustanov (na RTV SLO je to multimedijски portal MMC), doseči povezanost sodelujočih partnerjev in projekta EUscreen/EUscreenXL na vseh socialnih omrežjih, blogih, izvesti dodatno promocijo virtualnih razstav ob relevantnih dogodkih, itd. Cilj je postati ambasador projekta EUscreen v svoji državi;
- preveriti konsistentnost arhiviranih vsebin na institucionalni strani za najmanj 5 let ob priključitvi teh v metapodatkovno bazo Europeane in preveriti storitev geo-blokiranja (zadeva 1566 oddaj z vnosom osnovnih metapodatkov v bazo Europeane – o sami tematski in kronološki pokritosti oddaj se moramo še odločiti) ter zagotoviti nemoten dostop do teh vsebin;

- sporočiti najnovije podatke vseh sodelujočih pri projektu.

Katja Šturm

Delavnica Europeana. Nacionalna pobuda Slovenija, 21. marec 2013

Narodna in univerzitetna knjižnica je 21. marca 2013 v prostorih na Leskoškovi cesti 12 gostila delavnico Europeana. Delavnice smo se udeležili predstavniki različnih nacionalnih ustanov in nevladnih organizacij (Arhitekturni in grafični muzej, Ljudmila.org, Ministrstvo za kulturo, Moderna galerija Ljubljana, Muzej novejšje zgodovine, Narodna in univerzitetna knjižnica, Osrednja knjižnica Celje, Slovenski gledališki muzej in Tehnični muzej Slovenije). V imenu RTV Slovenija, edine ustanove te vrste, sva se je udeležili avtorica prispevka in Ivanka Brajović.

Europeana omogoča spletni dostop do evropske kulturne dediščine. Vsebine večinoma zagotavljajo knjižnice, sledijo muzeji, galerije in arhivi, najmanjšo zastopanost pa predstavljajo multimedijški arhivi (arhiv radia in televizije, filmski arhivi itd). Načelo Europeane je jasno: zanimajo jo osnovni iskalni metapodatki o vsebini in stabilna preusmeritev na digitaliziran objekt, ki uporabnika Europeane usmerja k digitalni vsebini v njenem izvornem okolju, torej na strežnik ustanove, ki zagotavlja vsebino. Partnerske ustanove tako ohranijo popoln nadzor nad svojimi digitalnimi vsebinami.

Cilji delavnice v Ljubljani so bili predstaviti poslovna področja Europeane, spoznati vlogo in razvoj slovenskega nacionalnega agregatorja e-vsebin in spodbuditi izmenjavo predlogov za sodelovanje med Europeano, slovenskim nacionalnim agregatorjem e-vsebin in partnerji, ki prispevajo vsebine. Predstavniki Europeane in slavnostni govorniki, ki so vodili delavnico, so bili Annette Friberg, David Smith, Francesca Morselli, Zoran Krstulović in Matjaž Kragelj.

Annette Friberg, vodja poslovnega razvoja pri Europeani, je predstavila omrežje Europeane in agregacijo e-vsebin v Evropi. Izpostavila je prispevek velikanskega števila matapodatkovnih zapisov digitaliziranih vsebin ustanov in organizacij širom po Evropi. Europeana kot razmeroma majhna organizacija ne more nadzorovati kakovosti dostavljenih metapodatkov in sodelovati s ponudnikom vsebine samim, zato sta sodelovanje z nacionalnimi agregatorji in vpletenost ponudnikov vsebine v projekte nujna. V nadaljevanju je predstavila statistiko obiska in nacionalnost najpogostejših uporabnikov portala Europeana. Prvih deset držav, ki po statistiki obiska Europeane vodijo, ima tudi nacionalne agregatorje e-vsebin. V ospredju so države severne in zahodne Evrope.

V nadaljevanju sta osrednje mesto in besedo prevzela Zoran Krstulović in Matjaž Kragelj iz Narodne in

univerzitetne knjižnice in predstavila slovenski Nacionalni agregator e-vsebin. Izpostavila sta zanimivost, torej majhnost slovenskega prostora in hkrati veliko število obstoječih portalov, ki predstavljajo digitalizirane vsebine nacionalnih ustanov, številnih društev in nevladnih organizacij. Pojasnila sta racionalno in učinkovito delovanje nacionalnega agregatorja, tj. v grobem zajem (meta)podatkov objektov in zbirk in posredovanje teh Europeani. Za izvajanje dela pa nacionalni agregator potrebuje dostop do teh podatkov. Dostop je mogoč z izmenjavo različnih formatov zapisa, kot so npr. REPOX, FEDORA, XML.files. Vsa umetnost delovanja nacionalnega agregatorja je torej v dostopu, zajemu in posredovanju (meta)podatkov.

V drugi polovici dopoldneva je nastopil David Smith, poslovni razvijalec skupine GLAM (Galleries, Libraries, Archives and Museums) pri Europeani in predstavil prednostna področja Europeane – avdio-vizualna gradiva, mojstrovine in API (Application programming interface). Predstavil je statistične analize portala, ki kažejo, da uporabnik desetkrat verjetneje klikne na avdio-vizualni posnetek kot na npr. tekst. Pojasnil je razumljivo nizko zastopanost avdio-vizualnega gradiva na portalu – predstavlja komaj 3 odstotke celotne metapodatkovne baze na Europeani. Gre za posledico drage in zahtevne digitalizacije avdio-vizualnega gradiva, zagotovitev stabilne in precejšnje zmogljivosti skladiščenja teh podatkov, spornih pravic do rabe in avtorskih pravic. Na kratko je orisal naslednji veliki projekt Europeane, Mojstrovine – Nova renesansa in servis API, ki omogoča brezplačen program metapodatkovne sheme Europeane, katerega iskalno funkcijo lahko apliciramo na obstoječi sistem internega brskalnika na uradni spletni strani ustanove in ga uporabljamo sočasno z osnovnim brskanjem.

Dopoldan je sklenila Francesca Morselli s predavanjem o kvaliteti metapodatkov in izjavah o nosilcih pravic. Pojasnila je, da ni naloga Europeane narekovati shemo metapodatkov, temveč gre za skupni trud vseh vpletenih za zagotovitev najboljše kakovosti metapodatkov. Agregatorji in ponudniki vsebin so v prvi vrsti tisti, ki morajo poskrbeti za kakovostne (meta)podatke. Definiranje metapodatkov, standardizacija podatkovne mreže, predvsem pa opredelitve pravic rabe je naloga Europeane zadnjih nekaj let, saj objekti, naloženi na portal, od vsega začetka niso zahtevali opredelitve pravic do rabe. Gre za tako imenovano kampanjo »Right labeling campaign«. Podali so nam seznam možnih opredelitev pravic do rabe, ki so dostopne tudi na strani Europeana Professional <http://outofcopyright.eu/index.html>.

V nadaljevanju smo izvedli delavnici s temama »Kvaliteta metapodatkov in izjave o nosilcih pravic« in »Vključevanja vsebin in izjave o nosilcih pravic«, vodila pa ju je Francesca Morselli. Končne ugotovitve so se pri posameznih skupinah razlikovale v nekaterih podrobnostih glede na zastopanost predstavnikov različnih

ustanov, vendar so bile v glavnih potezah skupne. Pri nalogi o izbiri treh kategorij metapodatkov, ki zagotavljajo njihovo kvaliteto, smo se strinjali, da so te opredelitev nosilcev pravic, URN (uniform resource name, danes URI uniform resource identifier) in kategorija opisa oz. naslova, pomembne za prav vse prisotne ustanove. V drugem delu smo se ustavili pri nedefinirani funkciji osirotelih del. Osirota dela na portalu Europeana vsebujejo opredelitev pravic do rabe kot »neznano«. Ob morebitnem poizvedovanju uporabnika po vsebini mora ustanova – in je celo obvezana to storiti – poizvedeti in preveriti, ali je vsebina na voljo.

Popoldanska delavnica nas je vpletla v debato o poenostavljanju procesa omogočanja dostopa do gradiv prek nacionalnega agregatorja. Razmišljali smo o ovirah, ki ustanovam in društvom preprečujejo dostop do e-vsebin prek nacionalnega agregatorja. Izpostavili smo probleme digitalizacije, tehnične razloge, premalo

navodil Ministrstva za kulturo, nesorazmerno porazdelitev sredstev med agregatorje in ponudnike vsebin, delovno silo, pravice do rabe itd. V okviru RTV Slovenija smo osvetlili tehnični problem, ki nastaja ob preprostem izvozu obstoječe datoteke metapodatkovnega zapisa `xml.file`, ki jo ustanova uporablja, npr. v nacionalni agregator ali projekt znotraj Europeane, kot je na primer projekt EUscreen. Potrebno je sodelovanje s programerjem, a ni vedno produktivno ali pa je plačljivo. Problem, ki ga je izpostavil Muzej novejših zgodovine in se v veliki meri nanaša tudi na našo ustanovo, je primer osirotelih del, za katera ne poznamo pravic do rabe, saj avtorji in lastniki pravic niso znani. Poudarili smo, naj evropska komisija prevzame pobudo rešitve problema osirotelih del in pravice zanje opredeli na evropski ravni.

Katja Šturm



Predstavitve starejšega arhivskega gradiva v Zgodovinskem arhivu Ljubljana ob mednarodnem dnevu arhivov, 7. junij 2013 (foto: Tina Arb, ZAL).

Ocene in poročila o publikacijah in razstavah

Publikacije

Aleksander Žižek: Skrivno življenje cehov: cehi Celja, Maribora in Ptuja med letoma 1732 in 1859. Celje: Zgodovinski arhiv, 2012, 472 strani

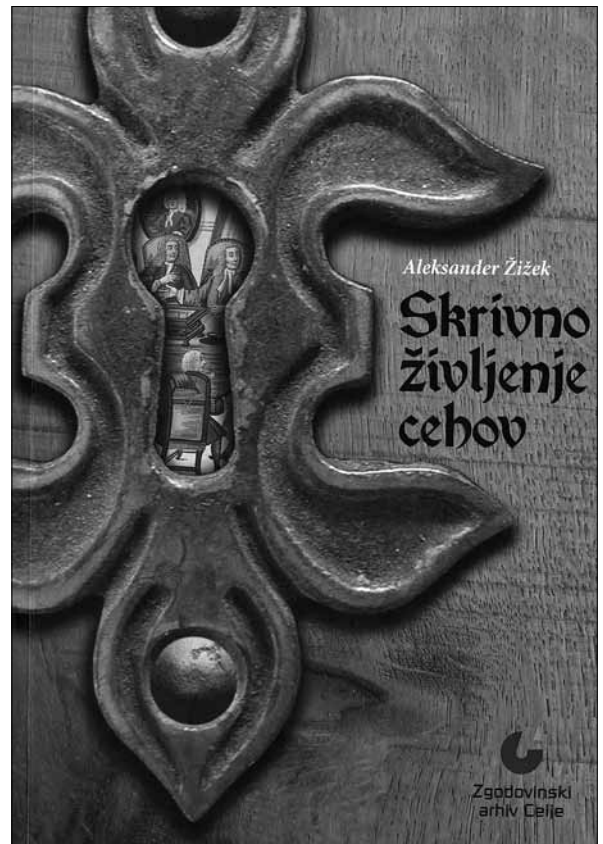
Dr. Aleksander Žižek, arhivist v Zgodovinskem arhivu Celje, je tokrat postregel z najnovejšo raziskavo v zvezi s svojo tako priljubljeno temo – cehih. Neposredna spodbuda za raziskovanje obrtne (cehovske) preteklosti treh največjih štajerskih mest, Celja, Maribora in Ptuja, ter primerjava teh, je bila avtorjeva raziskava o celjskih cehih leta 1998, ki je razkrila velik del takrat še neizkoriščenega gradiva cehov v Zgodovinskem arhivu Celje. Mejni letnici raziskave sta dva osnovna pravna akta, obrtni red cesarja Karla VI. iz leta 1732, ki je oklestil cehovsko samostojnost in jih pravzaprav »podržaval«, ter obrtni zakon iz 1859. leta, ko je bila uvedena obrtna svoboda.

Viri za preučevanje cehovske organizacije se delijo na tri skupine, na normativne akte (uravnavaajo delovanje cehov na državni, (med)deželni in lokalni ravni – to so obrtni redi in pravila posameznih cehov), dokumentacijo cehov/obrnitkov (vajeniške, pomočniške, mojstrske in blagajniške knjige, knjige zapisnikov, potne knjižice, cehovske korespondence) in dokumentacijo upravnih in sodnih organov (obravnavajo obrtnike in cehe – magistratni in sodni zapisniki, kupoprodajne pogodbe, načrti delavnic in naprav). Številni raziskovalci preteklosti cehov so se večinoma izognili množici še neobdelanih cehovskih knjig, ki pravzaprav najbolje kažejo življenje in delovanje cehov, avtor te raziskave pa se je posebej oprl prav na tovrstne vire. Monografija namreč temelji na podatkih 47 cehovskih redov in 52 cehovskih knjig, ki jih hranijo Zgodovinski arhiv na Ptuj, Pokrajinski arhiv Maribor in Zgodovinski arhiv na Celju. Takšen pristop nam omogoča vedenje o tem, kako naj bi cehi živeli in delovali glede na svoje rede in zakone ter kakšno je bilo resnično stanje, o čemer pričajo cehovske knjige. Pri pisanju je avtor veliko truda namenil že pripravi na delo, saj je moral veliko redov in vse knjige najprej transkribirati, prevesti ter dobljene rezultate ovrednotiti. Na takšen način pridobljeni podatki sami po sebi mnogokrat niso dali zadovoljivega rezultata, saj je avtor pri tovrstnem delu, da bi bila raziskava objektivna, moral upoštevati tako vestnost cehovskih mojstrov in komisarjev pri zapisovanju kot tudi samo ohranjenost teh knjig.

Omenila sem že, da sta avtorja k novemu delu spodbudila njegova raziskava, namenjena celjskim cehom, in pri tem »odkrito« neizkoriščeno gradivo cehov

v Zgodovinskem arhivu Celje. Po pregledu gradiva, ki ga hranita Pokrajinski arhiv Maribor in Zgodovinski arhiv na Ptuj, ter literature, ki je na voljo, je avtor ugotovil, da se lahko loti primerjalnega pregleda večine cehov, ki so delovali med letoma 1732 in 1860. Zunaj primerjalne sheme so ostali celjski barvarji, klobučarji, ključavničarji, veleurarji, puškarji in ostrogarji ter necehovski izdelovalci orgel in mariborski kirurgi. Na žalost ni dovolj ohranjenih virov v zvezi z njimi, ki bi omogočali primerjalno analizo, vendar je za cehe v zajetem obdobju, ko so bili strožje regulirani z zakoni, mogoče upravičeno sklepati, da so v vseh treh mestih delovali na podoben način. Časovna omejitev raziskave je namreč bolj naklonjena podobnostim kot pa razlikam pri delovanju.

Knjiga v uvodnih poglavjih na kratko podaja zgodovino cehov na slovenskem Štajerskem in zgodovinski oris treh največjih štajerskih mest, Celja, Maribora in Ptuja. Razloženo je, da so se cehi v slovenskih deželah pojavili kasneje kot v sosednjih pokrajinah, so pa prešli vse razvojne faze. Njihov razvoj je potekal od stopnje,



na kateri so skupaj s cerkveno bratovščino predstavljali element stabilnosti družbe, do obdobja, ki ga obravnava knjiga, ko je bil ta čas že zelo oddaljen in je država v resnici podpirala »bližnjice« v gospodarstvu, ki jih cehovska pravila, zlasti pa miselnost cehovskih članov, niso dopuščali. Z novimi pravnimi akti se je obrt cehovskih spon vedno bolj osvobajala, potem pa se jih je leta 1859 z obrtnim redom vsaj formalno rešila. Uvedba obrtne svobode cehov ni popolnoma odpravila, vendar je bilo sčasoma, ko člani niso več videli koristi od svoje organizacije, s to obliko obrtnega združenja tudi konec.

Jedro knjige predstavlja 23 rokodelskih poklicev, združenih v 16 cehov (peki, mesarji, gradbeniki, usnarji, sodarji, krojači, tkalci, mlinarji, lončarji, mizarji, barvarji, klobučarji, kovači in kolarji, ključavničarji, čevljarji, kirurzi). Pri opisovanju posameznih cehov se avtor drži enotne zgradbe in vsakemu posebej namenja poglavje o njegovi verski noti, pravilih, opisu mojstrov, pomočnikov in vajencev. Monografija nam razkriva tudi številne zanimivosti posameznih cehov. Tako beremo o pekih, ki so se v Celju bojevali proti šušmarstvu, ki ga je mesto skrivaj podpiralo, Mariborčani pa so se bojevali za zaslužek kar med sabo in posebej zamerili tistim, ki so prodali več izdelkov (to po njihovem zagotovo ni bilo pošteno). V cehovskih pravilih mesarjev najdemo zanimivo kazensko določilo o nezakonskih otrocih. V tem primeru je moral mojster plačati 32, mojstrica 16, pomočnik 10 gld, vajenec pa je moral za kazen ponoviti uk. Posebej je treba poudariti socialno noto ceha gradbenikov. Ti so imeli v pravilih določila o pomoči poštenim mojstrom, pomočnikom in vajencem, ki so se znašli v stiski zaradi poškodbe, bolezni, požara ali druge nesreče, a ne po svoji krivdi. Takemu »nesrečniku« so iz blagajne izplačali pomoč, a jo je moral po ozdravitvi vrniti. Ob morebitni smrti so podpirancu dolg »iz ljubezni« tudi odpustili. V zvezi s prodajo izdelkov naj kot zanimivost omenim lončarje. V svoja pravila (Celje, Maribor) so vpisali celo vrstni red lončarskih stojnic. Tako se je vrsta začela z najstarejšim in končala z najmlajšim domačim lončarskim mojstrom, potem so se vrstile stojnice tujih lončarjev. Pri kirurzih je precej zanimiva učna doba (4 leta), saj je bila krajša kot uk nekaterih drugih, npr. kamnosekov, vendar je vse to odtehtala zahtevnost pomočniškega izpita. Zanimivi so tudi zapisi o cehovskem premoženju kirurgov. S svojo zbirko instrumentov, učil in strokovne literature omogočajo vpogled v dejansko stanje zdravstvene oskrbe tistega časa in prostora.

Zanimivosti iz življenja cehov je še precej in če vas npr. zanima, zakaj so se mariborski mesarji uprli oblasti in zato izgubili obrtne pravice, kdo je s figo v žepu podpisoval sporazum s celjskimi peki, kaj je v cehih grozilo netreniranim pivcem, kako so si tkalci predstavljali izbiro primerne partije za poroko ali kje so v večernem mraku skrivaj selili cehovsko skrinjo in odstavljali cehovskega komisarja, imate srečo, saj je skrivni svet

cehov štajerskih mest, podprt z bogatim slikovnim gradivom, primerjalnimi tabelami in grafi, končno (brez sicer zagroženih kazni) na ogled vsakomur.

Vesna Sirk

Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja [elektronski vir]: arhivi in ustvarjalci gradiva – stanje in perspektive : zbornik mednarodne konference Radenci, 10.–12. april 2013. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2013.

V 12. zborniku recenziranih znanstvenih prispevkov mednarodne konference Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja so objavljeni prispevki mednarodne konference z enakim naslovom, ki je potekala od 10. do 12. aprila 2013 v Radencih. Prispevki so napisani v slovenskem, hrvaškem, srbskem, bosanskem, nemškem in angleškem jeziku z izvlečki v slovenskem in angleškem jeziku. Povzetki so v angleškem jeziku.

Zbornik konference je ponovno klasificiran kot zbornik recenziranih znanstvenih prispevkov mednarodne konference. Anonimni recenzijski postopek je tako 24 prispevkov klasificiral v kategorijo »objavljeni znanstveni prispevek na konferenci«, 24 prispevkov v kategorijo »objavljeni strokovni prispevek na konferenci« ter dva prispevka v kategorijo »drugo«. Uredniški odbor zbornika se je že v letu 2012 načrtno odločil, da bo skušal dvigniti že doseženo raven objavljenih prispevkov na raven znanstvenih prispevkov. S tem je želel neposredno pripomoči k boljši metodologiji dela in obravnavanja arhivskih strokovnih problemov in vplivati nanjo.

V letu 2013 je zbornik prvič izšel samo na elektronskih medijih. Izdan je bil kot elektronski vir na CD-ROM-u v nakladi 350 izvodov ter kot spletni vir, objavljen na spletni strani Pokrajinskega arhiva Maribor (<http://www.pokarh-mb.si/si/s/36/zbornik-mednarodne-konference-2013.html>). Zgoščenka in spletna izdaja vsebujeta 50 prispevkov avtorjev iz 12 držav sveta. Izdal in založil ga je Pokrajinski arhiv Maribor.

Zbornik začinja **Uvodni nagovor glavnega in odgovornega urednika**, direktorja Pokrajinskega arhiva Maribor Ivana Frasa. Predstavlja koncept publikacije in konference ter napovedi za organizacijo konference in uredniško politiko zbornika v prihodnje.

V prvem strokovnem sklopu, sklopu **Arhivska teorija**, je sedemindvajset referatov:

dr. Mateja Jeraj, dr. Jelka Melik in mag. Aida Škoro Babič (Ljubljana, Slovenija) so pripravile prispevek z naslovom **Nekaj pogledov v arhivske zakone držav EU**. V njem predstavljajo nekaj veljavnih arhivskih zakonov držav, ki so Sloveniji najbližje (Francija, Danska, Estonija, Češka, Italija in Avstrija). Predvsem se ukvarjajo z vprašanjem arhivov v državah, njihovih pristoj-

nosti in dela, z organizacijo arhivske mreže, definicijo arhivskega gradiva in varstvom tega ter s splošnimi pogoji za dostopnost arhivskega gradiva.

Dr. Bojan Himmelreich (Celje, Slovenija) je v svojem prispevku **Lastno varstvo arhivskega gradiva kulturnih ustanov? Ne!** predstavil svoje poglede na stališča do varstva arhivskega gradiva v kulturnih ustanovah. V svojem prispevku jih je predstavila dr. Mateja Jeraj na konferenci Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja v Radencih leta 2012. V svojem prispevku nasprotuje popuščanju tem ustanovam ter zavrača razloge, ki naj bi domnevno govorili njim v prid.

Jovan P. Popović (Beograd, Srbija) v svojem prispevku **Položaj in vloga arhivske dejavnosti v družbi, regulirani s pozitivnimi pravnimi normami (Mesto i uloga arhivske delatnosti v društvu regulisano pozitivno pravnim normativizmom)** ukvarja z dilemo, ali arhivi sodijo med organizacije uprave ali organizacije s področja kulture, ter ugotavlja, da je mogoča ureditev na oba načina oz. da so arhivi velikokrat organizirani na tak način, da opravljajo upravno-javno funkcijo, delujejo pa tudi na področju kulture oz. so eden izmed najpomembnejših temeljev kulture vsake države.

Tudi dr. Azem Kožar (Tuzla, Bosna in Hercegovina) se v svojem prispevku z naslovom **Statusni položaj arhivov v Bosni in Hercegovini (Statusna lutanja arhiva u Bosni i Hercegovini)** ukvarja s problemom položaja arhivov v državi, natančneje, s problemom položaja arhivov v Bosni in Hercegovini, saj imajo arhivi različne statuse, urejene z veljavno arhivsko zakonodajo. V prispevku se avtor sprašuje, ali je takšno stanje rezultat in/ali posledica dejstva, da ni statusne strategije razumevanja položaja in vloge arhivov kot ustanov ali vprašanje razumevanja administrativnih centrov moči na različnih ravneh. Avtor vsekakor meni, da je potrebno vprašanju statusa arhivov v državah nameniti več pozornosti in najti odgovor na vprašanje, kateri status prispeva več k napredku arhivske dejavnosti.

Antonio Monteduro (Trst, Italija) je v prispevku **Most prek kulturnih dediščin: Sodelovanje Centralne evropske iniciative na področju kulture (A Bridge over Cultural Heritages: Central European Initiative Cooperation Activities in the Field of Culture)** predstavil Osrednjo evropsko pobudo, njen Sklad za sodelovanje ter dejavnosti v kulturi v luči Akcijskega načrta CEI 2010–2012.

Prispevek dr. Grazie Tatò (Trst, Italija) z naslovom **Muzeji, arhivi, knjižnice: Strokovnjaki na področju kulturne dediščine (MAB (Musei Archivi Biblioteche) Museums, Archives, Libraries: Professionals in the Field of Cultural Heritage)** predstavlja memorandum, ki so ga leta 2012 podpisali Italijansko nacionalno združenje arhivistov, Združenje italijanskih knjižnic in italijanska veja Mednarodnega muzejskega sveta. V memorandumu so zapisali koordinacijo varovanja, urejanja in vrednotenja kulturne dediščine.

Refike Stülçevsi (Priština, Kosovo) se v svojem prispevku z naslovom **Arhivsko sodelovanje med Državno agencijo za arhive Kosova in arhivskimi institucijami Republike Turčije (Archival Cooperation between the Kosovo State Archives Agency and Archiving Institutions of the Republic of Turkey)** ukvarja z meddržavnim sodelovanjem arhivov. Predstavlja stanje arhivskega gradiva v kosovskih arhivih ter sodelovanje med kosovskimi in turškimi arhivi. Leta 2005 so podpisali protokol o sodelovanju pri raziskavah kosovske zgodovine v turških arhivih, organiziranju skupnih simpozijev, študijskih obiskih itd.

Da je v dobi terorizma potrebno skrbno bdeti nad arhivskim arhitekturnim gradivom, v svojem prispevku z naslovom **Arhitekturno gradivo v dobi terorizma (Architectural Records in the Age of Terrorism)** poudarja dr. Keli Erin Rylance (New Orleans, ZDA). Avtorica analizira nesoglasja med vladno politiko ter politiko posameznih institucij glede upravljanja arhitekturnih in tehničnih dokumentov. Načrti infrastrukture so po terorističnem napadu 11. septembra 2001 tarča pritiskov državne varnosti, ki pravi, da je potrebno narediti vse, da bo družba varna. Velikokrat pa takšni varnostni ukrepi niso v skladu s primeri arhivske dobre prakse.

Dr. Miroslav Novak (Maribor, Slovenija) v svojem prispevku z naslovom **Mikroklasifikacije in njihove sheme v arhivskih informacijskih sistemih** predstavlja probleme oblikovanja, razvrščanja in sortiranja podatkov v dveh mikroklasifikacijah. Njegova raziskava temelji na teoretičnih in praktičnih analizah. Avtor je analizo opravil v več kot 21 arhivskih informacijskih sistemih in v prispevku predstavlja svoje ugotovitve.

Mag. Zdenka Semlič Rajh (Maribor, Slovenija), dr. Izet Šabotić (Tuzla, Bosna in Hercegovina) in dr. Alenka Šauperl (Ljubljana, Slovenija) v prispevku **Znanstvenoraziskovalno delo v arhivistiki: značilnosti uporabe dveh raziskovalnih metod** predstavljajo dve raziskovalni metodi: historično, ki načeloma pomeni uporabo primarnih virov za opis dogodkov iz preteklosti, in analizo vsebine, ki pa se ukvarja z raziskovanjem vsebine besedila, slike ali zvoka.

Prispevek z naslovom **Analiza oblikovanja vsebine zajetih podatkov v podatkovni bazi SIRAnet** se tematsko navezuje na prejšnjega, v njem pa avtorici mag. Zdenka Semlič Rajh (Maribor, Slovenija) in dr. Alenka Šauperl (Ljubljana, Slovenija) analizirata zapise v bazi SIRAnet, ki jo ustvarja šest slovenskih regionalnih arhivov. Analiza je bila opravljena na podlagi 100 zapisov štirih različnih fondov enega arhiva. Ugotovili sta, da je pri oblikovanju vsebine mogoče uporabljati klasična novinarska vprašanja »kdo, komu, kaj, kako, zakaj, kje in kdaj«.

Marijan Gerdej (Bistrica pri Trziču, Slovenija) objavlja prispevek z naslovom **Nekatera vprašanja in dileme arhivista v luči zakonodaje, etičnih načel in kodeksa ravnanja javnih uslužbencev**. V njem piše o etičnih in moralnih načelih in dilemah, s katerimi se arhivisti

vsak dan srečujejo. Ugotavlja, da morajo arhivisti kot javni uslužbenci poleg strokovnosti upoštevati tudi arhivsko etiko in kodeks ravnanja.

Objavljenih je tudi nekaj prispevkov, namenjenih izobraževanju v arhivih in izobraževanju strokovnih delavcev. Aleksandra Pavšič Milost (Nova Gorica, Slovenija) v svojem prispevku **Izobraževanje delavcev, zaposlenih v slovenskih arhivih – ugotovitve in predlogi sprememb** predstavlja sedanji sistem izobraževanja arhivskih delavcev v Sloveniji ter ga primerja s stanjem v muzejih in na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije. V prispevku predlaga tudi izboljšave, s katerimi bi bilo mogoče doseči boljše rezultate, sistem pa bi bil zato prijaznejši do kandidatov.

Dr. Peter Pavel Klasinc (Maribor, Slovenija) v prispevku **Uvod v magistrski študij arhivistike in dokumentologije – prikaz eventualnih elementov učbenika** predstavlja elemente za pripravo učbenika, ki bo študentom arhivistike in dokumentologije pomagal pri njihovem delu. Elemente študija avtor išče v poglavjih nekaterih že izdanih učbenikov ali priročnikov za arhivistiko.

Dr. Peter Wiesflecker (Gradec, Avstrija) v svojem prispevku Osnovni tečaj za arhiviste z naslovom Nova pot arhivskega izobraževanja v Avstriji (**Der »Grundkurs« für Archivarinnen und Archivare. Ein neuer Weg archivischer Aus- und Fortbildung in Österreich**) predstavlja tečaj v obliki osnovnega in dodatnega izobraževanja za avstrijske arhiviste, ki je namenjen tako akademskim kot strokovnim delavcem arhivov. Prvič so ga pripravili jeseni 2007 pod pokroviteljstvom Združenja avstrijskih arhivistov in arhivistk. Do septembra 2011 je bilo izvedenih šest izobraževanj, na njih pa je bilo okoli 125 udeležencev.

Z vlogo arhivov pri izobraževanju bodočih zgodovinarjev pa se v svojem prispevku Vloga arhiva pri izobraževanju bodočih zgodovinarjev (**Uloga arhiva u obrazovanju budućih istoričara**) ukvarja Aleksandra Pijuk - Pejčić (Sarajevo, Bosna in Hercegovina). Avtorica pravi, da bi bilo izobraževanje zgodovinarjev v arhivu obojestransko koristno, saj bi po eni strani okrepilo zavedanje pomena arhivskega gradiva in arhivistike, po drugi strani pa bi lahko arhivi v okviru svoje izobraževalne vloge širili znanja s področja arhivistike.

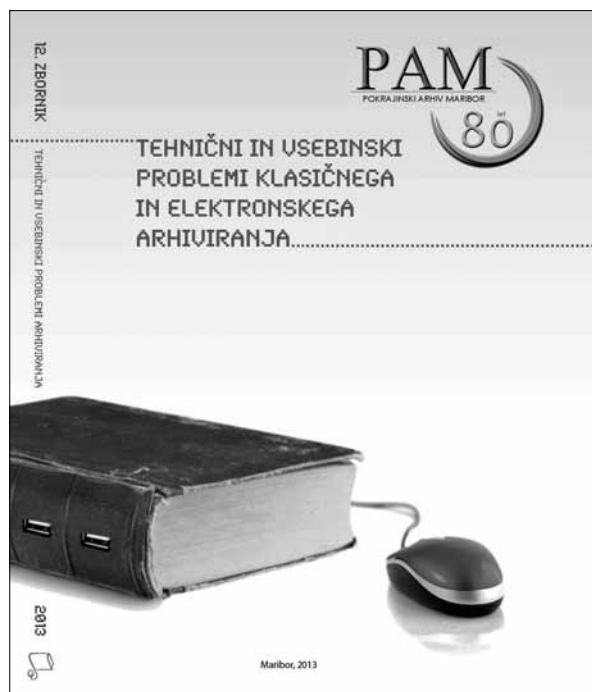
Prenašanje vedenja o arhivu in njegovem delu najmlajšim je s svojim prispevkom **Projekt Miška Mica v arhivu v šolskem letu 2011/12** predstavila Bojana Aristovnik (Celje, Slovenija). Zgodovinski arhiv Celje je v šolskem letu 2011/12 v sodelovanju z Osnovno šolo Petrovče in pridruženimi partnerji uprizoril zgodbo o miški Mici in arhivskem duhu. Projekt na dinamičen, izviren in hudomušen način približuje najmlajšim raziskovanje preteklosti in pomen varovanja pisne kulturne dediščine.

Prispevki o materialnem varstvu arhivskega gradiva in arhivskih zgradb se začinjajo s prispevkom Katje Zupanič (Ptuj, Slovenija) z naslovom **Adaptacija zgradbe bivše vojašnice za potrebe Zgodovinskega arhiva na Ptuju – primer dobre prakse**. Avtorica v prispevku predstavlja faze uspešne rekonstrukcije obstoječega objekta za arhivsko dejavnost ter ugotavlja, da je kljub prilagoditvi obstoječi arhitekturi Zgodovinski arhiv na Ptuju primer dobre prakse ob dilemah, ali so razmišljanja o adaptacijah starih zgradb smiselna.

Dr. Jozef Hanus in Emília Hanusová (Bratislava, Slovaška) v prispevku Nekaj tehničnih problemov arhivov in knjižnic: varovanje in hramba dokumentov (**Some Technical Problems of Archives and Libraries: Preservation and Storage of Documents**) ugotavljata, da morajo arhivi, ne glede na prevladujočo težnjo po digitalizaciji gradiva še vedno hraniti originalne dokumente. Izpostavila sta nekaj pogledov na razmere za hrambo in pomen teh pri dolgoročni hrambi dokumentov.

Sejdalija Gušić in Milena Gašić (Sarajevo, Bosna in Hercegovina) v prispevku z naslovom Rekonstrukcija obstoječega skladiščnega prostora Zgodovinskega arhiva Sarajevo in zapletenost procesov pri nameščanju arhivskega gradiva in delu z njim (**Rekonstrukcija postojeećeg depo prostora Historijskog arhiva Sarajevo i složenost poslova pri izmještanju i manipulaciji arhivskom građom**) predstavljata dela v skladiščih, kjer je že shranjeno arhivsko gradivo, del prostora pa so nekaj časa naseljevali tudi begunci. Prispevek prinaša tudi osnovne podatke o arhitektonskih in gradbenih segmentih rekonstrukcije.

O zgradbah arhivov na Kosovu v svojem prispevku z naslovom Arhivske zgradbe na Kosovu (**Archival Premises in the Republic of Kosovo**) piše Ramë Manaj (Priština, Kosovo). V prispevku predstavlja splošno oceno vloge in pomena arhivskih stavb, standarde za



graditev teh na Kosovu ter arhivske prostore na Kosovu. Tam razmere namreč niso zadovoljive. Ob koncu predstavlja tudi sklepe in ukrepe za izboljšanje stanja.

Predstavitev izvedenih projektov začenja prispevek Brede Karun in mag. Karmen Štular Sotošek (Ljubljana, Slovenija) z naslovom **Zbogom orožje. Dobrodošli spomini. Dogodki zbiranja spominov na 1. svetovno vojno**. Avtorici predstavljata tri dogodke v okviru zbiranja spominov na prvo svetovno vojno v Sloveniji spomladi 2012. Dnevi zbiranja spominov so del širše evropske akcije v okviru projekta EuropeanaAwareness, katere pobudnik je bila Nemčija, dogodki pa so bili organizirani leta 2012 še v Luksemburgu, Veliki Britaniji, na Irskem, Danskem in v Sloveniji.

Mag. Lilijana Urlep (Maribor, Slovenija) v prispevku **Razstava Srednjeveške in renesančne knjižne umetnine iz zakladnice Nadškofije Maribor** predstavlja razstavljeno gradivo ter organizacijo razstave s posebnim poudarkom na sodelovanju med več institucijami in materialnem varovanju gradiva.

Prispevek **Depozitarna funkcija Univerzitetne knjižnice Maribor v luči zakonodajnih predpisov** mag. Branke Kerec (Maribor, Slovenija) predstavlja dolgoletno tradicijo depozitarne funkcije Univerzitetne knjižnice Maribor, ki je postala depozitarna knjižnica Univerze v Mariboru, s tem pa skrbi za trajno hranjenje tiskov znanstvenoraziskovalnega dela mariborske Univerze. Ker je UKM z depozitarno funkcijo izjemna tudi v mednarodnem prostoru, prispevek predstavlja razloge zanjo, njeno pomembnost in potrebnost ter zgodovinski pregled v okviru preteklih in sedanjih zakonodajnih predpisov.

Razvoj delovne knjižice v obdobju po drugi svetovni vojni do njene ukinitve leta 2009 v luči pravnih predpisov je naslov prispevka Bojane Aristovnik (Celje, Slovenija) in Brede Zalašček (Ljubljana, Slovenija). Prispevek prikazuje razvojno pot delovne knjižice po nastanku Jugoslavije po drugi svetovni vojni do ukinitve leta 2009 na podlagi sprememb pravnih predpisov, spremembe pa predstavlja tudi slikovno.

Dr. Živana Hedbeli, Nikola Mokrović in Aleksander Radnić (Zagreb, Hrvaška) v prispevku **Osrednji organi državne uprave Republike Hrvaške med letoma 1990 in 2012 (Središnja tijela državne uprave Republike Hrvatske od 1990. do 2012. godine)** predstavljajo organe državne uprave Republike Hrvaške v 22 letih njenega obstoja. Na podlagi objavljenih pravnih virov avtorji z deskriptivno metodo kronološko spremljajo razvoj uprave.

V prispevku z naslovom **Sodne oznake v gradivu fondov pravosodja Zgodovinskega arhiva Kotor za obdobje 1797–1944 (Sudske marke (oznake) u građi fondova pravosuđa Istorijskoh arhiva Kotor za period 1979-1944. godine)** avtorja Joško Katelan in Borivoj Jovanović (Kotor, Budva, Črna gora) predstavljata pregled vseh oznak, ki so bile najdene v gradivu fondov pravosodja, razvoj dela sodnih pisarn ter različne

zakonske in podzakonske akte, ki so določali njihovo delo. Pozornost namenjata tudi sedanjemu stanju zaščite gradiva in načrtom za uporabo moderne informacijske tehnologije, ki bi uporabnikom in raziskovalcem omogočila hitrejši dostop do gradiva.

Drugi sklop predstavlja prispevke v zvezi z arhivsko prakso in šteje 11 prispevkov.

Dr. Vladimir Žumer (Ljubljana, Slovenija) v prispevku **Klasifikacijski načrti za razvrščanje dokumentacije z roki hranjenja s Sloveniji** predstavlja pregled klasificiranja dokumentarnega gradiva z roki hranjenja ter določbami o arhivskem gradivu za upravne in pravosodne organe ter gospodarske družbe, podjetja in zavode s področja gospodarstva, socialnega varstva, zdravstva, vzgoje in izobraževanja, visokega šolstva, znanosti in kulture v skladu z mednarodnimi standardi in priporočilom evropske komisije ter slovenskimi predpisi.

Mirjana Kontestabile Rovis (Koper, Slovenija) v prispevku **Problematika pri odbiranju gradiva na področju vzgoje in izobraževanja** na kratko obravnava zgodovino poslovanja z dokumentarnim gradivom na področju šolstva. V prispevku se dotika težav, ki jih arhivisti in delavci z dokumentarnim gradivom na področju vzgoje in izobraževanja srečamo pri vsakdanjem delu: nepoznavanje arhivske zakonodaje, neustrezna hramba stalnih zbirk, nedorečenost in neskladje med šolsko in arhivsko zakonodajo.

Mag. Danilo Burnač in Sanja Androić (Maribor, Slovenija) iz podjetja Mariborski vodovod, d. d. sta pripravila prispevek z naslovom **Primerjava upravljanja poslovne dokumentacije javnega podjetja in javne uprave s podnaslovom Primer klasificiranja, odbiranja in izločanja dokumentarnega gradiva javnega podjetja Mariborski vodovod d. d.** Avtorja predstavljata upravljanje poslovne dokumentacije v podjetju, ki je precej specifična, saj za podjetje veljajo večinoma pravila in praksa gospodarskih družb, zelo malo pa pravila iz javne in državne uprave. V prispevku je pripravljena tudi primerjava lastnega klasifikacijskega načrta s predpisanim zbirnim klasifikacijskim načrtom javne uprave za razvrščanje gradiva z roki hranjenja in določitvijo arhivskega gradiva.

Prispevek z naslovom **Analiza stanja ohranjenosti dokumentarnega in arhivskega gradiva na področju glasbene umetnosti v Sloveniji** je delo Katarine Kraševac (Maribor, Slovenija). Ukvarja se s pisno kulturno dediščino glasbene provenience v Sloveniji in tukaj še ni bila predmet podrobnih raziskav. Avtorica predstavlja vrstni, definicije in ustvarjalce takšnega gradiva doma in v tujini ter opozarja na ohranjenost, urejenost in dostopnost. Opozarja tudi na smiselnost uvedbe sistema za pravilno dokumentiranje in arhiviranje takšnega gradiva.

Mag. Lenka Pavliková in mag. Monika Péková v prispevku **Vključevanje mednarodnih projektov v slovaškem državnem arhivu (Implementation of Inter-**

national Projects in the Slovak State Archives) predstavljata informacije o mednarodnih projektih v luči upravljanja, projektnih dejavnosti, rezultatov, širjenja partnerstva ter celoletnega prispevka.

Selma Isić (Tuzla, Bosna in Hercegovina) je pripravila prispevek z naslovom **Nekatere značilnosti vpeljave mednarodnih arhivskih standardov v arhivistiko Bosne in Hercegovine – Izkušnje Arhiva Tuzelskega kantona (Neke karakteristike primjene međunarodnih arhivskih standarda u bosanskohercegovačkoj arhivistici – Iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona)**. Prispevek govori o nekaterih osnovnih karakteristikah in načinih vključevanja mednarodnih arhivskih standardov, še posebej tistih, ki govorijo o popisovanju arhivskega gradiva.

Ivana Posedi (Varaždin, Hrvaška) se v prispevku **Problematika izločanja dokumentarnega gradiva pri ustvarjalcih, ki so v pristojnosti Državnega arhiva v Varaždinu (Problematika izlučivanja registraturnog gradiva kod stvaratelja u nadležnosti Državnog arhiva u Varaždinu)** ukvarja z vprašanjem ustvarjalcev, ki se za strokovno pomoč ne obračajo na pristojni arhiv, ter ustvarjalcev, ki niso valorizirani, pa se vendar za pomoč obračajo na arhive.

Poškodovano gradivo pravosodja – prevzemanje, saniranje in zaščita (**Oštećenje gradiva pravosuđa – preuzimanje, saniranje i zaštita**) je naslov prispevka Melite Rončević (Osijek, Hrvaška). Obravnava problematiko poškodovanega gradiva, ki je bilo prevzeto v arhiv v Osijeku. Prispevek navaja poškodbe na prevzetem gradivu, spisih in knjigah ter podaja pregled opravljenih sanacijskih del ter zaščite gradiva.

Snežana Pejović in Jelena Strahija (Kotor, Črna gora) v prispevku **Arhivsko gradivo v muzeju. Urejanje in obdelava arhivskega gradiva iz obdobja beneške oblasti v Muzeju mesta Perast (Arhivska građa u muzeju. Sređivanje i obrada građe iz doba mletačke uprave u Muzeju grada Perasta)** predstavljata urejanje in obdelavo arhivskega gradiva, ki ga hrani muzej. Prispevek se ukvarja tudi z vprašanjem razmejitve med arhivskim, knjižničnim in muzejskim gradivom.

Jasmina Latinović (Kikinda, Srbija) v prispevku **Vpliv arhiva na pisarniško poslovanje ustvarjalcev prvega reda – Primer Severnobačanskega okrožja AP Vojvodine (Občinske uprave Kikinda, Novi Kneževac in Čoka) (Uticaj arhiva na kancelarijsko poslovanje registratura prvog reda, Primer Severnobačanskog okruga AP Vojvodine (Opštinska uprava Kikinda, Novi Kneževac i Čoka))** opisuje trenutno stanje dokumentarnega in arhivskega gradiva nekaterih najpomembnejših arhivskih služb ustvarjalcev na lokalni ravni.

Jusuf Osmani (Priština, Kosovo) v prispevku z naslovom **Upravljanje dokumentov pri ustvarjalcih arhivskega gradiva na Kosovu (Records Management at the Creators of Archival Materials in Kosovo)** predstavlja pomen uradnega sistema za upravljanje dokumentov pri ustvarjalcih. Predstavlja tudi zgodovino uporabe takšnih sistemov na Kosovu po vojni v letih

1998/99 in opisuje sistem, ki ga uporabljajo v javnih in javno-zasebnih ustanovah ter sodelovanje Kosovske državne arhivske agencije pri razvoju tega sistema, težave in rešitve teh itd.

Tretji sklop prispevkov v zborniku razpravlja o informatizaciji arhivov, elektronskem arhiviranju in dolgoročni hrampi. V tem sklopu je 12 prispevkov.

Sklop začenja prispevek dr. Bogdana Florina Popovicija (Brasov, Romunija) z naslovom **Nekaj konceptualnih podatkovnih modelov za dokumentarno in arhivsko gradivo (Some Conceptual Data Models for Records and Archives)**. Avtor v prispevku predstavlja poskuse kodiranja ter kompleksnih relacij med arhivskimi entitetami. Predstavlja tudi razvoj podatkovnih modelov za upravljanje dokumentov in jih nekaj tudi predstavlja.

Mag. Tatjana Hajtnik, Judita Mesarič in mag. Boris Domajnko (Ljubljana, Slovenija) so pripravili prispevek **Projekt e-ARH.si: Razvoj storitve sprejema in nadaljnje uporabe izbranih oblik arhivskega gradiva**. Prispevek opisuje operacijo razvoja storitve sprejema in nadaljnje uporabe izbranih oblik arhivskega e-gradiva, ki bo potekala v letih 2013 in 2014 in predstavlja končni sklop dejavnosti iz širšega nabora projekta e-ARH.si.

Prispevek Olivere Porubović-Vidović (Beograd, Srbija) z naslovom **Komercialna programska oprema ima alternativo (Komercijalni softver ima alternativu)** obravnava potrebo po skoraj izključni uporabi komercialne programske opreme v državnih institucijah, čeprav obstajata prosta in odprtokodna programska oprema. Avtorica želi ozavestiti arhivsko stroko o sedanjih stopnji razvoja proste in odprtokodne programske opreme ter opozoriti, da ne obstaja samo ena pot do trajnostnih poslovnih rešitev.

Branka Molnar (Zagreb, Hrvaška) v prispevku **Spletna aplikacija Lector 2 (Web aplikacija Lector 2)** predstavlja funkcije in možnosti spletne aplikacije, ki jo Državni arhiv Zagreb uporablja od januarja 2013 za upravljanje arhivskega gradiva v čitalnici arhiva in arhivskih skladiščih.

Heinrich Kranzelbinder (Graz, Avstrija) v prispevku **Digitalni nadomestki za vizualno vsebino analognega arhivskega gradiva – digitalni in analogni faksimili na podlagi upravljanja barv (Digitale Substitute für den visuellen Inhalt analoger Archivalien – Digitale und analoge Faksimiles auf basis von Colormanagement)** podaja kratek povzetek razvoja reproduksijske tehnologije ter argumente za ustvarjanje digitalnih, visoko kakovostnih slik in reprodukcij, ki so pripravljene za raziskovanje, pa tudi kot varnostna kopija. Prispevek opisuje tudi upravljanje barv kot prvi pogoj za produkcijo digitalnega arhiva, ki naj bi deloval kot nadomestek za vizualno vsebino originalnega posnetka.

Orodja spleta 2.0 so bila tema prispevka Slobodanke Cvetković (Požarevac, Srbija) z naslovom **Orodja**

spleta 2.0 – Blog in Facebook za namene arhivistike in arhivov (**Web 2.0 alati – Blog i Facebook u službi arhivistike i arhiva**). Prispevek predstavlja možnosti orodij Spleta 2.0, zlasti bloge in Facebook, za izboljšanje arhivske prakse, vedenja o arhivih in znanja, za boljšo navezavo stikov med arhivisti ter uporabniki arhivskega gradiva in arhivov.

Projekt, ki ga je izvedel Državni arhiv Črne gore – Zgodovinski arhiv Kotor z nazivom Archivum, je predstavila Snežana Pejović v prispevku z naslovom Spletni portal Zgodovinskega arhiva Kotor »Archivum« - prikaz fonda »Spisi izrednih guvernerjev« (**Web portal Istorijskog arhiva Kotor »Archivum« - prikaz fonda »Spisi vanrednih providura«**).

Dr. Joachim Kemper (Speyer, Nemčija) je v prispevku »Archivum Rhenonum« - nemško-francoski projekt arhivov Zgornjega Porenja »(Archivum Rhenanum« - **Ein Deutsch-Französisches Projekt der Archive am Oberrhein**) predstavil cilje projekta, s katerim želijo sodelujoči arhivi in drugi partnerji obnoviti zgodovinski spomin na območju Zgornjega Porenja.

Sklop končujejo prispevki, ki se ukvarjajo z arhiviranjem AV-vsebin. Aleksander Lavrenčič (Ljubljana, Slovenija) v prispevku **Pogled naprej proti tristotim ali finale projekta EUscreen s pripravo virtualne razstave o smučarskih poletih** obravnava prispevek RTV Slovenija k virtualni razstavi v projektu EUscreen.

Rok Omahen (Ljubljana, Slovenija) poskuša v prispevku **Od arhiva do uporabnika – postopek priprave**

filmskega gradiva za objavo na spletnem portalu prikazati postopek priprave filmskega gradiva za ponovno objavo na sodobnih spletnih portalih, pozornost pa namenja tehnični in vsebinski plati. Opozarja tudi na pravno plat iskanja avtorjev oziroma njihovih dedičev ter ureditev avtorskih pravic za ponovno objavo in predelavo dela, skladno z evropskimi smernicami in slovensko zakonodajo.

Virtualne razstave projekta EUscreen – edinstvena popotovanja po izbrani televizijski vsebini portala EUscreen je naslov prispevka Katje Šturm (Ljubljana, Slovenija), ki predstavlja postopek ustvarjanja virtualne razstave od začetne ideje do končno izoblikovane virtualne pripovedi.

Zadnji prispevek, **AVA – standardizacija procesa hrambe AV-gradiva, Zakonsko skladna procesna rešitev optimizacije poslovanja RTV-organizacij**, je delo Tanje Čajavec, ki predstavlja poskus oblikovanja iztočnic za vzorčna notranja pravila (standard AVA) ob primeru radijskih in televizijskih organizacij v Sloveniji. Prispevek zajema podatke iz javno dostopnih virov in povzema dosedanje rezultate raziskav stanja teh organizacij na področju e-hrambe AV- dokumentov v Sloveniji. Predstavljeni so tudi rezultati raziskave A-RTV 3.0.

Izdajo publikacije je omogočilo Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.

Nina Gostenčnik



*Aktivnosti za odrasle ob mednarodnem dnevu arhivov v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, 7. junij 2013
(predstavitve listine iz leta 1747 o ustanovitvi zastavljalnice v Ljubljani) (foto: Tina Arb, ZAL).*

Razstave

Boštjan Zajšek: *Tudi nam pripada Božje sonce: ob 150-letnici Evangeličanske občine Maribor*. Katalogi, zvezek 37. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2013, 60 strani

Strokovnjak za zgodovino moderne evangeličanske skupnosti v Mariboru mag. Boštjan Zajšek se je odločil temeljno delo o predmetu svojih zgodovinsko-pisnih raziskav, znanstveno monografijo z naslovom *Biti Nemec pomeni biti luteran* (Založba SHS, 2010), približati tudi širši javnosti, zlasti članstvu Evangeličanske cerkvene občine Maribor.

Ta je 6. decembra 2012 praznovala 150-letnico svojega obstoja, in zato je bila 30. januarja 2013 v župnišču mariborske cerkvene občine odprta razstava z naslovom *Tudi nam pripada Božje sonce*, izdan pa je bil tudi razstavni katalog z enakim naslovom. Ob tem velja omeniti, da je razstava zamišljena kot stalna, zato na njej ni originalnega arhivskega gradiva. Sestavlja jo 21 tiskanih razstavnih panojev, katerih vsebina je slikovno in vsebinsko enaka tisti v precej obširnejšem katalogu. Ta je barvit in kar zadeva slikovno gradivo izredno bogat z velikim številom reprodukcij arhivskega gradiva.

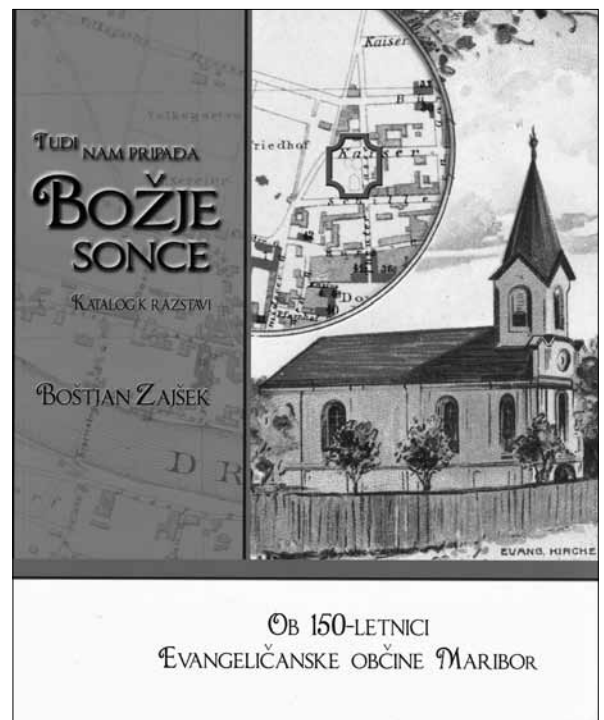
Publikacija je v grobem razdeljena na zgodovinski pregled in intervjuje z današnjimi člani cerkvene občine. Pri tem je zgodovinski pregled seveda posvečen najdaljšemu obdobju njenega delovanja, obdobju »nemške« evangeličanske občine, to pa je čas med letoma 1862 in 1945. Preostanek publikacije – ob bežnem pogledu na čas reformacije v Mariboru – je namenjen obdobju ponovne vzpostavitve evangeličanske cerkvene občine po letu 1952, tokrat »slovenske«. Nacionalne oznake glede veroizpovedi namreč v liturgičnem niso spremenile ničesar, cerkvena občina v Mariboru je bila vseskozi augsburške veroizpovedi.

Poleg splošnega zgodovinskega pregleda organizacije in življenja občine so predstavljeni vsi njeni duhovniki, od prvega in hkrati za nastanek občine ter cerkve najzaslužnejšega Ernsta Schrolla (1864–1871) naprej. Precej prostora je namenjenega zapletom v zvezi z bogoslužnim prostorom ter samo cerkvijo, zgrajeno v obdobju 1868–1869. Njeno zgodbo dopolnjujejo izbrani gradbeni načrti iz 19. stoletja ter fotografije obnov iz 20. in 21. stoletja. Zanimiv je izvor članov občine, ki so na začetku njenega delovanja večinoma prišli iz raznih nemških dežel, le okoli četrtnina pa iz avstrijskih, vsaj eden tudi iz Danske. Poznavalcem mariborske zgodovine bodo pozornost vzbudili tudi razni ugledni in malo manj ugledni člani cerkvene občine od leta 1900 naprej ter njeni finančni podporniki, med njimi tudi tuje kronane glave. Na drugi strani so pomenljivi spori občine s Katoliško cerkvijo, tako zaradi prestopov vernikov iz ene vere v drugo – neka vernica je npr. v samo

šestih letih štirikrat prestopila iz katoliške v evangeličansko in nazaj – kot zaradi nacionalnih trenj, dodatno zaostrenih s »pročodrimskim« (nemško Los von Rom) delovanjem duhovnika Ludwiga Mahnerta (1903–1919). Njegov nemški nacionalizem je živel naprej tudi v prvi jugoslovanski državi pod njegovim naslednikom Johannom (Hansom) Baronom (1920–1945), ki pa je med vojno ostro obsodil ravnanje okupatorjev s Slovenci. Hkrati je v publikaciji tudi nekaj drobcev, ki zadevajo evangeličanske skupnosti zunaj Maribora, denimo v Radljah ob Dravi, na Ptujju in v Šentilju, tj. v krajih, ki so sodili pod mariborsko cerkveno občino.

Prvi udarec je tej občini prinesel razpad Avstro-Ogrske, ko se je število članov cerkvene občine s tri tisoč iz predvojnega vrhunca skupnosti do leta 1921 zmanjšalo za dve tretjini. Med emigranti je bil tudi Mahnert, ki je v Avstrijo zbežal tik pred razglasitvijo sodbe zaradi protidržavnega delovanja. Leto 1945 je sploh v luči medvojnega dogajanja in štiri desetletja nacionalističnega delovanja pred vojno, ne glede na omenjeni Baronov protest pomenilo konec mariborske nemške evangeličanske skupnosti. Njeni člani so bodisi zbežali, med njimi Baron, bodisi končali kot žrtve povojnih pobojev, evangeličanska bogoslužja v mestu pa so bila vse do leta 1952 prepovedana.

Povojno skupnost, to pot etnično slovensko, je obnovilo zlasti priseljevanje evangeličanov iz Prekmurja, kljub temu pa je ostala stigmatizirana kot »švabska« še dolgo po koncu prepovedi evangeličanskih bogoslužij v



mestu. Pri tem je zanimivo, da je preživetje mariborske evangeličanske občine omogočil ekumenizem, ki pa ni bil zasnovan na sodelovanju s Katoliško, temveč s srbsko Pravoslavno cerkvijo, s katero si je cerkvena občina do leta 2000 delila cerkev v Trubarjevi ulici (do leta 1918 Luther Gasse). Vrnjena ji je bila leta 1994 med denacionalizacijo. Tudi na redno duhovno oskrbo so mariborski evangeličani morali čakati vse do leta 1998, ko je vodenje prevzela sedanja duhovnica, mag. Violeta Vladimira Mesarič Jazbinšek.

Zgodovinski pregled dopolnjujeta dva intervjuja s tremi sedanjimi člani občine, v njej dejavnimi od njenih povojnih začetkov, in s sedanjo duhovnico.

Glede na tematiko je obenem pohvale vredno, da je v publikaciji primerno poskrbljeno tudi za nekdanje člane nemške občine oziroma njihove potomce in druge nemško govoreče bralce, saj ima katalog obširen povzetek v nemškem jeziku, v nemščino pa je preveden tudi uvod.

O bogatih temeljih publikacije govori dejstvo, da je arhivsko gradivo zanjo prišlo iz kar devetih fondov in zbirk – dva fonda od teh vsebujeta gradivo nemške evangeličanske občine – iz avtorjevega matičnega arhiva, tj. Pokrajinskega arhiva Maribor, deloma pa tudi iz Župnijskega arhiva sv. Magdalene.

Tudi nam pripada Božje sonce je vsekakor zelo kvalitetna poljudnoznanstvena publikacija, primerna za velik krog ljudi, ki jih zanimata zgodovina Maribora in evangeličanskih skupnosti na Slovenskem.

Žiga Oman

Žiga Oman: Evangeličanski Maribor, mesto in njegova bližnja okolica v času reformacije. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2012, 58 strani

Pokrajinski arhiv Maribor je v sodelovanju z zavodom Maribor 2012 Evropska prestolnica kulture pripravil razstavo z naslovom *Evangeličanski Maribor, mesto in njegova bližnja okolica v času reformacije*. Avtor, mag. Žiga Oman, je s tem nadgradil svoje magistrsko delo iz leta 2010. Razstavo je sestavljalo 11 panojev, javnosti pa je bila na ogled od 30. 10. do 27. 11. 2012 v mariborski Galeriji K8. Zaradi neprimernosti virov le-ti niso bili razstavljeni v izvorni obliki, temveč kot reprodukcije.

Hkrati z razstavo je mag. Oman pripravil razstavni katalog, ki je v bistvu na papir natisnjena verzija razstavnih panojev. Katalog je oblikoval Rok Rihtar, izdal in založil pa ga je Pokrajinski arhiv Maribor. Da bi tematiko približal kar najširšemu krogu ljudi, je avtor besedilo kataloga prevedel še v nemški in angleški jezik ter vse tri verzije združil v 58 strani obsegajočo publikacijo.

Besedilo kataloga se deli na tri večja poglavja: prvo

obravnavajo dogajanje v Mariboru in njegovi bližnji okolici v času od začetka do vrhunca reformacije in protireformacijske ukrepe, drugo poglavje sestavljajo krajše biografije najpomembnejših osebnosti iz zgodovine evangeličanskega Maribora in mestne okolice, v tretjem poglavju pa je moč prebrati sezname mariborskih evangeličanov iz zgodnjega novega veka. V spremnem delu publikacije so ob literaturi navedeni tudi viri, ki so razdeljeni na neobjavljene in že objavljene. Med neobjavljenimi viri je gradivo treh arhivov – Arhiva krške škofije, Pokrajinskega arhiva Maribor ter Štajerskega deželne arhiva v Gradcu.

Prvo, najobširnejše poglavje je razdeljeno na krajša podpoglavja, ta pa so kronološko razvrščena v skladu z razvojem reformacijskih idej na mariborskem območju. Zaradi teh se je Maribor leta 1572 kot mesto prvič izpričano prišteval k augsburški veroizpovedi, tj. eni od vej evangeličanske vere. Tako lahko o Mariboru v naslednjih treh desetletjih govorimo kot o evangeličanskem Mariboru, vse do obdobja 1600–1602, ko je v mesto najprej prišla oborožena (proti)reformacijska komisija ter od evangeličanskih meščanov izsilila versko spreobrnitev, nato pa se je decembra 1602 – po slabih treh letih životarjenja – evangeličanska skupnost s sedežem na betnavskem gradu pri Mariboru tudi uradno razpustila. Iz obdobja, ko je evangeličanska vera v Mariboru bila na vrhuncu, je posebej izpostavljen primer menda krvoskrunske poroke Krištofa Pisa ml. in Uršule (vdove) Haller, za katero se je nazadnje izkazalo, da je bila vendarle »čista« in da so bile domneve o krvoskrun-



Evangeličanski Maribor –
Mesto in njegova bližnja okolica
v času reformacije

Evangelisches Maribor – Die Stadt und ihre
nähere Umgebung in der Reformationszeit

Evangelical Maribor – The Town and its
Surroundings in the Reformation Period

stvu zgolj neutemeljeno podtikanje; priložena je tudi slika poročne pogodbe med omenjenima zakoncema. Potem ko je položaj mestnega sodnika zasedel protireformacijsko usmerjeni Mihael Herbstberger, je v mestu skorajda izbruhnil oborožen spopad med katoliki in evangeličani. Prav v Mariboru pa je prišlo do doslej edinih znanih smrtnih žrtev konfesionalnega spopada na Dravskem polju – januarja 1600 so namreč štirje vojaki protireformacijske komisije ob požigu evangeličanske molilnice na Betnavi zaradi neprevidnosti izgubili življenje.

Od najpomembnejših osebnosti evangeličanskega Maribora, ki so predstavljene v drugem poglavju, je treba posebej omeniti voditelja evangeličanske skupnosti na Dravskem polju Klemna Welzerja pl. Ebersteina, lastnika betnavskega gradu barona Wolfa Viljema Herbersteina ter predikanta Sigmunda Lierzerja in Jurija Lautenschlagerja.

Seznami mariborskih evangeličanov vsebujejo imena 88 mariborskih meščanov augsburške veroizpovedi iz leta 1595, seznam evangeličanskih učiteljev in zborovodij na Betnavi ter seznam evangeličanskih nagrobnikov na zunanjih stenah mariborske stolnice. Presenetljiv je podatek, da so na omenjenem seznamu mariborskih meščanov evangeličanske vere tako mestni sodnik kot vsi mestni svetniki ter četrtni mojstri. Avtor tako ugotavlja, da je število evangeličanov meščanskega stanu v Mariboru – če imenom s seznama dodamo še za tisti čas povprečno število družinskih članov – dosegalo približno 440 od skupno nekaj več kot tisoč prebivalcev Maribora.

Besedilo kataloga vsebuje različno slikovno gradivo, ki si ga je bilo mogoče ogledati tudi na razstavnih panojih. To so zemljevidi političnoupravne in cerkvenoupravne ureditve slovenskega ozemlja v 16. oz. 17. stoletju, podobe Maribora in gradov (račkega, slivniškega in betnavskega, pri čemer je posebej zanimiva rekonstrukcija obzidja evangeličanskega pokopališča na Betnavi, ki je delo Vesne Kitthiya), dokumenti in listine (poročna pogodba, pisma, pečati in podpisi posameznikov), slike evangeličanskih nagrobnikov, ki so še danes ohranjeni na zunanji strani mariborske stolne cerkve, in prvi folij seznama mariborskih meščanov augsburške veroizpovedi.

Razstava *Evngeličanski Maribor, mesto in njegova bližnja okolica v času reformacije* ter katalog k razstavi predstavljata na poljuden način obdobje iz zgodovine mesta ob Dravi, ki je povprečnemu Mariborčanu, pa tudi drugim dokaj nepoznano. To trditev dokazujejo trije vpisi v knjigi vtisov z razstave: »Prav, da Mariborčani spoznajo zgodovino evangeličanske cerkve, saj jo na splošno zelo malo poznajo.« / »Prijetno za ogled in za poduk o neznanih dogodkih nekdanjega Maribora.« / »Really nice exhibition – I am now even more interested in finding out more about the history of Maribor.« Kot v katalogu ugotavlja sam avtor, je slovensko zgodovinsko pisje čas reformacije na Dravskem polju – v

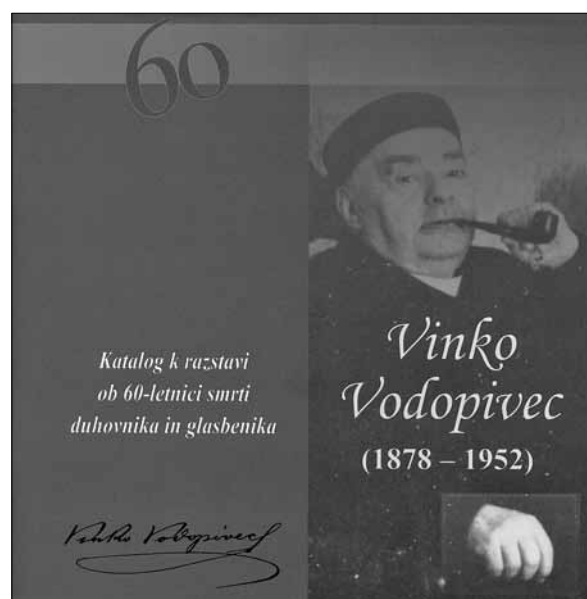
nasprotju z obdobjem reformacije na Kranjskem ali v Prekmurju – vse do nedavnega zanemarjalo. Kot razloge avtor mdr. navaja dejstvi, da je reformacija na mariborskem območju potekala skoraj izključno v nemščini ter da so bili pripadniki reformacijskega gibanja v glavnem meščanskega in plemiškega stanu. Ti dejstvi pa sta do konca 20. stoletja očitno veljali za premalo domoljubni oz. celo nasprotni slovenskemu nacionalnemu in vsaj do leta 1991 tudi političnoideološkemu interesu. Prav zato sta razstava in katalog pomemben prispevek k zapolnitvi belih lis iz mariborske zgodovine in dobra primera objektivnega prikazovanja le-te, prevoda v nemščino in angleščino pa vedenje o evangeličanskem Mariboru širita tudi onkraj naših meja.

V bližnji prihodnosti bo razstavne panoje prevzela Evangeličanska cerkvena občina Maribor ter, kakor je bilo načrtovano, uredila stalno razstavo v župnijskih oz. cerkvenih prostorih.

Boštjan Zajšek

Vinko Vodopivec (1878–1952), razstava in katalog ob 60. obletnici smrti duhovnika in glasbenika. Nova Gorica: Pokrajinski arhiv, 2012, 36 strani

Julija 2012 je minilo 60 let od smrti duhovnika in glasbenika Vinka Vodopivca. Spomin na tega plodovitega primorskega in slovenskega skladatelja, priljubljenega kromberškega dušnega pastirja in branilca slovenstva v hudih časih 20. stoletja je na Goriškem še vedno zelo živ. Leto 2012 je zato novogoriška občina poimenovala Vodopivčevo leto in njemu v spomin so se zvrstile številne prireditve. Pokrajinski arhiv v Novi Gorici je na pobudo Moškega pevskega zbora Kromberški Vodopivci v sodelovanju z Goriškim muzejem pripravil spominsko razstavo. Na njej so večinoma

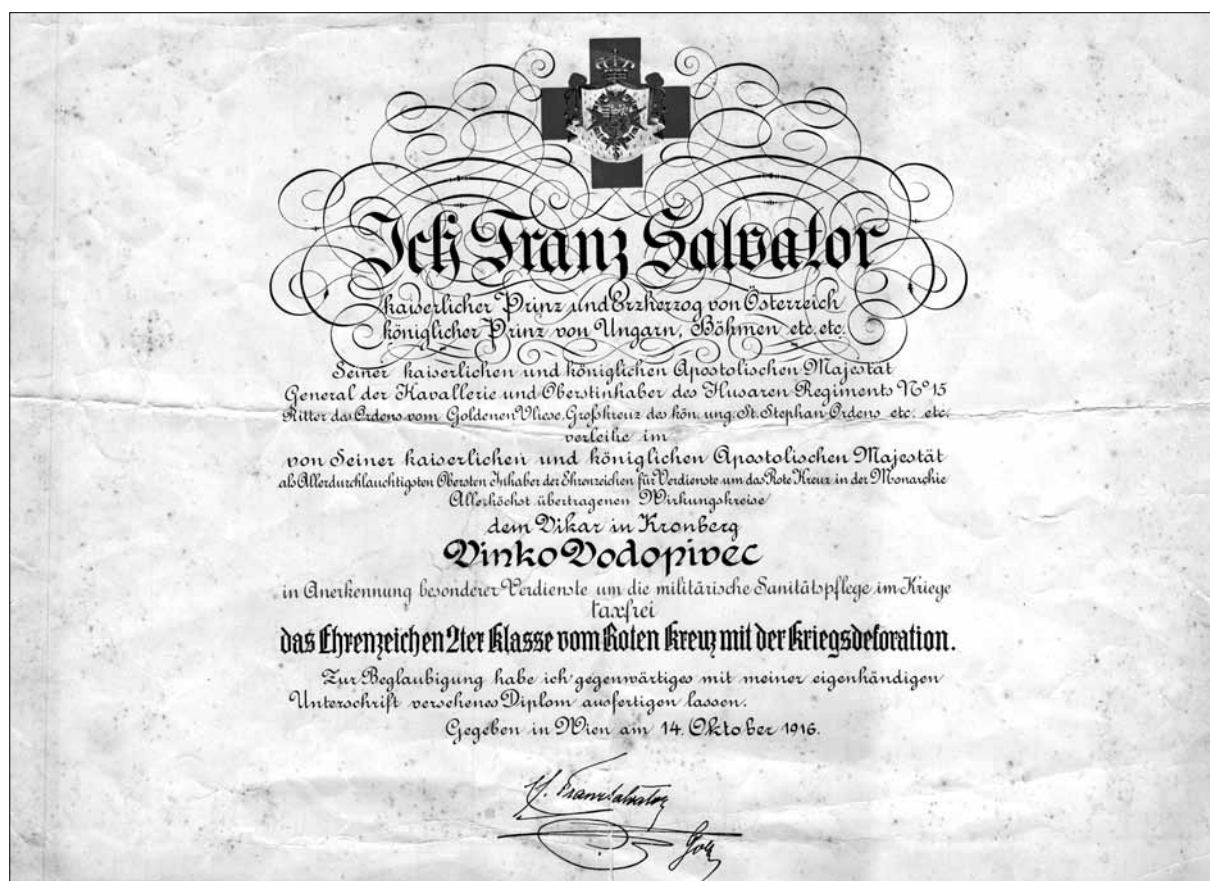


razstavljeni izvirni dokumenti (pisma, fotografije, diplome, vabila, plakati, prošnje, notni rokopisi ...), nekaj pa je tudi časopisnih člankov, brošur, zapisov v publikacijah, natisnjenih not, zvočnih kaset, zgoščenk ipd. Največ razstavljenega gradiva je iz Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici, nekaj so ga prispevali posamezniki, arhivi župnij in društev ter ustanove za varstvo kulturne dediščine. Razstava je postavljena v prostorih Goriškega muzeja v gradu Kromberk. Razdeljena je v tri vsebinske sklope. Prvi vsebinski sklop **Utripi življenjske poti** skuša obiskovalcu predstaviti Vodopivčevo življenjsko pot od rojstva do smrti. Kaže drobne utrinke iz časa njegovega šolanja, službovanja, umetniškega ustvarjanja, pa tudi iz vsakdanjega življenja. Izhodišče za drugi sklop, ki ima naslov **Iz skladateljeve glasbene zapuščine**, ni bilo muzikološko vrednotenje njegovih del (tak pristop bi zahteval glasbenega strokovnjaka), ampak poljuben izbor nekaterih njegovih rokopisnih in natisnjenih skladb. Zaradi prostorske omejitve je bil potreben strog izbor. Razstavljene so nekatere natisnjene skladbe in notne zbirke ter nekateri Vodopivčevi notni rokopisi, ki z naslovom ali kakim skladateljevim pripisom kažejo drobne posebnosti časa

ali kraja nastanka skladb. Precejšen poudarek sta avtorja razstave Jurij Rosa in Ivanka Uršič dala tretjemu vsebinskemu sklopu, sklopu z naslovom **Vedno prisoten v javnem spominu**. Želela sta predstaviti gradivo, ki kaže različne načine Vodopivčeve navzočnosti v javnem spominu (gradivo o spominskih likovnih znamenjih v Kromberku in Ročinju, zapise o proslavljanju obletnic Vodopivčevega rojstva ali smrti, gradivo o delovanju pevskih zborov, ki nosita njegovo ime, o poimenovanju ulice v Novi Gorici in glasbene šole v Ajdovščini po njem ipd.).

Razstava je postavljena na 27 panojih in v 9 vitrinah, skupno število razstavljenih eksponatov je 225. Spremlja jo droben, 25 strani obsegajoč razstavni katalog, ki ga je pripravil Jurij Rosa. V njem nam v topli uvodni besedi Vodopivca na kratko predstavlja Vojko Pavlin, domačin, zgodovinar in zborovodja Moškega pevskega zbora Kromberški Vodopivci. Potem je objavljena spremna beseda avtorjev razstave, večji del kataloga pa je namenjen seznamu oziroma opisu vseh razstavljenih enot. Dodanih je tudi nekaj slikovnih prilog.

Aleksandra Pavšič Milost



Spominska plaketa – častni znak 2. reda Rdečega križa, ki jo je Vinku Vodopivcu podelila cesarska oblast za posebne zasluge pri vojaški zdravstveni negi med vojno, 14. 10. 1916.

Stara šara ?! Problem dolgoročne hrambe na sodobnih nosilcih informacij. Razstava in razstavni katalog, Celje: Zgodovinski arhiv, 2012, 24 strani

Prav vsem dandanes zmanjkuje časa, srečujemo se z vedno bolj norim tempom življenja, ki nas vedno znova postavlja na stranski tir. Stavak »nimam časa« zagotovo slišimo večkrat na dan bodisi v službi bodisi doma, od prijateljev, sosedov, znancev ali neznancev na ulici. In pri vedno večji naglici, s katero drvimo skozi življenje, se zna zgoditi, da nas bo, vsaj kar zadeva dolgoročno hrambo informacij na sodobnih medijih, povozil čas.

Vprašanje, ki ga je dr. Borut Batagelj, idejni vodja projekta in eden izmed avtorjev kataloga Stara šara, postavil na koncu uvodnika »Kam ste pa vi shranili fotografije z letošnjega dopusta?« je v tem kontekstu več kot smiselno. Moj odgovor na zastavljeno vprašanje bi bil žal že nekaj let enak. Odgovor bi bil, da fotografij sploh nimam, oziroma da so še vedno na spominskih karticah fotoaparatorov, kamer in telefonov ter številnih USB ključkih. Z zelo slabo vestjo lahko zapišem, da imam najpomembnejše življenjske dogodke še vedno na kasetah VHS. Ker besede minejo, črke pa ostanejo, me bo tudi tale zapis opomnil, da se moram čim prej tudi sama temeljiteje lotiti te »stare šare«.

Razstava in spremljajoči katalog, ki je izšel ob razstavi, sta plod sodelovanja treh arhivov: Zgodovinskega arhiva Celje, Pokrajinskega arhiva Maribor in Zgodovinskega arhiva na Ptujju. Ob pripravi razstave so avtorji želeli nabrati čim širši nabor vtisov in osebnih izkušenj z najrazličnejšimi sodobnimi nosilci informa-

cij in tako so pripravili kratko spletno anketo. Nanjo se je odzvalo približno šestdeset oseb, njihovi nostalgичni vtisi in izkušnje pa so domiselno zajeti v vsakem poglavju spremljajočega kataloga, v katerem je sicer opisanih deset vrst nosilcev zapisov, od preluknjanih kartic in trakov do spominske kartice in USB ključka. Katalog tako predstavlja zgodbe nosilcev in ljudi.

Kot ključni sodobni problem vseh arhivov in tudi družbe nasploh so avtorji izpostavili problem arhiviranja oziroma dolgoročne hrambe informacij na sodobnih nosilcih. Strojna in programska oprema se vedno bolj izpopolnjujeta, distribucija je čedalje širša, dostopnost vse večja, pozabljamo pa na problem dolgoročne hrambe. Arhivi jo rešujemo vsak po svoje.

Otvoritev razstave je bila 5. marca 2013 v Zgodovinskem arhivu Celje. Z razstavo so avtorji želeli spodbuditi posameznike v našem okolju k odgovornemu ravnanju z zapisi ne samo na sodobnih, temveč tudi na napol preteklih in izumirajočih medijih. Vsi trije arhivi so tudi prek spleta vabili ljudi, naj prinesejo v arhiv stare diskete, kasete, trakove, preluknjane kartice, ključke, skratka predmete, ki bi lahko postali del razstave. Odziv je bil presenetljiv.

Sam koncept razstave je zasnovan zelo domiselno, saj so nas že ob vstopu v avlo Zgodovinskega arhiva Celje s stene pozdravili ovitki gramofonskih plošč različnih izvajalcev, predvsem iz naše mladosti, katerih glasba nas je spremljala na otvoritvi razstave. Kot drugo zanimivost bi veljalo omeniti pisano steno z več kot



240 disketami, katerih pomnilniška sposobnost skupaj danes ne presega polovice zgoščenke.

Na razstavi je bil na ogled štiriminutni film z naslovom Digitalna mračna doba (Digital Dark Age), ki si ga je mogoče ogledati tudi na Youtubeu in je bil posnet v ameriškem muzeju računalniške zgodovine. Film nas ne pusti ravnodušne, sploh pa ne ob predpostavki, da teh zapisov, če že danes ne bomo poskrbeli za pravočasno in učinkovito hranjenje, morda nekega dne sploh ne bo več.

Naj na koncu omenim še avtorje kataloga. To so Damjan Lindental, dr. Miroslav Novak, Jure Zupanc,

Katja Zupanič in dr. Borut Batagelj, ki je bil idejni vodja projekta.

Razstava je imela izjemen odziv tako v lokalnem okolju kot tudi širše. Že na sami otvoritvi se je zbralo veliko ljudi, obiskovalci pa si jo v Zgodovinskem arhivu Celje lahko ogledajo še do 5. septembra 2013. Potem bo na ogled še v preostalih dveh mestih na Štajerskem.

Sonja Jazbec

ARHIVSKO DRUŠTVO SLOVENIJE

1000 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1
telefon: (01) 241 42 00
e-pošta: olga.pivk@gov.si
domača stran: www.arhivsko-drustvo.si

ZGODOVINSKI ARHIV CELJE

3000 Celje, Teharska cesta 1
telefon: (03) 428 76 40
telefaks: (03) 428 76 60
e-pošta: zg.arhiv-celje@guest.arnes.si
domača stran: www.zac.si

POKRAJINSKI ARHIV KOPER

6000 Koper, Kapodistriasov trg 1
telefon: (05) 627 18 24
telefaks: (05) 627 24 41
e-pošta: arhiv.koper@gmail.com
domača stran: www.arhiv-koper.si

Enota Piran

6330 Piran, Savudrijska 5
telefon: (05) 673 28 40

ŠKOFIJSKI ARHIV KOPER

6001 Koper, Trg Brolo 11, p. p. 114
telefon: (05) 611 72 04
telefaks: (05) 627 10 59
e-pošta: arhiv.kp@rkc.si
domača stran: www.kp.rkc.si/index.php/content/
display/392/20/20

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA

1001 Ljubljana, Mestni trg 27, p. p. 1614
telefon: (01) 306 13 17, 306 13 03
telefaks: (01) 426 43 03
e-pošta: zal@zal-lj.si
domača stran: www.zal-lj.si

Enota za Gorenjsko

4000 Kranj, Savska cesta 8
telefon: (04) 280 59 00
telefaks: (04) 202 44 48
e-pošta: zal.kra@guest.arnes.si

Enota za Dolenjsko in Belo krajino

8000 Novo mesto, Skallickega ulica 1
telefon: (07) 394 22 40
telefaks: (07) 394 22 48
e-pošta: zal.nme@guest.arnes.si

Enota v Škofji Loki

4220 Škofja Loka, Partizanska c. 1c
telefon: (04) 506 07 00
telefaks: (04) 506 07 08
e-pošta: zal.skl@guest.arnes.si

Enota v Idriji

5280 Idrija, Prelovčeva ulica 2
telefon: (05) 372 22 70
telefaks: (05) 372 22 71
e-pošta: zal.idr@guest.arnes.si

NADŠKOFIJSKI ARHIV LJUBLJANA

1000 Ljubljana, Krekov trg 1
telefon: (01) 234 75 70
telefaks: (01) 234 75 80
e-pošta: arhiv.lj@rkc.si
domača stran: www.nadskofija-ljubljana.si/nadskofija/
nadskofijski-arhiv

ZGODOVINSKI ARHIV IN MUZEJ**UNIVERZE V LJUBLJANI**

1000 Ljubljana, Kongresni trg 12
telefon: (01) 241 85 80
telefaks: (01) 241 86 60
domača stran: www.uni-lj.si/o_univerzi_v_ljubljani/
univerzitetni_arhiv.aspx

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR

2000 Maribor, Glavni trg 7
telefon: (02) 228 50 00
telefaks: (02) 252 25 64
e-pošta: info@pokarh-mb.si
domača stran: www.pokarh-mb.si

Enota za Koroško

2390 Ravne na Koroškem, Čečovje 12a
telefon: (05) 994 29 43
e-pošta: vloge@pokarh-mb.si

Enota za Prekmurje

9220 Lendava, Glavna ulica 5,
Dolina pri Lendavi
telefon: (02) 575 14 05
telefaks: (02) 575 14 03
e-pošta: vloge@pokarh-mb.si

NADŠKOFIJSKI ARHIV MARIBOR

2000 Maribor, Koroška cesta 1
telefon: (05) 90 80 120
telefaks: (02) 252 30 92
e-pošta: skofijski.arhiv@nadskofija.maribor.si
domača stran: www.nadskofija-maribor.si/nadskofija/
index.php/skofijska-kurija

POKRAJINSKI ARHIV**V NOVI GORICI**

5000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 3
telefon: (05) 335 87 60
telefaks: (05) 302 77 38
e-pošta: pa-ng@pa-ng.si
domača stran: www.pa-ng.si

ZGODOVINSKI ARHIV NA PTUJU

2250 Ptuj, Vičava 5
telefon: (02) 787 97 30
telefaks: (02) 787 97 40
e-pošta: zgod.arhiv-ptuj@guest.arnes.si
domača stran: www.arhiv-ptuj.si

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE

1127 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1, p. p. 21
telefon: (01) 241 42 00
telefaks: (01) 241 42 76
e-pošta: ars@gov.si
domača stran: www.arhiv.gov.si

Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo

1000 Ljubljana, Kongresni trg 1
telefon: (01) 241 42 87

INŠPEKTORAT RS ZA KULTURO**IN MEDIJE**

1000 Ljubljana, Metelkova 4
telefon: (01) 478 79 01
e-pošta: tamara.javornik@gov.si

